

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI
FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK,
SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
MÁTRAI LÁSZLÓ

XIV. KÖTET

1-2. SZÁM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1964

II. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztő bizottság tagjai

FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK,
SZABÓ IMRE

Szerkeszti

MÁTRAI LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő

MÁDL FERENC

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V., ALKOTMÁNY U. 21.
SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., NÁDOR U. 7.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelenik meg, és az Akadémia II. Osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi-történeti tudományok (történelem, szociológia, filozófia klasszika-filológia, régészet, művészettörténet, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

A kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest V., Nádor u. 7.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 50 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illet meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-46), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő u. 32., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Archaeologica*
2. *Acta Historiae Artium*
3. *Acta Historica*
4. *Acta Juridica*

Acta Archaeologica szerkesztősége: Budapest V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Művészettörténeti Intézet.
V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historica szerkesztősége: Budapest I., Uri u. 51—53.

Acta Juridica szerkesztősége: Budapest V., Szemere u. 10.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI
FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK,
SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
MÁTRAI LÁSZLÓ

XIV. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1965

II. OSZT. KÖZL.

TARTALOMJEGYZÉK

XIV. kötet

<i>Mátrai László</i> : Haladás és hanyatlás problémái a kultúrhistóriában	1
<i>Szalay László</i> Emlékkülés	
<i>Mátrai László</i> : Megnyitó	15
<i>Nizsalovszky Endre</i> : Szalay László kodifikációs külföldi kapcsolatai és a sioni epizód	17
<i>Pamlényi Ervin</i> : Szalay László: Magyarország története	29
<i>Kovács Endre</i> : A 600 éves krakkói Jagelló Egyetem ünnepei	41
<i>Rózsa György</i> : Részvételünk és lehetőségek a nemzetközi társadalomtudományi dokumentációban	51
<i>Augusztinovics Mária</i> : Ankét a matematikai módszerek gazdasági alkalmazásáról	65
<i>Incze Miklós</i> : Kerekes Lajos: Anschluss 1938. Ausztria és a nemzetközi diplomácia 1933—1938	69
<i>Török Gyula</i> : Régészeti tanulmányok	73
<i>Erdélyi István</i> : dr. Gyula Török: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert	77
<i>L. Kovrig Ilona</i> : Dezső Csallány: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454—568. u. Z.)	81
<i>Somogyi Sándor</i> : Márton Pécsi: Ten Years of Physico-Geographic Research in Hungary (Tíz év természeti földrajzi kutatásai Magyarországon)	87
<i>Mádl Ferenc</i> : Szász István: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga ..	91
<i>Csendes Béla</i> : Szakál Pál: Az öntözéses termelés gazdasági hatékonysága	113
<i>Tóth Ede</i> : Dolmányos István: A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901—1904)	117
<i>Krónika</i>	119
Az abszolutizmus gazdasági és társadalmi alapja Európában (<i>Molnár Erik</i> előadása és annak vitája az MTA Történettudományi Bizottságának ülésén).....	171
<i>Andics Erzsébet</i> : Ismeretlen adalékok a világosi fegyverletétel kérdéséhez ...	207
<i>Weltner Andor</i> : A szocialista gazdálkodó szervezet struktúrája	221
<i>Lőrincz Lajos—Rácz Attila</i> : Nemzetközi konferencia a szocialista alkotmányfejlődés kérdéseiről	255
<i>Vayer Lajos</i> : A XXI. Nemzetközi Művészettörténeti Kongresszus	273
Az általános pedagógia és a szakmetodikák összefüggései, különös tekintettel a tanárképzésre (<i>Takács Etel</i> előadása és annak vitája az MTA Pedagógiai Bizottságának ülésén)	287
A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya vezetőségének beszámolója kibővített osztályülésen (1965. április 22)	293
<i>Szigeti József</i> : A társadalomtudományok szerepe a szocialista tudat fejlesztésében ...	333
<i>Boskovits Miklós</i> : Nemzetközi Művészettörténeti Konferencia Budapesten (1965. május 4—8.)	383
<i>Krónika</i> (1964. május 15—1965. május 15.)	391

HALADÁS ÉS HANYATLÁS PROBLÉMÁI A KULTÚRHISTÓRIÁBAN*

MÁTRAI LÁSZLÓ

1. Természetes dolog, hogy a kulturális haladás vagy dekadencia kérdésének mégoly vázlatos vizsgálata is csak akkor lehetséges a filozófiai analízis minden olyan műfajában, mely a monográfiánál rövidebb lélegzetű, ha egyrészt bizonyos általános történetfilozófiai elveket ezúttal való további kutatás nélkül, vagyis axiómaként elfogadunk, másrészt pedig még az így fennmaradó kérdéseknek is csak egy részét vesszük vizsgálat alá. Ilyen értelemben egyáltalán nem vizsgáljuk a Montesquieutól Rousseau-n át Madáchig annyit vitatott kérdést, hogy „Mégyen-é előbbre majdan fajzatom”, vagyis nem kutatjuk, hogy van-e egyáltalán fejlődés az emberiség életében és ha igen, akkor mi annak a mértéke, hanem — hasonlóan bizonyos történeti korok képviselőihez — határozott fejlődést ismerünk el az emberiség történetében, s annak mértékét a szó marxista értelmében vett szabadság fokozódó megvalósulásában látjuk, valamint — ennek nyomán — abban, hogy a anyagi életében felszabaduló ember egyre inkább ki tudja bontakoztatni sajátosan emberi képességeit, önnön létének egyre mélyebb értelmet tud *realiter* adni, vagyis anélkül, hogy ezt a „mélyebb értelmet” önmagán kívüli vagy illuzórikus tényezőkben volna kénytelen keresni továbbra is.

Voltaképpen kérdésünk ezeken a — relatíve — végső történetfilozófiai kérdéseken *innen* kezdődik. Amennyire igaz ugyanis az, hogy a kultúra fejlődése a gazdasági-társadalmi fejlődésnek a függvénye, annyira nem igaz az az elképzelés, mintha ez a függőség egyszerű, egyirányú és egyértelmű determináció volna, s így minden további nélkül kimondhatnánk azt a sommás és megnyugtató tételt, hogy haladó az a kultúra (vagyis művészet, vallás stb.), amely haladó fázisban levő társadalomnak a kultúrája. Engels a Conrad Schmidthez írt híres levelében még a filozófiára nézve is hangsúlyozza ennek a viszonynak bonyolult voltát, rámutatva a „készen talált” gondolati anyag, az immanens tényezők komplikáló szerepére, aminek következtében „gazdaságilag elmaradt országok mégis az első hegedűs szerepét játszhatják a filozófiában”,

* Mátrai Lászlót a Magyar Tudományos Akadémia 1962. évi közgyűlésén az Akadémia rendes tagjává választotta. Itt közölt írása a fenti címen mint székhfoglaló előadás hangzott el 1964. június 12-én az Akadémia Felolvasó Üléstermében. — Szerk.

mint pl. „Franciaország Angliával szemben a XVIII. században . . . és Németország mindkettőjünkkel szemben később” (Conrad Schmidthez, London 1890. X. 27). Nem kétséges, hogy a társadalmi tudatformák specifikus tényezői, vagyis a filozófiai, a vallás, a művészet, az erkölcs stb. „akkor és ott” elért állapota, valamint mindenkor és mindenütt megmutatkozó *külön* sajátosságai nem csupán e két fejlődési sor (ti. a társadalmi és kulturális) *ütemét* tehetik lényegesen eltérővé, de néha még azoknak az *irányát* is, legalábbis átmenetileg.

Úgy hisszük, hogy ezek az elméleti komplikációk eléggé megmagyarázzák azt, hogy a marxista történetírásnak miért feltűnően elmaradt ágazata a kultúrhistoria, illetőleg (ami ugyanannak az éremnek másik oldala), a marxista szándékú irodalom- és művészet-történeteknek miért oly gyenge oldala az általános elméleti és kultúrhistoriai vonatkozások kidolgozása.

2. De a művészet és irodalom társadalmi determinációjának vizsgálatában mindezeket túl is vannak olyan további sajátosságok, melyek tovább bonyolítják alap és felépítmény változásának időbeni és tartalmi párhuzamoságát. Míg ugyanis egy jogi rendszer, egy erkölcsi norma vagy egy-egy vallás haladó avagy retrográd volta — bármily körülményesen is, de — mindig lemérhető azon, hogy az adott történeti időpontban egy-egy haladó avagy retrográd osztály érdekeit fejezik ki és mozdítják elő, vagyis *tartalmi* meg egyezés áll fenn a kettő között — addig a művészi forma sokkalta nagyobb *immanens* jelentősége az illetén „tartalmi” értékelést lehetetlenné teszi vagy legalábbis naiv vulgarizálássá süllyeszti. Röviden és egyszerűen kifejezve: míg a hanyatlás filozófiai, vallási vagy erkölcsi kifejezése maga is a hanyatlás jele, addig annak művészi kifejezése nemegyszer — éppen megfordítva — a fejlődésnek félreérthetetlenül pozitív jelensége és tényezője lehet. Azt jelentené ez — kérdezhetné joggal valaki —, hogy így az artisztikum menlevelet kap a társadalmi történeti felelősség alól, és az esztétikum mint önmagában való „érték” szabaddon lebeg az emberi műveltség minden más területe — és a valóság között?

Nyilván nem. Az ilyenfajta esztéticizmus (bár sznobok és fiatalabb művészek gyakorta magukénak vallják) nem csupán a marxizmus magas mértéke előtt nem állhat meg, de már a polgári humanizmus szerint is téves álláspont, éppen tagadhatatlan emberellenessége miatt. A voltaképpeni probléma abban rejlik (s ez aztán nagyon bonyolult kérdés), hogy (filozófiai nyelven kifejezve) a hamis tükrözés szabályai a művészetben mások, bonyolultabbak, mint a társadalmi tudat egyéb formáinál. Mert míg a filozófus, a moralista, a jogász vagy a prédikátor a természetről és a társadalomról alkotott képzeiteiben, eszméiben tükrözi vissza a valóságot, s ezért világképének adekvát vagy téves volta ezzel a valósággal való összehasonlításban (legalábbis *elvben*) lemérhető —, addig a művész alkotásában e „külső” tükörkép a „belső” vízióval együtt jelenik meg, és ennek az „igazsága” márkorántsem ily egyszerűen

„lemérhető”. A szubjektív tényezőknek a művészi visszatükrözésben betöltött eme specifikus szerepe annyit mindenképpen és máris megindokol, hogy a művészet minden ágának (vagyis az irodalomnak is) a történetét egészen külön hely és részben külön vizsgálati módszer illeti meg a kultúrhistórián belül, értve ezen azt, hogy (függetlenül a terjedelem kérdéseitől) ha egy fejezet szól a művészetekről, akkor a műveltség összes többi ágának meg kell elégednie egyetlen másik fejezettel. Az anekdota futurista festőművésze, aki a bécsi tárlaton Ferenc Józsefnek büszkén vágta oda, hogy „Bocsánat Fenség, én *ilyennek* látom a természetet” — jelképes jelentőségében egyenrangú társa Laplace-nak, aki hasonló öntudatossággal válaszolt az isten után kérdezősködő Napóleonnak. Nem mintha Napóleon ennyivel rokonszenvesebb volna Ferenc Józsefnél, hanem, mert a művészi alkotásban a szubjektív vízió valóban *bírat* olyan súllyal, mint amilyent a tudományos világképben az objektív tények, ill. a velük való egybevetés biztosít. Hogy a szubjektív víziónak ez a rangja honnan ered és esztétikai hatásának titka ezért miben rejlik, az igen messzire vezető művészetpszichológiai és esztétikai kérdés, melynek jelen összefüggésben csak a kiindulópontja fontos: az a tény, hogy a szubjektív művészi víziónak ez a rangja valóban megvan és esztétikai hatása is tagadhatatlan.

3. És bármilyen meglepő is, de ezen a ponton elméleti fejtegetésünkkel hirtelen a legelevenebb és legkomolyabb esztétikai, ideológiai és kultúrpolitikai viták kellős közepén találjuk magunkat: a művészi víziónak, az esztétikai visszatükrözésnek ez a két fajtája és forrása nem csupán a kultúrhistorikustól követel meg sajátos „kezelési módot”, de a legmaibb művészetnek, a nemzetközi méretekben folyó esztétikai-világnézeti vitáknak is egyik nehezen megoldható kulcskérdése. Akár a realizmus-vita, akár az absztrakt művészet vagy a Kafka-kérdés, avagy az egzisztencialista irodalom problémái: abban az elméleti kérdésben valamennyien összetalálkoznak, hogy a művészet „igazságának” kérdése elválaszthatatlan a visszatükrözés kérdésétől, ez pedig elkerülhetetlenül megkívánja a külső és belső vízió „hitelességének” megvizsgálását is.

Közelebbről tekintve nem is annyira meglepő a kultúrhistóriai alapproblémáknak az aktuális kritikai-esztétikai kérdésekkel való emez összetalálkozása, hiszen kétoldalú folyamat eredménye: a marxista kultúrhistorikusok keresik a művészet specifikumát, és a marxista esztétikusok keresik e specifikum társadalmi-történeti „generálé”-it. Az ugyanis lehet eléggé kétséges, hogy Roger Garaudy nem a gombhoz varrja a kabátot: nem csupán a Nobel-díjas Saint-John Perse marxista recepciójának érdekében alkotja-e meg új mítosz-elméletét, vagy nem csupán „pour épater les séctariens-dogmatiques” alkotja-e meg a parttalan realizmus koncepcióját. Egy dologban azonban feltétlenül igaza van mindkét esetben: hogy ti. ezek a vitakérdések marxista módon csakis a kultúrhistória perspektívájában oldhatók meg: a haladás és hanyatlás a társadalom mozgásának kategóriái, tehát történeti kategóriák (és ezek a kultúrhistóriában is).

A Garaudy által kitűzött irány, a művészi haladás kérdésének kultúrhisztóriai megoldási programja tehát helyes. Kérdés, hogy a jól kitűzött irányban halad-e valóban, s ettől függ az, hogy következtetéseiben meddig követhetjük? „Marx midőn óva intett — írja¹ — az alap és a felépítmény viszonyának minden mechanikus, dialektikátlan felfogásától, lehetővé tette számunkra annak megértését, hogy egy osztály történelmi hanyatlásának viszonyai között megalkotott mű nem szükségképpen dekadens alkotás. A mű és a realitás, az élet közötti viszonyoknak ez a komplex dialektikája a marxista esztétikának lényegi, voltaképpen tárgya.” Mindezt idáig nagyon is elfogadhatjuk, hiszen már ismert összefüggéseket állapít meg, elsősorban azt, hogy — nyilván az egyenlőtlen fejlődés, az egyes tudatformák specifikuma miatt — „nem feltétlenül dekadens valamely osztály történelmi hanyatlásának korszakában létrehozott mű”. Amivel e kissé dodonai jellegű tételben mégsem tudunk egyetérteni az az, hogy Garaudy adós marad annak meghatározásával: mikor dekadens mégis a hanyatló korszak alkotása? Pontos, elemző válasz helyett a művészi alkotásnak egy új elméletét tárja elénk. „A műalkotás — hangzik az elmélet — minden korban *munka és mítosz*. Munka, azaz reális hatótényező, technika, tudás, elmélet, társadalmi struktúra, vagyis mindaz, ami már elkészült, vagy elkészülőben van. A mítosz — ezzel szemben — nem más, mint konkrét és megszemélyesített kifejezése a még hiányzó dolgok tudatának, amit még elő kell állítani a természetnek és társadalomnak eddig még meg nem hódított területein.” (Uo.)

Bár Garaudy hivatkozik itt Marx híres tételére a görög mitológia közvetítő szerepéről alap és felépítmény között, s egyetértünk azzal is, hogy — ezzel kapcsolatban — milyen lényegi szerepe van az embernek a „művészi realitás definíciójában” — mégsem érthetünk egyet sem elméletével, sem a belőle levont ama végkövetkeztetéssel, hogy „A mi korunk realizmusa mítoszteremtő, epikus realizmus, prométheuszi realizmus”. (Uo.)

Nem célunk jelen összefüggésben arról vitatkozni, hogy a mítoszteremtő realizmus elmélete helytálló-e és hogy Picasso, Saint-John Perse és Kafka művészete elfér-e a realizmus bármely széles kategóriájában, — azt azonban világosan meg kell állapítanunk, hogy Garaudy — enyhén szólva — végül is adós marad annak még csak a hozzátvetőleges definíciójával is, hogy mit kell a művészetben egyáltalán dekadensnek, hanyatlónak neveznünk? Félve attól, hogy szektás szűkkeblűséggel értékes polgári műveket is „hanyatlónak” bélyegzünk dekadens társadalmi alapjuk miatt, beleesik az ellentétes előjelű szélsőségbe, s az *esztétikai* értéket minden további nélkül behelyezi a *társadalmi történeti* értékmérő helyébe.

4. Drágán, sok tévedés árán leszűrhető, de ma már egészen világos tanulság, hogy csakis konkrét kultúrhisztóriai kutatások adhatnak szilárd

¹ D'un réalisme sans rivages. Paris, 1963. 250. l.

támpontot a fejlődés és hanyatlás tényleges társadalmi összefüggéseinek és lényegi mibenlétének megismeréséhez. A Garaudy-féle „mitológia-elmélet” mutatja, hogy az aktuális ideológiai vitáktól és kritikai csatározásoktól nem vezet megbízható *közvetlen* út a dekadencia bonyolult kérdéseinek *elméleti* megoldásához: amit itt elérhetünk, az legfeljebb egy-egy elsietett (s gyakorta igen hamar visszavont) teoréma, avagy éppen aktuális kultúrpolitikai álláspontoknak gyorsan kiszabott elméleti köntösbe öltöztetése, téves általánosítása. A történeti elemzés nehezebb, körülményesebb, „munkaigényesebb” útja elkerülhetetlen akkor, ha csak kissé is szilárdabb eredményekhez akarunk eljutni, olyanokhoz, melyek valós kiindulópontjai lehetnek egy majdan kiépítendő marxista axiológiának, s melyek — éppen szolid megalapozottságuknál, történeti hitelüknél fogva — sokkalta jobb támaszt fognak nyújtani az aktuális esztétikai vitákhoz is, mint a közvetlenül ezen viták számára rövid úton „elkészített” mégoly tetszetős és patetikus koncepciók.

Elfogadván a bevezetőben definiált axiómát haladás és hanyatlás társadalmi „paramétereiről”, a haladás kulturális mibenlétének megfigyeléséhez a németalföldi „kulturális forradalmat” választanám ki, míg a hanyatlás vizsgálatára ugyancsak a polgárságnak, a kapitalizmusnak egy másik történeti periódusát, melyen viszont a hanyatlás tényei vitán felüliek: az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásának kulturális vetületét.

Módszertani szempontból — úgy vélem — mindkét választás evidenten indokolható, hiszen éppen a minket érdeklő kultúrhistóriai összefüggések mindkét ország történetében kiválóan tanulmányozhatók. Egyik a polgári forradalom és nemzeti szabadságharc hevében hirtelen naggyá növő „kapitalista mintaállam” (mint Marx nevezte), másik a feudalizmus „megreformálása” által nagy nehezen létrejövő kapitalista jellegű államszerkezet, amelyet sokszor neveztek „a népek börtönének”, amely hosszas haldoklása idején sajátosan magas kultúrával rendelkezett, s amelyen — éppen mivel mint gazdaságipolitikai-állami alap már elpusztult — a történeti anatómia élességével tanulmányozhatók az alap pusztulásának és a felépítmény hanyatlásának fontos kultúrhistóriai kérdései.

Nincs semmi ellentmondás abban, hogy Marx nem a kapitalista mintaállamon, hanem Anglia példáján figyelte meg a kapitalizmus törvényszerűségeit. A németalföldi forradalom ugyanis polgári forradalom volt ugyan a javából, de a sikere nyomán berendezkedő gazdasági rend mégsem tekinthető a kapitalizmus klasszikus (vagyis angliai) formájának, mert benne — s éppen ebben rejlik sajátosan korai és németalföldi jellege egyszerre — még nem az ipari, hanem csupán a kereskedelmi tőke uralma valósul meg. Ez a gazdaságtörténeti körülmény később igen negatív következményekre vezetett Németalföld egész további fejlődésében, de minket jelen összefüggésben az éremnek az a pozitív oldala érdekel, hogy a hallatlanul gyors, mozgékony, dinamikus kereskedelmi tőke az egész fejlődés ütemét, sőt jellegét is messzemenően determi-

nálja. Az osztályharc kegyetlen, de világos törvényszerűségei klasszikus tisztaságukban érvényesülnek ebben az egyébként igen bonyolult folyamatban. A forradalmibb déli tartományok népének lendülete és bátorsága juttatja győzelemre a habozóbb, de gazdagabb Észak polgárait, hogy aztán a Dél kivérzett népe visszazuhanjon az idegen spanyol, feudális uralom igája alá. Két nyelvet beszélő három nép él az országban, de az egységes nemzeti állam lehetőségét a közös elnyomó közös gyűlölete eleve biztosítaná. S a polgárság, mely vérben-vasban lerázta gyarmattartó, katolikus, spanyol urait, alig várja, hogy maga váljék gyarmattartóvá, hasonlóan azokhoz a kálvinista teológusokhoz, akik a spanyol inkvizíció elleni küzdelmeiket végül is legszívesebben egy holland és protestáns inkvizíció bevezetésével szerették volna megkoronázni.

Ismeretes, de az alappal való összefüggésében még kevésbé tisztázott a németalföldi kultúra XVI—XVII. századi páratlan felvirágzása, mely mind méreteiben, mind ütemében, mind pedig ideológiai tartalmában messze megfelel annak, amit kulturális forradalomnak szoktunk nevezni. Ha ezt a kulturális aranykort mármost abból a speciális szempontból vizsgáljuk, hogy alkotásaiban, arányaiban, szerkezetében, tendenciáiban vajon hogyan alakul a haladáshoz vagy hanyatláshoz való viszonya: néhány olyan jellegzetességet figyelhetünk meg, amelyeknek monarchiabeli megfelelőit majd nem lesz érdektelen megkeresni. A XVII. századi németalföldi polgári kultúra egyik legfőbb „szerkezeti” jellegzetességét abban kell látnunk, hogy benne a festészet világviszonylatban is páratlan magaslatokra emelkedik, viszont az irodalom oly mértékben fejletlen — legalábbis a köztudomás szerint —, hogy ez feltétlenül valami magyarázatot kíván, ha csak nem hiszünk a kultúrhistóriai véletle-
nekben.

A németalföldi festészet stílusát, témáit és eszmei tartalmát tekintve egyszerre polgári és forradalmi; pregnáns, világos jellemzésében aligha lehet elkerülni a realizmus jelzőjének használatát. E festészet forradalmisága a polgáriságában rejlik és megfordítva, s ez a megfogalmazás talán kielégítheti azokat, akik az eszmei tartalmat tekintve még csak hozzájárulnának e művészet forradalmiságának tételéhez, de kételyeik volnának stílusának és témáinak forradalmiságát illetően. E festészet friss, primér vizualitása, a világ létezésén és láthatóságán érzett öröm igazán zavartalanul csak azokban az évtizedekben jut uralomra, mikor a forradalom ügye megnyertnek látszik s egy-egy festő életművén belül is csak azon alkotásaiban vagy korszakaiban, mikor éppen hű volt (persze „belülről”, „lélekben”) a forradalom ügyéhez: mert amint ez nincs így, a klasszikusan egyszerű és világos stílus, téma és eszmei tartalom helyén új elemek jelennek meg, melyek nem feltétlenül értéktelenebbek, de más talajon is (sőt csakis ott) létrejöhetnek, s nem tartoznak többé a németalföldi realizmus egyszeri, szükségszerű, klasszikus tartományába.

Ami viszont az európai művészet egyik csúcspontját jelentő flamand estésze thez képest meglepően fejletlen egykorú költészetet illeti: ennek sem

léte, sem színvonala nem olyan, hogy akár a festészethez, akár magához a forradalomhoz akárcsak távolról is fogható volna. Volt forradalmi és valódi népköltészet, de ezt a szó lenini értelmében vett két kultúra népi ágához kell számítanunk. Létezett az irodalmi életnek egy sajátos formája is, mely nagyon is virágzott, nyilván azért, mert életfeltételei azonosak voltak a forradalom-szabta lehetőségekkel és igényekkel. A „rederijkers”, a „rétorikusok” irodalmi körei voltak ezek, ahol hasonlóan a Meistersinger-ek derék, de kissé korlátolt törekvéseihez, a maguk kisebb-nagyobb problémáit énekelték meg, kötött és hagyományos versezetekben, melyeknek egyetlen esztétikai érdekük volt a nyelvi apparátus bizonyos mérvű csiszolása, amire ez időben az összes európai nyelvek rászorultak, kivéve talán az olaszt. Annál nagyobb volt azonban a „kamarák”-nak a *politikai* szerepe és jelentősége: nemegyszer valóságos tűzfészkei voltak a forradalmi, lázadó, eretnek mozgolódásoknak, olyannyira, hogy igen korán és igen gyakran kellett a spanyol kormánynak betiltania hol egyiket, hol a másikat. Ezzel előttünk áll egy sajátos kultúrhistóriai jelenség, melyre elméleti összefüggésben már céloztunk, de melyet a maga konkrét történetiségében nem érdektelen jobban szemügyre vennünk: az eszmei tartalmát és még inkább társadalmi funkcióját tekintve vitán felül haladónak minősülő művészet, melynek a művészi színvonala viszont alacsony, átlagos (vagy ezen is aluli), semmiképpen sem egy szinten álló a maga tartalmával. Ha nem akarunk belenyugodni abba a nihilista „opportünizmus”-ba (mely egyben minden kultúrhistória lehetetlenségét is jelentené), mely szerint vannak korok és népek, melyeknek jó festőik és mások, amelyeknek jó írói vannak — akkor kellene valamiféle magyarázatot vagy legalábbis elemző leírást kapnunk a fent röviden jellemzett kultúrhistóriai ellentmondásra (vagy kontraszt jelenségre), már csak azért is (ill. jelen összefüggésben elsősorban ezért), mert az ilyen ideológiai kontrasztjelenségeknek fontos változataik lehetségesek a hanyatló korszakokban is. A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy az okokat ilyenkor is mélyebben kell keresnünk: minek a következménye, hogy a korszaknak nem volt nagy irodalma — kell kérdeznünk —, s nem elégedhetünk meg a semmitmondó válasszal: „mert nem voltak nagy írói.”

Ha szemügyre vesszük a kor legnagyobb, legjobb németalföldi írójának, Joost Van den Vondel-nek művészetét, elsősorban is azt kell sietve megállapítanunk, hogy neve nem csupán nem él úgy az átlagos műveltségű ember tudatában, mint Vermeer, Van Dyck vagy pláne a Rembrandt neve, de egyszerűen ismeretlen a kiművelt emberfők számára is. (E vonatkozásban nem téveszthet meg bennünket az a tény, hogy főműve, a Lucifer című ötfelvonásos verses dráma magyarra is le van fordítva; ti. *csak* magyarra van lefordítva azon különleges oknál fogva, mert a gondos Madách-filológia kinyomozta, hogy „hatással lehetett” az Ember tragédiájára.) Annál érdekesebb annak a kutatása, hogy a nagytehetségű nyelvész alkotása mennyiben és miért nem éri el a kor és a haza megkövetelte színvonalat? A válasz itt csak vázlatosan adható

meg, de egyébként részletesen is bizonyítható: ellentétben a retorikusokkal, akiknek nagyon is volna mondanivalójuk, csupán a művészi forma magaslatát nem tudják elérni, Vondelnek a mondanivalója eszmeileg annyira kialakulatlan és társadalmilag annyira sokértelmű, hogy ezt a legsimább formával össze-ötvozve sem lehet (mert nem is kell) épkezláb műalkotásban kifejezni. Költészetében expressis verbis megtaláljuk azt az ujjongó és pozitív életérzést, mely a festő kortársakat az alkotás csúcsaira repítette, bőven megtaláljuk a Lucifer egyes jelzőiben is (s ezzel a szellemtörténészek talán már meg is elégednének), de az irodalomhoz mindez nagyon kevés: az égben játszódó cselekmény elszakad a Földtől, aminek menthetetlen következménye, hogy a szépen zengő jambusok századok távolán át is ásító unalmat árasztanak. Röviden: a németalföldi polgári forradalom, mely a festészet számára egy új világ átérzését és vizuális megragadását tette lehetővé, az irodalomban ekkor még nem volt sajátosan irodalmi szinten megfogalmazható; vagy megmaradt haladónak, de a versfaragás kispolgári, műkedvelő szintjén, vagy a hagyományos, nagy formákkal kísérletezett, de azokat nem tudta betölteni a haladás új tartalmival. Az irodalom — ez egyik mellék-következtetésünk — úgy látszik, *kései* művészi ágazat: a kor nagy mondanivalóit csak megkésve tudja megszólaltatni...

Mindezek a kérdések mélyen belevágnak azokba a pszichológiai összefüggésekbe, melyek a művész és kora társadalma között fennállanak, és korántsem intézhetők el a hagyományos „művészetpszichológia” gyógyíthatatlanul történetietlen (s ezért társadalmiatlan) sablonjaival. Nem segít itt a megszokott életrajzi, regényes pszichologizálás sem. Nem arról van szó, hogy a festők forradalmárok voltak, az írók pedig ellenforradalmárok. Még csak nem is arról (bár ez már közelebb járna az igazsághoz), hogy Rembrandt haladó volt, Vondel pedig nem. Amiről szó van az az, hogy a külső és belső víziót milyen társadalmi fogantatású tapasztalatok determinálják s teszik ezzel a művész képzet-világát a kor képzetvilágává (és megfordítva, hiszen ez végső soron ugyanaz). Vagyis Rembrandt nem azért és addig tartott ki stílusának és emberlátásának mély realizmusa mellett, mert elpusztíthatatlanul derült kedély és szilárd jellem volt, s ebből futotta neki sorsa sötét éveire is, hanem mert az emberről és világról alkotott víziója együtt, egyidőben és egybefonódva alakult ki az egész németalföldi polgári világgal, és *ezt* megtagadni önmaga megtagadása nélkül nem lehetett, bármennyire meggyűlölte is a városi tanácsot, ellenségeit, uzsorásait vagy az éppen akkor uralkodó közállapotokat. És nem voltak csupa derű és boldogság emberek a németalföldi realizmus többi nagy képviselői sem: 9/10-ed részük nyomorban pusztult el, egyéni életében nélkülözve azt a derűs, tiszta és rendezett világot, melyet az örökkévalóság számára vászonra vetített. A külső és belső víziónak, a társadalmilag ko-determinált egyéni élménynek ez az egysége nem volt viszont lehetséges — úgy látszik — az irodalomban, ahol a művészi anyag sokkalta fogalmibb,

absztraktabb természete miatt még hiányoztak a társadalmi tudatformának azok a filozófiai, vallási, erkölcsi vagy politikai eszméi, melyek hozzásegíthették volna az író egy hasonló, szilárd belső vízió kialakításához. Rembrandt balsorsának mélypontján sem lett hűtelen ahhoz a művészi és emberi világképhez, amit addig kialakított, míg Vondel a jólét tetején és vén fejjel sem tudott határozottan választani aközött, hogy kálvinista legyen-e vagy katolikus, hogy megnősüljön-e vagy elváljon, hogy Utrechtben telepedjen-e meg vagy Brüsszelben stb.; ami a magánélet vetületében mind azt jelenti, hogy alaposan lemaradt a történelem szekeréről. Ám írónál — ismétlem — ebben a korban ez az ingadozás elég jól megérthető, mert honnan kapjon ideológiai támaszt az író, ha mindkét vallás egyformán egyedül üdvöztető a teológiában, ha Descartes követői és tagadói öltre mennek az új egyetemeken a filozófiában, ha a zsarnokölés jezsuita elmélete tisztátalanul összekeveredik a kálvinista egyház hivatalos politikai elméletével, ha a protestáns Grotiust többre tartják a brüsszeli katolikus Justus Lipsiusnál, de mire az ember, az író végre már éppen megbarátkozna vele, az is átmegy az ellentáborba . . . A festőt a vizualitás támogatja víziói formálásában, s az érzékelésnek ez a léthez közelebbeső tudatfaktora sokkalta kevésbé marad el a lét változásai mögött, mint a fogalmak, gondolatok, eszmék absztrakt világa, melyben a haladás tényei csak sok áttételen keresztül és gyakran nagyon is megkésve tükröződnek vissza. Ez az összefüggés egyébként egyúttal azt is jelenti, hogy költők, írók társadalmi előrelátó, profétikus szerepe (bármily kedvenc gondolata is ez maguknak a költőknek, a politikai babérokra vágyó íróknak vagy a közvéleménynek) a valóságban soha nincs meg; legnagyobb érdemük a haladásnak ebben a vonatkozásában legfeljebb az lehet, ha nem túl nagy késéssel „dolgozzák fel” (sit venia verbo) az akkor leg-haladóbb politikai, filozófiai vagy egyéb világnézeti eszméket; s ez vonatkozik a mi legnagyobbjainkra: Petőfire, Adyra, József Attilára is.

Ilyen tehát a haladás megjelenése egy forradalmi korszak kultúrájának legfejlettebb és legelmaradottabb területén, az egyenlőtlen fejlődésnek és a tudat késésének konkrét variánsait is megfigyelve.

*

Elméletben következetesebb s ezért tetszetősebb eljárás is volna, ha ezek után a hanyatlás tényezőinek kultúrhisztóriai jellegzetességeit is ugyanannak a polgári Németalföldnek most már hanyatló korszakán figyelni meg, ahogy ezt módszertani arányérzékünk is megkívánná. Sok tekintetben ez nem is volna olyan nehéz, hiszen pl. éppen a festészet esetében szinte elég volna az időrendben egymást követő műalkotások egyszerű bemutatása annak illusztrálására, hogy a kereskedelmi tőkéhez való kötődés alkati betegségében szenvedő egykori forradalmasító németalföldi kapitalizmus miként kezd már néhány évtized múlva a vészes stagnálás állapotába jutni, s miként fejeződik ki ez a hanyatlás a festészet témáiban, stílusában, művészi rangjában szinte

kézzel tapintható közvetlenséggel, mintha csak egy szimplifikálva „marxizáló” népszerűsítő művészettörténetben olvasnánk. Hogy mégsem ezt választjuk, annak nem utolsó sorban az az oka, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia esetében a polgári hanyatlásnak egy olyan példájával rendelkezünk, ahol a hanyatlás a gazdasági-politikai bázis *pusztulásának* a formáját öltötte, ahol tehát az alap és felépítmény viszonyának szélsőséges, nyilván igen tanulságos variánsait lesz alkalmunk megfigyelni, hiszen, ha volt egyáltalán a monarchiának kulturális felépítménye, akkor ez nyilván — valamilyen formában — továbbélt bizonyos ideig az emberek tudatában az állami szerkezet és a gazdasági-társadalmi kapcsolatok megszűnte után is.

A társadalmi haladás tényezőinek kulturális reprezentációját, másként a tudatformákban való visszatükröződését vizsgálva nem nélkülözhattünk néhány olyan pszichológiai szempontot, mely képes lehet rávilágítani, hogy az alkotók külső és belső vízióiban miképp jelenik meg az egyén és társadalom *közös* termékeként egy képzet-készlet, világkép, melynek léte vagy hiánya eldönti az alkotónak és egyben társadalmának is az általános emberi haladáshoz való viszonyát. Az ilyen fajta kutatások (marxista célkitűzéssel) még nagyon a kezdeteknél tartanak (sok tekintetben fedik azt a kutatási területet, amit Iljicsov társadalmi pszichológiának nevez). De különösen szükséges e vonatkozások vizsgálata egy olyan kultúra esetében, ahol a visszatükrözés adekvát volta különösen problematikus a lét-tudat viszony egyik pólusának (jelentős részben való) eltűnése következtében.

Anélkül, hogy a gazdasági és politikai történetnek még csak a vázolását is érintenénk, azt az egyetlen általános történeti megjegyzést (már csak a kérdésnek e téren is vitatott volta s a saját vonatkozó álláspontunk rögzítése miatt is) meg kell tennünk, hogy a monarchia nem a fejlődés „természetes” útján létrejött kapitalista állam volt, ahol a forradalmi úton megdöntött feudalizmus helyét egy polgári-nemzeti állam vette át, hanem egy olyan „szabálytalan”, „rendhagyó” államképződmény, ahol egy önmagát reformokkal megfiatalítani próbáló feudális abszolút monarchia erőltette rá a maga „nemzetek feletti” uralmát a már korábban meghódított népekre, melyeket így megakadályozott nemzeti állammá való fejlődésükben s így — a fejlődés logikája következtében — igazi polgári állammá való fejlődésükben is.

Ami ezek után a monarchia kultúrhistóriáját illeti: csak a monarchia megszűnése után kezdtünk voltaképpen arra gyanakodni, hogy volt talán a monarchiának sajátos kultúrája is, amely semmiképpen sem azonos a benne együttélésre kényszerített népek nemzeti kultúrájának összegével, nem azonos azonban Ausztria német ajkú lakóinak, az osztrák népnek a kultúrájával sem, hanem valami és valamennyi a kettő között és talán némi (de nem feltétlen) kapcsolatban a németnyelvűséggel. S amint a legszürkébb egyéniség is egyszerre izgalmas jelenséggé válik, mihelyt a halála után, mint kísértet jelenik meg, ugyanígy vált ki nagy érdeklődést filozófusok és történészek

körében a felépítmény, ha egy immár *nem létező* alapnak a még *létező* felépítménye. Túl a kínálkozó hasonlat általános jelentésén, kétségkívül van valami kísérteties abban, ahogyan az operett, ez a tipikusan bécsi műfaj, ma is továbbél Európának bizonyos meghatározott részein, szigorúan megmerevedett műfaji és tematikai szabályokkal, állandó közönséggel — eleven-holt példájaként annak, hogy a tudat mennyire el tud maradni a lét mögött . . .

Valószínűleg sikertelen vállalkozás lenne vitába szállni azokkal a szigorúbb történészekkel, akik szerint az Osztrák—Magyar Monarchia legfőképpen az első világháborút adta az emberiségnek. A részletesebb számvetésnél kiderül, hogy kulturális téren mégis meglepően sokrétű és sok az, ami a műveltség különféle területein létrejött és ami szerkezetét tekintve bizonyos mértékben ellentétben áll a haladó Németalföld kulturális spektrumának. Bizonyos elméleti tudományok és az irodalom az a két terület, ahol kiemelkedő teljesítményekről beszélhetünk akkor is, ha szigorúan számon kívül hagyjuk azokat, akik valamelyik nemzeti műveltség képviselőinek tekintendők. (Külön stúdiumnak kell azzal foglalkoznia, hogy ez utóbbiak alkotásán is mennyiben szuperponálódik, vagy nem, valamiféle „monarchikus” jelleg; pl. Adynál vagy Krudynál.) Ha Albert Einsteint nem akarnánk is ideszámítani, az első közt kell említenünk Ernst Mach-ot, aki jónevű fizikaprofesszora volt a bécsi egyetemnek. A machizmusnak a munkásmozgalom ideológiája ellenében kifejtett hatása újabb megvilágításba kerül, ha — „monarchikus” perspektívában — nem feledkezünk meg sem a — sajnos — igen fontos ausztro-marxizmusról sem, nemkülönben arról az ugyanide mutató tényről, hogy a marxista ökonómiának legmakacsabb ideológiai-szakmai ellensége, a Böhm—Bawerk-féle határhaszon-elmélet ugyancsak a bécsi egyetemről származott és „származik” ma is. Filozófiában — Mach és Windelband után — a Carnap-féle „bécsi iskolát”, a neopozitivistai irányzat elindítóját kell említeni, mely ma már Amerikába költözött át, nemkülönben Ludwig Wittgensteint, aki Angliában írta műveit s e polgári irányzatnak kétségkívül egyik legkiemelkedőbb képviselője. Sajnálatos módon az ilyen rövid felsorolás nem ad módot, hogy mindeme gondolkodók életművén a sajátos osztrák—magyar, K. u. k. jelleget megmutassuk (Wittgenstein esetében erre már történtek legalább célzások), de maga a felsorolás is már eléggé sokatmondó, különösen ha a műveltség egész területének mennyiségi és minőségi összefüggéseiben, arányaiban tekintjük. Ha meg Sigmund Freud munkásságát is számba vesszük itt, akkor nem csupán ennek a kultúrának nemzetközi hatásához kapunk újabb adatokat, de tovább erősödik bennünk az az összbélyomás is, hogy ezeknek a gondolkodóknak sajátos viszonyuk van a valósághoz, aminek pozitív oldala az erős absztraháló-matematizáló-teoretizáló hajlam, negatív oldala erős elszakadás a valóságtól, egy bizonyos logikai *l'art pour l'art*, mely számára a valóság elsősorban mint bizonyos elméletek illusztratív példája jöhet számításba.

Meglepő módon még ennél is irreálisabb a helyzet a politikai gondolkodásban, a publicisztikában, ahol pedig — éppen megfordítva — azt várnánk, hogy a valóság közelsége, a felépítménynek az alaptól való csekély logikai távolsága reálisabb tanok, elvek, irányzatok megfogalmazására ad lehetőséget. A kép — melynek kialakításához Albert Fuchsnak, a kiváló osztrák marxista történésznek szép monográfiája ragyogó lehetőségeket nyújt — nagyon lesújtó: pontosan olyan, amilyennek egy hanyatló polgári ideológiának Bécsben, a XX. század első negyedében lennie kell. Ha csak a sokat emlegetett osztrák liberalizmust vesszük szemügyre, mely az osztrák polgárság politikai gondolkodásának szélső baloldalát jelenti még ma is: prototípusa, iskolapéldája a hamis tudatnak, mely — ugyancsak egy irreális térben lebegve — pontosan akkor táplál optimista illúziókat, mikor ennek éppen a megfordítottja lenne indokolt. Történeti megszemélyesítője az a Karl Kraus, aki — mint író, filozófus és publicista — a kapitalizmus szörnyűségei előtt nem a tömegekhez, hanem az individualizmushoz menekül. Mikor 1914. július 28-án kitört a világháború, ezt írta Karl Kraus: „die letzten Tage der Menschheit” . . . Ezzel a hamis tudat terén felülmúlta Oswald Spenglert: Spengler a kapitalizmus pusztulását téveszti össze a Nyugat pusztulásával, míg Karl Kraus a monarchia pusztulását az egész emberiség pusztulásának véli.

Et nunc venio ad fortissimum: átugorva a monarchia kulturális életének közbenső területeit (köztük az igen fejlett zenei és színházi kultúrát), befejezősül és néhány konklúzió előkészítésére, rátérek — bár már csak igen vázlatos formában — a monarchia irodalmi életének elemzésére. Ez a szépirodalom — s ez mindjárt egy első fontos következtetés premisszája — igen fejlett és magas színvonalú, s ezt annál inkább felismerjük, minél inkább távolodunk tőle időben és világnézetben. Stefan Zweigtől Franz Werfelig, Hugo von Hoffmannsthaltól Rainer Maria Rilke-ig, Robert Musiltól Franz Kafkáig és Georg Traklig terjed ez az irodalom, közöttük számos jó tehetségű kisebb novellistával, esszéistával és színdarabíróval. Ennek az igen jelentős, európai színvonalú irodalomnak széles kiterjedése mellett is jól felismerhetők bizonyos közös sajátosságai, melyek éppen a hanyatlás és haladás bonyolult irodalmi összefüggéseinek szempontjából figyelemreméltóak: magas, kifinomult artiztikum és (ettől nyilván nem függetlenül) a valósághoz való valaminő specifikusan irreális vonatkozás, melyhez hasonlót a monarchia gondolkodóinál már megfigyeltünk s melyet (harmadik sajátoságként) bizonyos vallásos jelleg kísér: sznobizmussal kissé túlhangsúlyozott katolicizmus, vagy legalább a miszticizmus vagy irracionalizmus enyhébb, irodalomképesebb formái. Áll ez még a „racionalista” Robert Musilra is, akinél a radikális múltbafordulás és reménytelenség (jól ismert) formáját ölti.

A monarchia szépirodalmában — íme — igen beszédes ellenpéldáját találjuk a németalföldi kulturális képletnek, ahol egy fejlődő társadalom fejletlen irodalmával találkoztunk. Az összefüggés világos, világos nem csupán

az irodalomnak a társadalomhoz való viszonylatában, de a felépítmény egyéb, filozófiai, ideológiai részeihez való viszonylatában is: Németalföldön, a XVII. század derekán már megvan az a társadalmi távlat, melyért a költő lelkesedhetne, de nincs még fogalmilag kidolgozva, a költői vízióban megragadhatóvá téve, ezért nem jöhet létre magas színvonalú irodalom; a XX. századi K. u. k. monarchiában viszont már megvan a szükséges elméleti, filozófiai, fogalmi tisztázottság, létre is jön egy igen magas szintű irodalom, de közben eltűnt a távlat, melyért lelkesedni lehetett, s maradt a múltbanzés vagy a távlat-talan sötétség, a pesszimizmus, vagy mint Hoffmannsthal hirdeti: a „glücklich sein ohne Hoffnung”, a remény nélküli boldogság irreális, szentimentális életérzése.

T. h.! Mindezzel rá akartunk mutatni néhány szerkezeti összefüggésre, melyek az alap és felépítmény viszonyában adódnak akkor, ha a fejlődés és hanyatlás szempontjainak konkrét alkalmazására kerül sor a kultúrhistóriában. Az egyenlőtlen fejlődésből folyó első, közvetlen kíváncsi nyilván az, hogy a társadalmi haladás és a kulturális érték kategóriáit sem egymással behelyettesíteni, sem egymástól elszakítani nem lehet. Világos az is, hogy a visszatükrözés törvényszerűségei következtében a haladás kérdése elválaszthatatlan a világkép realizmusának kérdéseitől. Ám hogy ennek nyomán valóban tényleges, kultúrhistóriai szempontból jól bizonyítható, s így a műbírálat terén is sebezhetetlen érveket szolgáltató determinációs viszonyokat ismerhessünk fel, ahhoz rendelkezünk kell e finom szerkezetű problémák megfelelő érzékenységgű vizsgáló módszereivel.

Jól tudva, hogy az elmondottak is erősen vázlatos képet adtak, legyen szabad — befejezésül — egy még vázlatosabb kitekintéssel illusztrálni a mutatózó kultúrhistóriai igényeket. Szép és a filozófiához, históriához egyaránt méltó feladat lesz feltárni azt a mechanizmust, mellyel a polgári hanyatlás szakaszában élő, a jövő „túlso partját” nem látó művész a maga belső és külső vízióit átéli és alkotja. De nem úgy, hogy Garaudy módján minden benső víziót mítosznak minősítünk, s ezzel már ki is iktattuk a fejlődés fogalmát a társadalmiság s így a megismerhetőség köréből, hanem úgy, hogy a művész külső és belső vízióinak pszichológiai, szociológiai, esztétikai, vagyis konkrétan létrejövő, történetileg hiteles folyamatát ismerhessük meg. A monarchia felsorolt írói valamennyien az írói átlagnál jóval magasabb mértékben fogékonnyak az „elmúlt idő” keresésére, a *poème du souvenir* műfajára. Ha minden poézisnek ez a nélkülözhetetlen vonása egyedülivé válik, ha elvesz a jövő távlat, ha a művész többé nem talál vissza a jelenbe, az emberekhez, a külső vízióhoz: akkor nem beszélhetünk többé olyan mítoszlól, mely a haladással valami benső, szerves, genetikusan kapcsolatban volna. Elidegenedésnek nevezzük azt a folyamatot, mikor az ember saját dolgait idegennek találja. Bekövetkezik ez akkor, ha valakit a kizsákmányolás sújt, s elveszik tőle, amit maga alkot, de bekövetkezik akkor is, ha valakinek a világgal való kapcsolata más

okoknál fogva romlik meg. Mindez a műveltség területén is szorosan összefügg a haladás és hanyatlás tényezőinek jelentkezésével. Hogy miképpen, annak éppen Franz Kafka életműve lehet klasszikus példája. Egyedül a monarchia bomlása, majd pusztulása még nem tudná szolgáltatni ennek a művészi szempontból páratlan alkotásnak objektív-szubjektív tapasztalati alapjait: az egyre mélyülő bomlást Hoffmanstahl, majd Rilke nevei jelzik, a monarchia pusztulás-élménye csak Musil pesszimizmusára futja kettejükön túl. Ahhoz, hogy a karkai-életmű radikális autizmusa megszülethessék, Karkának át kellett élnie azt is, hogy ami a monarchián kívül van, az is elbukott, az is jövőtlen: meg kellett élnie a kapitalizmus általános válságát is, a maga nemzetközi (s így „általános emberi”) méreteiben. És valóban ez a két katasztrófa-vonulat találkozott össze Franz Karkában, aki nemcsak a Hoffmanstahlal kezdődő és Rilkével folytatódó elidegenedési sort mélyíti tovább, de a Prousttal kezdődő és a Joyce-el folytatódó európai sort is: Proustnál az ember elidegenedik a jelentől, Joyce-nél elidegenedik a társadalomtól, Karkánál pedig önnönmagától.

Íme, a hanyatlás és haladás kulturális problémái más oldalról is visszavezetnek a történelmi materializmus alapvető tanításaihoz. Vissza ezúttal ismét egy újabb, biztató kutatási program formájában. Az alkotó marxizmusnak, a kultúrhistória tanulságaira is építve, logikai és ideológiai rendet kell teremtenie az elidegenedés problémája körül, nem engedvén meg, hogy a marxizmus elleni vagy a marxizmust lejárató divat legyen egy olyan fogalomból, melynek egyedül a marxizmus adott és adhat tudományos tartalmat, reális magyarázatot. Mert az elidegenedés tényleges problematikája nem más, mint részletes feldolgozása a történelmi materializmus amaz alapigazságának, hogy az osztálytársadalomban uralkodó viszonyok lényegüket tekintve mindig tulajdonviszonyok.

SZALAY LÁSZLÓ EMLÉKÜLÉS

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya Szalay László halálának 100. évfordulója alkalmából 1964. július 22-én a Magyar Tudományos Akadémia Felolvasó Üléstermében *Tudományos Emlékülést* rendezett. A Tudományos Emlékülést Mátrai László akadémikus, a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának titkára nyitotta meg, majd Nizsalovszky Endre akadémikus „Szalay László kodifikációs kapcsolatai és a sióni epizód” és Pamlényi Ervin, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete osztályvezetőjének „Szalay László: Magyarország története” című előadása hangzott el. Az alábbiakban a megnyitót és a két előadást teljes terjedelemben közöljük.

MÁTRAI LÁSZLÓ MEGNYITÓJA

Tisztelt Emlékülés!

Az idén 100 esztendeje, 1864. július 17-én halt meg Szalay László, Eötvös József fegyvertársa és barátja, a centralista politikusok és írók körének elméletileg legjobban felkészült tagja, vagy — amint ez a munkásságára vonatkozó kutatásokból egyre inkább kiderül — voltaképpen *spiritus rectora*. Az akkor még fiatal akadémianak fiatalon, 23 éves korában lett levelező tagja 1836-ban; két év múlva már rendes tagja, 1861-től pedig (Toldy Ferenc helyén) főtitkára. A történelmi fordulatok által talán túlságosan is befolyásolt s ezért néha szeszélyesnek tűnő pályafutása a valóságban olyan „folyamatosságot”, „belülről” észlelhető következetességet mutat, mely egyébként csak az ún. nagy gondolkodóknak szokott sajátja lenni. Egészen kora ifjúságában mint költő és szépíró forgatta tollát, aztán lett jogász, jogtudós, majd jogfilozófus, szerves kapcsolatban ezzel — a forradalom közeledtére — publicista, politikus és diplomata vált belőle, hogy 49 után, az emigrációban ismét visszatérjen a tudományhoz, ezúttal, most már véglegesen, a történetíráshoz.

A polgári forradalomba induló nemesség, a nemzeti elnyomás ellen küzdő, de más nemzetiségeket elnyomó magyar uralkodó osztály legjobbjai is gyakran kerülnek ez időben olyan objektív helyzetbe, melynek szubjektív tükrözése az a pesszimizmus, lehangoltság vagy panteista-vallásos „belenyugvás”, mely Eötvöstől Keményig vagy Szalaytól Csengeryig a centralisták minden

tagjánál feltalálható. Köztük talán a legérzékenyebben Lukács Móric fogalmazza meg a „konzervatív forradalmárok” hangulatát 49 és 67 után: „Mint aki hirtelen meggazdagodott, nemigen tudunk élni nyert kincseinkkel. Ezelőtt egy pár évtizeddel, alacsony helyzetből kiindulva, mégis a folytonos haladás érzetével bírtunk. Most néha oly érzés száll meg bennünket, mintha a föld alattunk inogna és mi süllyedni kezdenénk.” Ez több mint egyszerű szubjektív hangulat, ez: történelmi helyzetérzés. A centralistáktól *elvben* vezettek volna utak a polgári radikálisok, sőt innen aztán a marxizmus felé is, de ezek a *logikailag* meglevő utak a centralisták által *történetileg* nem voltak járhatók. Így aztán a polgári radikálisok eszmei elődeiket tisztelték a centralistákban, de a centralisták soha nem tartották utódaiknak a radikálisokat.

Eötvös József és Angyal Dávid szép, emelkedett emlékbeszédeiből igen sok és jó részletet tudunk meg a centralisták eszmei vezéregyéniségének, Szalay Lászlónak életéről és művéről. Szabó Imre nagy monográfiájának egy fejezetében tisztázza Szalaynak a hegeli jogfilozófiához való viszonyát, ami — tudjuk — döntő eszmetörténeti kérdése ez időben haladás vagy reakciónak. További marxista részlettanulmányaink is kezdenek már megjelenni a doktrinerek kultúrhistóriai szerepéről. Mindezek azonban csak részletek, melyek ma még nem elégségesek ahhoz, hogy a szó marxista igényessége szerinti monográfia születhessék meg Szalay László életművéről, mely látszólagos igénytelensége ellenére is nagy hatású volt a maga korára, s bizonyos vonatkozásban hatással bír napjainkban is. Azok az előadások, melyek mai emlékülésünkön elhangzanak, közelebb visznek e cél felé; miközben elemzik az életpálya eddig ismeretlen részeit vagy összefüggéseit, a tudomány sajátos módján, a megismerés eszközeivel fejezik ki tiszteletünket valakinek az emléke iránt, aki maga is a megismerés eszközeivel próbálta szolgálni a haladás ügyét.

SZALAY LÁSZLÓ KODIFIKÁCIÓS KÜLFÖLDI KAPCSOLATAI ÉS A SIONI EPIZÓD

NIZSALOVSZKY ENDRE

Fatis atrocibus haec domus recipit fatigatum,
Patria dum premitur, jusque fidesque jacet.

Balsors nyomta honát, megdőlt a jog és a bizakvás.

Közben a lankadtnak otthona lett ez a ház.

M. M. fordítása.

Ez a találó distichon vezeti be egy zürichi házon azt az emléktáblát, amely arról emlékezik meg, hogy Szalay László 1850—51-ben ott írta nemzete történetét.

A magyar reformkorszak e kimagasló egyénisége, aki a legélesebben és az elsők között foglalt állást a nemzeti hiúságból eredő és a haladást gátló külön magyar út mítosza ellen, az európai országok fejlődésének kölcsönös hatást tükröző közös útja mellett szállván síkra akkor is, amikor ez nagyon népszerűlenné tudta tenni, a magyar utókor elismerését azzal is kiérdemelte, hogy a száműzetés évei alatt sem szűnt meg népének létéért és szabadságáért a tudomány eszközeivel önfeláldozóan küzdeni.

Hatalmas tudásából és munkaerejéből azonban emellett arra is tellett, hogy a vendéglátó ország hasonló eszközökkel való szolgálatára készen álljon.

A hatalmas életmű egészének méltatása meghaladja az erőmet, Szalayról a jogtudósról pedig a közelmúltban nyújtott méltó értékelést Szabó Imre akadémikus.¹

Éppen ezért, amikor az a megtiszteltetés ér, hogy emlékének ébrentartásában közreműködhetem, a feladatomnak azzal kívánok eleget tenni, hogy gazdag élete néhány eddig homályban maradt — a kodifikáció elvi problémáival kapcsolatos — epizódját tisztázzam, és — a helyszínen végzett levéltári kutatásaim eredményének felhasználásával — beszámoljak különösen Valais svájci kanton polgári törvénykönyvének megalkotásával kapcsolatos — az életútjával foglalkozók által csaknem kivétel nélkül kiemelt² — tevékenységéről.

Szalay valaisi szereplése a legszorosabb összefüggésben áll jogtudományi

¹ A burzsoá állam- és jogelmélet Magyarországon. Budapest, 1955. 174. p. et passim.

² Így: Flegler Antal, Szalay Gábor, Angyal Dávid, Szabó Imre és Mádl Ferenc.

munkásságának a kodifikáció elméletére vonatkozó részével és különösen nézetével a jogösszehasonlítás jelentőségéről, amely vonatkozásban Eduard Gans berlini professzorral, Hegel tanítványával való kapcsolata szorul új megvilágításra.

A valaisi munka Szalaynak a kodifikátor személyére vonatkozó álláspontjával van teljes összhangban, amely a kodifikációban más népek tudósainak szakértői részvétele előtt nyit tág kaput. E vonatkozásban Carl Mittermaier heidelbergi professzorral való kapcsolata lép előtérbe.

Végül Valais kantonban való megjelenésére és ottani tevékenységére Louis Gaspard Ribordyval, a 30-as években Magyarországon létrejött baráti kapcsolatának feléledése nyújtott módot, akinek Svájcba való visszatérése utáni életpályájáról eddig semmi adatunk nem volt, de akinek szűkebb hazájában betöltött jelentős pozíciója folytán módja volt Szalay Lászlót Valais kanton törvényalkotó munkájának részesévé tenni.³ Tisztázni kívánom, miben állt valójában ez a részvétel és mennyiben lehet a létrejött törvényt Szalay László nézeteivel összhangban állónak tekinteni.

I.

Szükségtelen részletesen ismertetnem Szalay Lászlónak a kodifikációról vallott nézetét, amelynek kifejtésével a Savigny által alapított ún. történeti iskolától elfordulva Hegel és követője, Savigny legélesebb ellenfele, Gans Eduard álláspontját tette magáévá. Elég erről annyit mondanom, hogy Szalay felismerte a jogösszehasonlításnak azt a szerepét és jelentőségét, amely Szabó Imre megállapítása szerint a XIX. század második felében vált széles körben elismertté, nevezetesen, hogy az a jogalkotásnak segédtudománya, és mint ilyen nemcsak nyilvánvalóan jól használható fel, hanem amelynek ezt a szerepét a marxista állam- és jogtudomány is elismeri.

Gans álláspontjával egyező Szalay végső megállapítása is, amely úgy szól, hogy a tudomány ismét általcsapott azon ösvényre, melyet Montesquieu nyitott meg a XVIII. század közepén. A lényeges eredményt a historiai iskola szkepticizmusának megbuktatásában látja, amivel természetesen a kodifikáció kérdése ismét életkérdés lőn, úgy találtatott, hogy az, mint minden, ami becserővel bír, csak tartalmasabbá és tisztábbá lett az elnyomás által.

Maga Gans azonban nem éri be a történeti iskola tanainak a kodifikáció útjából való elhárításával, hanem támadásainak továbbvezetésével jut el az összehasonlító jogtudomány önállóságának kiépítéséhez és ennek a tudománynak a jogtudomány egész rendszerén belüli elhelyezéséhez. Történik pedig mindez Gans öröklési jogi munkája bevezetésének második részében, amelyet az első részt oly messzemenően adaptáló Szalay már nem is idéz.

³ Louis Gaspard Ribordy életrajzi adatait Walter Perrig kéziratos feljegyzéseiből vettem Valais kanton sioni levéltárában.

Gans nemcsak elveti a történeti iskola amaz álláspontját, hogy a különböző népek közül elsősorban a jogalkotás virtuózai érdemelnek figyelmet, hanem elveti a jogász szubjektivitást is, nevezetesen azt a kíváncsiságot, hogy a jogtudomány a magukat jogászoknak nevezők valaminő szükségletének kielégítésére szolgáljon. E kíváncsiság folytán a történeti iskola magát inkább a kenyérkereset tudománya iskolájának nevezhetné. Így jut el Gans az egyes meghatározott állam jogának ismerete — a Rechtskunde — és a valóságos jogtudomány — a Rechtswissenschaft — éles elhatárolásához. Az igazi jogtudomány szerinte a filozófia része; a jog fogalmát vizsgálja az egyetemes jogtörténet is, amely a jogfogalom fejlődéséről szól az időben.

Függetlenül attól, hogy Gansnak a jogtudományról vallott nézetét a szocialista jogelmélet miként értékeli, bizonyos, hogy Szalay nem juttatta kifejezésre az azzal való egyetértését, sőt, amikor a jog történetének vizsgálatát, a különböző államok jogának összehasonlítását a kodifikáció szolgálatába kívánta állítani, tehát annak gyakorlati hasznát kívánta venni, bizonyos értelemben ellentétbe is került a mesterével. Ez az eljárás konkrét bizonyítékát adja Szabó Imre megállapításának, aki megfigyeli, hogy az ész cselekvő fellépése, amely kiinduló pont és végső érv a korszerű idealista jogelméletben, így különösen Hegel és Gans tanaiban, sem Szalaynál sem Eötvösnél nem talál a végső konzekvenciáig ható követésre. Náluk az ész cselekvő fellépése nem formális logikai következtetés kezdőtétele, hanem gyakorlati következtetések és követelmények kiinduló pontja. Szalay tehát nem lépett be a szocialista jogtudomány elutasításával találkozó önálló és öncélú összehasonlító jogtudomány előfutárai sorába.

És még valamit nem tett. Eduard Gans 1825-ben kapott a berlini egyetemen rendkívüli tanári megbízást. A rendes tanári kinevezését Savigny — az egyetem dédelgetett híres tanára — érthetően élesen ellenezte. Amikor pedig a kinevezés 1828-ban mégis bekövetkezett, a miniszterhez írt levelében bejelentette, hogy él a kinevezési okiratában biztosított jogával, és visszavonul a kari ügyek intézésében való részvételtől. Ezt azzal indokolta, hogy Gans vele nem tudományos vitát folytat, hanem ellene személyes jellegű és becsületét sértő hajsztát vezet, nem hajlandó tehát vele a karban együttműködni. Gans kísérletei a kiengesztelésére — annak elismerésével, hogy tisztán tudományos céllal ugyan, de túl éles polémiába bocsátkozott — eredménytelenek maradtak, és Savigny most már a trónörököshöz fordult. Magatartása magyarázatául a levélhez Gans különböző műveiből vett idézetek sorát csatolta, amelyeket személyeskedő gorombaságoknak minősített. A trónörökös válaszelevelében megtisztelőnek mondta, hogy Savigny bizalommal fordult hozzá, neki igazat is adott a következő megjegyzéssel: „Gans und Schwan dürften nicht auf demselben Teiche schwimmen, dieser Teich droht eine Pfütze zu werden.” A trónörököshöz intézett levélhez mellékelte idézetek túlzott élességét alig lehet vita tárgyává tenni. Azok legnagyobb része Gansnak abból a művéből

való, amelyet Szalay a kodifikációról szóló tanulmányában — néhol az adaptálásig menő — részletességgel idéz. Mégis Szalaynál Gansnak egyetlen olyan kijelentésével sem találkozunk, amelyet Savigny inkriminált.⁴

Hogy azonban Szalay nem tudatosan fordult szembe Gans tanításainak végső konzekvenciáival, a két tudós eddig még nyilvánosságra nem került levélváltásából tűnik ki.

Gans abban a művében, amely Szalaynak fő forrása, egyetemes jogtörténeti képet nyújt a családról és az öröklésről. A mű 1835-ben megjelent IV. kötete utoljára az észak-európai népek jogfejlődését tekinti át. Szalay Gansnak arra a tételére támaszkodva, hogy az egyetemes jogtörténet nem tehet megkülönböztetést a jogalkotásban virtuóz és nem virtuóz népek közt, már 1837-ben felhívja a szerző figyelmét a magyar családi és öröklési jogra, annak a reményének adva kifejezést, hogy az a mű V. kötetében feldolgozásra kerül. Meghívja őt Magyarországra a szükséges anyag összegyűjtése céljából, amihez messzemenő segítségét ajánlja fel, utalva arra is, hogy a források jó része latin és német nyelvű lévén, ez a munkát meg fogja könnyíteni. Gans két héten belül válaszol, és Szalay kívánságát magáévá teszi műve továbbfolytatása tekintetében, de a Magyarországra jövetel helyett Szalay segítségét más formában kéri. A következő levélben Szalay már bibliográfiai adatokat is közöl, és utal különösen Horvát Istvánnak: „Magyar Ország gyökeres régi nemzetségeiről” írt 1820-ban megjelent legsikerültebb munkájára, amely éppen a magyar nemzetségek vagyonának allodiális és nem feudális jellegét bizonyítja, Werbőczy által alig ismert öröklési kérdések helyes megoldását nyújtva. Gans újabb levelét a következő mondattal zárja: „Glauben Sie mir, dass ich Ihre freundliche Zuvorkommenheit niemals vergessen werde.”⁵ Sajnos az V. kötet, amely a magyar jogfejlődést ismertette volna, nem jelenhetett meg, mert Gans a következő évben, 1839-ben 50 éves korában meghalt.

A Gans-szal való kapcsolata azonban világosan mutatja Szalaynak a más államok joga iránti messzemenő érdeklődését, amit igyekszik viszonyossá tenni, kodifikátori képességének bizonyítékaul pedig szükségtelen az 1843—44. évi büntetőjavaslatok előkészítésében való jól ismert részvételére és az ezzel kapcsolatos publikációira hivatkozni.

II.

Éppen a büntetőjogi javaslatokkal kapcsolatos Szalay állásfoglalása a kodifikátor személye vonatkozásában. Bár nem teszi magáévá Jeremy Bentham ama szélsőséges állásfoglalását, hogy a kodifikálás során a külföldi szakértőket előnyben kell részesíteni, de az ilyen részvételt kívánatosnak tartja, annak

⁴ Adolf Stoll: F. K. von Savigny. Professorjahren in Berlin 1810—1842. Berlin, 1929. 402—405. p.

⁵ L.: Eduard Gans Szalay Lászlóhoz intézett két levelét az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában.

egyik példájául hivatkozva a római 12 táblás törvény keletkezési történetére, az abban jelentkező görög hatások valószínű magyarázatát az Ephesusból száműzött és Rómában menedéket talált Hermodorus közreműködésében látva. Ilyen Hermodorusként működött közre Carl J. A. Mittermaier heidelbergi professzor a büntetőjogi javaslatok elkészítésében, amely közreműködés létrehozásában és lebonyolításában Szalaynak szintén jelentős szerep jutott. Hogy Mittermaier Szalay kodifikátori egyéniségét e munkálatok során mennyire nagyra értékelte, azt az bizonyítja, hogy amikor az új egységes német állam felépítésének irodalmi előkészítésére lapot kívánt indítani, ennek terjedelmes prospektusát Szalayhoz intézett leveléhez mellékelte, és felszólította őt, hogy a munkájában, amelynek célja, hogy „die Männer an deren Rede alles gelegen ist, wirklich zur Rede kommen”, részt vegyen. A prospektus élesen elhatárolja magát azoktól, akik a lefutott homokórájukat nem merik megfordítani, de a kísérőlevél hangsúlyozza, hogy a lap szervezői a radikalizmussal is szemben állanak.⁶

Másfél évvel később Szalay mint magyar követ Mittermaierrel, mint a frankfurti országgyűlés elnökével találkozik. A kodifikáció terén a kapcsolat egyelőre kialszik, hogy a sioni epizód után egyszer még felvillanjon.

III.

Szalay elméleti állásfoglalásával és gyakorlati magatartásával tehát teljes összhangban áll a hajlandóság arra, hogy Hermodorus, Bentham és Mittermaier példájára maga is részt vegyen a haladás szolgálatában más ország kodifikációs munkálataiban. Ennek a gyakorlati megnyilatkozása volt a svájci Valais kantonban kifejtett, tisztázásra szoruló tevékenysége.

Ebben a vonatkozásban az első kérdésünk, milyen állapotban voltak a polgári törvénykönyv munkálatai e kantonban, amikor azokat Szalay megismerhette.

Szalay 1853. október 11-én érkezett meg Valais kanton székhelyére: Sionba, Louis Ribordy vendégeként, akit ennek magyarországi tartózkodása idején ismert meg az Eötvös család körében. Az Eötvös, Szalay és Ribordy közt kialakult meleg barátság bizonyossá teszi, hogy Ribordy még magyarországi tartózkodása idején megismerte Szalay kodifikációs tanulmányának legalább első részét, amely még az ő magyarországi tartózkodása idején jelent meg. Amint már említettem, Ribordy hazájába való visszatérése után jelentős politikai szerepet töltött be mint liberális politikus, és Szalay Svájcba érkezésekor már tagja és titkára volt a kanton törvényhozó testületének. Kapcsolatukra tekintettel nem lett volna akadálya annak, hogy Ribordy Szalayt a kantonális kodifikáció alakulásáról még zürichi, bázeli, illetőleg rohrschachi tartózkodása idején tájékoztassa. Bizonyosra vehető azonban, hogy Szalay svájci tartóz-

⁶ L.: Carl Mittermaier Szalay Lászlóhoz intézett levelét és mellékletét uo.

kodásának korábbi idején a magyarországi két barát közt nem volt érintkezés. Lehet, hogy a barátság egy véletlen lausanne-i találkozás alkalmával elevenedett fel és vezetett Ribordy meghívására. Szalay tehát a valaisi kodifikációs munkálatokkal, különösen a polgári törvénykönyv előmunkálataival legkorábban 1853 októberében ismerkedhetett meg. Ekkor pedig már a kodifikációs munkálatok meglehetősen előrehaladott stádiumban voltak.

Valais magánjogának összefoglalását az 1571. évi statutum tartalmazta, amely a Hármaskönyvre emlékeztetve magánjogi, büntetőjogi és eljárási rendelkezéseket egyaránt felölelt. Ez a statutum nem törölte el a korábbi helyi szokásokat, hanem rendelkezései éppen csak akkor kerültek alkalmazásra, ha nem volt eltérő helyi jog, viszont ha a statutum sem tartalmazta a megfelelő szabályt, közönséges jogként a római jogot és a kánonjogot kellett alkalmazni. A napóleoni idők elviharzása után, amelyek során Valais egy ideig önálló állam, majd francia departement volt, a konzervatív kanton a francia Code hatályon kívül helyezésével — a mi Országbírói Értekezletünkre emlékeztetve — az 1571. évi statutumhoz tért vissza, a régi jog alkalmazásával kapcsolatos nehézségek azonban már 1819-ben a kodifikáció szükségességének felismeréséhez vezettek. A teljes törvénykönyv szerkesztésére hivatott bizottság 1829-ben alakult meg, és a kodifikációs munkálatokban a későbbiek során a legjelentősebb szerepet Etienne Bernard Cropt professzor (1798—1896) töltötte be.

Magukat a kodifikációs munkálatokat a politikai események többször megzavarták és hátráltatták, így az 1840-ben győztes liberális kormány ellen 1844-ben támadt ellenforradalom, amely a Trient folyó hídján véres áldozatot követelt, és amely a liberáliskormány eltávolításával végződött. Újabb fordulatot az 1847. november 3-án a protestáns és a katolikus kantonok közt kitört ún. Sonderbund-háború idézett elő. A központi hatalom megerősödése ellen küzdő katolikus kantonok szövetségének csatavesztése az 1848. évi szövetségi alkotmány létrehozására és Valaisban a liberális párt kormányra jutására vezetett. Ekkor már a polgári törvénykönyv több részletének szövege készen állt, sőt kihirdetésre is került. 1852-ben már annak érkezett el az ideje, hogy a polgári törvénykönyv egész anyaga, mint egységes törvénykönyv kerüljön kihirdetésre és hatálybalépésre.

Amikor Szalay László 1853 októberében Sionba érkezett a Grand Conseil napirendjén sorozatosan szerepeltek a törvénykönyv egyes cikkeire vonatkozó bizottsági jelentések, amelyek kisebb módosító javaslatokat tartalmaztak. Ilyen javaslatokról tárgyalt a Grand Conseil az 1853. november 18., 23., 24., 29. és december 1. napján tartott ülésében. Az utoljára említett napon történt az egész kódex törvényerőre emelése, amelynek kihirdetési záradékát Ribordy is aláírta.⁷

⁷ Adataimat a valaisi Grand Conseil eredeti jegyzőkönyveiből vettem. A polgári törvénykönyv keletkezésének előzményeiről Dr. G. Ghikának, a levéltár helyettes vezetőjének kéziratban megkapott tanulmánya tájékoztatót.

Szalay sioni vendéglátója, aki Valais kanton vezetői közt foglalt helyet minden törvényalkotási kérdéssel, különösen a polgári törvénykönyv tárgyalásával is a legközelebbi kapcsolatban állt. Elképzelhetetlen, hogy régi barátját, akit mint kiváló szakembert ismert meg Magyarországon, ne tájékoztatta volna a folyamatban levő tárgyalások minden fázisáról és a szőnyegen levő módosító javaslatokat vele meg ne beszélte volna. Szalay egyik leveléből kitűnik, hogy a nagytanácsnak azon az ülésén, amely a törvénykönyv végleges szövegét elfogadta, jelen is volt. Szalay tehát — feltevésem szerint — az utolsó simítások anonim közreműködője volt, azt azonban ma már nem lehet megállapítani, hogy a sioni tartózkodása idején tárgyalás alá került kérdések mennyiben kaptak Szalay által szuggerált megoldásokat, és így mennyiben kerültek be az ő gondolatai a törvénykönyv egyes rendelkezéseibe. Azt a továbbmenő feltevésemet, hogy Ribordy Szalayt a kodifikációs munkálatok vezetőjével, Cropt professzorral is összehozta volna, a sioni kutatásaimat támogató Ghika dr. arra hivatkozással cáfolta meg, hogy Ribordy és Cropt oly mértékben voltak politikai ellenfelek, hogy egy ilyen kapcsolat nem alakulhatott ki. Ghika dr. megkérdezte erről Cropt professzor 90 éven felüli unokáját, Etienne Dallère ügyvédet is, aki nagyatyjának jogi tanulmányai során tanítványa volt, és aki úgy nyilatkozott, hogy nagyatyja soha nem beszélt neki Szalayról, márpedig ha lett volna személyes kapcsolata a magyar tudóssal, az a beszélgetéseik során feltétlenül szóba került volna.

Ami bizonyos, az az, hogy Szalay nem a Grand Conseil-től, hanem a végrehajtó hatalmat gyakorló Conseil d'État-tól 1854 február első felében megbízást kapott a törvénykönyv német szövegének átnézésére. Tíz nappal később azt írja, hogy a törvénykönyvön éjjel-nappal dolgozik, március 14-én pedig közli, hogy a munkáját befejezte, és a közeli napokban, amint a honoráriumot megkapja, elutazik Sionból. A Conseil d'État ugyancsak 1854. március 14-én tartott ülésében 200 frank honoráriumot állapított meg részére.⁸ Szalay március 17-én már Veveyből írja a családjának, hogy Sionból elutazott, a munkálatára pedig március 21-i levelében még visszatér, megállapítva, hogy az államtanács — úgy látszik — nagyon meg volt elégedve azzal. A honorárium nem magas, de ezt a kanton pénzügyi helyzete indokolja, és őt ugyanúgy honorálták, mintha a kanton saját polgára lett volna.

Mindezek alapján azt tartom megállapíthatónak, hogy Szalay László a korábban említett, még tisztázásra váró egyes részletekre vonatkozó anonim közreműködésétől eltekintve a Grand Conseil által törvényerőre emelt polgári törvénykönyvet kapta meg olyan munkálat elvégzése céljából, amellyel — bár az ő hallatlan munkabírása mellett — hat hét alatt el tudott készülni.

A törvénykönyv egyes korábban publikált részei bizonyos, hogy német nyelven is elkészültek, hiszen a kanton keleti része német nyelvű. A Grand

⁸ A valaisi Conseil d'État eredeti jegyzőkönyvéből vett adat.

Conseil azonban az utolsó módosításokat francia nyelven hajtotta végre, és a részek francia szövegeit foglalta egységes szerkezetbe. Szükséges volt tehát az utolsó módosításoknak a német szövegen való keresztülvezetése és a német egységes szerkezet létrehozása. Ezt a munkát végezte el Szalay László. Ebben a munkában a németül nem tudó Cropt nem vehetett részt.

A német nyelvű utolsó egyeztetés és egységes szerkezetbe foglalás munkájának a magyar Szalayra bízását messzemenő megbecsülésként kell értékelnünk a kétnyelvű kantontól, amelynek vezetői közt is mindig voltak német anyanyelvűek. A német Stockalper családból származott Cropt professzor felesége is, akinek atyja és nagyatyja vezető szerepet játszottak a kanton életében.

A megbízatásban nemcsak Szalay László nyelvtudásának felismerése nyilatkozott meg, hanem a jogtudós, mégpedig a jogösszehasonlítás tudós művelőjének megbecsülése is, aki a két nyelv jogi szakkifejezései közül biztonsággal tudta az egyenértékűeket megválasztani akkor is, amikor a francia szöveg utolsó kisebb módosításaival állt szemben. Ebben a megbízatásban minden bizonnyal jelentős része volt Ribordy már Magyarországon kialakult Szalay iránti tiszteletének, aminek honfitársait is meg tudta nyerni.

IV.

Az elmondottaknak mintegy a próbájaként vetem fel azt a kérdést, vajon Valais kanton 1853. december 1-én alkotott polgári törvénykönyve tartalmilag tükrözi-e Szalay felfogását, úgy, hogy abból a törvénykönyv megalkotásában való messzebbmenő részvételére lehetne következtetni.⁹

a) Szalaynak a kodifikációról vallott alaptétele, hogy a törvénykódex természeténél fogva új korszakot igyekszik megnyitni, a historiai elemeknek s a fokenkénti fejlődés szövedékének feladatása által. Ismerjük azt a véleményét is, hogy a francia Code mutatja meg legjobban e cél megvalósításának, a haladásnak az útját.

Valais polgári törvénykönyve jelentős részében — főleg a szerződési jogban — a francia Code sokszor szó szerinti átvétele, és a szerkezeti felépítése is pontosan követi a mintaképet. Ez az elindulás feltehetően találkozott Szalay felfogásával.

Annál kevésbé lehetett azonban Szalay kedvére a törvénykönyvön végigvonuló az a tendencia, amely lényeges kérdésekben is a régi jog fenntartására irányul. Cropt professzor, a törvénykönyvet feldolgozó munkájában figyelmezteti az olvasót, hogy még a francia Code-ból szó szerint átvett szövegeknek is más értelme van a valaisi jogszemléletben, amely jogszemléletet a törvénykönyvben konzervált régi szabályokból kell megismerni. A törvény-

⁹ Az alábbiakban a törvénysszöveg mellett B. E. J. CROPT: *Theorie du Code Civil du Valais*. Sion, Tome I. 1858., Tome II. 1860. c. művét vettem figyelembe.

könyvnek természetesen van kodifikatorius záradéka (2033. cikk), amely a régi szokásjog alkalmazását kizárja. Cropt professzor azonban a törvényrontó szokást is elismeri, azzal érvelve, hogy az 5. cikknek az általános elvekre utalását a római jogra utalásként kell érteni, a római jog pedig a szokásjog törvényrontó erejét elismerte. Cropt tehát a maga konzervatív szemléletének megfelelően rámutatott a régi joghoz visszatérés útjára.

b) Szalay nem helyezkedett ugyan a teljes egyesülési szabadság álláspontjára, és különösen érezhető a munkás koalíciók várható politikai erejétől való idegenkedése. Mégis szót emelt az egyesületalapítás széles körű lehetővé tétele és amellett, hogy a kérdés a szabadság és a rend igényeinek megfelelő megoldást kapjon.

Valais törvénykönyve ezt az álláspontot nem tükrözi. Bár megalkotásakor már hatályban volt az 1848. évi svájci alkotmány, amely az egyesülési, gyülekezési és kérvényezési szabadságot deklarálta, a törvénykönyv nem tartalmaz olyan rendelkezést, amelyet e jogok megvalósításaként, az alkotmány végrehajtásaként lehetne értelmezni.

c) Szalay László nem foglalkozott kifejezetten a nők jogállásával. Lehet, hogy a magyar jog viszonylag kedvező megoldását egyelőre kielégítőnek találta, vagy legalább — a reformkor általános felfogásának megfelelően — a nőkérdés kedvezőbb megoldását nem sorolta a sürgős feladatok közé. Egész magatartása azonban a nők jogállása szempontjából haladó meggyőződésre enged következtetni.

Ezzel szemben Valais törvénykönyve — a régi joggal egyezően — azt a különbséget mutatja nemcsak a római joggal, hanem az ebben a vonatkozásban nagymértékben elmaradt francia joggal szemben is, hogy a nőket — még a nagykorúakat is — a személyeknek abba a kategóriájába sorozza, akik maguk nem képesek kielégítően gondoskodni jogaik megvédéséről. Ez a gondoskodás férjezett nő esetében a férjet illeti, nem férjezett nagykorú nő felett állandó gondnokság érvényesül. A nagykorú leányok és özvegyek tekintetében a törvény az incapacitas vélelméből indul ki conseil judiciaire-ről gondoskodva számukra. Amikor a törvény a feleség ügyleteihez a férj autorizációját követeli meg, ez — Cropt szerint — kevésbé származik a férji hatalomból, hanem inkább az a célja, hogy pótolja a feleségnek a neméből következő gyengeségét és biztosítsa a férjnek azokat a jogait, amelyek őt a feleség javain megilletik.

d) A házasságot illető kérdések közül Szalay a vegyesházasságok kérdésében foglalt állást. Wurden kanonoknak az országgyűlésen tett azzal az indítványával szembeszállva, amely ebben a kérdésben minden vallásnak a világi hatalomtól független jogkört kívánt biztosítani, Szalay nem tartotta ugyan járható útnak a papság kényszerítését a vegyesházasságok megkötésére, a kötelező polgári házasság bevezetését pedig nem tartotta időszerűnek, de azt javasolta, hogy az állam a protestáns pap előtt kötött vegyesházasságot ismerje el érvényesnek.

Valais törvénykönyve a házasságkötés és előfeltételei tekintetében a törvénykönyvön kívüli külön jogszabályokra utal (79. c). Minthogy ilyen jogszabály nem került kibocsátásra, Cropt professzor szerint változatlanul a kánonjog maradt a kanton által elismert jogforrás, és Cropt professzor könyve ezt is dolgozza fel. Ebből következik nemcsak a házasság felbonthatatlansága, hanem a különböző felekezetekhez tartozók közti házasság tilalma is.

Nem szükséges tovább folytatnom, de el kell ismernem, hogy nem vagyunk illetékesek abban a kérdésben való állásfoglalásra, hogy 110 évvel ezelőtt Valais liberális kormánya mi okból fogadta el — lényeges változtatások nélkül — a konzervatív párt uralma idején elkészült és erősen konzervatív álláspontot kifejező javaslatot. Talán Valais népének azután a nagy áldozat után, amelyet függetlensége vonatkozásában a Sonderbund háború következményeképp súlyos hadikárpótlás fizetésével és az 1848-as szövetségi alkotmány elfogadásával hozott, elháríthatatlan törekvése volt a régi jogintézményeihez való ragaszkodás. A haladással szemben tehát ott is domináns szerephez jutott a nacionalizmus, akár nálunk az Országbírói Értekezleten, sőt azt vallásfelekezeti szempontok is számottevően felfokozták, amit meg kell értenünk, ha Valais megelőző félszázadának történetére gondolunk, amelynek során a kanton egész területének idegen államba bekebelezése is előfordult. A liberálisokat — ha, amint feltehető, a törvénykönyvet nem is tekintették mindenben az elveikkel összhangban állónak — az utolsó fél évszázad belső küzdelmei, a konzervatív ellenforradalom felettük aratott 1844. évi győzelme kellett, hogy óvatosságra intse. A liberális párt pozíciójának gyengességét egyébként az is igazolja, hogy két évvel a polgári törvénykönyv hatálybalépése után már ismét a konzervatív párt jutott kormányra, és nem merném tagadni, hogy ebben része volt az új jog iránti ellenszenvnek a szélesebb néprétegek részéről. Talán nem volt mentes bizonyos politikai elgondolástól az sem, hogy Cropt — a konzervatív párt újbóli kormányra jutása utáni évben megjelent könyvében — rámutatott a törvényrontó szokásjog elismerésével a régi joghoz való visszatérés útjára.

Valószínű, hogy Szalay — bár a törvénykönyv általános irányával és egyes rendelkezéseivel nem érthetett egyet — megértést tanúsított a liberálisok magatartásával szemben. Nincs alap annak a feltevésére, hogy a valaisi kodifikációval való elégedetlensége hozzájárult volna a valaisi végleges letelepedés több levelében említett tervének feladásához. Ennek — megítélésem szerint — döntő oka az 1853. február 6-án kitört milánói lázadás lehetett, amelynek szerencsétlen kimenetele után a sajtó azzal, illetőleg Klapkával Szalayt kapcsolatba hozta. A feleségéhez írt levelében fejezte ki azt a véleményét, hogy Svájcban; ahol sok a különböző árnyalatú politikai menekült, az ilyenféle rágalmakkal szemben nem lehet védekezni.¹⁰ A helyzet egyébként Magyarorszá-

¹⁰ A milánói lázadásról és annak visszhangjáról l.: KLAPKA György: Emlékeimből. Budapest, 1886. 413-416. p.; KOLTAY—KASZTNER Jenő: A Kossuth emigráció Olaszországban.

gon is megérett arra, hogy a hazatérésre gondoljon, amit azután — minden más tervezgetést félretéve — meg is valósított, hogy a megfeszített munka perzselő hevében élete lángja oly hamar — éppen egy évszázaddal ezelőtt — ellobbanjon.

Igazi véleményét a valaisi törvénykönyvről abból a tanulmányból lehetne megismerni, amelynek megírását 1854. április 14-én — tehát egy hónappal a kanton számára végzett munkálata befejezése után — Mittermaier professzornak ajánlott fel. A folyóirat azonban, amelynek számára a tanulmány szólt volna, a következő évben megszüntette a megjelenését, és így a cikk nyilván megírásra sem került.

V.

Az elmondottakból azt a végső következtetést látom mégis levonhatónak, hogy nem lenne indokolt, de kíváncsós sem, a 98 évet élt Cropt professzort hazájában máig is hervadatlanul övező kodifikátori babérok megcsonkítása avégből, hogy azok néhány levelét Szalay László személyéhez kapcsoljuk. Ez pedig azt is jelenti, hogy kutatásaim egy, a személyéhez némelyek által fűzött illúzió részbeni szétfoslását is eredményezték.

Mégis úgy vélem, méltó Szalay Lászlóhoz, a tárgyilagosságáról híres nagy történetíróhoz, hogy ez az eredmény néhány indiciumra épített messze-menő kombináció helyére egy talán kevésbé hízelgő, de a nagy emberhez és nagy magyar tudóshoz így is méltó, tárgyilagosan megállapított tényt illeszt. Hiszen Szalay László nagysága nemcsak rá nem szorul, de el sem viseli, hogy személyéhez ahhoz hasonló idealizáló elképzeléseket fűzzünk, aminők ellen, mint a magyar nép haladását hátráltatók ellen, olyan határozott küzdelmet folytatott.

Budapest, 1960. 47—48.p. MARX—ENGELS Művei, — 8. kötet, 1851—1853. Budapest, 1962, 503., 509. és köv. p. Az eseményeknek Szalay Lászlóra gyakorolt hatására l. feleségéhez írt levelét és mellékletét az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában.

SZALAY LÁSZLÓ: MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

PAMLÉNYI ERVIN

A tudományok közül a jogböleselet története méltán tart igényt Szalay László pályájának első, felfelé ívelő szakaszára, amely a polgári átalakulásért folytatott küzdelem merész, nemes lendületű, másfél évtizedére esik; a történettudomány történetének be kell érnie a forradalom *utáni* másfél évtizeddel, mikor az ifjúkori eszméket lehűtötte a csalódás, mikor a reformkor nagyratörő álmait az abszolutizmus idején az érett férfikor körültekintő óvatossága, tépelődése, reménytvesztett hite váltotta fel. Mégis ez a kifejezés — *be kell érnie* — kissé méltánytalan, hiszen *Magyarország története*, Szalay Lászlónak az a történeti főműve, amelyet mai megemlékezésünk tárgyául választottunk, ha az abszolutizmus nyomasztó légkörében keletkezett is, mégis az egész életpályája gazdag tapasztalatainak összegezése. Nagyon is kitapintható szálakon ide fut össze, e munka kohójába olvad bele minden; a szinte gyerekfővel írt esztétikai tanulmányok, az alkotmány- és jogtörténeti stúdiumok, a nyugati utak tapasztalatai éppúgy nyomot hagynak e munkán, épp úgy érelik, mint a centralista politika elméleti és gyakorlati tanulságai, s e munkából kitűnnek a forradalom és szabadságharc tevékeny diplomatájának az európai viszonyokról szerzett benyomásai éppúgy, mint az emigrációs évek kiábrándultsága és a jövőről alkotott elképzelései. Ebben az ötvözetben, e sokoldalú tudás és tapasztalati anyag, a több irányú — sokszor ellentmondásos nézet — összeolvadásában az egyes elemek, összetevők természetesen sokat vesztenek színeik egykori élénkségéből, bizonyos fokig ki is egyenlítődnek: de ugyanakkor az egész mű olyan sajátos értékeket nyer, olyan eredeti felfogást sugároz, amely Szalay Lászlót múlt századi történetírásunk legnagyobbjai sorába emeli.

A *Magyarország története* — mint minden igazán nagy történelmi munka — kora szükségleteiből keletkezett, kora magyar társadalmának kérdéseire adott válasznak készült. Akkor, mikor hozzákezdett, 1850-ben, az elmúlt két évtized eseményei, a szabadságharc fellángolása és tragikus bukása nemcsak a száműzetést választó Szalayt, hanem az egész nemzetet önvizsgálatra készítették. Ebbe az önvizsgálatba s az ellenforradalmi terror tombolásába öszült bele Szalay 1849 telén, egyetlen hónap alatt; Eötvös, még egy év múlva is, mikor végre találkozik vele, arról ír, hogy Szalay „*ifjabb napjainak komor*

hangulata visszatért, és az események sűrű fátyolt borítottak kedélyére, sőt szellemi tehetségeire, . . . elijedtem a változáson, melyet egy év tett benne". „Tisztába kell jönni magammal — ismétli ekkor Szalay —: tudni akarom, mi vár reám?" — teszi fel a kérdést, amely a bukás másnapján, már oly ellenállhatatlan erővel merült fel valamennyiük lelkében. Lehet-e még reménylenünk? — gyötri magát tovább. Természetes gesztussal akarja most mérlegre vetni egész életét, a polgári átalakulásért folytatott egész harcát. „Ösztönöz valami — mondja svájci barátjának és későbbi egyetlen biográfusának, Flegler Sándornak —, ösztönöz valami, tisztába jönni afölött, hogy az, ami után törekedtünk, üres, phantasmák ingadozó ködképe-e, mint elleneink szemünkre vetik, vagy szilárd történeti alapokra fektethető-e?" Végső soron tehát a nemzeti lét, a nemzet hivatása vált számára — mint oly sok más számára is — problematikussá ebben az évben, s arra akar tulajdonképpen feleletet keresni, hogy „új erővel fogjunk munkához és elkövetett hibáinkat jóvátegyük, vagy azon meggyőződéssel haljunk meg, hogy a magyarnak úgy sincs mit keresnie a világon?" S ha ebben az alternatívában van is valami patetikusan kiélezett, ha a kérdésfeltevésben már benne rejlik a válasz is, mégis őszinte és magávalragadó benne az önvizsgálat igénye, a szándék — kiutat keresni a reményt-vesztettségből.

A válaszáért, mint nagy kortársa, a másik száműzött történetíró, Horváth Mihály, Szalay László is a magyarság történetéhez fordul. „*A nemzetnek egész múltja, miben jövőjének kulcsát találhatjuk*" — írja Eötvösnek. Ajánlatával Geibel Károly lipcei könyvkiadóhoz fordul, aki szívesen vállalkozik majd Szalay munkájának publikálására, s ezzel szerény, nagyon is szerény megélhetést biztosít Szalaynak és családjának. „*Egész eréllyel Schwandtner tanulmányozására vettem magam, melyet az -itteni könyvtárban találtam. Hozasd el Magyarországról Fejér kodexét s amennyi könyvet szerezhetsz — kéri Eötvöst —, melyben történetünk forrásait találok s küld el hozzám.*" S 1850-től hazatéréséig ez a mű tartja lekötve, teljességgel ebben él: kiterjedt levelezésének központi témája az állandóan visszatérő kérdés, újabb és újabb könyvek sürgetése; elsősorban forráskiadványokat szeretne kapni, de felvilágosításokat kér újabban megjelent munkák, újabb kutatások eredménye felől is.

Munkamódszeréül a nehezebbik utat választja. Bár ismeri és forgatja Pray György, Katona István, Fessler Ignác Aurél, Engel János nagy összefoglalásait is, amennyire a körülmények megengedik, hű marad alapelvéhez: a történeti kutatásban mindig az eredeti forrásokig kell visszamenni. S ahogyan Pray és Katona a magyar történelem hatalmas forrásanyagán az előző század végén és a XIX. század elején az első nagy rostálást elvégezték, ahogyan az adatok összeegyeztetése, ellenőrzése útján igyekeztek rendet teremteni a kronológiában, a genealógiában, az oklevelek ezreiből igyekeztek kiválasztani a hamisakat, kiemelni a jelentőseket, úgy végzi el ezt a munkát most az ő és utódaik művén Szalay. Itt azonban már finomabb a rosta, gondosabb és felkészültebb a kritika, műértőbb a kéz — a szemléletli különbséget itt nem is

érintve —, más szempontú a felülvizsgálás. Bár ő is — gyakran epés megjegyzések kíséretében — kijavít dátumokat, helyreigazít hibás olvasatokat, eloszlát félreértéseket, elsősorban mégis a jogi, társadalomtörténeti, közigazgatási fogalmak tisztázására törekszik és ér el éppen kitűnő jogi képzettsége következtében mai napig érvényes eredményeket. Egyes jegyzetei, a Szilveszterbulláról, a trónutódlási jogról, Anonymus valamely állításáról — melyekben polémikus éllel fordul különösen az osztrák és német államjogászok felé —, gyakran külön tanulmánynak is beillő exkurzusok, a magyar alkotmány és jogtörténet egy-egy lényeges kérdésének mélyen járó, kritikus kifejtései.

A *Magyarország története* azonban több, mint az addigi feldolgozások, az addig ismert forrásanyag kritikai feldolgozása: a mű első négy, Svájcban írt kötete ugyan, érthetően, kevés új okleveles anyagot tartalmaz, de sok új olyan forrást kapcsol be a tárgyalásba — elsősorban a középkori történetre vonatkozó nyugati elbeszélő kútfőket —, amelyeket itthon még nem ismertek, vagy nem eléggé aknáztak ki. Arra, hogy Szalay történetírásának mennyire, számára is nélkülözhetetlen eleme éppen az új források, oklevelek felkutatása és értékesítése, az ebbeli hiányosságok mennyire csak a száműzött viszonyaiból következnek — amire oly sokszor panaszkodik —, talán a legdöntőbb bizonyíték, hogy mikor 1855-ben hazatér, fáradtan, nagyon is fáradtan — mint írja —, példátlan szorgalommal kutatja át a hozzáférhetővé vált levéltárakat, így a Károlyi és az Eszterházy család levéltárait is — s noha a bécsi Haus-, Hof- és Staatsarchiv a maga gazdag anyagával mindvégig zárva marad előtte —, műve itthon megjelent 5. és sajnos csonkán maradt 6. kötete, mely az 1707. év eseményeiig vezeti az olvasót, éppen az újonnan felkutatott okleveles anyag páratlanul alapos felhasználásával tűnik ki.

A feldolgozás módszerét tekintve Szalay munkája félúton áll a régi feudális magyar történetírás és a modernebb polgári történetírás módszere között. Munkáit olvasva, többször Goethe regényére, a *Wahlverwandschaften*-ra kell gondolnunk: ahogyan ott a legközönségesebben romantikus történet keretében a modern lélektani regény legragyogóbb vívmányaival találkozunk, úgy Szalay munkájában is a történeti előadás avitt módszere állandóan a modern történetírás bravúros fogásaival párosul. Erre vonatkozólag ő maga ad magyarázatot: „*innen van az is, hogy majd a történetíróval, majd a történetvizsgálóval, találkozok az olvasó. Magára vessen ha csalódik, ki a történeti kutatások pályáiból kibontakozott, és az események művészi simasággal lefolyó, eleven tükrét várta tőlem. Nem hiszem, hogy már megérkezett volna az idő, mely ez eszménynek megfelelő művel gazdagíthassa irodalmunkat; az anyag, melyből készül, részben még az aknában van, hová minduntalan le kell szállanunk, hogy szükségünket fedezhessük, és itt is, mint egyebekben, míg a munka-felosztás elve nem vétetik teljes alkalmazásban, a dolgozó felváltva kézműves és művész tartozik lenni.*” Ezért van, hogy nemegyszer hosszú, hosszú oldalakon át hoz in extenso törvényszövegeket — igaz, hogy fontosakat —, követ-utasításokat, oklevélszövegeket, be-

szédrészleteket, béketárgyalási punktumokat, úgy ahogyan azt Pray és Katona tettek, akiknek munkái egyszerre voltak forrásgyűjtemények és feldolgozások. Ezeket a részeket azonban — meglepő módon — mélyen járó megjegyzések, tömör, drámai erejű leírások, rendkívül plasztikus történeti arcképek váltják fel, amelyek közül nem egy — pl. I. Istváné, I. Lajosé vagy a tehetetlen Zápolyáé, az eszélyes Bethlen Gáboré — sokáig emlékezetes marad. Ilyen jellemzései a tacitusi portrékra emlékeztetnek.

Egyébként is, helyzeteket és egyéniségeket kevés szóval tömören értet meg; a haldokló István „*teremének ajtajánál a cselvetés ólálkodott, a gonoszság ül tort*”; V. László „*gyenge, kora álnokságú fejedelem*”, Zápolya pedig „*végképpen elvetette magától a szemérmet*”, mikor a törökhöz fordult segítségért. De előadása módszerének tacitusi vonása az a kétértelműség is, amellyel néha, szükség esetén egyesek jellemzésénél eljár: szinte egykedvűen sorolva a kortársak vádjait, anélkül, hogy maga mindig állást foglalna mellettük vagy ellenükben. Az új és a régi között szintén fél úton van, a *Magyarország történetének szerkezete* is: Szalay a magyar történelmet már nem a királyok története szerint tagolja, amint az régebben szokásos volt. Egész munkája, a hat kötet, 27 könyvre s ezek ismét fejezetekre tagolódnak. A cezúrákat nagyobb jelentőségű politikatörténeti fordulópontoknál húzza meg, de a határvonalak között vannak már társadalom- és alkotmánytörténeti szempontból meghatározottak is. Máshol azonban kissé mereven, az évek rendje szerinti előadáshoz tartja magát, és évenként kezdi újra egy-egy probléma tárgyalását.

Nem csupán módszerbeli kérdés — ennél bizonyára mélyebben fekvő okai vannak —, amit én hajlandó lennék realista ábrázolási módnak felfogni; megfigyelhető ugyanis, hogy úgy csoportosítja az eseményeket, úgy formálja mondanivalóját, hogy minél inkább kitűnjön a szavak és a tettek, a nagy remények és a szűkös eredmények közti különbség, minél inkább kitűnjék a látszat mögött a történeti valóság; hogy a magukban a dolgokban levő ellentmondások, ilyen „ellenpontos szerkesztésben” külön utalás nélkül is előbukkanjanak. Nem kíméli a teret pl. Rákóczi azon levelének ismertetésére, amelyet a fejedelem az éppen trónralépő I. Józsefhez intézett. Rákóczi ebben a levelében I. József „*országglása kezdetét kegyes csillagzat*”-nak mondja, mely a „*fellegeket és viharokat el fogja oszlatni*”, heszél iránta érzett mély hódolatáról, ragaszkodásáról és őszinte békevágát fejezi ki. De néhány sorral e levél előtt, Szalay éppen arról ír, hogy a fejedelem követe útján tudósította a francia királyt: egyáltalán nincsen szándékában egyezkednie a császárral. Az említett, békére áhító levél ismertetése után pedig az olvasható Szalaynál, hogy a fejedelem „*a hadviselést most kettős erővel szándékozott megindítani*”. Mindezt Szalay Rákóczi-ellenes elfogultság nélkül mutatta így be; ebben az ábrázolási módban tulajdonképpen igen magasrendű formába öltözik, minden történetíró legmélyebb szenvedélye, tulajdonképpen a realista regény irodalmi eszközeivel nyer kifejezést a szenvedély; a látszat mögött kitapintani a valóságot,

a dolgok színe mögött magát a lényeget. Szalaynak ez a törekvése történetírásának egyik legnagyobb erőssége.

Történeti érdeklődése, történetírásának köre azonban — bármilyen gondosan művelte is meg — első pillantásra kissé szűk. Ha csak ebből a szempontból tekintenők a *Magyarország történetét*, Szalayban inkább a feudális történetírás utolsó, legnagyobb képviselőjét, mint a polgári történetírás nagy alakját kellene látnunk. Munkájában tulajdonképpen az országos politika szintjén marad, az uralkodók közelében, ezen belül figyelme elsősorban a külpolitikai vonatkozásokra, továbbá az alkotmány- és jogtörténet részleteire, és némi hadtörténetre terjed ki: de a történetírás olyan területei, melyeket már előtte hazánkban is művelés alá fogtak, — számára meglehetősen idegenek. Ilyen mindenekelőtt a gazdaságtörténet, amely kirívóan távol esik érdeklődésétől, továbbá a kulturális fejlődés rajza, melynek ugyan itt-ott szentel egy-két oldalt, de mélyebben szándékosan nem kíván beleereszkeszteni. Honnan ez az érdektelenség, amellyel a polgári történetírás e különleges, újonnan meghódított tartományai iránt a polgári érdekek oly kitűnő szószólója, mint Szalay viseltetik? Mindenekelőtt a történelmi szituációban, melyben a munka elkezdett: az abszolutizmus viszonyaiban, mikor Szalay elsőrendű feladatának éppen az osztrák önkényuralom alkotmány- és törvényellenes voltának kimutatását tekintette, mégpedig azon a módon, hogy minél részletesebben állítsa olvasói elé a magyar alkotmány önálló kifejlését, precizírozva az uralkodóházzal és Ausztriával kialakult kapcsolatok történeti formáit és természetét — ezzel visszautasítva az osztrák államjogászok kísérleteit az abszolutizmus valamilyen igazolására. Ez a törekvés, amely egybeesett Szalaynak elsősorban jogi és politikai műveltségével, csak erősödött attól a korábbi felfogásától, hogy a jogi és politikai felépítmény változásai hozzák magukkal a társadalmi, gazdasági és kulturális változásokat; ezt a kétségkívül téves nézetet tovább élesztették a polgári átalakulásért folytatott reformkori küzdelem élményei, emlékei. Harmadik tényezőként kell említeni, hogy a gazdasági- és kultúrtörténet érdemlegesebben nálunk Szalay munkájával egy időben fejlődött csak ki; Szalay is csak Horváth Mihály ismeretes kis munkájához, az ipar és kereskedelem történetéhez tudja olvasóit utasítani. Végezetül minden bizonnyal hatással volt reá ebben a vonatkozásban is egyik mintaképének, a Magyarországon különösképpen is elismert Leopold von Rankenak felfogása és történetírói gyakorlata is, aki előadása középpontjába szintén a politika történetét állította, mégpedig elsősorban a külpolitikáét, ami szerinte a belső alakulásnak is eldöntő tényezője volt.

Ha most megkíséréljük kijelölni azokat a főbb pontokat, ahonnan át lehet tekinteni Szalay felfogását Magyarország történetéről, mindenekelőtt erős nemzeti tudatát kell kiemelni. Ez a nemzeti tudat olyan természetű, amilyen az a középnemesi-értelmiségi réteg, amely Magyarországon a polgári átalakulás vezetője, s amely rétegnek tipikus képviselője éppen Szalay László.

Ebben a nemzeti tudatban feudális és polgári vonások keverednek, s ez utóbbiak is részben még pozitív, de részben már negatív jellegűek. Nemzeti tudata feudális vonásai közül talán a legeggyértelműbb az, ahogyan ő hosszú századok nemesi felfogásának megfelelően, a nemzet fogalmát értelmezi — a nemzetet a nemességgel azonosítja. Ennek megfelelően történeti munkájában más társadalmi osztályoknak meglehetősen kevés hely jut, a polgárság és a parasztság törvényhozási vonatkozásban érdekli ugyan, de egyenesen meglepő, hogy Eötvös, a *Magyarország 1514-ben* írójának legjobb barátja, eszméinek osztályos társa, milyen summázva rajzolja 1437 vagy 1514 eseményeit. A reformkor nemzeti tudatának hagyományai élednek újra — a nemzeti elnyomás hatása alatt nagyon is érthető módon — abban a büszkeségben, öntudatban, amellyel a magyar nagyhatalom történeti megvalósulását, I. Lajos vagy Mátyás birodalmát rajzolja, amellyel elutasítja a múltban az állami függetlenség csonkítására történő kísérleteket, különösen azokat, amelyek 1526 előtt a pápaság vagy a császárság oldaláról fenyegették Magyarországot. Szalay törhetetlen híve a történeti magyar állam egységének, s ez határozza meg a nem-magyar népekhez való viszonyát is; a magyar nemességet a múltban az ország természetes vezetőjének tekintti — s pillanatra sem merül fel benne semmi kétség e szerep tökéletes indoklottsága iránt.

A történeti Magyarország egysége — ez a másik pont tehát —, ahonnan történetfelfogása áttekinthető. Ebből a szemszögből alakította ki nézeteit az 1526 utáni fejlemények dolgában, a magyar történetfelfogásnak akkor középpontjában álló Habsburg-kérdésben. Szalay már meglehetősen korán felismeri, hogy 1526 után Magyarországra kettős teher súlyosbodott: a nyílt ellenség ellen a haza földjét kellett védnie, az állítólagos védúr, a Habsburgok ellen pedig az ország önállóságát. Ebből a helyzetből, az ország egységének szempontjából ítéli azután meg a következő száz esztendő politikusait. Ezért bírálja, korában szokatlanul élesen, szemben az „utolsó nemzeti királyt” idealizáló köznemesi felfogással, Zápolyai Jánost, akinek jelentős szerepet tulajdonít a megmaradt országrész kettészakadásában; ezért tér vissza újra és újra a Habsburg-segítség csekély voltára, ezért regisztrálja olyan gondosan ennek elmaradását. Bocskay halálakor — kinek felkelését mint kifejezett rendi és vallási mozgalmat ábrázolja — megjegyzi: „Ő azonképpen, mint korának több politikusai, úgy vélekedett, hogy a nemzet egységének veszélyeztetése nélkül Erdélyben, a minél több magyar részekkel megtoldott Erdélyben külön magyar fejedelem országolhat.” De jónak látja azonnal egy lábjegyzetben hozzáfűzni: „Illésházy, a hazafiúi és mély belátású státusférfiú, ellenkező szempontból fogta fel a dolgot. Soha nem tetszett nekem és most sem tetszik — idézi Illésházytól —, hogy az megmaradt darab országot kétfelé szakasszuk, két birodalom alá és azzal ennél is erőtlenebbé tegyük, az mint most vagy: mert az királyok meghalnak, de megmarad az ország. Ha Magyarországba a két libera electio marad: Erdély, hozzávaló tartománnyal egy királyt válasszon, az idevaló meg mást, akkor vész el

Magyarország, ennél is jobban.” Ugyanez a gondolat tér vissza Bethlen Gábor, egyébként rendkívüli módon méltányoló jellemzésének végén: itt hosszan méltatja uralkodása nagyszerűségét, józanságát a vallási türelemben; „*a törvényszékekbe visszahozta a jogot, a közigazgatás minden ágaiban a rendet, a hadakba a fegyelmet*” — s így tovább. De jellemzését ezzel fejezi be: „*A magyar faj egységét, a szétszaggatott hazának együvévalóságát élesen érezte: a kínos vonás szája körül talán arról is szól a szemlélőnek, hogy ez irányban megfejtés nélkül hagyta feladását. Ezt Erdélyből, török felsőbbség alatt eszközölni, ellentétben állott századok fejleményeivel, melyek a német birodalommal szövetekezésre intették a magyart.*” Végül még egy idézet: Zrínyi Miklós és társai politikájának értelmezése: „*Lerázni, ha lehet, és amely mértékben lehet, a török jármot ; Erdélyt ismét bensőbb viszonyba hozni a magyar koronához ; megőrzeni, felelészteni a nemzet szabadítékait és eldöntő súlyt nyerni a korona tanácsában ; ez volt a hármas cél, amelyet teljes öntudattal követtek.*”

Az akkori magyar történetiszemlélet egyik központi kérdésének ez a megítélése új hang volt a magyar történettudományban, amely távol esett mind Pray és Katona kritikátlan Habsburg-magasztalásától és klerikalizmusától, mind a romantikus rendi-nacionalista nemesi szemlélettől. Értékelésénél el kell magunkat attól is vonatkoztatni, amivé e felfogás egyes elemei később, az ellenforradalmi korszakban váltak, s a múlt század ötvenes éveinek politikai viszonyaiból kell kiindulnunk. E felfogás kialakulásában több tényezőnek jutott szerep: alapját az egységes nemzetállam polgári követelményében lehet feltalálni, amely az egységes nemzeti piac meghódítására irányuló törekvés ideológiai tükröződése s a polgárosodó árutermelő nemesség általánosan elfogadott nézete a reformkorban. Az erős, szilárd nemzetegység egyik feltétele volt annak a „nagy magyar” koncepciónak is, amelyre a Batthyány-kormány külpolitikáját építette, amely a birodalom súlypontját is Budára szerette volna áttenni. Az abszolutizmus idején, mikor az önkényuralom Magyarország területét szinte feldarabolta — a nemzetegység gondolatának pozitív tartalma volt: e nézőpont erős argumentációs lehetőséget nyújtott az osztrák abszolutizmus törekvéseivel szemben. Már itt is kitűnik azonban — amire még visszatérnénk —, hogy ezt a felfogást számos negatívum is terhelte — túl azon, hogy alapvető tendenciája az osztályfeletti „nemzeti egység” fikcióját sugallta. Szalay gondolatmenete ugyanis egyrészt nem számol az ország lakosságának nem-magyar részével; másrészt azonban azzal, ahogyan a nemzet egységét magától értetődő kapcsolatba hozza az osztrák császársággal, úgy látja, hogy „századok fejleményei” intették a magyart az ezzel való szövetségre; megkerüli, vagy éppen téves következtetéseket von le a szabadságharc tanulságaiból, s a centralisták 1848 előtti koncepciójához tér vissza, melynek egyik sarkpontja volt — mint ismeretes — a Monarchia és az uralkodóházzal való kapcsolatok érinthetetlensége.

Bár egy bizonyos fokig ezekben a nézőpontokban is bennfoglaltatik, mégis szükséges konkrétabban is megközelíteni a problémát: milyen feleletet

ad Szalay munkája a korszak nagy kérdésére; ha közvetett módon is, hogyan válaszol arra: hogyan tovább, merre vigyen a nemzet útja?

„Könyvet akartam adni azon ifjú nemzedék kezébe, mely most készül az atyai ház küszöbén át a nyilvános élet pályájára lépni, amely lelkesedést óvatossággal, erőt önmérséklettel, hazaszeretetet hazaismerettel, bizalmat a nemzet jövődjéhez a nemzet múltjának bölcs számbavételével párosítson, ha a benne vetett reményeknek, ha az ország szükségeinek meg akar felelni.” Bármennyire is általánosnak tűnik első hallásra ez a célkitűzés — benne lényegében Szalay és a magyar középnemesség egy jelentékeny részének politikai programja foglaltatik.

A „lelkesedésnek óvatossággal” való párosítása 1848—49 eseményeire vonatkozik, s kétségtől a szabadságharc tanulságait tükrözi; tükrözi Szalay és a centralisták 48 előtti forradalomellenességét s azt a kiábrándulást, hanyatlást és visszaesést, amit a forradalom bukása oly sokakban kiváltott. Szalay sem volt ez alól kivétel. A forradalom kimenetele, benne csak még inkább megerősítette azt a meggyőződését — most szinte igazolva látta régebbi véleményét —, hogy Magyarország sorsa össze van kötve az osztrák császársággal. De Szalay nem ment el oly messzire mint Eötvös, aki az 50-es évek elején az összmonarchiában látta az üdvözülés útját, és csak innen közeledett fokozatosan, jobbról, a kiegyezés gondolatához. Szalay ekkor is 48-as alapon áll, hajszálnyit sem akar engedni az áprilisi törvények által meghatározott helyzetünkből. Megerősíteni Magyarország helyzetét, hogy a Monarchián belül érdemleges — esetleg vezetőhelyet foglalhasson el —, ez Szalay programja a 60-as évek elején. A magyar birtokosnemességnek ez a lassanként, fokozatosan a kiegyezés felé vezető útja — saját érdekei szempontjából — akkor kétségtelenül a helyzet reális mérlegelésén alapult: ezt az utat készítette Szalay történetírása is, az évek során fokozódó mértékben. Így interpretálja Eötvös is 1865-ös emlékbeszédében — persze kissé túlzóan — Szalay életművét, mikor arra szólítja fel hallgatóit, hogy fejezzék be a nagy művet, ti. a kiegyezést, melyért Szalay „az egész nemzettel együtt egész életén át dolgozott, melynek tervét kijelölte, melynek felépítésén fáradt, melyre gondolva szívét remény és boldogság töltötte el.”

Valóban, Szalay kezdettől fogva erre hajlott, de ugyanekkor távol esett az 1847-es alapon történő kiegyezés konzervatív híveinek álláspontjától. A *Magyarország története* azonban sok adalékkal szolgál annak megítéléséhez, milyen feltételekkel képzelte el a megegyezést: nyilvánvalóan az alkotmányos, 48-as alapon. Ezért is ostromozza gyakran és kíméletlen szavakkal a Habsburg uralkodók tehetetlen abszolutizmusát, ezért bírálja rendkívül élesen a bécsi államférfiak mindennemű kísérletét a múltban az ország alkotmányos jogainak csorbítására, hatalmas mulasztásait az ország egységének helyreállítása terén, ezért utasítja vissza az 1861-es országgyűlésen mondott beszédében az októberi diplomát és a februári pátenst, „e nagyausztiai agyrémei” — mint nevezi. Másrészt ezért kíséri olyan féltő gonddal végig történetünkben az

önálló magyar államiság fokozatos fejlődését, részeinek történelmi alakulását. Ezért is, a méltányos megegyezés előkészítése érdekében vetíti olvasói elé a magyar nagyhatalom képét. Ezért is hangsúlyozza a magyarság vezető szerepének történeti jogosultságát. Mátyással kapcsolatban a magyar faj szellemi felsőbbbségéről ír, amelynek „magas hivatása magvul, központul szolgálni, mely körül egy csoport népiség gyülekezzék, nem hogy általa elnyomassék, hanem, hogy politikai neveltetését tőle vegye.” Ezért fejtegeti Fleglernek, hogy „mi uralkodunk más nemzetiségeken, nem csak durva erővel, hanem szervezési képességünk és a közügyek iránti élénk részvételünk által, melyet folyton-folyvást tanúsítottunk.” Ezért, az előnyös kompromisszum érdekében is, bizonyítja kisebb történeti munkáiban oly gondosan, 1860 körül, Fiume majd a szerb telepek Magyarországhoz tartozását, s bizonyára ez a gondolat — a magyarság jelentőségének, súlyának kiemelése a megegyezés előestéjén — állíttatja vele azt is, hogy „első fellépésünk Európa színe előtt hatalmas szolgálat vala, melyet álladalmunk alkotása által a polgáriasodásnak tevénk, s nagyobb hasznát senki sem vette e szolgálatnak mint a németiség, mely az általunk meghódított földön soha nem bírt alkotó erővel, s mely a magyarnak köszönheti hogy az itt élősködött tehetetlen népiségek romjain elvégre egy roppant szláv birodalom nem emelkedett.”

Ha a magyar nacionalizmus még bizonyos fokig haladó és már teljesen negatív elemei így összefonódva jelentkeznek ebben a válaszban, kevésbé ellentmondásos, kiegyensúlyozottabb a felelet a belső, társadalmi vonatkozásokban. A centralisták reformkori liberalizmusa a 40-es években már demokratikus elemeket is magába olvasztott, noha ez már 1848 előtt sem volt mentes a nemesi korlátozottságtól. Kétségtelen, hogy 48 bukása, Szalay politikai gondolkodását e vonatkozásban is — ha csak átmenetileg is — visszavetette: a szomszéd népekkel való szövetséggel kapcsolatban a demokráciáról is általában ekkor visszautasítóan ír. Ugyanakkor bizonyos, hogy polgári célkitűzéseitől 'nem végleg tántorodott el, sőt teljes megvalósulásukat a kiegyezésben remélte. Abban a beszédében, amelyet képviselővé választásakor tartott, történetírásának tanulságait két tételben foglalta össze: „*valamint e szent földön a germánok és szlávok megghiúsult kísérletei után államot alkotni a magyar fajt bírta meg a gondviselés, úgy ezentúl is magyar fog maradni ezen állam, bármennyi vész tornyosul is ellene, ha hívek maradunk magunkhoz*”, s a második: „*a magyar állam fejlődni fog, dicsően és mindig dicsőbben, ha jövődjöje a demokrácia igényeit mindinkább érvényesíti.*” Az 1861-es országgyűlésen mondott beszédében is egyrészt a „*szentistváni Magyarország egységét*” hangsúlyozta, másrészt azonban azt, hogy az ország egységén belül kész minden népiség jogainak teljes elismerésére. Nem mondhatjuk, hogy egyáltalán nem sejtette volna milyen nehézségekbe ütközik e feladatok együttes megoldása; de az ő nemzedéke, még reményeit veszítve is, hitt ennek a történelmi fejlődés törvényei következtében egyre inkább megoldhatatlan feladatnak a megvalósíthatóságában.

Szalay László utolsó évei megfeszített munkában teltek el. Képviselő volt az országgyűlésen, Deák Ferenc munkatársa a Felirat elkészítésében. 1861 decemberében a Magyar Tudományos Akadémia Toldy Ferenc helyére főtitkárává választotta. Egymásután bocsátotta közre forráskiadványait és kisebb tanulmányait, amelyek új színbe hozták elsősorban a Mohács utáni félszázad kül- és belpolitikai viszonyait. Újra kiadta némi toldalékkal az Államférfiak és szónokok könyvét, a parlamentarizmusnak e ragyogó apológiáját. Pihenő idejében magyarra fordította Cicero De officiis-ának három kötetét. „50 éves korában — írja róla Eötvös — az Akadémia titoknoki fizetéséből és rosszul díjazott, mert kevesektől vett munkáiból élt, csak a legnagyobb megerőltetéssel tartva fenn függetlenségét az által, hogy nagy munkáját félbeszakasztva, történeti tanulmányait adta ki, néha egyszerre öt, sajtó alatt levő munkájának íveit javítgatá.” A szegénység az egyetlen luxus, amelyet megengedek magamnak — mondogatta. Fleglerhez írt leveleiben állandó fáradtságáról panaszkodott. Még a Magyarország története 6. kötetének befejezése előtt, 1864 nyarán, pihenni indult Wildbadba. De alighogy odaérkezett, rosszullete miatt visszaindult. Salzburgban megállt, és ott is halt meg, családja körében, 1864. július 17-én.

Szalay László tevékenységét és műveinek értelmét a dualizmus és az ellenforradalom korában félreértették, szinte meghamisították. Beksics Gusztáv mint a kiegyezési rendszer nagy előharcosát ábrázolta, elhallgatva azt, hogy a dualista rendszerben, amint az megvalósult, már nyoma sem volt Szalay demokratizmusának, sőt még társai liberalizmusának sem. Már Eötvös emlékbeszéde megkezdte, Angyal Dávid pedig halálának 50. évfordulóján továbbfejlesztette azt a felfogást, amely minél mélyebbre akarta vágni a szakadékot Szalay és 1848 közé, minél előbbre akarta helyezni kiábrándulását a szabadságharcból. De amint a 48-as kormány külpolitikájáról szóló mesteri tanulmányában Hajnal István elmondta, még az sem felel meg a tényeknek, hogy Szalay a függetlenségi nyilatkozat után hátatfordított a magyar ügynek. Az igazság az, hogy a függetlenségi nyilatkozat után újra megkísérelte diplomáciai minőségének elismertetését Frankfurtban. Ezután átment a forradalmi Bádenbe, amelynek sajtója, többek között Engels cikkeivel, a magyarok dicső példájával lelkesített. Szalay útjáról jelentést is küldött haza, ebben azonban nem tanácsolta a hanyatlásnak induló forradalommal való szövetkezést. Ellenben 1849 nyarán közrebocsátotta a Lettres sur la Hongrie c. cikksorozatát, amelynek utolsó darabja 1849. augusztus 16-án jelent meg. Angyal Dávid szerint ebben meggyőző hévvel bizonyította, hogy a magyarság *nem* akart forradalmat, holott e mű tulajdonképpen 1848 lelkes igazolása, amelyben Kossuth nagyságáról beszél, az itáliai seregküldés megtagadását is helyeselve. A magyar kormány még 1849 nyarán is számított Szalay szolgálataira: Batthyány Kázmér külügyminiszter hozzá is intézi utasításait.

Az ellenforradalmi korszak történetírása a Magyarország történetében a maga konzervatív-legitimista felfogásának alátámasztását, igazolását kereste,

s a liberális történetírás nagy ellenpólusának ábrázolta, holott Horváth Mihály és Szalay László történetfelfogása sokkal közelebb állnak egymáshoz, mint a kiegyezési korszak korcs liberalizmusát is elítélő Szekfű Gyula munkáihoz. De volt abban valami szimbolikus, sok fajta értelemben is, hogy Szekfű később, az ő demokratikus fordulata idején, a Valahol utat veszítettünk című híres cikksorozatában ismét, most nem igazolásul, hanem már programért a centralistákhoz, Szalayhoz fordul, az ő forradalom előtti, a demokratikus berendezkedést sürgető tanulmányaiból olvasta ki az ekkor immár teljesen halaszthatatlan demokratikus átalakulás programját.

Szalay helyének, szerepének valóban tudományos értékelését csak a marxizmus—leninizmus meggyökerezése tette lehetővé történelmi irodalmunkban. Kezdetben ugyan érvényesül némi dogmatikus szűkkeblőség a centralisták szerepének méltánylása iránt: de Szabó Imre nagy munkája a polgári jogbölcselet történetéről, 1955-ben úgy ábrázolta Szalayt, mint akinek 1849-ig terjedő működése mutatja azt a színvonalat, amelyre a haladó magyar állam- és jogbölcselet felemelkedett, mint amely a maga egészében mégiscsak messzemenően haladó volt a feudális gondolkodással szemben — nem hallgatva természetesen eszméi nemesi és polgári korlátozottságáról sem. A centralisták álláspontjának, Szalay arcképének megismeréséhez fontos vonásokat rajzol Sótér István Eötvös-monográfiája és Mátrai László tanulmánya a magyar doktrinerekről.

Szalay László történetírása a maga ellentmondásosságában is múlt századi historiográfiánk egyik csúcspontja, legnagyobb teljesítményei közül való. Erényeivel és hibáival egyaránt reprezentálja a magyar polgárosodó nemesség útját: lendületét a forradalom előtt, megtorpanását a forradalom bukása után, útkeresését a forradalom befejezetlenségéből előálló társadalmi és ideológiai szituációban. De ha ez utóbbiak béklyózzák is a további haladást, vissza is fogják a gondolatok szabad szárnyalását, ezekre az évekre is sok minden átviláglik az előző évtizedek fényéből. Ma Szalay történetírásának ezeket a haladó vonásait érezzük közel magunkhoz; kritikus realizmusát, amellyel feudalizmuskori historiánkat szemlélte, történetírásának sok polgári vonását, a nemzet jogainak hangsúlyozását az akkor uralkodó Habsburg-abszolutizmussal szemben, történetírói módszereinek finomságát, előadásának mélységét, elemzéseinek alaposságát és nem utolsósorban hitét a demokráciában, amelyet a burzsoá társadalom szemlélete megfakíthatott ugyan, de lényegét nem homályosíthatta el. Küzdelmekkel teli életének ez a hit adott reményt, ez fűtötte. Korai halála megkímélte attól, hogy lássa a kiegyezési Magyarországot, hogy lássa mint valósultak meg a centralisták eszméi; megkímélte a csalódástól, attól, hogy újból ítéletet kelljen mondani szándékok és valóság, szavak és tettek — történelmünkben általa annyiszor és oly ragyogóan ábrázolt — antitézise felett.

A 600 ÉVES KRAKKÓI JAGELLÓ EGYETEM ÜNNEPSÉGEI

KOVÁCS ENDRE

Ez év májusában ünnepelte meg méltó keretek között megalapításának 600. évfordulóját a nagyhírű Jagelló Egyetem. Közép-Európának időben második egyeteme a krakkói Alma Mater, melyet az utolsó Piaszt-uralkodó, Nagy Kázmér hívott életre 1364-ban azzal a rendeltetéssel, hogy a már Lokietek Ulászló által egyesített és a központosítás útján haladó lengyel állam minél nagyobb számban állíthasson a vezető állami és egyházi posztokra korszerűen képzett jeles férfiakat — mindenekelőtt jogászokat. A hazai szükségletek nyomán létrejött egyetem azután a Kázmér halálát követő átmeneti válságot legyűrve Jagelló Ulászló idejében a hazai tudományosság és irodalmi élet legfőbb fórumává nőtte ki magát. Már alapítójának szándékai révén is nemcsak a hazai tudományos képzést szolgálta, hanem elsőrendű nemzetközi tudományos és irodalmi központ szerepét töltötte be. Az egyetem legnagyobb virágzásának időszaka a reneszánsz és a humanizmus lengyelországi elterjedésével köszöntött be, s magának a krakkói egyetemnek is kiemelkedő érdeme a humanizmussal együtt fellépő haladó polgári jellegű eszmék felkarolása és terjesztése. A XVI. század második feléig, amikor is az egyetem életében az ellenreformáció győzelmével együtt bekövetkezik a hosszabb időn át tartó hanyatlás, a Jagelló Egyetem a humanista szellemben kiforruló természet-tudományos és társadalmi diszciplinák egyengetője, s emellett a háromnyelvű humanista eszménykép, a *homo trilinguis* valóra váltója. Az ősi egyetem falai között folyó munkálatok — akár a nyelvi, irodalmi, társadalombölcseleti, jogi, akár a földrajzi, geológiai, ásványtani, matematikai, csillagászati és egyéb szaktudományokat tekintjük is — a korabeli európai szellemi élet ragyogó teljesítményeit hozták létre. E tekintetben elegendő utalni Kopernikusra, kinek tudományos érlelődése ugyancsak az egyetem falai között ment végbe. A XVI. századi Európa legjelesebb nemzetközi humanista nevei fordultak meg a Jagelló Egyetemen, biztosítva ezáltal a legfőbb lengyel tanintézet nemzetközi jellegét, amihez egyébként nagyban hozzájárult az a körülmény is, hogy a lengyel hallgatók mellett nagy számban látogatták az egyetemet a szomszédos országok fiai is. Volt olyan év is, amikor a hallgatóknak több mint fele nem-lengyelekből tevődött ki. A sziléziaiak, csehek, morvák, szlovákok mellett tekintélyes számot

értek el a magyar hallgatók. A XV. században és a XVI. század első felében a magyar szellemi élet Krakóhoz fűződő kapcsolatai kiszélesültek, s ez nem utolsósorban az egyetem érdeme. A humanista szellem jegyében megindult pezsgés magával ragadta a magyar ifjakat is, akik közül az egyetemnek nemcsak nagyszámú hallgatója, de tanára is kikerült az idők folyamán. A krakkói szellemi élet pezsgése az ott tanuló diákok révén kihatott az egész magyar kulturális fejlődésre. A mi történelmünkben tehát Krakó egyeteme nem csupán egyike a magyar művelődést előmozdító számos egyetemeknek, hanem egy adott történelmi korszakban a Jagelló Egyetemnek kiemelkedő szerep jutott a magyar irodalom és tudomány ápolásában.

Amikor elközelgett az egyetem megalapításának 600. évfordulója, a jubileumi ünnepségek szervezői számára nyilvánvaló volt, hogy az utókor megemlékezése csak akkor lesz méltó az egyetem hat évszázados múltjához, ha az ünneplés rendezvényei és egész lefolyása világos képet nyújtanak a mai nemzedéknek arról, mit jelentett ez a hatszáz év a hazai és a nemzetközi tudomány szempontjából. Az egyetemi ünnepség tudományos programja hivatva volt arra, hogy a szocializmust építő lengyel társadalom számára meggyőzően dokumentálja azt a körülményt, hogy az egyetem legszebb fejezetei elválaszthatatlanul összekapcsolódnak a társadalmi haladás szolgálatával, hogy a Jagelló Egyetem egész fennállása során, még az időnkint rátelepedő reakció nehéz feltételei közepette is (mint pl. az ellenreformáció térhódítása és a jezsuitizmus erőre kapása idején vagy az Osztrák—Magyar Monarchia viszonyai között) híven teljesítette az alapítólevélben kijelölt küldetését. Nemzedékek hosszú láncolatáról kellett képet adni, a lengyel történelem legkiemelkedőbb alakjainak emlékét felidézni. Másrészt a múlt áttekintése során a rendezőségnek ügyelnie kellett arra is, hogy a történeti képhez híven kidomborodjék az egyetem nemzetközi hivatása, mely természetesen nem szűnt meg a humanizmus és a reformáció aláhanyatlásával, hanem az ősi tanintézetnek 1773-ban bekövetkezett átfogó reformja után ismét igen elevenen jutott szóhoz, a mai viszonyok között pedig egyenesen új virágzását éli.

Az egyetemi ünnepségek lebonyolítása alkalmából a világ meggyőződhetett arról, hogy a lengyel népi állam és a lengyel tudomány mai irányítói mindkét fent jelzett irányelvet szem előtt tartották, amikor a tudományos kiadványok, kiállítások, előadások, konferenciák egész sora nyújtott sokoldalú képet a Jagelló Egyetem múltjának hazai és nemzetközi vonatkozásairól. Sikerral szolgálta ezt a célt a lengyel történeti kutatás is, mely a 600. évforduló alkalmából megtisztelő célt tűzött maga elé: megindította a Jagelló Egyetem történetének széles körű forráskutatásokon alapuló feldolgozását. Egy sor részlettanulmány már napvilágot látott a jubileumi ünnepségeket megelőzően. Az egyetem egyes kiemelkedő tanárainak, az egyetemen folyó oktató és tudományos kutató munkának jelentőségét tárgyaló részletmonográfiák mellett kiemelkedik az egyetem összefoglaló történetét feltáró tanulmánygyűjtemény

első kötete, mely Kazimierz Lepszy professzornak, az egyetem rektorának szerkesztésében imponáló terjedelemben már napvilágot látott,¹ és az ünnepség vendégei már kézhez is kapták. A vaskos kollektív mű az eddigi kutatások nagyszabású felülvizsgálata és egyben ösztönzés az új kutatásokhoz.

A jubileum alkalmából megrendezett kiállítások közül első helyen kell megemlítenünk a Jagelló Egyetem Múzeumát, mely az Alma Mater XV. századbeli, ma is fennálló épületében, az ún. Collegium Majusban nyílt meg ez év május 6-án. A Karol Estreicher professzor irányításával működő szakértő muzeológus és építész gárda hosszas és áldozatkész munkáját dicséri e roppantul stílusosan, páratlanul gazdag tárgyi anyag egybegyűjtésével megrendezett kiállítás, mely szemléltetően érzékelteti, hogyan és milyen eszközökkel folyt az oktatás hajdanában a krakkói egyetemen. Az egyetemnek oklevelekben és nyomtatványokban rögzített 600 éves történetét öleli fel az a kiállítás, mely a Jagelló Egyetem impozáns méretű modern könyvtárában és a Collegium Chemicumban nyílt meg az ünnepségek előestéjén. Kázmér egyetemének történetét az első oklevelektől (sajnos, a királyi alapítólevél a második világháború idején megrongálódott és megsemmisült) és nyomtatványoktól a mai napig igyekszik összefoglalni. Külön tárló mutatja be az egyetem humanista korszakbeli nemzetközi kapcsolatait, ezen belül a számunkra olyannyira értékes magyar kapcsolatokat. Ott láttuk egyebek közt a krakkói magyar diákok burzójának névjegyzékét is. A XV—XVI. századi Krakkó szellemi arculatát tükrözi a Krakkó Város Történeti Múzeumában megnyílt kiállítás, mely a korabeli nyomtatványokat, rajzokat gyűjti egybe. A Nemzeti Múzeum viszont Krakkó 1350—1550 közti művészetét mutatta be a jubileum alkalmából. A kiállítások sora ezzel korántsem zárult: a Matejko-Házban a lengyelországi civilizáció történetét mutatta be egy kiállítás, a Kultúra Házában a filatelisták állítottak ki és a krakkói művészcsoport is megrendezte teljesen modern képzőművészeti kiállítását a Krzysztofory kiállítóhelyiségeiben.

Az évforduló szervezői előtt azonban nemcsak a történeti múlt szemléltetésének célja lebegett, hanem igyekeztek a jubileumot összekapcsolni az egyetem mai életével és fejlődésével is. Az ünnepség idején külön tudományos ülősszak foglalkozott azzal a fejlődéssel, melyet a Jagelló Egyetem a népi állam 20 éves fennállása alatt tett meg. A szervezők az évfordulót azáltal is emlékeztetessé tették, hogy néhány kiemelkedő kulturális létesítményt éppen ezekben a napokban adtak át hivatásának. Már az év elején megnyitotta kapuit a Collegium Biologicum és a Collegium Humanisticum új épülete, május 5-én folyt le a Jagelló Egyetem új asztronómiai obszervatóriumának felavatása, május 10-én pedig a Jagelló Egyetemből korábban kivált és önállósult Agrártudományi Főiskola új épületét adták át rendeltetésének. Ezek a korszerű, nagy

¹ Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364—1764. Tom I. Praca zbiorowa pod redakcją Kazimierza Lepszego. Kraków 1964.

épületek Krakkó mai szellemi élete örvendetes fejlődésének bizonyítékai. A híres egyetem hajdani fakultásai közül az agrártudományi és orvosi kar — ma mindkettő önálló főiskola, illetve egyetem — az ősi Alma Materral vállvetve kért részt az évforduló megünnepléséből. Az Agrártudományi Egyetem is külön tudományos ülésszakot rendezett ez alkalommal.

A nemzetközi jellegű megbeszélések sorában az egyetemek történetével foglalkozó nemzetközi történetész bizottság három napos szimpozionja érdemel fokozott figyelmet, mert mintegy nyitányát alkotta a hivatalos ünnepségeknek. A bizottság (*Commission pour l'Histoire des Universités*) a háromnapos ülésszak tárgyául „A krakkói egyetem és a többi középkori egyetem a humanizmus korában” témakört választotta. A krakkói egyetem megalapításának jelentőségével és a lengyel kultúra történetében betöltött szerepével foglalkozott Zofia Budkowa krakkói egyetemi tanárnő átfogó előadása, melyhez a különböző közép-európai egyetemek kiküldött szakértői szoltak hozzá. (A prágai Károly Egyetem részéről František Kavka, a bécsi egyetemről F. Gall levéltáros, a pécsi 1367. évi alapítású egyetemről e sorok írója adott elő.) Az előadást és a korreferátumokat eleven vita követte, melyen a lengyel tudományos élet számos jelentős képviselője szólalt fel. A szimpozion második napján Sven Stelling-Michaud, a bizottság elnöke, a genfi egyetem tanára tartott szintetikus jellegű előadást. Az egyetemek koncepciója a reneszánsz korszakban címmel, melyben rendkívül széles tájékozottsággal érzékeltette azt a folyamatot, melynek során Európa országaiban — más-más ütemben és árnyalatokkal — a középkori egyetemek átfejlődnek humanista szellemű egyetemekké. A bizottság titkára, Jacques Le Goff (Párizs) ugyanez alkalommal a franciaországi egyetemek szervezeti és szellemi változásait mutatta be a reneszánsz korban. Széles tárgykört ölelt fel és nagy anyagismeretről tanúskodott Max Steinmetznek, a leipzig egyetem tanárának a németországi egyetemekről tartott előadása, mely a szűkebb értelemben vett kultúrtörténet kereteiből kilépve a társadalmi bázis, a német gazdaság fejlődésének kérdéseiből indult ki. Eugenio Garin (Firenze) és W. A. Pantin (Oxford) betegségük miatt személyes megjelenésükben akadályoztatva előadásuk szövegét küldték be a szimpozion rendezőségének. A magyar származású Gábrriel Asztrik (Notre Dame, USA) és a lengyel Eva Chojecka előadásai egy fontos, kevésbé kultivált területre, az egyetemnek ikonográfiájának felkarolására irányították a figyelmet. Az ülésszakon a nyugat-európai és közép-európai egyetemek kérdései mellett igen helyesen helyet kapott a moszkvai egyetem problematikája is M. G. A. Novickij (Moszkva) előadásával, mely a moszkvai egyetem szerepét vizsgálta a XVIII. század második felében.

A három napos ülésszak résztvevői a tanácskozások során kifejezést adtak annak a meggyőződésüknek, hogy az egyetemek történetének kutatása az összehasonlító módszerű történetírásnak egyik fontos feladata. Stelling-Michaud professzor összefoglalójában ráirányította a figyelmet a periodizáció megoldat-

lan kérdéseire különös tekintettel a reneszánsz és a humanizmus elterjedésének országokkint időbeli eltéréseire. Felhívta a figyelmet arra is, hogy az intézmények és eszmék történetét nem lehet mereven azonosítani, mert a kettő nem mindig esik egybe. Több felszólalásban is utalás történt arra a fontos átmenetre, melyet tömören skolasztikus humanizmusként lehetne jellemezni. Szó esett az egyetemek süllyedéséről, s általában megállapítást nyert, hogy ennek a jelenségnek a hátterében a társadalmi feszültségek, az osztályharc fokozódása rejlik. Az elnöklő Stelling-Michaud ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a humanizmus és a reformáció hanyatlásával együtt süllyedő egyetemek haladó kulturális missziója ezzel a süllyedéssel egyáltalán nem szakadt meg, és a német egyetemek példáján mutatta meg, hogy Melanchtontól Leibnizen át vezet az út a felvilágosodás felé, a humanisták és reformátorok a Fröh-Vormärz útját készítik elő. Kellő figyelmet érdemelnek az egyetemek vándor humanistái, akik a humanista korszak internacionalista szellemét hordozzák és összekötő kapcsok az európai népek között. Hasonló gondolatok jutottak kifejezésre Boguslaw Lesnodorskinak (Varsó), a lengyel felvilágosodás kiváló szakértőjének az előadásában, aki a felvilágosodás korának európai reformterveivel kapcsolatosan állapított meg sok hasonló vonást az egyes országok között (így pl. az egyetemi reform tekintetében) és kimutatta, hogy a krakkói egyetemnek Kollataj működése nyomán bekövetkezett XVIII. századi reformja eszméileg visszamegy Kopernikushoz. A humanista eszmék élednek fel a XVIII. századi reformtervekben.

A bizottság május 8-án a Krakkó közelében levő Modlnicán, a Jagelló Egyetem gondozásában levő kastélyban folytatta tanácskozásait Sven Stelling-Michaud professzor elnökletével, és egy sor kiadvány tervezetet vitatott meg, melyek az egyetemek történetének kutatására irányultak. A *Comité International des Sciences historiques* felügyelete alá tartozó bizottság munkája során oly sok kérdés vetődött fel, hogy szükségesnek látszott új tagok delegálása a bizottságba.

Május 9—13 között zajlott le a tulajdonképpeni ünnepi műsor, mely emlékezetes marad mindazok számára, akik e napokban a világ legkülönbözőbb tájairól Krakkóba érkeztek, hogy a lengyel művelődés fellelegvárának, a Jagelló Egyetemnek jubileumi ünnepségei kapcsán a nemzetközi tudományos együttműködés nagyszerű pillanatainak tanúi lehessenek. A rendezőség valóban méltó nemzetközi találkozózt valósított meg e ragyogó májusi napokban. Az ország minden részéből ideözönlő tudósgárda mellett megjelentek Krakkó hatalmas történelmi múltat felidéző falai között a világ távoli egyetemeinek kiküldöttei. Több mint hetven város egyeteme, főiskolája képviseltette magát. A csak nemrég megnyílt korszerű nemzetközi diákinternátus folyosói, étterme, irodái visszhangzottak a sokféle idegen szótól. A szálloda igazgatását néhány napra az egyetemi ifjak vették kezelésbe, külön autóbuszjárat szállította a küldötteket a sokféle értékes rendezvényre.

A színpompás látványok sorában első helyre kívánczik a hazai és külföldi tudósoknak a *honoris causa* díszdoktori címmel való kitüntetése, melynek során 31 tudós vette át Lepszy rektor professzor kezéből a díszdoktori oklevelet. Köztük volt Molnár Erik dr. akadémikus, kinek személyében a marxista magyar történettudomány jutott ezúttal is kitüntető megbecsüléshez, nemzetközi elismeréshez. A díszdoktorok között a mai nemzetközi tudományos világ olyan kiemelkedő képviselőivel találkozunk, mint Lord Edgar Douglas Adrian angol neurofiziológus (Cambridge), Paul D. White, a Harvard-Egyetem világhírű kardiológusa, Giacomo Devoto, a nagy olasz nyelvész, Jean Godemet francia jogtörténész, Piotr L. Kapica szovjet fizikus, Ernest Labrousse francia történész, Linus Pauling Nobel-díjas kémikus, az olasz Edoardo Volterra jogász, Alekszander N. Bakulev, a nagynevű szovjet szívsebész, Jozef Charvát cseh endokrinológus, Szt. Kalesznyik szovjet geológus, Jozef Klima, a kiváló cseh őskorkutató, Viktor Nyemickij szovjet matematikus, Borisz Rübakov, a kiváló szovjet régész, Hans Stube német biológus, P. Zdrodovszkij szovjet orvosprofesszor és Viktor Zsirmunszkij, a nagynevű szovjet nyelvtudós. Díszdoktori címet adományoztak Ivo Andričnak, a Nobel-díjas jugoszláv írónak, a krakkói egyetem hajdani hallgatójának és Makszim Rűlszkijnek, Mickiewicz ukrán fordítójának. A hazai tudomány jeles művelői közül is sokan részesültek a díszdoktori címben, köztük: Oskar Lange közgazdász, Leon Manteuffel orvos, Tadeusz Kotarbiński filozófus, Roman Kozłowski paleontológus, Julian Kryżanowski irodalomtörténész, Witold Orłowski kutató orvos, Wojciech Rubinowicz fizikus, Kazimierz Tymieniecki történész, Adam Wrzosek antropológus. A díszdoktori címnek ilyen széles körben való adományozása kifejezésre juttatta a Jagelló Egyetem rendkívül nagyarányú világkapcsolatait, egyben pedig impozáns módon adta tanújelét annak, hogy a tudományos haladás napjainkban is az egész emberiség közös ügye, nem ismer országhatárokat. A díszdoktorok avatása a humanista korszak látványos egyetemi ceremóniáit idézte a jelenlevők emlékezetébe, a Sorbonne, mellette a legrégibb olasz egyetem, a bolognai, továbbá a cambridgei, a harvardi és még számos más európai és Európán-túli egyetem professzorai fekete, vörös, sárga, zöld professzori tógáikban a *Gaude Mater Polonia* hangjai mellett vonultak fel a hazai kollégáikkal együtt a krakkói Filharmónia nagytermében, hogy köszöntsék a nagybeteg, de ez alkalommal betegágyából felkelt rektort, Kazimierz Lepszkyt, az egyetemi szenátust, a promotorokat, akik ugyancsak díszes tógáikban foglaltak helyet. Minden káprázatosága mellett sem volt e sok tóga üres dekorum; mély egyetemes emberi és tudományos jelentőségével tisztában voltak azok is, akik a díszdoktori oklevelet adományozták és azok is, akik átvették. A két és fél óráig tartó megható ünnepségen a jelenlevő közönség minden egyes díszdoktort felállással és hosszas tapsal éltetett.

A jubileumi év rendezőségének intenciói közé tartozott, hogy az évforduló ne csupán az egyetem és a tudósok széles körének legyen ünnepe, hanem a krakkói

egyetem legmélyebb hivatásának megfelelően a népi tömegek, maga a krakkói és Krakkó vidéki lakosság is megünnepelhesse e jelentős dátumot. Az ez idő szerint félmillió lakosú város lakosságát ugyanis rendkívül bensőséges és szoros szálak fűzik az ősi egyetemhez, az egyetem iránti szeretet áthatja a lakosság minden rétegét, nem utolsósorban az ifjúságot, melynek tömeges jelenléte az öreg városnak ifjúi varázst biztosít. Emellett az egyetem már hosszú idő óta magába tömörítette a krakkói és városkörnyéki plebejus elemeket, ami az egyetemnek határozottan demokratikus jelleget adott és szellemi hatáskörét kiterjesztette a falakon túlra. Krakkót intézményei révén szoros szálak fűzik a sziléziai bányavidék központjához, Katowicéhez és a kielcei körzethez. A vidéki ifjak hatalmas számban töltik meg a tizenegy krakkói felsőoktatási intézmény padjait. A krakkói lakosság és az egyetem találkozását volt hivatva megvalósítani a május 10-i felvonulás, mely egyszeriben tömegjellegű kölcsönzött az ünnepségnek. A díszes tógákba öltözött hazai és külföldi professzorok vasárnap délután 3 órakor indultak el a Wawel udvaráról az ősi piac-terre, ahol a feldíszített, fellobogózott, nemzetközi színekben tarkálló Főtéren a XV. századból épen megmaradt Posztócsarnok előtt sok tízezerre menő tömeg várta a menetet. A Wawel székesegyházában, az alapító Kázmér király, az egyetemet újjászervező Jagelló Ulászló és neje, Jadwiga (I. Lajos magyar király leánya) szarkofágjainál rőtta le az egyetem rektorhelyettese az alapítók iránti tiszteletét, majd a kétoldalt felsorakozott, szakadatlanul tapsoló, éljenző, virágokat hajigáló tömeg sorfala között haladt le a menet — minden bizonnyal az utóbbi évszázad egyik legkülönösebb és legmeghatóbb menete a Rynekre, a piac-terre. A lakosság izzó lelkesedése áterjedt a professzorokra is, akik alig győzték köszönni a tapsot, éljenzést, a Vivant Professores kiáltásokat. A Főtéren azután lefolyt a hivatalos találkozó.

A nagy népünnepély fináléját követően kezdődtek meg az ún. krakkói napok és az évenként sorra kerülő Juvenália. A város életének lüktető iramát három napon át a daloló, csoportokba verődő, középkorias kosztümökbe öltözött vidám diákfiúk és diákleányok diktálták. Az ifjúi kedélyek felszabadulása azonban sehol sem csapott féktelenségbe vagy durvaságba; Krakkóban a Juvenáliáknak már hagyományuk van. A látványos rendezvények azután egymást követték: Kochanowskinak, a lengyel reneszánsz nagy költőjének egy antik témájú drámáját új betanulásban adta elő a krakkói Słowacki Színház, a Filharmónia több ízben is hangversenyezett, felcsendültek Chopin, Moniuszko, Szymanowski, a mai lengyel zene és a középkori lengyel muzsika dallamai, felléptek a népi együttesek a Főtéren, s az egész lakosságnak alkalma nyílt arra, hogy részt vegyen az egyetemi ünnepségekben. A szervezés feladata természetesen legtöbb helyen az egyetemi ifjúságnak jutott, mely megtisztelő szerepének minden vonatkozásban meg is felelt, s így a sokoldalú, valóban páratlanul gazdag rendezvények minden zökkenő nélkül követték egymást.

Az ünnepség egyébként kitűnő alkalmul kínálkozott ahhoz is, hogy a megjelent tudósok kiszélesíthessék kapcsolataikat a világgal. Figyelemre méltó körülmény e tekintetben is, hogy a magyar tudomány, melyet a múltban is oly sok szál fűzött Krakkóhoz és ennek egyeteméhez, kellően képviseltette magát az egyetemi jubileum rendezvényein. A magyar—lengyel történetész vegyes bizottság teljes magyar részlege meghívást kapott az ünnepségekre, hazai tudományunk képviselői közül pedig többen már az egyetemek történetével foglalkozó szimpozionon is részt vehettek. Egyetemeinket, főiskoláinkat és a Magyar Tudományos Akadémiát közel 20 tagú magyar delegáció képviselte. Fájdalmasan érintette a magyar tudomány képviselőit az a hír, hogy Kazimierz Lepszy professzor, az egyetem ez évi rektora, a nagyszabású ünnepségek legfőbb szervezője és irányítója az előző hetekben súlyosan megbetegedett és orvosi tanácsra nem hagyhatja el betegágyát. Az ünnepségek folyamán azután magunk is meggyőződhattünk arról, hogy a jubileum méltó megünneplésének lelke valóban Lepszy professzor volt. Az ő széles körű történeti műveltsége, a Jagelló Egyetemmel és magával Krakkó városával való szerves összefonódottsága, a jelen követelményei iránti friss fogékonysága és nagyvonalúsága érvényesült a jubileumi év mindmegannyi rendezvényében. Gondja volt arra, hogy az egyetem élő hagyománya, ha lehet, még elevenebbé váljék, de az ünnepség ne merüljön ki pusztá reprezentációban, a fény és csillogás mögül előbújék az egyetem mai életének, fejlődésének és problémáinak reális világa. Ilyen nagyszabású rendezvényre minduntalan ott leselkedik a széthullás, a dezorganizálódás veszélye. Egyetlen ember körültekintő látása, szilárd akarata tudta csak összefogni a sok mozaikot, létrehozni a lengyel tudománynak ezt a világra szóló tartalmas ünnepét. De ennek az embernek robusztus fizikumában hajszálfinom repedések mutatkoztak s terjedtek vészes gyorsasággal. A nagy munka felőrölte szervezetét, az önkímélet teljes hiánya tragikus fordulathoz vezetett. Még ott lehetett a díszdoktori címek adományozásánál, boldog mosollyal vehette át Władysław Gomułka kezéből a Jagelló Egyetemnek adományozott kitüntetést, a Lengyel Újjászületés Rend nagykeresztjét, majd a hivatalos ünnepségek végeztével minden gyengesége ellenére is programszerűen lefolytatta a magyar—lengyel történetész vegyes bizottság ez évi ülését, melyen a további munkaprogramot beszélte meg a két fél. Az ülés ugyan nem volt teljes, magyar részről meg elgondolni is nehéz volt, hogy ekkora megerőltetés után Lepszy professzornak még lesz ereje részt venni a magyar történetészekkel folytatott tanácskozásokon, de a jelenvoltak örömmel látták, hogy az egyetem rektora túl van a nehezén, egészsége fokozatosan visszatér. Annál megdöbbenőbben hatott a május utolsó napján érkező hír, hogy Kazimierz Lepszy professzor szívrohamban hirtelen elhunyt. A magyar—lengyel tudományos együttműködés nagy szószólóját, a két nép barátságának elhivatott ápolóját gyászoljuk benne mi, magyarok. Évek óta forró lelkesedéssel irányította a vegyes bizottság lengyel részlegének feladatait, nagy része volt

abban, hogy 1961-ben hazánkban jelentős nemzetközi reneszánsz-konferencia folyt le, nem sajnálta a fáradságot azért, hogy együttműködésünk minél aktívabb legyen, bővítette és erősítette a lengyel részleget, hogy az együttműködés során az új és legújabb kor problémái is méltó helyet kapjanak a magyar—lengyel történész munkában. Többször is járt nálunk, minden alkalommal új barátokat szerzett Lengyelországnak, benne láttuk azt a dinamikus, erős szervező tehetséget és jeles tudóst, aki az elkövetkezendő években a magyar—lengyel tudományos együttműködés legszilárdabb támasza lesz. Az utóbbi hónapokban a jubileummal kapcsolatos rendező munkálatok kissé háttérbe szorították a magyar—lengyel vegyes bizottság programját, s így a munkálatok súlypontja inkább a magyar fél vállain nyugodott, de bizton hittük, hogy a jubileum elmúltával Lepszy professzor irántunk tanúsított őszinte érdeklődése ismét lüktető vérkeringést hoz a bizottság életébe. Ő maga is bízott ebben, s ennek jegyében folytak az utolsó megbeszélések. Halála csapás a lengyel tudományos életre is, mely egy kitűnő szervezőt, tájékozott, marxista módon művelt jeles szaktudóst veszít benne. Olyan fontos munkálatok fűződnek nevéhez, mint a krakkói Bibliográfiai Intézet megalapozása és vezetése, vagy a lengyel történeti szintézisen belül egész nagy fejezetek elkészítése. Emellett évek óta Krakkó városát képviselte a lengyel országgyűlésen. Az általa megszervezett nemzetközi tudományos kapcsolatok az utóbbi időben mind szélesebb területre terjeszkedtek ki. A magyar barátság ebben nem utolsó helyet foglalt el, s most, hogy Lepszy professzor eltávozott körünkből, a magyar—lengyel történész bizottság zavartalan munkáját csakis úgy láthatjuk biztosítva, ha azokra a jeles lengyel történészekre építünk, akiket Lepszy professzor vont be a munkába, mintha csak megérezte volna, hogy folytatókra, új feladatvállalókra lesz szükség. Az ő személyes befolyása következtében kapcsolódott be munkáinkba Stefan Kieniewicz és Aleksander Gieysztor, a lengyel történettudomány e két nagynevű nemzetközi tekintéllyel bíró képviselője.

A 600. éves krakkói egyetem jubileumi ünnepesei újólág ráirányították a figyelmet a közép-európai egyetemekre, melyek létrejöttében s jellegében nem egy rokon vonás figyelhető meg. Ezenkívül alapításuk időbelileg is egymáshoz közel esik. A prágai egyetem jubileumi ünnepeire (1948) még bizonyos fokig a második világháború teremtette nehéz viszonyok nyomták rá bélyegüket, de a most lezajlott krakkói rendezvény mind tudományos, mind ünnepegszámba menő programjával alkalmas arra, hogy tanulságokat vonjanak le belőle a többi egyetemek fejei is. A jövő évben lesz a bécsi egyetem megalapításának 600. évfordulója, és ha ezúttal nem is várunk a krakkói egyeteméhez hasonló arányú ünnepeket, a magyar szempontból is igen jelentős bécsi egyetem ünnepe számos olyan feladatra figyelmeztet bennünket, mellyel foglalkoznunk kell. A magyar tudománypolitikának idejében kell felfigyelnie az ilyen tudományos évfordulókra, számot kell vetnie a belőlük

adódó tudományos feladatokkal. A krakkói egyetemmel kapcsolatos tudományos publikációink közül a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem *Annales*-e nem jelent meg időben és ugyanez a helyzet a debreceni *Slavicával*, mely ugyancsak lengyel számot kíván megjelentetni az évforduló kapcsán. Milyen jó lett volna, ha ezeket a folyóiratszámokat a magyar küldöttség prezentálhatta volna az ajándékok átadásának ünnepi délutánján! Kiegészítette volna azokat a díszokleveleket, és ajándékokat, melyeket a Magyar Tudományos Akadémia nevében Molnár Erik akadémikus, az ELTE részéről Sinkovics István professzor, a debreceni egyetem részéről Szarvas Pál rektor, a pécsi egyetem nevében Bihari Ottó rektor nyújtottak át a krakkói egyetem vezetőségének.

A Jagelló Egyetem évfordulójának megünneplésére a lengyel kormány 229 millió zlotyt irányzott elő. Ebből a hatalmas összegből új tudományos központok, korszerű diákszállók emelkedtek, és ezzel az egyetem irányítói megmutatták, hogy az egyetem jövője éppúgy fontos számukra, mint a múltja, mint az a hatszáz év, melynek nagy szellemi örökségét, a nemzet életében betöltött kulturális misszióját a maga teljes súlyával első alkalommal most mérte le a lengyel tudományos élet.

RÉSZVÉTELÜNK ÉS LEHETŐSÉGEK A NEMZETKÖZI TÁRSADALOMTUDOMÁNYI DOKUMENTÁCIÓBAN

RÓZSA GYÖRGY

- I. A nemzetközi társadalomtudományi dokumentáció jellegzetességei
  - II. A magyarországi kurrens társadalomtudományi dokumentáció
  - III. Egy idegen nyelvű társadalomtudományi referáló folyóirat gondolata
  - IV. Részvételünk a nemzetközi társadalomtudományi dokumentáció szervezetében
- Függelék: A szocialista országok szakirodalma a Bibliographie Internationale de Science Économique-ban.

I. A nemzetközi társadalomtudományi dokumentáció jellegzetességei

A két vilárendszer közötti békés verseny, a békés egymás mellett élés nemhogy csökkentené, vagy kizárná, hanem egyenesen feltételezi a nemzetközi dokumentáció fejlesztését a társadalomtudományok területén is. Ennek a fejlesztésnek két fő iránya: egyfelől a külföldi szakirodalom *válogatott és kritikai* közvetítése a hazai kutatás számára, másfelől a magyar társadalomtudomány nem kevésbé válogatott eredményeinek közvetítése a nemzetközi tudományosságnak. Hangsúlyozni szükséges a kétirányú fejlesztést, mivel a nemzetközi tudomány számára egy nem hozzáférhető nyelvterület szakirodalmáról van szó, ahol tehát a kifelé irányuló dokumentáció szerepe különösen jelentős. Más a helyzet a világnyelveken megjelenő publikációkkal, amelyek nem vetnek fel a nyelvi korlátokból adódó problémákat, vagy csak jóval kisebb mértékben.

E kétirányú tevékenység között aligha lehetne fontossági sorrendet megszabni, nyilvánvaló a kettő közötti *kölcsönhatás*, valamint társadalomtudományokról lévén szó, a mindkét irányú vonatkozó dokumentációs tevékenység *ideológiai* vonása. Ez a vonás az egyébként, ami megkülönbözteti a nemzetközi természettudományi- és műszaki dokumentációtól. Ebből viszont nem következik és nem is következhet sem valamiféle *autarchiás* és ami ezzel egyenlő, szűk látókörű *provinciális szemlélet*, sem pedig *pozitivistá kritikátlanság*. Nyilvánvaló, hogy amint a tudományos munkában, úgy a vonatkozó dokumentációs tevékenység szemléletében is szükségképpen kísérthet mindkét véglet. Nem volna azonban helyes *egyenlőségi jelet* tenni a társadalomtudományi kutatás nagy részének és a dokumentációs tevékenység ideológiai jellege

között. A dokumentációban természetesen a közvetítés válogató és kritikai jellegének hangsúlyozása mellett, figyelembe kell venni e tevékenység *sajátos szolgáltató és közvetítő lényegét*, vagyis azt, hogy itt másképpen és — ha szabad ezzel a kifejezéssel élnem — *kisebb intenzitással* merülnek fel tartalmi és ideológiai kérdések, mint az alkotómunkában, vagy mint a nemzetközi társadalomtudományi szervezetekben és különböző nemzetközi fórumokon (bizottságok, symposiumok, konferenciák stb.).

Figyelembe kell venni továbbá azt is, hogy a társadalomtudományokon belül *sem azonos intenzitású* az ideológiai jelleg, tehát nem egyszerűen a társadalmi és humán tudományok különböznek *a maguk egészében* e tekintetben a természet- és műszaki tudományoktól, — többek között a filozófiai kutatás világnézeti jellege jóval hangsúlyozottabb, mint bizonyos konkrét szervezési-igazgatási társadalomtudományi ágazatoké, mint az alkalmazott közgazdaságtudományé, az ágazati gazdaságtanoké, a szervezéstudományi módszereké és technikáé, általában a konkrét kutatási metodikáké (pl. szociológiai felvételező módszerek) stb.

A gyakorlatban ezek között a határvonal nem húzható meg tiszta formában és a látszólag módszertani vagy technikai jellegű közlemények olykor egyáltalán nem nélkülözik a világnézeti jelleget. Az Egyesült Államokban kifejlődött „management science” például sok tekintetben produkál figyelemre méltó eredményeket (matematikai módszerek alkalmazása a szervezésben és a gazdaságvezetésben, üzemgazdasági- és szervezési megoldások stb.), a „manager”-elmélet azonban már ideológia, politika. Nem ritka eset, különösen a közgazdaságtudományi és szociológiai közleményeknél, hogy a konkrét tényfeltárássra, anyag- és adatfeldolgozásra és ezek hasznos módszereire tudománytalan vagy erősen vitatható elméleti általánosítás épül. Mindez nem kevés problémát okozhat a kutatásban és a dokumentációban egyaránt.

Külön csoportot alkotnak a nyíltan szocialistaellenes, antimarxista, harcosan politikus „Ostforschung” művek, amelyek éppen kombatáns voltak folytán könnyen kategorizálhatók (ami nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az e kategóriájú publikációk között is találhatók tudományos szempontból is számbajövő publikációk).

A kétirányú (külföldről befele—külföldre irányuló) dokumentációs tevékenységet elvileg csak erőltetetten lehet elválasztani egymástól, ugyanis a tudományos ismeretek szervezett és rendszeres nemzetközi cseréje — legalábbis egy bizonyos színvonalat elért országok között — kiépült és országosan szervezett kutatóapparátus, rendszeres kiadási tevékenység stb. létezését tételezi fel, vagyis adotttnak kell tekinteni a dokumentáció befogadására és kibocsátására alkalmas apparátust. A ráfordítás-kibocsátásnak ha nem is kell szükségképp teljes egyensúlyban lennie, de elvileg hosszabb távon aligha képzelhető el egyoldalúan a külföldi szakirodalom eredményes dokumentációs feldolgozása a hazai eredmények kifelé történő közvetítésének elhanyagolása

mellett. A tudományos és kultúrpropaganda érdekei is ez utóbbi mellett szólnak, nem beszélve arról, hogy a kétirányú dokumentációs tevékenység bizonyos fokú harmóniáját tételezi fel — jobb kifejezést nem tudnék rá — *a szakmai-tudományos problémaérzékenység is*. A nemzetközi tudományos vérkeringésbe való bekapcsolódás, az abban való részvétel egyaránt szükségessé teszi a külföldi szakirodalom hazai feldolgozását és a magyar kutatási eredmények külföldi hozzáférhetőségét, és e kettő szintéziseként jönnek létre a feltételei *a nemzetközi társadalomtudományi szervezetek munkájában való közreműködésnek*. Mindennek egyik fontos eszköze, módszere, lehetősége a dokumentáció, amelynek néhány vonatkozásáról a következőkben ebből a kiindulópontból és ebben a szemléletben lesz szó.

Hol tartunk tehát a nemzetközi társadalomtudományi dokumentáció e kettős értelmezésében, milyen a részvételünk benne és melyek a lehetőségei?

II. A magyarországi kurrens társadalomtudományi dokumentáció

Tapasztalati tény, hogy a magyar társadalomtudományi kutatások eredményei többnyire elszórtan, több-kevesebb ötletszerűséggel jelentkeznek a külföldi publikációkban, szerepelnek a könyvtárak katalógusaiban és a bibliográfiákban, referáló lapokban stb. Önáltatás volna azt gondolni, hogy ez kizárólag a nyugatra vonatkozik, vannak hasonló problémák a szocialista országok viszonylatában is. A nemzetközi tudományos közvélemény nyelvi okoknál fogva, csak kismértékben kísérheti figyelemmel a magyar társadalomtudományi kutatásokat — az erre specializálódott „Ostforschung”-intézményeket számításon kívül lehet hagyni az előzőekben kifejtettek szerint — nem lévén biztosítva ezeknek rendszeres dokumentációs feltárása.¹

Összehasonlíthatatlanul kedvezőbb a kép a nemzetközi szakirodalom hazai dokumentációja tekintetében, jöllehet problémák nem kis számban itt is adódnak. Messze túlmenne e közlemény keretein a teljes helyzetkép felvázol-

¹ A mezőgazdasági és a műszaki tudományok területén immár több éves tapasztalat van a külföldre irányuló rendszeres idegen nyelvű tájékoztatásban az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ, valamint az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ idegen nyelvű referálólapjai által. — Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya kezdeményezésére készült felmérés, Rózsa György: A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban (MTA Társ.-tört. Tud. Oszt. Közl. 1960. X. kötet. 3—4. sz. 325—332. o.) tételesen támasztja alá a társadalomtudományi publikációink külföldi nem kielégítő ismeretéről tett megállapítást. — De még a természet- és a műszaki tudományok kiadványainak külföldi megismertetése, illetve külföldi figyelése körül sincs minden rendjén, annak ellenére, hogy itt egyfelől nincsenek ideológiai korlátok, másfelől e tudományterületek iránti érdeklődés hagyományosan intenzívebb, továbbá világnyelveken megjelentetett publikációkkal sokkal jobban ellátottak (acták, az Akadémiai Kiadó idegen nyelvű kiadványai); ezt bizonyítja egy a Magyar Nemzeti UNESCO Bizottság Tudományos Albizottsága kezdeményezésére és az MTA Könyvtára szervezésében készült elemzés is, amely a legjelentősebb nemzetközi referálólapok közel egy és negyedmillió tételének átvizsgálása alapján készült, Dörnyei Sándor: A magyar szakirodalom külföldi referáltsága (kémia, biológia, orvostudomány). Bp. 1964. MTA Könyvtára. 85 o.

lása a magyar társadalomtudományi dokumentációról, így e helyt néhány vonatkozására kívánok csak kitérni.

Jóllehet a különböző társadalomtudományi ágazatoknak megvan a maguk hazai könyvtári- dokumentációs bázisuk, nem mondható, hogy ezek a bázisok *egységes tudományszervezési koncepció* alapján működnek, hogy a szükséges és lehetséges koordináció minden tekintetben érvényesülne. Így például aligha tekinthető megnyugtatónak a sokirányú és eredményes törekvések és nem kevés anyagi dotáció ellenére, hogy Magyarországon lényegében nincs egységes elvek alapján szervezett *közgazdasági dokumentáció*, hogy tulajdonképpen nincs is gazdája ennek. Ugyanakkor számos helyen folyik közgazdasági dokumentáció az országban (Közgazdasági Egyetem, Közgazdasági Intézet, KSH, MNB, Kereskedelmi Kamara, OT, ipargazdasági intézetek, Beruházási Bank, Belkereskedelmi Minisztérium, SZÖVOSZ stb. stb.). Remélhető, hogy az MTA Közgazdaságtudományi Bizottsága által kezdeményezett és folyamatban levő rendezés megoldja a kérdést.

Általában az a helyzet, hogy a társadalomtudományi dokumentáció egészének hiányzik az elvi irányítása, fejlesztési koncepciója a mellett, hogy formálisan ez megoldottnak látszik, részben több irányító szerv, illetve testület létezése által, részben az egyes intézmények által folytatott dokumentációs tevékenység eredményei következtében. Mivel a dokumentáció egyfelől nem egyszerűen könyvtári vagy tájékoztatási műhelyprobléma, hanem *szerves tartozéka a kutatásnak*, a tudományos munkának, tehát *tudományszervezési kérdés*, másfelől pedig az Akadémia, kutatóintézetei által közvetlenül is érdekelt, mint fenntartó és használó, indokoltnak látszana, hogy *a II. Osztály programjába illessze a társadalomtudományi dokumentáció problematikáját.*^{1a}

A kiadványokban lemérhető dokumentációs és bibliográfiai szolgáltatások volumene (a magyar anyagot illetően a Magyar Nemzeti Bibliográfia és a Magyar Folyóiratok Repertórium a mellett) önmagában is impozáns és részletes elemzést igényelne, valójában pedig nem rendelkezünk átfogó és összefoglaló képpel a magyarországi társadalomtudományi dokumentációról. A rendszeres, *periodikus* tájékoztatást a társadalomtudományok területéről jelenleg az alább következő kiadványok nyújtják.² A felsorolásban szereplő folyóiratok vagy dokumentációs-bibliográfiai jellegűek, vagy jelentős mértékben rendszeresen tartalmazznak ilyen anyagot. Figyelmen kívül hagyom, hogy nemzetközi vagy magyar, vagy vegyes anyagot írnak-e le, ez egyébként a címből többnyire kiderül, továbbá figyelmen kívül hagyom a közölt tételek évi számának átlagát, viszont csillag jelöli a szervezetiileg teljesen vagy rész-

^{1a} Erre vonatkozóan történt is már kezdeményezés, l. a Pach Zsigmond Pál, MTA lev. tag, vezetésével kiküldött munkacsoport „Jelentés az MTA II. Osztályához tartozó intézetek dokumentációs és könyvtári részlegeinek munkájáról” (1963. VI. 18. 5 o.) c. anyagot.

² A teljes és részletezett összeállítás Fügedi Péterné (Országos Széchenyi Könyvtár) munkája, amely az MTA Könyvtára felkérésére készült az Index Bibliographicus „Sciences Sociales” kötete számára.

legesen MTA érdekeltségű kiadványokat. Betűrendben ezek a következők:

Acta Historica* (Répertoire des ouvrages d'histoire publiés en Hongrie.),
Állam- és jogtudományi bibliográfia,*

Az ateizmus és a valláskritika nemzetközi cikkbibliográfiája,

Acta Juridica* (Hungarian bibliography),

Archeológiai Értesítő* (Magyar régészeti irodalom),

Dokumentációs Szemle* (a Jogtudományi Közöny melléklete),

Földrajzi Értesítő* (Új könyvek az MTA Földrajztudományi Kutatócsoport könyvtárában),

Hungarian Law Review* (Recently published legal writings),

Index Ethnographicus,

Hadtörténelmi Közlemények (Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertórium; Az ... évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája),

Közgazdasági és Irodalmi Tájékoztató. Bibliográfiai Szemle,*

Külföldön megjelent fontosabb történelemtudományi művek jegyzéke,

Külföldön megjelent fontosabb jogtudományi művek jegyzéke,

Levéltári Közlemények (A magyar levéltári irodalom bibliográfiája),

Magyar Filozófiai Szemle* (Az .... év külföldi filozófiai irodalom válogatott bibliográfiája, Az ... -ben magyar kiadásban megjelent filozófiai irodalom bibliográfiája),

Magyar pedagógiai irodalom,

Művészettörténeti Értesítő (Az ... évi magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája),

Neveléstudományi Tájékoztató,

Párttörténeti Közlemények (A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke, A Párttörténeti Intézet könyvtára ... évi szerzeményeiből),

Pedagógiai Szemle (Az Országos Pedagógiai Intézet ... évi munkájának bibliográfiai adatai),

Pszichológiai tanulmányok,*

Századok,* (A Magyarországon megjelent történeti munkák ...),

Tájékoztató a külföldi közgazdasági irodalomról,

Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról.*

A fenti 23 időszakos kiadvány tárgy szerinti megoszlása:

történelem 5,

művészettörténet 1,

régészet 1,

földrajz 1,

jog 5,

közgazdaság 2,

néprajz 1,

filozófia 2,
 pszichológia 1,
 pedagógia 3,
 tudománypolitika- és szervezés 1.

Szellemi kiadás szempontjából közvetlenül akadémiai érdekeltségű a 23 közül 12, tehát több mint 50% (figyelman kívül hagyva a kereskedelmi kiadást, mert úgy az akadémiai arány még nagyobb volna, továbbá figyelman kívül hagyva az esetleges akadémiai céltámogatást stb.). Valójában az akadémiai érdekeltség még jelentősebb, ha nem csak a kurrens, hanem a nagy retrospektív és egyéb (tematikus) bibliográfiákat is figyelembe vesszük (pl. a magyar történeti bibliográfia, régészeti bibliográfia stb.). A felsorolásban nem szerepelnek a határterületi dokumentációs kiadványok (Műszaki- Gazdasági Tájékoztató, NIM Vegyipari Gazdasági Tájékoztató, tárca- iparvezetői tájékoztatók stb.).

Ezek az adatok azt mutatják, hogy a magyar társadalomtudomány valóban nem csekély kurrens dokumentációs kiadványbázissal rendelkezik, de egyben jelzik a *hiányosságokat* is: egyes ágazatok nem rendelkeznek kurrens tájékoztató kiadvánnyal (szociológia); viszonylag kevés az egyszerű címléíráson túlmenő annotált bibliográfia és a referáló kiadvány; meglehetősen kevés a külföld számára is használható összeállítás (magyar címek felsorolása). Mind ebből legalább egy következtetés adódik: társadalomtudományi eredményeinknek a nemzetközi vérkeringésbe való intenzívebb bekapcsolásának egyik fontos feltétele *egy — egy vagy több idegen nyelven megjelenő — referáló és bibliográfiai folyóirat volna*, amely koncentráltan és rendszeresen tájékoztatná a külföldet. Adott esetben mellékesnek látszik, de alighanem a külföldi kiadványterjesztő munka is hasznát látná egy ilyen folyóiratnak.

III. Egy idegen nyelvű társadalomtudományi referáló folyóirat gondolata

Az idegen nyelvű társadalomtudományi referáló folyóirat indokoltságával kapcsolatban néhány adat: az *Acta Historiae Artium* 1960—61-ben megjelent kötetei összesen 17 bibliográfiai tételt tartalmaznak, ezek közül 5 recenzió, 12 egyszerű címléírás. Az 5 recenzió közül 3 külföldi munkával foglalkozik. Összehasonlításképpen: az *Acta Historiae Artium* 1960-ban 8 mű címléírását tartalmazta, míg a Magyar Nemzeti Bibliográfia és a Magyar Folyóiratok Repertóriumának nyilvántartása 1960-ban legalább 50 olyan könyv és folyóiratcikk címét sorolja fel, amelyet a külföld számára ismertetői lehetett volna. Ez a helyzet tehát egy olyan ágazattal, amelynek idegen nyelvű actája van. Terjedelmi korlátok miatt csak kis részét tudja bemutatni a hazai szakirodalmi termésnek. Más kérdés természetesen, hogy nem minden magyarul megjelent munkát kell ismertetni, de legalább egy címfordítás erejéig az arány jobb lehetne.

Egészen rossz a helyzet azokban az ágazatokban, ahol rendszeres nemzetközi publikációs lehetőség egyáltalán nincs biztosítva (pl. közgazdaságtudomány). Mindezek alapján úgy tűnik, hogy *első lépésként az Acták által nem fedett tudományterületek idegen nyelvű (orosz—angol) referálása látszik indokoltnak.*

A Magyar Nemzeti UNESCO Bizottság Tudományos Albizottsága és a MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya megbízásából a MTA Könyvtára felmérést végzett a szóhajóhető I. és II. osztály tudományterületek évi szakirodalmi termésére vonatkozóan. A teljes termés évi mintegy 300 könyv és 4000 folyóiratcikk és ebből a hatalmas és heterogén mennyiségből kellene kiválasztani a referálásra kerülő anyagot. Amennyiben az idegen nyelvű referálólap csak a II. Osztálynak azon diszciplináit ölelné fel, amelyek rendszeres idegen nyelvű publikációs lehetőséggel nem bírnak — és indulásnak, márcsak a kísérletezés miatt is ez volna a reális —, tehát közgazdaságtudomány, statisztika, filozófia, szociológia, továbbá esetlegesen tudományszervezés, valamint pedagógia és pszichológia, évente *mintegy 1000 tételből* kellene kiválasztani a referálandó, illetve repertorizálandó anyagot (természetesen nemcsak akadémiai kiadványokról lenne szó). Ennek a mennyiségnek mintegy egyharmadával lehet reálisan számolni.

Célszerűnek látszik nemzetközi tapasztalatok alapján egy orosz és angol kiadást tervezni. Megjegyzem, hogy hasonló folyóíratra van példa, a Bolgár Tudományos Akadémia több sorozatban és több nyelven ad ki társadalomtudományi referálólapot.

A folyóirat irodalmi szemléket, referátumokat és válogatott bibliográfiát tartalmazna (részben annotáltan).

Feltehetően egy ilyen vállalkozás előmozdítaná társadalomtudományi kutatási eredményeink jobb bekapcsolódását a nemzetközi tudományos életbe.

IV. Részvételünk a nemzetközi társadalomtudományi dokumentáció szervezetében

Az eddigiekben vázolt problémák és lehetőségek mellett különös figyelmet érdemelnek kapcsolataink a nemzetközi társadalomtudományi dokumentációs szervezetekhez. Míg egy idegen nyelvű referálófolyóirat közvetlen lehetőséget nyújt a magyar eredmények közvetítésére, addig a nemzetközi szervezetek útján talán még fontosabb — jóllehet közvetett — *lehetőségek* állnak rendelkezésre.

A teljesség igénye nélkül³ az UNESCO keretében folytatott társadalomtudományi dokumentációs tevékenységről, illetve az ebben való közreműkö-

³ Így többek között nem foglalkozom az egyes ún. ONG-ék (Organisation non-gouvernementales), a nemzetközi társadalomtudományi ágazati egyesületek (közgazdasági, jogi, szociológiai stb.) dokumentációs tevékenységével, továbbá a FID, a nemzetközi dokumentációs szövetség FID/C 3 bizottság munkájával sem (az Egyetemes Tizedes Osztályozás 3 Társadalom-

dés lehetőségeiről lesz szó a továbbiakban, közelebbről a Nemzetközi Társadalomtudományi Dokumentációs Bizottság — a továbbiakban CIDSS — keretében folyó munkáról.⁴ A CIDSS-munka tapasztalatai ugyanis általánosíthatók a nemzetközi társadalomtudományi dokumentációs szervezetekre is, lévén ez a Bizottság úgyszólván valamennyi társadalomtudományi nemzetközi társasággal kapcsolatban.

Nos, a CIDSS sokoldalú lehetőséget nyújt a nemzetközi tájékoztatásra, mindenekelőtt széles körű kiadványtevékenysége által. Legfontosabb kiadványa a *Bibliographie internationale des sciences sociales* éves bibliográfia, amelyet 1951-ben indítottak meg négy sorozatban: *Bibliographie internationale de sociologie*, *Bibliographie . . . de science politique*, *Bibliographie . . . de science économique*, *Bibliographie d'anthropologie sociale et culturelle*. E négy sorozat egyes vaskos kötetei sokezernyi tételben nyújtanak áttekintést a tárgyév nemzetközi szakirodalmáról és a legteljesebbnek tekinthetők a vonatkozó ágazatokban.

E bibliográfiai sorozatokban való megfelelő részvétel legfontosabb feltétele a *közvetlen adatszolgáltatás*, vagyis a nemzeti forrásanyagok az adott országok szakemberei által történő kiválasztása és osztályozása. A „Függelék”-ben közölt elemzés a szocialista országok szakirodalmának részvételéről a közgazdasági sorozatban,⁵ amely a Bizottság felkérésére készült, számszerűleg alátámasztja az előző megállapítást.

A Bizottság egyéb bibliográfiai kiadványai közül különösen figyelemre méltó a *nemzeti jogi bibliográfiai sorozat* (*bibliographies juridiques commentées*), amelynek egyes köteteit az UNESCO szubvencionálásával a különböző országok szakemberei állítják össze (a szocialista országok közül megjelent eddig a csehszlovák, a lengyel, a jugoszláv és a szovjet kötet, a magyar kötet előkészületben).

Ugyancsak fontos kiadvány-kategóriát alkotnak a *nemzetközi repertóriumok és reference-munkák* (pl. *Études des bibliographies courantes des publications officielles nationales*. UNESCO. 1958. 260 o.). Harmadik átdol-

tudományok főosztályának egy kelet-nyugat szakértői bizottság által történő átdolgozásával l. Magyar Tudomány, 1962. 9. sz. 577—582. o.). Itt említtem meg, hogy a CIDSS-vel együttműködik a nemzetközi társadalomtudományi dokumentáció területén két az UNESCO-hoz tartozó más szervezet is: International Social Science Council (nemzetközi társadalomtudományi tanács, folyóirata: *Social Sciences Information*) és Centre Européen de Coordination de recherches et de documentation des Sciences Sociales, a bécsi székhellyel 1963-ban létrehozott európai társadalomtudományi koordinációs központ).

⁴ L. „A Nemzetközi Társadalomtudományi Bizottság tevékenységéről”. Magyar Tudomány. 1961. 7—8. sz. 491—492. o.; Le Comité International pour la Documentation des Sciences Sociales. Dix années d'activité. *Revue Internationale des Sciences Sociales*. 1962. Vol. XIV. No. 1. 181—196. o.

⁵ Az elemzés munkájában a szerző mellett részt vett Földi Tamás, a MTA Közgazdaságtudományi Intézete könyvtárvezetője és Székely Dániel, az MTA Könyvtára munkatársa. A „Függelék” rövidített változata a CIDSS 1964. évi (velencei) ülésszakára titkársági anyagként benyújtott „Economic literature of the socialist countries in the International Bibliography of Economics” (Secr. 64/6. 17 March 1964. 8 o.) c. elemzésnek megállapításait és következtetéseit a teljes ülésszak elfogadta.

gozott kiadás előtt áll a *Liste mondiale des périodiques spécialisés dans les sciences sociales*,⁶ melynek szocialista országokbeli anyagát (a Szovjetunió kivételével) a CIDSS felkérésére a MTA Könyvtárában állították össze.⁷ Az új kiadás a szocialista anyag tekintetében számottevően teljesebb lesz a korábbi kiadásoknál.

Megfelelő érdeklődés esetén, mód és lehetőség van a CIDSS alkalmi bibliografiai kiadványaiban és más, nemzetközi szervezetekkel közösen készülő munkáiba való közreműködésre is, illetve ilyenek kezdeményezésére.⁸ Önmagában az sem lebecsülendő eredmény, ha a magyar társadalomtudományok és általában Magyarország megfelelően szerepel a CIDSS kiadványaiban, ez azonban részvételünknek csak egyik oldala. Megfelelő elképzelésekkel és szervezettséggel, javaslatok, kezdeményezések és munkavállalások formájában általában közreműködhetünk a Bizottság munkájának elmélyítésében, tematikájának gazdagításában — egyszóval abban, hogy a Bizottság a maga mód-szereivel és eszközeivel minél jobban segítse az egyes országokban folyó és a nemzetközi társadalomtudományi kutatásokat. Ez *elvéleg tágabb perspektívája* és lehetősége a nemzetközi társadalomtudományi dokumentációban való közreműködésünknek.

A CIDSS-nek az említetteken kívül kiterjed érdeklődési és tevékenységi köre a társadalomtudományi dokumentációs módszerek fejlesztésére, bizonyos tematikájú kutatási szintézisek megjelentetésére (*Surveys of research in the social sciences*, *Confluence-sorozat*), nemzeti társadalomtudományi dokumentációs szervek létrehozására („Guide sommaire pour l'établissement de centres nationaux de documentation pour les sciences sociales”) stb. Figyelmet érdemel a CIDSS (Jean Viet összeállításában) munkapéldányként, sokszorosított formában kiadott „Documentation en vue d'un Rapport sur les tendances de la recherche dans les sciences sociales”: „Psychologie sociale”, „Démographie”, „Anthropologie sociale et culturelle”, „Sociologie”, „Science économique” kötetei, amelyek mintegy nyersanyag-előkészítésül szolgálnak az UNESCO által tervezett ún. társadalomtudományi Auger-jelentéshez.⁹ Mindezekbe társadalomtudományi dokumentációnk konstruktívan be tud kapcsolódni.

*

⁶ L. „A világ társadalomtudományi folyóiratainak repertórium”. MTA Társ.-tört. Tud. Oszt. Közl. 1959. IX. kötet. 3—4. sz. 423—426. o.

⁷ A jegyzék összeállításában Szentgyörgyi Mária, a MTA Könyvtára csoportvezetője mellett résztvett Nagy Lajos (MTA Állam- és Jogtudományi Intézet), Földi Tamás (MTA Közgazdaságtudományi Intézet).

⁸ A Bizottságnak magyar részről a szerző személyében egy rendes és Nagy Lajos kandidátus személyében egy levelező tagja van.

⁹ 1964. június 22—27. között ülésezett az UNESCO székházában a társadalomtudományi és humán tudományok kutatásainak tendenciáiról szóló világjelentés előkészítő szakértő bizottsága. Az ülésszakon többek között résztvettek Piaget, Auger, Zvorikin professzorok, Magyarországot, mint meghívott szakértő Friss István akadémikus képviselte. A világjelentés magyar anyagszolgáltatása jelentős feladatokat ró mind a kutatásra, mind pedig a dokumentációra. („Enquête sur les tendances principales de la recherche dans les sciences sociales et humaines” — az előkészítő anyagok az MTA Könyvtárában.)

Két véglelet kell elkerülni a nemzetközi társadalomtudományi dokumentációval kapcsolatban és ez vonatkozik általában is részvételünkre a nemzetközi társadalomtudományi szervezetek munkájában: a túlértékelést, a túlzott várakozást, és ennek ellentétpárját, az alábecsülést, a „quantité négligeable” — szemléletet. E munkát helyes annak tekinteni, ami megfelel a valóságnak: fórumnak, lehetőségnek, megnyilvánulási alkalomnak, melynek keretében a magyar társadalomtudományok jobban bekapcsolódhatnak a nemzetközi tudományos vérkeringésbe. Volt egy időszak, amikor az effajta munka, közreműködés „szükséges rossz”-nak minősült, nos e múltbeli minősítésnek mind inkább a „szükséges” oldala kerül előtérbe, és ennek konzekvenciái adódnak társadalomtudományi dokumentációnkban is. Ezekhez kíván e közlemény néhány gondolattal és helyzetfelmérés vázlattal hozzájárulni.

FÜGGELÉK

A szocialista országok szakirodalmja a *Bibliographie Internationale de Science Économique*-ban

1. Az elemzés célja

A CIDSS főtítkára, a Bizottság szerkesztésében (korábban az UNESCO, jelenleg a Stevens kiadó) kiadásában megjelenő *Bibliographie Internationale des Sciences sociales* sorozatok tudományos színvonalának további emelése érdekében tett és teendő különböző erőfeszítése keretében, meg kívánta vizsgáltatni a négy társadalomtudományi bibliográfiai sorozat egyike — a közgazdasági — példáján, hogyan tükröződik a szocialista országok szakirodalmja e sorozatokban.

Az elemzés természetesen nem egy hibajegyzék, hanem annak lehető tudományosan objektív feltárása, hogy a szocialista országok szakirodalmáról milyen mértékben tájékozódhat a Bizottság bibliográfiai által egyaránt a keleti és a nyugati kutatás.

2. Az elemzés módszere

A *Bibliographie Internationale de Science Économique* eddig megjelent I—X. kötetének fenti célú elemzése a reprezentatív statisztika módszerével történt.

Bevezetésként általános észrevételek találhatók az I—VI. kötethez a szocialista országok szakirodalmának szereplésével kapcsolatban, a továbbiakban pedig öt kötet, az 1952, 1955, 1957, 1958, 1961 év szakirodalmát feldolgozó kötetek részletesebb elemzése reprezentatív módszerrel. Ez öt évre vonatkozóan összehasonlítás található a létező és a bibliográfiában feldolgozott folyóiratok között, továbbá az adott években megjelent szakirodalomból kiválasztott 100 könyvcím behasonlítása az egyes kötetekkel és ezeket kiegészítő még néhány viszonyítás a kép teljesebbé tétele érdekében. Az elemzés 8 ország (Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, NDK, Románia, Szovjetunió, Jugoszlávia) szakirodalmának alapulvételével történt, a többi szocialista ország szakirodalmát csak utalásszerűen érinti.

3. Megjegyzések az I—VI. kötetekhez

Az első kötetek a szocialista országok szakirodalmja feldolgozása szempontjából erősen magukon viselik a kísérletezés jellegét, némileg ötletszerűnek tűnik mi került feldolgozásra. A nemzeti forrásanyagok számbavétele erősen hiányos, nem ritka eset, hogy egy-egy szocialista ország gazdaságáról szóló tételek között aránytalanul nagy számban szerepel a nem-nemzeti, külföldi forrásanyag. Példaként említhető e tekintetben, hogy a II. kötet Magyarországról szóló 18 tétele közül 10 nyugati forrásból származik (elsősorban a washingtoni Mid-European Center Studies kiadványai). Nem kevésbé jelzi az első kötetek forrásai válogatásának esetlegességét az, hogy a III. kötet 996 periódikája között nem találni meg az olyan reprezentatív folyóiratokat, mint a *Lupta de Clasa* (Románia), *Nova Mysl* (Csehszlovákia), amelyek országaik központi ideológiai szemléi, de ugyancsak hiányoznak olyan fontos közgazdasági folyóiratok is,

¹⁰ L. az egyes kötetek ismertetését: *Közgazdasági Szemle*. 1955. 11. sz., 1956. 9. sz., 1958. 2. sz., 1959. 10. sz.

mint a Deutsche Finanzwirtschaft (NDK), vagy az Ekonomický Casopis (szlovák elméleti közgazdaságtudományi folyóirat).

A IV. kötet még impozánsabb periódikaállományt tár fel, 1135 folyóiratot. De ezek közül is hiányzik a már említett Deutsche Finanzwirtschaft, a Lupta de Clasa, de ugyanúgy objektíve hiányosság a legfontosabb bolgár és magyar közgazdasági folyóirat, a Planovo Sztopansztvo és a Közgazdasági Szemle kimaradása. A feldolgozott források tekintetében pozitív változás mutatkozik a VI. kötetnél (az 1957 év irodalmáról). Így például míg az I—V. kötetekben a földrajzi mutató szerint Magyarország alatt 15—30 tétel szerepel, a VI. kötetben 95. A szovjet periódikák száma 169, lengyel 28, NDK 7, magyar 6, csehszlovák 5, jugoszláv 15. Ebben a pozitív irányú változásban nyilván szerepet játszik, hogy a kötet anyagszolgáltatásában közvetlenül részt vettek néhány szocialista ország szakemberei is (Szovjetunió, Lengyelország, Magyarország). Ezzel szemben változatlanul rendkívül alacsony még ebben a kötetben is néhány szocialista ország periódikáinak száma: 2 román, 1 bolgár. A számok fetisizálása nélkül is megállapítható mindezeket egybevetve, hogy a VI. kötettel kezdődőleg a bibliográfia magasabb színvonalon elégti ki a szocialista országok szakirodalmáról való tájékoztatás feladatát is.

4. Összehasonlító adatok néhány szocialista ország folyóiratainak feldolgozásáról 1952—1957—1961

I.

A feldolgozott folyóiratok száma országoként

Ország	1952	1957	1961
Bulgária	—	1	3
Csehszlovákia	—	5	7
Lengyelország	5	28	27
Magyarország	2	6	26
Német Demokratikus Köztársaság	1	9	19
Románia	1	2	2
Szovjetunió	15	158	93
Jugoszlávia	3	16	27
Összesen	27	225	204
Összes periódikák száma			1468(1961)

II.

A feldolgozásból hiányzó fontosabb folyóiratok száma országoként

Ország	1957	1961
Bulgária	4	4
Csehszlovákia	7	6
Lengyelország	5	—
Magyarország	4	—
Német Demokratikus Köztársaság	9	8
Románia	3	3
Szovjetunió	—	—
Jugoszlávia	2	—
Összesen:	34	21

A feldolgozásból hiányzó fontosabb folyóiratok megnevezése*

* A dőlt betűs folyóiratcímek az 1957-ben és 1961-ben egyaránt hiányzó folyóiratokra utalnak. A többi folyóirat 1961-re már bekerült a feldolgozásba.

Bulgária:	<i>Novo Vreme</i> <i>Planovo Sztopansztvo i Sztatistika</i> <i>Finanszi i Kredit</i> <i>Vnösna Törgovja</i>
Csehszlovákia:	<i>Ekonomický Casopis</i> <i>Nova Mysl</i> <i>Zemedelska Ekonomika</i> <i>Finance a Uver</i> <i>Prace a Mzda</i> <i>Zahranicni Obchod</i>
Lengyelország:	<i>Przegląd Statystyczny</i> <i>Finanse</i> <i>Handel Zagraniczny</i> <i>Inwestycje i Budownictwo</i> <i>Zagadnienia Ekonomiki Rolnej</i>
Magyarország:	<i>Gazdálkodás</i> <i>Magyar Tudomány</i> <i>MTA Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei</i> <i>Munkaügyi Szemle</i>
Német Demokratikus Köztársaság:	<i>Einheit</i> <i>Arbeitsökonomik und Arbeitsschutz</i> <i>Aussenhandel</i> <i>Berichte Deutsches Wirtschaftsinstituts</i> <i>Fertigungstechnik</i> <i>Deutsche Finanzwirtschaft</i> <i>Wissenschaftliche Zeitschrift der Hochschule für Ökonomie</i> <i>Wissenschaftliche Zeitschrift der Hochschule für Binnenhandel</i>
Románia:	<i>Korunk</i> <i>Lupta de Clasa</i> <i>Revista de Statistica</i>
Jugoszlávia:	<i>Ekonomiski Pregled</i> <i>Finansije</i>

5. Összehasonlító adatok néhány szocialista ország szakirodalmáról tájékoztató tételek mennyiségéről 1952—1957—1961

III.

A szocialista országokról szóló
tételek mennyisége*

Ország	1952	1957	1961
Bulgária	8	19	23
Csehszlovákia	5	43	120
Lengyelország	48	107	155
Magyarország	16	92	231
NDK	36	50	7
Románia	19	32	41
Szovjetunió	322	682	553
Jugoszlávia	38	62	152
Összesen	492	1087	1282
Összes tételek száma	(7106)	(7706)	(8139)

* Az adatok nem tükrözik azt a szükséges korrekciót, ami abból következne, hogy a szocialista országok publikációi nem azonosak az ezen országokról szóló tételek számával, többek és kevesebbek is lehetnek azoknál. Egyfelől a szocialista országok publikációi foglalkoznak olyan általános elméleti kérdésekkel, amelyeknek nincs földrajzi vonzatuk (tehát a föld-

IV.

Néhány szocialista országra vonatkozó tételek
struktúrája *proveniencia* szempontjából (1961)

	Bulgária	Magyarország	Lengyelország
Nemzeti forrásból	16	224	143
Egyéb szocialista forrásból ..	4	4	3
Nem-szocialista forrásból ...	3	3	9
Összes közölt tételek ...	23	231	155

6. Összehasonlító adatok néhány szocialista országban megjelent publikációkról a bibliográfiában történt közléssel 1955—1958—1961

V.

Átlag 100 cím (könyv- és folyóiratcikk) alapulvételével

	1955	1958	1961
Szerepel.....	20	56	48
Nem szerepel	70	69	53

Néhány cím a késedelmes feldolgozás miatt a következő év kötetében jelent meg, de ez nem változtat az összképen.)

7. Következtetések

A következtetések az elemzés 3—6. pontjaiból maguktól adódnak. *A még fennálló hiányosságok ellenére kétségtelen a fejlődés, a javuló tendencia a szocialista országok szakirodalmának a bibliográfiában való tükröződését illetően.* Kár volna sok szót vesztegetni a kezdet; a kísérletezés nehézségeire, valamint arra is, hogy az erősen javuló arányok milyen hűen fejezik ki a reális kutatási igényekből adódó információ-szükségletet (ideszámítva természetesen a szocialista országokét is), a 6. alattiakból (V. táblázat) ez világosan kitűnik.

Amennyire megállapítható azonban a fejlődés a vizsgált szakirodalom-szektor és a bibliográfia viszonyában, olyannyira szükséges figyelmet fordítani a további javításra is.

a) *A folyóiratkatasztert revideálni kellene és kiegészíteni a még mindig hiányzó folyóiratokkal (l. 4. pont) és reagálni az új folyóiratokra.*

b) Fogyatékosnak látszik a *monográfiák* feldolgozása, több lényeges munka címe hiányzik. A szerkesztőségnek fel kellene hívnia a közreműködők figyelmét, hogy a monografikus művekre nagyobb gondot fordítsanak (ha egy folyóirat bekerült a kataszterbe, akkor többé-kevésbé minden lényeges cikke bekerül a bibliográfiába, nem így a szétszórtan megjelenő monografikus művek).

c) A tapasztalatok arra mutatnak, hogy a munka további javításának, a bibliográfia tudományos színvonala további emelésének érdekében egyik leghatékonyabb módja a *szervezett és rendszeres anyagszolgáltatás a szocialista országok szakintézményei, illetve szakemberei részéről.* A Bizottság Titkárságának, illetve a szerkesztőségnek ezirányú erőfeszítései nem kis eredménnyel jártak már eddig is, az ilyen irányú erőfeszítéseket a megfelelő partnerek megtalá-

rajzi mutató nem tájékoztat ezekről), továbbá foglalkoznak más szocialista országok, valamint kapitalista országok gazdaságával is, tehát a földrajzi mutatóban szétszórvá jelentkeznek. Másfelől: a nyugati publikációk is foglalkoznak a szocialista országok gazdaságának kérdéseivel és ezek a tételek együtt jelentkeznek a nemzeti forrásból származó anyagokkal. Mindezt figyelembe lehet venni, de az összképen, a táblázatból kiolvasható tendencián ez nem változtat.

Néhány kiegészítő adat fenti táblázathoz: Kínára vonatkozóan fenti éveket alapul véve az arány 31:67:52, Észak-Koreára 3:2:1, Vietnamba 2:6:2, Mongóliára 1:3:2, Albániára 1:2:0, Kubára 0:0:7.

lása érdekében tovább kellene folytatni. Nyelvi és egyéb természetű nehézségek arra intenek, hogy a megoldásnak ez a fő járható útja. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy a bibliográfia „képviselési” alapon álljon össze. A szocialista országok közreműködő intézményeire éppen úgy áll, mint az egyéb közreműködőkre a gondos anyagválogatás követelménye.

8. Kiegészítő megjegyzések

Túlmenne a jelenlegi elemzés keretein, mert a bibliográfia általános problémáit érinti — de meg kell itt is említeni —, hogy esetleg érdemes volna megvizsgálni a *szakcsoportosítás fejlesztésének kérdését*, valamint a *fejlődésben levő országokra vonatkozó irodalom* teljesebb feldolgozását (ideértve a nemzeti forrásanyagot is).

Az elemzés a teljesség és a részletezés igénye nélkül készült, a fő tendenciák bemutatására és az ezekből adódó bizonyos következtetések felvázolására kívánt csak vállalkozni.

ANKÉT A MATEMATIKAI MÓDSZEREK GAZDASÁGI ALKALMAZÁSÁRÓL

AUGUSZTINOVICS MÁRIA

A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Bizottsága és Matematikai Bizottsága ez év márciusában ankéttra hívta össze a matematika gazdasági alkalmazásával foglalkozó szakembereket, közgazdászokat és matematikusokat. Az egész napos értekezleten több mint százan vettek részt, gazdasági vezetők és egyetemi tanárok, minisztériumok, nagyvállalatok, kutatóintézetek és egyetemi tanszékek munkatársai.

Az ankét nem tudományos konferencia-jellegű volt, hanem a kutatás és gyakorlati alkalmazás kiterjesztésének, a fejlődés meggyorsításának feltételeivel foglalkozott. Az ankéton előadás nem hangzott el; a résztvevők a két bizottság által előzetesen írásban kiküldött vitaindító tézisek alapján kezdték meg a vitát.

Friss István akadémikus, a Közgazdaságtudományi Bizottság elnöke, aki a délelőtti vitát vezette, bevezetőben hangsúlyozta: az utóbbi években maga a gyakorlat bizonyította be, hogy a matematika közgazdasági alkalmazása a tudomány fejlődése és a társadalom fejlődése szempontjából egyaránt rendkívül fontos. Ha sokáig vitatni lehetett is, mennyiben van helye a közgazdaságtudományban a matematika alkalmazásának, az utóbbi évek tapasztalatai után itt vitának helye már nincs. Természetesen — az egyes konkrét esetekben — mindig lehet arról vitatkozni, hogy a matematikai módszerek alkalmazása milyen eredményre vezethet, hogy egyes matematikai jellegű kutatásoknak mi a közgazdasági tartalmuk, vagy arról, hogy milyen irányba kell a kutatásokat továbbfejleszteni. Ezek a kutatások azonban nemcsak helyesek, nemcsak eredményesek, hanem nélkülözhetetlenek is. Ez abban a mértékben válik mind világosabbá és általánosabban elismertté, amilyen mértékben egész társadalmunk bonyolultsága fejlődik és mind nyilvánvalóbbá válik, hogy a legkülönbözőbb tudományos módszereket kell igénybe vennünk, ha valójában tájékozódni akarunk, ha gazdasági életünket megfelelően vezetni és irányítani vagy akárcsak befolyásolni is kívánjuk.

A matematikai módszerek közgazdasági alkalmazásában hazánkban értékes eredményekről adhatunk számot. Az utóbbi években egyre több könyvet, tanulmányt és folyóiratcikket szenteltek ezeknek a kérdéseknek.

Négy központi kutatóintézetben és sok ágazati intézetben jelentős elméleti munka folyik. Több népgazdasági irányító szerv, minisztérium és nagyvállalat kezdte meg saját kutató-kísérletező gárdájának létrehozását, a kutatási eredmények gyakorlati hasznosítását. A népgazdasági tervezésben, az árszámításokban, a külkereskedelem gazdaságosságának vizsgálatában, iparági és vállalati problémák megoldásában már hasznosított eszközzé váltak a matematikai módszerek.

Az eddigi eredmények azonban — mind a kutatásban, mind a gyakorlati alkalmazásban — messze elmaradnak a szocialista termelési viszonyok által adott lehetőségek és a népgazdaság szükségletei mögött. Az ankét célja éppen az volt, hogy ennek okait feltárja, és összegyűjtse a kérdéssel foglalkozó szakemberek tapasztalatait, véleményét, javaslatait.

A vitában igen nagy súllyal szerepelt az oktatás, a káderképzés. Jelenleg ugyanis igen kevesen vannak olyanok, akik a matematikai módszerek gazdasági alkalmazására, ilyen módszerek kidolgozására, továbbfejlesztésére, egy-egy területen való felhasználására megfelelően felkészültek. A mostani egyetemi felvételi arányok mellett a közeljövőben legfeljebb évente 80—100 ilyen szakember, közgazdász, mérnök és matematikus kiképzésével számolhatunk. Szerény számítás szerint viszont már ma is legalább 1500—2000 főnyi gárdát igényelnek a kutatóintézetek, az országos főhatóságok, az országos hálózati gazdasági szervezetek és a legnagyobb vállalatok. A matematikai módszerek széles körű gyakorlati felhasználását tehát elsősorban a káderhiány gátolja.

Több hozzászóló hangoztatta, hogy a matematikai módszerek gazdasági alkalmazását nem szabad leszűkíteni a kifejezetten közgazdasági, népgazdasági szintű problémákra, hiszen a termelésben a gazdasági-gazdaságossági kérdések legtöbbször összefonódnak a műszakiakkal. A matematika üzemi, vállalati szintű felhasználása tehát a közgazdászokon és a matematikusokon kívül a mérnökök feladata is.

A vitázók sokoldalúan világították meg az egyetemi oktatás és a továbbképzés problémáit.

Sokan bírálták a Közgazdaságtudományi Egyetemet azért, mert — a korábbinál sokkal színvonalasabb matematikai alapképzés mellett — közgazdasági szempontból nem készíti fel eléggé hallgatóit a matematika felhasználásának módszereire. Többen egyetértettek azzal a javaslattal, hogy külön tantervet kellene felállítani ennek a fogyatékoságnak a gyors kiküszöbölése végett, és ugyanakkor fokozatosan létre kellene hozni annak feltételeit, hogy az egyes közgazdasági szaktárgyak művelői is oktathassák saját területük matematikai módszereit.

A tudományegyetemeken a matematikus hallgatók létszáma rendkívül alacsony; úgy tűnik, hogy a jelenlegi felvételi keretszámok megállapításánál messze alábecsülték a várható szükségletet. Emellett az alkalmazott matema-

tikai jellegű oktatás nem elégséges. A budapesti Tudományegyetemen például egyetlen oktató tart közgazdasági alkalmazási jellegű előadásokat, azok is fakultatívak.

A mostani helyzet feltárása és bírálata mellett ismertették a felszólalók — az egyetemi tanszékek képviselői — az egyetemek terveit is. Ezek arról tanúskodnak, hogy legalább a tananyag tartalma és minősége tekintetében a közeli években lényeges fejlődés várható, ha a szóban forgó tárgyak mennyisége, óraszámja és a felvételi létszám tekintetében még nem is ilyen biztatóak a kilátások.

A jelenlegi helyzet a könyv- és folyóiratkiadás terén sem mondható kielégítőnek. Sok hozzászóló sürgette a tudományág alapvető külföldi szakmunkáinak magyar nyelvű kiadását, a hazai művek kiadásának tervszerű ösztönzését és irányítását, a matematikai módszerek gazdasági alkalmazásával foglalkozó külön folyóirat megindítását. Felvetődött az a gondolat is, hogy találni kellene a könyvkiadásnál rugalmasabb és olcsóbb formát, amely a mainál jóval bőségesebben tenné hozzáférhetővé a külföldi szakirodalmat magyar nyelven.

Többen foglalkoztak a szóban forgó szakterület tudományszervezési problémáival is. Felvetődött, hogy a Magyar Tudományos Akadémia hozzon létre operációkutatási bizottságot, hiszen több tudományág munkájának összefogásáról van szó. Javasolták azt is, hogy az Akadémia teremtsen meg a közgazdászok és matematikusok közös kutatásait lehetővé tevő szervezeti formákat és anyagi alapokat az akadémiai intézetek keretében is.

A vitában felszólaló matematikusok felhívták a közgazdászok figyelmét arra, hogy a matematika közgazdasági alkalmazhatósága nem korlátozódik a lineáris algebra területére. A valószínűségszámítás, a differenciálegyenletek és a matematikának még több más ága ad új munkaeszközöket a közgazdász kezébe. Sőt vannak a modern matematikának olyan fejezetei is, amelyek egyáltalán nem konkrét mennyiségekkel foglalkoznak, s épp ezért hozzájárulhatnak sok minőségi jellegű közgazdasági probléma megoldásához.

A kádereképzés és a tudományos kutatás kérdésein kívül sok szó esett a vitában a matematikai módszerek gyakorlati felhasználásának technikai feltételeiről, a számológépekről, a gazdasági nyilvántartás és adatszolgáltatás helyzetéről.

Jelenlegi elektronikus számológépparkunk lassú és kis memóriájú, s nem teljesen üzembiztos gépekből áll. A szükséglet felméréséről és tervszerű kielégítéséről alig beszélhetünk, a gépek beszerzése és elosztása jórészt öletszerű. Ezért a meglevő géppark működési feltételeinek javításán kívül arra kellene törekedni, hogy a közeljövőben egy valóban nagy teljesítményű gép kerüljön behozatalra, a szükséges kisegítő berendezésekkel együtt, kifejezetten abból a célból, hogy a népgazdaság legalább egy teljesen korszerű, nagy teljesítményű számológépponttal rendelkezék.

A matematikai módszerek gyakorlati felhasználása ugyanakkor igen gyakran beleütközik a rendelkezésre álló adatok, gazdasági információk korlátaiba is.

A vitát Hajós György akadémikus, a délutáni ülés elnöke zárta le a matematikai bizottság képviselőjében. Hangsúlyozta, hogy az ankét munkáját igen hasznosnak ítéli. Felkérte a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Bizottságát és Matematikai Bizottságát, hogy az elhangzott javaslatokat és a felvetett gondolatokból adódó következtetéseket hasznosítsák további munkájukban és hozzák az érintett szervek tudomására.

KEREKES LAJOS: ANSCHLUSS 1938. AUSZTRIA ÉS A NEMZETKÖZI DIPLOMÁCIA 1933—1938*

INCZE MIKLÓS

Kerekes Lajos monográfiája marxista egyetemes történeti irodalmunk jelentős, mind a történetkutatókat, mind a történelem oktatásával különböző szinten foglalkozókat, mind a szélesebb olvasóközönséget joggal érdeklő alkotás.

A legújabbkori egyetemes történet fontos politikai jelentőségű, a szocialista tudat formálásához történettudományi vonatkozásban igen nagy mértékben hozzájáruló területe a történetírásnak. Ezen belül a nemzetközi politika, a diplomáciatörténet olyan problémái, amelyek a második világháborút előkészítő mozzanatok sorában centrális jelentőségűek és még hozzá Magyarország történetével szoros, szinte közvetlen kapcsolatban állottak, érthető módon váltanak ki fokozott érdeklődést. A marxizmus—leninizmus elmélete és módszere, ha a történetíró a nemzetközi politika összefüggéseinek figyelembevételével, a források széles körének alapos ismeretében alkalmazza, tudományosan gyümölcsöző, egyben érdekfeszítő és így a tudat formálását hatékonyabban elősegítő módon érvényesül.

Az Ausztria nemzetközi helyzetét és a nemzetközi diplomáciát 1933—38 között részletesen tárgyaló monográfia érdemes hozzájárulás mind a harmincas évek Magyarországnak történetéhez, mind a marxista nemzetközi diplomáciatörténeti irodalomhoz.

A szerző a diplomáciatörténeti forráskiadványok, a kérdéssel foglalkozó vagy a kérdést érintő, külföldön megjelent legfontosabb monográfiák, feldolgozások, emlékiratok és a háborús főbűnösök nürnbergi pere nyomtatásban közreadott anyagának beható ismeretében, a levéltári anyag vonatkozásában pedig elsődlegesen a magyar külügyminisztériumi levéltár iratanyagára alapozva (a Deutsches Zentralarchiv Potsdam iratanyagát is hasznosítva) dolgozza fel az Osztrák—Magyar Monarchia szétesése nyomán keletkezett Anschluss-kérdést, amely a Párizs környéki békéket követő évek egyik bonyolult, sokágú, sokfelől és sok irányban vitatott problémája volt. Kerekes Lajos eredetétől követi nyomon a problémát, és munkálja ki tartalmilag történelmi formaváltozásait. Bevezetőként a húszas évek osztrák köztársaságában s a

* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 407. o.

gazdasági válság időszakában a német fasizmus hatalomrajutása idejéig elemzi végig a problémát — különös tekintettel az 1931. évi vámuuniós kísérletre. Igen részletesen mutatja be azután az 1938-as Anschlusshoz vezető folyamatot — ez a könyv tulajdonképpeni tárgya — a német fasizmus agresszív politikájának igen fontos láncszemeként, de állandóan szem előtt tartva a nemzetközi politika egészének alakulását.

A téma bennünket azért is közelebről érdekel, és azért is különösen gyümölcsöző hazánk története vonatkozó időszakának árnyaltabb kidolgozása és mélyebb megértése szempontjából, mert a Duna-medencében kulcsfontosságú helyzetet elfoglaló osztrák köztársaság történelmi sorsa a második világháborút megelőző időszakban igen nagy mértékben befolyásolta a Dunavölgye országainak helyzetét és politikai orientációját.

A monográfia világosan a történeti időrendet követő szerkezeti felépítéssel, a legfontosabb diplomáciai dokumentumok legjellemzőbb részeinek plasztikus bemutatásával és alapos elemzéssel tárja elénk a német—osztrák vámuuniós kísérletek és az osztrák—olasz—magyar viszony alakulását, a nemzetközi politikában kiváltott hatásait és következményeit 1933-ig, majd Hitler hatalomrajutása után a fasiszta Anschluss-törekvések jellegét, módszereit, s ezzel kapcsolatosan az osztrák belpolitikai ellentétek kiéleződését. Szemléletesen mutatja be: hogyan változott fokozatosan — ha nem is töretlenül egyenes vonalúan — Ausztria külpolitikai helyzete részben a nemzetközi politikával, részben az osztrák belpolitika alakulásával párhuzamosan, mely utóbbi természetesen távolról sem volt független az olasz és a magyar külpolitika vonalától. A szerző megvilágítja mind az olasz fasiszta, mind a magyar ellenforradalmi kormányok politikájának a szerepét abban, hogy az ezen országok érdekeivel is merőben ellentétes és jóideig az olasz és a magyar kormányok által is ellenzett Anschluss-törekvések végülis visszájukra fordultak és a hitleri Németország agresszióját, világháború kirobbantására törő politikáját segítették — természetesen a nyugati nagyhatalmak „megbékélési” politikája és — vele szemben — a Szovjetunió kollektív biztonságra törekvő politikai törekvései erővonalainak a keretében. Így világosan domborodik ki a megbékélési politika valódi jellege és az e politikát folytató nyugati hatalmak felelőssége az Anschlussért és — szélesebben — azért, hogy a német fasiszta agresszió úgyszólván akadálytalanul bontakozhatott ki.

Kerekes Lajos elemzi az osztrák társadalom döntő többségének szembenállását a német Anschluss-törekvésekkel, de rámutat — bár ezen a ponton többet kaphattunk volna — a náci agitáció hatására is az osztrák társadalom deklasszáldott rétegeire. Plasztikusan tárul elénk az osztrák uralkodó osztályok német Anschluss-törekvésekkel szembeni védekezésének szűk látókörű, tragikus és természetesen eredménytelen módja: az a kísérlet, hogy az olasz és a magyar fasizmusra támaszkodó Ausztria is az olasz fasiszta szisztémát az osztrák társadalomra alkalmazó államrendszer segítségével és az osztrák

demokratikus erők illegalitásba szorításával fogja ki a szelet az Anschlusst szorgalmazó erők vitorlájából. Meggyőzően bontakozik ki előttünk az a feloldhatatlan ellentmondás, amely a német fasizmussal való szembefordulás és a haladó erők, mozgalmak likvidálása, az azokra való támaszkodástól való irtózás között feszült.

Ilyen körülmények között azután az 1934 tavaszi római hármasegyezmény is csak formálisan képezhetett akadályt a német fasizmus Anschluss-törekvései előtt. Ettől kezdve — ha a „stresai front” létrejötte átmenetileg le is lohasztotta a német fasizmus Anschluss-reményeit — az Ausztriára nehezedő német külpolitikai nyomás és az országon belül folytatott belső bomlasztás és propaganda kombinációja a nemzetközi helyzet alakulásának szimpla függvényévé tette Ausztria létét, fennmaradását. Így került sor — a Szovjetunió nemzetközi politikája és az ezzel kapcsolódó kísérletek ellenére — Ausztria függetlenségének a nyugati hatalmak megbékélési politikája keretében történt feláldozására.

Ezt a folyamatot az 1936. júliusi német—osztrák szerződés létrejötte után különös részletességgel és érdekfeszítően tárgyalja a munka. A monográfia nem csupán a hazánk történetére vonatkozó ismereteket bővíti és egészíti ki értékes és érdekes vonatkozásokkal, hanem a harmincas évek magyar történetének szélesebb, a nemzetközi politika összefüggéseit jobban, konkrétabban figyelembevevő szemlélete szempontjából is számottevő.

Megjegyezzük: véleményünk szerint kissé összemosódik a totális fasiszta törekvéseket megtestesítő Gömbös és a történelmi magyar uralkodó osztályok politikáját közvetlenebbül képviselő Kánya külügyminiszter politikája között a kétségtől csak árnyalatokban megmutatkozó, de mégsem elhanyagolható eltérés. Nézetünk szerint ez összefügg azzal, hogy a magyar külügyminisztérium levéltárának alapos és sokoldalú kiaknázását a szerző nem párosította Kozma Miklós iratainak felhasználásával.

Az Osztrák Kommunista Párt álláspontjára a szerző — a nemzetközi munkásmozgalom története feltárásának jelenlegi stádiumában lehetséges módon — figyelmet fordít, de — úgy érezzük — e tekintetben is lehetne tovább menni. Bizonyos fokig hiányoljuk a vonatkozó szovjet történeti irodalom alaposabb használatát és általában a historiográfiai szempontok fokozottabb előtérbe helyezését. Végül: többet szerettünk volna olvasni — ha ez nem is szoros értelemben vett tárgya a munkának — a fasiszta Anschluss-törekvéseknek az osztrák nemzeti eszme és nemzeti érzés megszilárdulására gyakorolt hatásáról.

RÉGÉSZETI TANULMÁNYOK

TÖRÖK GYULA

A MTA Régészeti Kutató Csoportja Kiadványai sorában új folyóirat indult meg *Régészeti Tanulmányok* címmel.

A sorozat első két kötete a magyarság és a velük együttélő népek X—XI. századi régészeti hagyatékával foglalkozik. A második kötetben közreadott anyag nyújtotta az alapot az első kötet problematikájához, így a két kötet a legszorosabban összekapcsolódik.

Régészeti Tanulmányok I.

Szőke Béla: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei.

A Szerző elmondja, hogy „a régészeti emlékanyag új rendszerezésének alapjául a X—XI. század társadalmát” veszi.

A magyar honfoglalás-kora társadalmának vezető és középrétegéhez tartozó régészeti emlékanyagban a nők viselete és a temetkezési szokások alapján két csoportot különböztet meg. Az első csoportba sorolás alapja a rozzettás lószerszámveretekkel kísért női- és a hozzájuk tartozó veretes övű, szabályás férfitemetkezés. Ilyen sírok csak Erdélyből és a Kisalföld északi feléből hiányoznak. Szerző szerint ezek a sírok mind a magyar vezető- és középréteghez tartoztak. Egy részük magányosan került földbe, vagy a többtől egy kissé elkülönítve, tehát a közösségtől a társadalmi rétegződés során elszakadtak sírjai. Később így bővíti a társadalmi réteg fogalmát: . . . „kétségtől vezethető helyet töltöttek be, törzsfők, fejedelmek voltak.” (20. o.).

A leletanyagból ítélve nem valószínű, hogy fejedelmek sírjai akadnának az általa felsoroltak között. Legfeljebb nagyobb katonai egységek vezetői, a még mozgásban levő nagyobb csoportok és a törzsi arisztokrácia néhány vezető szerepet betöltő tagja és hozzátartozója sírjáról van szó.

A nemzetségi és törzsi arisztokrácia hasonló felszereléssel temetett, de viszonylag kevésbé gazdag tagjai az ún. nagycsaládi temetőkhöz találhatók, írja Sz. B. Ezekben középtájon van a leggazdagabb sír, és tőle jobbra-balra a kevésbé rangosak sírjai. Egykori társadalmi helyzetüket helyesen határozza meg a Szerző: „a nagycsaládi temetőket egészükben a honfoglaló magyarság

középrétegének tulajdoníthatjuk.” A nagycsaládok temetőiben természetesen található egy-két szolga sírja is.

A vezető- és középréteghez tartozó sírok másik csoportjában talált viseleti darabok és temetkezési szokások elütők az első csoportétól. Ennél a csoportnál a magányosan eltemetett nő sírját négy szegényebb felszerelésű halott sírja veszi körül. Ruházatuk díszítésére a kéttagú csüngők a jellemzőek, továbbá a peremükön átlukasztott korongok, és két díszes ezüstkorong a mellén. Gyakran találhatók ezekben a sírokban pödrött végű lemezkarperecek, állatfejes karperecek, filigránnal díszített ékszerek. A második csoport magányosan vagy párosan eltemetett férfi sírjaiban nem a szablya, hanem a kétélű kard fordul elő.

Az ide tartozó nagycsaládi temetőkben az asszonyok viseletére a második csoport női ruházati díszei (kéttagú csüngők) a jellemzőek, míg a férfiak az első csoport fegyverét a szablyát viselik. A két csoport temetkezési szokásai és viseleti anyagának különbsége alapján a Szerző azt mondja, hogy: „Mindez azt jelenti, hogy a honfoglaló magyar vezető- és középréteg jól körvonalazható két részre oszlott.” (22. o.)

A „Következtetések” című fejezetben összegezi az addig mondottakat, de rámutat a két csoport női viseletében mutatkozó egyezésekre is (füles gombok, szögecskékkel kivert csizma, nyitott lemezkarperecek) és rekonstruálja az egykori női viseletet. Az első csoportba tartozó nők ruhája fémdíszek nélküli volt, míg a második csoportba tartozókét kéttagú fémcsőngők és lemezkorongok díszítették. Az első csoport női süvegdisze aranyozott szegély volt, míg a második csoportbelieké körben felvarrt kéttagú fém csüngők. Mindkettőnél a fő embertani elem a turanid, urali és a pamíri.

Szöke Béla ezek után a honfoglalás-kora társadalmának köznépi temetkezéseit vizsgálja. A köznépi temetőknek három csoportját különbözteti meg.

A X. század első kétharmadában benépesült köznépi temetők azonban azonos leletanyaggal és temetkezési szokásokkal jelennek meg. A köztük mutatkozó különbségek részben kronológiai természetűek, részben nem tipikusak. A harmadik csoport közé például csak három temetőt vesz fel, de ezek közül a Fiad-Kérpusztairól ő maga mondja, hogy a X. század végén kezdődött itt a temetkezés. Tehát a X. század első kétharmadára jellemző anyag nem található benne. A másik két temető legrégebbi részében található leletanyag és temetkezési szokások pedig egyeznek az első két csoportéval, és S-végű hajkarikák még nem találhatók bennük. A különböző etnikai területek köznépi temetőinek egyezései éppen a közrendűek közös társadalmi helyzetében keresendők. A 35—84. oldalig típusonként csoportosítva, részletesen felsorolja a köznépi temetők leletanyagából a viselettel kapcsolatba hozható darabokat. Hivatkozik az eddig elért legfontosabb kutatási eredményekre, az egyes problémákkal kapcsolatban megjelent elméletekre és leletközlésekre.

Sajnos nem veszi figyelembe a síregyütteshez tartozó, de a viselettel

kapcsolatba nem hozható tárgyakat, s így néhány esetben erőlteti a honfoglalók köréből való származásukat.

Szerző a közrendű férfiak viseletével kapcsolatban is megjegyzi, hogy „A honfoglaló magyar férfi díszé a lova, lószerszáma és fegyverzete volt”. (80. o.)

A nagy sírszámú köznépi temetőekben azonban alig akad fegyver, ha mégis előfordul, akkor a későbbi típusokhoz tartoznak, tehát a Géza és I. István által felfegyverzettekénél találjuk. Elsősorban az egyenes kétélű nehéz kardra gondolunk. Szőke Béla „... a honfoglaló magyarságnak ezt az ún. második csoportját a fejedelmi Megyer törzzsel és esetleg egy-két, vele szoros kapcsolatot tartó törzzsel” azonosítja, s tévesen a honfoglalók nehéz lovasságára következtet. Szerzőnek ez a tévedése is a már említett síregyüttesek mellőzésében és a X. század eseményeinek kronológiailag hibás sorolásában gyökerezik.

A kötet második része a kora Árpád-korral foglalkozik, amelynek leletanyagát első királyaink pénzei pontosan meghatározzák, s a viselettel kapcsolatos fejtegetései indokoltak és helytállóak. A 100–102. oldalon rövid összefoglalást ad, s kifejti, hogy a magyar köznép viseleti anyaga a Dontól nyugatra eső területen alakult ki. A köznép már zárt, egységes anyagi-műveltséggel jelent meg hazánkban. Az avar—szláv és morva fémművesség hatása pedig nem jelentős. A törtezüst leletek körének fémművessége azonban annál döntőbb hatást gyakorolt. Ezért újra felveti a Szerző a „Bjelobrdoi kultúra” elnevezés helytelenségét.

Régészeti Tanulmányok II.

+ Fehér Géza—Éry Kinga—Kralóvánszky Alán: A Közép-Dunamедence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei.

Az 1950-es évek elején id. Fehér Géza megkezdte a címben szereplő kor régészeti emlékanyagának összegyűjtését. Később Cs. Sós Ágnes és B. Mikes Katalint is bevonta a munkába. Sajnálatosan bekövetkezett halála (1955), nagy csapás volt a kutatás számára. Éry és Kralóvánszky fiatal kutatók azonban lelkesen kapcsolódtak be az anyaggyűjtésbe, s a lehetőségekhez mérten azt 1960-ig be is fejezték. Az összegyűjtött anyag nyomda alá szerkesztését Szőke Béla végezte.

A kötet gerincét képező „Kataszter” világosan megmutatta, hogy Hampel József összefoglaló tanulmányai óta milyen nagy anyag került felszínre. Jelen-tősen növelte volna a kötet értékét, ha az emlékanyagot bármilyen szempont szerint csoportosítva teszik közzé. A bevezető néhány jegyzete a kataszter értékes kiegészítő része. A bevezető azonban néhány fölösleges részlettel is foglalkozik, mint például, hogy az anyag összegyűjtésénél múzeumokra, magángyűjteményekre, szakkönyvekre támaszkodtak. A korral foglalkozó kutatók számára az alfabétikus sorrendben közreadott X—XII. századi emlékanyag nagy segítséget fog nyújtani szükségességére is.

DR. GYULA TÖRÖK: DIE BEWOHNER VON HALIMBA IM 10. UND 11. JAHRHUNDERT*

ERDÉLYI ISTVÁN

Az 1952-ben a veszprém megyei Halimba község mellett megindult temetőfeltárás első eredményeiről a tudományos irodalomban először 1954-ben kaptunk hírt.¹ Török Gyula rendkívüli szorgalommal és odaadással vitte végig a feltárást, a temető ásatásának *teljes* befejezéséig, amely végül is (egy régebben előkerült vázzal együtt) 933 sírt eredményezett. A temetőről 1959-ben megjelent lipcei összefoglalás nyomán² külföldi szakkörök is nagy érdeklődéssel várták³ a feldolgozás befejezését és a publikációt. Az 1955-ben befejezett feltárás feldolgozása, amely ugyan az ásatással párhuzamosan is folyt, ezután még féltizedes alapos munkát követelt. Ezzel a könyvvel a magyar és szláv régészeti kutatás és az egész közép-európai őstörténetkutatás is igen komoly, *történeti forrásként* használható munkát kapott segítségül. Habár a temető elsősorban a dunántúli emléanyag feldolgozása szempontjából a legjelentősebb, levonhatók belőle olyan következtetések is (történeti, társadalomtörténeti, etnikai stb.), amelyek az egész Kárpát-medence történetére nézve is komoly jelentőséggel bírnak.

Az 1959-ben megjelent német nyelvű kivonat és a már napvilágot látott,⁴ vagy a közeljövőben megjelenő ismertetések felmentenek minket most az alól a feladat alól, hogy a könyvet teljes részletességgel ismertessük.

932 sír közül 929 egyező tájolást mutat. A temetkezési szokásokban megnyilvánuló más eltérések (pl. karok helyzete) irányították éppen az ásató figyelmét arra, hogy a temetőt csoportokra bontsa fel. Ebben természetesen a gazdag éremanyag is komoly segítségére volt. Rátemetkezések nyomán felfigyelt arra a jelenségre, hogy a behajlított karú vázak lehetnek régebbiek. Ezeket kikereste a temetőben. Véleménye szerint ez a szokás a Balkán félsziget felől terjed északra, Pannóniába. Itt talán déli eredetű szláv beáramlásra kell gondolnunk.

* AH Ser. Nova XXXIX. (1962.) 169 o. 100 tábla, 36 szövegekírti kép és 4 melléklet.

¹ Török Gy. Halimba-Cseres X—XII. sz. temetője. FA VI (1954) 95—105.

² Török Gy. Die Bewohner von Halimba-Cseres nach der Landnahme. Leipzig, 1959.

³ Ld. W. Szymański kritikai ismertetését: Archeologia Polski VII. 1. (1962.) 156—160.

⁴ Filip, J. Arch. Rozhledy. XIV. (1962) 5. 728—729. (rövid tartalmi ismertetés) — Cs. Sós Ágnes. AE 1963. 1.

A temetkezési szokások alapján azt is megállapítja, hogy a magyar honfoglalásnál *régebbi* temetkezést a temetőben nem találunk. A legrégebbi temetőrész a temető déli csoportja. Ebben az első csoportban elsősorban a helyi etnikum és részben a honfoglaló magyarság összetevői jelennek meg. Aránylag kevés az a régészeti anyag, amely a terület új urai megjelenésével hozható kapcsolatba: egészen szigorúan véve szemügyre a leleteket, csak 7 felnőtt sírjában találunk a honfoglalókkal kapcsolatba hozható *tárgyakat*. Már itt, a könyv első részében felmerül bennünk a kérdés, hogy vajon az a helyi népesség hagyta hátra lényegében ezt a temetőrészt, amely régebben itt a közvetlen közelben temetkezett?⁵

A honfoglalással bekövetkezett változások a X. század első évtizede utolsó harmadában már olyan lényeges politikai—etnikai változásokat hoztak magukkal a Dunántúlon is, amelyek során egyes etnikai csoportok viszonylag messze eltelepülhettek eredeti lakhelyeikről.

Vegyük ezután elő részletesebben az egyes időben egymás után következő sírcsoportokat.

A temető használatának *első szakaszában*, ami alatt közel 60 évnyi (vagy még kevesebb) idő telt el (910—/925/970), összesen 156 egyént temettek el, az életben meglevő rokoni—gazdasági csoportoknak megfelelő elosztásban. A temetkezésekkel fokozatosan nyugatról kelet felé haladtak.

A temető *második szakaszára* (970—1050) már 381 sírt tett a szerző. Ezek közül 47 volt koporsóba temetve. 12 sír teljesen mellékletnélküli, koporsójuk sincs (közel 12%). Szemben az első szakasszal, itt már élesebben jelentkeznek a temetkezésben is tükröződő társadalmi—gazdasági különbségek. A szerző szerint azért van több koporsó ebben a szakaszban, mert a honfoglalást megelőző etnikum hatása jobban érvényesül. Ezzel azonban ellentmondásban áll az a tény, hogy az alkarok behajlításának szokása erősen csökken. Itt inkább az árutermelésbe való fokozódó bekapcsolódás jó hatása okozza ezt a jelenséget. Mind a szegény sírokba temetett egyének, mind pedig a jobbmódúak (az első szakaszban tulajdonképpen egy igazi jómódú család volt csak), termelők, köznépi társadalmi helyzetben. Ez a szakasz, amely más hasonló korú temetőkben is megvan, szemben az első szakasszal, amely a kalandozások korának köznépi temetője, már a letelepülés korának egyik pogány temetőjét képviseli.

A *harmadik szakaszban* az eltemetettek száma még tovább emelkedik, számuk 396 (1050—1100). Közülük már 192 a mellékletnélküliek száma. Ezen utóbbiak közül legfeljebb a mellékletnélküli, de koporsóba temetetteket lehet leszámítani, összesen 15 főt. A szám így is óriási különbséget tükröz: A mellékletnélküliek ebben a szakaszban a temetkezéseknek már közel felét teszik ki! Az eltemetettek társadalmi helyzete az életben tovább romlott tehát. Erre

⁵ A X—XI. századi temető közelében van ugyanis egy avarkori temető, ennek feltárását szintén Török Gyula végzi, befejezésével erre a kérdésre is választ lehet majd adni.

mutat véleményünk szerint az is, hogy a koporsós temetkezések száma az előző szakaszhoz képest csak eggyel emelkedett, az eltemetettek számának 15-tel való növekedése mellett.

A temetkezés a XII. sz.-ban lassan abbamarad ezen a helyen is, mert a temetőt a templom mellé telepítették.

A szakaszok jellemzésekor nem térhettünk ki részletesen az egyes lelet-tárgyak, így pl. a *hajkarikák* kérdésére. Ezek genezisére vonatkozóan részletes megjegyzéseket találunk Szymański W. fentebb idézett ismertetésében, amit a temető német nyelvű előzetes publikációjáról írt.

Nemcsak az ékszeranyagot, hanem a *kerámiát* is igen alaposan feldolgozta könyvében a szerző. A X. sz. első felében Halimbán úgy látszik nem lakott fazekas. A második szakaszban azonban már négyféle kerámiát is talált. Az edényanyag régi helyi hagyományokat őriz és folytat. Meg kell azonban vizsgálni még a vándorgölcncserek kérdését. Ugyanis a nyersanyag-lelőhely, az anyagelőkészítés és égetés kérdései ennek a problémának eldöntését egyáltalán nem teszik egyszerűvé. Ezen kívül az edények elkészítésénél a szerző szerint alátétlapok alkalmazása még mindig eléggé kevésbé Lizonyított, többek között nincsen erre nézve adatunk, a keleti szlávság anyagából. A fokozódó árutermelés véleményünk szerint a fazekasművességre és az áru messze-földre való elszállítására is ki kellett, hogy hasson.

Szymański W. kiemelte azt a tényt, hogy a halimbai temető feldolgozása új szint jelent a magyar régészeti irodalomban. Az új dolog benne az anyag gazdasági—társadalmi interpretációja. A történeti forrásanyag módján való közlés mellett, a mi véleményünk szerint is ez a munka nagy erénye. Ezzel az interpretációval kapcsolatban legfeljebb annyit jegyezhetünk meg, hogy a halimbai faluközösség (ezen belül a nagycsaládi gazdasági kötelékek) szembe-állítás a X. sz.-i birtokososztállyal, nem helyes. Ekkor még nem beszélhetünk Magyarországon egységes birtokososztályról (122. o.).

Tulajdonképpen ezzel a feldolgozással kezdődött meg a honfoglalás kori és a közvetlen azt követő korszak régészeti anyagának az a részletes vizsgálata, melyet Molnár Erik régebben joggal hiányolt magyar őstörténeti munkáiban.⁶ Szőke Béla hasonló jellegű vizsgálata a régebben feltárt temetőanyagon szintén ezen a téren jelentettek újabb lépéseket.⁷ Sajnos őt korai halála murkálatai folytatásában megállította. Az újra megindult zalavári ásatások, a Török Gyula által újabban feltárt halimbai temető is, mind a szláv—magyar együtt-élés és etnikai összeolvadás problematikája tisztázását vannak hivatva elő-mozdítani. Van itt azonban egy olyan óriási hiba, amely erősen gyengíti ezt a törekvést: az *embertani kutatás lemaradása* ezen a téren. A Fiad-Kérpusztai XI—XII. sz.-i temető példamutató embertani feldolgozását nem követte

⁶ A magyar nép őstörténete. 2. kiad. Budapest 1954. 10.

⁷ A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti Tanulmányok I. (1962).

a többi, már régen kiásott, VII—XI. sz.-i temetők embertani feldolgozása. (Környe, Pilismarót, Basaharc, Sopronkőhida stb.) Elmaradt ez a halimbai temető esetében is. Ezért nem lehet a populációval kapcsolatos sok kérdést megválaszolni, pl. azt sem, amit Török Gyula igen helyénvalóan vetett fel könyvében, hogy milyen mértékben olvad össze a temető első szakaszában a helyi őslakosság a honfoglaló magyarság egyes elemeivel, egyáltalán van-e ilyenről szó az első szakaszban. (A régészeti anyag arra utal, hogy igenis van.) Csak a második szakaszban kerülnek ide be a közösségbe olyan magyarok, akik valamilyen okból kifolyólag nem kaptak helyet más temetőben.

Végezetül térjünk még ki a monográfia néhány más kisebb részletére is. A szerző könyvében — nagyon helyesen — elveti a „*Bjelo-brdoi kultura*” elnevezést. Ez a helytelen elavult elnevezés azonban már igen begyökeresedett az irodalomban, de reméljük, és erre komoly alapot ad a jelen könyv is, hogy a kutatók mint helytelent, el fogják azt vetni mind Magyarországon, mind pedig külföldön.⁸ Ebben a korban már konkrétabb, etnikumra vagy még inkább gazdasági—történeti korszakra kell utalni a kultúrák elnevezésében.

A letelepült életformát tükröző nagylétszámú X—XI. századi temetők mellett rendszeres vizsgálat tárgyává kellene újra tenni a kislétszámú IX—X. sz.-i magyar nagycsaládi, nemzetségi rendet tükröző temetőket és temetőcsoportokat is.

Itt fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a magyarok türk neve nem takar türk etnikumot, még ha voltak is török nyelvű csoportok a honfoglaló magyarságban. Nyelvileg azonban az ugor rész győzedelmeskedett. (Egyébként sem Ibn Ruszta, sem Gardizi nem szemtanúi a „türköknek”) (112. o.).

A könyv szép példája a pontos, a régészeti leletanyagot történeti forrásértékké avató feldolgozásnak. Történeti—társadalmi következtetései megfelelően mértéktartóak. Egyik kiemelkedő nyeresége régészeti irodalmunknak és egyben a koraközépkori kutatások egyik fontos bázisa.

A Szovjetunióban is elfogadott terminus, használatára legújabbban: CA 1962. 4. 114. 11. jegyzet (főleg Z. Vaňa ott is idézett cikke alapján).

DEZSŐ CSALLÁNY: ARCHÄOLOGISCHE DENKMÄLER DER GEPIDEN IM MITTELDONAUBECKEN (454—568 u.Z.)*

L. KOVRIG ILONA

A magyarországi népvándorláskor kutatást érzékenyen befolyásolta az a hiányosság, hogy az egyik itt élt jelentős és az írott forrásokban is gyakran emlegetett nép, a gepidák nagyszámú régészeti hagyatékának összeállítása és közzététele nem történt meg. Így az összefoglaló értékelésre törekvő régészeti és történeti vizsgálódásokhoz nem volt meg a szükséges alap. Több mint fél évszázad ásatásainak közel 50 gyűjteményben fekvő, több ezer darabot számláló emlékanyagáról van szó, ami a feldolgozást végző szakemberre igen fáradtságos és nagy feladatot ró.

Csallány Dezső vállalkozott ennek a sok esztendő t s munkát igénylő feladatnak az elvégzésére, amelynek eredményeként 276 lelőhelyről származó, közel 2000 sír leleteit (a vonatkozó dokumentációval együtt) állította össze, rendszerezte, értékelte és így használható régészeti forrássá avatta. Eleinte semmilyen, később nagyon csekély anyagi támogatással, a hivatását szerető kutató nehéz körülmények között sem lankadó lelkesedésével végezte el az anyaggyűjtés munkáját és igen sok esetben ennek előfeltételeként a két háború folyamán összekeveredett leletek azonosítását is.

A munka anyagkorpusz jellegű, ami az V—VI. század gepidáinak megközelítőleg teljes emlékanyagát öleli fel. A könyv gerincét ennek megfelelően a lelőhelyek összeállítása és a leletek leírása alkotja, amely a leletek tárgyszerűsége szerint csoportosított ismertetésével és az idevonatkozó mutatókkal együtt az egész hatalmas kötet több mint háromnegyed részét igényli.

A célkitűzést vázoló bevezetés után, történeti források cím alatt rövid eseménytörténeti vázlatot kapunk a gepidákról, ami sajnos nem nagy igényű. Ismert történeti adatok maradtak ki, pedig néhányuk a gepidák történeti szerepének, történeti fejlődésük alakulásának megértéséhez fontos. Más esetben olyan forrásadatra épít nagy és a gepidák számára végzetes eseményeket, amelyek erre nem alkalmasak. A Theophylaktos Simokattesnél reánk maradt epikus karakterű Rosamunda elbeszélés alapján nem lehet az 560-as évek gepida-langobard háborúinak okát illetőleg állástfoglalni. Elkerülte a szerző

* Archaeologia Hungarica XXXVIII. (Bp. 1961) Akadémiai Kiadó. 406 lap, 281 tábla, 28 szövegmelléklet és 1 térképmelléklet.

figyelmét, hogy L. Schmidt is, akire ezt illetőleg szintén hivatkozik (13. o. 35. jegyzet) bőségesen megindokolva mutat rá, hogy miért nem. A forrásokra való hivatkozásokban hiányosságok és következetlenségek vannak, a számtevéstéses sajtóhibák sem ritkák. Nem értjük, hogy kerülhettek be következetesen az S. betűk (Seite) a hivatkozott forráshelyek megjelölésébe akkor is, ha a valóságban fejezetszámokról van szó. A szerzőnek minden bizonnyal a kezében voltak a források, amelyeket idéz, s így tudnia kellett, hogy hivatkozása a legtöbb esetben nem az oldalszámra, hanem a fejezetszámra történt. Az sajnos sehol sincs feltüntetve, hogy melyik forráskiadás alapján dolgozott. A sajtóhibák között legkirívóbb Apollinaris Sidonius, nevének Apollonius változata.*

A III. fejezet a gepida-kutatás történetét foglalja össze igényesen és jól áttekinthető formában. Ezután következik a könyv alapját alkotó rész (IV. f.), a lelőhelyek összeállítása és a leletek leírása, amelyet a szerző 46 múzeum és gyűjtemény anyaga alapján dicséretesen gondos és mértéktartó módon végzett el. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy nem értünk egyet azzal az újabban többször megfigyelhető jelenséggel, hogy a szakirodalomban régen szereplő és világszerte ismert régészeti lelőhelyeket a közigazgatási helynévváltoztatás alapján ismeretlenné tegyenek. Feltétlenül szükséges, hogy a lelőhelykataszterekben a helynév időközben megváltozott formája, azaz az új elnevezés is fel legyen tüntetve, de csak a szakirodalomból már köztudatba átment régi név után. A bakodpusztai kimagasló jelentőségű aranyleleteket pl., amelyek a népvándorlással foglalkozó régészek előtt az egész világon ismeretesek és több mint 100 éve szerepelnek a külföldi szakirodalomban is, nem lehet Dunapataj-Bödbakod álnév alá elrejteni.

A korpusz hatalmas anyagát, véleményünk szerint helyesen, területi egységekre tagolva kívánta a szerző feldolgozni. A regionális csoportosításnak azt a formáját azonban, amelynek rendszerében a lelőhelyek ismertetése történik, nem tartjuk szerencsésnek. Történetileg, földrajzilag és a régészeti anyag alapján három nagy területi egység adódik: az Alföld, Erdély és a Szerémség. Szükségtelen volt tehát az Alföldet és Erdélyt kisebb, a folyók alapján elhatárolt régiókra tagolni, hiszen a Körös a gepidák alföldi, a Szamos és a Maros pedig az erdélyi települési területén nem volt elválasztó vonal.

1910 sár sokezer tárgya került leírásra ebben a fejezetben. Ilyen esetben nagy elővigyázatosság mellett is becsúsznak téves vagy felcserélt adatok, elírások. Csallány Dezső lelkiismeretes munkáját dicséri, hogy viszonylag csekély az ilyen természetű hibák száma. A Magyartés, Szentes-Zalotaer Seite lelőhely (ez alatt az álnév alatt a több mint 80 éve magyar és 1881 óta francia és német szakmunkákból Európaszerte ismert és sokat idézett bökénymindszenti leletek rejtőzködnek), leleteiként leírt és bemutatott (40–41. lap,

* Megjegyezni kívánjuk, hogy tudomásunk szerint a lektorok a kéziratot végleges formájában nem látták.

CIX. t. 1—11) tárgyak közül három (CIX. t. 3,6—7) a törökszentmiklósi leletből való. Így a törökszentmiklósi lelet ismertetése tulajdonképpen kimaradt, mert csak egy 1943-ban megjelent dolgozatára való utalással intézi el a szerző, ott pedig csak azt említi, hogy létezik. A tiszaderzsi két lelőhely anyaga összekeveredett a közlésnél. Az újhartyáninak közölt lelet (234. lap, CCXVII. t. 3—11) Tiszaladány és Tokaj között került elő, viszont a Tiszaladány és Tokaj közöttinek megjelölt lelőhelyről bemutatott fibulapár (CCXVII. 1—2) nem onnan származik. A CCVI. t. 1—2. szám alatt bemutatott almandin köves, aranyozott ezüst fibulák, amelyek a Magyar Nemzeti Múzeum különböző kiállításain több mint 60 éve szerepelnek és bel- és külföldön egyaránt többször közöltek, sajnálatos módon úgy kerülnek tárgyalásra, mint a bécsi Művészettörténeti Múzeum anyaga.

Mindezek azonban nem annyira jelentékenyek a mérlegen, hogy a munka értékéből valamit levonnának.

Az anyaggyűjtés szempontjait illetőleg nem látjuk azonban világosan a szerző koncepcióját. A korpuszba összegyűjtött leletek és leletcsoportok közé tekintélyes számmal történt olyanok felvétele is, amelyek nem tartoznak a gepidák emlékanyagához, hanem más népekhez kapcsolhatók. A könyv értékelő fejezeteiből (VII—IX.) kitűnik, hogy ezek nagy részét maga a szerző sem tartja gepidának, sőt részletesen meg is okolja, hogy miért és a népeket is megjelöli, amelyek véleménye szerint, e leletcsoportok hordozói lehettek. Milyen alapon kapnak akkor ezek a leletek helyet a gepida-korpuszban? Ott, ahol azután csak félreértések és ellentmondások forrásaivá válnak, elködösítve a valódi helyzetet. Szerepelnek ezek a nem gepida lelőhelyek az összesítő térképen is, amelynek pedig az lenne a feladata, hogy a gepidák települési területét tükrözze, de így ebben a formában nem nyújthat hiteles képet.

Hiányoljuk, hogy az egyetlen hiteles gepida fejedelmi, talán azt is mondhatjuk, királyi temetkezést, az Apahidán 1889-ben talált sír leleteit hiába keressük a korpuszban. Pulszky már 1897-ben (Magyarország Archaeológiája II. 80—83) I. Childerich frank király Tournay-i sírjának leleteivel való stíluskritikai és kronológiai megegyezései alapján rámutatott, hogy gepida fejedelem sírjáról van szó, legutóbb pedig K. Horedt a szerző által többször is idézett munkájában (Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens. Bukarest, 1958. 81—83) részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel. Amennyiben Csallány nem osztja a kutatók többségének egybehangzó véleményét az apahidai temetkezés gepida voltáról, akkor is meg kellett volna indokolnia, hogy miért nem vette be összeállításába.

A IV. fejezetről mondtak záróakkordjaként az ismertetett anyag képes tábláira szeretnék kitérni. A gyenge minőségű régi felvételeket sok esetben tudjuk, hogy nem lehetett megismételni, mert az anyag időközben elpusztult, de a rajzok tekintetében igényesebb megoldást kellett volna találni, mert ebben a formában nem méltók az Akadémiai Kiadó színvonalához. A táblák

összeállításában komoly hiba, hogy az alaktalan és fényképezhetetlen rozsdás vasakat általában 9 : 10 nagyságban hozták a fényképeken és rajzokon, míg a gepida emlékanyag legfontosabb tárgycsoportja a keramika igen mostoha elbánásban részesül, amikor általában 1 : 3, de nem ritkán 1 : 4 arányban lekicsinyített képeken mutatják be.

Az V. fejezetben a leletek tárgycsoportonkénti áttekintése következik. Ehhez a tipológiai jellegű csoportosításhoz típustáblákat is lehetett volna alkalmazni. Megkönnyítenék a kötetben amúgy sem nagyon egyszerű tájékozódást. A CCLXI—CCLXVIII. táblákon közölt csontfésű díszítések rajzainak is itt volna a helye és nem a táblák között. Sajnálatos, hogy a gepida keramika alaposabb feldolgozására nem kerített időt és módot a szerző. Olyan jelentős és nagy anyag birtokában volt, hogy érdemes lett volna egy kissé jobban elmélyedni az idevonatkozó sok problémában.

A temetkezési szokásokat tárgyalja a következő fejezet (VI). Igen érdekesek a többretegű temetkezések (gepida sír szarmata felett, avar sír gepida felett) felsorolt bizonyítékai, meggyőződésünk azonban, hogy ha a rendelkezésre álló és a kötetben részben le is közölt temetőterképek alapján megkísérelte volna az időrendi és társadalomtörténeti elemzéseket, sokkal gazdagabb eredmények bontakoztak volna ki munkája nyomán.

Az ismertetett leletanyag értékelését kapjuk a VII. fejezetben. Az egyes régiók leleteinek összehasonlításához kiindulópontnak a Szentcsanak-Beregháti temetőt veszi, s ennek leleteiből levont következtetések alapján keresi az összefüggéseket. A továbbiakban a Közép-Duna-medence V—VI. századának etnikai képéről szól. A Tiszántúlon 472 előtt nem számol a gepidákkal, mert azt eddig az időpontig független szarmata ország részének tartja. A fejezet időrendi táblázattal zárul.

A VIII. fejezet a hunkori gepida emlékanyag problémájáról szól, melynek kapcsán a „Balsa-Gáva kör”-t a hun „Herrschervolk”-nak ítéli és a szarmaták V—VI. századi szerepéről vallott feltevéseit vázolja.

Hosszú fejezet (IX.) foglalkozik az avarkori gepidákkal, a kölcsönhatásokkal és a gepida továbbélés nyomaival. Zavaróan hat e három utóbbi fejezetben, hogy a feltevések és a bizonyítható eredmények nem választhatók el világosan egymástól, s így a hipotézisek gyakran lezárt kutatási eredményeknek tűnnek.

A kötet zárófejezete (X.) az értékelő részekben kifejtett kérdések rövid összegezését nyújtja.

Csallány Dezső gepida anyag-korpusza, bár szemléleti és értékelési módjával több esetben nem tudunk egyetérteni, a népvándorlaskor kutatásban hézagpótló és fontos munka, amelyben nagyjelentőségű anyagot avat régészeti forrássá.

A korpusz jellegű kiadványok szorgalmazására mindaddig szükség lesz, amíg annak a tudományos adósságnak a felszámolása meg nem történik, ame-

lyet az elmúlt fél évszázad ásatásaiból és gyűjtéseiből származó emléktárgyak még mindig nagy számú közöletlen lelete jelent. Ahhoz, hogy az újabb, módszeres régészeti feltárások eredményei korunk tudományos követelményei szabta szempontok szerint legyenek értékelhetők és ne csak részeredmények, hanem széles alapokra épített szintézisek születhessenek, a teljes anyag ismeretére van szükség, amelyhez a régebbi, közöletlen leletek összefoglalt, rendszerezett és a rájuk vonatkozó feljegyzéses adatokkal hitelesített közzététele szolgáltat nem nélkülözhető segítséget.

A most ismertetett munka fő jelentősége is éppen abban áll, hogy a szükséges alapot a további, magasabb történeti szintű értékelés számára megteremti.

MÁRTON PÉCSI: TEN YEARS OF PHYSICO-GEOGRAPHIC RESEARCH IN HUNGARY (TÍZ ÉV TERMÉSZETI FÖLDRAJZI KUTATÁSAI MAGYARORSZÁGON)*

SOMOGYI SÁNDOR

A Magyar Tudományos Akadémia tekintélyes számú folyamatos kiadvány sorozatai új, idegen nyelvű számmal bővültek a Földrajzi Tanulmányok c. sorozat megindításával. Különösen örvendetes e sorozat megindulása a földrajzi tudományok művelői részére, mivel a Földrajzi Közlemények idegen nyelvű kiadásának beszüntetése óta (1943-tól), külföldi nyelven rendszeres tájékoztatás nem jelent meg a hazánkban folyó földrajzi kutatásokról. Az elmúlt két évtized első felét a második világháború meg az azt követő, a tudományok területére is kiterjedő gazdasági—társadalmi újjáépítés foglalta le. Azonban az 50-es évek elejétől az újjászervezett Magyar Tudományos Akadémia támogatásával nagy lendülettel indult meg az akadémiai tervmunkálatok keretében hazánk természeti és gazdasági földrajzi adottságainak feltárása. E kutatások célkitűzéseiről, az egyes tudományszakok általános és részletes elméleti kérdéseiről, gyakorlati eredményeiről, a területenként elért sikerekről és felvetődött kérdésekről az elmúlt évtized magyar nyelvű földrajzi kiadványai, folyóiratok és könyvek, rendszeresen nyújtottak részletes és időnként átfogó jellegű tájékoztatást. Személyi és anyagi okok következtében azonban elmaradt a hazai földrajzi kutatások eredményeinek ismertetése külföldi nyelven, ha azt az egyes folyóiratbeli tanulmányokhoz csatolt idegen nyelvű kivonatok, a hazai és külföldi szakemberek tanulmányútjai és az időről-időre külföldi szaklapokban magyar szerzőktől, illetőleg a magyar folyóiratokban külföldi szerzőktől megjelent értekezések némileg pótolták is.

Az ily módon egyre sürgetőbbé vált szükségleteket kívánja kielégíteni a Magyar Tudományos Akadémia kiadója, a Földrajzi Tanulmányok idegen nyelvű sorozatának megindításával. A sorozat első számának, dr. Pécsi Márton tanulmányának célja az elmúlt évtized hazai természeti földrajzi kutatásairól, a kutatómunka főbb eredményeiről egy átfogó kép nyújtása. Túlnyomórészt azonban csak az Akadémiai Földrajztudományi Kutató Csoport természeti földrajzi részlege munkatársainak a tevékenységéről tájékozódhatunk a kiadványban, s csak helyenként történik utalás az egyetemi tanszékeken folyó

* Studies in geography No 1. Akadémiai Kiadó Budapest 1964. p. 1—132. (Szöveg közben 96 ábra és kép).

hasonló célú kutatásokra és az ott elért eredményekre. Ebben a tekintetben a tanulmány címe félreértésre ad lehetőséget, mert bár lényegében a Kutatócsoport munkatársainak — egyébként elismerésre méltó — munkásságával foglalkozik, mégis a magyarországi természeti földrajzi kutatások egészének összefoglalására enged következtetni. Helyesebb lett volna ha e tartalmi korlátozás a címben is kifejezésre jut, vagy pedig ha a szerző tényleg az egész hazai természeti földrajzi kutató munkáról nyújt egy általános jellemzést és értékelést, amely feladatnak a nagyobb részét különben úgylis elvégezte.

Maga az értekezés előszóra és 13 részre tagolódik. Az előszóban (p. 7—9) a Szerző ismerteti a hazai természeti földrajzi kutatások állását az 50-es évek elején és azokat a lehetőségeket, amelyekre a Földrajztudományi Kutató Csoport túlnyomórészt kezdőnek számító munkatársai munkájuk kezdetén támaszkodhattak. Felsorolja a Kutatócsoport munkatársainak tollából született fontosabb összefoglaló tanulmányokat. Öt pontban összegezi és értékeli az eddig végzett kutatómunka fő tapasztalatait.

Az első rész (p. 11—19) a folyóvízi erózió és akkumuláció szerepének vizsgálatával foglalkozik. Fejezetei: terasz kutatások, hordalékkúpok, a folyók ártercinek felépítése, eróziós árkok és vízmosások, folyóvízi erózió mechanizmusa. A Szerzővel az élen (aki különben a Kutatócsoport igazgatója) a természeti földrajzi részleg munkatársai valamennyien kivették a részüket a fenti témákkal foglalkozó kutatásokban.

A második rész (p. 20—25) a szél felszínépítő és pusztító szerepét és az általa létrehozott formákat tárgyalja. Itt egyrészt a hazai futóhomok területek formakincse, másrészt a lösz keletkezése és a löszös felszín mikrofórmái képezték a kutatások tárgyát. Mindkét terrénum régi munkaterülete a magyar geográfusoknak, s az elődök eredményét több oldalról sikerült az elmúlt tíz év alatt továbbfejleszteni. A legfontosabb új kutatási eredményeket éppen a Szerző mutatta fel e téren, hazai löszeink keletkezésének a korábbival szemben jóval alaposabb és behatóbb tanulmányozásával.

A harmadik rész (p. 26—29) a negyedkor, hazánk jelenlegi felszíni képében a legtöbb vonást kialakító pleisztocén és holocén időszakok kronológiájával kapcsolatos vizsgálatokat foglalja össze. Kiemeli a korábbi szemlélettel szemben a különböző, a kormeghatározás szempontjából hasznosítható formaelemek és képződmények együttes értékelésének fontosságát. Az új eredmények tükrében az előző kormeghatározások nagyobb részének revideálása vált és válik szükségessé, de ezáltal lett és lesz a természeti környezetünkre vonatkozó tudásunk helyesebb és teljesebb.

A negyedik rész (p. 30—55) a derráziós folyamatok felszínalakító szerepét tisztázó kutatási eredményeket mutatja be. Szerző e téren folytatott sikeres munkásságáért nyerte el a földrajzi tudományok doktorának megtisztelő tudományos fokozatát. Itt részletesen felsorolja azokat a jégkorszaki felszínépítő folyamatokat, melyeknek következtében hazánk lejtős térszíneinek zömén

a rétegzett lejtős üledékek oly nagy elterjedéshez jutottak. Bemutatja a lejtős tömegmozgások építette formákat és a fagyott felszín jellegzetes mikroforma elemeinek fő típusait.

Az ötödik részben (p. 57—62) az általános denudáció kérdéseivel foglalkozó kutatásokkal találkozunk. Nagyrészt szintén a Szerző saját kutatási eredményeit öleli fel e fejezet, de e téren sok maradandót hagyott örökölni a Kutatócsoport korán elhunyt előző vezetője, dr. Bulla Béla akadémiai levelező tag is, akinek a Kutatócsoport munkatársai mind tanítványai. Bulla klimatikus morfológiai alapvetésére épültek Pécsi Mártonnak a trópusi tönkösödés és a periglaciális hegyláblépcsők keletkezését értelmező és megkülönböztető vizsgálatai. Teljesen újkeletűek a krioplanációs formák elterjedésére és kialakulására vonatkozó megfigyelései.

Az értekezés hatodik része (p. 64—65) a szerkezeti formák és a jelenleg is folyó kéregmozgások szempontjából értékeli az eddigi kutatási eredményeket. Az értekezés legrövidebb részei a vízrajzi és növényföldrajzi kutatásokkal foglalkozó hetedik (p. 68) és nyolcadik (p. 69) fejezetek. Való igaz, hogy e szakterületeken nem sok újat produkáltak ezideig a Kutatócsoport munkatársai, de annál több ilyen vonatkozású kutatási eredményt mutathatott volna be a Szerző a rokon intézmények munkásságából.

A kilencedik részben (p. 70—77) Szerző röviden összefoglalja azokat az újításokat, melyeket sokban saját ösztönzése folytán a hazai földrajzi kutatások módszereiben bevezettek.

A tizedik rész (p. 78—83) a Kutatócsoport jelenlegi és még sokáig aktuális fővállalkozásának, hazánk geomorfológiai térképe elkészítésének kérdéseit tárgyalja, miközben ismerteti a még megoldandó feladatokat és a térkép tartalmát ábrázolni hivatott jelkulsrendszert.

A tizenegyedik rész (p. 84—87) a Kutatócsoport munkatársainak a felszín fejlődéstörténetére vonatkozó vizsgálatait nemcsak ismerteti, hanem azokból számos általános konklúziót és további munkára serkentő megállapítást is közöl.

A tizenkettedik részben (p. 88—121) Magyarország egyes tájainak geomorfológiai fejlődését jellemzi a vonatkozó kutatások alapján. Hiányzik e fejezetből a hazánk természeti földrajzi tájbeosztását ábrázoló térkép, amint az egész kötetből is egy Magyarország térkép. Kár, hogy a fordító egészen feleslegesen az egyes tájak elnevezésének lefordításával is megpróbálkozott, más helyen pedig az eredeti magyar elnevezést használja. A névírási kérdésekben nagyobb következetességgel kellett volna eljárni.

A tizenharmadik rész a Kutatócsoport további természeti földrajzi főfeladatainak tömör, rövid összefoglalása (p. 122). Az értekezést a munkatársak szakirodalmi munkásságát felölelő részletes irodalomjegyzék zárja le, aminek összeállításával külön nagy feladatot oldott meg a Szerző (p. 123—131). Végül az utolsó oldalon az alkalmazott rövidítések magyarozatával találkozunk.

Végeredményben dr. Pécsi Márton oly sokoldalú, részletes képet adott az elmúlt évtized hazai természeti földrajzi kutatásairól, ami nemcsak pusztán azok megismertetését szolgálja a külföld felé, hanem rámutat azokra a fő eredményekre is, melyek a kutatómunka erősségét képezik. Egyszersmind az összefoglaló áttekintésnek az a haszna is megvan, hogy a hiányosságok is előbukkantak. A tanulmány mondanivalóját nagyszámú fénykép, ábra és magyarázó tömbszelvény egészíti ki és teszi szemléletessé. Kár, hogy azok megtalálását egy ábrajegyzék nem teszi könnyebbé.

A kötet ízléses külseje az Akadémiai Kiadó ismert gondosságát, a hasonlóan megnyerő belső anyagelrendezés a szerkesztőket, Marosi Sándor és dr. Szilárd Jenő tud. munkatársakat dicséri.

SZÁSZY ISTVÁN: AZ EURÓPAI NÉPI DEMOKRÁCIÁK NEMZETKÖZI MAGÁNJOGA¹

MÁDL FERENC

I.

Szászy István, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának „Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga” c. munkáját az Akadémiai Kiadó 1962-ben magyarul, majd 1964-ben angol nyelven is kiadta.² Önmagában ez a tény is jelzi, hogy nemcsak hazai, hanem nemzetközi szinten is érdeklődésre számottartó munka megjelenéséről van szó. A külföldi szakkörök feltételezett érdeklődését a könyv *tárgya* nyilvánvalóan indokolja. Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga olyan tárgykör, amelyben már a tételesjogi és gyakorlati status quo feltárása is kiemelkedő eredmény, — mind a hazai és kapcsolódó külföldi gyakorlat, mind pedig az elmélet számára általában.

Mindjárt kézenfekvővé válik ez, ha csak példálózólag is számításba vesszük, hogy milyen kérdések is tartoznak a nemzetközi magánjog tárgykörébe. Nem jogász és nem jogtudós számára is nyilvánvaló, hogy a mai nagy nemzetközi áru- és személyforgalom mellett tömegesen jelentkeznek olyan esetek, vitás helyzetek és kérdések, amelyekben nemcsak egy, hanem több állam is érintve van. A Budapesti Nemzetközi Vásáron — mindenki tudja — számos nagy értékű üzletkötés jött létre, különböző áruk szállítására, berendezések építésére stb. Az üzletkötések Budapesten jöttek létre, a felek egyike — egy feltételezett esetben — lengyel, a másik francia volt, az árut Franciaországba az NDK-n és az NSZK-n keresztül kell majd szállítani. Ime máris öt országot, ill. jogrendszert érint a kérdéses üzletkötés. Ha vita van, melyik ország jogrendszere szerint döntsön a bíróság? Melyik állam jogát kössék ki — ha szabad ilyentegytalán tenni — az adásvételi szerződésre, milyen jogot alkalmazzanak esetleges fuvarozási vita kapcsán? Egy másik példa: magyar turista autóval karambolozik Olaszországban, vagy egyébként éri baleset pl. egy svájci gépkocsi részéről. Mely ország biztosítási és kártérítési jogi szabályai alapján kell a keletkező vitában eljárni? Hiszen a karambolban — képletesen

¹ Akadémiai Kiadó, Bp. 1962. 318 o. Az ismertetésben előforduló hivatkozások a magyar kiadás alapján történnek (továbbiakban: Szászy).

² István Szászy, *Private International Law in the European People's Democracies*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1964. 403 o.

szólva — jogi karambol is történt: a magyar turistával magyar jog ütközött a svájci gépkocsivezető útján svájci és az olaszországi helyszín útján olasz joggal. Nos az ilyen jogi karambolok, ilyen jogrendszerbeli ütközések feloldása az egyik leglényegesebb rendeltetése a nemzetközi magánjognak. Ennek megfontolásával nem jogász számára is nyilvánvaló, hogy egy olyan munka, amely valamennyi európai népi demokrácia jogának idevonatkozó rendelkezéseit feldolgozza, mennyire fontos, mennyire a gyakorlati problémák megoldását szolgálja, mennyire hasznos külföldi és belföldi érdeklődők számára egyaránt.

A szerző azonban, amellett, hogy szinte teljes képet ad az érintett szocialista államok nemzetközi magánjogi normáinak egészéről és rendjéről (a részletkérdésig bezárólag), kritikailag érinti vagy tárgyalja a mai nemzetközi magánjogi elméletek és elméleti nézetek jó részét is.

Mindezekért — és a munka számos más érdeméért — a művet a gyakorlat és a tudomány hasznára a jogi irodalom jelentős gazdagodásának kell tekinteni. A könyv gazdag anyagából egy recenzió persze csak keveset közve-títhet. A jelen esetben a munka általános bemutatása mellett egyik-másik rész behatóbb taglalására törekszünk. Ez talán alkalmas a szerző módszerének, problémafelvetésének, megoldásainak megfelelő érzékeltetésére, — illetőleg a könyv által megérdemelt figyelem felkeltésére, fokozására is.

II.

1. A munka — rendszerét tekintve — két fő részre, ún. „Általános rész”-re és „Különös rész”-re oszlik. Ez mintegy tankönyv, ill. kézikönyv jelleget kölcsönöz neki. Ha ezt a körülményt a címmel — Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga — összevetjük, már mintegy kívülről nézve is nyilvánvaló, hogy egy egész jogterület szisztematikus feldolgozásáról és nem valamely vagy több elméleti kérdés monografikus kimunkálásáról van szó. Ez persze nem jelenti, hogy nem volna a könyvben számos elméletileg is értékes és érdekes rész. Ezzel csak a könyv jellegét kívántuk kiemelni.

Még ennél a témánál maradva: az Általános részt alighanem tovább lehetett volna bontani. Mindjárt kézenfekvővé válik ez, ha az egyes — §-sal jelzett — fejezetcímeket végig gondoljuk: 1. § A nemzetközi magánjog fogalma, tárgya és helye a jogrendszerben — 2. § A nemzetközi magánjog forrásai a népi demokráciákban — 3. § A nemzetközi magánjog tudománya a népi demokráciákban — 4. § A közvetve és közvetlenül jogrendező nemzetközi magánjogi szabályok jogi természete — 5. § A kapcsolódó elvek — 6. § A kollíziós normák egymás közti összeütközésével kapcsolatos problémák — 7. § A külföldi anyagi jog alkalmazása — 8. § A külföldi anyagi jog alkalmazásának kizárása. Ezek az Általános rész fejezetei, amelyeket a Különös rész-ben az alábbi fejezetcímek követnek: 1. § A jogalanyok és a személyi jog — 2. § A tulajdonjog, a többi dologjog és a birtok — 3. § A szellemi alkotások jogi

védelme — 4. § A kötelmi jog általában — 5. § A külkereskedelmi adásvétel — 6. § Elszámolási viszonyok a külkereskedelemben — 7. § A külkereskedelmi áruk fuvarozása — 8. § Munkajog — 9. § Családi jog — 10. § Öröklési jog.

Látható, hogy a könyv a népi demokráciák nemzetközi magánjogának, mint élő tételes jognak szisztematikus feldolgozását nyújtja, — összehasonlító alapon. A Különös rész az egyes magánjogi területek tételesjogi anyagát összegezi, az Általános rész pedig a nemzetközi magánjog egészére kiható normákat és egyéb kérdéseket tárgyalja. Az utóbbi vonatkozásban lett volna helye további bontásnak. A nemzetközi magánjog elméleti-módszertani, rendszertani és tudománytörténeti problémái nem azonos alapon tartoznak az Általános részbe, mint például a nemzetközi magánjog forrásai egyrészről és a kapcsoló elvek vagy a külföldi anyagi jog alkalmazása más részről. Ez azonban végső soron formai kérdés, amit a hazai jogi tankönyvek gyakorlata is alátámasztani látszik.

2. Ha már most a könyv egyes fejezetei fölött akarjuk a már bevezetőleg említett *bemutató, a főbb problémákra a figyelmet felhívni akaró szemlét* megtartani, előbb az *Általános rész három első fejezetét kell* röviden érintenünk. A nemzetközi magánjog fogalma, tárgya, jogrendszerbeli helye, rövid tudománytörténete és bizonyos fokig az érintett országok jogforrásai azok a problémák, amelyek az egész anyaghoz viszonyítottan a leginkább elő-, ill. általános kérdések. Minden egyéb fejezet, már a népi demokráciák nemzetközi magánjoga élő corpusának, tételesjogi rendjének és elemeinek problémakörét érinti, ill. tárgyalja; akkor is, ha azokhoz is kapcsolódik számos általános jellegű elméleti kérdés.

A három fejezet közül helyhiány miatt kettőre csak futólag tudunk utalni. Így röviden csak elismerni lehet azt a fáradságos és alapos munkát, amellyel a szerző az egyes népi demokráciák nemzetközi magánjogi *forrásait* mind formai, mind tartalmi ismérvek szerint a teljesség igényével leltárba vette. Ezzel nélkülözhetetlen felmérést és dokumentatív alapot adott a tételesjogi kérdésekre vonatkozó kutató munkának, de az esetleges kodifikációs munkálatoknak is. — A szocialista nemzetközi magánjog *irodalmi szemléje* a népi demokráciák nemzetközi magánjogi irodalmához értékes tudománytörténeti adalék.

A terjedelmi korlátok ellenére is behatóbb tárgyalást érdemel a mű első fejezete (*A nemzetközi magánjog fogalma, tárgya és helye a jogrendszerben*). Egyrészt mert a szocialista nemzetközi magánjog tudományának számos elméleti-módszertani kérdésének összefoglaló kibontását adja. Másrészt mert a behatóbb tárgyalás útján jól megfigyelhetjük a szerző problémafelvetését, módszerét és megoldásait.

A fejezetnek a „nemzetközi magánjognak” mint *elnevezésnek* a jogoságára vonatkozó fejtegetéseit illetően a könyv megfelelő részére utalunk².

² Szász, 12—14. o.

Ez — akárcsak a néhány soros keletkezéstörténet⁴ — a fogalom, tárgy és jogrendszerbeli elhelyezkedés szempontjából ugyan nem közömbös, mégis másodlagos jelentőségű.

Ami már most elsőként a *nemzetközi magánjog tárgyát, ill. fogalmát illeti*, a szerző ezt a két kategóriát viszonylag elkülönülten tárgyalja. Az a tény, hogy a fogalom című rész keretében⁵ alig mond többet, mint a tárgy körében kifejtettek absztrahált összegezését, maga is mutatja, hogy a fogalomról a tárgy nélkül sokat nyújtani — általános állításokon túl — alig lehet. A kép azonban hiánytalanul teljes, ha a két részt egységben nézzük.

Plasztikus leírásban mindenekelőtt megtudjuk a könyvből, hogy a nemzetközi magánjog tárgyára, fogalmára nézve a nézetek mindig is nagyon divergáltak és a szocialista országokban sem egységesek.

A kapitalista államokban három szélesebb körben elfogadott álláspont dominál. Az egyik a francia felfogás, amely szerint a nemzetközi magánjog tárgykörébe tartozik az állampolgársági kérdések szabályozása (nationalité), a külföldiek jogi helyzetének szabályozása (condition des étrangers) és a bírói joghatósági összeütközésekkel kapcsolatos kérdések (conflits des juridictions) jogi rendezése. A másik az angolszász vélemény, miszerint a nemzetközi magánjog körébe a conflits des lois és a conflits des juridiction világa tartozik. És végül a másik felfogás, amely nemzetközi magánjognak csak a jogszabályok ütközését tekinti, míg a külföldiek jogi helyzetére vonatkozó problémákat, ill. jogi normákat az ún. Fremdenrecht-be utalja.⁶

A népi demokratikus államok elméletében és gyakorlatában is eléggé divergálnak az álláspontok; a vita távolról sem tekinthető lezártnak. Annál is kevésbé, mert éppen Szász István kiváló könyve is egyrészt megerősít nemrégien jelentkezett új nézeteket (mint látni fogjuk Wiemann-ét), másrészt számos eddig nem ismert elemet, eddig nem képviselt nézetet visz a vitába.

Egység van a tekintetben, hogy a nemzetközi magánjoghoz csak olyan norma tartozik, amely közvetlenül külföldi elemre utal, a szabály külföldi elem feltételezésével lett az, ami. Egység van arra nézve is, hogy a nemzetközi magánjoghoz bírói joghatósági kérdések nem tartoznak, ezek a nemzetközi polgári eljárásjog problémái, bár Szász ez alól is tud kivételt említeni (Réczei Nemzetközi magánjog-a vonatkozásában).⁷

Nagy vita van viszont akörül, hogy a kollíziós normák mellett a közvetlenül jogrendező anyagi, az ún. direkt szabályok is részei-e a nemzetközi magánjognak. A szocialista szerzők nagy többsége az ún. direkt szabályokat a nemzetközi magánjog területéről kirekeszti. Csak egy-két szerző (pl. Lunc, Bystricky és Ludwiczak) tesz e tekintetben bizonyos koncessziókat, amennyi-

⁴ Szász, 9—10. o.

⁵ Szász, 10—12. o.

⁶ Szász, 18—20. o.

⁷ Szász, 22. o.

ben elismerik, hogy az ilyen szabályokra a nemzetközi magánjog különös részében mégis utalni kell.⁸ Van azonban egy-két szerző, így a német Wiemann és a bolgár Kutikov, aki egész más nézeten van. Szász végigkíséri Wiemann okfejtését, amelyet a következőkben lehetne összefoglalni: A kollíziós szemlélet csak a szabályozás módjára épít; a kollíziós szemlélet szerinti nemzetközi magánjog elszakítja a jogágazatot annak valós tartalmától, védekezik ellene, hogy tényleges tartalmat nyerjen; a direkt szabályok fokozatosan a kollíziós normák helyébe lépnek, ami egyrészt a kollíziós normák lassú eltűnése irányában hat, másrészt mutatja, hogy egymásba átmenő jelenségekről van szó, amelyeket egymástól elválasztani nem lehet; különösen szocialista viszonyok között jutnak egyre nagyobb szerephez a közvetlenül jogrendező szabályok; a direkt szabályok jelentősége különösen az NDK-ban kézenfekvő, tekintettel arra, hogy a kollíziós szemlélet alapján számos nehézség támadna a hatályban levő BGB miatt, amely természetesen sok szocialista polgári jogi intézményt nélkülöz; végülis a Wiemann-féle koncepció a főhangsúlyt a közvetlenül jogrendező szabályokra helyezi, míg a kollíziós normáknak csak fokozatosan halványuló alárendelt szerepet juttat.

Az ellentétes álláspont érveit is felsorakoztatja a szerző.⁹ A Wiemann-féle koncepció a ius peregrini meghonosítására vezetne, amennyiben a külföldiek egy részére ilyen, más részére amolyan, ill. az állampolgárok részére egy harmadik fajta jogi normarend keletkezését vonná maga után és a külföldiek diszkriminációjára vezetne; a direkt normák egységesítése és általánosítása ma még számos területen (még szocialista viszonyok között is) megoldhatatlan elképzelés (családi jog, öröklési jog), aminek döntő alapja az, hogy a gazdasági, társadalmi, kulturális és nemzeti jellegbeli feltételek még távolról sem annyira azonosak, hogy azok azonos jogrendezést váltsanak ki; KGST keretében létrejött Általános Szállítási Feltételek vagy a fuvarozási egyezmény (az SzMGSz) bár fontos lépések, de még nem a teljes azonosítás bázisa, a fő cél jelen pillanatban: a szocialista államok közötti kollíziós normák egységesítése, ez az, amely a jelenlegi viszonyoknak leginkább megfelel és a fejlődést a leginkább szolgálja.

A szerző ezekután röviden kifejti saját álláspontját, amely „a két szembenálló felfogás közül az első felé hajlik, de teljes mértékben egyikhez sem csatlakozik.”¹⁰ Alapjában Wiemann koncepciójának talajára helyezkedik, több és fontosabb teret ad azonban a kollíziós normáknak. Kifejti, hogy a direkt és indirekt normák jelentősége változó lehet. „Prognózisa” szerint a szocialista államok közötti relációban (döntően a kötelmi jog területén) a direkt normák síkja erősödik (a családi jog és az öröklési jog területén a kollíziós

⁸ Szász, 23. o.

⁹ A fontosabbakat már korábban Récsei fejtette ki elég részletesen (*Récsei László, Zur Frage des Gegenstandes des Internationalen Privatrechts*, Staat und Recht, 1955. 3. sz. 448. és kk. o.), Szász is e kifejtésre épít (27. és kk. o.).

¹⁰ Szász, 29. o.

megoldás egyelőre meg nem kerülhető); tőkés és szocialista államok közötti viszonyban viszont a kollíziós normák világa látszik a legjelentősebbnek (bár maga is szép számmal utal olyan egyezményekre, amelyek a direkt normák módszerével szabályozzák tárgyuk valamennyi jelentősebb problémáját). Szász álláspontját összegezve saját fogalommeghatározására utalunk: eszerint „a nemzetközi magánjog a nemzetközi jellegű, vagyis nemzetközi vonatkozásokkal rendelkező, több jogrendszerhez kapcsolódó, tehát külföldi elemeket tartalmazó polgári, családi és munkaviszonyokat részben közvetlen jogrendezés útján (anyagi jogszabályokkal), részben közvetett 'jogrendezés' útján (kollíziós normákkal) szabályozó jogi normák összessége”.¹¹ Ami a fogalomnak a direkt vagy indirekt normákra vonatkozó részét illeti, elvileg aligha lesz sokáig vitatható, bár a „perbeli” vélemények és ellenvélemények még további és kölcsönösen elmélyültebb kimunkálására szorulnak (ez bizonyára a helyes nézetek szelektálására, ill. megerősödésére is fog vezetni).

Ami a meghatározás egyrészét, ill. annak első részét illeti (polgári-, családi- és munkaviszonyok kérdése), ez már átvezet bennünket a *jogági jelleg, ill. a nemzetközi magánjog jogrendszerbeli helyének* problematikájához.

Az idevonatkozó polgári nézetek vázolása után¹² előbb megtudjuk, hogy a szóban forgó kérdésben a szocialista irodalomban is komoly vita van (így pl. a nemzetközi magánjog forrásainak jellegére vonatkozó „univerzalista-internacionalista és a partikularista-nacionalista elmélet ellentéte — bár egészen más formában — a modern szovjet irodalomban is megtalálható”).¹³

Szocialista viszonyok között ma a fő probléma persze az, hogy milyen jogág is az a nemzetközi magánjog? Egyáltalán önálló jogág-e? A szerzők egy része a nemzetközi magánjog anyagát a polgári jogba, egy egészen kis része a gazdasági jogba sorolja. Ennek exponálása után Szász István egy harmadik megoldást választ. Szerinte a kérdéses joganyag se nem a polgári jog része, sem pedig a gazdasági joghoz nem tartozik. Az érvei? A polgári jogi jelleg ellen egyrészt az szól — írja —, hogy ez ütné a munkajogi és családjogi elemeket, amelyek ugyancsak előfordulnak a nemzetközi magánjog világában. A szabályozás módszere is más, — írja. A nemzetközi magánjog területén ui. nem belső állami direkt szabályokon van a hangsúly, hanem nemzetközi egyezmények útján egyesített direkt szabályokon. A gazdasági jogi jelleg ellen magának a gazdasági jognak jogági jellegét vitatja.

Alaposnak és teljesen meggyőzőnek számunkra a gazdasági jog elleni állásfoglalás tűnik. Polgári jogi relációban nézetei bővebb kifejtést is igényeltek volna. Mint ahogy további munkássága során biztosan talál még a szerző sok érvet ahhoz a megállapításához is, hogy a nemzetközi magánjog önálló jogágazat. Ezek között nyilván nagyon fontos a tárgy és a módszer kiemelése, ami a szerző

¹¹ Szász, 12. o.

¹² Szász, 37—40. o.

¹³ Szász, 40. o.

érvelését adja. A szerző nagyon értékes fejtegetései — azt gondoljuk — még gyümölcsözőbbek lettek volna a jogági elhelyezkedés vitájában, ha a problémakört valamiképp kapcsolatba hozza a nemzetközi magánjogi normák — egyébként általa más helyütt¹⁴ szépen kimunkált — ún. *vezérelveivel*. Itt persze nincs mód ennek dokumentálására, de ha csak végig gondoljuk ezeket, jelzett hasznosíthatóságuk valószínűnek látszik. Az 1. sz. ilyen alapelv lényege, hogy „a népi demokratikus nemzetközi magánjog azokat a jogviszonyokat szabályozza, amelyek az államok közötti harcból és együttműködésből keletkeznek”, amint azt a szerző a szovjet Luncra hivatkozva megállapítja.¹⁵ A többi alapelv (röviden): 2. A nemzetközi magánjog szabályait a népi demokratikus országok külpolitikájának általános feladatai határozzák meg. 3. A viszonzosság. 4. Az anyagi szabályok egységesítésére való törekvés. 5. A diszkrimináció tilalma szocialista és tőkés országok között a jogi elbírálásban. 6. A közrendi klauzula (az ún. „ordre publique”) alkalmazásának lehetséges mellőzése.

3. A könyv általános része a fent vázolt három fejezet után már az élő jog területére visz, mégpedig a *nemzetközi magánjog végülis alkalmazásra kerülő különös részének előkérdéseihez, a tulajdonképpeni általános részhez*. A fejezet-címeket már jeleztük. Nincs mód mindegyikbe komolyabb bepillantást adni. Talán még a *direkt és indirekt nemzetközi magánjogi szabályok jogi természetéről* van helyünk néhány szót szólni.

Ezen belül főleg arra a *felosztásra* kívánjuk a figyelmet ráirányítani, amelyet a szerző a *kollíziós normákra* vonatkozóan megállapít. A jogi természet szempontjából megkülönbözteti egymástól „1. a *törvényhozási és bírói joghatósági* kollíziós normákat egyrésztől és az *utaló* kollíziós normákat másrésztől, továbbá 2. az *első- és másodfokon* kollíziós normákat”.¹⁶ A törvényhozási, a bírói joghatósági és az utaló kollíziós norma lényegét maga a név elárulja. Ami pedig az elsőfokú és a másodfokú kollíziós normákat illeti: az elsőfokú kollíziós normák az alkalmazandó *anyagi* jogra, a másodfokúak pedig az alkalmazandó kollíziós jogra, az alkalmazandó *nemzetközi magánjogra*, tehát a minősítés, a visszaatalás és továbbutalás, azaz általában a jogvita érdemi (anyagi jogi) eldöntésének előkérdéseire vonatkoznak. A problémakörnek egyébként még egy külön fejezetet is szentel (6. §), amelyben a problematikát részleteiben is kibontja.¹⁷

Így plasztikus képet vázol a *különböző minősítési elméletek* kialakulásáról és lényegéről. A minősítésben tudvalevőleg nem kisebb dologról van szó, mint a jogvitára vezető tényleges történéseket a jogi fogalmak szintjére emelni és eszerint tisztázni, hogy az adott jogvitában ez és ez a jogi jelenség van szónyegen, és nem más; eszerint pedig X állam jogát kell alkalmazni és nem Y-ét,

¹⁴ Szászy, 14—18. o.

¹⁵ Szászy, 15. o.

¹⁶ Szászy, 97. o.

¹⁷ Szászy, 108—122. o.

mert Y-ét akkor kellene alkalmazni, ha nem ez és ez a jogi jelenség volna szönyegen, hanem más. Azzal tehát, hogy a konkrét történeteket meghatározott jogi kategóriának (pl. anyagi joginak vagy eljárási joginak, alaki kelléknek vagy érdemi feltételnek) minősítjük, az esetek nagy részében már az alkalmazandó jogot és ezen keresztül magát az érdemi megoldást is meghatározzuk. Innen az a régóta tartó — a könyvben bemutatott — nagy vita, amely a minősítés körében volt, van és még sokáig lesz. A vita fő kérdése persze a *lex fori* vagy a *lex causae* szerinti minősítés körül van. Kézenfekvő, hogy a *lex fori* túlhajtása és merev alkalmazása egészen az ügyben szereplő jogrendszer a limine el nem ismeréséig vezethet. Kézenfekvő viszont az is, hogy minden jogrendszer „igyekszik” az eléje kerülő problémákat a maga „gondolkodása” szerint megoldani. Egy kicsit szimplifikálva a dolgot, a szerző véleménye — miután vázolja, hogy a nézetek a szocialista irodalomban is erősen divergálnak — a következő: az adott jogrendszer „gondolkodjék” a maga „gondolkozása” szerint, de ne legyen ebben merev, ne hajtja túl saját érdekei keresését, legyen tekintettel más jogrendszerek gondolat- és fogalomrendszerére is és a nemzetközi magánjogban ne zárkózzék el valamilyen jogi kategória (pl. a szocialista társadalmi tulajdon, az államosítás nem büntetőjogi jellegének elismerése stb.) elismerésétől pusztán azért, mert saját házatáján ilyen jogi instrumentumot nem talál. Ezen túlmenő általánosan kötelező szabályt az értelmezés ügyének megoldásához a szerző nem adott, — nem is akart adni.

4. A *Különös részből*, ennek szerfelett gazdag és az adott kérdésekben teljes anyagából a *Kötelmi jog általában* c. fejezetet emeljük ki. Ez nem kívánja azt jelenteni, hogy a többi fejezet is ne volna fontos. Jelentőségük kézenfekvő, ha számításba vesszük, hogy felölelik a népi demokráciák nemzetközi magánjogi szabályainak összességét (a fejezetek felsorolását a fenti 1. pontban láthattuk), valamint — legalább vázlatosan — mindazokat az elméleti-elvi kérdéseket, amelyek a kötelmi jog szerteágazó problémaköréhez tartoznak. Csak ízelítőül utalunk pl. a tulajdonjogra és a jogalanyok című részre: mennyi elméleti és gyakorlati vitakérdés, mennyi ideológiai háttérű harc a szocialista és nem szocialista szerzők és bírói állásfoglalások között az ipari tőke államosításának és a szocialista vállalatok jogi személyiségének külföldi elismerése, ill. elismertetése körül?! A szerző mindezekről részletesen értekezik. De nem kerülük el figyelmét az öröklési jog és a családi jog legapróbb részletrendelkezései sem, ha azok valamiképp külföldi elemet involváltnak.

Ami már most „A kötelmi jog általában” c. fejezetet illeti, nem véletlenül a leghosszabb fejezete a „Különös rész”-nek.

a) A szerző mindenekelőtt vázolja azokat a tényezőket, amelyek miatt „a nemzetközi magánjog összes problémái között a legnagyobb jelentősége a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban a kötelmi jogi problémáknak van”.¹⁸ Így utal elsősorban az árucserére, mint a kötelmi jogi normák tulaj-

¹⁸ Szász, 218. o.

donképpen szülőjére, az árucserre nagymérvű fejlődésére, mint a kötelmi jogi kollíziós és direkt normák nagymérvű kibontakozására.

b) Ezt követően rövid szemlét olvashatunk arról az annyi tekintetben *sikertelen törekvésről, amelynek célja a kapitalista világ nemzetközi magánjogi rendszereinek valamiféle egységesítése, koordinálása*, — legalább az egyes kötelmi jogi problémákat illetően. Bemutatja az anyagi jog és a kollíziós normák egységesítésére irányuló törekvések fontosabb állomásait, rávilágít az ismételt kudarcok okaira, amilyenek a monopóliumok és az ipari nagyhatalmak pozicionális törekvései stb.

c) A szocialista országok relációjában — jelentőségének megfelelően — a KGST, ill. az ÁSZF az, amelyet a szerző a Szovjetunió és a népi demokráciák nemzetközi magánjogának kötelmi jogi részében előtérbe állít. Ezzel ui. a szocialista országok olyan jogi szabályozásra jutottak, hogy egymás közötti relációban a vitakérdések eldöntésének nagy többségét egységesen rendezték, ill. oldották meg. Egyrészt azért, hogy az ÁSZF egységes anyagi jogi normákat adott, másrészt, hogy az eladó jogát fogadták el — ha mégis kollíziós norma alkalmazására kerül sor — egységes kapcsoló elvnek. Az ÁSZF néhány éves érvényesülése óta még azokon a területeken is érezteti hatását (pl. az eladó jogának, fokozatos általános elfogadása révén), amelyek nem tartoznak az ÁSZF körébe és amelyekben az egyes szocialista országok anyagi és kollíziós normái egyébként elég jelentősen divergálnak.

d) Kiemelkedő jelentőségének hangsúlyozása mellett is meg kell azonban állapítani, hogy az ÁSZF a népi demokráciák nemzetközi magánjogának csak egy része. Kifejezésre juttatja ezt a szerző is és a szocialista országok nemzetközi magánjoga kötelmi jogi *általános kérdéseinek* nagy figyelmet és jelentős terjedelmet szentel. Kézenfekvő, hogy a legtöbb elméleti és gyakorlati vitakérdés éppen a kötelmi jog ÁSZF-en kívüli területein adódik. Hiszen az ÁSZF rendeltetése éppen az oly sok és bonyolult probléma túlhaladása volt.

A szerző könyvének, de a valóságban létező problémamasokaságnak is talán legfontosabb és különböző összefüggéseiben legizgalmasabb része: *milyen főbb elvek uralják a szocialista országok nemzetközi magánjogának kötelmi jogi részét általában*.

A *fő elv*, hogy a kötelmi ügyleteket „elsősorban aszerint a jog szerint kell elbírálni, amelyet a felek ügyletükben *kifejezetten vagy hallgatólagosan kikötöttek* (az akarati autonómia, a felek jogszabályválasztó jogának, a *lex pro voluntate* alkalmazásának alapelve)”.¹⁹ A dolog így rendkívül egyszerűnek látszik. A szerző azonban plasztikusan vázolja a fenti fő tétel nagyon is nagy jelentőségű részletproblémáit és bonyodalmain is.

A szerző munkája, ill. a munkában tárgyalt kérdések gyakorlati és tudományos jelentőségének megfelelő érzékeltetése végett jelen ismertetés kereté-

¹⁹ Szász, 223. o.

ben — pars pro toto —, csak az akaratí autonómia kérdésével foglalkozunk behatóbban.

A problémák sűrűje a jogszabályválasztó jog mint fő elv alkalmazásával összefüggő kérdések körében bukkan elő. A fő elv alkalmazásával kapcsolatosan ui. az egyes népi demokratikus országok között lényeges eltérések vannak, sőt — mint a könyv megállapítja — „a legtöbb idevágó kérdésben az egyes országokon belül is mind a bírói gyakorlatban, mind az irodalomban bizonyos bizonytalanság és határozatlanság mutatkozik”.²⁰ A szerző logikus összefüggésben, számszerint 12 ilyen lényeges alkérdésre utal. Ezek legfontosabbika: a jogszabályválasztó jog, az akaratí autonómia *jogi természete*: hogy tudniillik az alkalmazandó jog kikötése ügyleti tartalom, azaz *anyagi jogi* kategória-e, vagy pedig önálló nemzetközi magánjogi *kapcsolóelv*.

A többi vitakérdés — a felsorolásokat itt most mellőzzük²¹ — eldöntése jórészt ennek a kérdésnek eldöntésétől függ.

Messze vezetne minden részletkérdésbe belemenni. A szerző gondolatmenetét, módszerét és állásfoglalását bemutatandó, ezúttal csak egy kérdésben írott fejtegetéseit foglaljuk rövid ismertetésünkbe. Ez a kérdés, hogy a jogszabályválasztó jog csak a diszpozitív szabályokra terjed-e ki, vagy a kógens szabályok területére is.

A fő különbség a kétféle elmélet, ill. állásfoglalás között a következőkben van. Ha a *jogszabályválasztó jog jogi természetét* kiterjesztően értelmezzük, azt kollíziós jellegűnek, azaz kollíziós jogi kapcsolóelvnnek fogjuk fel, akkor a jogügyletet — eszerint az elmélet szerint — a tárgyi jog felhatalmazása szerint a maga egészében a kikötött jog uralma alá helyezzük, a jogügyletekre egyébként kógens hatályú belső anyagi jogi szabályok fennforgása ellenére is. Az akaratí autonómiát megszorítóan magyarázó elmélet szerint a jogszabályválasztó jog anyagi természetű és eszerint kikötött jogban csak jogügyleti tartalmat szabad látnunk; a felek az ügylet jogi hatásának részletes meghatározása helyett, rövidség okából utalnak egy meghatározott külföldi jogszabályra; ez persze csak diszpozitív szabályok tekintetében tehető, mert a kógens szabályok félretételéhez nem létezhet semmiféle jogosultság.

Mi már most a helyes álláspont? A szerző előbb vázolja a különböző idevonatkozó polgári elméleti konstrukciókat (hogy pl. az akaratí autonómia tág értelmezése tarthatatlan, mert illogikus, mert a jog előbb parancsol valamit, kógens erővel rendelkezik, utána meg felmentést ad parancsa alól stb.). Kritikai megállapításai után (miszerint logikailag mindegyik elmélet tartható) arra a helyes következtetésre jut, hogy a probléma a forma szintjén *prima facie* tételesjogi, törvényt magyarázati kérdés, a fórum kollíziós joga magyarázatának kérdése. Ha a tételes jog az akaratí autonómiát kollíziós kapcsolóelvnnek deklarálja, ha egy adott állam nemzetközi magánjoga *totum et tota-*

²⁰ Szász, 224. o.

²¹ Szász, 224—225. o.

liter a felekre bízva, hogy helyezzék jogügyletüket olyan jog uralma alá, amely nekik megfelel, akkor ez factum; akkor a jogalkotó saját maga ad felmentést — a külföldi elemet tartalmazó jogügyletek körében — a belső kógens jogszabályok alól. A jog végülis nem matematika, amelyben a pozitív és negatív értékek semlegesítik egymást, hanem magatartási szabályok összessége, amelyben a normák egy része ilyen, más része pedig amolyan természetű társadalmi viszonyokra vonatkozik.

A fő kérdés azonban nem a forma síkján van, hanem ott, hogy mi legyen a megfelelő nemzetközi magánjogi tételes normában? Mit indikál ehhez a szocialista országok szempontja?

Nos — mint a szerző plasztikusan érzékelteti — épp ebben eléggé heterogén a szocialista országok gyakorlata és irodalma. Szerinte, már mint a szerző szerint, a népi demokratikus országok viszonyainak az anyagi jogi elmélet felel meg jobban. „Mégis meg kell állapítani — írja —, hogy ezeknek az országoknak az irodalmában és bírói gyakorlatában mégis az utóbbi (a kollíziós jogi elmélet, — M. F.) látszik uralkodónak.”²² Szászty ezt Lunc professzor nagy tudományos tekintélyével hozza összefüggésbe (Lunc ui. a kollíziós elmélet felé hajlik), bár más helyen felsorol sok más — a kollíziós jogi elmélet mellett szóló — érvet is. Miután a szerző az anyagi jogi szemléletet tartja a szocialista államok érdekében állónak és maga is azt vallja, alább röviden ezzel kapcsolatos érvelését vázoljuk.

Érvelése részben a contrario jellegű. Kezdődik azzal, hogy — vulgo — miért nem jó a kollíziós jogi elmélet. Miután ennek alapján az ügylet anyagi érvényessége a kikötött jog szerint bírálendő el, a felek kezében van a választás, hogy mikor kívánják ügyletüket érvényesnek vagy érvénytelennek deklarálni, ami illogikusnak látszik, — mondja a szerző. (Ez persze a kollíziós jogi²² elmélet hívei által viszonylag könnyen védhető ellenvetés. Egyrészt maga a szerző is leszögezte a szóban forgó vitakérdéssel összefüggésben, hogy nem a logikai ellentmondásosság a fő szempont. Fentebb jeleztük, hogy a jogalkotónak jogában áll egyes kógens rendelkezései alól bizonyos általa meghatározott relációkban felmentést adni. Ami pedig az ellenvetés érdemére mondható: valamely jog szerint — nevezetesen a kikötött jog szerint — természetesen érvényesnek kell a jogügyletnek lennie. Olyan szerződő fél alig akad, aki tudatosan és eleve hozzájárul ahhoz, hogy szerződését a másik fél bármely pillanatban belátása szerint felborítsa, ill. joghatásait kikényszerítse.)

További (a contra és pro már mondottaktól nem független) a contrario érv az anyagi jogi elmélet amellett, hogy „nehéz megmagyarázni, ugyanaz az anyagi polgári jogi szabály, amely a belső jogban kógens természetű, egyszerre miért veszti el kógens jellegét, mihelyt a tényállásban valamely külföldi elem is vegyül”.²³

²² Szászty, 234. o.

²³ Szászty, 253. o.

A szerző fő érve azonban azt hiszem a következőkben van. Az alkalmazandó jog kikötésének kollíziós jogi értelmezése lehetővé teszi, hogy a gazdaságilag erősebb fél rákényszerítse a maga akaratát a gyengébb félre. A szerző attól tart, hogy ezen az úton szocialista-tőkés relációban mindig tőkés jogot kötnének, ill. kötnek ki, különösen, ha a szocialista export ügyletről van szó. (Ez persze ténykérdés. Ha a szocialista külkereskedelem az esetek jelentős részében egyelőre még gyakran a gyengébb fél pozíciójába szorul, akkor persze a szocialista jogi álláspontnak segítségére kell sietnie. Ha a tényhelyzet, a gazdasági-társadalmi valóság változik, sor kerülhet a jogi eszközök átrendezésére is. Igaza van a szerzőnek: ha a *lex pro voluntate* tágabb értelmezésének ezek a negatívumai másképp el nem háríthatók, vagy valamiképp másutt — a szerző által ugyancsak felsorolt előnyök által — meg nem térülnek, a szocialista nemzetközi magánjognak nem lehet más választása, mint az anyagi jogi elmélet.)

„A kollíziós jogi elmélet — írja továbbá Szászy — a gazdasági liberalizmus és a filozófiai individualizmus eszmekörén alapszik, ami a szocialista jogfelfogással ellentétben áll.”²⁴ Ennek a megállapításnak az egyszerű rögzítése után a szerző az ÁSZF példájával zárja érvelését (amihez később még a csehszlovák és lengyel törvényi szabályok önmagukban ellentmondásos rendelkezéseinek megemlézése kapcsolódik). Az ÁSZF — tény — az anyagi jogi elmélet megoldását tükrözi, ami alkalmas annak dokumentálására, hogy a szocialista jog az anyagi jogi elméletet látja a maga érdekében állónak. Ismeretes, hogy az ÁSZF nem engedi meg a felek szabad jogszabálykikötését, hanem az eladó jogának alkalmazását rendeli (természetesen a kógens szabályokig bezárólag).

5. Mint Szászy István gondolatmenetének fenti ismertetéséből kivehető, e sorok írója, a jogszabályválasztó jogra nézve a szerzőtől eltérő nézetben van. Úgy gondolom, minden tudományos munkát illetően a szerző iránt a szakmabeli olvasó a legtudományosabb tiszteletet azzal adja meg, ha nem csak jelzi, hanem ki is fejti esetleges eltérő nézeteinek motívumait. Legyen szabad ezért helyénvalónak tekinteni, hogy *alább röviden bemutatjuk, hogy a kérdésnek — a felek jogszabályválasztó jogának — milyen más megoldása is lehetséges és tűnik számunkra helyesebbnek.*

Először is hangsúlyozni szeretnénk, hogy a jogszabályválasztás, a felek által alkalmazott jogkikötés a magyar, de általában a szocialista külkereskedelmi gyakorlatban nagyon gyakori. Ezért fontos gyakorlati intézményről van szó. Éppen ezért feltűnő, hogy van a magyar irodalomban is olyan szerző, aki eléggé osztja azokat a nézeteket, miszerint a jogkikötésnek kevés gyakorlati jelentősége van; idézi Frankenstein: „Mutassák meg nekem egyszer azt a kereskedőt, aki jogi tanácsadás nélkül az ügyletkötésnél gondol arra, hogy az

²⁴ Szászy, 233. o.

ügylet lebonyolítására melyik jog irányadó. Ilyent nem fognak találni. Merem állítani, hogy a nemzetközi magánjogban az autonómia tana szürke elmélet.”²⁵ Ebben a felfogásban két ellentmondás is van. Az egyik a valósággal való ellentmondás. Aki ui. áttekinti a nemzetközi magánjogi jogforrásokat, valamint — és ez még fontosabb — a szocialista külkereskedelem során kötött vételi vagy más ügyleteket, tapasztalni fogja, hogy — mint előbb utaltunk rá — nagyon sok az olyan szerződés, amelyben a jogkikötés szerepel. A másik a múltnak a jelennel való ellentmondása. Nevezetesen: amennyire régen az volt az általános, hogy a kereskedő minden jogi és egyéb adminisztratív apparátus nélkül, tényleg mint kereskedő, azaz személyesen jelent meg a piacon, annyira általános ma az, hogy a külkereskedelem nagy cégek kezében van, amelyek óriási adminisztratív apparátussal dolgoznak és minden komoly lépésüket kellő jogi előkészítésben és biztonsággal teszik meg. Summa summarum: az autonómia tana nagyon élő intézmény, egy darab az élet zöld fájából.

Az autonómia tanának történeti kialakulását, mai kurrens *elméleteit* most nem tudjuk nyomon követni. Ennek feltétlen szükségessége alól az irodalom alighanem felmentést is ad.²⁶ Röviden csak két kérdésre utalunk.

Az egyik kézenfekvő, hogy a jogszabályválasztó jogot nem szabad úgy felfogni, mintha a felek abszolút kötetlenül tennének ügyletükkel azt, amit éppen akarnak, mintha valamiféle jogi vákuumban léteznének.²⁷ Az állam, a jogalkotó távról sem ilyen közömbös az érdekkörébe tartozó gazdasági viszonyokat illetően. Mielőtt a felek választottak volna, már vonatkozott rájuk valamiféle törvény, mégpedig éppen az, amely a jogválasztást megengedte. Választani is csak bizonyos korlátok között választhatnak; hazájuk és a forum joga által meghatározott korlátok között. Ha tehát autonómiáról beszélünk, azt nem szabad valamiféle abszolút kötetlenségnek tekinteni.

A másik: A régebbi szocialista irodalomban,²⁸ de az újabban is²⁹ olvasni lehet olyan általános kitételeket, miszerint az autonómia tana a monopolkapitalizmus terméke, a monopolkapitalizmus jogi eszköze a külkereskedelemben; ezzel kényszerítik rá a nagy tőkés monopóliumok akaratukat a gyengébb,

²⁵ L. *Réczei László, Nemzetközi magánjog*. 3. kiadás. Tankönyvkiadó, Bp. 1961. 391. o. (Továbbiakban *Réczei*). 205. o.

²⁶ A magyar irodalomban I. *Réczei* összegező értékelését (196. és kk. o.), Szászzy rövid szemléljét a tételes jogra (218. és kk. o.), a polgári irodalomban *Schnitzer* munkájának (*A. F. Schnitzer, Handbuch des Internationalen Privatrechts*. Bd. I—II. 3. Aufl. Verlag für Recht und Gesellschaft AG, Basel, 1957. (I), XXIII. — 494, 1958. (II), XV — 495—1072. o.) „Der Partei-willen” (II. köt. 627. és kk. o.), *Batiffol* könyvének (*H. Batiffol, Traité Élémentaire de Droit International privé*. II. me éd. Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, Paris, 1955. 919 o.) „Détermination de la loi d'autonomie” (635 és kk.), valamint *Dicey* „Contracts: General Rule” c. fejezetét (*Dicey's Conflict of Laws*. Seventh Edition. Stevens and Sons Limited, London, 1958. CXXIV—1180 o., 717. és kk. o.).

²⁷ L. *Réczei* idevonatkozó meggyőző fejtegetéseit (203—204. o.).

²⁸ L. A. L. *Lunc, Nemzetközi magánjog*. Tankönyvkiadó, Bp. 1951. 220 o., 126—128. o., *Réczei*, 129., 203. o.

²⁹ Szászzy, 233. o.

esetenként szocialista vállalatokra. Mint látjuk, egyes szerzők ezért a lehetőleg minél kisebb területre kívánják szorítani a jogkikötés körét. Messze vezetne ebben a kérdésben elmélyedni. Annyit azonban mindenesetre meg lehet állapítani, hogy a dolog sokkal bonyolultabb, semhogy az általánosságokban mozogva helyes eredményre lehetne jutni.

A harmadik: A főkérdés mindenekelőtt az, hogy az autonómia tana mind az irodalomban, mind a tételes jogban mélyen gyökeret vert, létezik.

Ami a *kapitalista* államok nemzetközi magánjogát illeti, az elméleti konstrukciók szerteágazó és sokféle variációja mellett³¹ a tételes jog — néhány fontosabb jogforrásra utalva — a következő megfogalmazásokat nyújtja.

A Bustamante kódex szerint a szerződésnek a jogválasztásra nézve is törvényereje van és az abban foglaltak szerint kell eljárni.³² Hasonlóan rendelkezik a Francia Nemzetközi Magánjogi Tervezet is.³³ Az olasz Codice civile és az Osztrák Kódex Tervezet azt mondja, hogy a törvénybe felvett diszpozitív rendelkezéseket kötelmi ügyleteknél minden esetben csak a felek eltérő akaratának hiányában szabad alkalmazni; sőt az Osztrák Tervezet még tovább megy, amennyiben a választást szinte abszolútizálja mondván, ha nincs is a szerződésben jogkikötés, a felek hallgatólagos választását kell feltételezni a tervezetben adott szempontok szerint.³⁴ Általában egyébként a jogkikötésnek legalább hallgatólagosan szerepelnie kell a szerződésben.³⁵ A vonatkozó Hágai Egyezmény is teljes autonómiát deklarál, mindössze azzal a korláttal, hogy a jogválasztásra vonatkozó feltételeket a választott jog határozza meg.³⁶ Dicey tétele a következő: „A szerződés jogán azt a jogot kell érteni, amelynek a

³¹ L. *Réczei*-nek a 26. sz. jegyzetben hivatkozott összegezését, valamint a megadott polgári munkák ott megjelölt részeit.

³² *Código Bustamante*. Code de Droit international privé du 20 février 1928 (La Havane), továbbiakban: *Bustamante*, 166., 185. A szerződésnek törvényerőt klasszikus és polgári értelemben tudvalevőleg először a Code Napoleon 1134. § tulajdonított.

³³ Projet de loi au Droit international privé élaboré par la Commission de reforme du Code civil, 1949—1950, 57. art. 1. bek. Közli N. A. *Makarov* [Recueil de textes concernant le droit international privé — Quellen des Internationalen Privatrechts. Bilinguisch. Herausgegeben von Max—Planck Institut für Ausländisches und Internationales Privatrecht. Walter de Gruyter Co. Berlin — J. C. B. Mohr, Tübingen; Bd. I. Gesetzestexte, 1953. XXXVI — Texte von 62 Staaten und Anhang. in Englisch (61. o.), Register bilinguistisch (96. o.), Bd. III. Texte der Staatsverträge, 1960. LIV—1079. o.], I. köt. 18. tétel, 13. és kk. o.

³⁴ *Codice civile*, 25., *Osztrák Nemzetközi Magánjogi Törvénytervezet*, 7., 13. §. (közli *Makarov* — I. 33. jegyzet — I. 40. rész, 29a—46. o.).

³⁵ *Bustamante*, 185., *Hágai Nemzetközi Magánjogi Egyezmény*, I. rész, 2. art. (közli: Unidroit, Institut International pour l'Unification du Droit Privé. L'Unification du Droit — Aperçu général des travaux pour l'unification du droit privé — Projets et Conventions, 1947—1952. Troisième vol. de la série. Roma, Éditions „Unidroit”, 1954. 783. o., 670—689. o.), fent hivatkozott *Francia tervezet*, 57. art. 2. bek. (kifejezett és nem implicit jogkikötést kíván). Szász István, *Magyar nemzetközi magánjog. Törvénytervezet és indoklás*. Egyetemi nyomda, Bp. 1948. 174. o., *Törvénytervezet*, 20. § stb.

³⁶ „La vente est régie par la loi interne du pays désigné par les parties contractantes. — Cette désignation doit faire l'objet d'une clause expresse, au résultat indubitablement des dispositions du contrat. — Les conditions, relatives au consentement des parties quant à la loi déclarée applicable, sont déterminées par cette loi” (*Hágai Nemzetközi Magánjogi Egyezmény*, I. rész 2. art. 1—3. bek.).

felek a szerződést kifejezetten avagy „fair” feltételezéssel alá akarták vetni”.³⁷ A régi lengyel nemzetközi magánjogi törvény megengedi ugyan a választást, de előírja, hogy a felek vagylagosan milyen jogot választhatnak (így az állampolgárság, a lakhely, a szerződéskötés, a teljesítés, a dolog fekvési helyének jogát).³⁸ A kivételeket most nem említve az egyes törvényi rendelkezések a választott jognak a jogkikötés feltételeire vonatkozó korlátjai és a fent jelezett lengyel megoldás mellett még olyan korlátokat ismernek, mint az *ordre publique*, belső törvény tilalma stb.

Ami a *szocialista* államok tételesjogi álláspontját illeti, a következőket lehet mondani. A szovjet polgári jogi alapelvek a jogkikötés belső tartalmának, közelebbi tartalmának, korlátainak megjelölése nélkül, az autonómiát fenntartás nélkül elismerik: „A feleknek a külkereskedelmi ügyletekből folyó jogait és kötelezettségeit az ügyletkötés helye szerinti törvény határozza meg, amennyiben a felek nem egyeztek meg másban.”³⁹ Ez lényegileg az eddigi gyakorlat, ill. rész-szabályokban megnyilatkozó jogalkotói nézet törvényi szintű általánosítása.⁴⁰ Az új csehszlovák törvény szerint „a szerződés résztvevői megválaszthatják azt a jogot, amelynek kölcsönös vagyoni viszonyait alá fogják rendelni”.⁴¹

A Lengyel Tervezet már korlátozza a jogszabályválasztást mondván, hogy a felek csak olyan jogot választhatnak, amellyel a jogviszonyuk valamiképp kapcsolatban van.⁴² Mint jeleztük, taxációs megoldásban ugyanezen az úton jár a régi lengyel törvény is.⁴³ De korlátozottabb formában jelentkezett az autonó-

³⁷ Dicey (l. 26. jegyzet), Rule 148 („... The term 'proper law of a contract' means the law, or laws, by which the parties intended, or may fairly be presumed to have intended, the contract to be governed; or other words, the law or laws to which the parties intended or may fairly be presumed to have intended to submit themselves”).

³⁸ 1962. évi Lengyel Nemzetközi Magánjogi Törvény, 1. art. 7. §

³⁹ A Szovjetunió polgári törvényhozásának alapjairól szóló 1961. évi dec. 8-i törvény, továbbiakban: *Szovjet alapelvek*, 126. §

⁴⁰ A jogválasztást már a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsainak a *külkereskedelem átszervezésére vonatkozó 1935. évi június 27-én kelt rendelete* (A Szovjetunió Törvénytára, 1935. 44. sz. 367. o.) is lehetővé tette; erre utalással mondja Lunc, hogy „a külkereskedelmi egyesületek által kötött külkereskedelmi ügyletek tekintetében, az akaratú autonómia a törvények és a joghatóság megválasztására nálunk feltétlenül el van ismervé, feltéve, hogy a külföldi jog kikötése nem sérti a szovjet jog valamely tiltó szabályát”; ez vált általánossá a *szovjet döntőbizottsági gyakorlatban* is (Lunc, i. m. 136., 139. és kk. o.); de eszerint alakultak a *Szovjetunió egyes kereskedelmi szerződésai* is (így az 1927. évi svéd—szovjet egyezmény a Szovjetunió Stokholmi kereskedelmi képviselőtől, 5. art.; az 1935. évi ideiglenes Kereskedelmi Egyezmény a Belga—Luxemburgi Gazdasági Unió és a Szovjetunió között, 13. art., az 1947. évi szovjet—román, 5. art., az 1947. évi szovjet—magyar, 5. art., az 1947. évi szovjet—csehszlovák, 4. art., valamint az 1955. évi szovjet—osztrák Kereskedelmi Egyezmény, 4. art., *Makarov II.* 309, 312., 316—318., 321. tétel).

⁴¹ Csehszlovákia 1963. évi 97. törvénye a nemzetközi magánjogról és eljárási jogról (továbbiakban: *Csehszlovák Törvény*), 9. § 1. bek.

⁴² *Lengyelország Nemzetközi Magánjogi Törvényének tervezete*, 12. art. (Nowe Prawo, 1961. 11. sz. 1414—1420. o.; Az irodalmi állásfoglalások ezt jórészt nem helyeslik és egyedül a választás ésszerűségét és racionális voltát látják kívánatos korlátnak. L. pl. J. Jakubowski, *Kodifikations-arbeiten auf dem Gebiete des IPR in der VR Polen*. A Jogtudományi Közlöny számára közlés céljára átadott német nyelvű tanulmány; kézirat 20 o., 7. o.

⁴³ 1926. évi Lengyel Nemzetközi Magánjogi Törvény, 7. art.

mia tana a régi csehszlovák magánjogi kódexben is.⁴⁴ A többi népi demokratikus országban általános hatályú törvény a felek jogszabályválasztó jogáról nincsen, de azt a gyakorlat és az irodalom általában elfogadta.⁴⁵ A magyar gyakorlatra nézve, egyrészt a tényleges gyakorlat alapján (amely nap mint nap produkálja a jogszabályválasztó jog kötetlen szabadsága alapján kötött külkereskedelmi szerződések tömegét), másrészt a jogszabályválasztást a helyzettől függően (tehát bármikor) megengedő legújabb jogszabályi rendelkezés alapján,⁴⁶ a széles értelemben vett autonómia általánossá válását lehet konstatálni.

Mint látható, a régebbi tételesjogi források egy része, főleg azonban az irodalom bizonyos nem akarva akarással, ill. kényszerű akarással hajlik csak az autonómia felé.⁴⁷ A legújabb törvényhozás, a mindennapi külkereskedelmi gyakorlat és számos szerző⁴⁸ (a jelen sorok írója is) azonban a tényekkel való számolás alapján az autonómia elvét a lehetséges teljességében kívánja funkcionáltatni.

Az autonómia tanával kapcsolatos magyar irodalomban — amely természetesen általában tükrözi a szocialista országok íróinak állásfoglalását — az autonómia szélesebb hatályú elismerése ellen, ill. korlátozása mellett a következő két főbb állásfoglalás ismeretes:

Az egyik: az autonómiát ismerjük el, de annak csak korlátozott változatát; azaz úgy, hogy a jogalkotó maga jelölje meg azokat az elemeket, szempontokat, amelyek szerint a jogkikötés eszközölhető, azokat a határokat, amelyeket túllépni nem lehet.⁴⁹

A másik: az autonómiát csak a diszpozitív kötelmi jogi normák területén szabad elismerni; a jogkikötés nem kollíziós, hanem anyagi jogi természetű, semmi más mint diszpozitív jogi normák keretében a kívánt joghatások brevitatibus causa megjelöléssel. Mint látható, ez Szászy — fent már részletezett — állásfoglalása.⁵⁰

Mindkettőnek indokai között szerepel, hogy az ellenkező álláspont a gazdasági túlsúlyban levő félnek, adott viszonyaink között külkereskedelmünk terhére a kapitalista mammut cégeknek kedvez, mert a korlátlan szabadság útján természetesen az ő akarata és érdekük érvényesül. A törvényes megszorítás nekik hátrányos, a korlátlan akaratszabadsággal nem fér össze. Ez lenne a magyarázata annak, hogy — mint pl. Szászy mondja — a népi demokratikus ország részéről kerülnek a jogkikötést, mert az tőkés jog lenne. — Által-

⁴⁴ 1948. évi Csehszlovák Nemzetközi Magánjogi Törvény, 9. §

⁴⁵ L. erre nézve Szászy beható feldolgozását, 234. és kk. o.

⁴⁶ A külkereskedelmi miniszter 1963. évi 21. sz. utasítása a képviselői szerződésekről, 9. §., 12. §.

⁴⁷ L. Szászy (233. o.), Récsei (199., 203. o.) és Lunc (126—128. o.) már hivatkozott megállapításait.

⁴⁸ Ilyen — mint láttuk — a Szovjet alapelvek (126. §), a Csehszlovák törvény (9. §), az irodalomban Jajubowski (7. o.) állásfoglalása.

⁴⁹ Récsei, 203. o.

⁵⁰ Szászy, 231. és kk. o.

lában felhozott ellenvetés továbbá, hogy a kollíziós jogi elmélet (már mint az autonómia tág értelmezése) a gazdasági liberalizmus és a filozófiai individualizmus eszmekörén alapszik, ami a szociális jogfelfogással ellentétben áll. — A monopol-kapitalizmus szülte kategóriáról van szó, egyike azoknak a kaucsuk-kategóriáknak, amellyel a tőkés osztály minden téren szabad kezét akar magának biztosítani, szól a további ellenérv. — Többször hangoztatott argumentum az is, hogy az autonómiának a kogens belső normák elleni megengedése önellentmondás, logikai hiba volna a jogalkotó részéről; mégpedig azért, mert az nem lehet, hogy a jogalkotó egyszer kötelezően előír valamit, azután pedig mégis megengedje e parancsának félretételét. Ez azt is jelentené, hogy a felek önkényesen azt tesznek ügyletükkel, amit akarnak, — És végül az utolsó érv: az ÁSZF általában nem enged meg jogszabályválasztást, hanem maga határozza meg az alkalmazandó jogot, a diszpozitív rendelkezések tekintetében viszont *brevitatis causa* lehetséges a jogválasztás.⁵¹

Ezekre az ellenvetésekre — azon a kézenfekvő tényen túlmenően, hogy a tág értelemben vett, a korlátlan autonómia a legújabb szocialista jogalkotásokban és a külkereskedelmi szerződések gyakorlatában (az ÁSZF világától eltekintve, amely egészen más terület⁵²) nem hogy kevésbé jelentős, hanem éppen séggel kibontakozik — a következőket lehet mondani.

Az igaz, hogy a korlátlan autonómia kaucsukkategória — bár mégsem az, hiszen nincs korlátja —, hogy az autonómia tanát a kapitalista jogtudomány a XX. századi kapitalizmus igényeihez idomította, annak javára kihasználja; az is igaz lehet, hogy a gazdasági liberalizmus és a filozófiai individualizmus szülötte; sőt az is, hogy felszínesen a jogalkotó logikai tévedésének látszik. Az a tény azonban, hogy valamely intézmény a liberalizmus korában és jegyében keletkezett, hogy azt a burzsoázia a maga javára igyekszik kihasználni, önmagában még nem jelenti azt, hogy nem használható fel hasznosan a szocialista gazdaság javára. Számos jogintézményre elmondható ez, a szocialista jog mégsem vetette el.

Miről van szó érdemben?

Ami a logikai hibát illeti, — ez nem számottevő érv. Ellenérveinket már fent — Szász István gondolatmenetének bemutatásánál — kifejtettük. Ami pedig az érvelés gazdasági magját illeti, hogy ti. az autonómia szabad felfogása révén a gazdaságilag erősebb fél rákényszeríti a maga akaratát a gyengébb félre, és ez az esetek egy jó részében a szocialista külkereskedelem, ill. a szo-

⁵¹ Szász, 231. és kk., *Lunc*, 126—128., *Réczei*, 203. o.

⁵² Az ÁSZF mindenek előtt azért zárja ki a jogválasztást, mert anyagi normák útján rendezi a külkereskedelmi polgári jogi forgalmat, annak egészét; a kivételes jellegű 74. §, amely a nem szabályozott kérdésekre az eladó jogát rendeli alkalmazni, egyrészt valóban kivételes jellegű, másrészt az érintett jogrendszerek főbb vonásokban azonos, ill. hasonló jellege miatt nem jelent lényeges gyakorlati eltérést egy feltételezett jogválasztó jog lehetséges eredményeihez képest, ha az ésszerűséget és racionális jelleget a jogkikötéstől mindenképp megkívánjuk. És ami még döntő: az ÁSZF szocialista országok szervezett árukapcsolataira vonatkozik, a most keresendő kollíziós norma pedig a kapitalista-szocialista, tehát kevésbé szervezett árukapcsolatokra keres kollíziós jogi kereteket.

cialista külkereskedelmi vállalatok, a következőket lehet mondani. Ez először is csak részben igaz; az esetek egy jó részében — mivel szocialista viszonyok között egy termelési ág külkereskedelmét többnyire egy nagy vállalat „monopolizálja” — a szocialista fél gazdaságilag erősebb, mint tőkés partnere. Azonkívül: holnap a helyzet még jobb lehet, a szocialista külkereskedelem általában is a tőkés fél fölé kerekedhet, az előbbi állítás tehát holnap talán már egyáltalán nem lesz igaz. De addig is: jogi eszközzel gazdasági fölényrel szemben harcolni nem más, mint üres illúziókba való kapaszkodás; már pedig az szóban forgó anti-autonómia érvelés hallgatólag valami ilyesmit tesz, amikor azt mondja, hogy az autonómiát azért kell korlátozni, mert ennek felhasználásával a gazdaságilag erősebb fél erősebb lesz nálunk. Ha valamely kapitalista vállalatvaló kereskedés nekünk az adott helyzetben és vonatkozásban jó, beleértve a két fél által „szabadon” megválasztott harmadik (mondjuk kapitalista) jogot, akkor az autonómia ilyentén alkalmazása is része ennek a jónak; általában: ha az autonómia szabadsága az egyik feltétele a szocialista népgazdaság javára szükséges és kívánatos kapitalista viszonylatú külkereskedelemnek, akkor ez az intézmény végül is nekünk is jó. Ennek nem mond ellent, hogy egy még jobb intézmény nem volna előnyösebb, de ez sok mindenre elmondható (pl. arra, hogy jobb volna, ha nem X, hanem $X/2$ áron kapnánk darabját Y gépnek). Továbbá: ha megszorítjuk, ha korlátozzuk az autonómiát, és azt mondjuk, a választás nem lehet független az ügyletnek valamelyik elemétől, akkor mit csináltunk? Ha abból indulunk ki, hogy ettől még nem lett gazdaságilag gyengébb a kapitalista fél, sőt kívánsága, hogy ne szocialista jogot alkalmazzanak, sem változott, és ebből alighanem nyugodtan ki lehet indulni, akkor éppen arra az eredményre jutunk, amit ennek az érvek a szerzői a leginkább szerettek volna elkerülni; arra nevezetesen, hogy a kapitalista fél országának jogát fogják kikötni, nemcsak egyszer-egyszer, hanem mindig; ezáltal pedig az eddiginél is erősebbé tettük üzleti ellenfelünket.

Mi az, ami a korlátlan autonómiát létében ma fenntartja és igazolja? Nézetünk szerint a következők:

Először (a sorrend nem az indokok rangsora): a századforduló óta megindult specializáció, a második világháború után hallatlan mértékben kibontakozott nemzetközi kereskedelem, ennek belső specializációja, nemzetközi standard követelmények egyes ágazatokban, ennek garantálására alakult különböző központok, kereskedelmi kamarák, — mindezek ma sok vonatkozásban kialakították azt a gyakorlatot, hogy X meghatározott termékre vonatkozóan Y meghatározott ország vagy Y meghatározott választott bíróság joghatóságát és székhelyének jogát ismerik el irányadónak arra az esetre, ha a felek között vita támad, Y ország anyagi joga helyett gyakran az INCOTERMS, vagy valamely általánosan elismert szállítási feltételek szerepelnek;⁵³ Y ország

⁵³ Az INCOTERMS általában ismeretes; a szállítási feltételeket illetően mindenekelőtt az ENSZ Európai Gazdasági Bizottság által kidolgozott feltételekre gondolunk [ilyenek az 1958

joghatósága és joga, ill. Y szabálygyűjtemény így nemzetközi standarddá válik, és akik X árura nézve kereskedni akarnak, általában ezt „választják” esetleges vitájuk jogává, a választás eléggé illuzórikus, hiszen választásról a szó szoros értelmében az adott helyzetben szinte nincs is szó. Ez a választás persze jogilag nem kötelező. Gyakorlatilag azonban mégis ez fog történni. A jogalkotó részéről mégis korlátlan autonómiáról van szó; minden jog választását meg kell engednie; egyrészt az esetek egy jó részében több standard is lehet, és a feleknek ezeket sem kell feltétlenül elfogadniok; másrészt a jogalkotó nem tudhatja előre, hogy a szóban forgó nemzetközi standard jog Y vagy Z joga lesz-e, pláne nem azt, hogy ez egybeesik-e a konkrét ügylet valamelyik elemével. Egy szóval: ha az állam meg akarja teremteni a sikeres külkereskedelem minden feltételét, akkor ügyelnie kell arra, hogy vállalatait a nemzetközi porondon ne terhelje olyan jogi hátrányokkal, kötöttségekkel, amilyenek a partnereket nem terhelik, akkor meg kell adnia vállalatai számára azt a jogkört, hogy bátran játszassák a nemzetközileg elfogadott játékszabályok szerint.

A második indok: A képviseleti szerződésekről szóló 1963. évi magyar jogszabály egyrészről ajánló jelleggel előírja, hogy a szerződésre magyar jogot kössenek ki a külkereskedelmi vállalatok, másrészről még a kötelező rendelkezésekről is azt mondja, hogy azoktól a vállalat — ha ezt az áru természete és a képviselő országában érvényes kötelező szabályok szükségessé teszik — eltérhet.⁵⁴ Másszóval: a külkereskedelemhez fűződő nagy érdekek minél hathatósabb szolgálata végett a jogalkotó igyekszik a külkereskedelmi vállalatnak a jogok lehető teljességét biztosítani, hogy a világpiacon adott esetben a pontosan nem ismerhető jogi előnyök útján megőrizhető százasok árán ne az egész üzletet, ne ezreseket veszítsünk el. A külkereskedelmi monopóliumot kezében tartó állam nem tudhatja, hogy vállalataival a világ mely részén milyen jogi feltételek mellett lépnek gazdasági kapcsolatba más országok cégei; nem ismerheti a lex obligationisre vonatkozó állásfoglalásokat sem, hogy az ezzel kapcsolatos nehézségeket elhárítsa, e tekintetben szabad kezét ad vállalatának.

Conditions Générales pour la vente internationale des agrumes, amelynek 14. pontja vita esetére választott bíróságra bízta, hogy a feltételek alapján, hozzon döntést az ügyben; az 1957. évi Conditions Générales pour la Fourniture et le Montage des Matériels d'équipement a l'Importation et a l'Exportation, amelynek 28. pontja rendelkezik a mégis előforduló jogkérdésről és annak eldöntését a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara döntőbizottságára, jogként pedig kikötött jogot vagy a szerelő jogát jelöli meg; az előző szerinti megoldást tartalmaz 15. pont alatt az 1958. évi Conditions Générales pour l'Exportation et l'Importation de Combustibles Solides, amelynek bevezető rendelkezései között — „Bordereau relatif aux conditions...” A. pontban olvasható e feltételek funkciója is: „Les presentes conditions générales sont appliquées si les deux parties s'y réfèrent et sous réserve des modifications que les parties pourraient leur apporter par un accord exprès constaté par écrit”; a jelzett szállítási feltételeket az ENSZ a megjelölt címmel, sokszorosítva 58. II. E/Min. 12., 1957. II. E/Min. 3., ill. 59. II. E/Min. I. Numero de vente — eladási szám — alatt hozta forgalomba].

⁵⁴ L. a képviseleti szerződésekről szóló jogszabályt (a külkereskedelmi miniszter 1963. évi 21. sz. utasítása): 9. § r. pont, 12. §.

A *harmadik* indok: A szocialista jogalkotó ma már abból indul ki, hogy a nemzetközi gazdasági versenyben lehetőleg keresni kell a mindkét fél számára — elvi koncesszió nélküli — megoldásokat, kompromisszumokat. Ezek egyike az a gyakorlat, hogy nagy szocialista és kapitalista vállalatok külkereskedelmi szerződéseik kötelmi jogi hatásait valamely, az ügyben nem szereplő ország jogának hatálya alá rendelik. Olyan ország joga alá, amelyet mindkét fél ismer, amellyel egyik fél joga sem azonos. A jogi erőviszonyok így kiegyensúlyozódnak; mindkét fél számára igazságosabb helyzet teremthető, mintha vagy az egyik, vagy a másik fél jogát kellene az egyiknek, ill. a másiknak elfogadnia. Az sem közömbös, hogy ilyen esetekben többnyire a semleges Ausztria és Svájc anyagi jogát és joghatóságát szokták kikötni; ez még akkor sem közömbös, ha polgári jogi semlegességről általában nem is lehet beszélni.

Persze lehetséges, hogy a szocialista jogalkotónak ez a hozzáállása esetenként túlzott nagyvonalúságot, egyes nagy kapitalista vállalatok saját jogának az ügyletre való elismerését jelenti. Ezen azonban a kölcsönös gazdasági kapcsolatok fenntartása és igenlése nem múlhat; ezek gazdasági és politikai értékei sokkal nagyobbak annál, semhogy bizonyos hátrányosabb ügyleti jogi pozíciókért (amiknek jelentőségét nem szabad túlbecsülni) feladhatók lennének. Különben is az a tényhelyzet, amelyben a gazdaságilag erősebb fél viszi keresztül a maga jogának érvényesítését, bármikor megfordulhat és a jövőben a szocialista fél érezheti magát hasonló helyzetben.

A *negyedik* ok: A szocialista jogalkotó is alkalmazkodik a nemzetközi forgalom elfogadható játékszabályaihoz, ha azok nem sértik alapvető érdekeit és jogintézményeit. Az utóbbit a korlátlan autonómiáról elmondani nyilván nem lehet; azt azonban igen, hogy a kötelmi jog körében ma általánosan kibontakozó elv. Az autonómiát az ésszerűség korlátai között — mint fentebb láttuk — ma szinte általában elismerik.

Összefoglalva: a szocialista jogszemlélet talajáról alighanem nem lehet elvitatni egy olyan tételnek a helyességét, amely általános jelleggel kimondja, hogy *a felek az ésszerűség határai között megválaszthatják azt a jogot, amelyet ügyletükre vonatkozóan — vita esetére — irányadónak tartanak.*

Természetesen, mint utaltunk is rá, az autonómia alkalmazásának is vannak ésszerű és ennek megfelelően jogszerű, azaz — esetenként tételes jogilag megfogalmazott, ill. a gyakorlatban kialakult — korlátai. Ilyen pl. a közrend, valamely relációban belső törvény tilalma stb.

Szinte taxatív felsorolható skálája ismeretes továbbá azoknak a jelenségeknek, amelyekre a felek autonómiája eleve nem terjed ki, pl. a nem kötelmi viszonyokra, az ingatlan ügyletekre és így tovább. Mindezeket azonban most már nem részletezzük. Amit mondani akartunk: nézetünk szerint az autonómia, a jogválasztó jog elvének fokozottabb érvényesítése, ill. érvényesülése a szocialista jogszemlélet alapján védhető és elvileg és tudományosan megalapozható.

III.

Szászy István munkáját a fenti ismertetés nem tudta és nem is akarja egészében átfogni. Egy recenzióban, bármennyire is törekszik az a tárgyalt munka minél teljesebb ismertetésére, értékelésére, a szerző egész mondanivalóját, minden gondolatát közvetíteni sehogy sem lehet. Különösen áll ez Szászy István eléggé nem értékelhető most tárgyalt — kiadói és nyomdai kiállításban is elismerésre méltó — könyve esetében. A munka imponálóan nagy joganyagot dolgoz fel, jelentős kézikönyv lesz a gyakorlat számára, itthon és külföldön egyaránt. Elvi-elméleti fejtegetéseiben — amelyekből több többlett volna — helyenkint meggyőzőően fogalmazza meg az új nézetek jelentkezését (pl. a nemzetközi magánjog tárgyának szélesebb értelmezése), helyenként vitára sarkall (pl. a jogszabály választó jog értelmezése körében). Mindenképp: a könyv jelentős nyereség és komoly hozzájárulás a szocialista nemzetközi magánjog elméleti és gyakorlati problémáinak tisztázásához, értékes nyeresége jogtudományunknak. Az angol nyelvű kiadás útján a munka — egyéb gyümölcsei mellett — hozzájárul majd a magyar jogtudomány külföldi jó hírének öregbítéséhez is.

SZAKÁL PÁL: AZ ÖNTÖZÉSES TERMELÉS GAZDASÁGI HATÉKONYSÁGA*

CSENDES BÉLA

Tanulmányában a szerző — a Közgazdaságtudományi Intézetben végzett kutatásának eredményeit ismertetve — az 1947—1960 közötti évek öntözési tapasztalatainak elemzése alapján rámutat azokra a legfontosabb közgazdasági és üzemgazdasági problémákra, amelyek megoldása nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az öntözésre fordított ráfordítások kielégítő eredményeket adjanak.

A tanulmány négy fejezetből áll. Az első fejezet az öntözés hazai jelentőségével foglalkozik. Termésátlagaink — közismerten — alacsonyak és évenként erősen ingadoznak. A termésátlagok növelésének, a termésátlagokban bekövetkező ingadozások csökkentésének fontos eszköze az öntözéses termelés kiterjesztése. Az alacsony termésátlagok, az évente mutatkozó termésingadozások oka azonban nem kizárólag a csapadékhiány; éppen ezért nálunk nagy lehetőségei vannak a termés hozamok öntözés nélküli növelésének is (jobb talajművelésnek, talajjavításnak, gyomok irtásának, trágyázásnak stb.). „Ez azonban nem csökkenti az öntözés jelentőségét sem a második ötéves terv időszakára, sem a későbbi időkre vonatkozóan. Az öntözés jelentősége ugyanis legfőképpen abban mutatkozik, hogy segítségével a termésátlagok jóval azon a határon túl növelhetők, amelyeket a legkorszerűbb öntözés nélküli termelési módszerekkel el tudunk érni.” (I. 11.)

A továbbiakban a hazai öntözési lehetőségeket ismertetve, a szerző megállapítja, hogy már ma is lehetségesnek látszik a következő ötéves tervek során az öntözés kiterjesztése az ország mezőgazdasági területének 20—25 százalékára. Az öntözés a mezőgazdaság fejlesztésének mind fontosabb eszközévé válik, az öntözéssel, figyelembe véve az új termelési eljárásokat is, több millió holdon a mainak többszörösére növelhetjük a termést.

A második fejezet az öntözéses termelés eddigi hazai eredményeivel foglalkozik.

A második világháború előtt ténylegesen körülbelül 24 000 kat. holdat öntöztek. A felszabadulás után 1950-ben 60 000, 1954-ben 200 000 kat. hold

* Közgazdasági Értekezések sorozat 3. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 106 o.

volt az öntözhető terület. A berendezett területek hasznosításával kezdetben nem volt probléma. Az egész területet hasznosították, legnagyobb részét rizstermeléssel. 1953 után azonban az új területek bekapcsolása ellenére a ténylegesen öntözött terület csökkent. Ez, valamint egyéb jelenségek azt jelezték, hogy az öntözéssel termelés gyors területi növekedése nem volt eléggé megalapozva.

A fejezet további részében a főbb öntözéssel kultúrák termelésében elért eredményeket taglalja. Elsőként a rizstermelést elemzi. Rizst 1947-ben 9000, 1950-ben 26 000, 1955-ben pedig 87 000 kat. holdon termeltünk. Ezt a nagyarányú fejlődést — a kedvező belső és külső piaci helyzet mellett — az tetten lehet látni, hogy az állam több száz millió forintos beruházásokkal öntözőműveket épített. A rizstermelés eredményeit értékelve a szerző számításokkal bizonyítja, hogy az 1947—1960 közötti 14 év alatt az államnak megtérültek a rizstermelésre fordított beruházások. Az üzemeknek pedig az általuk eszközölt beruházások 2—3 év alatt térültek meg. A rizstermelés azonban 1955 óta csökken (1961-ben 38 400 kh volt a rizs vetésterülete). A vetésterület csökkenése a rizs termésátlagainak csökkenésével és azzal függ össze, hogy a rizs jövedelmezősége más termékekéhez viszonyítva jelenleg nem olyan kedvező, mint amilyen korábban volt. Emellett agrotechnikai szempontból is szükséges volt a rizs vetésterületének csökkenése. Jelenleg az a feladat, hogy rizstermelésünk színvonalának emelésére megtegyük a szükséges intézkedéseket. Mindenekelőtt az üzemekben kell megteremteni a korszerű öntözéssel gazdálkodás feltételeit. Ehhez pótlólagos beruházások kellenek, amelyek megvalósításával jelentékenyen javulna a régi beruházások hatékonysága.

A szántóföldi növények öntözésének eddigi eredményeit vizsgálva a tanulmány megállapítja, hogy a kukorica, a pillangósok és a cukorrépa öntözésével viszonylag kevés jövedelmet értek el a termelők, ezért a szántóföldi növények öntözése 1960 előtt viszonylag lassan terjedt. A szántóföldi növények öntözéssel termelésének elterjedését akadályozta az öntözéshez értő szakemberek hiánya (a rizs öntözéséhez viszonyítva a szántóföldi növények öntözése alaposabb elméleti és gyakorlati ismereteket kíván), továbbá a magas színvonalú öntözéshez nélkülözhetetlenül szükséges anyagi feltételek (szerves- és műtrágya) hiánya. A szántóföldi növények öntözésének eddigi gyenge eredményei azonban nem indokolhatják, hogy öntözésük jelentőségét lebecsüljük. Az öntözés hatékonyságának növelése végett elsőrendű feladat az öntözés műszaki és mezőgazdasági termelési jellegű beruházásai közötti aránytalanságok megszüntetése. „... ha az öntözés fejlesztését, mint a múltban, az öntözőművek és az öntözőtelepek megépítésével befejezettnek tekintjük és nem gondoskodunk a nagy termések eléréséhez szükséges egyéb feltételekről, az öntözés nem hozza meg a várható eredményeket, s a műszaki létesítményekre fordított nagy beruházások ugyanolyan, illetve még nagyobb mértékben válnának holt beruházásokká, mint 1960 előtt.” (44. l.)

A harmadik fejezet címe: „Az öntözés műszaki kivitelezésének hatása az öntözés fejlődésére”. Az egyes öntözési módok megválasztásakor figyelembe kell venni: a termesztendő növény igényeit, a talaj kötöttségét, a talajfelszín alakulását, a rendelkezésre álló vízmennyiséget és az öntözés jövedelmezőségét. Azokon a területeken és azoknál a növényeknél, amelyek például felületi és esőztető módszerekkel egyaránt sikerrel öntözhetők, csak alapos mérlegelések, számítások után szabad elhatározni, hogy melyik öntözési módot alkalmazzuk. Ma még a felületi öntözés az uralkodó. Ez elsősorban a rizstermeléssel kapcsolatos. Az esőztető felszerelés azonban ma még nagyon drága, alkalmazása ezért elsősorban az öntözést legjobban megháláló kertészeti növényeknél indokolt, vagy ott, ahol a talaj lazasága, illetve a talajfelszín egyenetlensége miatt felületi módszerekkel nem lehet öntözni. Az esőztető öntözésnek az utóbbi években elterjedt formája a csőkutas öntözés. Ennek nagy jelentőségét az adja meg, hogy a csőkutak építése olcsó, a csőkút földalatti rétegvizeket hoz felszínre, s ezáltal jelentősen növelhető az öntözött terület, továbbá olyan területeket tesz öntözhetővé, amelyeket a talaj lazasága folytán csatornákból nem lehetett ellátni.

A tanulmány negyedik fejezete „Az öntözés hatékonysága az ország különböző tájain a talaj minősége és a termelés mai színvonala szerint” címet kapta. Minél jobb talajokon és minél belterjesebb üzemekben valósítjuk meg az öntözést, annál nagyobb lesz az öntözővíz terménynövelő hatása. Ebből a szempontból nézve, úgy tűnik, eredményesebb lett volna az öntözés, ha a Nagyikunság és a Hortobágy vidéke helyett például Mezőhegyes és Makó környékén valósítottuk volna meg az öntözést. Az eddigiek során azonban főképp a rizs termeléséhez kapcsolódott az öntözés terjedése. A rizstermelés eddigi eredményei pedig azt mutatták, hogy népgazdaságilag helyes és indokolt volt az öntözést a Tiszántúl középső vidékein kiterjeszteni. A rizst továbbra is hasonló talajú és éghajlatú tájakon kell koncentrálni, mint ahol eddig is történt. Ennek előnye — népgazdasági szempontból —, hogy az öntözés és a rizstermelés segítségével az ország egyik legkedvezőtlenebb természeti adottságokkal rendelkező vidékének mezőgazdaságát rövid idő alatt magas színvonalra emelhetjük. A szántóföldi növények öntözését pedig az Alföld és a Dunántúl legjobb talajú és legintenzívebb vidékein tudjuk a legeredményesebben megvalósítani. A zöldségfélék, szőlők, gyümölcsösök öntözése viszont az eddigi tapasztalatok szerint a Duna—Tisza közén és a Kisalföld egyes vidékein a legeredményesebb népgazdasági szempontból.

*

Szakál Pál tanulmánya érdekesen, színesen tárgyalja az öntözés problémáit. Különösen jó szolgálatot tesz azzal, hogy alaposan, az öntözéssel foglalkozó szakember számára is gondolatébresztő módon elemzi azokat a tényezőket, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy az öntözés kellő hatékonyságú legyen.

DOLMÁNYOS ISTVÁN: A MAGYAR PARLAMENTI ELLENZÉK TÖRTÉNETÉBŐL (1901—1904)*

TÓTH EDE

A dualizmus korát csupán a felszabadulás óta kezdik a történetírás tudományos módszereivel feldolgozni. A felszabadulás előtt mint a történeti forrásanyagához hozzáférhetetlen korszakot nem tekintették a történetírás számára megközelíthetőnek. Csupán néhány igényes publicisztikai jellegű kortörténeti vázlat jelent meg. E történetírói számvetések a Tanácsköztársaság vérbefojtása után kialakuló ún. keresztény kurzus igazolását szolgálták (Szekfű Gyula: Három nemzedék, Gratz Gusztáv: Dualizmus kora). Ezek a művek mind szemléletükben, mind eredményeikben elavultak.

A dualizmus korának marxista szemléletű történeti feldolgozása a Horthy korszak szellemtörténeti iskolája, ultramontán, Habsburg-barát ellenforradalmi világszemlélete elleni harcban kezdődött (Mód Aladár: 400 év. Révai József tanulmányai) s a felszabadulás után teljesedett ki, számos vonatkozásban, épp a források feltáratlansága, a nem kielégítő számú részletkutatás miatt, az elért eredmények ellenére is, csupán a kezdet kezdetén tart. Így a kutatók, de a szélesebb olvasótábor számára is esemény számba megy egy-egy nagyobb lélekzetű, alapkutatásra épülő tanulmány megjelenése.

- Dolmányos István tanulmánya ígéretes bevezetője egy, az előszóban bejelentett monográfiának, amely a Wekerle Sándor-féle koalíciós kormány történetét (1906—1910) dolgozza majd fel. Az előszóban szerző jogosan ítéli el a helytelen felfogást, amely szerint a szocializmus építésének időszakában a dualizmus kori polgári pártok történetét kutatni és részletekbe menően feldolgozni haszontalan. Lenin a polgári pártok belső ellentéteinek lebecsülését a forradalmi válság érlelődését előmozdító tényezők közt „visszájára fordított mensevizmusnak” nevezte. Helyesen utal szerző arra is, hogy történelmileg a dualizmus kora közel van hozzánk, számos mai gazdasági és politikai probléma a dualizmus korára nyúlik vissza, a mai szocializmust építő embernek is meg kell küzdenie a dualista rendszer örökségének maradványaival. Ebből a szempontból is jelentős a marxista történészek feltáró jellegű kutatási eredményének közlése.

A bevezetés a kiegyezéstől a századfordulóig tekinti át a polgári politikai pártok útját. A további fejezetek a XX. szd. eleji parlamenti pártviszonyok gyors egymásutánai változásait mutatják be, amelyek az ellenzék megerősödé-

* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 435 o.

séhez és a kormánypárt belső bomlásához vezettek, amelyeknek végeredményeként már a kormány erős kéz politikája sem képes a politikai válságot megakadályozni. Az ellenzéki többség kialakulása azonban nem a polgári demokratikus program kiteljesedésének jegyében következik be, hanem megmarad az osztrák—magyar finánctőke és a magyar nagybirtokosok, közép és kispolgárság gazdasági-politikai ellentétének síkján. A parlamenti ellenzéki csoportok koalíciója fokozatos elvi kompromisszumok útján alakul ki. A Függetlenségi Párt két frakciója egyaránt eltávolodik alapító programjától és a függetlenségi követeléseket tartalmilag az „agrárius”-nagybirtokosok követeléseivel tölti meg. A Szabadelvű Párt belső ellentéteit és felbomlását az „agrárius”-nagybirtokos és a finánctőkés-„merkantil” ellentétek kibontakozása indítja el. A kormánypárt e két csoportja, amely több kisebb frakcióra tagolódik, taktikailag a demokrácia vagy nemzeti érdek jelszavaival fedi osztályérdekeit a tömegek előtt, a „merkantilisták” végül is az erős kéz Tisza István-féle módszerével keresnek kiutat, ezzel szemben a függetlenségi demagógiát a liberalizmus látszatával társító „agráriusok” a függetlenségekhez csatlakozva igyekeznek érdekeiket érvényesíteni.

A koalíció kialakulásától kezdve nélkülözi a Szociáldemokrata Párttal való őszinte együttműködés szándékát, a függetlenségi céger mögött az „agrárius”-nagybirtokos politikusok játszanak döntő szerepet.

A tanulmány érdeme a parlamenti politikai csoportosulások apró szakaszokra bontott feltérképezése, az egyes politikai csoportok magatartásának értékelése, elemzése. A részletvizsgálatok sorozatából álló tanulmány nem jut el a parlamenti pártcsoportok fejlődésének ismertetésén túllépő átfogó korrajzhoz. A tanulmány olvasása közben a parlament és pártkeretek falai között tájékozódik az olvasó, a valóságban sokkal viharosabb, színesebb társadalmi-politikai élet csak a parlamenti vitákon, az úri politikusok zárt körein átszűrten érzékelhető. Szerző igyekszik elkerülni a polgári publicisztika sematizáló, a konkrét anyagot felületes nagyvonalúsággal kezelő hagyományát. A parlamenti viták és politikai szónoklatok tartalmi elemzésén keresztül mutatja meg a polgári politikusok hazug következtelenségeit osztályérdekeik védelmében. A tanulmány épp ebben újszerű és az olvasó számára meghökkentő olvasmány. Műfajilag épp ezzel emelkedik ki a parlamenti küzdelmek történetét tárgyaló irodalomból, amelyet akarva-akaratlanul is a mikszáthi megbocsájtó humor, az osztályérdekeket takargató glorifikáció jellemzett. Dolmányos tanulmánya ebből a szempontból új utat jelöl, az osztályharcos alapon álló kiméletlen tárgyilagosság útját, mely nem valamilyen előre kialakított történelmi koncepció bizonyítása érdekében emeli ki alkalmoszerű csoportosításban a tényeket, leleplező adatokat a parlamenti vitákból, hanem a viták anyagát a parlamenti események lényeges mozzanatainak hangsúlyozása érdekében szelektálja. Mindez igen meggyőzővé hitelessé teszi Szerző megállapításait.

KRÓNIKA

1963. január 1. — 1964. május 15.

Az Osztály életéből

Osztály- és Osztályvezetőségi ülések

A II. Osztály *Osztályvezetősége* 1963. január 17-én ülést tartott. Az Osztályvezetőség megtárgyalta és elfogadta az Állam- és Jogtudományi Intézet, a Filozófiai Intézet, továbbá a Régészeti Kutató Csoport 1963. évi kutatási tervét s egyben jóváhagyta az 1963. évi céltámogatások elosztásának tervét.

*

Az Osztályvezetőség következő ülését 1963. január 31-én tartotta. Megvitatta és kisebb módosításokkal elfogadta a Történettudományi Intézet, a Dunántúli Tudományos Intézet és a Földrajztudományi Kutatócsoport 1963. évi kutatási tervét. Kialakította az 1963. évi akadémiai jutalmakra vonatkozó javaslatát. Egyebekben foglalkozott az 1963. évi könyvkiadási terv kiegészítésével, meghallgatta az 1962. novemberében Budapesten tartott nemzetközi termelészövetkezeti jogi konferenciáról szóló jelentést és állást foglalt az École Pratique des Hautes Études Társadalomtudományi Szakosztályával folytatott tárgyalások eredményeképpen felmerült tanfolyam megrendezésének ügyében. Megtárgyalta a Tabula Imperii Romani nemzetközi kiadvány szerkesztőbizottsága budapesti ülésének tervét, kibővítette a Művészettörténeti Bizottságot.

*

Az Osztályvezetőség 1963. február 14-i ülésén megvitatta és elfogadta a Közgazdaságtudományi Intézet 1963. évi kutatási tervét, megtárgyalta az Állam- és Jogtudományi Bizottság jelentését tudományirányító és koordináló tevékenységéről. Az Osztályvezetőség a jelentést elfogadta és a Bizottság irányító tevékenységének továbbfejlesztése érdekében javasolta, hogy az állam- és jogtudomány területén működő koordináló bizottság tájékoztassa a Bizottságot eddigi tevékenységéről. Az Osztályvezetőség egyetértett a Bizottságnak azzal a törekvésével, amely az elvi, módszertani viták számának

emelésére irányul és helyesnek tartotta azt a célkitűzést, hogy a bizottság időnként a Művelődésügyi Minisztériummal egyetértésben napirendre tűzi a felsőoktatás néhány jelentősebb kérdését. Az Osztályvezetőség egyebekben megvitatta az 1963. évi külön meghívási keret elosztásáról szóló javaslatot, foglalkozott a Közgazdasági Szemle szerkesztőbizottsága összetételének módosításával, kijelölte a Filozófiai Bizottság új titkárát Elek Tibor, a filozófiai tudományok kandidátusa személyében és kiegészítette a Filozófiai Bizottságot, majd javaslatot tett az 1963. évi mexikói nemzetközi filozófiai kongresszus magyar résztvevőire.

*

Az Osztályvezetőség 1963. március 28-án tartotta következő ülését. Napirendjén az Osztályvezetőség 1963. évi akadémiai nagygyűlés keretében tartandó beszámolójának tervezete szerepelt. A tervezethez mellékként a könyvkiadás elmúlt évi eredményeiről szóló jelentés kapcsolódik. Az Osztályvezetőség a tervezetet megvitatta és kisebb módosításokkal elfogadta. Ugyancsak elfogadta az Osztályvezetőség a Filozófiai Intézet tudományos tanácsának kiegészítésére vonatkozó javaslatot és határozatot hozott a Történettudományi Intézet előterjesztése alapján egy intézeti dokumentációs kiadvány megjelentetéséről. A Magyar Tudományos Akadémia 1963. évi nagygyűlése keretében az Osztály két előadást szervezett, amelyen „Hazafiság és internacionalizmus” címmel *Molnár Erik* akadémikus és „A gazdaság szerkezetének és vezetésének kérdései a szocialista alkotmányokban” címmel *Kovács István*, az állam- és jogtudományok doktora tartott előadást.

*

Április 11-én kibővített Osztályülésen került sor az Osztályvezetőség beszámolójának ismertetésére és megvitatására.

*

Az Osztályvezetőség április 25-én tartott ülésén a Földrajztudományi Kutatócsoport és a Régészeti Kutató Csoport 1962. évi tervének teljesítéséről szóló beszámoló jelentéseket tárgyalta meg és hagyta jóvá. Egyebekben hozzájárult a Régészeti Bizottság kiegészítéséhez. Az Osztályvezetőség értékelte az 1963. évi nagygyűlés keretében az osztály programjában elhangzott előadásokat és a kibővített Osztályülést és megállapította, hogy mind a nagygyűlés, mind a nyilvános osztályülés, valamint az előadások a vára-kozásokat kielégítették. Az elhangzott észre-vételek mind az Akadémia, mind pedig az Osztály munkájának jobbá tételét segítik elő.

*

Az Osztály 1963. május 23-án tartott ülésén elsőként az 1964. évi akadémiai könyv-kiadási tervvel foglalkozott s a tervet beható vita után elfogadta. Majd megvitatta az Osztályülés az Osztály 1962. évi könyv-kiadási tevékenységéről szóló jelentést. Ez után foglalkozott az Osztályülés a Köz-gazdaságtudományi Bizottságnak a közgaz-dasági könyvkiadás helyzetéről és a köz-gazdasági szakfolyóiratok munkájáról szóló jelentésével, amelyet beható vita után el-fogadott. Megtárgyalta a Történettudományi Intézet azon javaslatát, mely szerint a XVII. és XVIII. századi magyar történet problémáinak tisztázása céljából helyes volna a magyar országgyűlési emlékek 1917-ben félbesza-kadt sorozatának újbóli megindítása. Az Osztályülés az országgyűlési emlékek foly-tatódó kiadására vonatkozó javaslatot el-fogadta és úgy határozott, előterjesztést tesz a KFB-nak, hogy 1966-tól kezdve két-évenként egy-egy kötetet jelentessen meg az Akadémiai Kiadó.

*

Az Osztályülés után az Osztályvezetőség tartott ülést, amelyen a Történettudományi Intézet és az Állam- és Jogtudományi Intézet 1962. évi munkájáról szóló jelentés meg-vitatására került sor. Az Osztályvezetőség mindkét beszámolót elfogadta. Megtárgyalta az 1964. évben rendezendő konferenciákra vonatkozó javaslatokat és kialakította az 1964. évi konferenciák tervét. Mátrai László osztálytitkár megjegyezte, a javaslatokat már nyár előtt letárgyalja az Elnökség, hogy ezzel is biztosítsa a jövő évben megtartandó konferenciák tervszerű előkészítését. Az Osztályvezetőség a javaslatot egyhangúlag elfogadta. Egyebekben az Osztályvezetőség felmentette saját kérésére az Állam- és Jog-tudományi Bizottság titkárát és megbízta Halász József kandidátust a titkári teendők ideiglenes ellátásával.

*

Az Osztályvezetőség 1963. június 20-i ülésén a Közgazdaságtudományi Intézet, a Filozófiai Intézet 1962. évi munkájáról szóló jelentést vitatta meg és fogadta el, majd megtárgyalta és jóváhagyta a Szociológiai Kutató Csoport és a Marx Károly Köz-gazdaságtudományi Egyetemen szervezett Afro-Ázsiai tanszéki kutató csoport 1963. évi kutatási tervét. Egyebekben az Osztály-vezetőség elfogadta a régészeti, művészet-történeti a történettudományi kiadványok-ban szereplő személy- és helységnevek írás-módjával kapcsolatos előterjesztést, majd a Magyar Történelmi Társulat elnökségének javaslatára hozzájárult ahhoz, hogy a Tár-sulat „Életek és korok” címmel 3—4 éves terjedelemben történelmi életrajz-sorozatot indítson.

*

Az Osztályvezetőség következő ülését szeptember 26-án tartotta. Az Osztályvezető-ség elfogadta az 1963. évi külföldi tanulmány-utakra vonatkozó előterjesztést, tudomásul vette az 1963. évi belföldi rendezvényekről készített tájékoztatót. Majd megvitatta az intézeti külső munkatársak jogállásának sza-bályozásáról szóló előterjesztést. Egyebekben meghallgatta az Osztályhoz tartozó intézetek ideológiai továbbképzési tervének értékeléséről készített jelentést, kialakította a Nemzet-közi Jogi és Diplomáciai Lexikon szer-kesztőbizottságának összetételét, majd hozzá-járult ahhoz, hogy az UGI Periglaciális Mor-fológiai Bizottsága 1964 tavaszán Magyar-országban tartsa a Földrajztudományi Ku-tatócsoport szervezésében soronkövetkező ülését.

*

Az Osztályvezetőség 1963. november 5-i ülésén először az Állam- és Jogtudományi Intézet, majd a Földrajztudományi Kutató-csoport 1964. évi kutatási tervét vitatta meg és hagyta jóvá. Egyebekben kialakította no-venber havi programját, majd elfogadta az Állam- és Jogtudományi Intézet előterjesz-tését a dokumentációs osztály átszervezéséről és úgy határozott, előterjeszti az Elnök-ségnek a dokumentációs osztály jogössze-hasonlító osztállyá való átszervezésére vo-natkozó javaslatát. Elfogadta továbbá a „KGST országok együttműködése a nyers-anyagbázis és az azzal kapcsolatos ágazati irányok kölcsönösen előnyös fejlesztésében” c. témakörben 1964. októberében rendezendő közgazdaságtudományi konferencia tervét.

*

1963. november 12-én tartott osztály-ülésen az Osztályhoz tartozó intézetek doku-mentációs és könyvtári részlegeinek munkájá-ról szóló jelentés került megvitatásra. Az Osztályülés az előterjesztést a javaslatokkal

együtt elfogadta. Javaslatot tett az Osztály-
ülés az 1964. évi Kossuth-díjak odaítélésére.

*

Az Osztályvezetőség 1963. november 12-én ülést tartott. Az ülés napirendjén a Filozófiai Intézet és a Dunántúli Tudományos Intézet 1964. évi kutatási terve szerepelt. Az Osztályvezetőség a hivatalos bírálók véleményét meghallgatva vita után kisebb módosításokkal a kutatási terveket elfogadta. Egyebekben foglalkozott az Osztályvezetőség a Nemzetközi Művészettörténeti Bizottság és a magyar művészettörténet-szek közötti kapcsolat rendezésének kérdésével.

*

Az Osztályvezetőség 1963. november 19-i ülésén a Közgazdaságtudományi Intézet Tudományos Tanácsával együtt tárgyalta meg a Közgazdaságtudományi Intézet távlati (többléves) és 1964. évi kutatási tervét. A széleskörű vitában Friss István akadémikus, Háy László osztályvezetőségi tag, Berei Andor, Garamvölgyi Károly, Szurdi István, Haász Árpád, Bognár József, Hetényi István, Péter György, Bródy András, Kovásznai Gyula, Román Zoltán, Sági Márton, Cserba Lajos és Mátrai László osztálytitkár szóltak fel. Az Osztályvezetőség az Intézet mindkét tervét elfogadta.

*

Az Osztályvezetőség 1963. december 10-én tartotta következő ülését. Elsőnek a Történettudományi Intézet 1964. évi kutatási tervének vitájára került sor. Az Osztályvezetőség az Intézet tervét elfogadta. Megtárgyalta és jóváhagyta az Osztályvezetőség a Régészeti Kutató Csoport, az Afro-Ázsiai tanszéki Kutató Csoport és a Szociológiai Kutató Csoport 1964. évi kutatási tervét. Megvizsgálta a támogatott intézmények és tanszékek 1964. évi kutatási tervét és jóváhagyta a Központi Statisztikai Hivatal, az ELTE Statisztikai Tanszék, az ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszék, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszék, az Országos Levéltár, az Országos Pedagógiai Intézet Történeti Tanszék, az Országos Széchenyi Könyvtár, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeuma, az ELTE Régészeti Tanszék, a Szépművészeti Múzeum, az ELTE Művészettörténeti Tanszék, a Művészettörténeti Dokumentációs Központ, a Magyar Nemzeti Galéria, a Szépművészeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum, az Építésügyi Minisztérium Topográfiai Csoportja, az Országos Pedagógiai Könyvtár céltámogatott témáit. Majd Szalai Sándor levelező tag beadványával foglalkozott. Egyebekben javaslatot tett az 1964. évi új álláshelyek elosztására, állást foglalt az Akadémia külső tagjai vál-

asztásával és a Szalai László emlékülés megrendezésével kapcsolatban, végül tudomásul vette Hegedűs Andrásnak a Szociológiai Kutató Csoport igazgatójává történt kinevezését.

*

Az Osztály 1964. január 28-i ülésén kialakította tagajánlási javaslatát, meghallgatta és tudomásul vette az 1963. II. félévi osztályvezetőségi munkáról szóló beszámolót és kialakította az 1964. évi felolvasó ülések tervét.

*

Az Osztályülés után következő Osztályvezetőségi ülés megtárgyalta az Osztály 1964. évi devizafelhasználási tervét, javaslatot tett a külön meghívási keret 1964. évi felosztására, egyebekben javasolta a Kárpát-Balkán Geomorfológiai Bizottság megalkotását, az INQUA Nemzeti Bizottságának megszervezését, néhány könyvkiadási ügyben döntött, állást foglalt a Lengyel Tudományos Akadémia külföldi ásatásain való részvétel ügyében, és néhány egyetemi kinevezést véleményezett.

*

Az Osztályvezetőség és a MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Tudományos Tanácsa 1964. március 12-én együttes ülést tartott. Az ülés megvitatta és elfogadta az Intézet 1963. évi munkájáról szóló beszámoló jelentést.

*

Az Osztály következő ülésén 1964. március 17-én először az Osztályhoz tartozó bizottságok rendszerének átalakításával foglalkozott. Az MTA Elnöksége irányelveinek megfelelően az Osztály kialakította az Osztály bizottsági rendszerének kereteit. Az osztályülés foglalkozott Szalai Sándor levelező tag beadványával, meghallgatta az Osztályvezetőség által kiküldött bizottságnak a beadvánnyal kapcsolatos véleményét és beható vita után a beadványban foglaltakkal kapcsolatosan határozatokat hozott.

1964. március 26-án a Földrajztudományi Kutatócsoportban kibővített osztályülés keretében megtárgyalásra került a kutatócsoport legújabb kutatási eredményeiről szóló tájékoztató. Utána az Osztályvezetőség a Földrajztudományi Kutatócsoport és a Dunántúli Tudományos Intézet 1963. évi munkájáról szóló jelentést vitatta meg és hagyta jóvá.

Az Osztályvezetőség megtárgyalta Szalai Sándor lev. tagnak az Európai Társadalomtudományi Kutató-Koordináló és Dokumentációs Központ igazgatótanácsai üléséről szóló tájékoztatóját és határozatokat hozott az előterjesztett javaslatok alapján, majd állást foglalt a Földrajztudományi Kutatócsoport

igazgatója és a Strasbourgi Egyetem Alkalmazott Földrajzi Központjának igazgatója között létrejött együttműködési megállapodással kapcsolatban. Megtárgyalta továbbá a Német és a Magyar Történelmi Társulat közötti együttműködés elmélyítését célzó és a Német Történelmi Társulat által előterjesztett barátsági szerződés-tervezetet. Egyebekben az Osztályvezetőség a IV. Nemzetközi Szláv Régészeti Szeminárium munkájáról szóló jelentést jóváhagyólag tudomásul vette, majd véleményt nyilvánított néhány doktori értekezés ügyében és tudomásul vette a tanszéki kutatások szervezeti formájának megvizsgálásáról szóló jelentést.

*

Az Osztály tudományos rendezvényei

Szalai Sándor levelező tag „A szervezés-elmélet elvi kérdései” címmel 1964. március 2-án felolvasó ülést tartott.

*

Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya és a Közgazdaságtudományi Intézete 1963. március 20—21-én *közgazdaságtudományi munkakonferenciát* tartott a szocialista országok közgazdaságtudományi intézetei képviselőinek részvételével.

*

Az MTA Földrajztudományi Kutatócsoportja és az Állami Földtani Intézet közös rendezésében 1963. június 4—8 között került megrendezésre az INQUA Európa negyedkori térképét szerkesztő nemzetközi bizottság értekezlete. A kongresszus napirendjén Európa negyedkori térképének szerkesztési problémái és jelkölcs rendszerének kialakítása szerepeltek.

*

1963. június 11—13-án Budapesten ülésezett a *Magyar-Német Történész Vegyes Bizottság*. A Bizottság „A II. világháború kirobbanása és Németország délkelet-európai politikája” című témát, valamint dr. Fritz Klein „Az I. világháború története” c. könyvét vitatta meg, majd kialakította munkaprogramját az I. Internacionálé 100 éves évfordulójára való felkészüléssel kapcsolatban és megtárgyalta a Habsburg Monarchia történetével foglalkozó 1962. évi prágai kongresszus határozatait. Ugyancsak kialakította a Bizottság 1964. évi munkatervét is.

*

Az MTA Filozófiai Intézetének 1963. június 25—28 között Budapesten *filozófiai munkaértekezletet* rendezett külföldi vendégek részvételével. A munkaértekezlet tárgyköre:

Az Osztályvezetőség 1964. április 15-i ülésén megvitatta és módosításokkal elfogadta az Osztályvezetőség beszámolójának tervezetét. Egyebekben foglalkozott a Szociológiai Kutató Csoport kiadvány tervével.

*

Az Osztály 1964. április 23-án az Akadémiai Közgyűlés keretében nyilvános osztályülést tartott a Magyar Tudományos Akadémia Felolvasó üléstermében. Az osztályülésen Mátrai László akadémikus osztálytitkár ismertette az Osztályvezetőség beszámolóját. (Az Osztályvezetőség beszámolójának szövegét lapunk X/4 szám tartalmazza.)

„A szocialista fejlődés törvényszerűségei és a nemzeti sajátosságok problémái, különös tekintettel a kulturális fejlődésre.” E témakörből a következő előadások hangzottak el: Szigeti József: A kultúra szocialista tartalmának és nemzeti formájának kérdéséről; Zoltay Dénes: A kultúra fejlődésének alapvető törvényszerűségei a szocialista országokban és Szántó Miklós: A szabaddidő növekedése a műszaki tudományos forradalom korszakában.

*

1963. október 16—19 között került megrendezésre a *Magyar-Csehszlovák Történész Vegyes Bizottság* ülése Budapesten és Pécsen. Az ülés programjában „A népi demokratikus országok történetének oktatása a felsőoktatási intézményekben”, „A magyarországi bányatörténeti kutatások helyzete és feladatai” c. témák szerepeltek. A Bizottság kialakította az 1964. évi munkatervét és látogatást tett a Dunántúli Tudományos Intézetben.

*

1963. október 22—28 között Budapesten került megrendezésre a *IV. Nemzetközi Szláv Régészeti Szeminárium* ülése „Szlávok a Dunamedencében és a Balkánon” c. témakörrel. Október 27—28-án a szeminárium résztvevői tanulmányi kirándulást tettek Zalavárra, Keszthelyre, Visegrádra, Esztergombra, illetve meglátogatták a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumát.

*

A Földrajztudományi Kutatócsoport rendezésében a *Nemzetközi Földrajzi Unió Periglaciális Geomorfológiai Bizottsága* Magyarországon tartotta 1964. április 28 és május 4-e között ülését.

*

Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya és a Magyar Történészek Nemzeti Bizottsága 1964. május 4—9 között az *Oszták Magyar Monarchia problémái 1900—1918-ig tárgykörből nemzetközi tudományos konferenciát* rendezett. A konferencia programján az alábbi témák szerepeltek: Ausztria-Magyarország nemzetközi helyzete 1900—1918.; Az agrárnépesség társadalmi struktúrájának statisztikai vizsgálata az Oszták-Magyar Monarchiában 1900-ig.; A mezőgazdasági termelés színvonala Magyarországon és a Monarchia piaca 1870—1914.; Az agrárkérdés Erdélyben; A fináncióke genezise és fejlődése az Oszták-Magyar Monarchiában; A nemzeti kérdés társadalmi alapja

Magyarországon; A magyarországi Szociáldemokrata Párt és a dualizmus.

A konferencián a nagyszámban megjelent magyar történészeket kívül mintegy 45 külföldi történész vett részt.

A Földrajztudományi Kutatócsoport rendezésében a *Nemzetközi Földrajzi Unió Földhasznosítási Bizottsága* 1964. május 5—11. között konferenciát rendezett Budapesten a középkelet-európai térség mezőgazdasági földhasznosításáról. A konferencia üléseit május 6—7-én tartotta, amelyet 3 napos terepbejárás követett.

Személyi hírek

Az 1964. évi közgyűlés az Akadémia rendes tagjává választotta *Nemes Dezső* levelező tagot.

Nemes Dezső a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom történetének, valamint a legújabbkori magyar történelemnek kiváló szakértője. Ezen a területen 1947 óta széleskörű tudományos munkát fejt ki. 1954-ben Kossuth-díjat kapott, 1958-ban lett Akadémiánk levelező tagja. Tudományos tevékenységének első szakasza — a nemzetközi munkásmozgalom történetének első magyar nyelvű összefoglalása mellett — a magyar munkásmozgalom kezdeti időszakának kutatására irányult. A kialakuló magyar munkásmozgály 1848. évi fellépésének vizsgálata után az Általános Munkásegylet történetéről írt úttörő jelentőségű monográfiát, amely mind elvi megállapításai, mind anyag-gazdagsága révén ma is kiindulópontul szolgál munkásmozgalmunk történetének tanulmányozásához. Az 1950-es évektől kezdve tudományos munkásságát nagyrészt az ellenforradalmi korszak története feltárásának szentelte. Irányítása alatt indult meg és haladt előre a Horthy-korszak legfontosabb politikai és gazdasági dokumentumainak közzététele. Szerkesztette az Iratok az ellenforradalom történetéhez c. nagy tudományos jelentőségű, komoly hatályú kiváló forráskiadvány-sorozatot, amelynek I—III. kötetéhez egyben alapos, elemző jellegű bevezető tanulmányokat is írt. 1962-ben került kiadásra Az ellenforradalom története Magyarországon 1919—1921 c. terjedelmes, az ellenforradalmi rendszer első éveinek történetét fő kérdéseiben és részleteiben egyaránt tisztázó monográfiája, sajtó alatt van újabb nagyterjedelmű műve a Bethlen-kormány külpolitikájáról az 1927—1931-es időszakban.

Nemes Dezső elsősk között vont be a történetkutatás körébe hazánk felszabadu-

lásának, s népi demokráciánk fejlődésének vizsgálatát, amit „Magyarország felszabadulása” c. könyve, valamint „A népi Magyarország 15 éves fejlődése” c. kismonográfiája jelez. Értékes tevékenységet fejtett ki a magyar párttörténet kidolgozásában, mint az új párttörténeti tankönyv főszerkesztője s az 1920-as évekkel foglalkozó fejezetek szerzője. E műnek a felszabadulásig terjedő része már teljesen elkészült és első fejezetei hamarosan megjelennek. Nemes Dezső történetírói egyéniségét a feltáratlan történeti korszakok és problémák iránti különös érdeklődés, új kérdések megragadása és kifejtése, a politikai és társadalmi mozgalmak, valamint a gazdasági folyamatok mélyreható elemzése, a politikai portrék érdekes megrajzolása, a levéltári anyag gazdag kiaknázása jellemzi. Magas színvonalú, nagy hatású, igen kiterjedt tudományos munkásságával maradandó érdemeket szerzett az új és legújabbkori történetkutatás területén.

Akadémiai jutalmak

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya vezetőségének javaslatára az Akadémia Elnöksége az 1963. évi közgyűlés alkalmából a II. Osztályhoz tartozó tudományterületeken az alábbi kutatókat részesítette akadémiai jutalomban: *Kovács István*, az állam- és jogtudományok doktora „A szocialista alkotmányfejlődés új elemei” című művéért, *Gergely István*, a közgazdasági tudományok kandidátusa és *Schmidt Ádám*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa „A tiszta jövedelem a szocialista iparban” c. munkájáért, *Tilkovszky Lóránt*, a történelemtudomány kandidátusa, *Pölöskei Ferenc*, a történelemtudomány kandidátusa, *Simon Péter*, a történelemtudomány kandidátusa, *Mucsi Ferenc*, a törté-

nelemtudomány kandidátusa, *Mészáros Károly*, a történelemtudomány kandidátusa, *Erényi Tibor*, a történelemtudomány kandidátusa, *Szakács Kálmán*, a történelemtudomány kandidátusa, *Korom Mihály*, a történelemtudomány kandidátusa és *M. Somlyai Magda* a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa „A földmunkás és szegényparaszt mozgalmak 1848—1945” c. kétkötetes munkájáért (egyenlő arányban megosztva) — az akadémiai jutalom II. fokozat; *László János* a közgazdasági tudományok kandidátusa „A mezőgazdasági árpolitika és termelés irányítása” c. munkájáért, *Niederhauser Emil* a történelemtudomány kandidátusa „A jobbhagyfelszabadítás Kelet-európában” c. munkájáért — az akadémiai jutalom III. fokozat.

A Magyar Tudományos Akadémia Elnök-

sége 1964. évi közgyűlésén *Mendöl Tibor* egyetem tanárt, a földrajzi tudományok kandidátusát „Településföldrajz” c. több évtizedes kutatómunkáját összefoglaló monográfiájáért az akadémiai jutalom I. fokozatában, *Beér János* egyetemi tanárt, az állam- és jogtudományok doktorát „A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon 1945—1960” c. monográfiájáért az akadémiai jutalom II. fokozatában, *Györffy Györgyöt*, a történelemtudomány kandidátusát „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” c. monográfiájáért, *Vayer Lajost*, a művészettörténeti tudományok doktorát „Masolino és Róma” c. könyvéért, *Jánossy Ferencet*, az Országos Tervhivatal csoportvezető főmérnökét „A gazdasági fejlettség mérhetősége” c. könyvéért az akadémiai jutalom III. fokozatában részesítette.

Intézeteink életéből

Filozófiai Intézet

A Filozófiai Intézet 1963. február 25-én az ELTE Történelmi materializmus tan-székeivel közös vitát rendezett a történelmi materializmus szerkezetéről és a történelmi materializmus filozófiai és szociológiai oldalainak összefüggéséről.

Az intézet vitaülésén, 1963. március 14-én, „A kultúra fejlődésének alapvető törvényszerűségei a szocialista országokban” c. tanulmányt vitatták meg.

1963. június 3-án intézeti vitaülést rendeztek a „Marxizmus és kommunizmus” c. tanulmányról.

1963. október 24-én intézeti vitát rendeztek „A tudományok osztályozásának néhány kérdése a tudományos technikai forradalom fényében” c. tanulmányról.

1963. december 12-én összintézeti vita-ülésen „A társadalmi lét és a társadalmi tudat kategóriáinak dialektikus jellegéről” c. tanulmányt vitatták meg.

1964. február 14-én megvitatták az „Egyszisztencia és valóság” c. tanulmányt.

Az 1964. március 26-i összintézeti értekezleten „Az ítélet dialektikus logikai elmélete” c. mű került megtárgyalásra.

Közgazdaságtudományi Intézet

Az Intézet Tudományos Tanácsa 1963. február 15-én tartott ülésén megtárgyalta az Intézet 1962. évi tevékenységéről szóló jelentést és vita után elfogadta. Ezután meghallgatta a moszkvai közgazdasági konferencia tapasztalatairól szóló tájékoztatót.

A Közgazdaságtudományi Intézet 1963. február 7-i osztályvezetői értekezleten megvitatta „A munkanormák szerepének fejlődése” című dolgozatát, majd állást foglalt publikációk és előadások engedélyezésének ügyrendjében és megvitatta a kutatómunka állását az Intézet 1962. évi tevékenységének tükrében.

Az 1963. február 21-én tartott osztályvezetői értekezlet megvitatta „A fogyasztási szerkezet sajátosságai a háztartástatistikai adatok tükrében és azok felhasználása a keresletprognózis készítésénél” c. tanulmányt.

Az Intézet osztályvezetői értekezlete 1963. március 7-én „A háztáji gazdálkodás közgazdasági kérdései” c. tanulmánnyal foglalkozott.

A Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetői értekezlete 1963. március 21-én megvitatta „Az elosztás és a termelési viszonyok összefüggése az átmenetek időszakában, különös tekintettel a mezőgazdaság elosztási és termelési viszonyaira” c. tanulmányt.

A Közgazdaságtudományi Intézet 1963. május 16-án osztályvezetői értekezletet tartott, amelyen megvitatta „A mezőgazdaság jövedelmezőségének kérdése” c. tanulmányt.

*

A Közgazdaságtudományi Intézet Tudományos Tanácsa 1963. október 10-én tartott ülésén „A termelés tőkeigényességének alakulása a kapitalizmusban” és „Az állóalapok és a termelés összefüggése a magyar iparban” c. tanulmányokat vitatta meg, majd meghallgatta a szocialista országok közgazdasági intézetei igazgatóinak moszkvai értekezletéről szóló beszámolót.

*

Az intézet 1963. november 8-án intézeti vitát rendezett „Személyi jövedelemeloszlás a szocializmusban” c. tanulmányról.

*

Az Intézet Tudományos Tanácsának és a II. Osztály vezetőségének közös ülésén, 1963. november 19-én került sor az Intézet távlati (többéves) tudományos tervének és az 1964. évi kutatási tervének megtárgyalására.

*

1963. november 27-én osztályvezetői értekezleten vitatták meg „A gazdasági hatékonyság néhány problémája” c. tanulmányt.

*

Az Intézet 1964. április 9-i összintézeti értekezlete megvitatta az „Imputszorzó” c. tanulmányt.

*

Az Intézet Tudományos Tanácsának és a II. Osztály vezetőségének közös ülésén 1964. március 12-én került sor az Intézet 1963. évi munkájáról szóló beszámoló jelentés megtárgyalására.

*

Állam- és Jogtudományi Intézet

Az Intézet osztályvezetői értekezlete 1963. február 5-én megvitatta az Intézet 1962. évben végzett munkájáról szóló beszámoló jelentést.

*

Az Intézet 1963. március 5-én osztályvezetői értekezleten vitatta meg „Az állampolgári jogok és kötelességek” c. kiadványt.

*

Az Intézet osztályvezetői értekezlete 1963. május 21-én jóváhagyta a külső munkatársak helyzetéről készült tervezetet és előkészítette a jogismeretre vonatkozó felmérés munkálatait.

*

Az 1963. május 28-i osztályvezetői értekezlet megvizsgálta az intézeti dokumentációs munka helyzetét.

*

1963. június 25-én az osztályvezetői értekezlet a jogismeretre vonatkozó vizsgálatok kérdőíveinek összehasonlító vizsgálatát tárgyalta meg.

*

1963. szeptember 24-én A jogismeretre vonatkozó vizsgálat előkészítése c. tanulmány szerepelt az osztályvezetői értekezleten.

*

A Tudományos Tanács 1963. október 22-én megvitatta az Intézet 1964. évi munkatervét és az Intézet belső szervezeti fejlesztésének kérdéseit.

*

Az Intézet osztályvezetői értekezletén 1964. február 25-én került sor az intézeti könyvtári munka felmérésére és az Intézet 1963. évi gazdasági munkájáról szóló jelentés megtárgyalására.

*

Az 1964. március 10-én tartott osztályvezetői értekezlet az Állam- és Jogtudomány, „1964. évi tervével, az állampolgári jogokról készülő kötettel és a bibliográfiai munkákkal kapcsolatos néhány kérdéssel foglalkozott.

*

Az 1964. március 17-én tartott osztályvezetői értekezleten a dokumentációs részleg tevékenységének értékelésére, valamint az egyetemi oktatási program véleményezésére került sor.

*

Az Intézet osztályvezetői értekezlete 1964. március 24-i ülésén megtárgyalta az Association Internationale de Droit Compare márciusi közgyűlésére való előkészületeket.

*

Az Intézet osztályvezetői értekezlete 1964. április 7-i ülésén az állampolgári jogokról készülő kötet munkálatai és a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia VI. kongresszusának előkészítése szerepelt.

*

Az osztályvezetői értekezlet 1964. május 5-én a dokumentációs csoport munkáját és az Intézet külső munkatársairól szóló javaslatot tárgyalta meg.

*

Történettudományi Intézet

Az Intézet Tudományos Tanácsa 1963. február 15-én ülést tartott, amelyen megvitatta és elfogadta az Intézet 1962. évben végzett munkájáról szóló beszámoló jelentést.

*

Az Intézet igazgatója 1963. február 18-án az összfizetési értekezlet keretében értékelte az 1962. évi intézeti munkát.

*

1963. június 14-én az Intézet a Filozófiai Intézettel közösen megvitatta „A népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságai” c. tanulmányt.

*

Az 1963. október 14-én tartott osztályvezetői értekezlet megvitatta az Intézet 1964. évi kutatási tervét, az intézeti dokumentációs folyóirat megindítására vonatkozó javaslatot és a dokumentációs csoport munkáját, valamint az ideológiai továbbképzés helyzetét.

*

Az Intézet Tudományos Tanácsa 1963. október 28-án ülést tartott és megvitatta az 1964. évi kutatási tervet, valamint az Intézet III. és IV. osztályának távlati tervét.

*

Az Intézet osztályvezetői értekezlete 1963. november 11-én az intézeti bibliográfiai csoport munkájával, az intézeti továbbképző tanfolyam tervével és az 1964 tavaszán megrendezésre kerülő Osztrák-Magyar Konferencia előkészítésével foglalkozott.

*

Az 1963. december 13-i osztályvezetői értekezlet napirendjén a bécsi Nemzetközi Történelem Kongresszussal kapcsolatos intézeti feladatok, valamint az 1963. novemberi bécsi Osztrák-Magyar történelem találkozóról szóló beszámoló szerepelt.

*

Az Intézet 1964. február 7-én tartott osztályvezetői értekezletén az 1963. évi intézeti beszámoló jelentést és az „Értekezések a történettudományok köréből” c. sorozat 1964. évi tervét vitatták meg.

*

Az Intézet Tudományos Tanácsa 1964. február 24-én tárgyalta meg az Intézet 1963. évi munkájáról szóló beszámoló jelentést és az Intézet által indítandó 2 éves, középiskolai tanárok számára szervezett továbbképző tanfolyam tervezetét.

*

Az Intézet osztályvezetői értekezlete 1964. február 28-án megvitatta és elfogadta az Egyetemes Osztály távlati tervét.

*

Az Intézet 1964. március 2-án összfizetési értekezletet tartott, amelyen az 1963. évi munkájáról szóló beszámolót vitatták meg.

*

A Történettudományi Intézet osztályvezetői értekezlete 1964. április 6-án megvitatta és elfogadta a „Magyarország története” c. 10 kötetes munka előkészítésére vonatkozó tervezetet és az intézet külső munkatársaira vonatkozó javaslatokat.

*

Az Intézet Tudományos Tanácsa 1964. április 20-án ülést tartott, melynek napirendjén a „Magyarország története” c. mű munkálatainak megindítása és az Egyetemes Osztály távlati terve szerepelt.

*

Régészeti Kutató Csoport

A Kutatócsoport elméleti és módszertani munkaközössége 1963. február 12-i vitáján megvitatta „Az archaológia fogalma és helyzete a tudományok rendszerében” c. dolgozatot.

*

A Kutatócsoportban 1963. március 19-én tartották Párducz Mihály: A felsőtárkányi földvár ásatásai c. előadásának vitáját.

*

A Régészeti Kutató Csoport elméleti és módszertani munkaközössége 1963. április 13-án vitatta meg „A régészet új vizsgálati módszerei és hazai alkalmazási lehetőségei” c. tanulmányt.

*

A Régészeti Kutató Csoport elméleti módszertani munkaközössége 1963. december 3-án vitatta meg „A régészet és művészettörténet” c. tanulmányt.

*

Földrajztudományi Kutató Csoport

A Kutatócsoport részlegvezetői értekezlete 1963. február 18-án foglalkozott a Csoport ügyrendjével, a Csoport kiadványaival és a viták programjával.

*

A Kutatócsoport március 18-i értekezletén foglalkozott a Kutatócsoport könyvtári és dokumentációs munkájával.

*

1963. október 10-én a részlegvezetői értekezlet megvitatta az 1964. évi kutatási tervet, értékelte a III. negyed munkáját, valamint megszabta a IV. negyed feladatait.

*

A Kutatócsoport Tudományos Tanácsa 1963. október 14-én tartott ülésén megtárgyalta a Kutatócsoport 1964. évi munkatervét.

*

A Kutatócsoport 1963. november 4-i részlegvezetői értekezlete az 1964. évben

sorrakerülő nemzetközi rendezvényekről szóló előterjesztést tárgyalta meg.

*

A Kutatócsoport 1964. február 27-i részlegvezetői értekezletén az intézeti munka értékelésére, az 1964. évi egyéni munkatervük megbeszélésére került sor.

*

A Földrajztudományi Kutatócsoport Tudományos Tanácsa 1964. február 28-i ülésén elfogadta a csoport 1963. évi munkájáról szóló jelentését.

*

Dunántúli Tudományos Intézet

Az 1963. február 23-án tartott összintézeti vitaülés a Választási mód és társadalmi rendszer c. tanulmányt vitatta meg.

*

Az Intézet 1963. március 13-i intézeti vitaülésén Szabó Gyula Humanizmus és haladás c. előadása hangzott el.

*

A Dunántúli Tudományos Intézetben 1963. április 9-én intézeti vitát rendeztek „A statisztikai adatgyűjtés szempontjai” címmel.

*

Az Intézet Tudományos Tanácsa 1963. október 9-én tartott ülésén az Intézet 1964. évi kutatási tervét vitatta meg.

*

Az Intézet 1963. december 7-én összintézeti értekezleten vitatta meg az 1963. évi munkáról szóló beszámolót.

*

Az Intézet fennállásának 20. évfordulója alkalmából 1963. december 19-én az Intézet Tudományos Tanácsa ünnepi ülést tartott a Pécsi Nevelők Házában.

*

Szociológiai Kutató Csoport

A Szociológiai Kutató Csoport 1963. június 13-án találkozót rendezett a csoport kutatói és fiatal szociográfus írók között.

*

1963. június 27-én Hans Günther Mayer német szociológus „Kibernetika és szociológia” témakörben megbeszélést folytatott a kutatócsoport munkatársaival.

*

A kutatócsoport 1963. október 17-i csoportvezetői értekezletén a faluszociológia helyzete került megvitatásra.

*

A Kutatócsoport Tudományos Tanácsának 1963. október 31-i ülésén az 1964. évi kutatási terv és „A szabadidő felméréséről folyó kutatások helyzete” tanulmány szerepelt.

*

1963. október 31-én vitaülésen foglalkoztak a Szerep és státusz kategóriák értelmezése c. anyaggal.

*

A Kutatócsoport 1963. november 24-én vitát rendezett a falu társadalmának strukturális helyzetéről és a falu társadalmi átértékgződésének történeti áttekintéséről.

*

*

1963. november 25-én megvitatásra került „Nemzeti és faji erkölcsi előítéletek vizsgálata a gyöngyöskörnyéki három falu felmérésének keretében” és „A város hatása a falusi ifjúságra különös tekintettel annak pályaválasztására” c. anyagokat.

*

1963. november 28-i vitaülésen került sor „Művészeti ízlés szakműveltség” és a „Válások társadalmi okai” c. tanulmányok megvitatására.

*

1963. december 2-án megvitatásra kerültek „Művészeti ízlés városban és falun”, valamint „Az egyházközségek funkciójában beállott változások” c. tanulmányok.

*

1963. december 5-én intézeti vita foglalkozott „Az értelmiség helye falun” és „A falusi öregek helyzete” c. tanulmányokkal.

*

A Kutatócsoport 1964. március 2-án vitát rendezett a gyöngyöskörnyéki szociológiai felvételek eredményéről.

*

A Kutatócsoport rendezésében 1964. március 21-én dr. René König a Nemzetközi Szociológiai Társaság elnöke, a Kölni Egyetem szociológiai professzora „A szociológia módszertanának néhány alapproblémája” címen tartott előadást.

A bizottságok munkájáról

Filozófiai Bizottság

A Bizottság 1963. május 27-i ülésén megvitatta a filozófiai munkaértekezleten előadásra kerülő anyagok téziseit.

A Bizottság soronkövetkező ülését 1963. október 15-én tartotta. Napirendjének első pontjaként az országos távlati kutatási terv 72. sz. főfeladatának 1964. évi tématervével és a Filozófiai Bizottság munkatervre teljesítésével foglalkozott. A Bizottság, mint a Filozófiai Intézet Tudományos Tanácsa ezen az ülésen megvitatta az Intézet 1964. évi kutatási tervét.

A Bizottság 1964. február 4-i ülésén megtárgyalta Sándor Pál egyetemi tanárnak „A tudományos kéaderképzés helyzete a filozófia területén” c. előterjesztését, majd állást foglalt az 1964. évi akadémiai könyvkiadási tervvel kapcsolatos néhány problémát illetően, végül kialakította 1964. évi munkatervét.

A Bizottság, mint a Filozófiai Intézet Tudományos Tanácsa 1964. február 18-i ülésén foglalkozott az Intézet 1963. évi beszámoló jelentésével és azt beható vita után elfogadta.

A Bizottság 1964. május 12-én a 72. sz. főfeladathoz tartozó kutatások múlt évi eredményeivel, az 1965. évi akadémiai könyvterv-javaslatával és a „Filozófiai Írók Tára” sorozat helyzetével foglalkozott.

Közgazdaságtudományi Bizottság

A Bizottság 1963. májusi ülésén megvitatta a Közgazdasági Társaság beszámolóját, valamint az Afro-Ázsiai Kutatócsoport létrehívására vonatkozó javaslatot; továbbá meghatározta 1963. évi munkatervét. A Bizottság egyetértett az Afro-Ázsiai akadémiai kutatócsoport létrehozásával.

A Bizottság 1963. júliusi ülésének napirendjén szerepeltek a távlati kutatási terv koordináló bizottságainak jelentései, valamint a magyar közgazdaságtudomány nemzetközi szakirodalmi kapcsolatai. A Bizottság az előterjesztések alapján megfelelő javaslatokat dolgozott ki.

1964. márciusában a Bizottság a Matematikai Bizottsággal együttműködve ankétot rendezett a matematikai módszerek gazdasági alkalmazásának kérdéseiről.

A Bizottság 1964. májusi ülésén megvitatta a közgazdasági szakirodalmi tájékoztatás újjászervezéséről szóló előterjesztést, amelyet a Bizottság 1963. júliusi határozata alapján létrehívott szakértő bizottság dolgozott ki. A Bizottság foglalkozott ezenkívül a 62. sz. Koordináló Bizottság 1963. évi jelentésével; tudomásul vette a Matematikai Bizottsággal közösen rendezett ankét-ról szóló beszámolót, és folyó ügyeket tárgyalta.

Állam- és Jogtudományi Bizottság

Az 1963. február 28-i ülésén a Bizottság titkára tájékoztatást adott az úrjogi tudományos és szervezeti tevékenység kérdéseiről. Ezután beszámoló hangzott el a termelőszövetkezeti jogi konferenciáról és a hamburgi Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszuson résztvevő magyar delegáció munkájáról. A Bizottság meghallgatta az összehasonlító jogi albizottság tájékoztatóját és a továbbiakban értékelte a Bizottság néhány éves elvi irányító és szervező tevékenységét, végül megvitatta és elfogadta a Bizottság 1963. évi I. félévi munkatervét.

Az Állam- és Jogtudományi Bizottság 1963. november 22-én tartotta soron következő ülését, amelynek első napirendi pontjaként az Akadémia által támogatott két egyetemi tanszék: az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti tanszéke és az ELTE Statisztikai tanszéke 1964. évi kutatási tervét vitatta meg, majd megtárgyalta az ELTE Statisztikai tanszék keretében akadémiai céltámogatással a fiatalokúak bűnözésének okaira vonatkozó kutatások helyzetének felmérésére kiküldött bizottság jelentését, meghallgatta az Állam- és Jogtudományi Koordinációs Bizottság tevékenységéről, távlati tervéről szóló tájékoztatást, foglalkozott a három állam- és jogtudományi kar és az Állam- és Jogtudományi Intézet rendezésében az állam- és jogtudományok tárgyáról és módszeréről tartandó decemberi tudományos ülésszak tervével. Elfogadta az MTA keretében 1964-ben Szegeden tartandó alkotmányjogi konferencia előkészületeiről szóló jelentést és végül megtárgyalta az összehasonlító jogi intézményekkel való kapcsolat szervezeti ügyeinek ápolására létrehozott bizottság előterjesztését.

Történettudományi Bizottság

A Bizottság 1963. március 8-án tartott ülésén először a történettudományi folyóiratok helyzetéről szóló tájékoztató megvitattása szerepelt. A Bizottság a tájékoztatót tudomásul vette. A Bizottság meg-

hallgatta a Szovjetunióban járt magyar történész küldöttség útjáról szóló beszámolót és megállapította, hogy a delegáció útja eredményes volt és további lehetőségeket tárt fel a magyar—szovjet történettudományi együttműködés elmélyítésére. A Bizottság ezután a Magyar—Csehszlovák, Magyar—Lengyel és Magyar—Német Történész Vegyesbizottság 1962. évi munkáját értékelte. Végül az 1964. évi akadémiai könyvterv összeállítására került sor.

*

A Bizottság 1963. május 24-i ülésén az 1965-ben Bécsben sorra kerülő nemzetközi történész kongresszus magyarországi előkészületeivel foglalkozott. Örömmel vette tudomásul, hogy az 1962. júliusi londoni közgyűlésen a Nemzetközi Történész Bizottság a magyar történészek két előadását fogadta el: „Az Osztrák-Magyar Monarchia válsága és felbomlása” és „Az abszolutizmus gazdasági és társadalmi alapjai” c. témával kapcsolatos előadásokat, majd határozatokat hozott a kongresszuson való részvétel előkészületeire. Ezután a Bizottság elfogadta az 1919 előtti magyar és egyetemes történelem távlati kutatási tervének összeállítására vonatkozó javaslatokat.

*

A Bizottság 1963. június 24-i ülésén az akadémiai könyvkiadás helyzetével és problémáinak megvitatásával foglalkozott. A Bizottság beható vita után a könyvkiadás megjavítására megfelelő határozatokat hozott és javaslatokat terjesztett a II. Osztály vezetősége elé.

*

A Történettudományi Bizottság 1963. november 4-i kibővített ülésén Kovács Endre a Történettudományi Intézet osztályvezetője „Ismeretelméleti problémák a mai polgári történetírásban” c. előadását vitatta meg.

*

A Bizottság 1963. december 9-én tartotta következő ülését. Napirendjének első pontjaként meghallgatta a Nemzeti Bizottság tájékoztatását az 1965. évi bécsi nemzetközi történész kongresszus magyarországi előkészületeiről. Ezután a bizottság titkára tájékoztatta a Bizottságot, az 1963. november 25—27 között Bécsben tartott osztrák—magyar történész megbeszélések eredményeiről. A bizottság meghallgatta az Osztrák—Magyar Monarchia történetével foglalkozó 1964. tavaszára tervezett nemzetközi történész konferencia előkészítő munkálatairól szóló tájékoztatást.

*

A Bizottság 1964. március 16-i ülésén értékelte 3 éves tudományos, tudományos-szervező tevékenységét és elfogadta az erről szóló beszámoló-tervezetet. Ezután a Bizott-

ság mint az országos távlati kutatási terv 70. sz. főfeladatának Koordinációs Bizottsága megtárgyalta a főfeladat keretében 1963-ban folyt kutatások eredményeit.

Régészeti Bizottság

A Bizottság 1963. február 8-án ülést tartott. Napirendjén a Régészeti Kutató Csoport 1962. évi munkájáról szóló jelentés, az 1963. évi Akadémia által támogatott témák jóváhagyása, az 1962. évi régészeti könyvkiadás eredményeiről szóló jelentés megvitatása, az 1964. évi akadémiai könyvterv összeállítása és végül a Tabula Imperii Romani (TIR) ljubljana munkaeртеkezletéről szóló beszámoló elfogadása szerepelt.

*

Az Ásatási Bizottság 1963. február 27-i ülésén megvitatta és elfogadta az 1962. évi országos és budapesti leletmentésekről szóló beszámoló jelentést.

*

Az Ásatási Bizottság 1963. március 12-én tartotta következő ülését, amelyen határozatokat hozott az Országos Műemléki Felügyelőség és a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum ásatási engedélyeinek ügyében.

*

Az Ásatási Bizottság legközelebbi ülése 1963. április 2-án volt, amelyen Cs. Sós Ágnes számolt be a zalavári ásatásokról.

*

A Régészeti Bizottság 1963. április 5-i ülésén az 1963. évi régészeti terveket (Budapesti Történeti Múzeum és Országos Műemléki Felügyelőség) tárgyalta meg, majd meghallgatta a római ősrégészeti kongresszusról és a bécsi görög-római epigráfiai kongresszusról tartott beszámolókat. Végül a Bizottság elfogadta a Tabula Imperii Romani 1963. évi munkaeртеkezletének programját.

*

Az Ásatási Bizottság 1963. május 9-én foglalkozott László Gyula csongrád-felgyői kutatásaival és ásatási engedélyek kiadásával.

*

A Régészeti Bizottság 1963. június 10-én tartotta soronkövetkező ülését. Ezen a Budapesti Történeti Múzeum 1963. évi régészeti tudományos tervét vitatta meg és véleményezte.

*

A Régészeti Bizottság 1963. október 14-én ülést tartott. Napirendjén a régészeti könyvkiadás problémái szerepeltek. A Bizottság, mint a Régészeti Kutató Csoport tudományos tanácsa megtárgyalta a Csoport 1964. évi kutatási tervét, majd meghallgatta a IV. Nemzetközi Szláv Régészeti Szeminárium

előkészítéséről szóló beszámolót és a Tabula Imperii Romani ljubjanai értekezletéről adott tájékoztatót. Megvizsgálta a Bizottság a régészeti és az antropológiai kutatás koordinálásának lehetőségeit és végül javaslatot tett egy paleolit konferencia magyarországi megszervezésére.

*

A Régészeti Bizottság 1963. november 18-i ülésén javaslatot tett az 1963. évi akadémiai támogatások elosztása tárgyában.

*

Az Ásatási Bizottság 1964. február 5-én megvizsgálta az albertfalvai ásatások helyzetét és kialakította 1964. évi munkatervét.

*

A Régészeti Bizottság mint a Régészeti Kutató Csoport tudományos tanácsa 1964. február 24-i ülésén megvitatta és jóváhagyta a Csoport 1963. évi munkájáról szóló beszámolót és elfogadta az 1963. évi Akadémia által támogatott témák kutatási eredményeiről szóló tájékoztatót és foglalkozott a régészeti kiadvány bizottság jelentésével.

*

Az Ásatási Bizottság 1964. április 2-án elbírált a beérkezett ásatási engedély-kérelmeket.

*

A Bizottság 1964. április 17-i ülésén értékelte a Bizottság elmúlt 3 évi tudományos-vezetési tevékenységét.

*

A Régészeti Bizottság 1964. május 8-án tartotta következő ülését, amelyen kialakította az 1964. évi munkatervét, majd egyéb folyó ügyeket tárgyalta meg.

*

Művészettörténeti Bizottság

A Bizottság 1963. január 29-én ülést tartott. Meghallgatta a Bizottság elnökének beszámolóját a koordinációs bizottság addigi működéséről és a Művészettörténeti Dokumentációs Központ problémáiról. Ezután foglalkozott az 1965 tavaszára tervezett reneszánsz konferencia előkészítésével, elfogadta az 1963. évi támogatások elosztására tett javaslatot.

*

A Bizottság következő ülését 1963. március 15-én tartotta. Kialakította az 1964. évi akadémiai művészettörténeti kiadványkiadási javaslatot és meghallgatta az 1963. évi akadémiai kiadvány tervben szereplő tanulmánykötetek előkészületeiről szóló tájékoztatót. Az 1963. évi kutatási tervek megvi-

tatása keretében az Iparművészeti Múzeum munkatervét vizsgálta meg.

*

A Bizottság 1963. április 26-án megrendezte az ELTE Művészettörténeti tanszéke mellett működő művészettörténeti munkaközösség első nyilvános vitáját „A XX. század egyes művészettörténeti irányai forrásanyaga felhasználásának lehetőségei” c. témakörből.

*

A Bizottság következő ülését 1963. október 22-én tartotta, amelyen megvizsgálta az akadémiai kiadványok — köztük az akadémiai folyóiratok jelenlegi problémáit. Elfogadta az országos iparművészeti kutatás helyzetéről adott tájékoztatót és foglalkozott a reneszánsz konferencia előkészületeivel.

*

A Bizottság 1964. február 19-én meghallgatta a reneszánsz konferencia előkészületeiről szóló beszámolót és javasolta az Osztályvezetőségnek, hogy a konferencia időpontját 1965. tavaszára helyezze át. Elfogadta a bizottság 3 éves tudományos-vezető tevékenységéről adott összefoglalót és jóváhagyta az ELTE Művészettörténeti Tanszék 1963. évi tudományos munkájáról szóló jelentést.

*

Pedagógiai Bizottság

A Bizottság 1963. február 11-én ülést tartott. Meghallgatta és megvitatta a Bizottság 1962. évi munkájáról szóló jelentést, elfogadta a Pedagógiai Bizottság, Neveléstörténeti Albizottság, Didaktikai-metodikai albizottság és a Neveléstudományi albizottság 1963. évi munkatervét. Ezután az 1963. évi akadémiai céltámogatás elosztásával foglalkozott és összeállította az 1964. évi akadémiai könyvkiadás javaslatot.

*

A Bizottság Didaktikai-metodikai albizottsága 1963. január 21-én tartotta alakuló ülését és kialakította 1963. évi munkatervét.

*

A Bizottság Neveléstörténeti albizottsága 1963. február 25-i ülésén megvitatta a hazai munkaoktatás kérdésével foglalkozó tanulmányokat.

*

A Didaktikai-metodikai albizottság következő ülését 1963. február 18-án tartotta, amelyen meghallgatta és megvitatta „A didaktika és a metodikák kapcsolata; az egyes szaktárgyak metodikájának rendszere, felépítése, időszerű kutatási feladata” c. referátumot.

*

A Didaktikai-metodikai albizottság 1963. március 18-i ülésén „Az oktatási folyamat szerkezete és a tanítási óra” c. vitaanyagot és „Az ismeret, jártasság, készség és képesség fogalma az orosz nyelvoktatásban” c. tanulmányt tárgyalta meg.

*

A Bizottság 1963. május 20-án tartotta következő ülését. Napirendjén Az iskola-reform végrehajtásának időszzerű elvi kérdéseiről szóló referátum szerepelt, majd a Bizottság előterjesztés alapján megvizsgálta a magyar pedagógiai irodalom nemzetközi propagandájának helyzetét, lehetőségeit és az erre vonatkozó javaslatokat.

*

A Bizottság Neveléstörténeti albizottságának 1963. április 29-én tartott ülésén „Tanulmányok a magyar népi demokrácia neveléstörténetéből” c. kiadvány II. kötetét vitatták meg.

*

Az albizottság következő ülésén, 1963. május 27-én referátum hangzott el a hazai és nemzetközi neveléstörténeti folyóiratokban megjelent cikkekről.

*

A Bizottság Nevelésméleti albizottsága 1963. június 10-én „A tanulók világnézeti, erkölcsi fejlődése” c. könyvet vitatta meg.

*

A Pedagógiai Bizottság 1963. június 24-én megtárgyalta az országos távlati kutatási terv 67. sz. főfeladatával kapcsolatban felterhelt problémákról szóló tájékoztatót.

*

A Pedagógiai Bizottság Neveléstörténeti albizottsága 1963. szeptember 25—27 között Szarvason ünnepi üléssorozatot rendezett Kemény Gábor emlékére. Napirenden a magyar tanító- és óvónőképzés története, kutatásának kérdései szerepeltek.

*

A Bizottság Didaktikai-metodikai albizottsága 1963. szeptember 30-án tartotta következő ülését. Napirenden „A kémia oktatás módszerének vizsgálata és értékelése, a teljesítményképes tudás biztosítása szempontjából” c. referátum, majd egyebekben a metodikai ankétok szervezése és az akadémiai tanulmánykötet előkészítése szerepelt.

*

A Pedagógiai Bizottság 1963. október 2-i ülésén a „Magyar Pedagógia” 1962. évfolyamának értékelésével foglalkozott, majd meghallgatta a pécsi etikai konferenciáról szóló tájékoztatót.

*

A Bizottság Neveléstörténeti albizottsága 1963. október 28-án tartott ülésén megemlékezett Eötvös Józsefről, majd a hazai neveléstörténeti kérdésekkel foglalkozott.

*

A Bizottság Nevelésméleti albizottsága 1963. október 28-i ülésén a nevelésmélet néhány rendszertani problémájának vitájára került sor.

*

A Pedagógiai Bizottság 1963. november 11-én tartott ülésén a nevelésszociológia problémáival foglalkozott.

*

A Bizottság Didaktikai-metodikai albizottsága 1963. november 18-án a tankönyvek és a segédkönyvek alapvető didaktikai-metodikai kérdéseit vizsgálta meg, majd a házi feladatok didaktikai problémáival foglalkozott.

*

A Bizottság Didaktikai-metodikai albizottsága 1963. november 19-én országos ankétot rendezett a kémia tanítás időszzerű metodikai kérdéseiről és a metodikai kutatómunka jelenlegi helyzetének felméréséről, majd javaslatot tett perspektivikus kutatási feladatokra.

*

A Bizottság neveléstörténeti albizottsága 1963. november 25-én vitát rendezett a „Tanulmányok a neveléstudományok köréből 1962.” c. akadémiai kiadványról.

*

A Bizottság Neveléstörténeti albizottsága 1963. dec. 19-i ünnepi ülésén emlékezett meg Gaál Mózesről és Péterffy Sándorról.

*

A Bizottság Didaktikai-metodikai albizottsága 1963. december 10-én országos ankétot rendezett a szegedi Radnóti Miklós gimnáziumban a munkaoktatás időszzerű metodikai kérdéseiről.

*

A Bizottság Nevelésméleti albizottsága 1963. december 9-i ülésén meghallgatta és megvitatta „A nevelési terv néhány problémája” c. referátumot.

*

A Bizottság Didaktikai-metodikai albizottsága 1963. december 16-án vitát rendezett „A munkaoktatás egyes didaktikai sajátosságai” c. tanulmányról.

*

A Pedagógiai Bizottság 1963. december 16-án a tehetségek kibontakoztatása kérdésével kapcsolatos pedagógiai feladatokkal foglalkozott.

*

A Bizottság 1964. február 24-i ülésén értékelte elmúlt 3 évi tudományszervező munkáját, majd kialakította a Bizottság 1964. évi munkatervét és a hozzátartozó albizottságok 1964. évi programját.

*

A Bizottság Didaktikai-metodikai albizottsága 1964. március 24-i ülésén kialakította 1964. évi munkatervét.

*

A Bizottság Neveléstörténeti albizottsága 1964. március 23-án ülést tartott és megvitatatta a Neveléstörténeti periodizáció problematikáját.

*

A Bizottság Neveléstudományi albizottsága 1964. április 13-án vitát rendezett egy neveléstudományi probléma kutatásának módszereiről: A magatartás kapcsolata az erkölcsi tudat értelmi összetevőiről c. cikk alapján.

*

Társulati rendezvények

Magyar Közgazdasági Társaság

A Társaság 1963. február 20-i ülésén Nyerges János a „Világkereskedelmi konferencia” c. előadása szerepelt a Nemzetközi szakosztály rendezésében.

*

1963. február 26-án Kasper Egon „Távlati tervezés az iparban” c. könyvének vitája, majd február 27-én Drechsler László „A volumenmérés egységes központi problémái” és Radnai József „Az ügyvitelszervezés problémái” c. tanulmányainak vitájára került sor, az Iparterv szakosztály rendezése keretében.

*

A Társaság 1963. március 11-i ülésén Bognár József „A tudomány és technika szerepe az elmaradott országok gazdaságfejlesztésében”, március 12-i ülésén pedig Fekete György „A mezőgazdasági szakmunkás ellátás” címmel tartott előadást.

*

1963. március 22-én Frigyes Ervin „A jövővelemlésrörödés várható alakulásának vizsgálata matematikai módszer segítségével” c. előadása hangzott el a Népgazdaság tervezése szakosztály rendezésében.

*

A Társaság 1963. március 26-án tartott előadásán Szongoth Miklós „Felvásárlási rendszerünk továbbfejlesztésének kérdései”, a március 27-i előadáson pedig Lukács Ottó „Beszámoló a ciprusi kiküldetéséről” és a március

Földrajzi Bizottság

A Bizottság 1963. október 14-én ülést tartott. Meghallgatta az 1964. évben a Nemzetközi Földrajzi Uniónak Londonban rendezendő kongresszusán való magyar részvétel előkészítéséről szóló beszámolót, majd tudomásul vette a Magyar Földrajzi Társaság által adott tájékoztatót a földrajz középiskolai oktatásának tárgyában tett lépéseiről és azok eredményeiről. Ezután a Bizottság a vitaülések időpontját rögzítette. Meghallgatta a Magyar földrajzi monográfiásorozat munkálatairól szóló tájékoztatást és foglalkozott a távlati tudományos kutatási terv földrajzi témáinak koordinálásával és állást foglalt a Bizottság tagjainak külföldi konferenciákon való részvételében és tájékozódott Magyarország nemzeti atlaszának munkálatairól.

*

28-i előadáson Bakonyi Sebestyén Endre „Az ipari átszervezés néhány gazdasági és szervezési kérdése” c. referátumok szerepeltek. Az előadásokat a Mezőgazdasági szakosztály szervezte.

*

Pénzügyi szakosztály

A Társaság 1963. április 1-én Kis Gábor „Műszaki fejlesztés anyagi ösztönzés”, április 2-án Szita János „A KGST országok közötti gazdasági együttműködés egyes időszerű kérdései” c. referátumokról rendezett vitaülést.

*

Statisztikai szakosztály

1963. május 15-én a Társaság rendezésében Dr. Pápa Miklós: „A KÖZÉRT kiskereskedelmi vállalatok statisztikai eszközei és módszerei” c. előadása hangzott el. Ugyanezen napon Osztrovszky György akadémikus Magyaróvárott „A hazai alumíniumipar távlati fejlesztése és a magyar-szovjet timföld-alumínium kooperáció” címmel tartott előadást.

*

A Társaság 1963. május 22-én tartotta titkári értekezletét. Napirendjén az MTA Közgazdasági Bizottságának üléséről, a Magyar Közgazdasági Társaság küldöttségének Lengyelországban tett tanulmányútjáról szóló beszámoló, valamint az 1963/64. évi munkaterv kialakításával összefüggő teendők tárgyalása szerepelt.

*

A Társaság következő rendezvényei 1963. május 29-én Csepinszky Andor: „Gazdasági

közösségekre szerkeszthető input-output sémák" és május 31-én Jakó Géza „A KGST szakosítások ipari és közgazdasági vetülete” c. előadások voltak a Statisztikai szakosztály rendezésében.

*

Nemzetközi szakosztály

A Társaság 1963. szeptember 24-én G. Kohlmeier A világkereskedelem törvényszerűségei és szerkezeti változásai c. előadását rendezte meg, majd szept. 27-én ülést tartott, ahol Kádas—Kornai—Nagy A gazdaságmatematikai módszerek nemzetközi fejlődése c. referátum megvitatása került sorra.

*

Népgazdasági tervezési szakosztály

1963. szeptember 30-án Bagot Árpád Az anyagellátás szervezése és a forgalmazás módszerei, majd október 22-én dr. Friedrich Rzsmitz A népgazdaság tervezésének és irányításának új gazdasági rendszere az NDK-ban és a pénzügyek címmel tartott előadást.

*

Mezőgazdasági és Politikai-gazdaságtani szakosztály

A Társaság 1963. október 17-i rendezvényén megvitták Csendes Béla—Vági Ferenc A jövedelmezőség és a termelés struktúrája a termelészövetkezetekben, továbbá Jándy Géza Optimumszámítások az ipar-telepítések körében c. referátumát.

*

Statisztikai és Népgazdaság tervezési szakosztály

1963. október 31-én Andorka Rudolf A matematikai modellek a szocialista közgazdasági irodalomban és alkalmazásuk a gazdaság-szervezésben című előadásának vitájára került sor.

*

Kereskedelmi szakosztály

A Társaság következő ülésén, (1963. november 26-án (Balla László Kiskereskedelmi vállalatok szerkezetének és szervezeteinek néhány problémája) és november 29-én (Antal Zoltán A külkereskedelem és a nemzetközi munkamegosztás jelentősége Magyarország számára) címmel hangzott el előadás.

*

Statisztikai és Mezőgazdasági szakosztály

A Társaság 1964. január 24-i rendezvényén A szarvasmarhatenyésztés és tejtermelés c. téma került megvitatásra.

*

1964. február 5-én Boros László A belkereskedelem 1964. évi legfontosabb feladatai címmel tartott előadást a Társaság miskolci tagozatában.

*

A Matematikai és Népgazdaság tervezési szakosztály rendezésében 1964. február 11-én Augusztinovic Mária Az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználása a II. és III. ötéves terv összeállításánál, február 13-án Román Zoltán A munkáslétszám tevékenység jellege szerinti struktúrára vonatkozó adatfelvétel c. előadások hangzottak el.

*

Ipari és Népgazdaság tervezési szakosztály

A Társaság 1964. március 13-án Katócs Albert Az anyaggazdálkodási rendszer továbbfejlesztésének néhány kérdése c. témából vitaülést rendezett.

*

Matematikai és Politikai-gazdaságtani szakosztály

A Társaság 1964. március 23-án és 26-án Simon György—Bródy András Árnéyár és árképzés, ill. Mátyás Antal A polgári növekedési elméletek a modern polgári közgazdaságban c. előadásokat szervezte.

*

A Pénzügyi szakosztály rendezésében 1964. április 8-án Jávorka Edit Az önköltség nemzetközi összehasonlítása c. előadása került megvitatásra.

*

1964. április 15-én Füle Jenő A termelészövetkezetek termelésének differenciáltsága c. előadásáról volt vitaülés, a Mezőgazdasági és Statisztikai szakosztály rendezésében.

*

1964. április 20-án rendezett ülésen Jánossy Ferenc A gazdasági fejlettség mérhetősége és mérései c. előadását ismertette.

*

1964. május 12-én a Társaság Matematikai szakosztályának vitaülésén Marton Béla A bővített újratermelési modellje c. előadását olvasta fel.

*

Magyar Történelmi Társulat

A Társulat tanári tagozata rendezésében 1963. február 27-én Ságvári Ágnes Népi demokráciánk fejlődésének törvényszerűségei 1949—62. c. előadása hangzott el.

*

A Társulat 1963. március 6-i rendezvényén került megvitatásra Klaniczay Tibor Irodalomtörténet és történetírás c. előadása.

*

A Társulat tanári tagozata rendezésében 1963. április 24-én történelemszakos középiskolai tanárok látogatást tettek az MSZMP Párttörténeti Intézetében. Ugyanezen napon Zádor Anna a Kossuth Klubban előadást tartott „Művészettörténet és történetírás” címmel.

A Társulat 1963. május 20—21—22-én tartotta vándorgyűlését Keszthelyen. A vándorgyűlés napirendjén a helytörténeti időszaki kiadványok helyzete, a középiskolai tanterv és a történelem műveltség, a Balaton és környékének története szerepelt.

A Társulat a Művelődésügyi Minisztériummal, az Országos Pedagógiai Intézettel és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal közösen 1963. június 26—július 6. között történelemtanárok részére nyári egyetemet rendezett Pécsen.

A Társulat tanári tagozata 1963. október 9-én a Fővárosi Tanács felügyeleti és továbbképzési csoportjánál ülést tartott, ahol megvitásra kerültek az imperializmus korának, valamint a tanulói aktivitásnak kérdései.

A Társulat tanári tagozata 1963. október 16-án az ELTE Ságvári Endre gyakorló iskolájában bemutató tanítást rendezett középiskolai tanárok számára.

A Társulat tanári tagozata 1963. október 23-i vitatülésén R. Várkonyi Ágnes „A XVII. sz-i Habsburg ellenes harcok ideológiája” c. előadását hallgatták meg a résztvevők.

A Társulat 1963. november 4—5-én Győrben rendezte meg a II. várostörténeti konferenciát. A konferencia napirendjén Győr város történetének problémái szerepeltek, majd november 5-én megalakult a Társulat nyugat-dunántúli csoportja.

A Társulat kelet-dunántúli csoportja és a dunaujvárosi tanács művelődési osztálya 1963. november 14-én a legújabbkori magyar történelem témaköréből rendezett ülősszakot Dunaujvárosban.

A Társulat és a TIT Budapesti Szakosztálya közös rendezésében 1963. december 12-én hangzott el Ránki György „Bárdossy és Kállay” c. előadása.

1963. december 18-án „Az imperializmus magyarországi sajátosságai” címmel Berend

T. Iván tartott előadást a Társulat rendezésében.

1964. január 30-án a Társulat és a TIT közös rendezésében megvitásra került a Levéltári Közlemények c. folyóirat.

A Társulat 1964. február 14-én igazgatóválasztmányi ülést tartott, amelynek keretében Molnár János „Az 1956. évi magyarországi ellenforradalom néhány kérdése” c. előadása hangzott el.

A Társulat tanári tagozata 1964. február 26-án összejövetelt tartott, amelyen megvitatta „A nemzetközi helyzet a II. világháború után” c. téma általános iskolai tanításának problémáit.

A Társulat tanári tagozata 1964. március 25-én felolvasó ülést szervezett a Párttörténeti Intézetben, amelyen Szabó Ágnes „A két világháború közötti magyar munkásmozgalom főkérdései” c. referátuma hangzott el.

A Társulat 1964. május 6-i felolvasó ülésén Váczy Péter „A frankok Pannoniában” c. előadása hangzott el.

Magyar Földrajzi Társaság

A Társaság rendezésében 1963. február 22-én dr. Mérő József „Győr funkcionális településföldrajzi vizsgálatának néhány kérdése” címmel tartott előadást.

A Társaság Dél-dunántúli szakosztálya 1963. március 29-én klubestet rendezett a Pécsi Nevelők Házában, ahol Kolta János bulgáriai tanulmányútjáról számolt be. Adorján Györgyné Beskov „Volksrepublik Bulgarien Natur- und Wirtschaft” c. művét ismertette, Csaba László pedig tájékoztatót adott a Földrajzi Közlemények 1962. évfolyamáról.

A Társaság Természeti földrajzi szakosztálya március 20-án tartott szakosztályi ülésen Somogyi Sándor „A szikesedés földrajzi tényezői Magyarországon” és ifj. Barta Lajos Óriási meteorok szerepe a föld kialakulásában c. előadása hangzott el.

A Társaság Gazdaságföldrajzi szakosztálya 1963. március 22-én meghallgatta Simon László „Az öntözéses mezőgazdaság lehetőségei a Nyírségen” c. előadását.

A Társaság somogy megyei csoportja 1963. április 11-én Kaposvárott ülést tartott. Az ülésen Szabó Pál Zoltán „A komplexitás a földrajztudományokban” Láng Sándor, „Bulgária”, Koltai Péter „A nagyberek állami gazdaság földrajza”, Loczy István „A térkép-olvastatás az aktivizálás módszerének szolgálatában” c. előadások hangzottak el.

A Magyar Földrajzi Társaság közgyűlését 1963. április 17-én rendezte az MTA Felolvasó üléstermében. A közgyűlésen az elnöki megnyitó után tiszteleti tagok és a választmányi tagok megválasztása történt meg, majd az egyes tisztségviselők végzett munkájáról szóló jelentéseiket terjesztették a közgyűlés elé.

A Társaság Gazdaságföldrajzi szakosztálya 1963. május 8-án rendezte Molnár Ferenc „A növényi konzervipar földrajzi vonatkozásai hazánkban” c. előadásának vitáját.

A Társaság Hegymászó Csoportja 1963. május 10-én meghallgatta Karlóczai János „Magyar hegymászók a Keleti-Alpokban” c. előadását.

A Társaság Természetföldrajzi szakosztálya rendezésében 1963. május 31-én hangzott el Székely András „Tönkös, tönklépcsők és korrelatív üledékek problémái Bulgáriában” és Miholits József „Periglaciális morfológiai problémák Bulgáriában” c. előadása.

A Társaság 1963. szeptember 21–23. között rendezte évi vándorgyűlését Győrben. A vándorgyűlés témáiként a Kisalföld mezőgazdaságának és iparföldrajzának kérdései szerepeltek.

A Társaság 1963. október 9-i ülésén Simon László A vízföldtan néhány törvény-szerűsége c. előadása szerepelt.

A Társaság 1963. október 30-án oktatásmódszertani kérdésekkel kapcsolatos ülést rendezett.

1963. október 31-én a Debreceni Egyetemen tartotta a Társaság Tiszántúli Szakosztálya rendes ülést, amelyen Viktor Sficlea, „A Román Népköztársaság Nemzeti Atlasza” és Erdélyi Mihály „Felszínfejlődés Ghanában” címmel tartott előadást.

Az 1963. november 1-i rendezvényen a Térképészeti Szakosztály ülésén Takács Jó-

zsef A térképi helynevek tudományos vonatkozásai címmel tartott előadást.

A Társaság Természetföldrajzi Szakosztály és a Földrajztudományi Kutatócsoport közös rendezésében 1963. november 14-én Irena Dyvorská „A Hidrogeológiai térképezés és kutatás Lengyelországban” címmel olvasta fel előadását.

A Társaság 1963. november 29-én előadást rendezett Antal Zoltán „A külkereskedelem és a nemzetközi munkamegosztás jelentősége Magyarországon” címmel.

A Társaság rendezésében 1963. november 22-én került sor Hans Boesch „A svájci Alpok” c. előadására.

1963. november 28-án Szabó Pál Zoltán „Az éhség földrajza” címmel tartott előadást.

1963. december 10-én a Tiszántúli Szakosztály rendezésében Debrecenben hangzott el Günther Haas A tájökológia problémái c. előadása.

1963. dec. 12-én a Társaság Tiszántúli Szakosztálya debreceni szakülésén meghallgatta Balogh Béla és Szendrői Lászlóné „Változatos óratervezés és órafelépítés a földrajz-oktatásban” és Az 1962. évi országos földrajzi versenydolgozatok díjnyertesének bemutató előadásairól szóló beszámolókat. Ugyanezen ülésen Günther Haas „A természeti földrajzi táj kutatás és feldolgozás mai problémái” c. előadása hangzott el.

A Társaság 1964. január 29-én rendezte meg dr. Bora Gyula „A KGST országok iparföldrajzi vonatkozásai”, 1964. január 31-én pedig Kovács Tamás „Matterhorne-Monte Rosa” c. előadását.

A Társaság 1964. február 12-i ülésén az Oktatásmódszertani Szakosztály Zére Béla „A KGST országok közlekedésföldrajzi vonatkozásai” c. előadására került sor.

A Társaság Természetföldrajzi szakosztály 1964. február 20-án vitát rendezett Láng Sándor „Örményország természetföldrajzi képe” c. referátuma alapján.

A Tiszántúli Osztály 1964. február 25-én és 27-én előadást rendezett Debrecenben dr. Boluszky Pál „Az észak-tiszántúli kereskedelmi vonzás körzetei”, majd Borsy Zoltán „Lengyelországi képek” címmel.

1964. március 13-án a Hegymászó csoport szakcsoportjának ülésén Szentgyörgy József, Hunfalvi Rezső, Keszler Hubert „A Dolomiti-tökon át” c. előadását tartották meg.

*

1964. március 18-án az Orvosföldrajzi szakbizottság tartotta alakuló ülését, március 19-én pedig a Természetföldrajzi szakosztály rendezésében Szilárd Jenő A külső-somogyi meridionális völgyek problémái c. előadásainak vitáját rendezték meg.

*

A Társulat Tiszántúli csoportjában 1964. március 14-én a debreceni egyetem Földrajzi Intézetében Enyedi György „Bulgária mezőgazdasága” címmel olvasta fel előadását.

*

Magyar Régészeti-Művészettörténeti- és Éremtani Társulat

A Társulat 1963. február 19-én tartotta évi rendes közgyűlését, amelyen Oroszlán Zoltán elnöki megnyitója után Radocsay Dénes mondotta el főtitkári beszámolóját. Ezután került sor több tiszteletbeli tag megválasztására és az Ipolyi, Kuzsinszki és Pasteiner emlékérem odaítélésére.

*

A Társulat 1963. április 19-i ülésén B. Thomas Edit „Dorfmeister freskók a szombathelyi Sala Terenna”-ba, Entz Géza „A XIV. századi kőfaragóműhely Zalaváron” címmel tartott előadást.

*

A Társulat 1963. március 18-i szakosztályi ülésén Major Gyula „Napjaink iparművészete Japánban” c. előadása hangzott el.

*

A Társulat rendezésében 1963. április 25-én Weiner Mihályné „Adalékok Róma város újabbkori ötvösművészete történetéhez” c. előadását vitatták meg.

*

1963. május 23-án a Társulat előadást rendezett, Pajor Géza Gondolatok Szentpéter József működéséről címmel.

*

A Társulat 1963. május 31-én Teleki Katalin „Adatok Iványi-Grünwald Béla festészetéhez c. előadását tartotta meg.

*

A Társulat soronkövetkező vándorgyűlését 1963. június 13, 14 és 15-én tartotta Esztergomban.

*

A Társulat 1963. szeptember 27-én tanulmányi kirándulást szervezett a kishánai, tarnaszentmáriai ásatások és a feldebrői templom, valamint Gyöngyös múzeumának és műemlékének megtekintésére.

*

A Társulat 1963. november 29-én ülést tartott, amelyen Oroszlán Zoltán elnöki megnyitója után Zádor Anna emlékezett meg Henslmann Imréről születésének 150. évfordulóján, majd Entz Géza és Szakál Ernő „A Szent István koporsó előkerült fedele” c. közös előadása hangzott el.

*

A Társulat 1963. november 28-án az Iparművészeti Múzeumban vitát rendezett Egyed Edit „Az Eszterházy textilkincsek restaurálásának módszerei” címmel.

*

1963. december 6-án a Társulat tárlatvezetést szervezett a Szépművészeti Múzeumban, ahol dr. Bodnár Éva ismertette a Csontvári-Kosztka kiállítást.

*

A Társulat rendezésében 1963. december 18-i ülésén László Gyula „A Csongrádon feltárt Jurta telep” és Györffy György „A legrégibb magyar viaszpecsét” c. előadását olvasta fel.

*

A Társulat 1964. február 17-i ülésén Fitz Jenő a táci ásatások legújabb eredményeiről számolt be, majd Kádár Zoltán „Konstantinus Monomachos korona újabb rekonstrukciós kísérlete” címmel tartott előadást.

*

A Társaság 1964. március 18-i ülésén Hajnóczy Gyula—Szentlélek Tihamér „Római kori műemlékek rekonstrukciója” és Héjj Miklós „Visegrád városa a XIV—XV. században” címmel tartott előadást.

*

Külföldi kongresszusok, tanulmányutak

Szigeti József, az MTA Filozófiai Intézetének igazgatója 1963. január 24-én az esztétikai nevelés kérdéseiről rendezett konferenciára Moszkvába utazott.

*

Kovács Endre, a történelemtudomány kandidátusa 1963. február 14-én a bécsi magyar kolónia számára történeti előadásokat tartott.

*

Szabó Imre akadémikus 1963. március 6-án Brüsszelbe utazott, ahol a Centre Inter-universitaire de Droit Comparéban előadást tartott „A magyar népi demokrácia jogi rendszerének általános vonásai” címmel, azonkívül a Centre National de Recherche de Logique rendezésében a különböző társadalmi rendszerű országok jogai közötti ellentmondásról.

*

Mádl Ferenc, az MTA főelőadója 1963. március 16-án a Strasbourgi Nemzetközi Összehasonlító Jogi Egyetem tavaszi szeszziójára utazott.

*

Markos György, a Földrajztudományi Kutatócsoport tudományos főmunkatársa 1963. április 8-án és 9-én részt vett az NDK Földrajzi Társaságának Karl-Marxstadt-i ülésén.

*

Sándor Pál egyetemi tanár 1963. április 4-én a Nemzetközi Hegel Társaság végrehajtó bizottsági ülésére utazott Salzburgba.

*

Cukor György, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatóhelyettese részt vett a Nemzetközi Társadalomtudományi Tanács bécsi ülésén 1963. április 8–10-ig.

*

Sós Vilmos és Rózsavölgyi Tiborné a Filozófiai Intézet tudományos munkatársai 1963. április 16-án két hetes szovjetunióbeli tanulmányútra utaztak.

*

Szabó Imre akadémikus, főtítkárhelyettes 1963. április 16-án a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Egyetem strasbourgi tanfolyamára utazott és ott előadásokat tartott.

*

Ránki György, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese a Nagy Októberi Szocialista Forradalom történetének feldolgozásával foglalkozó bizottság ülésére utazott Moszkvába 1963. április 23-án egy heti időtartamra.

*

Zoltai Dénes, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa 1963. április 23-tól május 2-ig tanulmányúton volt a Szovjetunióban.

*

Perényi József, egyetemi tanár a Nemzetközi Balkán Bizottság végrehajtó bizottságának bukaresti ülésszakán vett részt 1963. április 20-án.

*

Komló László, a közgazdasági tudományok kandidátusa 1963. április 21-én 12 hetes tanulmányútra Párizsba utazott a Francia

Tudományos Kutatási Tanács ösztöndíjasaként.

*

Pamlényi Ervin a Történettudományi Intézet osztályvezetője 1963. ápr. 22-től 2 hetes tanulmányúton Csehszlovákiában tartózkodott.

*

Friss István akadémikus a berlini NTA meghívására 1963. május 3-án Berlinbe utazott s ott előadásokat tartott.

*

Kondor György a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa 1963. május 10-én kéthetes tanulmányútra Csehszlovákiába utazott.

*

Schmidt Péter az állam- és jogtudományok kandidátusa 1963. május 10-től háromhetes NDK-beli tanulmányúton vett részt.

*

Horváth Tibor és Viski László, az állam- és jogtudományok kandidátusai 1963. május 13–30. között a Moszkvában rendezett „A szovjet büntetőjog problémái a kommunizmus építésének korszakában” c. konferencián vettek részt.

*

Szigeti József, a Filozófiai Intézet igazgatója és *Elek Tibor* a Filozófiai Bizottság titkára 1963. május 13–15. között részt vettek a szocialista országok filozófiai folyóiratai szerkesztőbizottságainak II. konferenciáján Liblicében, Csehszlovákiában.

*

Hoch Róbert a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa 1963. május 20-án háromhetes tanulmányútra utazott Varsóba.

*

Gerevich László, a Régészeti Kutató Csoport igazgatója 1963. május 27-én a romániai nemzetközi régészeti szemináriumon vett részt.

*

Friss István akadémikus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója 1963. május 18-án Bukarestbe utazott a Román Tudományos Akadémia meghívására előadások tartására.

*

Herczegh Géza, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa a magyar-csehszlovák akadémiai tudományos együttműködés keretében háromhetes tanulmányútra utazott 1963. június 3-án.

*

Kövágó László, a történelemtudomány kandidátusa a magyar-román akadémiai tudományos együttműködési terv kereté-

ben 4 hetes tanulmányútra 1963. június 5-én Romániába utazott.

*

R. Péter Katalin, a Történettudományi Intézet munkatársa 1963. június 17-től 4 héten át kutatásokat végzett Csehszlovákiában.

*

Vörös Antal, a Történettudományi Intézet munkatársa 1963. június 17-től 3 hetes tanulmányúton vett részt Csehszlovákiában.

*

Szűcs Jenő, a Történettudományi Intézet munkatársa 1963. június 17-től 4 hetes tanulmányúton vett részt Csehszlovákiában.

*

Szigeti József, a Filozófiai Intézet igazgatója és *Gedő András* a filozófiai tudományok kandidátusa 1963. június 19—23. között a jugoszláviai Dubrovnikban rendezett nemzetközi filozófiai szimpozionon vett részt.

*

Gerevich László, a Régészeti Kutató Csoport igazgatója 1963. június 25-én Franciaországba utazott, ahol a toursi Centre de'Études Supérieures de la Renaissance nyári előadássorozatán vett részt.

*

Hanák Péter, a Történettudományi Intézet főmunkatársa 1963. június 25-én kezdte meg 3 hetes kutatásait az osztrák levéltárakban.

*

Heckenast Gusztáv, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1963. július 3-án 4 hetes tanulmányútra bányatörténeti kutatások céljából Csehszlovákiába utazott.

*

Szabó Imre akadémikus, *Mádl Ferenc* MTA főelőadó, *Péteri Zoltán* és *Halász József* az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársai résztvettek a Strasbourg Nemzetközi Összehasonlító Jogi Egyetem triezsi nyári ülésszakán (1963. július 5—20. között).

*

Jemnitz János, a Történettudományi Intézet munkatársa 1963. július 22-től 3 hétig a Szovjetunióban folytatott kutatásokat.

*

Szabó Pál Zoltán, a Dunántúli Tudományos Intézet igazgatója 1963. július 28-án a stuttgarti Nemzetközi Karszt-morfológiai szimpozionra utazott.

*

Orbán Sándor, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1963. augusztus 1-én kezdte meg kéthetes csehszlovákiai tanulmányútját.

*

Kerekes Lajos, a történelemtudomány kandidátusa 1963. augusztus 1-én kéthónapos tanulmányútra a bécsi Collegium Hungaricumba utazott.

*

Salamon Ágnes, a Régészeti Kutató Csoport tudományos munkatársa 1963. augusztus 5-től tízhetes tanulmányúton vett részt Csehszlovákiában.

*

Pécsi Márton, az FKCS igazgatója 1963. augusztus 22—28. között részt vett az INQUA löszkutató albizottságának ülésén Prágában.

*

Bónis György, a Pestmegyei Levéltár munkatársa 1963. augusztus 25. és szeptember 2. között Dublinban tartózkodott a Comission for the History of Representative and Parliamentary Justitutions konferenciáján.

*

Markos György, az FKCS tudományos munkatársa 1963. augusztus 26. és 29. között a svédországi Lundban a Regional Sciences Assosiation konferenciáján vett részt.

*

Eörsi Gyula, MTA levelező tag 1963. augusztus 26—31. között részt vett a Luxemburgi Nemzetközi Összehasonlító Jogi Egyetem nyári szesszióján Luxemburgban.

*

Szabó Pál Zoltán, a Dunántúli Tudományos Intézet igazgatója 1963. augusztus 31 és szeptember 14 között Athénben tartózkodott a Nemzetközi Speleológiai kongresszuson.

*

Vértes László régész kandidátus 1963. augusztus 31 és szeptember 14 között részt vett a moszkvai Nemzetközi Paleolit szimpozionon.

*

Lackó Miklós, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1963. szeptember 2—5 között részt vett a Prágában tartott nemzetközi ellenállási mozgalom történetét feldolgozó konferencián.

*

Castiglione László, az RKCS igazgatóhelyettese 1963. szeptember 3—13 között a Nemzetközi Klasszika Archaeológiai Kongresszuson vett részt Párizsban.

*

Mátrai László akadémikus 1963. szeptember 5-én a XIII. Nemzetközi Filozófiai Kongresszusra Mexikóba utazott.

*

Szalai Sándor levelező tag 1963. szeptember 10—21 között részt vett a Nemzetközi Társadalomtudományi Tanács Yale Egyetemén (USA) rendezett ülésén.

*

Mályusz Elemér, a történelemtudomány doktora és *M. Somlyai Magda* a Történettudományi Intézet munkatársa 1963. szeptember 12-én és az azt követő napokban részt vettek a lengyel történészek IX. kongresszusán Varsóban.

*

Niederhauser Emil a Történettudományi Intézet osztályvezetője 1963. szeptember 17-én az V. Nemzetközi Szlavisztikai Kongresszusra Szófiába utazott.

*

Pécsi Márton a Földrajztudományi Kutatócsoport igazgatója 1963. szeptember 18-án Krakkóba utazott a Nyugati Kárpátok geomorfológiájával foglalkozó kollokviumra.

*

R. Várkonyi Ágnes, a történelemtudomány kandidátusa 1963. szeptember 21-én Bécsben előadást tartott az ottani magyar kolónia számára.

*

Marosi Sándor, a Földrajztudományi Kutatócsoport tudományos munkatársa 1963. szeptember 25-én háromhetes tanulmányútra Lengyelországba utazott.

*

Kulcsár Kálmán és *Bencze Imre* kandidátusok 1963. október 1-én háromnapos tanulmányútra Párizsba utaztak a l'Ecole Pratique des Hautes Études ösztöndíjasaként.

*

Mák Mihály, az ELTE adjunktusa 1963. szeptember 30-án 3 hetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott.

*

Vermes Miklós, az Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársa 1963. szeptember 16-án kéthetes szovjet tanulmányútra utazott.

*

Cs. Sós Ágnes és *Sipos István* képviselték a magyar régészetet a Brnóban és Nitrán 1963. október 1—4 között tartott konferencián.

*

T. Mérey Klára, a Dunántúli Tudományos Intézet tudományos munkatársa 1963. október 7-én háromhetes tanulmányútra Csehszlovákiába utazott.

*

Kelemen Zoltán, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa részt vett Moszkvában a KGST „A mezőgazdasági beruházások és az új technika alkalmazásának gazdasági hatékonysága a mezőgazdaságban” témájú munkaértekezleten 1963. október 7—13 között.

*

Lettrich Edit, a Földrajztudományi Kutatócsoport tudományos munkatársa 1963. október 7-től kéthetes tanulmányúton vett részt Csehszlovákiában.

*

Eszlári Éva, a Szépművészeti Múzeum munkatársa 1963. október 9-től 2 hétig tanulmányozta az NDK-ban a német művészettörténeti gyűjteményeket.

*

Sárfalvi Béla, a Földrajztudományi Kutatócsoport tudományos munkatársa 1963. október 10-én háromhetes tanulmányútra utazott az NDK-ba.

*

Castiglione László, a Régészeti Kutató Csoport tudományos munkatársa 1963. október 10-én Rómába utazott, ahol 12 hetes tanulmányúton vett részt.

*

Pamlényi Ervin, a Történettudományi Intézet osztályvezetője 1963. október 14-én kéthetes tanulmányútra Csehszlovákiába utazott.

*

Nemes Ferenc, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa 1963. október 21-én kezdte meg egyéves szovjet tanulmányútját.

*

Simonné Geleji Anna, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa 1963. október 26-án kéthetes lengyelországi tanulmányútra utazott.

*

Szalai Sándor levelező tag 1963. október 27-től november 12-ig a Szovjetunióban tartózkodott tanulmányúton.

*

Barkóczi László és *Mócsy András* kandidátusok a 100. Jahresfeier des Corpus Inscriptionum Latinarum emlékülésén vettek részt Berlinben 1963. október 31—november 2. között.

*

Farkas Márton az MTA főládaója 1963. november 1-én kéthétnapos tanulmányútra Bécsbe, majd 1 hetes időtartamra Münchenbe utazott.

*

Bencze Imre, a Földrajztudományi Kutatócsoport tudományos munkatársa 1963. november 1-én kezdte meg háromhónapos franciaországi tanulmányútját.

*

Benda Kálmán, a történelemtudomány kandidátusa 1963. november 12—16 között részt vett az olaszországi egyetem helytörténeti konferenciáján.

*

1963. november 19-én az alábbi összetételű magyar történész delegáció utazott Bécsbe az ott megrendezésre került magyar-osztrák történész találkozóra: *Ember Győző* akadémikus, *Pach Zsigmond Pál* levelező tag, *Ránki György*, a történelemtudomány doktora, *Ságvári Ágnes*, *Hanák Péter* és *Makkai László* a történelemtudomány kandidátusai.

*

Kovács Endre, a történelemtudomány kandidátusa 1963. november 20-án Bécsben tartott előadást az ottani magyar kolóniának.

*

Berényi József, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa 1963. november 25-én háromhetes tanulmányútra utazott Bulgáriába.

*

Kalicz Nándor, a történelemtudomány kandidátusa a Szlovák Tudományos Akadémia meghívására 1963. december 11-től háromhetes tanulmányúton vett részt Csehszlovákiában.

*

Markos György, a Földrajztudományi Kutatócsoport tudományos főmunkatársa 1963. december 12-én a Lengyel Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján egy hétre Lengyelországba utazott.

*

Rózsa György művészettörténész 1964. január 5-én háromhetes tanulmányúton vett részt a Román Népköztársaságban.

*

Pécsi Márton az FKCS igazgatója 1964. január 21-én kéthetes előadói körútra az NDK-ba utazott.

*

R. Péter Katalin, a Történettudományi Intézet munkatársa 1964. január 20-án kezdte meg egyhónapos tanulmányútját a bécsi Collegium Hungaricumban.

*

Pécsi Márton, a Földrajztudományi Kutatócsoport igazgatója 1964. január 20-tól 30-ig a jénai egyetemen tartott térképészeti kollokviumon, 1964. február 4-én Párizsban a

Nemzetközi Geografiai Unió alkalmazott földrajzi bizottságának ülésén vett részt.

*

Szalai Sándor levelező tag részt vett a Nemzetközi Társadalomtudományi Tanács bécsi ülésén 1964. február 10-én.

*

Szelényi István, a Szociológiai Kutatócsoport tudományos munkatársa 1964. március 2—23 között Csehszlovákiában végzett kutatásokat.

*

Friss István akadémikus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója 1964. február 12-én akadémiai egyezmény aláírása céljából Kubába utazott.

*

Mádl Ferenc, MTA főelőadó, *Halász József* és *Péteri Zoltán*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársai 1964. március 13-án Strasbourgba utaztak, ahol részt vettek a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Egyetem tavaszi szemeszterén.

*

Szikszai Béla, egyetemi adjunktus 1964. március 17—19-én részt vett az UNESCO „Az árképzés különböző gazdasági rendszerei” c. konferenciáján Jeruzsálemben.

*

Ránki György, a Történettudományi Intézet igazgatója 1964. március 28-án a bécsi magyar kolónia számára tartott előadást.

*

Benda Kálmán, a történelemtudomány kandidátusa 1964. március 24-én Ausztriába Sankt-Pöltenbe utazott az ausztriai felvilágosodás kérdéseivel foglalkozó konferenciára.

*

Markos György, a Földrajztudományi Kutatócsoport tudományos főmunkatársa 1964. március 22—26-án részt vett az NDK Földrajzi Társaságának 10 éves jubileumi ülésén Lipcsében.

*

Kerekes Lajos, a történelemtudomány kandidátusa 1964. március 24-én Berlinbe utazott a Német Történelmi Társulat által rendezett Anschluß kollokviumra.

*

Pécsi Márton, a Földrajztudományi Kutatócsoport igazgatója 1964. március 31-e és április 5-e között részt vett Lipcsében az INQUA lösz-statigráfiai albizottságának ülésén.

*

Baraczka István, a Fővárosi levéltár igazgatója 1964. április 15-én kezdte meg 2 hetes csehszlovákiai tanulmányútját.

*

Mátrai László akadémikus 1964. április 26 és május 2 között részt vett az Accademie

Nazionale dei Linceinek Rómában megtartott Galilei emlékünnepeén.

*

Perényi József, a történelemtudomány kandidátusa 1964. április 26-án Szófiába utazott az UNESCO által szervezett Balkán-kutatási Bizottság ülésére.

Külföldi vendégeink

Filozófia

Az 1963. június 25—28 között, a MTA Filozófiai Intézete által rendezett filozófiai munkaértekezleten az alábbi külföldi vendégek vettek részt: *G. Bartsch* (NDK), *A. Kosin* (NDK), *Sz. Mircsev* (Bulgária), *H. G. Harcsev* (SZU), *J. Jermař* (Csehszlovákia), *J. Wiatr* (Lengyelország).

*

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájával fennálló egyezmény keretében *M. Hevesi* filozófus 1963. október 7-től 4 hétig Magyarországon tartózkodott a Filozófiai Intézet vendégeként.

*

1963. november 18-án tíznapos magyarországi tanulmányúton vettek részt *M. Korbulyova* és *J. Celko*, a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének munkatársai.

*

Z. Leppin és *E. Monert* csehszlovák filozófusok 1963. december 9-től december 16-ig tanulmányokat folytattak a MTA Filozófiai Intézetében.

*

Közgazdaságtudomány

A MTA Közgazdaságtudományi Intézete által 1963. március 20—21-én rendezett nemzetközi közgazdaságtudományi munkaértekezleten a következő külföldi tudósok vettek részt: *T. M. Vladigerov* (Bulgária), *B. Minc* (Lengyelország), *S. Heretik* (Csehszlovákia) és *H. Meissner* (NDK).

*

K. Bichler, az NDK Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa 1963. június 7 és 28 között tartózkodott a Közgazdaságtudományi Intézet vendégeként Magyarországon.

*

Karel Suchan csehszlovák közgazdász 1963. június 11-én a Közgazdaságtudományi Intézet meghívására 1 hetes tanulmányútra Budapestre érkezett.

*

G. Kohlmeier, az NDK Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatóhelyettese 1963. szeptember 16 és 27 között a szocialista országok közötti munkamegosztás kérdéseit tanulmányozta a Közgazdaságtudományi Intézet vendégeként.

*

T. V. Rjabuskin szovjet közgazdász 1963. szeptember 30-án kezdte meg kéthetes tanulmányútját a Közgazdaságtudományi Intézet vendégeként a szocialista országok gazdasági mutatóinak összehasonlítási kérdései c. témakörben.

*

Z. Schulz és *S. Wyrobisz* lengyel közgazdászok 1963. október 7 és 21 között a Közgazdaságtudományi Intézet vendégeként népgazdasági tárgyú kutatásokat végeztek.

*

D. V. Dimov bolgár közgazdász 1963. október 10—22 között a mezőgazdaság munkaerőgazdálkodási problémáit tanulmányozta a Közgazdaságtudományi Intézet vendégeként.

*

1963. november 5-én magyarországi tanulmányútra érkezett *V. I. Sztorozsev* és *P. Sz. Holodov* szovjet közgazdász, a moszkvai Világgazdasági Intézet munkatársai, hogy a mezőgazdasági termelés szakosításának és területi elhelyezésének problémái, ill. a szocialista világrendszer törvényszerűségei c. témakörben végezzenek kutatásokat.

*

I. V. Borogyin szovjet közgazdász kandidátus 1963. november 12 és december 3 között a Közgazdaságtudományi Intézet vendégeként a népgazdasági tervezés témakörében folytatott tanulmányokat.

*

D. A. Allahverdján szovjet közgazdász a Közgazdaságtudományi Intézetben 1963. november 18—december 16 között folytatótt kutatásokat.

*

T. Sz. Hacsaturov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja a Magyar Tudományos Akadémia meghívására 7 napos látogatásra 1963. december 10-én Magyarországra érkezett.

V. A. Vinogradov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának főtitkárhelyettese 1963. december 17 és 25 között a Magyar Tudományos Akadémia meghívására Magyarországon tartózkodott.

J. Skolka, csehszlovák közgazdász kutató 1964. április 1-én kezdte meg egyhetes magyarországi tanulmányútját a Közgazdaságtudományi Intézet vendégeként.

N. T. Irov szovjet közgazdász 1964. március 16 és április 5 között Budapesten folytatott tanulmányokat a Közgazdaságtudományi Intézet vendégeként.

L. Urban csehszlovák közgazdász 1964. április 13-án, *B. Levčík* csehszlovák közgazdász 1964. április 15-én, *G. B. Komenda* és *C. Kozusnyik* és *H. Brydlova* csehszlovák közgazdász 1964. április 20-án egy-egy hetes tanulmányútra érkeztek.

T. V. Gatovszkij szovjet közgazdász akadémikus 1964. április 19-én kezdte meg egyhetes magyarországi tanulmányútját a Közgazdaságtudományi Intézet vendégeként.

J. Karlik csehszlovák közgazdász 1964. április 28 és május 1 között kutatott a Közgazdaságtudományi Intézet irányításával.

Állam- és jogtudomány

Marc Ancel francia büntetőjogász professzor a Magyar Tudományos Akadémia meghívására néhány napos látogatásra 1963. április 9-én Budapestre érkezett és a szaktudomány képviselőivel eszmecsere-t folytatott.

J. Groszpin és *P. Kalevski* szovjet jogász kandidátusok 1963. október 5-én 10 napos magyarországi tanulmányútra érkeztek az Állam- és Jogtudományi Intézet vendégeként az alkotmányjog fejlődése és a nemzetközi jog tanulmányozása céljából.

Vida Csok, jugoszláv jogász 1963. november 4 és 14 között az Állam- és Jogtudományi Intézet vendégeként hazai jogi intézmények-

ben folytatott kutatásokat, ill. megbeszéléseket.

Történettudomány

Radoslav Fundarek, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa 1963. január 28-án kéthónapos tanulmányútra érkezett.

Vincent Sedlak és *P. Hapák* a bratislavai Történettudományi Intézet tudományos munkatársai 1963. január 28-tól 5 hetes magyarországi tanulmányúton vettek részt.

Josef Vlachovic, a Szlovák Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1963. március 11-én 4 hetes tanulmányútra érkezett és kutatásokat végzett: Kelet-szlovákia bányászattörténete c. témakörben.

O. Chlemova a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa 1963. május 20-tól 6 hétig végzett kutatásokat a szlovák nép szociális nemzeti és kulturális helyzete 1914—18. c. témakörben.

1963. június 6-án 4 hetes tanulmányútra Budapestre érkeztek *R. Marsina* és *V. Borodovák* csehszlovák kutatók és az Országos Levéltárban, valamint különböző vidéki levéltárakban kutattak a XVIII. századi szlovák történeti fejlődés témakörében.

Az 1963. június 11—13-án Budapesten megrendezett Magyar—Német Történész Vegyes Bizottság ülésén a Német Demokratikus Köztársaság alábbi történészei vettek részt: *K. Obermann* egyetemi tanár, *F. Klein*, *G. Dludek* és *G. Paulus* a berlini Történettudományi Intézet tudományos munkatársai.

S. Kazimir a pozsonyi Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1963. augusztus 1—22 között kutatásokat folytatott a fővárosi és vidéki levéltárakban.

K. Gerbert történész, a varsói Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1963. augusztus 13—28 között a magyar-lengyel történeti kapcsolatok c. témakörben folytatott kutatásokat.

J. Mesáros, a Csehszlovák Történelmi Társulat titkára 1963. augusztus 25-én Buda-

pestre érkezett és részt vett a Magyar Történelmi Társulat sárospataki vándorgyűlésén.

*

V. Sedlak, a pozsonyi Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1963. szeptember 18 és október 9 között folytatta 1963. januárjában megkezdett kutatásait.

*

W. Jonas, a berlini Német Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1963. szeptember 30 és október 11 között különféle történeti kutatásokat végzett a budapesti levéltárakban.

*

Julia le Riverenda kubai történész a Magyar Tudományos Akadémia meghívására 1963. július 17—23 között Magyarországon különböző történész intézmények vezetőivel folytatott tárgyalásokat.

*

O. Chlemova, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa 1963. október 9-én kezdte meg 3 hetes tanulmányútját, melynek keretében „A szlovák nép szociális, nemzeti és kulturális története 1848—1918.” c. témakörben végzett kutatásokat.

*

J. Dubniczky egyetemi tanár, *A. Hübl*, *J. Mahatka* és *E. Purs* a prágai Történettudományi Intézet tudományos munkatársai, *R. Marsina* és *M. Kusik* levéltárosok részt vettek a Magyar Csehszlovák Történész Vegyes Bizottság budapesti ülésén 1963. október 16—19 között.

*

L. N. Nyezsinszkij szovjet történész 1963. október 28-án kezdte meg a 6 hetes magyarországi tanulmányútját és „A szocializmus alapjainak megteremtése Magyarországon” c. témában végzett kutatásokat.

*

M. P. Susarin szovjet történész kandidátus 1963. október 8-án 6 hetes magyarországi tanulmányútra érkezett és kutatásokat folytatott „Magyarország története a X—XVII. században” c. témakörben.

*

*T. M. Iszlamo*v, szovjet történész 1963. október 28-tól november 25-ig terjedő magyarországi tanulmányútján „A magyarországi munkásmozgalom 1907—1914.” c. témakörben folytatott kutatásokat.

*

St. Herbert német történész a berlini Német Tudományos Akadémiával kötött

egyezmény alapján 1963. november 3—7 között Győrben végzett levéltári kutatásokat.

*

1963. november 18-án 3—3 hetes tanulmányútra érkeztek *L. Juck* és *R. Marsina* csehszlovák történészek, akik az Országos Levéltárban és vidéki levéltárakban folytattak kutatásokat.

*

V. I. Olag szovjet történész kandidátus 1963. november 18-án kezdte meg 1 hónapos tanulmányútját a Történettudományi Intézet vendégeként.

*

Mirjana Gross jugoszláv történész, a magyar-jugoszláv államközi megállapodás alapján 1963. december 3-án 1 hónapos magyarországi tanulmányútra érkezett és „Az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása” c. témakörben folytatott kutatásokat.

*

C. Todorova bolgár történész kandidátus 1963. december 13-tól március 1-ig kutatásokat végzett az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása c. témakörben.

*

A. Averbuch, szovjet történész, a történelemtudomány doktora 1964. február 13-án kezdte meg 1 hónapos kutatómunkáját az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc témakörében.

*

O. Chlemova, a Szlovák Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1964. március 12-én 4 hetes magyarországi tanulmányútján a 19. századi szlovák történeti fejlődést tanulmányozta.

*

P. Hapák és *Vadkerti Katalin* a pozsonyi Történettudományi Intézet tudományos munkatársai 1963. március 31-én kezdték meg 3 hetes tanulmányútjukat a Történettudományi Intézet vendégeiként.

*

V. Sedlak, a pozsonyi Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1964. április 2—30 között folytatta elmúlt évben megkezdett kutatásait.

*

F. Bokes csehszlovák történész 1964. április 17-én kéthetes magyarországi tanulmányútra érkezett és a dualizmus kori szlovák nemzeti mozgalom fejlődése témakörben végzett kutatásokat.

*

Leo Valliani olasz történész professzor 1964. április 25-én többhetes tanulmányútra

érkezett és ennek kapcsán április 27-én a Történettudományi Intézetben Olaszország a második világháborúban és az olasz ellenállási mozgalom problémái címen előadást tartott.

*

Az 1964. május 4—9 között megrendezett nemzetközi történetész konferencián az alábbi külföldi történészek vettek részt: *J. A. Piszarjev*, *K. B. Vinogradov*, *V. M. Turok-Popov*, (Szovjetunió), *N. Mikov*, *V. Baceleva*, *C. Todorova*, *R. Sztojkov* (Bulgária), *F. Klein*, *H. Lemke*, *J. Böhm*, *R. Schmidt*, *F. Zöller* (NDK), *H. Momsem* (NSZK), *S. Pascu*, *M. Constantinescu*, *H. Otatea*, *P. Constantinescu*, *E. Deutsch*, *A. Dajkovits* és 5 kutató (Románia), *H. Mikoletski*, *E. März*, *R. Neck*, *H. Steiner* (Ausztria), *L. Valliani*, *E. Raggi-neri* (Olaszország), *J. Droz*, *R. Romano* (Franciaország), *Ch. Jellavich* (USA), *Fr. Zwitter*, *M. Gross* (Jugoszlávia), *J. Krizek*, *A. Holotik* (Csehszlovákia).

*

Régészettudomány

Vaclav Spurny csehszlovák régész a Régészeti Kutató Csoport vendégeként 1963. június 11—25 között kutatásokat folytatott a különböző régészeti feltáráshelyeken.

*

A magyar csehszlovák akadémiai tudományos együttműködési munkaterv keretében *Blazej Benadik* régész 1963. június 19-én 3 hetes tanulmányútra a Régészeti Kutató Csoport vendégeként Budapestre érkezett.

*

A Lengyel Tudományos Akadémiával ennálló egyezmény alapján *Zbigniew Bukowski* régész 1963. szeptember 20-tól 3 héten át régészeti tanulmányokat folytatott a Régészeti Kutató Csoport vendégeként.

*

B. Krüger régész a berlini Német Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján a Régészeti Kutató Csoport vendégeként 1963. július 2—28 között tanulmányúton tartózkodott hazánkban.

*

Zlata Zilinska csehszlovák régész 1963. október 7-én kezdte meg 3 hetes tanulmányútját Budapesten.

*

Hanna Stefanska lengyel régész a Lengyel Tudományos Akadémiával között egyezmény alapján 1963. október 15-től november 15-ig a Régészeti Kutató Csoport vendégeként kutatásokat folytatott.

*

Az 1963. október 22—26 között Budapesten tartott IV. Nemzetközi Szláv Régészeti Szemináriumon a következő külföldi vendégek vettek részt: *N. I. Dovsenok* (SZU), *W. Hensel* (Lengyelország), *W. Kočka* (Lengyelország), *J. Poulik* (Csehszlovákia), *A. Točík* (Csehszlovákia), *P. Grimm* (NDK), *H. Mitscha-Merhaim* (Ausztria), *J. Korosec* (Jugoszlávia), *J. Kovačević* (Jugoszlávia), *G. Stefan* (Románia), *I. Nestor* (Románia), *K. Mijatev* (Bulgária), *Sz. Zagiba* (Ausztria), *P. Pobol* (SZU), *C. Nicolescu* (Románia), *Z. Cilinska* (Csehszlovákia), *M. Komsa* (Románia).

*

B. Novotny csehszlovák régész 1963. november 4-én kéthetes magyarországi tanulmányútra érkezett a Régészeti Kutató csoport vendégeként.

*

M. Mladenovic jugoszláv régész 1963. december 4—24 között a Régészeti Kutató Csoport vendégeként kutatásokat végzett.

*

Micrea Matei régész 1964. január 16-tól 2 héten át a Régészeti Kutató Csoport vendégeként kutatásokat folytatott a Román Tudományos Akadémiával között egyezmény alapján.

*

Leiva Petersen német régész 1964. február 15-én 10 napos tanulmányútra érkezett, melynek során római kori tanulmányokat folytatott.

*

Művészettörténet

Anna Petrova csehszlovák művészettörténész 1963. november 20-án 1 hetes tanulmányútján a budapesti múzeumokban folytatott kutatásokat.

*

Földrajztudomány

A. Rikkimen finn kutató 1963. május 1-től a két ország közötti egyezmény keretében 3 hónapos kutatómunkát folytatott a Földrajztudományi Kutatócsoport vendégeként.

*

Az 1963. június 4—8 között Budapesten megrendezett INQUA Kongresszusra az alábbi külföldi vendégek érkeztek: *I. Gavecsin* (Szovjetunió), *I. I. Krasznov* (Szovjetunió), *K. Zebera* (Csehszlovákia), *E. Basse de Nénorval* (Franciaország), *P. Voldstedt* (NSZK), *J. I. S. Zonnerveld* (Hollandia), *J. Fink* (Ausztria), *S. Van der Heide* (USA), *Zapek Alexander* (NDK), *J. Tricart* (Franciaország), *H. O. Grahle* (NSZK), *G. Schneider* (NSZK).

*

Jan Hanzlik, a Szlovák Földrajzi Intézet tudományi munkatársa 1963. november 11-én kezdte meg háromhetes tanulmányútját a Földrajztudományi Kutatócsoport szervezésében.

*

Ditrich Zühlke, a drezdai Földrajztudományi Intézet tudományos munkatársa a berlini Német Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján a Földrajztudományi Kutatócsoport és a Dunántúli Tudományos Intézet vendégeként kététes tanulmányúton vett részt 1963. november 20-tól.

*

A Földrajztudományi Kutatócsoport rendezésében 1964. április 28—május 4 között a Nemzetközi Földrajzi Unió Periglaciális Geomorfológiai Bizottsága budapesti ülésén a következő külföldi vendégek vettek részt: *R. F. Lack* (USA), *Prof. J. Dresch* (Franciaország), *H. Vogt* (Franciaország), *Z. E. Hamelin* (Kanada), *G. Demek* (Csehszlovákia), *H. Runhardt* (NDK), *H. Lembke* (NDK), *H. Mensching* (NSZK), *J. Dylik* (Lengyelország).

*

A Földrajztudományi Kutatócsoport rendezésében 1964. május 5—11 között a Nemzetközi Földrajzi Unió Földhasznosítási Bizottságának budapesti ülésén a következő külföldi vendégek vettek részt: *T. Jordanov* (Bulgária), *K. Ivanicka* (Csehszlovákia), *Z. Hoffmann* (Csehszlovákia), *V. Klemetsics* (Jugoszlávia), *J. Kostovnický*, *K. Biegajlo* (Lengyelország), *W. Rubitschek* (NDK), *H. Grumanescu* (Románia), *L. Armand* (SZU).

Az Akadémiai Kiadónál megjelent könyveink.

Andics Erzsébet: Das Bündnis Habsburg—Romanov (Studia Historica 52. sz.)
Aggházi Mária: Holzfiguren (2. kiadás)

Ádám László: A szekszárdi dombvidék kialakulása és morfológiája (Földrajzi tanulmányok sorozat 2. sz.)

Baktay Ervin: Die Kunst Indien.

Benediczki Jánosné—Ferge Sándorné—Láng Györgyné—Schnell Lászlóné: A keresetvizsgálat néhány módszertani kérdése (Közgazdasági Értekezések sor. 4. sz.)

Bródy András: Az ágazati kapcsolatok modellje.

Berkovits Ilona: Zichy Mihály élete és munkássága.

Budapest Régiségei XX. kötet. (Szerk. Gerevich László)

Cukor—Sági: Az energiaszükséglet és távlati tervezése (Közgazdasági Ért. sor. 5. sz.)

Das Ungarische Zivilgesetzbuch in fünf Studien (Szerk. Szabó Imre)

Dolmányos István: A magyar parlamenti ellenzék történetéből 1901—1904.

Enyedi György: A Délkelet-Alföld mezőgazdasági földrajza. (Földrajzi monográfiák sor. 6. sz.)

Erdei László: Der Anfang der Erkenntnis (Studia Philosophica 4. sz.)

Értekezések 1962. (Dunántúli Tudományos Intézet.)

Értekezések 1963. (Dunántúli Tudományos Intézet.)

Földes Éva: Népoktatási, népnevelési törekvések az antifeudális népi-forradalmi mozgalmakban.

Györffy György: Magyarország árpádkori történelmi földrajza.

G. Havas Katalin: Az azonosság törvénye a hagyományos és a modern formális logikában.

Irinyi Károly: A Naumann-féle „Mittel-európa”-tervezet és a magyar politikai közvélemény. (Értekezések a történettudományok köréből sor. 31. sz.)

Jánossy—Elek: A relativitás elmélet filozófiai problémái.

Kalicz Nándor: Die Pécel (Badener) Kultur und Anatolien. (Studia Arch. sor. 2. sz.)

Kanyar József: Elsikkasztott földreform — megvalósult földosztás Somogyban. (Értekezések a történettudományok köréből új sor. 33. sz.)

Kerekes Lajos: Anschluss 1938.

Kínai filozófia, Ókor II. kötet (Szerk. Tókei Ferenc) (Filozófiai Írók Tára sor. 23. sz.)

Kovács Endre: A Krakkói Egyetem és a magyar művelődés.

L. Kovrig Ilona: Das avarzeitliche Gräberfeld von Alattyán (Arch. Hung. sor. 40. sz.)

Kövágó László: A magyarországi délszlávok 1918—19-ben.

Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről (Szerk. Szabó Imre).

B. Kutzián Ida: The Cooper Age Cemetery of Tiszapolgár—Basatanya (Arch. Hung. sor. 41. sz.)

La reformation et la renaissance en Pologne et en Hongrie (Studia Historica 53. sz.)

Lettrich Edit: Esztergom a dorogi iparvidék városa (Földrajzi tanulmányok sor. 3. sz.)

Márkus László: A szociáldemokrata történetfelfogás fejlődéséhez. A kezdetektől 1918-ig. (Tudománytörténeti tanulmányok sor. 5. sz.)

Mendöl Tibor: Általános településföldrajz.

Nizsalovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai.

Sz. Ormos Mária: Az 1924-i magyar államkölcson megszerzése (Értekezések a történettudományok köréből, új sor. 32. sz.)

Pach Zsigmond Pál: Die ungarische Agrarentwicklung im 16—17. Jahrhundert (Studia Historica 54. sz.)

Párducz Mihály: Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn (Studia Arch. sor. 1. sz.).

Pedagógiai Évkönyv 5. sz. (Tanulmányok a neveléstudományok köréből 1962.)

Pécsi Márton: Ten Years of Physico Geographic Research in Hungary (Studia Geographica sor. 1. sz.).

Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében (1700—1715). (Értekezések a történettudományok köréből, új sor. 29. sz.)

Pölöskei Ferenc: A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása.

Róza György: Budapest régi látképei.

Sárközi Zoltán: Erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában. (Értekezések a történettudományok köréből, új sor. 28. sz.)

Serfőző Lajos: A KMP tevékenysége a munkás-kultúr- és sportmozgalomban. (Értekezések a történettudományok köréből új sor. 30. sz.)

Simon László: A belterjes mezőgazdaság területi kérdései (Földrajzi tanulmányok sor. 1. sz.).

Cs. Sós Ágnes: Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár; *S. Bökönyi Sándor:* Die Wierbeltierfauna der Ausgrabungen in Zalavár (Arch. Hung. sor. 43. sz.).

Szakál Pál: Az öntözéses termelés gazdasági hatékonysága (Közgazdasági értekezések sor. 3. sz.).

Tanulmányok Budapest múltjából XV. köt.

Tokody Gyula: Ausztria—Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világuralmi terveiben 1890—1918. (Értekezések a történettudományok köréből, új sor. 14. sz.)

Törő Imre—Csaba György—Ács Tamás: A biológia és az orvostudomány egyes filozófiai problémáiról. (Társadalomtudományi kismonográfiák sor. 3. sz.)

Varga Zoltán: A Széchenyi ábrázolás főirányai a magyar történetírásban (1851—1918). (Tudománytörténeti tanulmányok sor. 4. sz.)

Varia (német, francia, angol) (Studia Philosophica 3. sz.)

Vértés László: Tata eine mittelpaleolitische Traverin-Siedlung in Ungarn. (Arch. Hung. sor. 44. sz.)

Veszprém megye helytörténeti lexikona (*Szerk. Kovácsics József, Ila Bálint*).

Vico, G.: Új tudomány. (Filozófiai Írók Tára sor. 25. sz.)

Wittgenstein, L.: Logikai filozófiai értekezés.

Disszertációs viták

Samu Mihály „A jogrendszer fogalma és tagozódásának alapja” c. kandidátusi értekezését 1962. május 31-én védte meg. Az értekezés opponensei Peschka Vilmos és Szamel Lajos az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, a disszertáció témájának megválasztása tükrözi azt a tényt, hogy az állam- és jogelméleten belül a figyelem az eddiginél fokozottabban fordul a jogelmélet problémái felé. A téma a jogelmélet két összefüggő és talán legtöbbet vitatott középponti problémája: a jogrendszer fogalma és a jogrendszer tagozódásának alapja. Ez a témaválasztás igényes és dicséretet érdemel. A disszertáció erénye, hogy a szerző igen színvonalasan elemzi a témára vonatkozó nagy szocialista tudományos irodalmat s a burzsoá irodalmat is jól ismeri, határozottan bírálja, de ebben a vonatkozásban elemzése árnyaltabbá volna tehető. Nagy érdeme, hogy nem reked meg az irodalom elemzésénél, hanem ezt meghaladva tudományos bátorsággal és jó felkészültséggel új utakat igyekszik törni a jogrendszer fogalmának és tagozódása alapjának meghatározása irányában. A témát magas színvonalon, marxista felkészültséggel,

módszerbelileg kifogástalanul dolgozta fel és a tárgyalat problémák megoldását előbbre vitte. Munkájában a jogrendszer tagozódásának alapjává az eddigi felfogásokkal szemben, illetve azokat továbbfejlesztve az uralkodó osztály érdekét és a jogalanyok magatartását teszi, és ezen kívül is számos új megállapítást tesz. Mindezzel Samu Mihály tanúságot tett önálló tudományos munkára való képességéről, arról, hogy önálló tudományos értékek produkálására képes. A vita során a disszertációját a szerző színvonalasan védte meg. Mindezek alapján a bírálóbizottság úgy véli, hogy Samu Mihály behozott érdemességét a kandidátusi cím elnyerésére.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Samu Mihályt az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Takács Imre „A járási tanácsai szervek a Magyar Népköztársaság államszervezetében” c. kandidátusi értekezését 1962. május 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Halász József és Kovács István az állam- és jogtudomány kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció témájáról választott járási tanácsi szervek jelentősége a mezőgazdaság szocialista átszervezése után különösen megnövekedett, minthogy a járáások a termelőszövetkezetek állami irányításában központi helyet foglalnak el. Ezért a disszertáns témaválasztásnak helyességét és időszerűségét a bizottság külön is kiemeli. Ezért helyes az, hogy a disszertáns viszonylagosan nagyobb terjedelemben foglalkozott a járásoknak a mezőgazdaság irányításával kapcsolatos feladataival és hatáskörével, még akkor is, ha ez a disszertáció önálló részét képezi és más államigazgatási szakágazat problémáit viszonylag kevésbé tudta részletesen vizsgálni. A téma szerteágazó, államigazgatásunk ügyszólván összes kérdéseit érinti. Ebből folyik, hogy a szerző a témakörében jelentkező valamennyi kérdéssel egyforma részletességgel és terjedelemmel nem foglalkozhatott. A téma feldolgozásának fő pozitívuma, hogy a disszertáns szélesen rajzolja meg és elemzi a járások történeti fejlődését, a szocialista országok ez irányú államszervezési tapasztalásait és nem utolsósorban lelkiismerete és szorgalmas anyaggyűjtő munkája eredményeként széles gyakorlati tapasztalatokra támaszkodik. Az értekezés új tudományos eredményének tekinthető a járási szervezet valamennyi lényeges kérdésének módszeres feltárása, mélyreható elvi marxista elemzése és javaslata, — ennek sokoldalú megalapozottsága. Ennek eredményeként a disszertáció a gyakorlat számára és igen sok távlatilag és jelen körülményeink között is hasznosítható javaslatot tartalmaz. Az opponensek és a hozzászólók véleményére adott válasza is bizonyítja, hogy a jelölt témájának mind elméleti, mind gyakorlati vonásait kiválóan ismeri. A disszertációt gondos szerkesztés, világos stílus és rendszer jellemzi. A bizottság a disszertáció kiadását javasolja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Takács Imrét az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

Sápi Vilmos „A mezőgazdasági bér munkásság jogviszonyai Magyarországon” c. kandidátusi értekezését 1962. május 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Csizmadia Andor az állam- és jogtudományok kandidátusa és Szabad György a történelemtudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt a jogtörténetnek kevésbé művelt területén jelentős eredményeket mutat fel. A munka gazdag, széles körű kutatás alapján készült, melynek során nagy forrásanyagot gyűjtött össze hazai levéltáraink-

ban. Eredményeket ért el a feudális kori jogforrások feltárása és elemzése terén, a feudális kori munkaviszonyok fontosabb részeire vonatkozó szabályok és gyakorlat feldolgozásában. A jelölt pozitívan foglalt állást azokkal a bíráló megjegyzésekkel kapcsolatosan, amelyek túlzottnak minősítették a mezőgazdasági bér munkásság különálló osztálykénti felfogását a feudalizmusban és sommás egyeztetését a zsellérséggel. Egyetértően foglalt állást az opponensi véleményekben felmerült több kisebb-nagyobb tartalmi és szerkezeti változtatás tekintetében is. A bizottság a színvonalas és kielégítő válasz alapján is és a vitában elhangzottak figyelembevételével a munka kiadását ajánlja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Sápi Vilmost az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Kerekes Lajos „Ausztia annexiója és a nemzetközi diplomácia 1933—1938” c. kandidátusi értekezését 1962. május 25-én védte meg. Az értekezés opponensei Korom Mihály és Ránki György a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy tudományos szempontból fontos témát dolgozott fel disszertációjában, olyan kérdést, amelynek átfogó monografikus feldolgozása eddig a nemzetközi irodalomban sem történt meg. A disszertáció a magyar Külügyminisztérium levéltárának nagyrészt publikálatlan iratanyaga mellett jelentős mértékben felhasználja a nemzetközi diplomácia iratanyagát, s a bőséges diplomáciai anyag biztos marxista elemzésével jut el következtetésig. A disszertáció érdemeinek megállapítása mellett a bizottság felhívja a jelölt figyelmét arra, hogy sokoldalúbban vizsgálja meg az 1933—36 közötti szovjet és nyugati állásfoglalásokat az Anschluss kérdésével kapcsolatban. Helyes lett volna, ha a szerző mélyebben és alaposabban foglalkozna az osztrák nemzeti fejlődés általános elvi kérdésével, valamint ha jobban kidolgozza néhány külpolitikai kérdés belpolitikai összefüggését, különös tekintettel az osztrák Kommunista Párt szerepére. A disszertáció meggyőző bizonyítékát adta a jelölt tudományos felkészültségének és alkotóképességének. A bizottság javasolja a munka kiadását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Kerekes Lajost a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Zágoni Ernő „A KMP harca a munkásosztály antifasiszta, háborúellenes egységének megteremtéséért” c. kandidátusi érte-

kezését 1962. május 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Korom Mihály és Lackó Miklós a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció a magyar munkásmozgalom történetének azzal a fontos szakaszával foglalkozik, amelynek részletes feldolgozása nélkülözhetetlen az 1945-ben bekövetkezett nagy történelmi sorsforduló mélyebb megértéséhez. Nagyrészt publikálatlan forrásanyag felhasználásával, szorgalmas kutatómunkával jelentős új eredményekkel gazdagítja a kor munkásmozgalmának történetével foglalkozó irodalmat. A kor története alapvető elvi kérdéseinek, fontos dokumentumainak sokoldalú elemzésével nemcsak a téma elmélyült ismeretéről, hanem megalapozott marxista történelemszemléletéről is bizonyítást tesz. A disszertáció hiányossága, hogy az ország bel- és külpolitikai helyzetének általános ábrázolása jelentékenyen elmarad a munkásmozgalom kérdéseivel foglalkozó részek színvonalától. Bár a munka általában mentes az egyoldalúságtól, néhány kérdést pontatlanul, másokat leegyszerűsítetten ábrázol. A bizottság a disszertációt megfelelő tömörítés és szerkeszti egységesítés után kiadásra javasolja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Zágoni Ernőt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Berend Iván „Az élő és tárgyiasult munka arányának változása a mezőgazdaságban” c. kandidátusi értekezését 1962. május 8-án védte meg. Az értekezés opponensei Dimény Imre a mezőgazdasági tudományok kandidátusa és Kovács Géza a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy jelölt értekezésében mind elméleti, mind gyakorlati szempontból érdeklődésre számotartó, a hazai irodalomban kevésbé kimunkált téma kidolgozására vállalkozott. A munka fő érdeme, hogy szám szerint a mezőgazdaságunk jelenlegi viszonyai között is sok tényanyag alapján bizonyítja a szerves összetétel növekedésének törvényszerű folyamatát. A munka technikai felszereltségének távlati tervezéséhez hasznos megállapításokat nyújt. Az élő és holtmunka arányának vizsgálatában egészében véve helyes módszereket alkalmaz. Az értekezés fogyatékosságai jórészt az adatok hiányára, azok összehasonlíthatóságának problémáira és az utóbbi években mezőgazdaságunkban végbement mélyreható változásokra vezethetők vissza. A dolgozat legfőbb hiányossága, hogy nem elemezte eléggé mélyrehatóan a szocializmus viszonyai között az élőmunka és a technikai felszereltség belső

összefüggéseit. Több helyen félreérthető és vitatható fogalmazásokat alkalmazott, melyeket azonban az opponenseknek adott válaszában kielégítően tisztázott. A jelölt értekezése bizonyítja, hogy alkalmas önálló tudományos munka végzésére. A választott kérdés fontos, időszerű. Az értekezésben új az, hogy egy olyan aktuális problémát vizsgál és helyez jó megvilágításba, amelyet ezideig hazánkban — a közgazdasági irodalomban — alig-alig vizsgáltak. Újszerű az, ahogyan a hazai tényanyag alapján bebizonyítja azt a törvényszerű folyamatot, amit Marx a szerves összetétel növekedésével kapcsolatban megállapított. Mivel ezt a bizonyítást a termelőszervezeti szektor tényanyagának feldolgozásával végzi, egyben hasznos segítséget nyújt a munka technikai felszereltségének távlati tervezéséhez is. A vitán az opponensi véleményeken kívül más bírálat nem hangzott el. A jelölt az opponensi véleményekre színvonalasan válaszolva megvédte saját álláspontját.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Berend Ivánt a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Cyenes Antal „A szövetkezeti intézmények szerepük a különböző gazdasági rendszerekben, különösen pedig a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet gazdaságában” c. kandidátusi értekezését 1962. április 12-én védte meg.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy jelölt nagyjelentőségű, különös felelősséget és körültekintést igénylő téma tudományos feldolgozását vállalta. A klasszikusok idevonatkozó munkái, valamint a szövetkezeti mozgalom gyakorlati tapasztalatainak és irodalmának elmélyült tanulmányozása alapján nagy tudományos bátorsággal és hozzáértéssel veti fel a kapitalista és a szocialista országok szövetkezeti mozgalmának elvi és gyakorlati kérdéseit. Értekezésében a szövetkezetek társadalmi-gazdasági természetének marxista elemzését továbbfejlesztette, különösen a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időskára vonatkozóan. Az értekezés helyes marxista módszereket alkalmaz és értékét fokozza, hogy gondolatait polemikus formában fejt ki, helyes marxista álláspontból egyaránt vitatkozva burzsoá és a szocialista közgazdákkal. Következtetéseiben azonban nem terjed ki a szövetkezeti fokozatosság olyan mélységű kifejtésére, ami jelenlegi hazai szövetkezeti problémáinkra kimerítő feleletet adna, bár ezekre vonatkozóan is értékes gondolatokat vet fel. A bizottság indokoltan tartja az értekezés idegen nyelven való megjelentetését is. A kérdés kom-

plexumnak a marxista közgazdasági irodalomban szokásos tárgyalásához képest a disszertáció a következő területeken jelent tudományos előrelépést: korrigálja — helyesen — a szövetkezetek meghatározását, a fogasztási szövetkezetet újszerűen világítja meg, újszerűen elemzi a kisártermelő szövetkezetek társadalmi jellegét, újszerűen világítja meg a fokozatosság kérdését (történeti tapasztalatok alapján), gondolatébresztő módon tárgyalja a termelőszövetkezetek jellegének társadalmi-gazdasági kérdéseit. Az értekezés kimagasló alkotás a szocialista országok irodalmában.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Gyenes Antalt a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Erdős Tibor „Az újratermelési ciklus alakulása az imperializmusban” c. kandidátusi értekezését 1962. április 18-án védte meg. Az értekezés opponensei Háy László a közgazdasági tudományok doktora és Nagy Tamás a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt igen fontos és nehéz feladat megoldására vállalkozott, olyan téma kidolgozására, amely a modern kapitalizmus úgyszólván valamennyi alapvető közgazdaságtudományi problémáját érinti. A tárgykörhöz tartozó egy sor lényeges problémát sikeresen oldott meg, noha nem meríti ki témájának egészét. A disszertáció komoly tudományos teljesítmény, az utóbbi évek hazai közgazdaságtudományi irodalmának jelentős alkotása, értékes hozzájárulás az újratermelési ciklus kérdéseinek feldolgozásához. Messzemenően megfelel azoknak a követelményeknek, amelyek a kandidátusi disszertáció iránt támaszthatók. A jelölt igen alapos elméleti tudásról, elemző erejéről, gondolkodásbeli önállóságról tesz tanúságot, ami szilárd marxista elvi állásponttal párosul, bizonyítja, hogy szerzője érett tudományos kutató. A dolgozat fogyatékosága néhány fontos probléma önálló megvizsgálásának hiánya, valamint bizonyos aránytalanságok az egyes kérdések tárgyalásában. (Túlságosan nagy teret foglal el az USA gazdaságának vizsgálata, ezzel szemben nem tesz kísérletet a nyugateurópai ciklus alakulásának mélyebb elemzésére). Módszerében a dedukció túlteng a tények elemzésének rovására. A kérdés komplexumnak a marxista közgazdasági irodalomban szokásos tárgyalásához képest a disszertáció a következő területen jelent tudományos előrelépést: a közbenső válságok és a részleges válságok jellegének meghatározásában, a világháború és a tőkés újratermelési ciklus viszonyának tár-

gyalásában, a fegyverkezési kiadások konjunkturális hatásának az elemzésében, az államilag befolyásolt hitel és pénzforgalom által az újratermelési ciklusra gyakorolt hatás vizsgálatában.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Erdős Tibort a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Forgács Zoltán „A magyar szénbányászat összehasonlító gazdasági vizsgálata” c. kandidátusi értekezését 1962. december 7-én védte meg. Az értekezés opponensei Román Zoltán és Wilcek Jenő a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt nagy statisztikai adat összegyűjtésével és feldolgozásával alapos, átfogó vizsgálatot végzett szénbányászati üzemünk termelékenységének és gazdaságosságának összehasonlítására. E vizsgálat-hoz ez eddigieknél teljesebb és jobb módszert dolgozott ki és alkalmazott. Elemzései a szénbányászati termelékenység növelésének újabb, eddig kevés figyelemre méltatott tartalékait tárta fel. Az elemzésnél korszerű matematikai módszereket alkalmazott és egyes metodikai hiányosságok ellenére is alapjaiban helyes következtetésekre és javaslatokra jut. Munkájának tudományos értékét emelte volna, ha többet foglalkozik a problémák elméleti anyagának megvilágításával, s megállapításainak, javaslatainak általánosításával. A disszertáció értékes, a gyakorlat számára hasznos munka. Az értekezés bizonyítja, hogy a jelölt a tudományos kutatás módszereiben járatos, kutató munkára alkalmas. A bizottság az értekezést kiadásra javasolta.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Forgács Zoltánt a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Varró Tibor „A szocialista ellenőrzés központi szakintézményének fejlődése és működésének problémái” c. kandidátusi értekezését 1963. február 22-én védte meg. Az értekezés opponensei Beér János az állam- és jogtudományok doktora, Gergely István és Fogaras István a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt tudományos igényességgel, széles körű apparátussal dolgozta fel igen időszerű témáját. Az értekezés érdeme, hogy az ellenőrzés elméleti kérdéseivel kapcsolatban úttörő jelleggel egy sor eddig nem érintett kérdést dolgoz fel eredményesen és elemmez meglehetősen sokrétűen. Külön kiemelendők az értekezés azon részei, ahol a jelölt

vizsgálta az ellenőrzés helyét az állami irányítás rendszerében és szerepét a gazdasági tartalmak feltárásában és a tervgazdálkodásban. Az értekezés számos helyes javaslatot tesz, mely segítségül szolgálhat nép-gazdaságunkban az ellenőrzési rendszer további tökéletesítéséhez. Az értekezés hiányosságaiaként kell megemlíteni, hogy nem mindenütt sikerült megfelelő arányokat kialakítani a történeti részben a leíró jelleg és az érdemi elemző részek között. A komplex tárgyalási mód keretében helyenként nem sikerült a szerzőnek a jogi és a közgazdasági szempontokat egyaránt érvényesíteni. Az értekezés tudományos megalapozottságáról tanúskodik az is, hogy a disszertáció témáját érintő és a benyújtása óta eltelt másfél év fejlődése a disszertáció lényeges megállapításait igazolta.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Varró Tibort a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Enyedi György „Délkelet-Alföld mező-gazdasági földrajza” c. kandidátusi értekezését 1963. február 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Fekete Ferenc a közgazdasági tudományok kandidátusa és Gyenes Lajos a földrajzi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az opponensek és a hozzászólók az értekezést kiemelkedően magasszínvonalú munkának minősítették. Értékét fokozza, hogy az ország földrajzi kutatás szempontjából legelhanyagoltabb területét dolgozta fel. A népgazdaság irányítása és a területi tervezés számára értékes módszereket alakított ki és javaslatokat tett. Ez fejezi ki az értekezés gyakorlati hasznosságát és út-törő jellegét elméleti — módszertani szempontból. A disszertáció értékét növelte volna, ha a természeti földrajzi viszonyok vizsgálatakor az éghajlati tényezőket is — a talajhoz és a vízrajzhoz hasonlóan — mérlegelte volna. Ugyancsak kívánatos lett volna a közlekedési földrajzi viszonyok részletesebb elemzése is. A bizottság a dolgozatot kiadásra javasolja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Enyedi Györgyöt a földrajzi tudományok kandidátusává minősítette.

*

Patek Erzsébet „Urnasíros kultúra a Dunántúlon” c. kandidátusi értekezését 1963. január 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Kalicz Nándor és Párducz Mihály a történelemtudomány kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció széleskörű tárgyú irodalmi feldolgozáson és topográfiai munkálatokon alapuló kutatómunka eredménye. A disszertáció a dunántúli urnasíros korszak első összefoglaló feldolgozása, mely eddig számos még publikálatlan régészeti anyagot is feldolgoz. A disszertáció őskori kutatásunkat jelentős eredményekkel gazdagítja. A jelölt a leletanyag alapján vizsgálja az urnasíros kultúra eredetkérdését. Topográfiai adatok alapján vázolja a kultúra beáramlásának főbb útvonalait és elterjedését. Foglalkozik ezenkívül a kultúra társadalmi és gazdasági kérdéseivel is. E kultúra életéről megrajzolt kép realitása részben annak köszönhető, hogy a jelölt a lelőhelyek mintegy felét maga is bejárta. Kiemeli a bizottság, hogy komoly értéke a munkának a nagy anyaggyűjtés és rendszerezés, valamint a településtörténeti kérdések reális vizsgálata. Végül megjegyzi a bizottság, hogy a disszertáció kiadása előtt Patek Erzsébet a vitán elhangzott és általa elfogadott javaslatokat hasznosította munkájában.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Patek Erzsébetet a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Szokolay Katalin „Az Osztrák—Magyar Monarchia lengyelpolitikája az első világháború első felében” c. kandidátusi értekezését 1963. február 8-án védte meg. Az értekezés opponensei Arató Endre és Perényi József a történelemtudomány kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció szilárd, marxista elméleti alapon álló értékes tanulmány, amely jelentős hozzájárulást az I. világháború diplomáciatörténeti irodalmához. Kiterjedt anyaggyűjtésre támaszkodva illeszti be a lengyel kérdést az Osztrák—Magyar Monarchia bel- és külpolitikájának vonatkozó összefüggéseibe. Sokoldalúan mutatja meg a lengyel kérdésben ható ellentétes erők küzdelmeit. A disszertáció érdeme, hogy több kérdésben új, önálló következtetésekhez jut és az azokra vonatkozó irodalmat kritikailag értékeli. A bírálóbizottság azonban az opponensekkel egyetértésben úgy látja, hogy a disszertáció bővebb kidolgozásra szorul. A német kormány lengyel politikája, a monarchia külpolitikájának nemzetközi összefüggései, a lengyel és különösen a galíciai társadalmi és pártviszonyok alaposabb kidolgozása szükséges. Kívánatos volna továbbá legalább egy terjedelmesebb zárófejezetben a lengyel kérdés végkifejlését kidolgozni.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján

Szokolay Katalint a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Poór József „A mai Magyarországi protestáns teológia bírálatához” c. kandidátusi értekezését 1963. január 30-án védte meg. Az értekezés opponensei: Kerékgyártó Elemér és Kónya István a filozófiai tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció komoly értéket jelent a tudományos szintű hazai valláskritikai-filozófiai irodalomban. Tárgyválasztása fontos és aktuális. Az értekezés szorgalmas, alapos kutatásokra épül. Feldolgozási módszere jól mutatja, hogy rendelkezik a tudományos kutatáshoz szükséges elemzési készséggel, problémátárással. A mai protestáns teológia bonyolult kérdései területén igen alapos tájékozottsággal igazodik el, ezeknek az általa adott filozófiai bírálati úttörő jellegű. Elvi következetessége jól árnyalt érveléssel párosult. A disszertáció problematikájának továbbbi kutatása során még következetesebben kell alkalmaznia az „immanens-kritika”, a logikai síkon folyó elemzés mellett a társadalmi-szociológiai elemzési módszert és ezt ki kell egészítenie a pszichikai mozzanatok behatóbb vizsgálatával. Ennek alapján a bírálóbizottság az opponensi vélemények és az elhangzott kritika alapján történő átdolgozás után javasolja az értekezés nyomtatásban való megjelentetését.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Poór Józsefet a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

*

B. Kutzián Ida „A magyarországi rézkor kronológiája” c. kandidátusi értekezését 1963. január 21-én védte meg. Az értekezés opponensei Banner János a történelemtudomány doktora és Párducz Mihály a történelemtudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció elmélyült, széleskörű és a teljes irodalmat felhasználó kutatómunka eredménye. A dolgozat, mely a Kárpát-medence leletanyaga alapján a rézkor új relatív és abszolút időrendjét adja, az előzmények és különböző kapcsolatok részletes kifejtésével a magyar ősrégészeti kutatást értékes alapvető új eredményekkel gazdagítja. Meghatározza a rézkori kultúrák időrendjén kívül a különböző csoportokat és tisztázta ezek vertikális és horizontális összefüggéseit. Kiemelte a bizottság a dolgozat komplex és dialektikus módszerét, amellyel a jelölt a tárgyalt időszakot, annak kultúráit minden oldalról igyekszik megvilágítani. Munkájában nagy területek elmélyült ismeret

retére támaszkodik, vizsgálja a különböző rézkori kultúrák származását, fejlődését és átfogó áttekintést ad a rézkori középkelet-és dél-európai fejlődéséről is. A dolgozat erőssége, hogy B. Kutzián Ida munkája folyamán messzemenően figyelembe vette az érintkező tudományok eredményeit is, mely szintén segítségére volt a magyarországi rézkor átfogó képének megrajzolásánál.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján B. Kutzián Idát a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Berend T. Iván „Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945–1948” c. doktori értekezését 1963. február 26-án védte meg. Az értekezés opponensei Háy László a közgazdasági tudományok doktora, Mód Aladár, a történelemtudomány doktora és Vajda Imre a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció a legújabbkori magyar gazdaságtörténet jelentős alkotása. A disszertáció rendkívül gazdag forrásanyagára támaszkodva a marxizmus-leninizmus alkotó alkalmazásával tárja fel a népi demokratikus fejlődés szempontjából igen fontos, de eddig fel nem dolgozott problémakört — a nagytőke ellenőrzésének, korlátozásának felszámolása előkészítésének és felszámolásának folyamatát az államkapitalizmus sajátos formájának megvalósítása útján. A valóság konkrét vizsgálata alapján mutatja ki Leninnek az államkapitalizmusra vonatkozó megállapításai kiemelkedő jelentőségét, a kapitalizmusból a szocializmusba való békés átmenet viszonyai között. A disszertációnak ezen megállapításai nemzetközi szempontból is figyelmet érdemelnek. A munka meggyőzően leplezi le a szocializmusba való átmenet népi demokratikus útját meghamisító burzsoá nézeteket, helyesen cáfolja a dogmatikus nézeteket is és teszi világossá az átalakulás objektív körülményeit, történelmi szükségzerűségét és ebben a párt gazdaságpolitikájának a szerepét.

Hiányossága viszont a munkának, hogy jelentőségénél kisebb figyelmet fordított az osztályok, a pártok bonyolult küzdelmeinek és a megtett új nehézségeinek a feltárására. Nem vizsgálja továbbá elég alaposan azt a kérdést, hogy a későbbi időszakban elkövetett gazdaságpolitikai hibák gyökerei mennyiben nyúlnak vissza már a szocialista forradalom győzelmét megelőző évekre, ennek a hiányosságnak egyik összefüggése a téma mezőgazdasági vonatkozásainak elhanyagolása, noha annak részletes feltárása természetesen ennek a disszertációnak nem volt feladata. A munkán általában végigvonuló

marxista—leninista kritikai módszer alkalmazása mellett, a szerző helyenként nem kellő kritikával átvesz a párt akkori vezetőitől olyan megállapításokat, melyek — ma már bizonyítottan — helytelenek voltak. Az utóbb elmondottak azonban nem homályosíthatják el a szerző érdemeit és a munka tudományos értékét.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Berend T. Ivánt a történelemtudomány doktorává minősítette.

*

Szabó András György „A törvény és az ember” c. kandidátusi értekezését 1963. február 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Simonovits Istvánné a filozófiai tudományok kandidátusa és Szabó Kálmán a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció magas színvonalú, alkotó jellegű munka, Témaválasztása a marxista filozófia egyik fontos problémáját, a törvények és az emberi tevékenység kapcsolatát ragadja meg. A jelölt érdeme, hogy a törvények konkrét felhasználási módjait is elemzi. Kiemelkedő a disszertáció pártos, polemikus jellege a burzsoá nézetek bírálatában és állásfoglalása a marxista irodalmon belül felmerülő vitás kérdésekben. A jelölt a marxizmus alapján fejt ki álláspontját, bár egyes megállapításai vitathatók. Célszerű lenne, ha a munka részletesebben és mélyebben elemezné a természettudományi vonatkozásokat, valamint a szocialista társadalomnak e témával kapcsolatos problémáit. Javasolja a bizottság a disszertáció nyomtatásban való megjelentetését.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Szabó András Györgyöt a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

*

Földes Éva „Népoktatási, népnevelési törekvések az antifeudális népi-forradalmi mozgalmakban” c. doktori értekezését 1963. március 4-én védte meg. Az értekezés opponensei Révész Imre akadémikus, Nagy Sándor a neveléstudományok doktora és Jausz Béla a neveléstudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Földes Éva munkája nagyigényű tudományos vállalkozás, mely módszertanilag jól tárgyalja az érintett időszakok igen fontos kérdéseit. Széles tárgyszereteken, részben önálló forrásfeltáró munkán és biztos elméleti alapon állva mutatja ki, hogy a népi forradalmi mozgalmak harcuk során maguk teremtik meg a népoktatás és népnevelés igényét és kereteit. A téma szeretete egyik-

másik vonatkozásban a jelenségek túlértékelésére vezettek. Egészében véve azonban a disszertáció egyetemes és művelődéstörténeti szempontból igen jelentős munka s a neveléstörténeti összefüggéseket is nagyobb távlatba állítja. A kutatás módszereinek differenciáltsága, elmélyültsége, a disszertációban bemutatott eredmények mindenben megfelelnek a neveléstudományok doktora tudományos fokozat elnyerése kívánalmának.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Földes Évát a neveléstudományok doktorává minősítette.

*

Hagelmayer István „Pénz a szocializmusban” c. kandidátusi értekezését 1963. február 26-án védte meg. Az értekezés opponensei Esze Zsuzsanna és Hoch Róbert a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció nehéz és fontos témát dolgoz fel úttörő módon. Arra törekszik, hogy a valóság tényeinek gondos elemzése alapján továbbfejlessze a marxi pénzelméletet, a szocializmus viszonyaira. Bátran foglalt állást erősen vitatott kérdésekben, a jelenségek tanulmányozásából az újszerű megállapítások egész sorát vonja le (így pl. részletesen és rendszeresen igyekszik bizonyítani, hogy a szocializmusban a pénz nem az arany; hogy a belső értékkel nem bíró pénz is betöltheti a pénz összes funkcióit, beleértve az értékmérő funkciót is; hogy a szocialista világpiacra a rubel korlátozottan betölti a világpiénz funkcióját). Különösen jól, frapánsan tárja fel a vele szembenálló elméleti álláspontok gyengéit. A szerző a felmerülő igen bonyolult problémákat nem mindenütt tárgyalja kielégítő elméleti mélységgel; egy — mások által sem megoldott — elméleti nehézségen színes és szellemes érveléssel siklik át. A disszertáció színvonalas, eredeti és kitűnő stílusú munkával gyarapítja a közgazdasági irodalmunkat, tehát kiadásra is javasolja a bizottság.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Hagelmayer Istvánt a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Redő Éva „A munkanormák szerepének fejlődése” c. kandidátusi értekezését 1963. április 16-án védte meg. Az értekezés opponensei Falusné Szikra Katalin és Kéri Tamás a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy disszertáns a választott témát nagy gyakorlati tapasztalataira, a hazai, valamint a nemzetközi irodalom széleskörű feldolgo-

zására támaszkodva, megfelelő módszerrel alaposan tárgyalja és helyes elméleti általánosításokhoz, gyakorlati szempontból fontos következtetésekhöz jut el. Kiemelkedő, hogy a hazai irodalmunkban először foglalkozik igen behatóan Taylor és követőinek munkaszervezési rendszerével és azokkal a problémákkal, amelyek a gépesítés előrehaladásával a tőkés normakészítés során jelentkeznek. Még lényegesebb, hogy úttörő módon, az irodalomban elsőnek világítja meg alaposan a normázás összefüggéseit a szocialista gazdasági mechanizmussal és ezzel hozzájárul a normázásról kialakult egyoldalú technikai szemlélet leküzdéséhez. Igazságos kritikát gyakorol a normázás hazai gyakorlatáról és megmutatja azt a szoros kapcsolatot, amely közte és az általános gazdasági-politikai helyzet alakulása között fennállt. Megfelelő súllyal foglalkozik az ellenforradalom utáni gyakorlattal, s bíráló megjegyzései hasznosak a gyakorlat további tökéletesítéséhez. A tanulmány újszerűen elemzi a bér-gazdálkodás és normázás összefüggéseit, valamint a darabért és a normázás közötti kapcsolatot. Ugyanakkor nem dolgozza ki a normák szerepét és a normázás sajátosságait különböző más bérformák alkalmazása esetén. A tanulmány egyes megfogalmazásai nem elég világosak és a szerkezet sem mindig következetes.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Redő Évát a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Molnár Ferenc „Az újratermelési ciklus az Egyesült Államokban” c. kandidátusi értekezését 1963. április 23-án védte meg. Az értekezés opponensei Erdős Tibor és Kenessey Zoltán a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció igen fontos tudományos kérdéssel foglalkozik. A téma a mai kapitalizmus marxista kutatásának egyik kulcsfontosságú problémája. A vizsgált kérdés helyes megválaszolása elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt fontos s a tárgykör a politikai gazdaságtan legbonyolultabb, a marxista közgazdászok által sokat vitatott kategóriáihoz kapcsolódik. A jelölt az értekezés kidolgozásakor a tárgyalat kérdés sokoldalú megközelítéséről, a szakirodalom alapos ismeretéről, tudományos igényű feldolgozásáról tett tanúságot. A tárgyalat jelenségekről általános következtetések levonására törekedett s egyben hatalmas tényanyag alapján alkotott és adott képet az olvasó részére. Bebizonyította, hogy megfelelő jártassággal rendelkezik a közgazdasági kutatásban nélkülözhetetlen statisztikai

apparátus alkalmazásában. A disszertáció egyik fő érdeme, hogy sok kérdést új módon elemez és több új következtetésre jut. A monopoltőkés állam szerepét nem statikusan vizsgálja, hanem dinamikájában kumulatív folyamatokra. Új, továbbá a társadalmi szerkezetben beálló változások hatásának vizsgálata az újratermelési ciklus alakulására. Igen értékes új gondolat a pénzjövödelmeknek a ciklus különböző szakaszaiban, különösen a válság szakaszában bekövetkező mozgásának kifejtése. Mindezek az új gondolatok jelentősen emelik a disszertáció értékét. A disszertáció vitatható elemei közé tartozik az a nagy súly, amelyet a fogyasztói beruházásoknak, valamint a szolgáltatások jelentőségének tulajdonít a ciklus menete szempontjából, s hogy nem domborítja ki eléggé a tudati elem szerepét a ciklus befolyásolásában. A bizottság a disszertációt kiadásra érdemesnek tartja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Molnár Ferencet a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Ganczer Sándor „Árszámítások modern matematikai módszerekkel” c. kandidátusi értekezését 1963. április 22-én védte meg. Az értekezés opponensei Kádár Iván és Kopácsy Sándor a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a gazdasági élet különböző összefüggéseinek feltárása és a gazdasági folyamatok ábrázolása egyre sürgetőbben követeli az új, modern kvantitatív módszerek alkalmazását. A jelölt értekezése ezért igen aktuális és hasznos munka. Kiemelendő, hogy a jelölt nemzetközi viszonylatban is elsőként kísérlete meg a gyakorlatilag számbajöhető egyes ártípusok számítását, azok összevetését és elemzését a legfőbb termékcsoportokra vonatkozóan. E számítások módszertanának kidolgozása és gyakorlati alkalmazása során sok új összefüggéssel és módszertani eljárással gazdagította — elméletileg és gyakorlatilag egyaránt — az árszámítások modern apparátusát. Elméletileg igen jelentős az a megállapítása, hogy a teljes tartalomszámításokat nem befolyásolja a számításokban felhasznált kiinduló árendszer. A jelölt hazai viszonylatban elsőként alkalmazta a sorosztásos technológiai matrixok és matrixonoknak oly módon való átrendezését, hogy a felbonthatóság foka nagyobb legyen. A disszertáció komoly érdeme, hogy az úttörő témának didaktikailag is igen jó feldolgozást adja. A disszertáció hiányossága, hogy egyes részek vázlatosak és néhány esetben az egyébként a témához képest különösen olvasmányos stílus mellett pontatlan fogal-

mazások is előfordulnak. Az értekezés kiadását a bizottság javasolja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú véleménye alapján Ganczer Sándort a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Szabados Anna „A dieselesítés jelentősége és továbbfejlesztési lehetőségei hazánkban” c. kandidátusi értekezését 1963. április 22-én védte meg. Az értekezés opponensei Dékány István a műszaki tudományok kandidátusa és Simon György a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy jelölt a népgazdaság szempontjából fontos és időszerű kérdést dolgozott fel. A tudományos kutatás módszereit helyesen alkalmazza, állításai a tények beható ismeretére, gondos mérlegelésére támaszkodnak. Következtetései, javaslatai általában megalapozottak. Az első dieselesítési programról adott bírálata határozott, tárgyilagos, építő jellegű, bár hiányvolható, hogy nem mutatott rá kellő súllyal, hogy ez a program tulajdonképpen csak mennyiségi mutatószámokon alapul, a műszaki fejlesztés tényleges problémáit nem érintette. A dolgozat több újszerű megállapítást tartalmaz. Ilyenek például az új gyártmányok kibocsátási feltételeire a cserélődési sebességre, a csereszabotosság, a service, a garanciális költségek összefüggésére és a fejlesztési és kutatási tevékenység koncentrálásának szükségességére vonatkozó megállapításai. A disszertáns a vizsgált területen igen hasznos munkát végzett, javaslatai már többségükben alkalmasak arra, hogy ezt az iparvezetést a tárgyalt iparágban felhasználja, segítséget nyújtanak az új dieselprogram kidolgozásához és hatékonyabb végrehajtásához. A dolgozat bizonyítja a jelölt alkalmasságát az önálló tudományos kutatómunkáról.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Szabados Annát a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Csatári Dániel „Magyar-román viszony a második világháború éveiben” c. kandidátusi értekezését 1963. március 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Arató Endre és Ránki György a történelemtudomány kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció jelentős tudományos értékű feldolgozás. A II. világháborúnak magyar viszonylatban legkevésbé feltárt és igen bonyolult problémáját oldotta meg. A két ország diplomáciai kapcsolatainak és nemzetiség történetének vonatkozásán túl

helyesen értékeli a munkásmozgalom legfontosabb eseményeit. Magyarország és Románia nemzetiségi politikájának jellemző vonásait foglalja össze s kapcsolja egybe a nemzetközi diplomácia történetével, s olyan összefoglaló feldolgozást nyújt, amely eddig nem állt a történettudomány rendelkezésére. Külön kiemelendő a disszertáció stílári értéke, nyelvezetének szépsége és szókincsének gazdagsága. A munka fontos hozzájárulás a nacionalizmus elleni eszmei küzdelemhez: politikai és szakmai szempontok egyaránt indokolják a nemzetközi érdeklődésre is számot tartó mű kiadását. A dolgozat túlsúlyban levő pozitívumai mellett a bizottság felhívja a figyelmet bizonyos összefüggések árnyaltabb elemzésére, így pl. a népfront politika, az erdélyi társadalom összetétele és jellege, az erdélyi értelmiség nacionalizmusa. A bizottság szükségesnek tartja felhívni a figyelmet a korszakkal való azonosulás és a történeti távlat egymáshoz való viszonyára. A munkának nagy érdeme, hogy érzékelhető közelségbe hozza a tárgyalt időszak eseményeit és szereplőit, de az esetenként a szükséges kritikai szemlélet rovására történik.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Csatári Dánielt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Bajáki Veronika „A lakosság részvétele a helyi szovjetek közrendvédő bizottságaiban” c. kandidátusi értekezését 1963. március 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Bihari Ottó az állam- és jogtudományok doktora és Névai László az állam- és jogtudomány kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt témaválasztása helyes volt, a szocialista államfejlődés jelentős kérdését dolgozta fel. Megállapításai a szovjet fejlődés elvi értékelésén túl a magyar jogfejlődés számára különösen hasznosak, mert olyan új állam és jogintézményeket fejteget, amelyeket még a magyar szakirodalom nem dolgozott fel. A mű értékét növeli, hogy olyan időszerű kérdés differenciált tudományos elemzéséhez járul hozzá új tudományos eredményekkel, mint a szocialista törvényesség és ennek demokratikus biztosítékai. Az új tudományos eredmények közé kell sorolni az állandó bizottságok jellegéről, a társadalmi bizottságok döntései elleni jogorvoslatokról, a társadalmi öntevékenységek jogi szabályozásáról, a magyar tanács szervezetében a közrendvédelmi állandó bizottság létezéséről kifejtett tetteket. A szerző magas elméleti színvonalon foglal állást az opponensek által is észrevételezett, nyitottnak minősíthető kérdésekben is. Ilyen nyitott kér-

désnek minősíthetők többek között a közrendsértés fogalma, az állandó bizottságok kisegítő vagy igazgatási jellege. A bizottság megállapította azt is, hogy a jelölt teljesen ismeri a téma szakirodalmát, a disszertáció előkészítéséhez gazdag tudományos apparátust használt fel. A munka marxista—leninista megalapozottsága és elméleti színvonalja megfelel a kandidátusi értekezésekkel szemben támasztott követelményeknek. A bizottság javasolja a mű kiadását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Bajáki Veronikát az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Kende István „A francia nyugat-afrikai gyarmatbirodalom bomlása” c. kandidátusi értekezését 1963. március 8-án védte meg. Az értekezés opponensei Sík Endre a történelemtudomány doktora, Babirák Ilona a történelemtudomány kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Kende István disszertációja alapos, értékes munka, mind tudományos, mind politikai szempontból, nemcsak hogy eléri a kandidátusi disszertáció mértékét, de azt sok tekintetben felül is múlja. A szerző komoly kutatómunkát folytatott, nagy könyv-, sajtó és dokumentum anyagot dolgozott fel, s a rendelkezésre álló anyag alapján önálló és értékelő munkát végzett. Az opponensek és hozzászólók véleménye szerint munkája hűzágpótló az Afrika irodalomban és a kérdések nemzetközi politikai megítélésében is helyes következtetésre jut. A munka kiemelendő érdemeit és várható megjelenését mérlegelve a Bizottság néhány, de a munka érdemi részét nem érintő kritikai észrevételt tesz: szükségesnek látja a tárgyalta országok továbbfejlődése, társadalmi viszonyai és a francia gyarmatosítás és dekolonizáció sajtós jellemvonásainak árnyaltabb kidolgozását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Kende Istvánt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Máriás Antal „A termelés mennyisége és a termelési költségek közötti összefüggések iparvállalatokban” c. kandidátusi értekezését 1963. március 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Bródy András a közgazdasági tudományok kandidátusa és Orosz József a közlekedéstudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Máriás Antal értekezésében azt vizsgálja, hogy a termelési célok hogyan hatnak a termelési költségekre, s milyen tényezőket

kell figyelembe venni a termelés mennyiség és strukturális változásaival kapcsolatos fejlesztés meghatározásánál. A jelölt munkája a szocialista ipar-, illetve üzemgazdaságtan egyik eddig elhanyagolt területén hoz új elméleti-módszertani eredményeket. Ilyenek: 1. a polgári üzemgazdaságtan költségváltozási függvényének kritikája és a tervgazdálkodás tényleges üzemi körülményei között történő alkalmazása; 2. a gyártóeszköz kihasználás és a műszaki fejlesztési alap tartalékainak és veszteség-forrásainak feltárása. Érdeme a disszertációnak, hogy elemzése főképpen a szezoniparra vonatkoznak, ahol eddig kellő színvonalú közgazdasági kutatómunka alig folyt. A disszertáció számos következtetése ezeken a területeken hasznosítható. A disszertáció egyes megállapításai, pl. a gazdaságosság-jövedelmezőség kérdéseiről, a termelés növelésének korlátairól nem eléggé kidolgozottak.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Máriás Antalt a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Szamel Lajos „Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái” c. doktori értekezését 1963. április 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Szabó Imre akadémikus, Beér János, az állam- és jogtudományok doktora és Kovács István, az állam- és jogtudományok doktora voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Szamel Lajos időszerű, a szocialista államigazgatási jogtudomány, de az államjog, állam- és jogelmélet szempontjából egyaránt jelentős témát választott doktori értekezése tárgyul.

Az államigazgatás vezetése — különösen az utóbbi években mind elméleti, mind államépítési szempontból több fontos problémát vet fel, amelyek sokoldalú, monográfus igényű elemzésével a szocialista államigazgatási jogtudomány ma még adós. Szerzőnek ezért kétségtelen érdeme, hogy értekezésében újszerűen, tudományos megalapozottsággal és mindvégig következetesen a marxizmus—leninizmus alapján feldolgozza az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémáit. A korszerű követelményeknek megfelelően előtérbe állítja a jog szervező-rendező funkciójának vizsgálatát, feloldja az államigazgatás és az államigazgatási jog történetileg kialakult merev ellentétét; sokoldalúan megalapozott választ ad a szocialista államigazgatási jog szerepére, feladataira, más társadalom tudományokhoz való viszonyára. Újszerűen és rendkívül világosan fejt ki a különböző burzsoá felfogások bírálatát, ugyanakkor rámutat a szocialista államigazgatási jogtudományi munka hiányosságaira is. Az

értekezés ezen megalapozó jellegű elemzéseken túlmenően még számos új tudományos eredménnyel gazdagítja a szocialista államigazgatási jogtudományt. Ezek közül is kiemelendők tartja a bírálóbizottság az általános vezetés, valamint az államigazgatási vezetés összefüggéseinek és megkülönböztető jegyeinek elmélyült feldolgozását; az irányítás és felügyelet, az utasítási jog és az engedelmisségi köteletség körében elért jelentős új elméleti eredményeit. Az értekezés gazdag irodalmi és tapasztalati bázisra épül, hasznosítja a szocialista államigazgatási jogtudomány, az államjog, állam- és jogelmélet tárgyköréhez kapcsolódó szinte teljes anyagát. A feldolgozást elmélyültség és alaposág, az okfejtés világos, élvezetes módja jellemzi. A bírálóbizottság külön hangsúlyozni kívánja, hogy a vitatott doktori értekezés számos elemzésével és megállapításával közvetlenül segítheti az államépítő munkát, nemcsak a hagyományos állami igazgatás területén, hanem fejlődésünk jelenlegi szakaszában, különösen fontos gazdasági vezetés és igazgatás területén is. Az opponensek és a bírálóbizottság véleménye szerint szerző magas szinten, sokoldalúan megalapozva dolgozza fel a szocialista államigazgatás vezetésének jogi alapproblémáit, munkája egészében új tudományos eredmény, amely a doktori disszertáció követelményeinek minden szempontból megfelel. Az értekezés opponenseinek tudományos megalapozott kritikái észrevételeire színvonalasan válaszolt és a további kutatásokra vonatkozó következtetéseket vont le.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Szamel Lajost az állam- és jogtudományok doktorává minősítette.

*

Timár Máttyás „A költségvetés szerepe az állam gazdaságirányító tevékenységében” c. kandidátusi értekezését 1963. május 17-én védte meg. Az értekezés opponensei Bognár József, a közgazdasági tudományok doktora és Jávorka Edit, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt fontos és feltáratlan határterületet választott tudományos vizsgálata tárgyául. Az állami költségvetés szerepe a gazdasági irányításban a közgazdasági, jogi és szervezési kérdések széles körét érinti; a kölcsönösen összefüggő és időszerű kérdések feldolgozásával a jelölt jó szolgálatot tesz mind a közgazdaságtudománynak, mind az államigazgatási tudománynak. Fontos és új megállapításokat tesz a költségvetésnek az állam által irányított gazdasági folyamatok rendszerében betöltött szerepéről, a pénzügyi mérlegrendszer növekvő jelentőségéről,

a népgazdasági tervezésben, a termelőszövetkezetek pénzügyi támogatásának és a beruházások finanszírozásának formáiról és módszereiről. Tudományosan újszerűen tárgyalja a költségvetés gyakorlati felhasználásának reális lehetőségeit és határait; egyes pénzügyi konstrukciókban rejlő lehetőségeket az árrendszer és a nyereségrészesedési rendszer megjavítására. Kár, hogy a megoldási módok kidolgozásánál a szerző nem teljesen aknáztta ki azokat a lehetőségeket, amelyeket a kutatási anyag elemző része magában rejt. Egyes területeken a jövőbeni fejlődés problémáit nem veti fel, így nem foglalkozik a költségvetés kérdésével. Egészében az értekezés meghaladja a kandidátusi disszertációkkal szemben támasztott követelményeket. A szerző a tárgy biztos ismeretéről, széles közgazdasági áttekintésről, kiemelkedő kombinatív-elemző képességről tesz tanúságot. Értekezését formai szempontból a szilárd szerkezet, a helyes arányérzék, a világos és szabatos kifejezésmód jellemzi.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Timár Máttyást a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Báti László „A modern nyelvoktatás kérdései a középiskolában a múlt század második felétől a felszabadulásig” c. kandidátusi értekezését 1963. április 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Ágoston György a neveléstudományok kandidátusa és Komor Ilona az irodalomtudomány kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szerző figyelemreméltó, sok tekintetben úttörő munkát végzett. Több új eredménnyel, anyaggal gyarapította középiskolai nyelvoktatásunk történetének szakirodalmát. A munkát a források, tények, adatok gondos felkutatására való törekvés jellemzi. A tények összefüggéseit általában a marxizmus módszerével elemzi. A nyelvoktatás kérdéseit kultúrpolitikai távlatban látja. Hiányolja azonban a bizottság a dolgozatban a mélyebb pedagógiai megalapozást. Továbbá kifogásolja, hogy a szerző esetenként közvetlen kapcsolatot tesz fel nyelvoktatási jelenségek és osztályérdekek között. A dolgozat értékét emelte volna a tárgyalt korszak tankönyvirodalmának jelentősebb mértékben való feldolgozása is. A bírálóbizottság tekintetbe vette, hogy a jelölt értekezését 1959-ben nyújtotta be.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Báti Lászlót a neveléstudományok kandidátusává minősítette.

*

Barla Szabó Ödön „A munka szerinti elosztás formáinak fejlődése és néhány elméleti kérdése a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben” c. kandidátusi értekezését 1963. május 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Csizmadia Ernő a közgazdasági tudományok kandidátusa és Kovács Géza a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés mind tudományos, mind gyakorlatiszempontból igen fontos kérdéseket tárgyal. A téma jelentőségét növeli, hogy a munka szerinti elosztás formáinak vizsgálata a közgazdasági kutatások állandósult feladata kell, hogy legyen. A disszertáció két fő részből áll: az első rész a munka díjazásának szovjetunióbeli és hazai fejlődésével foglalkozik. A második rész pedig a munka szerinti elosztás formáinak átfogó összefüggéseit, elméleti általánosítását adja. Az értekezés két fő része külön-külön is sokoldalúan tárgyalja a felvetett kérdéseket, ezért azok önálló formában is értékes munkának minősülnek. A szövetkezeti munkadíjazás történetét tartalmazó első rész fő érdeme, hogy főleg a magyar termelőszövetkezetek vonatkozásában olyan anyagot tartalmaz, amely először kerül feldolgozásra a magyar közgazdasági irodalomban. A bírálóbizottság külön is kiemeli az értekezés második részét, amelyen végigvonul a szerzőnek az a törekvése, hogy a politikai gazdaságtannak e korábbi, nem egyszer leegyszerűsítésével szemben helyesen fogalmazza meg a munka szerinti elosztás törvényének termelőszövetkezeti sajátosságait és ezzel előbbreviszi a közgazdaságtudományt és segítséget ad a gyakorlatnak is. A jelölt színvonalasan vitatkozik több külföldi és hazai közgazdászsal a munkaegység lényegéről, szerepéről, a munkaegységnek pénzdíjazással való felváltásáról, illetve annak szükségességéről, sajátos vonásairól. Az értekezés pozitívuma továbbá, hogy széleskörű hazai és külföldi irodalmat dolgoz fel és a témával kapcsolatos irodalomnak jó összefoglalását adja. Ez külön növeli az értekezés hasznosságát, egyrészt a téma további kutatása szempontjából, másrészt a kutatás eredményei az egyetemi oktatásban is jól használhatók. A disszertáció fogyatékosága, hogy egyes kérdéseket a szerző nem elemez megfelelő mélységgel (pl. a gazdaságpolitika és a jövedelemelosztás kapcsolatát, az árpolitika szerepét).

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Barla Szabó Ödön*-t a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Tallós György „Gazdasági együttműködésünket előmozdító vagy gátló tényezők a

szocialista országokkal folytatott külkereskedelmünkben” c. kandidátusi értekezését 1963. május 31-én védte meg.

Az értekezés opponensei Bognár József a közgazdaság tudományok doktora és Vajda Imre a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció a gazdasági gyakorlat és elmélet szempontjából egyaránt igen jelentős és időszerű problémával foglalkozik: annak feltárását tűzi ki célul, hogy a KGST-be tömörült szocialista országok külkereskedelmében alkalmazott formák és módszerek (a gazdasági mechanizmus) mennyiben segítik elő vagy gátolják a szóbanforgó országok gazdasági együttműködésének fejlődését. A tudományosan eddig fel nem dolgozott, nehéz és bonyolult területen szerző úttörő munkát végzett. Hatalmas tényanyagra és széleskörű gyakorlati tapasztalataira támaszkodva, kiváló szakismerettel és tudományos elemzőképességgel kimutatja a gazdasági együttműködés továbbfejlődésének követelményei és a jelenlegi mechanizmus közötti ellentmondásokat, ezek okait és megjelenési formáit. Ennek során gyakorlati és tudományos szempontból fontos összefüggéseket, kiküszöbölendő hiányosságokat tár fel, és számos újszerű, gondosan megalapozott és árnyalt megállapítást tesz a külkereskedelmi tervek jellegéről, az államközi külkereskedelmi megállapodások formáiról, szerepéről és teljesítéséről, a külkereskedelmi struktúra alapproblémáiról, a bilaterális kereskedelmi és elszámolási rendszer okozta nehézségekről, a nem szocialista országokkal folytatott külkereskedelem kihatásairól, a szocialista országok egymásközi kereskedelmében jelenleg alkalmazott árrendszerek hiányosságairól. A disszertáció fő értéke a magas színvonalú, tudományos szempontból is jelentős elemző és feltáró munkában rejlik. Ez alapozza meg szerzőnek a nehézségek enyhítésére tett részleges javaslatait, valamint azt a helyes álláspontját, hogy a megoldást a kapcsolatok multilateralizálása és a közös tervezés irányában kell keresni. Kár, hogy az utóbbi folyamatok konkrét megvalósítási formájáról, az ezekkel kapcsolatos problémákról nem fejt ki nézeteit. A jelenlegi helyzet ellentmondásainak mélyreható feltárásával, a nehézségek okainak kimutatásával ez az igen színvonalas összefoglaló jellegű és nagy tényanyagával, a további kutatómunkát elősegítő mű tudományos hozzájárulást jelent a haladóbb formák és módszerek érvényre juttatásához a szocialista országok egymásközi külkereskedelmében.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Tallós György*-t a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

Gyimesi János „A hazai takarmány-élesztő-termelés növelésének gazdasági kérdései és lehetőségei” c. kandidátusi értekezését 1963. június 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Kurulec Viktor a mezőgazdasági tudományok kandidátusa és Vági Ferenc a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Gyimesi János tudományos és népgazdasági szempontból rendkívül fontos kérdéskörből választotta kandidátusi disszertációja témáját. A disszertáció alapvető érdeme, hogy az adott témát valamennyi összefüggésében elsőként tárgyalja és a takarmányélesztőgyártás kérdéseinek komplex technológiai és közgazdasági szempontú újszerű feldolgozását nyújtja. Munkájához bőséges nemzetközi és hazai irodalmat dolgozott fel s abban külföldi tanulmányútjai tapasztalatait is értékesítette. A dolgozat teljes képet ad takarmányélesztő-gyártásunk jelenlegi helyzetéről, továbbfejlesztésének lehetőségeiről. Helyesen hangsúlyozza a kérdés nagy népgazdasági fontosságát. Kimerítően tárgyalja a fejlesztés szempontjából számbajövő kérdéseket, felhasználható nyersanyagokat, beruházási igényeket, az önköltséggel és a beruházások gazdaságosságával kapcsolatos kérdéseket. Mindez nagy mértékben fokozza a tanulmány gyakorlati felhasználásának lehetőségét. A dolgozat fogyatékosága, hogy a takarmányélesztőgyártás gazdaságossági kérdéseit meglehetősen önmagában szemléli. További kisebb jelentőségű fogyatékosága a dolgozatnak néhány fogalom pontatlan használata. Összefoglalóan megállapítható, hogy a jelölt értékes s gyakorlati szempontból nagyfontosságú munkát alkotott. Témáját tudományos igénnyel, nagy tárgyszeretettel, sokoldalú vizsgálatok alapján, nagy irodalmi anyag felhasználásával dolgozta ki. Kétségtelenül behizonyította a témakörben s a tudományos munkában való jártasságát.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Gyimesi Jánost a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Radnóti Éva „A fogyasztási szerkezet sajátosságai a háztartásstatisztikai adatok tükrében és azok felhasználása a keresleti prognózis készítésénél” c. kandidátusi értekezését 1963. június 11-én védte meg. Az értekezés opponensei Bod Péter és Forgács Tibor, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció igen fontos és aktuális témát dolgoz fel, a keresletre ható törvényszerűségek tudományos elemzése komoly

segítséget nyújthat a népgazdasági tervezésben. A disszertáció jelentős módszertani problémák megoldását segíti elő, mégpedig a keresletkutatás egyik figyelemreméltó területén, a háztartásstatisztikai adatok elemzésében. Fő érdeme, hogy újszerű és a gyakorlat számára is hasznosítható javaslatokat dolgoz ki, amelyek a számítások egyrészét egyszerűbbé és ugyanakkor pontosabbá teszik. Így pl. a cikksorozat jövedelemrugalmasságának számítása a cikksorozatra vonatkoztatva, a rugalmassági-együttható alakulásának közvetlen kifejezése a jövedelem függvényében stb. Javaslatai mellett a disszertáció több érdekes, újszerűnek tekinthető gondolatot tartalmaz, így pl. figyelemreméltó az ismert fogyasztási egységskálákról adott bírálata; egy új keresztrugalmassági együttható alkalmazására vonatkozó javaslata. A disszertáció egyik hiányossága, hogy nem foglalkozik kellő alaposítással a számításainak alapját képező háztartásstatisztikai adatgyűjtés sajátosságaival, megbízhatóságával. Egyoldalúan foglalkozik a fogyasztási normák felhasználhatóságával. Összefoglalva a disszertáció lelkiismeretes és önálló kutatómunka eredménye. Tanúságot tesz szerzőjének alapos közgazdaságtudományi tudásáról, a matematikai módszerek alkalmazásában való jártasságáról. Megmutatja, hogy szerző képes önálló gondolatokkal előmozdítani tudományunk fejlődését. Külön kiemelendő világos és tömör stílusa.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Radnóti Évát a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Vajda Imre „Szocialista külkereskedelem és világpiac elvi kérdései” c. doktori értekezését 1963. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Osztrovszky György MTA lev. tag, Háy László és Bognár József a közgazdasági tudományok doktorai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés igen aktuális, a szocializmus építésének meggyorsítása szempontjából nagyon fontos, a közgazdaságtudományi kutatásban eddig meglehetősen elhanyagolt kérdést tárgyal és így a témaválasztás feltehetően helyes. A szocialista nemzetközi munkamegosztás és ezzel összefüggésben a szocialista külkereskedelem és világpiac elvi kérdéseinek kutatása ma döntő fontosságú feladata a marxista közgazdászoknak. Az értekezés nagy statisztikai tényanyag igen lelkiismeretes feldolgozásán alapszik. Az értekezés önálló, elvi tartalomban bővelkedő kutató munka. Bátran tesz — kutatásokon alapuló — új megállapításokat. Ezek közül külön is ki kell emelni a szocialista világpiac

árrendszerére és a magyar külkereskedelelem árukoncentrációjára vonatkozó részeket, valamint a vaskohászat és gépkocsi ipar nemzetközi munkamegosztásának vizsgálatát. Az utóbbiakban kiemeljük a nemzetközi szintű gazdasági döntések meghozatalához szükséges szempontok és módszerek felvázolását. Komoly érdeme, hogy vizsgálatai szorosan kapcsolódnak a gyakorlathoz és hasznos segítséget nyújthatnak a gyakorlat számára. Az értekezés szerkezete világos, áttekinthető, stílusa gördülékeny, közérthető, színes. Az opponensi vélemények és a vita felszínre hozta azt is, hogy az értekezés néhány tétele, illetve megállapítása még vitatható és további kutatást és kimunkálást igényel. Ilyenek pl.: az egységes világpiac és a 3 piactípus problémája; a szocialista külkereskedelmi árák változtatásának legcélszerűbb időközei, a multikliring nehézségeinek az árképzéssel való összefüggései, a szocialista piacon fellelhető ellentmondások okainak, pl. azoknak az okoknak feltárása, amelyek a szakosítás elmélyítését és a multikliring bevezetését hátráltatják. Az ilyen és hasonló természetű hiányok elkerülhetetlen velejárói egy újszerű és széles területet átfogó munkának, gondolatébresztők, előremutatnak, a munka továbbfejlesztésére serkentenek.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Vajda Imrét a közgazdasági tudományok doktorává minősítette.

*

Deák Anna „Egyes vegyipari folyamatok termelési költségének elemzési módszere” c. kandidátusi értekezését 1963. június 26-án védte meg. Az értekezés opponensei Bródy András és Kornai János a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Deák Anna disszertációjára színvonalas munka, arról tanúskodik, hogy szerzője a tudományos igényesség magas mércéjét állította ön maga elé. Disszertációjában számvetlünk egyik alapvető problémájához nyúl hozzá, tudományos bátorsággal vizsgálja, vajon a számvetel jelenlegi rendszerében feldolgozott óriási adattömeg azokra a kérdésekre felel-e, amelyeket a gazdálkodás megjavítása érdekében fel kellene tenni. Deák Anna a cellulóze ipar konkrét gyakorlati példáinak mélyreható s módszereiben új, egzakt matematikai módszereket alkalmazó elemzéssel jut el a helyes következtetésekhez. Elemzési módszerében külön kiemelendő annak újszerű vonása; amennyiben a költség- és hozamfüggvények egy sajátos, a külföldi irodalomban is kevésbé tárgyalt osztállyal fogalkozik. Szerzőnek a disszertációban alkalmazott fentemlített új elemzési módszere, bár szerző a charge-rendszerű ter-

melési folyamat példáján mutatja be — más-jellegű szakaszos termelési folyamatok költségelemzésére is alkalmazható, s ez a disszertáns kutatási munkájának nagy gyakorlati jelentőséget kölcsönöz.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Deák Annát a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Schusztér Ede „Az ügyvitel gépesítése, társadalmi-gazdasági hatásai” c. kandidátusi értekezését 1963. június 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Ladó László és Simon György, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Schusztér Ede disszertációjában olyan rendkívül szövevényes és eddig sajnálatosan elhanyagolt téma számos fontos elvi és gyakorlati problémáinak megoldását vitte előre, amely távlati terveink megvalósításánál egyre jelentősebb szerepet fog játszani. Az értekezés legfőbb eredménye az azonos feladatok megoldására alkalmas különböző ügyviteli gépek célszerű, gazdaságos kiválasztási kritériumainak újszerű kimunkálása és új számítási módszer kidolgozása. Konkrét vizsgálódásai bizonyítják, hogy a számítási módszer gyakorlatilag alkalmazható és a számszerű eredményekből értékes következtetések vonhatók le. A disszertáció hiányossága a kisebb pontatlanságok mellett, hogy vizsgálódásai főleg az ipari ügyvitel gépesítésének problémáira irányulnak.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú véleménye alapján Schusztér Edét a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Lakos Sándor „Az átmeneti korszak fogalmának és szakaszainak közgazdasági kérdéseihez” c. kandidátusi értekezését 1963. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Neményi István és Szabó József a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció hazai és nemzetközi tapasztalatok alapján célul tűzte ki az átmeneti korszak fogalmának és szakaszainak átfogó meghatározását, a szakaszok legjellemzőbb vonásainak elemzését, valamint a témával szorosan összefüggő egyes közgazdasági kategóriák tartalmának megvilágítását (pl. anyagi-műszaki bázis, szocializmus alapja stb.). Minthogy a jelen időszakban előtérbe kerültek az átmeneti korszak egyes periódusainak problémái, a jelölt témaválasztását a bizottság helyesnek és időzerűnek tartja. A szerző — a téma vizsgálatával összefüggésben — újszerűen elemzi a ter-

melési viszonyok és termelőerők kölcsönhatását. A szocialista építés egyes szakaszait, részben a termelési viszonyok, részben pedig a termelőerők változásán keresztül jellemzi, nyomtatékosan kiemelve azt a fontos ténytet, hogy az egyes szakaszokban a termelőerőknek is el kell érniük bizonyos színvonalat, hiszen azoknak egymással való kölcsönhatásban kell fejlődniük. Az átmeneti korszak általános és sajátos vonásainak színvonalas elemzése komoly segítséget nyújt újabb általános összefüggések feltárásához, s ezáltal a szocialista országok gazdasági együttműködésének tudományosabb megvalósításához. Értékes a tanulmánynak a szocialista országok gazdasági kiegyenlítődéssel foglalkozó része. Meggyőzően világítja meg, hogy a gazdasági színvonal „kiegyenlítődése” csak több ütemben valósítható meg, s ezek kisebb vagy nagyobb mértékben kapcsolatosak a szocialista építés főbb szakaszaival. Különösen értékes a disszertációnak az a része, amely a szocializmus teljes felépítése ismérveinek és fő feladatainak elvi vonatkozásait, fő összefüggéseit világítja meg elsőként a szocialista országok közgazdasági irodalmában. E vonatkozásban hasznos gyakorlati következtetéseket és javaslatokat tesz a gazdaságvezetés, tervezés és általában a gazdasági munka javítására. Az értekezés erénye, hogy a tudományos problémákat világosan körérvethetően fejezi ki. A bizottság véleménye szerint további kutatómunkát igényel még a szocializmus anyagi-műszaki alapjainak elemzése és értékelése.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Lakos Sándort a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

Tálas Barna „Kína szocialista gazdasági fejlődésének eredményei és problémái” c. kandidátusi értekezését 1963. szeptember 3-án védte meg. Az értekezés opponensei Göncöl György a közgazdasági tudományok kandidátusa, Péter Pál a M. Kereskedelmi Kamara osztályvezetője voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a tanulmány színvonalas kísérlet arra, hogy átfogó és összefoglaló képet adjon a Kínai Népköztársaság gazdasági fejlődéséről. A szerző szorgalmas munkával rendszerezi a fejlődés egyes történelmi szakaszait és azok jellemző vonásait, sokoldalúan világítja meg a népgazdaság ágazati összefüggéseit, a kialakult aránytalanságokat és azok ellentmondásait. A szerző a munkájával bizonyosságot tett önálló kutatási készségéről, tudományos felkészültségéről. Munkájával igazolta Kínára vonatkozó szakismereteit. A rendkívül bonyolult problémákör tudományos feldolgozását akadályozta az elemzésre

alkalmas adatok és közlések hiánya, ill. tendenciózus eltorzítása hivatalos közlésekben, de egyben az a körülmény is, hogy a kínai népgazdaság fejlődését a szocialista közgazdaságtudomány hosszú időn át nem vetette kritikai vizsgálat alá, s a politikai ellentéteknek csak burkolt, leplezett formában való jelentkezése, ill. elpalástolása is megnehezítette a gazdasági folyamatok helyes értékelését. A jelölt sem tudta munkájának előkészítő szakaszában függetleníteni magát a korlátoktól. Csak a politikai vita kibontakozásával és a KKP dogmatikus és nacionalista politikájának nyílt bírálatával jutott el a kínai gazdaságtudomány következetesebb marxista bírálatához és ez a kezdeti elmaradottság helytel-közzel érezteti hatását a munkában.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Tálas Barnát a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

•

Mossóczy Róbert „A vas- és acélgyártás fejlesztésének problémái és távlatai Magyarországon” c. kandidátusi értekezését 1963. szeptember 20-án védte meg. Az értekezés opponensei Énekes Sándor a műszaki tudományok kandidátusa és Szabó Kálmán a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy jelölt értekezésében a magyar vas- és acélgyártás fejlődésének és fejlesztésének alapvető közgazdasági problémáival foglalkozott. A disszertáció e témában az első nagyobbblélegzetű szakmai tanulmány hazánkban. Témaválasztása szerencsésnek mondható. Érdeme, hogy a vaskohászat technikai-gazdasági és társadalmi-gazdasági viszonyait egységben vizsgálja. Nem vesz el a részletkérdésekben és képes a tapasztalatok általánosítására. Nagy statisztikai tényanyag felhasználásával kritikailag elemezte a hazai vaskohászat fejlődését és abból a gyakorlat számára hasznos következtetéseket von le a távlati fejlesztési elgondolások kialakításához. A disszertáció tényanyagának jelentős része önálló gyűjtésen és feldolgozáson alapul. A kohászati fejlesztés irányával kapcsolatban önálló elgondolásokkal lép fel és olyan új értékelési módszereket alkalmazott, amelyeket korábban a kohászat egészére nem alkalmaztak. A bizottság véleménye szerint több esetben a statisztikai adatok részletesebb elemzésére lett volna szükség. A kohászat jövőbeni optimális termelési struktúrája szempontjából nem eléggé domborította ki azokat az összefüggéseket, amelyek a kohászati struktúra és felhasználó ipar igényei között fennállnak. A gazdaságossági számításoknál hiányosság, hogy nem tért ki az

árrendszerbeli sajátosságokra és a ráfordítások valamennyi tényezőjére.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Mosóczy Róbertet a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Morva Tamás „A társadalmi termék-mérleg szerepe a népgazdaság tervezésében” c. kandidátusi értekezését 1963. szeptember 26-án védte meg. Az értekezés opponensei Augusztinovits Mária és Kenessey Zoltán a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt, akinek gyakorlati munkássága is jelentős szerepet játszott abban, hogy a tervsakképtáblamérleg elkészítése rendszeressé vált a magyar tervezési gyakorlatban, disszertációjában az e téren szerzett hazai és részben nemzetközi tapasztalatokat összegezi és értékeli. Munkája új elemekkel gazdagítja az ágazati kapcsolatok mérlegével és a korszerű tervezési módszerekkel foglalkozó hazai tudományos irodalmat és hozzájárul a tervezés módszereinek tökéletesítéséhez.

Új módon, a tervdokumentáció szempontjából közelíti meg az ágazati kapcsolatok mérlegének tervezésbeni felhasználását; ebből következően újszerű megvilágításba helyezi az értékesítés tervezésének kérdését. Elméletileg figyelemreméltónak tekinthető a tervezési módszerek kialakulásáról adott történelmi elemzése is, bár egyes megállapításai vitathatók. Az értekezés hiányossága, hogy néhány kérdésben nem kellő elméleti igénytelenséggel általánosítja az elemzett tapasztalatokat. Túlzottan törekszik továbbá alátámasztani a tervezés jelenlegi gyakorlatának azt a vonását, hogy elsősorban az igazgatási-forgalmi szemléletű mérlegekre támaszkodik.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Morva Tamást a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Köves Pál „A statisztikai mutatószámok közgazdasági tartalmáról és a statisztikai tudomány felépítéséről” c. kandidátusi értekezését 1963. október 8-án védte meg. Az értekezés opponensei Drechsler László és Kenessey Zoltán a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezésben több igen fontos statisztikai elméleti és gyakorlati problémának sokoldalúan, tudományos színvonalon és újszerű megvilágításban való tárgyalását adja a szerző. A statisztikai tudomány jelleméről és tárgyáról szóló elméleti fejtegetéseiben, s a statisztikai módszerek elemzésével

és értékelésével kapcsolatos fejezetekben a jelölt számos elméleti szempontból figyelemreméltó gondolatot fejt ki. A disszertáció jelentős érdeme, hogy szinte minden lényeges kérdésben önálló gondolatot és véleményt tartalmaz. A jelölt bátran foglal állást vitatott elméleti kérdésekben; nemcsak ismeri, de kritikailag is értékeli a statisztikai tudomány művelőinek nézeteit. A disszertáció anyaga komoly segítséget jelent a statisztikai oktatásban. A disszertáció fogyatékosága, hogy a statisztika elméletéről, illetve általános módszertanáról kifejtett újszerű tételeit a gazdaságstatisztika, illetve a statisztika egyéb ágazatai elemzésére nem terjesztette ki. Emellett a munkában bizonyos szerkezeti aránytalanságok is jelentkeznek. A disszertáció bizonyítja, hogy a jelölt alkalmas a statisztikai tudomány önálló művelésére. A disszertáció a statisztikai irodalom értékes tudományos alkotása.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Köves Pált a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Petrák Katalin „A szociálpolitika néhány kérdése a XIX. század első évtizedeiben és a Magyar Tanácsköztársaság idején” c. kandidátusi értekezését 1963. június 17-én védte meg. Az értekezés opponensei Beér János az állam- és jogtudományok doktora és Lackó Miklós a történelemtudomány kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció újszerű, témaválasztásánál fogva is figyelemreméltó a hazai történet egésze, valamint a munkásosztály és a munkásmozgalom története további kutatása szempontjából, jelentős segítséget nyújt. Régóta esedékes kezdeményezést valósít meg, előre viszi és alapanyagul szolgál a társadalom-történeti szociológia keretébe vágó kutatásoknak. A munka érdeme, hogy szinte minden számbajöhető forrást felkutatott és felhasználott. A széleskörű forrásanyag lehetővé tette, hogy a szerző igen sok, eddig ismeretlen problémát tárjon fel, különösen a lakáskérdésről, a munkásbiztosításról szóló fejezetekben. Az anyagfeldolgozásban kellőképpen érvényesítette a marxista szemléletet. A bizottság szükségesnek tartja felhívnia figyelmet a feldolgozás módszerének bizonyos hiányosságaira, ami mindenekelőtt az elvi-elméleti kérdések részleges elhanyagolásában jelentkezik. Ezért esetenként a közölt tényanyag bemutatása mozaikszerű. A bizottság a munkát, tekintettel a téma jelentőségére, megfelelő átdolgozás után kiadásra javasolja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Pet-

rák Katalint a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Juhász Gyula „Magyarország külpolitikája a második világháború első szakaszában” c. kandidátusi értekezését 1963. június 25-én védte meg. Az értekezés opponensei Berend T. Iván, a történelemtudomány doktora és Korom Mihály a történelemtudomány kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció gazdag anyagon alapuló, biztos elvi felkészültséget tükröző, kitűnő munka. A diplomáciatörténet műfaját szerencsésen egyesíti a korabeli belpolitikai viszonyok bemutatásával, feltárja a tárgyalt korszak magyar diplomáciájának valamennyi fontos mozzanatát, újszerűen mutatja be az 1940-ben kiéleződő magyar–román viszonyt, tisztázza a magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződés körülményeit. Nagy tényanyagra támaszkodva, jó elemzőkészséggel világítja meg, mondhatni megoldja a történeti irodalmunkban sokat vitatott Teleki kérdést. A bizottság ugyanakkor szükségesnek tartja, hogy a szerző figyelmét felhívja a következőkre: az ellenforradalmi kormány kül- és belpolitikájának elemzésénél értékesítse jobban a KP és a baloldal korabeli állásfoglalásait. Egészítse ki munkáját kritikai szellemű historiográfiai áttekintéssel.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Juhász Gyulát a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Ránki György „Magyarország gazdasága a hároméves terv időszakában” c. doktori értekezését 1963. június 26-án védte meg. Az értekezés opponensei Balogh Sándor a történelemtudomány kandidátusa, Bognár József, a közgazdasági tudományok doktora és Erdei Ferenc akadémikus voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés a legújabbkori magyar történettel foglalkozó irodalom kiváló alkotása. Rendkívül gazdag, eddig döntő többségében feltáratlan levéltári anyagra támaszkodva, a hazai és nemzetközi irodalom, sajtó, felhasználásával sokoldalúan elemzi a szocializmusba való békés átmenet egyik nagyfontosságú szakaszának gazdaságpolitikáját és gazdasági fejlődését. Koncentráltan tömöríti e nagyon bonyolult és ellentmondásokkal teli korszak kialakulásának és fejlődésének kérdéseit és változásait korszerű módszerekkel elemzi. Helyesen ismerte fel már ebben az időszakban a későbbi idők torzulásainak kezdetét, magvát. Sikeresen kerüli a dogmatikus szemléletet és óvakodik a történelmietlen visszavetítéstől. Új módon veti fel a tervgazdálkodás feltételeit a proletárdiktatúra kivívása

előtti és utáni szakaszban, valamint a 3 éves terv jellegét és ennek fejlődő alakulását. Ugyanakkor szükségesnek tartja a bizottság felhívni a szerző figyelmét a következőkre: kívánatos lenne, hogy művében többet foglalkozzon a magyar belpolitikai élet és gazdasági fejlődés nemzetközi összefüggéseivel és összehasonlításával, az ágazati fejlődés és a népgazdaság általános összefüggéseivel, az adott idők társadalmi változásaival.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Ránki Györgyöt a történelemtudomány doktorává minősítette.

*

Bácskai Vera „A mezővárosi fejlődés kérdései a XV. században” c. kandidátusi értekezését 1963. június 24-én védte meg. Az értekezés opponensei Eperjessy Géza és Sinkovics István a történelemtudomány kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció középkori mezővárosi irodalmunk értékes gyarapodása. Témáját a történelmi materializmus következetes alkalmazásával dolgozta fel. Kutatásai területét — bár helyenként vitatható, de — a forrásanyag szétszórtságával és jellegével indokolható kritériumok alapján logikusan és átgondoltan határolta el. A disszertáció a XV. századi mezőváros-történetünknek szinte valamennyi kérdését, agrártörténetünknek pedig sok fontos problémáját felveti és a további kutatás számára is alapjában helyesen fogalmazza meg.

Anyagát nagy gonddal és körültekintéssel gyűjtötte és a legelső közt kísérelte meg statisztikailag közelítően feldolgozni. Anyaggyűjtése korlátaira, közelítő számításainak bizonytalansági tényezőire a jelölt maga mutatott rá. Számításai — az opponensek és Makkai László kandidátus tanácsainak fontolóra vételével — tovább finomíthatók és újabb kutatások kiindulópontjává szolgálhatnak. Az értekezés legfőbb eredménye, hogy a XV. századi mezővárosok mezőgazdasági és ipari ártermelését és társadalmi tagozódását sokoldalúan, új adatokkal gazdagítva és új összefüggésekben mutatja be.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Bácskai Verát a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Katus László „A horvát kérdés története a kapitalizmus korában” c. kandidátusi értekezését 1963. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Arató Endre és Hanák Péter a történelemtudomány kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció az első marxista szintézis a magyar és egyetemes történeti iroda-

lomban a horvát kérdés történetéről, a kapitalizmus 1849—1903 közti időszakára vonatkozólag. Elmélyült elemzéssel, érett marxista módszerrel ábrázolja a horvát nemzeti mozgalmat gazdasági-társadalmi alapjait, és politikai történetét; marxista módon foglal állást mind a magyar mind a horvát nacionalizmus tekintetében. Figyelmet érdemlően kutatja a kapitalizmus általános törvényei konkrét érvényesülésének sajátos formáit, többek között a mezőgazdaság kapitalista fejlődése balkáni típusú útjának kérdéseit. A hatalmas anyagot erős rendszerező készséggel, valóságos kézikönyvvé fogja össze. Az opponensei vélemények és a lefolyt vita alapján a bizottság javasolja a szerzőnek, hogy néhány kérdést —, mint a horvát-magyar kiegyezés többszempontú értékelése, a horvát nemzeti mozgalomnak a munkásmozgalommal való kapcsolata, a századeleji polgári radikális ifjúság forradalmisága, de főként az átmeneti korszak problematikája — tegyen további megfontolás tárgyává.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Katus Lászlót a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Haraszi Éva „A chartista mozgalom kialakulása és első forradalmi időszaka” c. kandidátusi értekezését 1963. június 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Balogh Sándorné és Incze Miklós a történelemtudomány kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt fontos egyetemes történeti, a korai nemzetközi munkásmozgalomból vett témáját nagy anyagfeltárás alapján, a vonatkozó külföldi irodalom felhasználásával világosította meg. A munka érdeme, hogy a chartista mozgalom korai szakaszát dolgozza fel, amelynek tudományos igényű összefoglaló bemutatása eddig hiányzott mind a marxista, mind a polgári történetírásban. A politikai és ideológiai fejlődés tárgyalását jól kapcsolja össze a gazdasági és társadalmi viszonyok egyidejű bemutatásával. Indokolt ugyanakkor, hogy nagy anyagának feldolgozásában az eddigieknél erőteljesebben domborítsa ki a törvényszerűségeket, tegye pontosabbá egyes elvi megállapításait, határozottabban bírálja a vonatkozó polgári történeti irodalmat, térjen ki a periodizáció kérdésére és illesse be jobban a chartizmus történetét az angol munkásmozgalom fejlődésének egészébe —, amint ezek szükségességét válaszában el is fogadta. Továbbmunkálás után a szépen megírt értekezés megjelentetését a bizottság javasolja, mert érdeklődésre tarthat számot mind e kérdéssel foglalkozó történészek, mind az anglistika művelői körében.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Haraszi Évát a

történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Puskás Julia „A földbérletek elterjedése és szerepe a mezőgazdaság tőkés fejlődésében a XIX. század végéig” c. kandidátusi értekezését 1963. július 1-én védte meg. Az értekezés opponensei Páth Zsigmond Pál MTA lev. tag és Szabó István a történelemtudomány doktora voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció témája a mezőgazdaság tőkés fejlődése megismerése szempontjából rendkívüli fontossággal bír. A tőkésbérletek történeti bemutatásával főként az európai országokkal való összevetéssel marxista történeti irodalmunk még nem foglalkozott. Tudományos igényességére és fő elméleti érzékére vall a nemzetközi összehasonlításra való törekvés. Helyesen állapítja meg a jobbagyviszonyok megszűntetése után a földek bérbeadásának fellendülését, ennek a folyamatnak okait és körülményeit s az 1850—60-as években. Találóan közelíti meg a földbérletek jellegének eltérő típusainak problémáját is. Eredményesnek tekinthető az a törekvés, amellyel a szerző az 1895. évi mezőgazdasági üzemi statisztikát számos vonatkozásban feldolgozta. Nem elégszik meg az országos áttekintéssel, hanem részletesen megvizsgálja az országrészenkénti eltéréseket is. Kíváncsnak tartja a bizottság a tőkés és kisparaszti bérleteknek következetes megkülönböztetését és nyomon kísérését, továbbá hogy a nemzetközi áttekintésben figyelmét magának a földbérleteknek problematikájára koncentrálja, egyben pedig a XIX. század második felére összpontosított vizsgálat során további erőfeszítéseket tegyen a mezőgazdaság kapitalizálódásának más, eddig kevésbé figyelembe részesített mutatóinak kimunkálására is.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Puskás Juliát a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Komoróczy György „Pénzügyigazgatás a feudális kori Debrecenben” c. kandidátusi értekezését 1963. szeptember 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Benda Kálmán és Makkai László a történelemtudomány kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció Debrecen városának XV—XIX. századi hivatalszervezetét és gazdaságpolitikáját vizsgálja meg igen gazdag levéltári anyag alapján. A szerző úttörő munkát végzett a debreceni és általában a városi hivataltörténet és a pénzügyi, adógazdálkodási, költségvetési és számviteli rendszer marxista módszerű feltárásával és elemzésével. Vállalt feladatán túlmenően Debrecen

gazdaság- és társadalomtörténetének, azon belül pl. a városi gazdálkodásnak, a városon belüli osztályharcnak is számos kérdését érintette, ill. sikerrel megoldotta. Számos részleteredménye mellett jelentős érdeme, hogy megcáfolta a polgári történetírásnak Debrecen történetéről vallott álláspontját, a paraszt demokrácia illúzióját. A disszertáció kiindulópontul szolgálhat a további kutatások számára és jelentős segítséget nyújt a XV—XIX. századi magyarországi várostörténet általánosabb problematikájának tisztázásához. Ugyanakkor kíváncsatos volna a társadalomfejlődés helyenkénti elmélyültebb elemzése és más városok történetével való részletesebb összehasonlítása.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottságegyhangú javaslata alapján Komoróczy Györgyöt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Kónya István „A magyar református egyház, mint a Horthy-fasizmus egyik ideológiai támasza” c. kandidátusi értekezését 1963. szeptember 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Sándor Pál, a filozófiai tudományok doktora és Lukács József, a Világosság munkatársa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Kónya István kandidátusi értekezése mind témaválasztásban, mind a téma tudományos feldolgozásban önálló teljesítményt nyújt. Jelentős mértékben hozzájárul az értekezés a Horthy-korszak ideológiai arculatának megrajzolásához, az erről kialakított kép gazdagabbá, konkrétábbá tételéhez és ezzel a kor ideológiai maradványainak legyőzését is segíti. Jelölt az értekezésben vállalt feladatot differenciált alaposággal oldja meg. Tudományosan megalapozott képet ad a Horthy-korszak református egyháza uralkodó koncepciójának a rendszert kiszolgáló funkciójáról, bár ez a kép differenciáltabb lenne, ha az értekezés néhány helyén az ideológiai frontszakasz árnyaltabb elemzését adta volna, együtt az egyes irányzatok elterjedtségének jellemzésével. Maga az értekezés azonban szerzőjének pártserű tudományosságáról, a dialektikus és történelmi materializmus gyakorlati alkalmazásáról tanuskodik és bizonyítja tárgyismeretét, tudományos elemző-készségét, metodikai és írói felkészültségét. A feldolgozott anyag kiválasztására a sokoldalúság igénye jellemző, bár ennek a negatív oldala is megmutatkozik abban, hogy néha az idézetek halmozása megbontja az analízis szuverén logikáját.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Kónya Istvánt a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

*

Sárándi Imre „A joggal való visszaélés” c. kandidátusi értekezését 1963. május 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Beck Salamon az állam- és jogtudományok doktora és Eörsi Gyula MTA lev. tag voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció a polgári jog egyik fontos problémáját dolgozza fel, amely jogpolitikai- és dogmatikailag egyaránt kapcsolatban van a civilisztika alapvető kérdéseivel. Ennek a problémakörnek monografikus szocialista feldolgozása ezideig nem történt meg és ez önmagában is értékessé teszi a disszertáns témaválasztását. A disszertáns a tárgykörébe tartozó joganyagot és tudományos irodalmat széles körben ismeri és jól hasznosítja. A munka jó történeti és dogmatikai érzékről tanuskodik és több lényeges kérdésben tartalmaz újszerű fejtegetéseket és következtetéseket. Következétesen érvényesíti a marxista—leninista módszert és erre sikeresen építi rá a jogdogmatikai elemű munkát. Az intézmény történeti fejlődésének bemutatása azonban kiegészítésre szorul és ugyancsak további kifejtést igényelnek a szerzőnek a P. M. 5 §. (3) alkalmazásával kapcsolatos állásfoglalásai is. Ezek a megjegyzések azonban ugyanúgy, mint az opponensek által felhozott egyéb ellenvetések a disszertáció sok mondanivalója, gondolatgazdagsága mellett annak pozitív értékelését nem befolyásolják. A disszertánsnak az oppozíciókra adott válasza színvonalas volt és a disszertáns tudományos gondolkodásának önállóságát bizonyította.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Sárándi Imrét az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Turi István „Adócsalás és vámbűntett” c. kandidátusi értekezését 1963. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Fonyó Antal és Kálmán György az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a felszabadulás utáni magyar jogi irodalomban egyetlen olyan átfogó jellegű munka jelent meg, amely a népgazdaság elleni bűntettek egész területét felleleli. Emellett a munka mellett a szerző tesz először kísérletet arra, hogy a bűntettek közül az adócsalás és a vámbűntettel összefüggő kérdéseket kiemelve az ítélkezési gyakorlatot is segítő elméleti megoldásokat dolgozzon ki. A szerző úttörőnek tekinthető munkájánál gazdag külföldi irodalmat használ fel. Növelte volna munkájának értékét, ha a külföldi szocialista tankönyvirodalmat is értékesítette volna. Ennek elmulasztása néhány fogyatékoságra vezetett. Ellenkező esetben még színvonalasabb kifejtés lett volna az eredmény. Elmé-

leti megállapításai közül egyeseket az opponensek meggyőzően kifogásoltak. Helyesen bírálták pl. a szerzőnek azt a nézetét, amely szerint a vámviSSzaélések egy része az államellenes bűntettekkel mutat rokonvonásokat. Az opponensek néhány kifogásának helytálló voltát válaszában a szerző elismerte. Más bíráló megjegyzésekkel szemben viszont színvonalasan indokolta és védte meg saját álláspontját. Értéke a disszertációnak a tárgyalta téma államigazgatási jogi területre is kiterjedő és bírói gyakorlatának az adócsalás és vámbűntett törvényi tényállásainak elemzése során tett általános fejtegetései is. Az előbbiekben már érintett úttörő jelleg a feldolgozásnak tárgyánál fogva újszerűségét biztosítja. Az államigazgatási és a büntetőjogi normaellenesség közötti viszony disszertációbeli kidolgozása önálló tudományos eredmény. A disszertáns részletes válaszát a bírálóbizottság az előterjesztett értekezés megvédésére alkalmasnak minősítette és megállapította, hogy a disszertációval bizonyítást nyert a jelöltnek önálló tudományos kutatásra és tudományos alkotásra való készsége.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Turi Istvánt az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

Pénzes István „A magyar fűszerpaprika gazdasági földrajza”. c. kandidátusi értekezését 1963. június 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Obermayer Ernő MTA lev. tag és Gyenes Lajos a földrajzi tudományok kandidátusa.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációjában a hazai mezőgazdasághoz és a nemzetközi kereskedelemhez számottevő szerepet játszó kultúrnövénynek: a fűszerpaprikának gazdasági földrajzi elemzését adja. Témáját nagy szorgalommal dolgozta ki. Anyagi tartalmánál túlmenően a disszertáció módszertanilag is jelentősen előrevitte az agrogeográfiai kutatásokat. A természeti és gazdasági földrajzi kutatások összekapcsolásának bonyolult feladatát sikeresen oldotta meg. A fűszerpaprika termelésének természeti földrajzi tényezőit a jelölt széleskörű egyéni megfigyelései és kutatásai alapján dolgozta fel. A társadalmi-gazdasági összefüggéseket, a nagy társadalmi változások (az árutermelés kialakulása, a világpiac ellátásába való bekapcsolódás, a mezőgazdaság szocializálása stb.) hatását a fűszerpaprika termelésére részletesen és a marxista gazdasági földrajz szemléletével helyesen világította meg. Kiemelendő, hogy a dolgozat nemcsak tudományos értékű (a jellegzetes kertészeti kultúránk termesztésének első földrajzi feldolgozása), hanem a termelés fejlesztésében közvetlenül hasznosítható következtetéseket is tartal-

maz. Komoly nyereséget jelent a mezőgazdaság területi specializációjának (rayonirozásának) megvalósítására is. Megállapította a bizottság, hogy a sokoldalúság egyes esetekben (növényélettani, technológiai vonatkozások) túlzott részletességet is eredményezett. Kisebbségi átdolgozás után a Bizottság a disszertációt publikálásra ajánlja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Pénzes Istvánt a földrajzi tudományok kandidátusává minősítette.

*

Horváth Zoltán „Teleki László” c. kandidátusi értekezését 1963. október 23-án védte meg. Az értekezés opponensei Kovács Endre és Spira György a történelemtudomány kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció a korszakkal foglalkozó történeti szakirodalom jelentős gyarapodása. A munka az eddig ismeretlen életrajzi adatok egész sorának feltárásával, hazai és külföldi levéltárak vonatkozó anyagának gondos egybegyűjtésével, Teleki történeti szerepének, tragikus pályájának, nemes egyéniségének átfogó, hiteles, a közélettel szervesen összeforrasztott képét formálja meg. Egyúttal új megvilágításba helyezi Teleki életútjának egyes szakaszait és különösen az 1848-ig terjedő hazai út, de nem kevésbé az elfogatás és hazatérése utáni szakasz részletes, elvileg megalapozott oknyomozó feltárásával és feldolgozásával gazdagítja marxista történeti irodalmunkat. A bizottság ugyanakkor úgy véli, hogy az igényesen megírt munka szerkezetileg nem eléggé arányos, a kidolgozás helyenként egyenetlen. Javasolja, hogy néhány fontos kérdésben: a liberális nemesség 1848 előtti funkciójának értékelésében, a centralisták ösztörténeti szerepe megítélésében, a magyarországi nemzeti kérdés rendezésére irányuló tervek árnyaltabb bemutatásában, valamint az emigráció 1859 utáni létjogosultságának mérlegelésében a szerző vegye figyelembe az opponensi véleményekben és a vitában elhangzottakat. A bizottság kíváncsún tartja, hogy Horváth Zoltán értékes monográfiája mielőbb nyomtatásban megjelenjék.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Horváth Zoltánt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Kövesi János „A szocialista állam felváltási politikájának főbb kérdései” c. kandidátusi értekezését 1963. december 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Garamvölgyi Károly és Vági Ferenc a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt értekezésében fontos időszzerű témát dolgozott fel, mert a felvásárlás fejlesztése lényeges a város és a falu kapcsolatának erősítése, a lakosság mezőgazdasági termékekkel való tévrszerű ellátása szempontjából. Az értekezés fő érdeme, hogy a téma sokoldalú hazai szakirodalmunkban első ízben rendszerezett kifejtését tartalmazza. Bőséges statisztikai adatforrást dolgozott fel és elemzett. A jelölt jól hasznosítja a vonatkozó hazai és külföldi szakirodalmat és egy évtizedes gyakorlati munkájának tapasztalatait. A jelölt eredményesen hozzájárult a gazdaságpolitika e fontos területének történeti feldolgozásához és az értekezés további ilyen irányú kutatómunka forrása lehet. A disszertáció erényei közül külön is kiemeljük, hogy néhány gyakorlatilag fontos kérdés megoldására figyelemreméltó javaslatokat tesz.

A disszertáció fogyatékoságaként megemlítendő, hogy egyes területeken hiányoznak azok az elméleti általánosítások, amelyekre egyébként a feldolgozott bőséges anyag alapot adott volna. Kifogásolható még, hogy néhány kérdés tárgyalása vázlatos, ami a vizsgálati kör túlságos kiszélesítéséből fakad. Az értekezés pozitívumai jellemzőek a bírált fogyatékoságokhoz képest.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Kövesi Jánost a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

Megyeri Endre „Az erkölcsi kopás és a termelési kapacitások kihasználásának gazdaságossága a szocialista iparban” c. kandidátusi értekezését 1963. december 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Román Zoltán és Simon György, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Megyeri Endre kandidátusi értekezése elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt fontos problémát tárgyaló, kellő tudományos színvonalon álló tanulmány. Időszzerű problémát tárgyal. Az erkölcsi kopás első és második formájának részletes vizsgálata, annak számszerűsítésére vonatkozó javaslatai figyelemre méltóak és a gyakorlat számára is hasznos útmutatást adnak. Hasonlóképpen kell értékelni a gépcseré gazdaságosságára vonatkozó számításait is. Az értekezés tömör, okfejtése logikus. Fogyatékosága azonban, hogy nem eléggé tagolt. Több helyütt nem fejt ki elég világosan elgondolásait. Helyenként hiányoznak az elméleti fejtegetések ténybeli alátámasztásai. A disszertáció új tudományos eredményeket tartalmaz: az állóalapoknak az erkölcsi kopás figyelembevételével való újraértékelése, a kapacitáskihasználás gazdasági hatása, vala-

mint a gépcserére vonatkozó számítások, ezek komplex, összefüggésében való vizsgálata különösen figyelemreméltó. Jelölt vitában kifejtett állásfoglalásával, az irodalomban való jártsságával, tézisei főrészének megvédésével igazolta, hogy alkalmas önálló tudományos munkára.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Megyeri Endrét a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

Pelle József „Az erkölcsi felelősség és az erkölcsi értékelés” c. kandidátusi értekezését 1963. december 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Mihajlov G. Zsuravkov, a filozófiai tudományok doktora, Tamara V. Szamszonova, a filozófiai tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt fontos, aktuális, bonyolult és eddig kevésbé feltárt témát dolgozott fel. A dolgozat színvonalas, tartalmas munka, amely sikeresen oldotta meg az általa kitűzött feladatot. A kandidátusi disszertáció marxista pozíciók alapján dolgozta fel a problémát. Mélyenszántóan, érdekesen tárgyalja különösen az erkölcsi érték, az erkölcsi autonómia és az erkölcsi szabadság, az etikai kutatás metodológiai kérdéseit. Általában véve meggyőzően bírálja a különböző burzsoá, revizionista és dogmatikus felfogásokat, az etikai kérdések szimplifikálását és az etnikai empirizmust. A dolgozatot a témakörhöz tartozó irodalom alapos ismerete és kritikai alkotó felhasználása jellemzi.

Kíváncsú lenne, ha a disszertáns a témán egy további munkája során az erkölcs, az erkölcsi érték kategóriáit pontosabban, sokoldalúbban határozná meg. Kiküszöbölendők lennének továbbá a disszertációban több ízben előforduló átfedések, az ellenséges nézetekkel való polemizálás során megmutatkozó stílus és szerkesztéshelyi egyenetlenségek.

A tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Pelle Józsefet a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

H. Kamal Hasszanein „Nemzetközi gazdasági kapcsolatok az EAK és az európai szocialista országok, valamint Kína között” c. kandidátusi értekezését 1964. január 14-én védte meg. Az értekezés opponensei Simai Mihály és Rédei Jenő, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció kiválasztott témája a közgazdasági elmélet egy fontos kérdésével foglalkozik, új problémákat tartalmaz, aminek jelentőséget az ad, hogy a fejlődő országok kereskedelme a szocialista országokkal a

nemzetközi gazdasági életben fontos, új tényezők. Az értekezés általában helyesen értékeli a fejlődő országok, ezen belül az EAK helyzet és szerepét a szocialista országokkal való gazdasági kapcsolatokban és a vezető imperialista hatalmaknak a világgazdaságra kifejtett negatív hatását. Széles tényanyag és adatok feldolgozásával igyekezett helyes általánosításokat és összefüggéseket megtalálni, bizonyos kereskedelempolitikai megállapításokat tenni és következtetéseket levonni. Az értekezés — kiadás esetén — lehetővé teszi az EAK-ban a szocialista országok gazdaságának jobb megismerését és a szocialista országok számára is hasznos az EAK gazdasági helyzetének és kereskedelmi kapcsolatainak tanulmányozása szempontjából. Az értekezés pozitívumai mellett meg kell említeni néhány fogyatékoságot is. Ilyen: a közgazdasági elemzés nem mindig kellő mélységű, és egyes esetekben hiányzik a helyes összefüggések feltárása. A Terms of Trade és az árszínvonaltekintetében megalapozatlan általánosításokhoz jutott. A bizottság véleménye, hogy a szocialista országok és az arab országok közötti kereskedelmi kapcsolatok fejlesztése, amelyekre a szocialista országok — mint azt a gyakorlat igazolja — nagy súlyt helyeznek, nem tehetők függővé ezen országok más országokkal fenntartott kereskedelmi kapcsolataitól. A bizottság magáévá tette az opponensek azon álláspontját, hogy a disszertációban érvényesülő világszemléleti kérdéseket nem teszi vita tárgyává. A bizottság szükségesnek tartja, hogy — mint azt a jelölt válaszában meg is említette — a disszertációban levő hibákat további kutatási munkája során felülvizsgálja és az itt elhangzott véleményeket hasznosítja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján H. Kamal Hasszaneint a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

Gerevich László „A Budai Vár feltárása” c. doktori értekezését 1964. január 23-án védte meg. Az értekezés opponensei Kardos Tibor MTA lev. tag, Kumorovitz L. Béla a történelemtudomány doktora, Entz Géza a művészettörténeti tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Gerevich László 10 esztendőn át vezette a budai vár ásátásait, amely az egész középkori magyar művészettörténet számára igen fontos, új eredményeket hozott. Az ásátások során Gerevich — ahogy az opponensek egyaránt hangoztatták — a modern régészet és természettudományos vizsgálat eszközeit analitikus és egyben szintetikus módszereit alkalmazta. Disszertációja az ásátás eredményeit ismerteti — leírásai forrásértékűek —, s a feltárt, Magyarországon páratlanul gazdag

emlékanyag alapján megbízhatóan rekonstruálja a hajdani palota képét, építéstörténetét, sőt szélesebb körben is vizsgálódva az épület együttes helyét a középkori magyar építészet történetében is meghatározza. Az opponensek egybehangzó véleménye alapján a bizottság megállapítja a disszertáció komplex módszerének jelentőségét, mely a régészeti leletanyaggal egyidejűleg a történeti forrásokat is széleskörűen vizsgálódásai körébe vonta. Megállapítja, hogy a munka alapos tudományos lelkiismeretességgel készült, amely mindig pontos különbséget tesz a tárgyalás során a bizonyosság a valószínűség és a lehetőség között. Végül a disszertáció jelentős érdemként ismeri el azt is, hogy a műben foglalt új eredmények és megállapítások nem csupán a régészet, művészettörténet és város-történetnek, hanem a történettudomány minden ágának fontos anyaga lesz. Ezeknek az eredményeknek a publikálása után a palota szerepét általános kultúrhistóriai szempontból egyaránt új módon kell a jövőben értékelni.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Gerevich Lászlót a történelemtudományok (régészet) doktorává minősítette.

Pataki János „A vezető tőkés hatalmak és a gyengén fejlett országok gazdasági kapcsolatainak sajátos vonásai a gyarmati rendszer felbomlása nyomán” c. kandidátusi értekezését 1964. február 3-án védte meg. Az értekezés opponensei Vajda Imre, a közgazdasági tudományok doktora és Simai Mihály a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Pataki János kandidátusi értekezésében a vezető tőkés országok és a gazdaságilag elmaradott népek gazdasági és politikai kapcsolatainak legújabb vívmányait igyekszik a maguk teljességében megvilágítani. A célkitűzés átfogó jellege a hazai közgazdasági irodalomban új. A jelöltnek sikerült ezt a nagyjelentőségű kérdéskomplexumot sok vonatkozásban helyesen megvilágítani. Munkája értékes hozzájárulásnak tekinthető az e kérdéssel kapcsolatos hazai kutatásokhoz. A jelölt a tárgyalt kérdéseknél — nagy tényanyag feldolgozása alapján — lényegében helyes, egyes részleteiben újszerű következtetésekre jut, elsősorban az imperialista hatalmak között a gazdaságilag elmaradott népek piacaiért — az ottani tőkebefektetési területekért — folytatott harc eredményeiről. Helyesen mutat rá, hogy az Egyesült Államok súlyának viszonylagos csökkenése a tőkés világkereskedelemben általában nem járt együtt az amerikai monopóliumok visszaszorulásával a tőkés versenyharc e területein. Konkrétan is megvilágítja a tőkés érdek-

szférák utóbbi évtizedekben végbemenő újrafelosztását. Értékesek az Egyesült Államok segélypolitikájának legújabb jelenségeit értékelő és elemző megállapításai is. Az értékezésnek hiányossága, hogy egyes kérdések vizsgálata nem elég elmélyült. A téma egyes gazdasági vonatkozásainak bizonyos kérdések (a gazdasági kapcsolatok értékelése a gazdaságilag elmaradott országok szemszögéből, az integráció, a társulás problémái stb.) kidolgozása vázlatos, s nem helyeseltető leegyszerűsítések is előfordulnak.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Pataki Jánost a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

Szira Tamás „A gépipar szerkezetének néhány vonása” c. kandidátusi értekezését 1963. november 22-én védte meg. Az értekezés opponensei Simon György és Szakasits Doroszlói György, aközgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés a közgazdasági kutatás által még kevésbé tisztázott, s a gyakorlat szempontjából rendkívül fontos, aktuális problémakört vizsgál. A disszertáció érdeme, hogy számottevő és értékes hazai és nemzetközi tényanyagra alapozva mutatja be a gépipar ágazati szerkezetét és annak statisztikai mérési problémáit; több oldalúan, a többi népgazdasági szektorral (pl. a külkereskedelemmel) összefüggésben vizsgálja gépiparunk ágazati szerkezetét, s ennek alapján von le következtetéseket, s tesz több értékes javaslatot. Újszerű a disszertációban, hogy a gépipar ágazati szerkezetét széleskörűen és nemzetközi összehasonlításban vizsgálja. A disszertáció hiányossága, hogy egyes részei túlzottan terjedelmesek, nem teszik megalkozottabbá a szerző mondanivalóját, s hogy nem használja ki kellően az egyébként értékes adatok adta elemzési lehetőségeket. A disszertáció bizonyítja, hogy a jelölt alkalmas tudományos munkák végzésére.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Szira Tamást a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Orosz László „A népgazdaság alumínium-felhasználása és várható alumíniumigénye, különös tekintettel a fegyártmány-ipar jelenlegi helyzetére és várható fejlesztésére” c. kandidátusi értekezését 1963. október 31-én védte meg. Az értekezés opponensei Kacsényák Ferenc a közgazdasági tudományok kandidátusa, Kocsis József a műszaki tudományok kandidátusa és Szakasits Doroszlói György a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció népgazdasági szempont-

ból is nagyjelentőségű és időszerű kérdéssel foglalkozik. A jelölt az alumíniumfelhasználás, a távlati alumíniumigény és a fegyártmány-ipar fejlesztésére vonatkozó javaslatokat sokoldalúan, részletes hazai és nemzetközi statisztikai adatokra, és önálló statisztikai adatgyűjtésre, valamint számításokra alapozva teszi meg. A javaslatok egy része hozzásegít az ipar távlati fejlesztési tervei megalapozásához. A bizottság megítélése szerint a jelölt nem kellően tárta fel a bel- és földi alumíniumfelhasználás népgazdasági összefüggéseit, különös tekintettel Magyarországon a külkereskedelmi helyzetére.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Orosz Lászlót a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Rózsa György „A társadalomtudományi kutatás tájékoztatási problémái, különös tekintettel a tudományszervezésre és a közgazdaságtudományra” c. kandidátusi értekezését 1963. október 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Szalai Sándor MTA lev. tag és Nyilas József a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Rózsa György kandidátusi értekezése tárgyát olyan témát választott, amely a hazai irodalomban eddig tudományos alapon és korszerűen nem kellőképpen kidolgozott. A jelölt a témát sokoldalúan vizsgálta; széles áttekintést adott a közgazdaságtudomány és kisebb részben más társadalomtudományok tájékoztatási problémáiról. Ezzel segíti a hazánkban folyó társadalomkutatás és a tudományszervezés módszereinek korszerűsítését. A tanulmány újat ad a módszertani ajánlásaival a közgazdaságtudományi és a tudományszervezési szakirodalom rendszerezéséhez — bár elsősorban descriptív jelleggel — s újat ad azzal is, hogy rendszerezi és kísérletet tesz a kutatás és a tudományos tájékoztatás ellentmondásainak feltárására — jóllehet ez a rész még behatóbb elemzésre szorul. Az értekezés gyengéje néhány, a témába vágó fontos vonatkozás tárgyalásának vázlatossága, és ebből következően néhány fogalom pontatlan alkalmazása, valamint a tájékoztatás formáinak, műfajainak nem eléggé konkrét tárgyalása. Az értekezés erényei — a benne foglalt új eredmények és gyakorlati jelentősége — túlsúlyban vannak az említett hiányosságokhoz képest.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Rózsa Györgyöt a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Komjáthy Miklós „A közös minisztertanács kialakulása és világháborús működése” c. kandidátusi értekezését 1963. novem-

ber 11-én védte meg. Az értekezés opponensei Galántai József és Hanák Péter a történelemtudomány kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció a marxista megalapozású forrástan és hivataltörténet jelentős eredménye. Egyrészt újat ad abban, hogy a forrás-elemzés és a hivatali szervezet működését társadalmi összefüggéseiben mutatja be, másrészt a közös minisztertanács kialakulásának, funkciójának s a jegyzőkönyvek alakí és tartalmi jegyeinek alapos feltárásával a dualizmus politikai történetének érdemleges részkérdéseit is új oldalról világítja meg. Különösen sikeresnek tekinthető a legfőbb államigazgatási szerv és a dualista monarchia ellentmondásos társadalmi-gazdasági struktúrája közötti kölcsönhatás konzekvens végigvezetése, amely kiváltképpen a világháború időszakában került részletes kifejtésre. A bizottság a vita alapján ugyanakkor indokoltan látja egyes pontokon a társadalmi elemzés eddigi eredményeinek következetesebb figyelembe vételét. Vonatkozik ez a kiegészítésben rögzített erőviszonyok értékelésére, továbbá arra, hogy a dualista államapparátus szerepét helyenként a hivatal-szervezeti működésre leszűkítve vizsgálja, hasonlóképpen kívánatos lenne az abszolutisztikus és az alkotmányos tendenciák összeközlésének sokoldalúbb kimunkálása. A bizottság javasolja, hogy a jelölt vegye figyelembe Tisza István háborúval kapcsolatos álláspontját illetően az opponensi véleményekben elhangzottakat.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslat alapján Komjáthy Miklóst a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Merényi László „A magyar polgári ellenzék és az első balkáni háború 1912–1913” c. kandidátusi értekezését 1964. január 6-án védte meg. Az értekezés opponensei Dolmányos István és Pölöskei Ferenc, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció gazdag levéltári és sajtóanyag feldolgozása alapján sok új megállapítással gazdagítja a korszak ellenzéki mozgalmáról alkotott képet, értékes adalékokat hoz a szomszéd népekhez fűződő kapcsolataink történetéhez, jól világítja meg az ellenzék törökellenességének kialakulását, igen részletesen dokumentálja az 1912. őszi népi antimilitarista mozgalmat, helyesen bírálja az ellenzék hibáit, különösen a köztársasági párt sovinizmusát. A munka szerkezeti fogyatékossága, hogy a két témát a balkáni és a magyar ellenzéki mozgalmat párhuzamosan tárgyalja, így a magyar belpolitikai eseményeket is a balkáni háború szerint periodizálja. Finomítani kell a külpolitikai megállapí-

tásokat, s ugyancsak a polgári ellenzék osztálybázisának alakulását. Részletesebben kell foglalkozni a különböző osztrák áramlatokkal és Ferenc Ferdinánd elképzeléseivel. A disszertáció hibája, hogy az egyes politikai irányzatokat inkább statikusan vizsgálja, a függetlenségi párt tevékenységét bizonyos mértékig idealizálja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Merényi Lászlót a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Mádl Ferenc „A deliktualis felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében” c. kandidátusi értekezését 1964. február 5-én védte meg. Az értekezés opponensei Csanádi György és Világhy Miklós, az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szerző a szocialista jog egyik alapvető intézményének, a deliktualis felelősség szabályainak történetét választotta disszertációja tárgyául és munkájában kimagasló eredményeket ért el a társadalmi és jogfejlődés kezdetétől elindulva, a dialektikus és történelmi materializmus módszerét helyesen alkalmazva végigvizsgálta a deliktualis felelősség intézményének alakulását. Felderítette az ebben megmutatkozó főbb mozgástörvényeket; különösen munkájának azon fejtegetéseiben ért el új tudományos eredményeket, amelyek a deliktualis felelősségnek a kapitalizmust megelőző, eddig fel nem tárt fejlődésére vonatkoznak. A feldolgozott irodalmi és tételes forrásanyag imponálóan nagy. A szerző bizonyosságot tett arról, hogy ezt az igen nagyterjedelmű forrásanyagot magas színvonalon kezelni tudja. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a dolgozatot teljesebbé tette volna, ha szerző behatóbban foglalkozik az angolszász jogfejlődéssel. Szerző tételeit színvonalasan önmagában is tudományos értékkel bíró válaszában védte meg. Mindezeket egybevetve megállapítható, hogy szerző munkája a jogtudományi irodalomban kiemelkedő helyet foglal el, a szocialista jogi gondolkodás fejlődését szolgálja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslat alapján Mádl Ferencet az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

Pólay Elemér „A társadalmi normák differenciálódása az ókori Rómában” c. doktori értekezését 1963. június 14-én védte meg. Az értekezés opponensei Nizsalovszky Endre akadémikus, Világhy Miklós az állam- és jogtudományok kandidátusa és Hahn István a történelemtudomány kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció a római jog tudományos

kutatásának azokat a legújabb eredményeit dolgozta fel, melyek a római jog normakomplexumának differenciálódására vonatkoznak. Ez a téma a forrás- és irodalmi anyag összegyűjtése és értékelése terén igen nagy igényt támaszt feldolgozójával szemben: a disszertáns ennek nagy alapossággal, széles látókörrrel tett eleget. A disszertáció kérdésfeltevése újszerű, és különösen új a romanisztika tudományában ennek a témának marxista módszerrel való feldolgozása. A disszertáció hathatós bizonyíték arra, hogy a római jognak a burzsoa tudomány által feltárt anyaga a marxista tudományos módszer alkalmazásával új és értékes eredményeket alapozhat meg.

Ilyen tudományos eredményként lehet elkönyvelni mindenekelőtt azt, hogy a disszertáció témáját a maga történetiségében elsőnek dolgozta fel marxista módszer alkalmazásával, következetesen érvényesítve azt az elvet, hogy a jog és annak normarendszere is a gazdasági viszonyok felépítményeként alakul és fejlődik. Ezen túlmenően a disszertáció megállapításai több olyan, általánosabb jellegű tételt is igazolnak, amelyeket a római jog példáján keresztül még nem bizonyítottak. Így kimutatja, hogy a társadalom korábban egységes normarendszere kettéválk jogs és nem jogi szabályokra? hogy az áruteremelő jogokban szükségyszerűen kialakul az árutalajdonosok bizonyos fokú egyenlősége; hogy az áruteremelés jogának fejlődésével fokozatosan eltűnik a jogrendszer tartalmi differenciáltsága. A disszertációnak az opponensek által szótavett hiányosságai a disszertáció pozitívumaihoz képest kisebb jelentőségűek. A bírálóbizottság felhívta a jelölt figyelmét arra, hogy a munka publikálása előtt vegye figyelembe az opposzió során elhangzott azokat a megjegyzéseket, melyek a mű egyes történeti megállapításaira vonatkoznak — amire vonatkozó készséget egyébként válaszában be is jelentette. A disszertáns az opponenseknek magas színvonalon adta meg válaszáat.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Pólay Elemért az állam- és jogtudományok doktorává minősítette.

*

Csizmadia Andor „Az állam és az egyházak kapcsolatainak jogi kérdései a Horthy-korszakban (1919—1944). c. doktori értekezését 1964. március 17-én védte meg. Az értekezés opponensei Beér János az állam- és jogtudományok doktora, Révész Imre akadémikus és Bihari Ottó az állam- és jogtudományok doktora voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a doktori disszertáció a marxista jogtörténet és történetkutatás szempontjából egyaránt időszerű és fontos témát dolgoz fel.

Az országos távlati tudományos kutatási terv éppen erre a korra irányítja a történészek és jogtörténészek figyelmét. A témakör jogi kérdéseinek feldolgozása azért is lényeges, mert e nélkül a köztörténeti kutatások sem vezethetnek eredményre. Miután e terület kutatása eléggé elhanyagolt volt, a disszertáció hézagpótlónak tekinthető. A jelölt — mint képzett államjogász és mint a kérdésekben elmélyedni képes jogtörténetkutató — témáját a szélesebbkörű történelmi és elméleti alapozással dolgozta fel. Az állam és az egyház jogi kapcsolatainak kialakulását a feudális kortól kezdve rendkívül nagy oklevél- és irodalmi forrásanyag felhasználásával tekinti át, a Horthy-korszakot illetően pedig törekszik a kiadatlan kútfőanyag lehető teljességű kiaknázására is. Különösen értékes az Országos Levéltár vonatkozó anyagán túl az egyházi levéltárakból merített eddig teljesen feldolgozatlan anyag feltárása és értékelése. Az elbírálás alatt álló disszertáció nem csupán a hozzáférhető levéltári anyagot, hanem a széleskörű hazai és külföldi irodalmat is marxista elemzéssel hasznosítja. Ennek megfelelően sok eredeti új és értékes tudományos megállapításra jut, amelyek a tudományágazata alkotó továbbfejlesztését szolgálják. Ezek közül kiemeljük a következőket: a munka számottevő előrehaladást jelent annak a problémának teljes megoldásához, hogy miképpen helyezkednek el az egyházak a burzsoa állam mechanizmusában és mik az egyház és a burzsoa állam kapcsolatainak formái. Történelmileg bemutatja az állam és egyház szétválasztására vonatkozó polgári törekvéseket Magyarországon, sikeresen elemzi a szekularizációra irányuló magyarországi törekvéseket és az egyházi törvények jogforrási jellegének magyarországi problémakörét. Feltárja és tisztázza az egyházi bevételek jogi természetét a magyarországi polgári államban. Kritikusan feldolgozza a főkegyúri jog és a kegyúri bíraskodás gyakorlatát. Végül egy sor kérdésben megcáfolja a hibás nézeteket. Például: a főkegyúri jog természetét illetően Werbőczy óta kialakult nézeteket, az egyházi vagyion és más egyházi bevételek jogi természetére vonatkozó álláspontokat és az „Eigenkirche” magyarországi átültetésére vonatkozó, a külföldi burzsoa irodalomban ma is élő tanításokat. A jelölt az opponenseknek adott válaszában a disszertáció téziseit magas színvonalon megvédte. Felhívja azonban a bizottság a jelölt figyelmét arra, hogy a konkordátumok jogforrási jellegének kérdése, valamint a nem katolikus egyházak és az állam viszonya további elemzésre is érdemes.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Csizmadia Andort az állam- és jogtudományok doktorává minősítette.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Farkas Sándor

A kézirat nyomdába érkezett: 1964. VII. 16. — Terjedelem: 15 (A/5) fv, 1 ábra

---

64.59198 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Mátrai László: Haladás és hanyatlás problémái a kultúrhistóriában</i>	1
<i>Szalay László Emlékülés</i>	
<i>Mátrai László: Megnyitó</i>	15
<i>Nizsalovszky Endre: Szalay László kodifikációs külföldi kapcsolatai és a sioni epizód</i>	17
<i>Pamlényi Ervin: Szalay László: Magyarország története</i>	29
<i>Kovács Endre: A 600 éves krakkói Jagelló Egyetem ünnepségei</i>	41
<i>Rózsa György: Részvételünk és lehetőségek a nemzetközi társadalomtudományi dokumentációban</i>	51
<i>Augusztinovics Mária: Ankét a matematikai módszerek gazdasági alkalmazásáról</i>	65
<i>Incze Miklós: Kerekes Lajos: Anschluss 1938. Ausztria és a nemzetközi diplomácia 1933—1938</i>	69
<i>Török Gyula: Régészeti tanulmányok</i>	73
<i>Erdélyi István: dr. Gyula Török: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert</i>	77
<i>L. Kovrig Ilona: Dezső Csallány: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mittel-donaubecken (454—568. u.Z.)</i>	81
<i>Somogyi Sándor: Márton Pécsi: Ten Years of Physico-Geographic Research in Hungary (Tíz év természeti földrajzi kutatásai Magyarországon)</i>	87
<i>Mádl Ferenc: Szász István: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga</i>	91
<i>Csendes Béla: Szakál Pál: Az öntözéses termelés gazdasági hatékonysága</i>	113
<i>Tóth Ede: Dolmányos István: A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901—1904)</i>	117
<i>Krónika</i>	119

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI
FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK,
SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
MÁTRAI LÁSZLÓ

XIV. KÖTET

3. SZÁM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1965

II. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztő bizottság tagjai

FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK,
SZABÓ IMRE

Szerkeszti

MÁTRAI LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő

FARKAS MÁRTON

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V., ALKOTMÁNY U. 21.

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., NÁDOR U. 7.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg, és az Akadémia II. Osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi-történeti tudományok (történelem, szociológia, filozófia, régészet, művészettörténet, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

A kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia

II. Osztályának Közleményei

Budapest V., Nádor u. 7.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 50 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illet meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-46), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő u. 32., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Archaeologica*
2. *Acta Historiae Artium*
3. *Acta Historica*
4. *Acta Juridica*

Acta Archaeologica szerkesztősége: Budapest V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Művészettörténeti Intézet.
V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historica szerkesztősége: Budapest I., Uri u. 51—53.

Acta Juridica szerkesztősége: Budapest V., Szemere u. 10.

AZ ABSZOLUTIZMUS GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI ALAPJAI EURÓPÁBAN

A Történettudományi Bizottság 1964. november 9-én megvitatta *Molnár Erik* akadémikus fenti című tanulmányát, mely a 12. Bécsi Nemzetközi Történészkongresszus egyik referátuma. Alább teljes terjedelemben közöljük Molnár Erik tanulmányát és a hozzákapcsolódó vita anyagát.

MOLNÁR ERIK REFERÁTUMA*

Molnár Erik tanulmánya bevezetőjeként a következő megjegyzéseket tette: Engedjék meg, hogy egy-két bevezető megjegyzést tegyek. Amint tudják, ez a tanulmány a jövő évi bécsi nemzetközi konferenciára készül, ahol nyomtatásban is kiadásra kerül. Ez azzal jár, hogy a tanulmány maximális terjedelme nem lehet több 10 nyomtatott oldalnál. A 10 nyomtatott oldalba beleszámít az alreferátumok ismertetése is, tehát tulajdonképpen 10 oldalnál is kevesebb áll rendelkezésre.

Ebből következik, hogy az abszolutizmus kérdéseit egyetlen országot szem előtt tartva lehetett csak tárgyalni, s még így is le kellett egyszerűsíteni a leglényegesebb összefüggésekre. Ezt tehát figyelembe kell venni a hozzászólásoknál. Másik megjegyzésem: a tanulmány nem marxistáknak szól, hanem olyan történészkollektívának, amely túlnyomó részben polgári tudósokból áll. Ennek az a következménye, hogy nem lehet a marxizmus tételeiből, mint elfogadott és ismert tételekből kiindulni, hanem igyekezni kell azokat a történeti tényanyagból levezetni. Ezek voltak azok, amiket előrebecsátani kívántam.

Ma is vitás kérdés, hogy az európai abszolutizmus társadalmi alapját a burzsoáziában vagy a nemességben (földbirtokos osztályban), vagy a burzsoázia és a nemesség egyensúlyi helyzetében kell-e keresni? De nemcsak ez a kérdés vitás. A vita arra is kiterjed, hogy egyes országok történetében lehet-e az abszolutizmus korszakáról beszélni vagy sem? Van olyan álláspont, hogy Angliában sohasem volt abszolutizmus, főként mert a parlament a Tudorok és Stuartok korában is működött. Azzal a nézettel is találkozunk,

*A fontosabb figyelembe vett munkák a következők: E. Lavis: *Histoire de France illustrée depuis les origines jusqu'à la Revolution*. Paris; H. Sée: *Histoire économique de la France*. 1. köt. Paris, 1948.; *Histoire générale des civilisations* (dir. Maurice Crouzet) 4. köt. 1961.; J.—J. Clamageran: *Histoire de l'impôt en France*. 3. vol. Paris, 1867—1876.; R. Mousnier: *La vénalité des offices sous Henri IV. et Louis XIII*. Rouen, 1946.; René Johannet: *Le principe des nationalités*. Paris. 1918.; G. Duby: *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*. T. 1—2. Paris, 1962.; Paul Raveau: *L'agriculture et les classes paysannes. La transformation de la propriété dans le Haute-Poitou au XVIe siècle*. Paris, 1926.; *Всемирная история*. I., IV., V. Москва. Б. Ф. Поршнев: *Народные восстания во Франции перед Фрондой (1623—1648)*. Москва—Ленинград 1948.; Б. Ф. Поршнев: *Сущность феодального государства*. Известия Академии Наук СССР. Серия истории и философии. 1950. № 5.

hogy Oroszországgal vagy Törökországgal kapcsolatban egyáltalán nem lehet szó európai értelemben vett abszolútizmusról, mert ezek az országok a nyugat- és közép-európai viszonyoktól teljesen eltérő formákban fejlődtek. Mit kell azonban az abszolútizmuson érteni? Ettől függ az a kérdés is, hogy milyen erők alkották az európai abszolútizmus gazdasági-társadalmi alapját.

Az alább kifejtendők az abszolútizmus következő, a XVI–XVIII. századra vonatkozó meghatározásából indulnak ki: az abszolútizmus a politikai hatalomnak olyan rendszere, amelynél az államhatalmat az egész ország területén lényegileg és ténylegesen az uralkodó gyakorolja a tőle függő katonai-hivatalnoki szervezet útján. Ennek a meghatározásnak lényeges jegye a *tényleges* hatalom, amelyet az uralkodó adott esetben ellentétes jogi igényekkel, így a parlament vagy az örökletes bürokrácia igényével szemben is érvényesíteni képes. Maga a meghatározás az összes európai abszolutisztikus rendszer közös vonásain alapul, Angliától Törökországig. A politikai rendszer fontos vonásait emeli ki, amelyek alapján az abszolútizmus úgy jelenik meg, mint a politikai hatalom egyik történetileg lényeges formája.

Az előbbi meghatározás nem könnyíti meg az abszolútizmus gazdasági-társadalmi alapjának felderítését. Mert eszerint az abszolútizmus egyaránt politikai felépítménye lehet a fejletlen, a természeti gazdálkodásból még alig kilépő áruterelésnek, ahol burzsoáziáról még beszélni is alig lehet (Oroszország a XVII. században), és a manufaktúra-kapitalizmus fokát elért fejlettebb áruterelésnek, amelynél a burzsoázia lényeges gazdasági-társadalmi szerepet játszik (Anglia a XVI. században). De a feladatot ebben a formában maga a történet állítja fel, amely az áruterelésnek és következőleg a termelőerők fejlődésének különböző fokain hozta létre az abszolútizmust.

Emellett az abszolútizmus, már az előbbi okból is, eltérő alakban jelenik meg az egyes országokban, és eltérő volt kifejlődésének történeti útja is. Felmerül tehát a kérdés, hogy visszavezethető-e az európai abszolútizmus valamilyen közös gazdasági-társadalmi alapra, vagy pedig ez a politikai forma esetenként más-más gazdasági-társadalmi tartalmat burkol-e? A tények elemzése az első alternatívát igazolja. Az európai abszolútizmus valamennyi formája a nemesi vagy földbirtokos osztály érdekét szolgálta, és így ennek politikai uralmát fejezte ki a társadalom többi osztályával, elsősorban a legszámosabb parasztsággal szemben.

Itt nincs lehetőség az abszolútizmus különböző történeti formáinak konkrét megvizsgálására. Be kell érni egyetlen ország történetének áttekintésével, amely leginkább alkalmas az általánosításra. Ilyennek tekinthető a francia abszolútizmus története, és pedig két okból is. Először azért, mert a társadalmi harcok politikai formái a francia történetben tisztább alakban bontakoznak ki, mint bárhol másutt. Másodszor pedig azért, mert — ellentétben akár a porosz, akár az osztrák, akár az orosz abszolútizmus történe-

tével — a francia burzsoázia az abszolutizmus korában kétségtelenül nagy gazdasági és politikai súllyal rendelkezett. Ha tehát a francia történet elemzése arra az eredményre vezet, hogy itt az abszolutizmus a burzsoázia nagy súlya ellenére is a nemesség politikai uralmát képviselte, annál inkább érvényesnek kell tekinteni az utóbbi tételt azokban az országokban, amelyekben a burzsoázia az abszolutizmus korában még fejletlen volt.

Előre kell bocsátani, hogy a történeti tények alábbi elemzése nem a szubjektív (idealista) történetírás álláspontján alapul. A szubjektív történetírás a történeti intézmények lényegét a kor társadalmi tudatában keresi, s abban az eszmei képben véli felismerni, amelyet a kor maga alkot meg saját intézményeiről. Ez a történetírás a történeti intézmények létrejöttét eszmék harcára vezeti vissza, amelynek eredményeként az intézményekben tudatosan kitűzött eszmei célok valósulnak meg. Ezzel az állásponttal szemben az alábbiakban az objektív (materialista) történetírás szempontjai érvényesülnek. Az objektív történetírás szerint, ahogy az egyes embert nem aszerint ítélik meg, ahogyan önmagáról vélekedik, úgy az elmúlt korok történeti intézményeit sem lehet a kor saját tudata alapján megérteni. Az objektív történetírás a múlt történeti intézményeinek lényegét olyan társadalmi összefüggésekben látja, amelyek a kor tudata előtt rejtve maradtak, amelyek tehát a kor tudatától függetlenül és ebben az értelemben objektíven léteztek.

Az objektív történetírás a múlt történeti intézményeit létrejöttükben sem tekinti a tudatos emberi cselekvés akart eredményeinek. Azt természetesen nem vonja kétségbe, hogy az emberek történetükben tudatosan cselekednek, hogy cselekedeteik akart történeti célok megvalósítására irányulnak. De felismeri, hogy azt, amit az egyes emberek, illetőleg osztályok akartak, a többi ember, illetve osztály megakadályozta, és azt, ami kialakult, senki, egyetlen osztály sem akarta. Az objektív történetírás tehát a múlt történeti intézményeinek keletkezését úgy fogja fel, hogy azok a társadalmi tudattól függetlenül, öntudatlan társadalmi folyamat eredményeként jöttek létre.

Az előbbiekből nem következik, hogy az objektív történetírás az emberek, illetve osztályok szubjektív nézeteit és céljait lényegteleneknek tekintheti. Ellenkezőleg, éppen ezekből, mint közvetlenül adottakból indul ki. De feladatának azt tartja, hogy a szubjektív, hamis nézetek, az emberek hamis társadalmi tudata mögött, felfedje az objektíven létező történeti viszonyokat, amelyekben az előbbiek is gyökereznek.

Milyen képet alkottak az egykorúak a Franciaországban fennálló abszolutisztikus társadalmi rendről? Nem lehet azt mondani, hogy a parasztok elnyomását félreismerték volna. Túl szembeötlő volt, hogy a nemesek kiváltságos helyzete a parasztoktól kicsikart szolgáltatásokon nyugszik. Loyseau, az abszolutizmusnak IV. Henrik korában élt teoretikusa, szükségesnek tartotta, hogy a régebbi krónikák módjára, a nemesek jogait a parasztokkal

szemben a frank hódítással igazolja. Richelieu az abszolút állam fontos feladatának tekintette, hogy a parasztokat engedelmisségben tartsa. Colbert tudatosan alkalmazta a terror állami eszközeit a parasztokkal szemben. Louvois hadügyi reformjának pedig egyik célja az volt, hogy az országban háború idején is legyen elégséges katonai erő a parasztok fékentartására.

Azonban az abszolút állam lényegét a kor mégsem a nemesi osztályuralom biztosításában látta. A rendi-képviselési monarchia idejében megszilárdult az a korábbi időből eredő gondolat, hogy a társadalmi rendeket — az oratores, bellatores, laboratores rendjeit — a munkamegosztás szálai fűzik egymáshoz, és kiegészült azzal, hogy a három rend, a rendi állam — „a király és a királyság” — által összefogva, közös cél, a közjólét megvalósításán munkálkodik. Ebben a szemléletben a dolgozók, a parasztok eltartják ugyan szolgáltatásaikkal a nemesi és az egyházi rendet, de ezek ennek fejében katonai védelemben részesítik őket, és gondoskodnak lelki üdvösségükről. A társadalomnak ez a harmonikus képe később, az abszolutizmus korában is fennmaradt, amikor a közjólét biztosítása már kizárólagosan az abszolút uralkodó joga és kötelessége lett. Azonban az abszolutizmussal az államhatalom egyetlen személy, a király kezében összpontosult. Ennek következtében az állam érdeke, a közjólét biztosítása összefonódott, végső eredményében pedig azonosult a király önérdekével, amely személyi hatalmának és személyi dicsőségének nagyobbítását kívánta meg.

A kor szemében az abszolutisztikus társadalom legkiválóbb rendje a nemesség volt. XIV. Lajos magát országa első nemesének nevezte, és a burzsoázia legvagyonosabb tagjai arra törekedtek, hogy a nemességbe emelkedjenek. De azért a nemesség nem játszotta nyíltan az uralkodó osztály szerepét. Az uralkodás szerepében egyedül a király lépett fel, akinek a nemesek éppúgy hűséggel és engedelmisséggel tartoztak, ahogyan a parasztoktól is a királyi akarat követelte meg, hogy szolgáltatásaikat a nemeseknek engedelmesen leróják.

Az abszolutizmus társadalmi ideológiája, amely uralkodott a társadalomban, természetesen a parasztságot is befolyásolta. Már a múlt nagy parasztmozgalmai, amelyek a fennálló rend ellen irányultak, ennek hivatalos ideológiájából, az uralkodó ideológiából merítették szubjektív motívumaikat. A Jacquerie lázadó parasztjai, akik tömegével ölték le az őket elnyomó nemeseket, felkelésüket azzal indokolták, hogy a francia királyság nemessége — amely Poitiersnél súlyos vereséget szenvedett az angoloktól — nem teljesítette védelmi kötelezettségét, hanem „meggyalázta és elárulta a királyságot”. Jeanne d’Arc, a parasztlány, akit öntudatlanul a háborús fosztogatások által agyonnyomorított parasztság elkeseredése ösztönzött, mennyei szózatra hivatkozott, és saját szavai szerint „Franciaország királyáért és királyságáért” küzdött. Ennek megfelelően a XVII. század nagyszámú paraszt- és városi plebejusfelkelései, amelyeket az abszolút állam tűrhetetlen

adózsarolásai váltottak ki, megmaradtak az abszolutizmus ideológiájának talaján. Egyikük-másikuk jelszava : „Éljen a király, de a sóadó nélkül” — általában jellemzi ezeket a mozgalmakat, amelyek rátámadtak ugyan a király adószedőire, egyébként azonban nem vonták kétségbe a király abszolút hatalmát.

A király abszolút hatalmát isteni eredetűnek tartották. Az abszolutizmus elismerése tehát a vallásos hit követelménye volt. A királyi abszolutizmussal együtt azonban a vallás a fennálló társadalmi rendet is igazolta, amely látszólag a király akaratából eredt.

Mi volt az emberek fejében élő szubjektív, hamis képpel szemben a királyi abszolutizmus objektív lényege? Erre a kérdésre annak a gazdasági-társadalmi rendszernek objektív elemzése ad választ, amelyet az abszolutizmus politikai felépítményképpen megkoronázott. Ezt a társadalmat valóban egységbe foglalta a munkamegosztás bizonyos rendszere, amelyet a jövedelemelosztás meghatározott rendszere kísért. De a munkamegosztás hatalmi, kényszerítő viszonyokkal fonódott össze és a jövedelemelosztást ezek a viszonyok határozták meg, nem pedig a munkamegosztás egyszerű ténye.

Ebben az időben a francia társadalom és a termelők túlnyomó többségét a földművelő-háziiparos parasztok alkották. Ők állították elő a társadalmi termék legnagyobb részét. Velük szemben a munkamegosztás és a jövedelemelosztás rendszerében — az összefüggéseket némileg egyszerűsítve — a földbirtokos katonai nemesség, a hivatali-egyházi bürokrácia és a kereskedőipari burzsoázia állott. Ezek a földbér, az egyházi adó (tized stb.), az állami adó, valamint a kölcsönkamat alakjában részesedtek a paraszti munka termékeiben. Azonban a munkatermékek elosztása úgy történt, hogy a parasztokat a legszükségesebb létminimumra vagy annál is kevesebbre szorították, és a legnyomorúságosabb életre kárhoztatták. Ezzel szemben az előbbi csoportok tagjai, legalábbis felső rétegükben, jómódot vagy fényűző életet biztosítottak maguknak.

Világos, hogy a jövedelemelosztás ilyen rendszerének eltérésére — bármennyire is összefüggött az a gazdasági fejlődés elért fokával — a parasztokat hatalmi eszközökkel kellett kényszeríteni. A kényszerítő hatalmi szervezetet az abszolút állam nyújtotta, katonai erejével és bírósági közegeivel, amelyek újra meg újra leverték és véresen megtorolták a kétségbeesésbe hajszolt parasztok felkeléseit. Az előbbi jövedelemelosztási rendszeren, a paraszti munkaerő szertelen kizsákmányolásán alapult azonban a katonai nemességnek, meg a hivatali-egyházi bürokráciának egész anyagi létezése. Az utóbbiaknak alapvető objektív érdekei e rendszer fenntartásához fűződtek, éppúgy, amint a parasztságot alapvető objektív érdekei szembefordították a jövedelemelosztás adott rendszerével. Az a kizsákmányolási viszony, amelynek haszonélvezői az előbbi csoportok, áldozatai pedig a parasztok voltak, meghatározza tehát az abszolutizmus gazdasági-társadalmi rendjének objektív

lényegét. Ebből pedig az következik, hogy az abszolút állam objektív lényegének is azt a funkcióját kell tekinteni, amellyel az alapvető társadalmi viszonyt, az adott kizsákmányolási rendszert fenntartotta és minden támadással szemben megvédelmezte.

Milyen szerepet játszott ebbe az objektív összefüggésbe beágyazva a királyi abszolútizmus vallási, társadalmi és politikai ideológiája, ez a hamis társadalmi ideológia? Objektív szerepe abban állott, hogy elfedte az abszolutisztikus gazdasági-társadalmi rend lényegét, az adott kizsákmányolási viszonyt, és így az ideológiai befolyásolás eszközeivel járult hozzá az adott kizsákmányolási viszony fenntartásához.

A francia abszolút állam lényegbeli, objektív funkciója tehát a parasztság elnyomása és kizsákmányolásának biztosítása volt. Franciaország abszolutisztikus társadalmi rendjében az *alapvető* elnyomott és kizsákmányolt osztály a parasztság volt. A további kérdés most már az, hogy az abszolút állam melyik osztály részére igyekezett biztosítani a parasztság kizsákmányolásának hasznát, vagy másszóval, melyik osztályt kell a francia abszolút állam uralkodó osztályának tekinteni?

Arra nézve nincsen megbízható adat, hogy a parasztoktól elvont terméktöbbletnek az a része, amely a földbér, egyházi adó és kölcsönkamat alakját öltötte fel, hogyan oszlott meg a többi társadalmi osztály között. Az bizonyos, hogy a régi nemesség részesedése csökkenőben volt, bár kezében tartotta a nagy jövedelmű egyházi méltóságokat is. A burzsoázia (melynek egy része a nemességbe emelkedett) különböző címeken mind nagyobb részt ragadott magához. Összevásárolta a tönkrement nemesek földbirtokát, a földbér jogcímén, a nemeseknek nyújtott kölcsön kamata fejében, vagy a földbirtokjövedelmek behajtása (bérlete) címén rátette kezét a földbér egy részére. A másik oldalon pedig megvette a tönkrement parasztok örökhérlében bírt földjeit s ezeket bérbe adta, vagy kölcsönt adott a parasztoknak, s ennek kamata fejében sajátította el a terméktöbblet egy részét.

Biztosabb képet nyújtanak az állami adókkal kapcsolatos adatok, tehát éppen azok az adatok, amelyekből következtetni lehet a francia abszolút állam osztályjellegére. XIV. Lajos idejében a parasztság állami adóterhe — a belföldi katonaság eltartását és az adóbehajtás költségeit is számba véve — kétségtelenül meghaladta egyéb terheinek összegét. Az is bizonyosra vehető, hogy az állami adók nagyobb részét, már csak számbeli túlsúlyánál fogva is, a parasztság és nem a városi lakosság viselte. Így az állami adók felhasználása tájékoztatást nyújt arról, hogy az adó formáját felöltött paraszti terméktöbblet, e terméktöbblet legjelentősebb része, az állam közvetítésével személyi jövedelemmé átalakulva, hozzávetőleg hogyan oszlott meg a szóba jövő társadalmi osztályok között. Ez a számvetés egyúttal arról is tájékoztat, hogy az adót személyes jövedelemmé átalakító állam melyik osztálynak kedvezett, vagyis melyik osztály érdekeit szolgálta.

Colbert pénzügyminisztersége idején, 1661 és 1683 között az állami kiadások évi átlagban 128,7 millió livret tettek ki. Ebből az adóbevételre 97,8 millió esett, a többi 30,9 milliót (járadék-) kölcsön útján fedezték. A kiadások — ugyancsak évi átlagban — a következőképpen oszlottak meg :

kölcsönkamatok és hivatali fizetések	30,9 millió livre
kölcsönvisszafizetés és hivatalvisszaváltás	15,3 „ „
katonai kiadások.....	50,5 „ „
királyi udvartartás stb.	9,5 „ „
építkezés (Versailles stb.)	4,7 „ „
titkos kiadások (szubvenció külföldi államoknak stb.)	7,8 „ „
egyéb (főleg évdíjak és adományok)	10,0 „ „
<hr/>	
összesen	128,7 millió livre

A kiadások között nem szerepelnek az adóbehajtással kapcsolatos, az adófizetőket külön terhelő költségek. Ezek időnként elérték az adóbevétel 20%-át és a burzsoáziából kikerülő adótisztviselők, főleg pedig a nagytőkés adóbérlők zsebébe folytak, akik a kincstárnak az adót előlegezték. A kiadásokba felvett tételek közül a kölcsönkamatok és a hivatali fizetések a (járadék) kölcsönt nyújtó és hivatalt vásárló burzsoázia jövedelmét alkották. A burzsoáziának jutottak a kölcsön visszafizetése és a hivatalvisszaváltás címén kiutalt összegek is. Ha mindehhez hozzávesszük még a katonai kiadásokban, meg az építkezési, udvartartási költségekben szereplő anyagi szállításokat, amelyek profitot biztosítottak a burzsoá manufaktúratulajdonosoknak és kereskedőknek, megállapítható, hogy az állami kiadások nagyobb része minden valószínűség szerint a burzsoázia jövedelmévé alakult át.

Ez azonban nem határozza meg a költségvetés osztályjellegét. Különösen nem következik az előbbi adatokból az, hogy az államháztartást alárendelték a burzsoázia érdekeinek. Ellenkezőleg, az államháztartás útján a burzsoáziát rendelték alá a nemesség érdekeinek. Kölcsönöket azért vettek fel és hivatalokat azért adtak el, hogy a burzsoázia pénzügyi erőforrásait felhasználják a nemesség érdekében, amelyet másként nem lehetett kielégíteni. A költségvetés összes *folyó* (nem a múlt terheit képviselő) kiadásai közvetlenül a nemesség érdekét szolgálták. A katonai kiadások, amelyeknek nagyságát a király dicsőségét növelő hódító hadjáratok szabták meg, a nemességnek biztosítottak tisztséget, fizetést, zsákmányt, birtokot és hírnevet. A külföldi államokat a nemesség által vezetett hódító háborúk érdekében szubvencionálták. Az évdíjakat és adományokat a nemesek kapták. A királyi udvartartás a nemesek tömegeit tartotta el. Az udvartartás fénye és építkezési pompája „az ország első nemesének” nagyságát hirdette. A folyó kiadások között — az egyéb rovatban elrejtve — egyetlen tétel szerepel,

amely közvetlenül a burzsoázia érdekeivel függött össze, ez is valószínűtlenül csekély összeg : a kereskedő társaságok és az ipari manufaktúrák szubvenzionálására évi átlagban 272 000 livre-t fordítottak.

A költségvetés azt mutatja tehát, hogy a francia abszolút állam adópolitikája a nemesség anyagi gyarapodását szolgálta. Az adók útján a paraszti terméktöbblet egy részét a nemeseknek juttatták vagy a nemesi célok szolgálatába állították. Az abszolút állam nemcsak a parasztság kizsákmányolását biztosította, hanem arra törekedett, hogy az adók révén a kizsákmányolás hasznát minél nagyobb mértékben a nemességnek juttassa. Az abszolút állam tehát a nemesség osztályérdekét szolgálta, a nemesség osztályuralmát fejezte ki, és pedig nemcsak a parasztsággal szemben, hanem másodlagosan a burzsoáziával szemben is. A gazdasági-társadalmi életben harc folyt a nemesség és a burzsoázia közt a paraszti terméktöbbletért, és ebben a harcban a burzsoázia sikereket ért el. Az abszolút állam ezeket a sikereket igyekezett ellensúlyozni azzal, hogy a paraszti terméktöbblet egy részét a maga kényszerítő eszközeinek felhasználásával a nemességnek juttatta.

A francia abszolutizmus egyik belső ellentmondása, hogy pénzügyi politikájával a nemességet akarta erősíteni, de valójában — mint költségvetése mutatja — a burzsoáziát erősítette. Ugyanaz volt a helyzet, mint az abszolutizmus merkantilista gazdaságpolitikájával kapcsolatban. Ennek célja szintén a nemesi állam erősítése volt, nem várt eredménye azonban a burzsoázia megerősödése lett.

Az abszolutizmusnak, mint *viszonylag* önálló politikai erőnek politikája egyébként is ellentmondásos volt. Visszaverte a burzsoázia igényeit, és eközben a nemességre támaszkodott. A burzsoázia hasztalan követelte — az 1614. évi rendi gyűlés meg a Fronde alkalmával — az egyházi vagyon és a nemesi kiváltságok korlátozását, az évdíjak fizetésének megszüntetését és a parlament adómegállapítási jogát. De visszaverte a nemesség igényeit is, és eközben viszont a burzsoáziára támaszkodott. A nemesség hiába követelte — az előbbi alkalmakból — a polgári uzsora korlátozását, az adóbérleti rendszer megszüntetését, a hivatalok vásárlásának és örökletességének eltörlését.

Ebben az ellentmondó politikában állott az abszolút államhatalom lavirozása a nemesség és a burzsoázia között. A lavirozás kétségbevonhatatlan tény. Azt is lehet mondani, hogy a francia abszolutizmus azért állott fenn, mert kijátszotta egymással szemben a nemességet és a burzsoáziát. De azért ez a két osztály nem volt egyensúlyi helyzetben az államhatalmi rendszeren belül. A francia abszolutizmus a nemesi osztály érdekét szolgálta, s így ennek politikai uralmát fejezte ki, annak ellenére, hogy a nemességet megfosztotta a politikai hatalomban való közvetlen részesedéstől, s annak ellenére, hogy az állam igazgatását a burzsoáziából származó elemekre bízta.

A lavirozás politikája természetesen hiányzik azokban az abszolút államokban — Poroszországban, Ausztriában vagy Oroszországban —, ahol a

burzsoázia gyenge volt. De viszont az abszolutizmus lényege, az, hogy a nemesség uralmát képviseli, nemcsak az előbbi országokban, hanem Franciaországban is megtalálható.

Hogyan jött létre a francia abszolutizmus? Az egyik nézet szerint az abszolút monarchia, mint Franciaország centralizált, az egész országra kiterjedő egységes politikai szervezete, azért alakult ki, mert megelőzőleg létrejött a belső piac, amely az egész országot egyetlen gazdasági egységbe foglalta össze.

Azonban Languedoc, Guyenne, Provence, egyszóval Dél-Franciaország nem azért lett és maradt a centralizálódó és centralizált francia abszolút állam része, mert előzetesen közös piacba forrt össze Franciaország többi részével. A közös piac, Franciaország gazdasági egysége, legfeljebb az abszolutizmus évszázadaiban jött létre, a már kialakult politikai egység alapján, és ekkor is csak a nemességre és a burzsoáziára, meg az államra szorítkozott mint fogyasztókra, anélkül, hogy a termelők nagy többségére, a parasztságra kiterjedt volna. A parasztok alig fogyasztották a manufaktúra-kapitalizmus termékeit. Ez, centralizált formájában, elsősorban hadfelszerelési és fényűzési cikkeket gyártott a hadsereg és a nemesség, meg a gazdag burzsoázia számára, decentralizált (háziipari) formájában pedig jórészt kivitelre dolgozott, mint a posztó- és vászonipar. A parasztok a manufaktúra-kapitalizmus korában, kezdődő árutermelésük mellett is, lényegileg még elszigetelt, a földművelést a háziiparral egyesítő természeti gazdálkodást folytattak. A belső piacba csak az ipari kapitalizmus korszakában kapcsolódtak be, osztályokra való bomlásuk előrehaladásával. Tehát nem a belső piac, az ország gazdasági egysége hozta létre a politikai centralizációt, az abszolutizmusban megnyilvánuló politikai egységet, hanem a belső piac, az ország gazdasági egysége alakult ki, kezdetben a manufaktúra-kapitalizmus szűk keretei között, a már létező politikai egység keretében, amelyet a gazdaságtól *viszonylag* független politikai folyamat teremtett meg.

A másik nézet a francia abszolutizmust történetileg a paraszti osztályharc kiélesedésére vezeti vissza. Eszerint Franciaországban a parasztság kizsákmányolása és elnyomása az abszolutizmust megelőző korszakban növekedett volna. Ez erősítette a parasztság lázadó ösztöneit és kiélesítette a falusi osztályharcot. A harciasabb szellemű parasztság fékentartása viszont szükségessé tette volna az államhatalom megerősítését és összpontosítását az abszolút uralkodó kezében.

Az abszolutizmusnak ez a levezetése, amelyet Porsnyev professzor az európai történetben általános érvényűnek tekint, helyes lehet egyes országokban, de Franciaországban eleve helytelennek látszik. A legnagyobb francia parasztfelkeléssel, a Jacquerie-vel elkészült a francia rendi monarchia is, és a felkelés leveréséhez nem volt szükség az abszolút monarchia hatalmi szerve-

zetére. (A nagy német parasztháborúval még a decentralizált német birodalom is megbirkózott.) De az előbbi elméletet Franciaországgal kapcsolatban a történeti tények sem igazolják.

A francia abszolút monarchiát, ádáz harcokban, XI. Lajos alapozta meg, a XV. század második felében. A megelőző korszakot, a XIII. század második felétől a XV. század második feléig terjedő időt, inkább a parasztok helyzetének javulása, sem mint a parasztság növekvő elnyomása jellemezte. Ebben a korszakban a francia parasztok nagy része felszabadult a feudális személyi függés legsúlyosabb, szolgai formáiból, nevezetesen a földesúr személyéhez való kötésből, és a robot megszűnt vagy erősen háttérbe szorult. A rögzített pénzhér (cenzus) súlya, elértéktelenedése következtében, csökkent. A parasztok birtokjogai is megjavultak — földhasználatuk örökletessé vált. A korábbi urasági (az uraság által robotmunka útján hasznosított) földek nagy része, időleges bérlet alakjában, a parasztok kezére jutott. A parasztok anyagi differenciálódása, amely az árutermelés kezdeteivel függött össze, meg a háborus sanyargatások persze pauperizáló hatással is jártak. A parasztok személyi függése is fennmaradt, és mindenekelőtt, mint korábban, a föld használatáért továbbra is bért fizettek a földesuraknak. Fennmaradtak tehát a feudális viszonyok is. Az abszolutizmust éppen azért kell *feudális* abszolutizmusnak tekinteni, mert gazdasági-társadalmi alapja a parasztok feudális függése maradt. Azt azonban mégsem lehet mondani, hogy a francia parasztság helyzete az abszolutizmust megelőző két évszázad alatt általánosan és súlyosan megromlott volna.

A francia abszolutizmus keletkezésének történetét az egykorúak közül Phillippe de Commynes, XI. Lajos tanácsadója írta meg. Commynes nem kapcsolta össze azokat az eseményeket, amelyek a francia abszolutizmus kialakulására vezettek, a parasztság osztályharcával, sőt munkájában a parasztság egyáltalában nem is szerepel, viszont híven ismerteti a királyi hatalom sikeres harcait a feudális arisztokráciával, amelyeket az utóbbi a politikai hatalomban, s ezáltal a parasztokon birt anyagi hatalomban való részvételért folytatott.

Ezekben a harcokban XI. Lajos a nemesség nagy részére és a városi polgárság anyagi erejére támaszkodott. A nemesség nem azért támogatta XI. Lajost, aktívan vagy legalább passzív magatartással, mert erősíteni akarta a királyi hatalmat a parasztsággal szemben, habár természetesen tudatában volt annak, hogy a parasztsággal folytatott osztályharcában rászorult az államhatalomra. Azért csatlakozott a királyhoz, mert a feudális arisztokrácia önkényével, a belháborúk zavaaraival szemben az erős királyi hatalomnál találhatott védelmet, s mert tudta, hogy a királyi hatalom ereje megnöveli az állam erejét a külső ellenséggel szemben. A városi polgárság pedig azért támogatta XI. Lajost, mert létérdeke fűződött ahhoz, hogy az erős királyi hatalom megszüntesse az ipart és kereskedelmet bénító feudális anar-

chiát. Feltehető, hogy a parasztság rokonszenve is a király oldalán volt, már csak azért is, mert a feudális anarchiát éppen a parasztság sínylette meg legjobban.

Amikor azonban ez a három osztály, a nemesség, a polgárság és a parasztság a feudális arisztokráciával szemben a királyt támogatta s ezáltal a királyi hatalom megszilárdításáért harcolt, egyáltalában nem látta előre, hogy az erős királyi hatalom abszolút hatalommá alakul majd át, s ezt az eredményt egyik osztály sem akarta. A nemesség nem számolt azzal, hogy megszűnnek a rendi gyűlések, amelyek útján befolyást gyakorolt az államügyekre. A polgárság nem gondolta, hogy a városok végleg elvesztik autonómiájukat, és hogy a parlamentek igazságszolgáltató funkciója is megcsorbul. A parasztság sem sejtette, hogy az abszolút állam könyörtelen adóprése tűrhetetlen helyzetben fogja majd taszítani, amely újra meg újra felkelésekbe hajszolja — amelyek nem okai, hanem következményei voltak a feudális abszolutizmus rendszerének. A feudális abszolutizmust ugyan az osztályok akart tevékenysége, az osztályok tevékenységének kölcsönhatása hozta létre, de az nem felelt meg egyik osztály akaratának sem.

A kongresszusi előmunkálatok közül a parasztmozgalmak és az abszolutizmus viszonyával — a német történetben — Dr. Gerhard Heitz professzor (Rostock) munkája foglalkozik. („A parasztmozgalmak és az abszolutizmus fejlődése közti összefüggés Közép-Európában.”) Heitz professzor, aki a marxizmus álláspontját képviseli, a fentebb kifejtettekkel egyezően megállapítja, hogy az európai abszolút monarchia a nemesség osztályuralmát fejezte ki, „a nemesi osztály érdekét szolgáló diktatúra” volt. Megállapítja továbbá, hogy Németországban az abszolutizmus korszakában a paraszti osztályharc, ha nem is ment át nagyobb parasztfelkelésekbe, a mindennapi osztályharc formáit tekintve (rossz munka, szökés stb.) egyre élesedett. Az osztályharc élesedését az idézte elő, hogy a német feudális urak, mintegy a XVIII. század elejétől kezdve, állandóan a paraszti szolgáltatások emelésére törekedtek. Ezzel Heitz professzor német viszonylatban is megerősítettnek tekinti Porsnyev professzor tételét. (Ehhez meg kell jegyezni, hogy Porsnyev professzor vitatott tétele nem úgy hangzik, hogy a falusi osztályharc az abszolút monarchia korában kiélesedik, hanem úgy, hogy az abszolút monarchia a falusi osztályharc kiélesedésének eredményeképpen jött létre.)

Heitz professzor rámutat arra, hogy a kései feudalizmus korszakában, amelyet a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszakának tekint, a nemesi diktatúra nem öltötte fel szükségképpen az abszolút monarchia alakját. Brandenburg — Poroszországgal szemben, ahol kialakult az abszolút monarchia, a szász választófejedelemségben a rendek osztoztak a hatalom gyakorlásában az uralkodóval, Mecklenburghan pedig tiszta junkeruralom állott fenn. A nemesi diktatúrának e különböző formái, és ezzel kapcsolatban a parasztság eltérő viszonyai összefüggöttek a polgárság fejlettségi fokával. A polgárság a szász választófejedelemségben erős, Brandenburghan

gyenge, Mecklenburgban egészen jelentéktelen volt. Ebből Heitz professzor levonja azt a végkövetkeztetést, hogy az abszolutizmus nem képzelhető el polgárság nélkül (Mecklenburg esete, ahol számottevő polgárság hiányában nem jöhetett létre abszolutizmus), de hiányozhat erősebb polgárság mellett is (szász választófejedelemség), és létrejöhet a polgárság viszonylagos gyengesége mellett is (Brandenburg – Poroszország). (Itt annyit kell csak megjegyezni, hogy számottevő polgárság hiányában a gazdasági formát akkor sem lehet átmenetnek tekinteni a feudalizmus és a kapitalizmus között, ha a politikai forma az abszolutizmus. Ilyenkor legfeljebb a feudalizmusról a kapitalizmusra való áttérés előzményeiről lehet beszélni — mint például a porosz, az osztrák és az orosz abszolutizmus megfelelő korszakában.)

Lars Herlitz fil. lic. (Göteborg) tanulmányának címe és tárgya: „A merkantilizmus fogalma.” A kérdés, amit a tanulmány feltesz a következő: lehetséges-e a különböző merkantilista nézeteket, sokféleségükre való tekintettel, a merkantilista rendszer egységes fogalma alá vonni és ha igen, hogyan kell ezt a fogalmat meghatározni és értelmezni? Ezzel kapcsolatban áttekinti a merkantilista irodalmat, és ennek értékelését Adam Smithtől, addig a modern polgári irányzatig, amely a merkantilistákban az állami intervencionizmus teoretikusainak őseit látja. Az eredmény, amelyre jut, az, hogy bár a merkantilista nézetek elméleti szempontból aligha tekinthetők egységeseknek, a bennük megnyilvánuló alapszemlélet mégis közösnek fogható fel. Ez a szemlélet, „a külkereskedelemben és az iparban folyó tőkeképződést helyezi az előtérbe a »nemzetről«, a közvéleményről és a politikusokról való gondoskodás céljából és az utóbbiak érdekében.”

Két másik tanulmány Ausztria, illetve a Habsburg-Monarchia gazdasági (és állampénzügyi) viszonyaival foglalkozik az abszolutizmus korában. Az egyik tanulmány szerzője, Hanns Leo Mikoletzky professzor (Wien), az osztrák ipar és állampénzügyek kezdeteit vizsgálja „Az ipar és az állampénzügyek kezdetei a XVIII. században Ausztriában” c. munkában. Megállapítja, hogy az államvagyonnak és az uralkodó ház magánvagyonának határozott elkülönítéséről csak 1765 óta lehet beszélni, amikor Mária Terézia Lotharingiai Ferenc hagyatékának felhasználásával megalapította házának „családi alapját”. Mikoletzky professzor beszámol az első manufaktúra-alapításokról, amelyek a merkantilista politika szellemében fogantak. Az első manufaktúrák keletkezése a XVII. század második felére nyúlik vissza, alapításuk Szilézia elvesztése után, a XVIII. század második felében gyorsult meg. Kis számban állami manufaktúrák voltak, nagyobb részükben arisztokraták és svájci kereskedőtőkések alapításai, amelyek különböző állami kedvezményben részesültek.

A másik tanulmány Herbert Hassinger professzor (Wien) munkája. A tanulmány címe és tárgya: „A Habsburg-Monarchia külkereskedelme a XVIII. század második felében.” A munka terjedelmes anyagából, amely jelentős részben eddig fel nem dolgozott statisztikai adatokon alapul, itt

csak az ún. német örökös tartományok (Ausztia — Tirol és Galícia nélkül) külkereskedelmének tagozódását lehet ismertetni. 1783-ban az említett terület kivitelének 59,1%-a irányult a külföldre (Lombardiát és Németalföldet is ideszámítva), 35,5%-a Magyarországra (Erdéllyel együtt), 5,4%-a Tirolba és Galíciába. A bevételnek viszont 45,6%-a eredt a külföldről, 46,0%-a Magyarországról (majdnem kizárólag élelmiszer és nyersanyag), 8,4%-a pedig Tirolból és Galíciából. A bevétel 91%-a élelmiszerből, nyersanyagból és félgyártmányból állott, és csak 9%-a volt ipari készáru. Ezzel szemben az ipari készáruk hányada a kivételben 66,5%-ot tett ki, egyedül a textiláruké 47,3%-ot. A Magyarországra irányuló kivételnek több mint 70%-a ipari készáru volt, és az egész ipari készáru kivételnek 37,3%-át Magyarország vette fel. Az előbbiekből kitűnik Magyarország szerepe és szerepének jelentősége Ausztia gazdasági életében. Magyarország mint élelmiszer- és nyersanyag szállító, Ausztia élelmiszer- és nyersanyag bevételének majdnem felét fedezte, mint ipari piac pedig Ausztia ipari készáru kivételének több mint harmadrészét vette fel.

Az utolsó tanulmány, Hans Sturmberger (Linz, Oberöst. Landesarchiv) munkája: „A török államszervezet, mint mintakép problémája a XVI. és XVII. században, és befolyása az európai abszolutizmusra.” A munka ismereti azokat az elismerő nyilatkozatokat, amelyeket a hódításon alapuló török államszervezet, különösen XVI. századi formájában Európában kiváltott. Az egykorúak mindenekelőtt az abszolutizmus, a korlátlan személyi uralom rendszerét csodálták, amely hatalmas erőt kölcsönzött — a feudális zavarokkal küzdő európai államokkal szemben — a török államnak. Ezenkívül kiemelték, hogy Törökországban (ahol az uralkodó osztályt a katonáskodó földbirtokosok alkották, anélkül, hogy egyúttal örökletes nemesi rendet is alkottak volna) a vezető állásokat érdem és nem a születés alapján töltik be. Végül nagy elismeréssel szóltak a fegyelmezett török hadseregről, különösen a janicsárokról — és a protestánsok a török birodalomban uralkodó vallási türelmességről. A további kutatás feladata lesz annak megvizsgálása, mondja a szerző, hogy politikai eredményei révén — ezek okait kutatják az előbb említett egykorú állásfoglalások — a török államszervezet valóban hatott-e az európai abszolutizmus fejlődésére. (Medici Katalinról tudott dolog, hogy a török abszolutizmust mintaképnek tartotta, és ugyanezt IV. Iván orosz cárról is fel lehet tenni.)

A REFERÁTUM VITÁJA

ELEKES LAJOS

Az értekezés abból a tényből indul ki, hogy az abszolutizmus fogalmának, elterjedésének, társadalmi alapjainak kérdései körül mindmáig viták folynak. A továbbiakban az abszolutizmus fogalmának általános meghatározása után főleg franciaországi típusát vizsgálja. Leszögezi, lényeges különbség van — ennél fogva a kutatásban is különbséget kell tenni — a jelenség valóságos tartalma és a róla alkotott egykorú elképzelések közt. Állást foglal — főként a francia királyság pénzügyi politikájának elemzése nyomán — abban az alapvető kérdésben, hogy az abszolutizmus (ellentmondásos módon) lényegileg a nemesség érdekeit szolgálta, a nemesi osztályuralom fenntartásának eszköze volt. Keletkezését vizsgálva bírálja azt a véleményt, amely szerint az abszolutizmus alapja, létrejöttének oka az egységes belső piac kialakulása volt; bírálja azt a másik felfogást is, amely a jelenséget a jobbágy-paraszti osztályharc erősödésére vezeti vissza. Végül röviden áttekinti a kongresszusi előmunkálatok során e tárgyat illetően elkészített feldolgozásokat.

A tanulmány főbb megállapításaival egyetértek. Emellett általánosságban csak annyit kívánok megjegyezni: talán nem ártana a helyes megállapításokat (legalább azokat, amelyek a legtöbbet és különböző oldalakról vitatott kérdésekre vonatkoznak) némileg árnyaltabban, szükség esetén valamelyest részletesebben fogalmazni. Kíváncsúnak látszik ez egyfelől az álláspont félreértést kizáró körülhatárolása, másfelől fölösleges — és a figyelmet a lényegről elterelő — mellékviták elhárítása érdekében.

Alapvetően fontos a tanulmány egyértelmű állásfoglalása az abszolutizmus osztálytartalma, történeti funkciójának lényege kérdésében. (175., 178—179.l.). Eszerint „az abszolút állam objektív lényegének azt a funkcióját kell tekinteni, amellyel az alapvető társadalmi viszonyt, az adott kizsákmányolási rendszert fenntartotta és minden támadással szemben megvédelmezte” (175.l.). És alább: „a nemesség osztályérdekét szolgálta, a nemesség osztályuralmát fejezte ki, és pedig nemcsak a parasztsággal szemben, hanem másodlagosan a burzsoáziával szemben is.” (178.l.) Osztom ezt a felfogást, úgy vélem azonban, második részének bizonyítására lehetne — és hasznos volna — egyéb érveket is felsorakoztatni az állami jövedelmek felhasználásának a szövegben tárgyalt tényei mellett. Két vonatkozásban viszont helyes volna kiegészíteni — gondolom — nemcsak az érvelést, hanem részben a gondolatmenetet is.

Tekintettel a nemzetközi fórumokon folyó viták tartalmára, a napjainkig ott kifejtett vélemények sokféleségére, különösen fontos az egyértelmű állásfoglalás a jelleg és a funkció lényegi vonásainak kérdésében. Marxista kutatók előtt bizonyára fölösleges bizonyítani, hogy a feudális állam feudális osztályfunkciót lát el, s hogy ez fennállásának egész idején mindenekelőtt az elnyomás és kizsákmányolás feudális rendjének biztosításában áll. Talán az sem igényel hosszabb bizonyítást, hogy az abszolutizmus a feudális államfejlődés egyik (az elérhető legmagasabb) foka, tehát alapvető funkciója ekkor is a feudális osztályelnyomás és a feudális kizsákmányolás rendjének biztosítása. Annál fontosabb, szükségesebb világosan és egyértelműen leszögezni ezt olyan nemzetközi vitaforumon, ahol nyilvánvalóan kifejezésre jutnak, sőt az eddigi tapasztalatok alapján feltehetőleg számszerű túlsúlyban lesznek

ettől lényegesen eltérő, vagy ezzel éppen szögesen ellenkező nézetek is. Éppen ezért hasznos volna eleve utalni ezekre a nézetekre, legalább azon főbb csoportjaikra, amelyek a megelőző (római, stockholmi) kongresszusok tárgyalásain is jelekedtek. Kiemelném azt a vélekedést, amely az abszolútizmus „modern” berendezkedéseiben a modern, közelebbről a polgári állam közvetlen előzményeit óhajtja láttatni, s felszíni egyezések, hasonlóságok (például a központi irányított hivatali apparátusnak mindkét esetben kimutatható fontossága) alapján a lényegi — osztálytartalombeli, funkcionális — különbséget tagadja vagy elmosza. Megemlíteném még azt a helytel-közzel marxista irányvételű kutatókra is hatást gyakorló nézetet, amely szerint az abszolútizmus, pontosabban ennek a kormányzati rendszernek viszonylagos önállósága és látszólagos társadalomfelettsége nem csupán egyfajta egyensúlyi helyzetnek: a hatalom birtokában levő nemesség és a hatalomra törő, de átvételére még gyenge burzsoázia átmeneti erőegyensúlyának, hanem a kettő valaminő kompromisszumának terméke, s ennek megfelelően mintegy kettős osztálybázisú politikai alakulat. Ezt a kérdéskört a tanulmány az abszolút uralkodók lavírozó politikájának vonatkozásában érinti; itt azonban főként a kompromisszum, a kettős bázis és mindenekelőtt az osztály-illetőleg társadalomfelettség elméleteit kellene célba venni. — Itt említem, ebben az összefüggésben inkább csak mellékesen: egyetértek a tanulmánynak azzal a finom megfogalmazásával, amely szerint a nemesség és a burzsoázia „nem volt egyensúlyi helyzetben az államhatalmi rendszeren belül”. (179. l. Kiemelés E. L.) Úgy vélem azonban, nem ártana ezt kevésbé finoman, de félreértést kizáró módon fogalmazni. Ez a fogalmazás nem hárítja el annak a megítélésem szerint félreértést jelentő és hibát eredményező értelmezésnek a lehetőségét, hogy a két osztály — nemesség és burzsoázia — közt folyó küzdelem egyensúlyi állapotáról soha, semmiképpen, más vonatkozásban sem lehetne beszélni. Marx ismert formulája — a burzsoázia még nem képes megragadni a hatalmat — éppen az erők egyfajta viszonylagos egyensúlyi állapotára utal, bár természetesen nem „az államhatalmi rendszeren belül”.

Úgy vélem tehát, hogy a jelleg, a funkció lényegi jegyeinek meghatározásakor — különösen tekintve a vitafórumot — kíváncsian utalni az eltérő, esetleg éppen ellentett előjelű nézetekre, legalább ez idő szerint legfontosabbnak látszó csoportjaikra. Másfelől úgy gondolom, kíváncsian utalni arra is, hogy a funkció nem merül ki lényegi jegyeiben. Mint a tanulmány maga is helyesen hangsúlyozza, a lényegi jegyek ellentmondásosan érvényesültek. A szöveg ebben a vonatkozásban főként azt emeli ki, hogy a francia abszolútizmus pénzügyi politikájával — mint különben merkantilista gazdaságpolitikájával is — voltaképpen a nemességet akarta erősíteni, de (tudatos cselekvés előre nem tudott, nem várt eredményként) „valójában... a burzsoáziát erősítette”. Ez fontos, de magában — úgy nézem — nem elég. A funkció teljes körének meghatározásához ki kellene emelni azt, amiben Marx és Engels a centralizáció folyamatának — s vele végső soron eredménye: az abszolútizmus vagy legalábbis annak első fázisai —, objektíve haladó történelmi szerepének magyarázatát látta. Mindenekelőtt azt, hogy a centralizáció, lebontván a tartományi megosztottság, a szétforgácsolttság korlátait, ezzel és ehhez kapcsolódó különféle intézkedéseivel — ott, ahol a városok erősek voltak, a velük illetőleg a fejlődő burzsoáziával szemben folytatott, éppen nem egyértelmű, hanem felettébb ellentmondásos „szövetségi” politikával is — egyengette az árutermelés magasabb szintre emelkedésének s ezzel, lega-

alább bizonyos határig (az alapvető feudális osztályérdekek lényeges sérelme nélkül lehetséges mértékig) a feudális viszonyokon végső soron túlmutató gazdasági-társadalmi fejlődésnek útját. A tanulmány egyik többször visszatérő fogalmazását variálva mondhatjuk ezt úgy is: tudott és akart célok érdekében tett intézkedésekkel előre nem tudott, nem is gyanított, még kevésbé akart célt mozdított elő. Természetesen ezt is felettébb ellentmondásosan: mindvégig súlyos, idővel egyre súlyosbodó s végül feloldhatatlannak bizonyuló ellentmondásokkal terhelten. Ám eddig a pontig mégis a haladás irányához illeszkedő módon, a fejlődés útját inkább könnyítve, semmint csak súlyosbítva. Másutt is hasznos volna, ebben az összefüggésben azonban különösen fontosnak látszik utalni az abszolutizmus különböző változataira, a haladás kritériumához viszonyított történelmi szerepük jelentős különbségeire, e különbségek kimutatható összefüggésére a társadalom osztály-struktúrájának a gazdasági-társadalmi viszonyok fejlettségi fokában és sajátos vonásaiban gyökerező eltéréseivel.

A mondottakon kívül két fontosabb és egy kevésbé fontos észrevételem volna. A fontosabbak az abszolutizmus okait, alapjait tárgyaló fejtegetésekre, továbbá a jelenség meghatározásáról a tanulmány elején olvasható meghatározásra (ennek a továbbiak alapján lehetséges kibővítésére) vonatkoznak; az általam imént kevésbé fontosnak minősített, de a nemzetközi vita fórumon talán fontosnak minősülő harmadik észrevétel a tanulmány végén található könyvészeti utalásokkal kapcsolatban, az ilyenemű hivatkozások körének némi kibővítését javasolja.

Az abszolutizmus okait, alapjait illető nézetek sorából a tanulmány kettőt tesz közelebbi vizsgálat tárgyává. Alkalmasint azért éppen ezt a kettőt, mert ezek látszanak a legalkalmasabbnak arra, hogy befolyásolják — és nem mindenben helyesen befolyásolják — a marxista alapon álló kutatók nézeteit is. Molnár elvtárs bírálja és elveti a felfogást, amely szerint az abszolutizmus az országot egyetlen gazdasági egységbe tömörítő belső piac kialakulásának következménye volna. Fő érve, hogy a belső piac — az ország egész lakosságát felölelő s tegyük hozzá: igen bonyolult, sokrétű kapcsolatokat feltételező teljességében — később alakult ki, mint az abszolutizmus, az utóbbit tehát nem lehet az előbbi következményének tekinteni. Ezzel az érveléssel egyetértek, két dolgot azonban szükségesnek tartanék kiegészítésül hangsúlyozni. Először: kétségtelen ugyan, hogy a parasztság bekapcsolódása a belső piacba teljessé csak későn válik (mint a tanulmány hangsúlyozza: osztályokra bomlásával kapcsolatosan); kérdés azonban, bekapcsolódásának történeti folyamata nem indult-e meg előbb, s nem öltött-e valamivel nagyobb arányokat, mint ezt a szövegből gondolni lehet. Másodszor: igaz ugyan, hogy belső piacról kialakult, teljessé vált formájában az abszolutizmus fennállása idején sem beszélhetünk, azelőtt még kevésbé; kérdés azonban, nem beszélhetünk-e már akkor vagy előbb elemeinek meglétéről és folyamatos fejlődéséről. Úgy véljük, ilyenekről nemcsak lehet, hanem kell is beszélnünk. A belső piac elemeinek fejlődése — mint erre maga Molnár elvtárs utalt korábbi írásaiban — igen fontos dolog; semmiképpen sem elhanyagolható tényező, egyebekről nem szólva a centralizációs törekvések kibontakozásának és eredményességének feltételei közt sem. A magam részéről, mint másutt kifejtettem, hajlandó volnék ennek az összefüggésnek igen nagy jelentőséget tulajdonítani. Végül legyen szabad megemlítenem, hogy a belső piac teljesen kialakult formájával kapcsolatos, Molnár elvtárs

tanulmányában joggal elutasított okfejtés — amennyire módomban áll áttekinteni — nem játszik jelentős szerepet az abszolutizmus szakirodalmában (talán csak egyes, az orosz állam központosítását tárgyaló régebbi munkákat lehetne ilyen vonatkozásban említeni). Ami a nyugati, közelebbről a francia fejlődést illet, annak ottani szakértői inkább azzal vádolhatók, hogy a kelletnél kevesebb gondot fordítanak az alapvető gazdasági összefüggések feltárására és megfelelő értékelésére. Vannak néhányan, akik nagy fontosságot tulajdonítanak a gazdasági vonatkozások némelyikének, például az árviszonyok alakulásának, e nézeteiket azonban sem saját országuk, sem a kongresszusok vitafórumain nem fogadták el, talán még annyira sem, mint érdemes lett volna. (Vö. már Rómában, Hartung és Mousnier vélekedését Labrousse és mások ilyenféle nézeteiről.)

Franciaországra nézve elveti a tanulmány azt a felfogást is, amelyet a legteljesebben — egész Európára érvényesnek tekintett formulaként — Porsnyev fejtett ki. Eszerint az abszolutizmust a jobbágyparashti osztályharc élesedése váltotta volna ki. A tanulmány megengedi, hogy ez a levezetés „helyes lehet egyes országokban”, de leszögezi, hogy „Franciaországban eleve helytelennek látszik”. Egyrészt azért, mert itt a parasztság helyzete az abszolutizmus kialakulását megelőző két évszázadban nem romlott, inkább javult; másrészt azért, mert a legnagyobb francia parasztfelkelést a Jacquerie-t a rendi monarchia is képes volt elfojtani. Helyeslem és elvi-módszertani szempontból is fontosnak tartom ezt az állásfoglalást, mert egy torzítással járó egyszerűsítést segít elhárítani. Nevezetesen azt, ha az osztályharc és az államfejlődés közt kétségtől meglevő és mindenkor alapvető összefüggést úgy értelmezzük, mint amely minden esetben közvetlenül, minden esetben egysíkú és egyenesvonalú oki-okozati kapcsolat formájában érvényesül. Bőven van példa ilyenre is, egészeiben mégis azt kell mondanunk, hogy az összefüggés bonyolultabb és sokoldalúbb. Mellesleg megemlítjük: Porsnyev felfogásának szükséges korrekciójához más országok történetéből is hozhatunk példákat. Mindamellettt úgy véljük, ezúttal is szükség volna a helyes megállapítás némileg árnyaltabb, félreértések lehetőségét kirekesztő kifejtésére. Nem kétséges, hogy Molnár elvtárs az állam, mint elnyomó apparátus fejlődésében alapvetőnek tartja az osztályharcot, az osztályviszonyok és osztályellentétek fejlődését. Másutt utal is erre. De talán nem volna fölösleges utalni erre itt, ebben az összefüggésben is. Esetleg utalni lehetne arra is, hogy a jobbágyparashti osztályharc intenzitása nem mérhető csupán a nagy felkelésekkel. Kelet-európai vonatkozásban figyelemreméltók itt azok a megfontolások, amelyeket újabban szovjet kutatók a „második jobbágyosság” rendszerének kiépítésével és ennek az osztályharcra gyakorolt hatásaival kapcsolatosan tettek. (Szaharov és mások.)

Nem ebben az összefüggésben, hanem a kongresszusi előkészületek (közelebbről Heitz eredményei) áttekintése során esik szó a polgárság szerepének problémájáról. Mint ismeretes, Marx és Engels nagy jelentőséget tulajdonítottak a központosítás és polgárság viszonyának. Heitz egyes német államok helyzetét elemezve tanulságos részeredményekre jut, ezek azonban a tárgy érdemi része, a polgárság szerepének meghatározása tekintetében legfeljebb adalékkul használhatók, egyébként csak a már régóta jól ismert kérdőjeleket húzzák alá. Molnár elvtárs ennél sokkal többet tesz, amikor a francia királyság pénzügyi politikáját és a jövedelemelosztás kérdéseit vizsgálva megállapítja, hogy a polgárság — noha nem volt hatalmon — mind-

ezekből jelentős hasznot húzott. Elemzéseit fontosnak, megállapításait lényegbevágónak tartjuk. De úgy érezzük, ezzel sem érhetjük be a polgárság és az abszolutizmus viszonyának tárgyalásakor. Többet kell mondanunk, tekintettel egyrészt Marx és Engels útmutatásaira, másrészt az egyes országok konkrét viszonyainak elemzése során az utóbbi években nálunk is, másutt is éppen a marxista történetírásban felmerült és többé-kevésbé élesen exponált problémákra.

A francia abszolutizmus kezdeteit a tanulmány a kortárs Commynes nyomán akként ábrázolja, mint kitartó harcot, amelyben a királyság a tartományi megosztottság képviselőivel szemben végül felülkerekedett. Váolja, hogy ebben a harcban a társadalom mely rétegei támogatták az uralkodót, melyik mit várt és miben csalatkozott. Mindez igaz ugyan, de az adott kifejtés szűkszavúsága mellett nem sokkal segít közelebb az abszolutizmus alapjainak, kibontakozása körülményeinek, eredményessége feltételeinek tisztázásához. Pedig mint ismeretes, éppen ezek a kérdések váltják ki a legtöbb vitát, ezek tisztázatlansága okozza a legtöbb bizonytalanságot a marxista tudományosságban is. A bizonytalanságot teljesen eloszlatni, a problémákat teljes értékűen megválaszolni mai tudásunk szerint egyelőre aligha lehet. De a cél megközelítésének néhány lehetséges eszközét meg tudjuk mutatni már ma is. Bizonyára nem volna fölösleges, ebben az összefüggésben utalni az eddigi kutatások, viták és megbeszélések eredményeire, s az ezek alapján körvonalazható további tennivalókra. Magam nem foglalkoztam s most sem kívánok foglalkozni az abszolutizmus kialakult rendszerével. De foglalkoztam az ezt előkészítő történeti folyamat egyes vonatkozásaival. Ennek során arra a meggyőződésre jutottam, hogy a kialakult abszolutizmust sem lehet teljesen megérteni az előkészítő folyamat alapos ismerete nélkül. Más szóval: az abszolutizmus teljes megértéséhez és pontos értékeléséhez elengedhetetlen az előzmények, kiváltképpen a feltételek beható elemzése. Erre vonatkozó nézeteimet másutt leírtam, itt nem ismétlem. Úgy hiszem azonban, legalább nagy vonalakban, a tanulmányban is érinteni kellene a gazdasági-társadalmi fejlődés színvonalával összefüggő, abban gyökerező fő feltételek problémáit, és az ezek teljesebb megvilágításához kívánatos további tennivalókat. Ennek során érinteném a tipologizálás sokat vitatott problémáit, a lényegi azonosság és a formai — megjelenési módbeli — különbségek kérdéseit is.

A mondottak figyelembevételével valószínűleg könnyebb volna az abszolutizmus fogalmának olyan meghatározását adni, amely felöleli az összes lényeges ismérveket (legalább az eddigi ismeretek alapján megállapíthatókat), és nem szűkíti le, de nem is tágítja ki túlságosan a fogalom körét. Az a meghatározás, amelyet Molnár elvtárs ad tanulmánya elején, tartalmilag kétségkívül helytálló, amennyiben valóban lényeges ismérveket sorol fel. Észértem: „... az államhatalmat az egész ország területén lényegileg és ténylegesen az uralkodó gyakorolja a tőle függő katonai-hivatalnoki szervezet útján.” De bármennyire helytálló ez a meghatározás, teljesen mégsem tekinthető. Hiányzik belőle mindenekelőtt az, amire pedig a tárgyalás folyamán tiszta fény derül: kinek, milyen osztálynak érdekében gyakorolja hatalmát az uralkodó? Hiányzik az is, amire a tárgyalás részben rávilágít: kikre, hogyan, milyen mértékig támaszkodva működik az abszolút hatalom katonai-hivatali apparátusa? S hiányzik a jelleg meghatározása és a funkció értékelése szempontjából fontos mozzanat: a rendszer működésének ellentmondásossága, a fejlődésben a haladás irányához mérten elfoglalt

helye. Tudom, hogy a meghatározást túlságosan terjedelmesre duzzasztaná, nehézkessé tenné mindezek tekintetbevétele. Mégis kíváncsi vagyok, hogy amennyiben a tanulmány a jelenlegi meghatározásból indul ki, később térjen vissza a fogalom kiegészítésére, a tárgyalás folyamán tisztázott további ismérvekkel. Szükséges ez mind saját álláspontjának érvényesítése, mind pedig más nézetektől való elhatárolása érdekében. Annyival inkább, mert a kiindulásul használt meghatározás nagyon sok — egymástól elvileg, alapvetően eltérő — felfogás, értelmezés, történetírói irányzat számára elfogadható. Ez jó, amennyiben közös platformot teremt. De rossz, mert utat enged olyan nézetek érvényesítésének, amelyekkel Róma és Stockholm tanulságai szerint (egyebekről nem szólva) aligha érthetnénk egyet. Belefér a meghatározásba olyan nézet is, amelyet egy utalása szerint a tanulmány is osztani látszik, amit azonban nem tartunk elfogadhatónak: eszerint a XVI–XVIII. században a török állam kormányzati rendszerét is abszolutizmusnak lehetne tekinteni. (Tudott dolgok, hogy az európai abszolutizmus egyes ideológusai bizonyos vonatkozásban példának tekintették a török viszonyokat. A kutató azonban itt sem mentesül a követelménytől, amelyet Molnár elvtárs helyesen hangsúlyoz: különböztesse meg a valóságot egykorú eszmei, nagyrészt hamis eszmei kifejezésétől.) Még nagyobb baj, hogy beleférne a meghatározásba minden olyan elképzelés is, amely kiemeli az uralkodó és a tőle függő katonai-hivatalnoki apparátus országosan irányító szerepét, de hatását, funkcióját, alapjait egészen másként értelmezi, kialakulásának okát pedig külső tényezők — háborús feszültség, terjeszkedési törekvések és ehhez hasonlók — elsődlegesen vagy egyedül meghatározónak minősített hatásaiból igyekszik levezetni. Nem kétséges, hogy a külső tényezők hatása (a belsőkkel együtt, kölcsönhatásban vizsgálva) fontosnak bizonyul, de nem elsődlegesnek és még kevésbé egyedülnek. A tanulmány gondolatmenetétől idegen a külső hatások elsődlegességéről formált minden vélekedés; jó volna ezt kifejezésre juttatni, lehetőleg a meghatározásban is.

Stockholm tanulságai nyomán célszerűnek vélném, ha a tanulmány utalna a szakirodalom főbb irányzataira, egyebek közt Vives és követői nézeteire, amelyek a külső tényezők elsődlegességének elméletét az „atmosphæra de tension” formulájában próbálták felújítani. Igaz, ezeket részben már a kongresszuson helyreigazították, de hatásuk korántsem enyészett el. S talán a tipologizálás kelet-európai vonatkozásaival kapcsolatban lehetne utalni az orosz állam fejlődését tárgyaló újabb szovjet kutatásokra is. (Cserepnynin, Szaharov stb.)

Befejezésül: Molnár elvtárs ebben a tanulmányban is a tőle megszokott elméleti élességgel és gondolati tisztasággal elemzi a kitűzött problémákat. Megítélesem szerint jelentős lépéssel viszi előre az abszolutizmus sokat vitatott, bonyolult kérdéskörének tisztázását. Hatása nagyobb és biztosabb lehetne, ha eredményeit néhol kissé árnyaltabban fogalmazná; ha elemzését valamelyest tágabb körre terjesztené; ha — tekintettel a kongresszus vitafórumának követelményeire és lehetőségeire is — a várható ellenvetéseket vagy legalább azok fontosabb részét számításba venné, és a lehetőségig igyekezne eleve elhárítani.

PACH ZSIGMOND PÁL

Molnár elvtárs kongresszusi előadását igen értékes munkának tartom. Főleg három mozzanatot szeretnék kiemelni.

1. Molnár elvtárs az abszolutizmus kialakulásának új koncepcióját fejti ki előadásában. Miben áll ez? Hogy a feudális anarchia korlátozását, felszámolását a feudális arisztokráciával szemben a nemesség, a polgárság és a parasztság -- bár különböző okokból és célokkal -- egyaránt akarta, már Engels kifejtette. Molnár elvtárs most ezekre -- az említett ponton találkozó, de persze különböző irányokba mutató, a találkozási ponton túl erősen divergáló -- osztálytörekvésekre alkalmazza azt a marxi--engelsi tételt, hogy az emberek, az osztályok különböző törekvéseinek, különböző irányú tudatos tevékenységének kölcsönhatásából olyan eredő jön létre, amely nem felel meg, illetve nem felel meg teljesen egyik osztály törekvéseinek sem. Ilyen történeti eredő, eredmény az abszolút monarchia. Ez az interpretáció -- megítélésem szerint -- jelentős lépéssel visz közelebb az abszolutizmus nálunk is sokat vitatott problémájának további tisztázásához.

2. Az előadás kifejti -- éspedig minden erőszakoltság nélkül -- a marxista történetírás néhány alapvető módszertani tételét az idealista történet szemlélettel szemben, és ezzel hozzájárul ahhoz az eszmei harchoz, amelynek a bécsi kongresszus is -- minden bizonnyal -- színtere lesz.

3. Molnár elvtárs előadása -- kényszerűen rövidre szabott terjedelme ellenére -- anyagában is sok érdekeseget, újszerűt hoz. Külön is kiemelendő a XVII. század második felébeli Franciaország állami kiadásainak tárgyalása és osztályszempontból való elemzése.

Az abszolutizmus problematikája természetesen olyan nagyterjedelmű kérdéskomplexum, amely igen sok megjegyzést, kiegészítést tesz lehetővé. Már több nemzetközi kongresszus vitatta, mi pedig legutóbb -- alig három éve -- többnapos ülésszakon foglalkoztunk vele. Ilyen széleskörű vitára most nincs lehetőség, de szükség sincs rá, mert Molnár Erik elvtárs előadása jelen formájában is igen értékeset nyújt, s bizonyosan nagy érdeklődést és méltánylást fog kiváltani a kongresszuson. Így tehát csak néhány megjegyzésre szorítkozom.

1. Ami a *gazdasági alap fejlődését* illeti, Molnár elvtárs állást foglal ama nézet ellen, amely szerint „az abszolút monarchia, mint Franciaország centralizált, az egész országra kiterjedő egységes politikai szervezete, azért alakult ki, mert megelőzőleg létrejött a belső piac, amely az egész országot egyetlen gazdasági egységbe foglalta össze” (179. l.), és megállapítja, hogy „nem a belső piac, az ország gazdasági egysége hozta létre a politikai centralizációt, az abszolutizmusban megnyilvánuló politikai egységet, hanem a belső piac, az ország gazdasági egysége alakult ki . . . a már létező politikai egység keretében . . .” (179. l.).

Azt hiszem, itt a két kérdés kissé élesen, kissé mereven van szembeállítva. Az persze kétségtelen, hogy az egységes belső piac nem alakul ki teljesen nemcsak az abszolutizmus korszaka előtt, de még az abszolút monarchia keretei között sem, hanem kibontakozása csak a tőkés rendben válik teljessé: a termelőeszközök, a fogyasztási cikkek és a munkaerő belső piacának nemzeti, ill. országos méretekben való létrejöttével. Azonban a belső piac, a társadalmi munkamegosztás, az árutermelés fejlődése természetesen már hosszú évszázadokkal korábban kezdetét veszi, s egyre inkább érezteti hatá-

sát a naturálgazdálkodásnak megfelelő gazdasági széttagoltsággal szemben: az árucseré szálainak erősödésével előkészíti az egyes piaci körzetek összekapcsolódását, előreviszi az országos belső piac kialakulásának folyamatát. Nehezen vonható kétségbe, hogy e gazdasági változások bizonyos foka nélkül — amelyek persze különböző országokban különböző méretűek — nem kerülhet sor a feudális állam centralizációjának megindulására, majd az abszolutizmus kifejlődésére.

Az előadásban méltán példaképpen ábrázolt franciaországi fejlődés-menetben az a körülmény, hogy a városi polgárság a XV. század második felében támogatta XI. Lajost, „mert létérdeke fűződött ahhoz, hogy az erős királyi hatalom megszüntesse az ipart és a kereskedelmet bénító feudális anarchiát” (180. l.), magában is világosan utal erre az összefüggésre. De olyan országokban, ahol a polgári fejlődés jóval gyengébb, ott is feltétel az árutermelés ilyen vagy olyan útjának, egyik vagy másik formájának bizonyos mértéke a centralizációhoz, az abszolutizmus kialakulásához, amelynek keretében azután az árutermelés fejlődése, a belső piac mélységében és szélességében való kiterjedése tovább halad. — Hadd hivatkozzam itt akár Magyarországra, a XV. század második felének Magyarországra, a mátyási centralizáció időszakára. Ezekből az évtizedekből számos olyan királyi oklevél maradt fenn, amely védelmet próbált nyújtani a feudális anarchiával szemben, ill. belső vámkedvezményt engedélyezett, nemcsak a szabad királyi városok polgárainak, hanem királyi és magánföldesúri mezővárosok, sőt jobbágyfalvak lakóinak, piaci tevékenységük támogatására, előmozdítására. Azon túlmenőleg, hogy ezen oklevelek számos esetben nemcsak helyi, hanem általános, országos vámmentességet engedélyeznek, — érdemes felfigyelni ilyen fajta kitételekre: „pro acquirendis victuum eorum necessariis, cum ipsorum rebus venalibus proficiscentes”, vagy: „pro victuum suorum necessaria acquisitione *diversas partes regni nostri perlustrantes*”, vagy: „*totum regnum nostrum perlustrantes*”, vagy nem királyi oklevélben, hanem az 1486. évi dekrétum 29. c-ben: „mercatores et negotiatores, qui *per regnum hinc inde proficisci habent*” stb.

Úgy gondolom tehát: az egységes belső piac létrejöttét egyfelől, a politikai centralizációt, illetve az abszolutizmus kialakulását másfelől, az előzmény—következmény, ok—okozat viszonynál célszerűbb a kölcsönhatás viszonyában, az alap és felépítmény dialektikus kölcsönhatásában ábrázolni, aholis persze a gazdasági fejlődésnek, az árupiaci viszonyok fejlődésének bizonyos foka nélkül — legyen mégoly különböző is ez a fok a különböző országokban — nem kerülhet sor a centralizáció politikai folyamatának megindulására.

2. Ezzel összefügg a következő megjegyzés. Molnár elvtárs ismételtén és nyomatékosan utal arra, hogy az „európai abszolutizmus valamennyi formája a nemesi vagy földbirtokos osztály érdekét szolgálta, és így ennek politikai uralmát fejezte ki a társadalom többi osztályával, elsősorban a legszámosabb parasztsággal szemben” (172—173. l.); illetve „az abszolutizmus lényege az, hogy a nemesség uralmát képviseli” (179. l.). E marxista megállapítások választ adnak arra, hogy az abszolutizmus milyen államtípushoz tartozik; egyértelműen leszögeznek — s ez igen fontos —, hogy nem burzsoá, nem is valamiféle „átmeneti”, hanem feudális államtípusról van szó. Azonban *minden* feudális típusú állam közös lényege, hogy a földesúri osztály uralmát képviseli, nemcsak az abszolutizmusé, hanem természet-

szerűleg a feudális állam korábbi, az abszolutizmust megelőző formáié is. Az idézett megállapításokhoz tehát bizonyos kiegészítés kívánczik, amelyik arra vonatkoznék, hogy az abszolutizmus a feudális államnak *milyen történelmi feltételek között*, a feudális fejlődés *milyen szakaszán* jelentkező formája. S e feltételek között, e fejlődési szakasz meghatározásában nyilván nem mellőzhető az árutermelés — a polgári, paraszti, „új nemesi” vagy éppen robotoltató földesúri — árutermelés bizonyos foka. Gondolom ezt a kiegészítést hivatott részben pótolni, amikor az előadás elején az abszolutizmus *formái* definíciójánál Molnár elvtárs arról beszél, hogy e meghatározás a XVI—XVIII. századra vonatkozik.

3. Harmadik megjegyzésem az abszolutizmusnak a társadalmi viszonyokból, az *osztályviszonyokból*, az *osztályharc élesedéséből* való levezetését, illetve Molnár elvtársnak az utóbbival szemben elfoglalt tagadó álláspontját illeti. Molnár elvtárs szerintem igen helyesen mutat rá arra, hogy a korábbi dogmatikus felfogással szemben a XIII—XV. századot Nyugat-Európa országaiban nem lehet egyszerűen — egyértelműen — a parasztság helyzete súlyosbodása időszakának tekinteni, tudniillik azzal az ismeretes indokolással, hogy az áru—pénzviszonyok fejlődésével egyre nőtt a parasztság kizsákmányolása. Az előadásban ezzel kapcsolatban felsorakoztatott tények döntő többségükben teljesen helytállóak. Idézem: „Ebben a korszakban a francia parasztok nagy része felszabadult a feudális személyi függés legsúlyosabb szolgai formáiból, nevezetesen a földesúr személyéhez való kötésből, és a robot megszűnt vagy erősen háttérbe szorult. A rögzített pénzber (cenzus) súlya, elértéktelenedése következtében csökkent. A parasztok birtokjogai is megjavultak, földhasználatuk örökletessé vált. A korábbi urasági, az uraság által robotmunka útján hasznosított, földek nagy része, időleges bérlet alakjában, a parasztok kezére jutott.” (180. l.)

E felsorakoztatott tények közül legfeljebb a pénzjáradék súlyát kellene közelebbről vizsgálni. A cenzus, már ahol valóban rögzítést, fixálást nyert, csakugyan veszített súlyából, bár a pénz elértéktelenedésének ilyen hatása csak a XV. század után, az „árforradalom” időszakában érvényesült igazán. Másrészt azonban a feudális járadék naturális formáinak pénzre való átváltása, kommutációja lehetőséget nyújtott egyéb, a cenzuson kívüli pénzszolgáltatások behajtására, ami a járadék pénzformája révén történő kizsákmányolás súlyosbodását is eredményezhette. Hogy a földesuraknak a kizsákmányolás, elsősorban a pénzbeli kizsákmányolás növelésére irányuló törekvése mennyiben valósult meg, hogy sikerült-e ezekkel a törekvésekkel szemben a parasztnak a járadék rögzítését kiharcolni, nem kis részben éppen a parasztság ellenállásától, osztályharcától függött. Ebben az értelemben az árutermelés fejlődése, a paraszti árutermelés kiterjedése az osztályharc kiélesedésére vezetett, még akkor is, ha a paraszt kizsákmányolásának rátája nem is növekedett. Amikor a paraszt a szükséges terméken és a hagyományosan szedett földjáradékon túl kezdett rendszeresen további többletterméket termelni, és ezt piacra, elsősorban városi piacra vinni, e plusz többlettermék körül szükségszerűen fellépő harc, az ezt a plusz többletterméket is járadékába bekebelezni akaró földesúr és az árutermelésének lehetőségét s annak haszna negtartását akaró paraszt között — új mozzanatként járult a földesúr és jobbágy osztályellentétéhez, s ebben a vonatkozásban élezte a köztük folyó osztályharcot.

Hasonlóan értelmezhetjük a parasztság szociális-jogi helyzetének alakulását a kérdéses időszakban. Mint ahogy a fent idézettek is utaltak rá, a fejlődés Franciaországban a *serfeknek* a seigneur személyi hatalma alól való felszabadulása felé mutatott, kezdve a királyi uradalmakon, folytatva a magánföldesúri birtokokon, a *vilain* (vilain-franc) állapoton keresztül, a személyiség szabad, census fizetésére kötelezett, földjét örökjoggal használó, mintegy örökbérleti viszonyban levő *censitaire*, illetve a tényleges bérllői (*fermier*) viszony felé. A kérdéses időszakban, a XV. századra, Észak- és Nyugat-Franciaországban a parasztság nagyobb része személyileg szabad állapotba emelkedett, bár földje után és bíraskodás dolgában természetesen továbbra is földesúri függésben, kizsákmányolásban maradt, s bár Közép- és Kelet-Franciaországban *serf*-viszony, illetve az ennek csökevényeit őrző *mâin-mortable*-függés sokhelyütt továbbra is fennállott. A *servage*-ből való kiemelkedés e folyamata persze nem valósult meg automatikusan, hanem az osztályerők összezsugorodásával, osztályharc útján. Tehát ahogy előbb más oldalról mutattunk rá: nemcsak a jobbágyság leszorítása, növekvő elnyomása, hanem a parasztság feltörekvése, az árutermelő szabadparaszti törekvések fellépése és erősödése is az osztályharc kiéleződésével, illetve az osztályharc újabb mozzanatainak megjelenésével jár. — Végül, ha az úr személyéhez kötött jobbágyság, a *servage* uralma idején a jobbágyság fékentartását elsősorban az egyes földesurak fegyveres ereje szolgálta, s így az állam erőszakszervezete rész-erőszakszervezetekre oszlott, akkor a *servage* háttérbe szorulása, a szabadabb paraszti viszonyok kialakulása szükségessé tette a rész-erőszakszervezetek koncentrálását, a központosított állami erőszakszervezet megerősítését, a feudális osztályrend fenntartása céljából.

Mindezzel csupán arra kívántam utalni, hogy amint a gazdasági alapon, úgy ezzel összefüggésben az osztályviszonyokban, az osztályharc jellegében és körülményeiben bekövetkező változások is új feltételeket jelentettek a politikai felépítmény, a feudális állam fejlődéséhez, — s ez új feltételek megjelenésének lényeges szerepe volt a feudális állam centralizációjának megjelenésében, erősödésében, az abszolút monarchia kialakulásában.

HORVÁTH MIKLÓS

Molnár elvtársnak a bécsi kongresszusra készített előadásáról valóban el lehet mondani, hogy rendkívül sok új — és elsősorban marxista szempontból új — szempontot, kérdést és adatot sorol fel. Azt hiszem, hogy az a hatalmas irodalom, amely már eddig is megjelent az európai abszolútizmus kérdéséről, munkájával jelentősen gyarapodott, és valóban el lehet mondani, hogy az abszolútizmus számás kérdésében fennálló problémát megnyugtatóan tisztázott.

Szabadjon az értékes előadáshoz néhány kiegészítő és kritikai megjegyzést tennem, elsősorban hadtörténeti szempontból.

Az egységes piac és a politikai centralizáció problematikájával kezdem.

Molnár elvtárs a tanulmányában túl élesen állítja szembe az egységes piac kialakulásának és a politikai centralizáció létrejöttének idejét. E kor fegyvertechnikai fejlődésének adatai azt mutatják, hogy az egységes piac és a politikai centralizáció kialakulása kölcsönhatásban voltak, és nem pontos

az a meghatározás, mely szerint az egységes piac később alakult ki, mint a politikai centralizáció.

Számos tény arra mutat, — és elsősorban Franciaország tipikus e tekintetben — hogy az abszolutizmusnak, mint politikai formának gazdasági alapja igen nagymértékben a haditechnika fejlődése révén jött létre.

A termelőerők fejlődése következtében a középkori zűrzavarból kibontakozó haditechnika a XVI—XVII. században olyan hatalmas lépést tett, mely erősen hozzájárult ahhoz, hogy a parasztság jelentős része iparral és kereskedelemmel foglalkozott, még pedig döntő mértékben a fegyvert gyártó iparral és fegyvert forgalombahozó kereskedelemmel. Szükségessé vált, hogy ezt az ipart, kereskedelmet űző parasztokat egy centralizált hatalom védje a termelés folyamatosága érdekében.

Végeredményben Franciaországban, de még Ausztriában is az abszolutizmussal közel egyidőben alakult ki az egységes piac — kölcsönhatásként. Ezt igazolják az alább felsorolt tények. E tényeket csak Franciaország és Ausztria viszonylatában tekintettem át, de azt hiszem, ez érvényes analóg módon a többi európai abszolutisztikus államokra is.

VIII. Károly francia király annyira mozgathatóvá tette ágyúit, hogy nemcsak magával vihette ezeket a harcmezőre, hanem az *ütközet alatt* meg is változtathatták állásukat, és az ágyúk követhették a csapatokat a mozgásukban. Ily módon VIII. Károly hozta létre a tábori tüzérséget.

A marignanói csatában I. Ferenc király e tüzérség hatásos tüze és mozgékonyága következtében győzte le a svájci lándzsásokat. A tüzérség gyors átcsoportosítással a harc közben oldalállásokból tizedelte meg a svájciak harcrendjét. I. Ferenc tábori tüzérsége már jelentős számú tábori ágyúból állt. Az adatok azt mutatják, hogy I. Ferenc király idejében Franciaországban már 316 olyan paraszti kézműiparos család gyártott tábori ágyúkat, melyektől egyrészt a király a hadsereg számára vásárolt, másrészt a király kötelezte a nemeseket, hogy a parasztjaiktól beszedett adóiknak egy részéből ilyen tábori ágyúkat vásároljanak. Franciaországban ez időtájt a tábori ágyúk kereskedelme egységes piacot jelentett.

A tüzérség területén a franciák továbbra is megtartották az elért fölényüket. Meghosszabbították a tábori ágyúk csövét és így a találat valószínűségét növelték; IV. Henrik francia király idejében pedig bevezették a kartácsot.

E haditechnika további fejlődésének következtében a XVII. században a „hadiiparral” és a hadiipari cikkekkel kereskedő jobbágycsaládok száma 316-ról felugrott Franciaországban 627-re. Ezen jobbágycsaládok gyártmányait a királynak adták el, vagy pedig azoknak a nemeseknek, akiknek kötelességük volt reguláris csapatokat a király rendelkezésére bocsátani.

Hasonló adatokat találunk ebben a vonatkozásban nemcsak Franciaországban, hanem Ausztriában is. Például Ausztriában, az 1750-es években 198 fegyvergyártással foglalkozó jobbágycsaládot találunk a korabeli összeírásokban. Ennek okát is a haditechnika fejlődésében találjuk meg.

A XVII. század végén és a XVIII. század elején, a szurony használatának általános meghonosodásával, a gyalogság fegyverei közül eltűntek a lándzsák és minden védőfegyverzet. A szuronyt 1640 táján Franciaországban találták fel. Az osztrákok alkalmazták először a szuronyt egész gyalogságuk részére, utánuk pedig a poroszok. A szurony gyártása bonyolultabb munkát igényelt, mint a lándzsa előállítás. Így érthetővé válik, hogy — ismétlem — a

XVIII. század derekán már Ausztriában is kialakult a fegyvergyártás részére az egységes piac, amely a párhuzamosan kialakult centralisztikus hatalmat szolgálta, éppen azért, hogy erős, ütőképes hadsereget tudjanak létrehozni.

A kovás fegyverzávarzat, amelyet Franciaországban találtak fel ugyan-csak 1640 körül, 1700-ra fokozatosan szintén bevezették a legtöbb hadseregben. Ez lényegesen megrövidítette a töltés folyamatát, és jobban megvédte a lőport a serpenyőben az esőtől. Ez a haditechnikai fejlődés is fejlesztette a hadikézműipart és az országot átfogó piacot.

Nem érdektelen az a tény sem, hogy a haditechnikai újításokat bevezették valamennyi olyan államban, ahol az abszolutizmus rendszere uralkodott. Mind Ausztriában, mind Franciaországban és Poroszországban az új fegyvereket a hadiiparral foglalkozó parasztcsaládok gyártották és foglalkoztak ezek kereskedelmével. Ahol pedig már kialakult polgárság volt, ott maga a polgárság gyártotta ezeket és kereskedett ezekkel.

Szabadjon utalnom egy másik érdekes tényre. Jóllehet az ágyuk a király, s így az állam tulajdonában voltak, az ezeket kiszolgáló emberek nem voltak tulajdonképpen katonák, hanem egyfajta céhet alkottak, s a tüzéséget nem fegyvernemnek, hanem mesterségnek tekintették. A tüzértiszteknek nem volt megfelelő rangjuk a hadseregben, s a közfelfogás szerint közelebb álltak a mesteremberekhez, mint a tiszti rangba beleszületett előkelőkhöz.

IV. Henrik idejében ezeknek számát több mint 3000-re tehetjük. Az 1700-as évek közepéig ez a szám ennek már majdnem a dupláját érte el. A XVIII. században ezeket a tüzéseket a király abszolutisztikus hatalma tiszti rangra emelte. Megszűnt ezeknek a céhrendszerű beosztása, és ugyanazokat a kiváltságokat kapták meg a királytól, mint a katonáskodó nemesek.

Ezt a tényt kívántam kiegészítésként megemlíteni Molnár elvtárs azon helyes megállapításához, mely szerint az abszolutizmus hatalma bár a nemesi osztályt szolgálta, de ugyanakkor erősítette vele szemben a polgárságot, illetve a polgársághoz feltörekvő társadalmi mozgást. Egyébként hasonló rétegmozgást tapasztalhatunk 20–30 évvel később Ausztriában az osztrák hadseregben is.

Molnár elvtárs helyesen állapítja meg, hogy végeredményben az abszolutizmus problematikájában az a vízválasztó kérdés, melyet így lehet megfogalmazni: „Visszavezethető-e az európai abszolutizmus valamilyen közös gazdasági-társadalmi alapra, vagy pedig ez a politikai forma esetenként más-más gazdasági-társadalmi tartalmat burkol?” A tények az első alternatívát igazolják.

Szükséges volna a tanulmányban — annak ellenére, hogy a megszabott terjedelem eléggé szűk — kritika alá venni azt, hogy a második alternatívát egyes polgári történészek szubjektív történetírása mivel indokolja, és általában az egész második változatot hogyan ábrázolja.

A második alternatívát summázza Max Braubach: Versailles und Wien von Ludwig XIV. bis Kaunitz Bonnban, 1952-ben megjelent tanulmánya, vagy Hugo Hantsch és Alphonz Lhotzky professzorok III. Károly koráról szóló munkái.

A szerzők kifejtik, hogy az abszolutizmus olyan politikai formáció, amelynek nincs egységes társadalmi és gazdasági alapja. Expressis verbis kimondják: Az abszolutizmusnak más volt a társadalmi és gazdasági alapja Franciaországban és más Ausztriában. Sőt Braubach tagadja a feudális jelleget is az abszolutizmusban. A szerzők azonban hangsúlyozzák az abszolutiz-

musban megvalósuló magasfokú államszervezettséget, s ezt mintegy előképeinek tartják annak a nyugat-európai szellemi és politikai irányzatnak, mely a jelen korban az európai integrációs törekvéseket tekinti a haladás egyik fontos szellemi és gazdasági rugójának. Szerintük egyedül a Habsburg abszolutisztikus államhatalom tudta megoldani a nemzeti és a nemzetiségi kérdéseket; illetve a különböző népeket végeredményben egy egységbe tudta foglalni. Kifejtik, hogy az abszolutizmus mint a király teljhatalmának megtestesítője, amely meg tudta teremteni ezt a „tökéletes államformát” hivatott arra is a népek boldogulása érdekében (s az ilyen rendeltetésű uralkodó dicsőségének érdekében is), hogy más államokkal szemben, melyek elmaradtak, azokra hatalmukat kiterjesszék. Ezért pl. Hantsch igazságosnak minősíti az abszolutizmusra jellemző, számos igazságtalan, hódító háborút. Ebből logikusan következik, hogy e nézet képviselői elmarasztalják azon háborúkat, melyeket olyan államok viseltek a hódító abszolutisztikus államokkal szemben, melyek gazdasági-társadalmi vonatkozásban a fejlődéstől elmaradtak ugyan, de népi függetlenségükért harcoltak.

Az abszolutizmus kérdéseiről az utóbbi időkben megjelent irodalom jelzi, hogy ilyen irányú viták is lesznek. Ezért javaslom, hogy Molnár elvtárs értékes előadása éppen az említett várható vita szempontjából is, a jelenleginél valamivel még árnyaltabban kerüljön kidolgozásra.

SINKOVICS ISTVÁN

A referátum sok hasznos szempontot ad a kutatás számára. A cím után zárójelbe tett „Európa”-val a szerző azt igyekszik kifejezni, hogy a problémát Európára korlátozza, vagyis nem foglalkozik Európán kívüli területekkel. Még inkább félreérthetetlen volna, ha a címhez jegyzet kapcsolódnék, ahol a szerző elmondaná: hogyan és miért tartja szükségesnek a téma szűkítését. Az olvasás közben feltűnik, hogy a referátum két részből áll, amelyek között viszonylag laza az összefüggés. Az egyik rész a francia fejlődésen keresztül mutatja be az abszolutizmus jellegzetes vonásait, a másik rész a témához kapcsolódó kongresszusi tanulmányok megállapításainak ismertetése. Molnár elvtárs bevezető szavai megvilágították, hogy a tanulmányok bemutatása az összegező referátumnak előírt feladata. Ugyancsak a bevezető alapján vált érthetővé, hogy a terjedelem korlátozottsága miatt kellett a mondanivalót rövidre fogni.

Azután néhány részlethez fűzött megjegyzést. Azt írja a referátum: „A király abszolút hatalmát isteni eredetűnek tartották. Az abszolutizmus elismerése tehát a vallásos hit követelménye volt. A királyi abszolutizmussal együtt azonban a vallás a fennálló társadalmi rendet is igazolta, amely látszólag a király akaratából eredt.” Általában a király hatalmát tartották isteni eredetűnek: rex dei gratia. Ez a szemlélet csak közvetve jelenti az abszolutizmus igenlését és elfogadását. A „vallás” helyett pontosabb volna az egyházra utalni, mert ez igazolta a társadalmi rendet. Nem elég világos az a mellékmondat, hogy a társadalmi rend „látszólag a király akaratából eredt”. Ezt valamivel részletesebben kellene kifejteni, mert általában az a közismert, hogy a feudalizmusban a társadalmat, az osztályokat isteni eredetűnek tekintették, és ezért minősítették lázadásnak, ha valaki a társadalmi rend ellen fordult.

A hamis képpel, a szubjektív felfogással szemben a referátum meggyőzően mutat rá, hogy az abszolutizmus mint politikai felépítmény megfelelő gazdasági-társadalmi rendszeren nyugszik. „Ezt a társadalmat valóban egységbe foglalta a munkamegosztás bizonyos rendszere, amelyet a jövedelem elosztás meghatározott rendszere kísért. De a munkamegosztás hatalmi, kényszerítő viszonyokkal fonódott össze, és a jövedelemelosztást ezek a viszonyok határozták meg, nem pedig a munkamegosztás egyszerű ténye.” Ez nagyon meggondolkoztató és érdekes megállapítás. Ki lehetne egészíteni azzal, hogy nemcsak a jövedelemelosztást, hanem a munkamegosztást magát is bizonyos fokig ezek a kényszerítő hatalmi viszonyok határozták meg a feudalizmus korában. Az, hogy egyesek ebből a meg nem változtatható rendszerből ki tudnak törni, nem változtat a lényegen. Kinek-kinek a helye a társadalmi munkamegosztásban szigorúan meghatározott, kényszerű volt. A referátum szerint a parasztokat „hatalmi eszközökkel kellett kényszeríteni” „a jövedelemelosztás ilyen rendszerének eltűrésére”. Ehhez hozzá lehet fűzni, hogy a munkamegosztás rendszerébe való belenyugvás mögött is kényszerítő hatalom állott.

A referátum az abszolutizmus gazdasági-társadalmi rendjének elemzése során megállapítja, hogy az abszolút állam mint kényszerítő hatalmi szervezet „katonai erejével és bírósági közegeivel... újra meg újra leverte és véresen megtorolta a kétségbeesésbe hajszolt parasztok felkeléseit”. Bár a terjedelem erősen korlátozott, helyes volna röviden utalni arra, hogy a paraszti ellenállásnak sokféle és változatos formái voltak a fegyveres harcra kívül. Mindezek együttesen komoly erőt jelentettek. Az ellenállásnak ezeket a formáit a bírósági szervezet igyekezett csírájukban elfojtani.

Molnár elvtárs felveti a kérdést, hogy hogyan jött létre az abszolutizmus. Arra az eredményre jut, hogy az abszolút monarchiát mint centralizált politikai szervezetet nem a belső piac, a gazdasági egység előzetes megléte teremtette meg. Előbb volt meg a politikai egység, az ennek megfelelő politikai keret, „amelyet a gazdaságtól viszonylag független politikai folyamat teremtett meg”. Ez a politikai egység azután elősegítette a gazdasági egység kialakulását. A megállapítást alátámasztja az a találó megfigyelés, hogy az abszolutizmus az árutermelésnek és a termelőerők fejlődésének különböző fokán is kialakulhat. A referátumban említett két véglet egyike Oroszország a XVII. században, ahol az árutermelés csak éppen hogy kilépett a természeti gazdálkodásból, és ennek folytán fejletlen; burzsoáziáról pedig alig lehet beszélni. De hozzátehetjük, hogy itt is megvan az árutermelésnek bizonyos minimuma. Ha közvetlenül nem is látszik az összefüggés a politikai folyamat és a gazdasági-társadalmi alap között, meglétéhez alig férhet kétség. A fejlődésben a kölcsönhatás bonyolultsága érvényesült, ahogyan ezt az előző hozzászólók már kifejtették. Lehet, hogy „a viszonylag független politikai folyamat” kiemelése esetleg téves magyarázatokra fog alapot adni. Volt olyan osztrák történetíró, aki I. Miksa reformjait az uralkodó reformálási vágyából vezette le, holott a reformok létrejöttének is megvoltak a gazdasági-társadalmi feltételei. Nem voltak egyformák az összes Habsburg-országokban, és ennek megfelelően a reformok megvalósulása fokában is különbségek mutatkoztak.

WELLMANN IMRE

Már egyszeri elolvasásra is meg lehet állapítani, hogy Molnár elvtárs világos okfejtéssel foglalta össze a kérdés lényegét, annak ellenére, hogy igen szűk terjedelem állt rendelkezésére.

Éppen, mert a terjedelem korlátozottsága miatt a lényeg sűrített összefoglalására kellett törekedni, több irányban is lehet kiegészítő javaslatot tenni. Így szóba jöhetnek azok a további elemek, melyeket a teljesebbé tétel érdekében Elekes elvtárs javasolt, s ugyancsak a megállapítások árnyaltabb kifejezése is.

Minderre valamelyest talán módot nyújthatna a tanulmány felépítésének bizonyos módosítása, s ezzel kapcsolatban az adott szűk terjedelem ökonómikusabb kihasználása. Molnár elvtárs szükségesnek látta, már csak udvariasságból is, az idevágó kongresszusi előmunkálatokra olyan vonatkozásokban is kitérni, amelyek a főtémához, az abszolútizmus gazdasági és társadalmi alapjának kérdéséhez szorosan nem kapcsolódnak. Hassinger tanulmánya pl., bármennyire hasznos adatokat és megállapításokat tartalmaz is a Habsburg-monarchia külkereskedelméről, az alapprobléma megoldásához vajmi kevés járul hozzá. Kérdés: nem lehetne-e ilyen irányú rövidítésekkel valamelyes terjedelmet nyerni?

Ehhez kapcsolódik egy formai kérdés. Úgy vélem, nem teljesen megnyugtató megoldás, hogy az előmunkálatok ismertetése kevésbé szerves módon, függelékképp csatlakozik Molnár elvtárs tanulmányának szövegéhez, s így ez utóbbi a maga kerek egységéhez kevésbé méltó lezárást kap. Ha az említett előmunkálatok rövidre fogott ismertetése magában a referátumban, a tárgyalt problémákkal kapcsolatban kaphatna helyet, egyrészt e szerkezetbeli hátrány kiküszöbölésére nyílnék mód, másrészt talán terjedelemben is lehetne nyerni annyit, hogy a mai megbeszélésen felvetődött kérdések, amennyiben Molnár elvtárs által arra alkalmasnak ítéltetnek, legalább érintőleg megemlítésre kerüljenek.

Nem akarok kitérni az abszolútizmus és a belső piac kialakulásának, a kettő kapcsolatának már többször érintett kérdésére, melyre nézve Pach elvtárs megszívlelendő adatokat és érveket sorakoztatott fel; ezeket még továbbiakkal lehetne kiegészíteni. Hadd utaljak azonban arra, hogy a politikai folyamat mellett bizonyos fokig a gazdasági-társadalmi fejlődés is kihatott az abszolútizmus *típusának* kialakulására. Molnár elvtárs ezt írja: „Itt nincs lehetőség az abszolútizmus különböző történeti formáinak konkrét megvizsgálására. Be kell érni egyetlen ország történetének áttekintésével, amely leginkább alkalmas az általánosításra” (172. l.). Az adott terjedelem szűk keretei között valóban nem volt más választás, mint a lényeges vonások megrajzolása céljából egyetlen ország abszolutisztikus fejlődését áttekinteni, s erre legalkalmasabban kétségtelenül Franciaország kínálkozott. Úgy vélem, mégsem ártott volna utalni arra, hogy emellett az abszolútizmusnak térben és időben ettől eltérő megjelenési formái is voltak. Molnár elvtárs a francia fejlődés ismertetésében említi, hogy „a parasztság sem sejtette, hogy az abszolut állam könnyörtelen adóprése tűrhetetlen helyzetbe fogja majd taszítani, amely újra meg újra felkelésekbe hajszolja — amelyek nem okai, hanem következményei voltak a feudális abszolútizmus rendszerének” (181. l.). Tudjuk, Európának gazdasági fejlődésben hátrább maradt részein viszont az abszolútizmus viszonylag jobbágyvédő szerepben tűnhetett fel, amikor —

a XVIII. század folyamán — a földesúri kizsákmányolást visszaszorítani törekedett. Ez csak egy részletpélda arra, hogy az abszolutizmus, nem mindenben egynemű alapokra épülven, az idők során változatos fejlődési fokokon ment keresztül.

OTTA ISTVÁN

Molnár elvtárs előadásával kapcsolatban az eddig elhangzott felszólalások kiemelték az előadás érdemeit, azt az újat, amit ad. Ugyanakkor néhány észrevételt is tettek. Ezek az észrevételek kapcsolatosak az előadás terjedelmével és bizonyos mértékig árnyaltságával.

A felszólalások sok olyan észrevételt megtettek már, amilyennel én is reagálni szerettem volna az előadásra, így már csak egy megjegyzésem van.

A 176. oldal első bekezdésében (ez a bekezdés a következő: „Milyen szerepet játszott ebbe az objektív összefüggésbe beágyazva a királyi abszolutizmus vallási, társadalmi és politikai ideológiája, ez a hamis társadalmi ideológia? Objektív szerepe abban állott, hogy elfedte az abszolutisztikus gazdasági-társadalmi rend lényegét, az adott kizsákmányolási viszonyt, és így az ideológiai befolyásolás eszközeivel járult hozzá az előbbi kizsákmányolási viszony fenntartásához”) Molnár elvtárs összegezi a királyi abszolutizmus vallási, társadalmi, politikai ideológiájának értékelését, s ez ebben sűrűsödik össze: ez a társadalmi ideológia hamis. Úgy gondolom, Molnár elvtárs a hamis társadalmi ideológiát abban az értelemben használja, mint ahogyan Engels használta a hamis, vagy fonák társadalmi ideológia fogalmát, azaz ismeretelméleti szempontból: az ideológusok tudata, vagy pedig általában a tudat abban a korban hamis azért, mert nem ismerik fel a különböző társadalmi, politikai és vallási nézeteknek a társadalmi viszonyokban, gazdasági viszonyokban rejlő gyökereit. Ezért állíthatjuk, hogy a marxizmus előtti egész ideológia hamis ideológia, mert nem tárja fel az ideológia elemeinek a társadalmi és gazdasági viszonyokban rejlő gyökereit. Ennyiben — véleményem szerint — Molnár elvtárs fenti megállapítása helytálló, mert az abszolút monarchiával kapcsolatos ideológia valóban hamis ideológia — ismeretelméleti szempontból. De itt az ideológiának tulajdonképpen a történelmi folyamatokra gyakorolt hatásáról van szó. Ezért, ha egyszerűen a hamis ideológia megjelölést alkalmazzuk, olyan általános megállapítást teszünk, amely nem mutatja be ezeknek az ideológiáknak progresszív vagy reakciós mivoltát. Ilyen értelemben a hamis ideológia kifejezést nem tartom alkalmasnak arra, hogy jellemezze e néhány évszázad ideológiájának szerepét a történelmi menet formálásában.

Úgy gondolom, helyes lenne ennek a néhány évszázadnak az ideológiáját éppen a társadalmi haladáshoz való viszonyában, haladó vagy reakciós mivoltában tárgyalni. Amennyiben mi a központosított államhatalmat pozitívnak tartjuk, azok az ideológiai elemek vagy nézetek, amelyek az abszolút monarchiának létrejöttét indokolják vagy szükségesnek tartják, haladó szerepet töltenek be a történelem menetében.

Ilyen ideológiai elemekkel találkozhatunk a parasztmozgalomokban is, amelyek a feudális széttagoltsággal szemben a központosított királyi hatalmat tartják szükségesnek és ezért harcolnak — ezért is harcolnak — többek között.

Ugyanakkor világos, hogy amikor az abszolút monarchia vagy a központosított királyi hatalom már elveszti haladó társadalmi jellegét, az abszolút monarchiának alátámasztását célzó ideológiai elemek sem haladók többé, hanem azok is reakciók lesznek. Tudom, hogy az abszolút monarchiával kapcsolatos ideológia alapos kifejtése nagyobb helyet igényel, mint amennyi itt rendelkezésre állt, de úgy gondolom, hogy amennyiben e kérdéssel Molnár elvtárs mégis foglalkozik, feltétlenül szükséges — ismét Elekes elvtárs kifejtésével élve — az árnyaltabb kifejtés.

H. BALÁZS ÉVA

Molnár Erik előadásának nagy pozitívuma elsősorban az a törekvés, hogy szintetikus módon, a leglényegesebb problémák felvetésével adjon időtálló képet az abszolútizmusról. Bármennyire is szűkreszabott azonban a referátum terjedelme, néhány kérdést, hacsak egy-egy mondatban is, de érinteni kellene. Molnár elvtárs referátuma Európára korlátozódik, és a francia fejlődésen mutatja be az abszolútizmus leglényegesebb vonásait. Azonban a francia fejlődést nagymértékben befolyásolták Európán túli területek: az ország gyarmatai. A referátumban nem esik arról szó, hogy az abszolútizmus elválaszthatatlan a merkantilista gazdaságpolitikától, s hogy ez viszont csak akkor lehet sikeres, ha gyarmatokra épül. Erre utalni kellene, annál is inkább, mert az abszolútizmus feudális jellegéből következően a francia gyarmatok is a francia feudális uralkodó osztály érdekeit, gyarapodását szolgálták. A francia gyarmatosítás nem volt olyan kíméletlen, mint a spanyol, de jellegét tekintve mégis azzal és nem a németalföldivel vagy az angollal rokon. Az utóbbiakra a burzsoázia kezdeményező szerepe jellemző. A francia gyarmatokon Colbert több parasztot és kevesebb papot szeretett volna látni — ebben az óhajban benne van a XVII. századi francia abszolútizmus gazdasági alapjának fő problémája, s benne van az is, hogy a következő évszázadban a válság már elodázhatatlan.

Molnár elvtárs referátuma az abszolútizmus jellegét és funkcióját kissé állóképszerűen rögzíti. Bár a XV. századdal indul és eljut a XVII. századig, a közben lejátszódó változások nem eléggé érzékelhetők. Hiányzik valamilyen periodizáció, teljesen hiányzik a XVIII. századi fejlődés elemzése. Franciaország ekkor azért küzd, hogy a kontinensen megtarthassa vezető szerepét. Ezért vesz részt a spanyol és az osztrák örökösödési háborúban és a hétéves háborúban. Az utóbbit általában a poroszok és osztrákok hatalmi vetélkedésének, a „német dualizmus” fordulópontjának tartjuk, holott lényege az, hogy ennek végén mondják ki, 1763-ban a párizsi békében, a francia abszolútizmus halálos ítéletét, ekkor veszíti el Franciaország gyarmatainak túlnyomó többségét, melyeket Anglia kap meg. Ekkor kezdődik meg az abszolútizmus utolsó szakasza: a felvilágosodott abszolútizmus.

Ezt az uralmi szisztemát marxista történetírásunk a kelet-európai országokhoz köti. Pedig szülőhazája Franciaország, s onnan terjedt el — természetesen a fejlődés megfelelő fokához alkalmazva — Spanyolországba, egyes itáliai országokba, Dániába, Svédországba. Az abszolútizmusnak ebben a szakaszában a merkantilista gazdaságpolitika már nem célravezető, nincsenek is meg a feltételei. A polgári teoretikusok szerepe válik mind fontosabbá. A merkantilisták a fiziokratákkal találják szemben magukat, — ezek

elmélete átmenetileg állami gyakorlattá válik. Turgot kísérlete szinte mintá az Angliához képest agrár- és iparfejlődésében elmaradt kontinens számára. Jellemző az abszolutizmus ezen utolsó szakaszára az állam és egyház viszonyában beállt változás. Az állam és egyház közötti konkordátumok, egyezkedések ideje lejárt. Legfontosabb jelenség az addig mindenható, politikailag igen tevékeny jezsuita rend feloszlatása; a felvilágosult abszolút szisztémával kormányzott országok területéről a jezsuitákat kiutasítják.

R. VÁRKONYI ÁGNES

A vita során jóval több kérdés és igény merült fel, mint amennyit a tanulmány a kiszabott, korlátozott terjedelmében egyáltalán felvehet, éppen ezért csak nagyon röviden szeretnék néhány megjegyzést tenni. Sokan kifogásolták és nem alaptalanul, hogy a tanulmány szűkreszahott terjedelme miatt sok részletkérdést kénytelen mellőzni és hiányzik belőle az elemző árnyaltság. Ugyanakkor azonban hangsúlyoznunk kell — úgy vélem — azt is, hogy éppen a tömörség nagy pozitívuma a tanulmánynak. Az abszolutizmus összes lényeges kérdését felveti. A gazdasági alap, a társadalmi bázis, a hadsereg, az adózás, az ideológia kérdései — talán mert a terjedelem szűkreszahott azért is, de bizonyára a célratoró megfogalmazásnak és szerkesztésnek van ebben nagy része — így szoros egymásmellettségükben nagyon világosan és jól áttekinthetően mutatják meg, hogy milyen sokrétű, mennyire ellentmondásos az abszolutizmus történetének egész problematikája. Nekem éppen a rövidsége, a tömörsége adja a többletet, az esszenciális pluszt, a részletező, de a dolog természetéből következően egy-egy részletkérdés messze tájaira túlságosan szétkalandozó monográfiákkal szemben. A részletkérdéseknek ezeket a háttérképeket az abszolutizmus történelmi irodalmában járatos olvasó a tanulmány minden bekezdése mögött ott érzi, s csak sajnálja, hogy a szerző nem utalhat a többéves vitákra s az áttanulmányozott könyvtárnyi nemzetközi irodalomra, amelyből következtetéseit levonta.

Saját magamnak is ellentmondok tehát némileg, amikor mégis úgy érzem, hogy a paraszti osztályharc és az abszolutizmus viszonyának kérdésében szükséges lenne a kérdés némi kiegészítő kibontására. Ismeretes, hogy a szovjet és a francia történészek között éppen akörül kulminál a legutóbbi évtizedben a vita, hogy milyen szerepe van az osztályharcnak az abszolutizmus létrejöttében, illetve kibontakozásában. (Porsnyev és R. Mousnier vitája, különösen Porsnyev ismert munkájának német nyelvű megjelenése óta, amibe Lublinszkaja is bekapcsolódott.)

Az adókérdés oldaláról néhány szempont felvetésével próbálom megvilágítani az abszolutizmus és a paraszti osztályharc viszonyát.

Ha az ember áttekinti az abszolutizálódó Habsburgok adópolitikáját, az tűnik azonnal szembe, hogy az adót nemcsak mennyiségileg növelik, hanem — talán nem egészen találó ez a kifejezés, de nincs jobb : minőségileg is. Ez a minőségi adósróf azt jelenti, hogy új adónemeket vezetnek be, megváltoztatják az adóalapot olymódon, hogy az állam a társadalomnak az addiginál szélesebb rétegeit érje el és a rejtett anyagi tartalékjait is megcsapolhassa. Ez gyakorlatban azt jelenti — amint a kutatási eredmények mutatják —, hogy a paraszti árutermelésre tűzik ki a célt. A XVII. században végső soron mindig a parasztság felfelé törekvő rétegeire, árutermelő és áru-

értékesítő tevékenységére hárulnak adó formájában — közvetlenül vagy közvetve — az egyre nagyobb, egyre elviselhetetlenebb terhek. Zárójelben jegyzem csak meg, hogy a Habsburg abszolútizmus gazdaságpolitikája a paraszti árutermelő és áruértékesítő tevékenységet egy másik oldalról is bekeríti: vámpolitikájával és monopolrendszerével szinte megbénítja a parasztság piacra törekvő elemeit.

Nemcsak a Habsburgoknál látjuk ezt, hanem pl. a brandenburgi fejedelemségben is. Itt pl. a XVII. század közepén vezetik be a nálunk eddig szinte kurióznak tekintett akcisát. Ezzel ott is, mint nálunk az összes mezőgazdasági termékek, a gabonafélék, a különböző húsféleségek s italok — nálunk főleg a bor és a sör eladását, ill. vásárlását adóztatják meg.

Az abszolútizmus korabeli társadalmi ellentétek felmérésénél tehát — mint Pach Zs. P. professzor éppen itt is hangsúlyozta — a paraszti osztályharcnak új formájával kell számolnunk. De ugyanakkor úgy vélem, az is szembetűnő, hogy az abszolutista állam megtalálta azokat a módozatokat, lehetőségeket és főleg rendelkezett azokkal az eszközökkel, amelyekkel az árutermelő és áruértékesítő parasztokat korlátok közé szorítja, lefölözi az ilyen jellegű paraszti munkából adódó hasznot, sőt kirekeszti az élet e jólétezőbb területeiről a társadalom alávetettjeit. Nagyon meggyőző Molnár Erik akadémikusnak az a megállapítása, hogy a rendi állam elegendő mindenütt Európában a fegyveres paraszti felkelések leverésére. De éppen mert meggyőző nem vitára, hanem további gondolkozásra kényszerít, s a feltevések egész láncreakcióját indítja meg. Nem arról van-e itt éppen szó, hogy ami a rendi állam ereje, az éppen gyengesége, korszerűtlensége is egyben? A parasztság fegyveres leverésére elegendő, de csupán erre, a jobbágyi osztály fizikai megsemmisítésére futja már az erejéből. A kizsákmányolásnak arra a „magasabbrendű”, azaz az uralkodó osztály szempontjából célszerű módjára, ami többek között az abszolútizmus adópolitikájában is megmutatkozik, arra a rendi államnak se ereje, se apparátusa, se szisztemája nincs, nem is lehet, hiszen ennek a feltételei majd csak a centralizált abszolút államokban jönnek létre.

Természetesen én csak a Habsburg-tartományok, valamint Magyarország és Poroszország példájáról beszélek, de úgy tudom a francia adóztatás XVII. századi viszonyaiban is sok hasonló észlelhető, sőt Spanyolországban is ez irányba tartó tendenciák figyelhetők meg.

A korabeli paraszténekek az itt vázolt jelenséget igen plasztikusan tükrözik. Nagyjából az egész német nyelvterületen fellelhetők az olyan abszolútizmus korabeli parasztdalok, amelyekben a parasztság árutermelő és áruértékesítő érdekei jutnak kifejezésre. Ezekben az adó, sőt a sokfajta adók s a különböző termékeket nyomasztó vámok ellen kelnek ki, mint nálunk is a Portió-énekekben vagy néhány szép XVII. századi ún. kuruc énekekben. Telibetalálónan jellemző az a példa, amivel Molnár akadémikus a francia parasztság ideológiájának ellentmondásosságát, kétarcú voltát jellemzi: „Éljen a király, de sóadó nélkül!” A sóadó elleni tiltakozás nálunk is erőteljes a XVII. sz. végén és a XVIII. sz. elején, és az áruértékesítő érdekekből fakad, amit a Habsburg-abszolútizmus ellen felkelőknek a „sónkat kenyérünket elvevő”-hatalom lerázására harcha szólító kiáltványa is kifejez.

A tanulmány egyik nagy eredménye, hogy leszámol a fegyveres paraszti harc és az abszolút államhatalom közötti egyszerű ok és okozati összefüggés erőszakolt és sematikus koncepciójával. Ebben a logikus és a problémák

igen mértéktartó gazdaságos összefoglalásával kialakított gondolatrendszerben — ahol a szűkreszabott keretek között is sikerült elkerülni a durva egyszerűsítéseket — úgy véljük, további távlatokat nyitna és eredményeinek hatásfokát növelné, ha valahogy sikerülne több helyet szorítani az abszolutizmus korabeli társadalmi ellentéteknek az árutermelés—áruértékesítés területén észlelhető összecsapásai számára.

*

A hozzászólások elhangzása után *Molnár Erik* az alábbiakban foglalta össze a vita tanulságait :

Fájó szívvel hallgattam a sok értékes hozzászólást, amelyeknek nagy részével egyetértek. Fájó szívvel azért, mert ezeknek felhasználásával egy többé-kevésbé teljes monográfiát lehetne írni az abszolutizmusról. Viszont én kötve vagyok a 10 oldal terjedelemből, aminek viszont megvan az az előnye, amire Várkonyi elvtársnő utalt : az ember kénytelen a leglényegesebb összefüggéseket kifejezni. Persze, ez nem lehet árnyalt tárgyalása a kérdésnek. Az árnyalást a kongresszusi vita alkalmából kell majd elvégezni.

Megpróbálom majd a sok elhangzott felszólalás közül azokat a részeket, amelyekkel egyetértek és mindig is egyetértettem, legalább utalásszerűen bedolgozni a szövegbe, anélkül, hogy ezzel a terjedelem lényegesen növekednék. Most persze nem tudok nyilatkozni arról, hogy melyek ezek a részek és milyen formában tudom ezeket a szövegbe beiktatni. Ehelyett talán egypár kérdést emelnék ki a vita alapján.

Az első a kettős osztálybázis kérdése. Marx először a Kommunista Kiáltványban említi, nyilván a francia abszolutizmust tartva szem előtt. Ezt a szempontot nem lehet minden további nélkül alkalmazni más országokban, így például az orosz abszolutizmusra. Nyilvánvaló, hogy Oroszországban nem lehet kettős osztálybázisról beszélni. De különben is nehézségek vannak ebben a kérdésben. Marx azt mondja : a nemesség már nem elég erős, a burzsoázia még nem elég erős a politikai hatalom gyakorlására, így jön létre a látszólag az osztályok fölé emelkedő abszolutizmus. Nekem az a határozott benyomásom, hogy a kettős osztálybázis elméletét valójában a szovjet irodalom is elejtette, vagyis nem abból indul ki, hogy a két osztály egyensúlya következtében jön létre ez a látszólag az osztályok fölé emelkedő hatalom, hanem azt az álláspontot foglalja el, hogy az abszolutizmus a nemesi osztály hatalmát fejezte ki és képviselte.

A kettős hatalomnak a marxizmusban további szerepe is van. Később Marx és Engels a bonapartizmus, III. Napóleon rendszerére alkalmazta, abban a megfogalmazásban, hogy a bonapartizmusban a burzsoá és a munkásosztály egyensúlya jut kifejezésre : az egyik már nem, a másik még nem elég erős a hatalom gyakorlására. Ez nyilvánvalóan helytelen. III. Napóleon idejében lehetett ezt az illúziót táplálni, de ma már teljesen világos, hogy a burzsoázia és a proletariátus erői nem voltak egyensúlyban III. Napóleon Franciaországában. Legutolsó nyilatkozatában ezt a tételt már Engels is csupán az akkor, 1851-ben adott francia történeti viszonyok kifejezésének tekintette. A kettős osztálybázis tézisének mindezekből kifolyólag el kell ejteni. A másik probléma az uralkodó osztály kérdése a társadalomban és az államban a francia abszolutizmus korában. Az államban a nemesi osztály uralkodott. De ebben a munkában nem tudtam választ adni arra a kérdésre, hogy a francia társada-

lomban a XVII. században a paraszti terméktöbblet nagyobb részét melyik osztály sajátította el, melyik osztály volt tehát a francia *társadalom* uralkodó osztálya. Erre nem lehet választ adni a ma rendelkezésre álló anyag alapján. Van olyan benyomásom, hogy a XVIII. századi Franciaországban a paraszti terméktöbblet nagyobb részét a burzsoázia sajátította el. De ezt is nehéz igazolni. A jelenlegi forrásanyag alapján nemigen lehet a kérdést eldönteni.

Áttérek a következő kérdésre, a belső piac kérdésére. A Szovjetunióban többek közt Skaszkin álláspontja az, hogy a francia abszolutizmust a belső piac kialakulása hozta létre. Hogyan áll Franciaországban a belső piac kérdése?

Ezelőtt 10—15 évvel Ljublinszkaja írt egy tanulmányt a francia nép fejlődéséről. Ebben kifejtette azt, hogy körülbelül a XIV. század elején létrejött az egységes piac Észak-Franciaországban Normandiától egész Burgundiáig. A XV. században még semmi komolyabb gazdasági kapcsolat nem volt Észak- és Dél-Franciaország között. Akkor még meg volt a nyelvi különbség is, az északiak franciául beszéltek, a déliek provanszi nyelven. A XVI. századtól kezdve azután fejlődtek a piaci kapcsolatok Észak- és Dél-Franciaország között is. Szerinte a XVIII. századra létrejött az egységes francia piac, és a provanszi nyelv helyét elfoglalta a francia nyelv.

A tényanyag alapján így látta a kérdést. Itt valójában a politikai folyamat viszonylagos függetlensége érvényesül, a gazdasággal szemben. Ez meg nyilvánult már a Karoling-korban is, amikor viszonylag hosszú ideig, nagy területen, de minden összekötő gazdasági kapcsolat nélkül állott fenn a frank állam. Ez az állam persze, éppen mert nem volt meg a belső gazdasági kapcsolat, széjjel is hullott.

Nézzük tovább, mit mond Marx a francia nemzet fejlődéséről. Azt mondja: a francia nemzetet, a francia nemzeti államot a királyok alkották meg. Itt is politikai folyamatról van szó. Mindezekben a vonatkozásokban megnyilvánul a politikai fejlődés viszonylagos függetlensége a gazdasági fejlődéstől. Igaz, hogy a francia állam fejlődésével párhuzamosan a piac is állandóan fejlődött. De más dolog azt állítani, hogy előbb kialakult az egységes belső piac, s azután ez létrehozta az abszolút államot. Ennek igazolására azt kellene kimutatni, hogy a burzsoázia előbb létrehozta a belső piacot, majd ő maga megteremtette az abszolút államot. Ezt azonban nem lehet kimutatni. A valóság az, hogy előbb jön létre az állam politikai kerete s ebben a keretben alakul azután ki, már a burzsoá korszakban, az egységes belső piac.

Erre mutatnak a következő adatok is. Languedoc a XIII. század elején került Franciaországhoz. De kereskedelmi kapcsolatai még évszázadokig a Földközi-tenger és Spanyolország—Itália felé mutattak. Ljublinszkaja adatai szerint 6 évszázadig tartott, míg ez a tartomány egységes piacba forrt össze Franciaország többi részével. Ugyanez áll a Bordeaux körüli vidékre is. Ez a XV. század közepén került véglegesen Franciaországhoz, addig piaci kapcsolatai Angliához kötődtek. Közben azonban létrejött az abszolút állam, amely kiterjedt a délfraancia részekre is, amelyek nem alkottak egységes piacot Franciaország többi részével. Ezek a részek tehát évszázadokig Franciaországhoz tartoznak politikailag, anélkül, hogy az egységes gazdasági piac alkatrészei volnának. Mindenestre megfontolás tárgyává teszem, hogy lehet-e valahogyan konkrétan érinteni az árutermelés fejlődésének és az abszolutizmusnak a kapcsolatát. Nyilvánvalóan van valamilyen kapcsolat, mert ahol abszolutizmus van, ott az árutermelés valamilyen foka is megtalálható, még ha olyan

alacsony formában is, mint Törökországban vagy akár Oroszországban. Ha ezt a kérdést érinteni tudom, akkor a belső piac elemeinek a fejlődését is lehet érinteni, amire Elekes elvtárs utalt.

Az abszolutizmus definíciója : Én abból indultam ki, ami a közvetlen megjelenési formában adva van. Innen tértem rá a lényegre, az abszolutizmus osztálytartalmára.

Ami a pénz elértéktelenedését illeti, itt nemcsak az amerikai ezüst beáramlásáról van szó, hanem arról, hogy a census összege számítási pénzben volt megállapítva, és az állandóan értéktelenedett, amiből a parasztnak hasznot húztak.

Itt van a parasztság felemelkedése. Az nyilvánvalóan helytálló, amit Pach elvtárs mondott, hogy a parasztság felemelkedése az osztályharc eredménye volt. Lehet az is, hogy ezt az osztályharc kiélesedése kísérte, bár ezt még be kellene bizonyítani. De ha ez igaz is, akkor is ki kellene mutatni a konkrét kapcsolatot az osztályharc kiélesedése és az abszolutizmus között. Az abszolutizmus-vita alkalmával megpróbáltam ezt a nehézséget egy marxi idézettel áthidalni, amely úgy hangzott : „Csinálják, de nem tudják”, vagyis létrehozzák az abszolút államot a nemesség szükségleteinek megfelelően, anélkül, hogy tudatosítanák az osztályharc szükségleteinek és az abszolút államnak oksági viszonyát. De ez nem kielégítő. Ilyen formulával nem lehet a konkrét összefüggéseket pótolni.

Ha konkrétan megnézem a francia történetet, akkor azt látom, hogy a 100 éves angol-francia háború befejezése után következik a XV. század második fele, az egész gazdaság helyreállítása, viszonylagos jómód, és erre az időre esik az abszolutizmus megalapítása XI. Lajos által. Nyoma sincs ott semmiféle paraszti felkelésnek. A paraszti osztályharc mindennapi formái bizonyára adva voltak. Csakhogy ebben az időben nem a parasztnak menekülnie a kizsákmányoló földesúrtól, hanem a földesurak futottak a parasztnak után, hogy munkaerőhöz jussanak. Ebből a helyzetből nem lehet levezetni az osztályharc kiélesedését s ebből megint az abszolutizmust. Példának a német parasztháborút hoztam fel arra, hogy a parasztság fékentartására nincs szükség az abszolutizmus eszközeire. De beszélhettem volna az államhatalom legzüllöttebb formájáról, arról a bizonyos nemesi demokráciáról, amely Magyarországon mégis képes volt elkészülni a Dózsa-féle, majdnem az egész országra kiterjedő parasztháborúval. Ezért is nehéz levezetni az abszolutizmust a paraszti osztályharcból.

Azt valószínűleg meg lehet tenni, amit Sinkovics elvtárs javasolt, hogy ti. egy mondatot be kellene iktatni arról, hogy a tanulmány csak az európai abszolutizmussal foglalkozik. A másik megjegyzés is helyes, hogy nemcsak a jövedelemelosztást, hanem a munkaerosztást is kényszerítő viszonyok határozták meg.

Ahhoz a kérdéshez, hogy a jobbagyság látszólag a király hatalmából ered: Ha az ember francia forrásokkal foglalkozik, akkor feltűnik az, hogy az osztályviszonyok igazolására aránylag keveset hivatkoznak az egyházi forrásokra, Szent Ágostonra vagy A. Szent Tamásra, akik a jobbagyságot az eredendő bűnből vezetik le. Erről a francia források nem sokat beszélnek. Inkább politikailag indokolnak, amikor a jobbagyságot a frank hódításból vezetik le.

Az abszolutizmus ideológiája azonban az, hogy a parasztnak azért kötelesség az uraknak szolgáltatásokat teljesíteni, mert azt a király parancsolja.

Ami pedig a hamis ideológia kérdését illeti : Hamis ideológiának azt nevezem, amely osztálygyökerénél fogva hamisan tükrözi vissza a társadalmi viszonyokat. Abból, amit a szövegben előzetesen elmondok, azt hiszem, világosan kitűnik, hogy mit értek én hamis ideológián.

Ami a haladáshoz való viszony kérdését illeti : Amikor a történeti múlt meghatározott eseményeiről és nem a jelen politikai gyakorlatáról van szó, Marx és Engels ritkán értékeli az eseményeket a haladás szempontjából. És ez érthető is. A társadalmi haladás ellentmondó osztályerők bonyolult kölcsönhatásának az eredménye, ahol gyakran nem lehet kimutatni azt az osztályerőt, amely a többivel szemben egyértelműen a haladás hordozója volt.

Összegezve : nagyon sok megjegyzést elfogadok, fájni fog a szívem, ha nem tudom beiktatni ezeket a szövegbe, mert tényleg magától adódó ellenvetés, hogy a szöveg nem eléggé árnyalt. De ennek másik oldala az, hogy a lényeget adja, és kérdés az, hogy lehet-e az adott terjedelemből kötve a szöveget nagyobb mértékben árnyaltabbá tenni. Persze meg kellene a szövegben mondani, hogy a terjedelem korlátai miatt csakis a lényegre szorítkozom.

ISMERETLEN ADALÉKOK A VILÁGOSI FEGYVERLETÉTEL KÉRDÉSÉHEZ

ANDICS ERZSÉBET

Az elmúlt években az 1849-es osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek és iratok egészen más célú tanulmányozása közben olyan iratokra akadtam, amelyek a világosi fegyverletétel és az azt követő véres megtorlás eddig ismeretlen vonatkozásaira vetnek fényt, és alkalmasak arra, hogy az 1849-es esztendő tragikus nyárvégének eseményeit nem egy tekintetben új megvilágításba helyezték.

*

Kiindulási pontul az 1849-es osztrák minisztertanácsi iratok között talált augusztus 15-éről keltezett és Schwarzenberg Félix herceg osztrák miniszterelnök által aláírt meglepő tartalmú irat szolgált. Közelebbi megtekintésre ugyanis ez az irat a Habsburg uralkodóhoz címzett és alapelveiben teljesen kidolgozott *tervezetnek* bizonyult arra vonatkozólag, hogy milyen utasítást adjon a kormányzat Haynaunak, ha a magyar honvédsereg vezetői tárgyalásokat akarnak kezdeni a megadásra vonatkozólag. A javaslat kidolgozására közvetlen indítékul Paskievicsnek augusztus 9-éről kelt levele szolgált. Ebben a Varsói herceg arról tákéjoztatta az osztrák miniszterelnököt: jelentkeztek nála Görgey megbízottai, hogy tárgyalásokat javasoljanak a fegyverletételre vonatkozólag. Közölte, hogy ő ezeket a megbízottakat nem fogadta, hanem az osztrák császári sereg főparancsnokához mint egyedül illetékeshez utasította. Egyúttal felhívta Schwarzenberg figyelmét: mivel „a rebellesek elbátortalanodása” nyilvánvaló, sürgősen instruálni kell Haynaut arra az esetre, ha a magyarok — ami valószínű — immár ő hozzá fordulnak majd tárgyalási javaslatukkal.¹

1849. augusztus 15-i „legalázatosabb előterjesztésében” Schwarzenberg a következőket szögezi le, mint a fő alapelveit annak az utasításnak, amelyet sürgősen el kell juttatni Haynauhoz, hogy „a lázadó vezetők valószínű nyilat-

* A szerző 1964. december 7-én a Magyar Tudományos Akadémián tartott felolvasó előadásának teljes szövege.

¹ Paskievics—Schwarzenberg. 1849. augusztus 9. — Haus-, Hof- und Staatsarchiv (továbbiakban StAW.) Staatskanzlei. Pol. Arch. X. Russland. N. 27/a. Közli Steier Lajos: Haynau és Paskievics. Budapest é. n. II. k. 166—167. l.

kozatára megfelelő módon tudjon válaszolni”.² Schwarzenberg annak előre-bocsátásával, hogy tárgyalni csak a fegyveres erők parancsnokaival szabad, a kormányszervekkel nem, az „adandó engedmények” között felsorolja:

„a felkelés vezetői (Anführer), úgyszintén mindazok a tisztek, akik azt óhajtják, meghatározott időn belül akadálytalanul külföldre távozhatnak”;

„meglehetősen enyhe” igazolási feltételek megállapítása azon tisztek számára, akik az országban akarnak maradni;

ezen engedmények alól csak azok veendő ki, akik „résztvettek a lázadó kormány tevékenységében”.

Schwarzenberg egyidejűleg jelzi az uralkodónak, hogy ezt a tervezetet a másnapra összehívott minisztertanács elé terjeszti.

A bécsi minisztertanács augusztus 16-i, Schwarzenberg elnökletével lefolyt ülésének jegyzőkönyve arról tanúskodik, hogy az osztrák miniszterelnök javaslatát tényleg megtette, és pedig abban az értelemben, ahogy arról előző napon az uralkodónak előterjesztést tett. A minisztertanács Schwarzenberg javaslatával teljesen egyetértő határozatot hozott. Ennek főbb pontjai :

a) tárgyalni csak a fegyveres erők vezetőivel szabad az alájuk rendelt egységekre vonatkozólag, a lázadó kormány egyetlenegy szervével (pl. Mészárosossal, Duschekkel, Szemerével és a hozzájuk hasonlókkal) sem, politikai kérdések a tárgyalásokból kihagyandók. A határozat további e) pontjában olvassuk : „külföldre utazás engedélyezése — záros határidőn belül — azoknak a tiszteknek, akik azt óhajtják”; f) pontjában : „meglehetősen enyhe feltételű igazolási eljárás lefolytatása azokkal szemben, akik az országban akarnak maradni.”

Ugyanílyen szelleműek a további pontok is. Ezek a volt császári tiszteknek, amennyiben a katonai szolgálaton kívül más büntetendő cselekmény nem terheli őket, a hadseregbe való visszavételt vagy nyugdíjazást, azoknak pedig, akik előzőleg a császári hadseregben mint tisztek nem szolgáltak, „teljes büntetlenséget” helyeztek kilátásba.³

Ezekről az alapelvektől nem tér el az erre a kérdésre vonatkozó harmadik egykorú dokumentum sem: Schwarzenberg augusztus 16-án kelt második felterjesztése az uralkodóhoz. Ez a kormány immár meghozott határozatát ismerteti, és szó szerint ugyanazt tartalmazza, mint az előző két irat. Nevezetesen a magyar honvédsereg vezetőire és tisztjeire vonatkozó különösen kritikus pontok a következő megfogalmazásban szerepelnek:

„A felkelő tisztek vezetői (Anführer der insurgenten Offiziere), akik külföldre akarnak távozni, ezt lehetőleg rövidre szabott határidőn belül a legközelebb eső határon át megtehetik . . . Azokat a tiszteket, akik régebben

² StAW. Ministerratsprotokoll, ad MRZ 2791/1849.

³ StAW. Ministerratsprotokoll. MRZ 2797/1849.

nem szolgáltak, vagy csak a háború alatt lettek tisztek, egyszerűen el kell bocsátani.”

Schwarzenberg az uralkodóházhoz intézett második feliratát is sürgető szavakkal fejezte be: amennyiben ezeket az alapelveket a császár elfogadja, Haynaut „amilyen gyorsan csak lehetséges, el kell látni a fentieknek megfelelő utasításokkal”.

Felmerül a kérdés, mi lett a további sorsa az augusztus 16-i kormányhatározatnak és Schwarzenberg felterjesztéseinek az uralkodóhoz? Miért nem ezeknek az elveknek az alapján történt a sokat szenvedett ország pacifikációja? Mi tette a fenti elhatározásokat semmivé? Az osztrák minisztertanács ugyanis 1849. augusztus 20-án, mint ismeretes, a fentiekkel homlokegyenest ellentétes rendelkezéseket hozott. Ezek Haynaut a következőkre utasították:

„A lázadók valamennyi vezetőjét és törzstisztjét le kell tartóztatni és azonnal meg kell indítani ellenük az eljárást. A többi tiszt közül mindazokkal, akik a lázadás kitörése előtt a cs. k. hadseregben szolgáltak, századostól lefelé (azaz ebben az esetben nemcsak a törzstisztekkel szemben — A. E). hasonló módon kell eljárni.”⁴

Az új határozat lényegesen súlyosbította a többi kategóriákra vonatkozó rendelkezéseket is.

És csak *ezt* a kormányutasítást küldték el Haynaunak miheztartás végett.

Mi történt az augusztus 16-i kormányhatározattal, mi tette azt semmissé?

Erre a kérdésre, úgy véljük, aránylag nem nehéz a felelet. Amikor az osztrák kormány *tárgyalni* készült a magyarokkal és a hadjárat minél gyorsabb befejezése érdekében kész volt széleskörű közkegyelemre, még nem volt tudomása arról, hogy Görgey már augusztus 13-án, Világosnál, a cári hadsereg előtt feltétel nélkül letette a fegyvert: ennek a híre még nem érkezett el az osztrák fővárosba. A világosi kapituláció „feleslegessé” tette az osztrák kormányzat számára a tárgyalásokat és engedményeket.

Sokkal nehezebb feladat, feleletet találni arra a kérdésre: milyen *történelmi körülményekkel* magyarázható a bécsi kormány tárgyalásra való hajlandósága 1849 augusztusában, és szokatlan mértékletessége a megadási feltételeket illetően? Ugyanis mindez éles ellentétben állott mind Félix herceg, mind az ifjú Ferenc József kíméletlenségre hajló egyéniségével, a bécsi felkelés leverése után a halálos ítéletek hosszú sorát szentesítő osztrák kormány addigi gyakorlatával ugyanúgy, mint azokkal a kegyetlen határozatokkal, amelyeket a magyar „pártütés” megtorlására már jóelőre meghozott.

Aligha férhet kétség ahhoz, hogy a Schwarzenberg-kormánynak 1849 augusztus közepén megnyilvánuló és minden előző elvi és gyakorlati állásfoglalásával szöges ellentétben álló aránylagos engedékenységet nem a kormány tagjainak hirtelen megváltozott lelki diszpozíciójában, hanem az objektív

⁴ StAW. Ministerratsprotokoll. MRZ 2840/1849.

körülményekben kell keresni. Fel kell tehát derítenünk, milyen körülmények fennforgása tette a Habsburg-birodalom vezetői számára a nagymértékű cári segítség ellenére és annak ellenére, hogy a magyar forradalom sorsa ekkor már mondhatni meg volt pecsételve, a harenak akárcsak néhány héttel való meg-rövidítését olyan halaszthatatlanul szükségessé, hogy annak érdekében bizonyos engedményekre is készek voltak, engedményekre, amelyekbe nyilvánvalóan nem egyeztek bele könnyű szívvel?

Úgy véljük, az objektív körülmények felderítésének eredményeként nemcsak a feltétel nélküli kapituláció kishitű, felelőtlen elsietése válik még világosabbá, de fény derülhet 1849 nyárvégének olyan katonai, politikai és diplomáciai vonatkozásaira is, amelyek eddig többé vagy kevésbé homályban maradtak, és amelyeknek a pontosabb számbavétele és felmérése teljesebbé és igazabbá teszi majd a képet 1848-49-es forradalmunk és szabadságharcunk végnapjairól.

*

Közelről megvizsgálva az osztrák birodalom katonai helyzetét a kérdéses időben, azt kell látnunk, hogy az nem volt komoly nehézségektől mentes. Paskievicsnek a bécsi kormány és hívei által hón várt serege a remélnél jóval később, csak június közepén lépett Magyarország földjére, óriási túlerőt biztosítva a magyar nép ellenségei számára. A szövetkezett osztrák és orosz császári seregek együttműködése az 1849 évi nyári hadjárat során azonban nemcsak hogy nem volt zökkenőmentes, hanem nemegyszer komoly bonyodalmakkal is fenyegetett. A két hadsereg parancsnoksága között hiányzott a kellő kapcsolat, a szükséges összhang, sőt bizalom is. Az egységnek, a hadműveletek koordinálásának a hiánya nem vezethetett gyors eredményekhez; ez mind Bécsben, mind Szentpéterváron komoly csalódást okozott. Anélkül, hogy ennek a kérdésnek a részletezésébe itt belemennénk, rá kell mutatnunk arra, hogy a Haynau és Paskievics között szinte a hadjárat első pillanatától kezdve meglévő ellentétek július végére — augusztus elejére annyira kiéleződtek, hogy mindkét hadsereg-főparancsnok formális panasszal fordult kormányához, és ezzel egyenetlenkedésük immár élénk diplomáciai levélváltás tárgyává lett a két szövetséges kabinet között.⁵ Utóbbiak mindenképpen azon voltak, hogy a „közös ügy érdekében” elsimítsák ezeket az ellentéteket és elkerüljék, hogy a két hatalom legfelsőbb katonai és politikai szervei „a kölcsönös vádaskodás útjára” (Miklós cár kifejezése) lépjenek. A diplomáciai levélváltásnak ebben az ügyben így is csak a világsi fegyverletétel vetett véget.⁶

⁵ E levélváltás dokumentumai megtalálhatók mind az Orosz Külpolitika Levéltárában Moszkvában (többek között Kancellária 1849. D. 11, 48, 187, 189.), mind a bécsi Hízi-, Udvari- és Állami Levéltárban (Staatskanzlei. Pol. Arch. X. Russland. N. 27. és N. 27/a).

⁶ Lásd Nesselrode cári kancellár augusztus 15-i levelét Schwarzenberghez, amelyben a cárnak azt az óhaját tolmácsolja, hogy a két szövetséges hadsereg főparancsnokai között támadt „kellemetlen sűrűlődség”, úgyszintén az ekörül támadt levélváltást tekintse mind a két kormány kölcsönösen „meg-nem-történtnek” (non-avenu). Archiv Vnyesnyei Polityiki Rosszii (a továbbiakban : AVPR.) Kanc. 1849. D. 11. 1. 101—103.

Ha a két hadseregfőparancsnok közötti torzsalkodást kormányaik igyekeztek is elsimítani, mindez nem sok jót ígért a hadjárat mielőbbi befejezése szempontjából; pedig ebben az időben, 1849 augusztus elején ez mindkét fél számára — ha különböző megfontolásokból is — elsőrangú fontosságot nyert.

A roppant cári sereg nehézkességével, a hadvezetés lassú, halogató módszereivel kapcsolatban mindjobban növekvő aggodalom volt észlelhető nemcsak osztrák részről, de a cár közvetlen környezetében is. Buol osztrák követ jelenti Varsóból július 31-én: „Nem akad olyan magasrangú tiszt a császár [Miklós cár] környezetében, aki ne bírálna többé vagy kevésbé szigorúan herceg Paskievics marsallt. Szemére vetik, hogy hadműveleteiben sem tehetséget, sem aktivitást, sem előrelátást nem mutatott . . . nyíltan hangoztatják, hogy szégyent hoz a rábízott szép és nagyszámú seregre.”⁷ Cári katonai körökben komolyan számoltak azzal, hogy a magyarországi háború befejezése elhúzódik 1850-re.

A háború elhúzódása az adott pillanatban katasztrófális következményekkel fenyegette Ausztriát. Ugyanis nem volt titok Miklós cárnak az a szándéka, hogy seregeit még a rossz időjárás beállta előtt kivonja Magyarországról. Az osztrák követ fenti levelében erről is hírt adott. „Őfelsége [Miklós cár] forrón óhajtja a magyarországi hadjárat gyors és sikeres befejezését, s nagyon ellenére lenne, ha nem vonhatná ki összes csapatait még a tél beállta előtt . . . Őfelsége nemrég ebben az értelemben nyilatkozott.”⁸

I. Miklósnak valóban ez volt a szándéka, erről Paskievicssel, „atyai parancsnokával” folytatott rendkívül meghitt levelezése is tanúskodik. „Az adott helyzetben — írta a cár augusztus 10-én Paskievicsnek — a hadműveletek gyors és kitartó irányítása kívánatos, hogy végezzünk a rossz időjárás és a rossz utak beállta előtt. Máskülönben a betegségek és az utak járhatatlansága következtében elpusztul a sereg fele.”⁹

Ezt az orosz cár természetesen mindenképpen el akarta kerülni. Augusztus 6-án Ferenc József miniszterelnökét, Schwarzenberg Félixet Varsóba küldi, hogy személyesen sürgesse meg Miklós cárnál az erélyesebb hadvezetést, és érje el — amiben titokban reménykedtek — Paskievics leváltását. Figyelemreméltó a kép, amelyet Ferenc József ez alkalommal (a cárhoz intézett levelében) a magyarországi helyzetről felrajzolt: „A lázadás nemcsak tovább tart, hanem a részleges sikereken felbátorodva, merészebben emeli fel fejét,

⁷ StAW. Staatskanzlei. Pol. Arch. X. Russland. N. 27/a.

⁸ Uo.

⁹ Közli Scserbatov : General-Feldmarsall Knyáz Paskievics. Jevo zsziny i gyelyátyel-noszty. Szentpétervár, 1896. VI. k. 323. l. A közelgő őszi aggodalom tünt ki Berg orosz tábornok ezidőben a cárnak küldött jelentéséből is, amit Klapka elfogott. Ld. Szeremlei Samu : Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről. Pest, 1867. II. k. 272. l. ; valamint Gelich Rikhárd : Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Budapest, 1889. III. k. 899. l.

mint bármikor. A külföld részéről irántuk megnyilvánuló rokonszenv szükség-szerűen növeli a felkelők reményeit és a harc elhúzódása minden nappal jobban fokozza az ezzel kapcsolatos politikai bonyodalmak lehetőségét. Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy nagy lépéssel közeledik az őszi áradások ideje, nyilvánvalóvá válik az óriási jelentősége annak, hogy Magyarországon a hadműveleteknek erélyes és döntő lökést adjunk.”¹⁰

Az osztrák miniszterelnök Varsóba küldése, hogy a cártól fokozottabb katonai segítséget kérjen, rendkívüli lépés volt, és híven visszatükrözi azt a nem mindennapi ijedelmet, amely ezekben az augusztus eleji napokban a bécsi kormányon úrrá lett. Ugyanis ebben az időben nemcsak a cári sereg gyors visszahívásának a veszélye tette Bécs számára rendkívül fenyegetővé a helyzetet. Mindenekelőtt rá kell mutatnunk arra a kevésbé ismert körülményre, hogy 1849 júliusában — augusztus első felében Magyarországon erősen megszorodtak a *népi ellenállás* különböző megnyilvánulásai.

Paskievics roppant haderejének betörése az országba, bármilyen nagy ijedelmet váltott is ki, mégsem hatott olyan dermesztően, minden ellenállást megbénítóan a népi tömegekre, mint azt történetírásunk általában vitathatatlan tényként elfogadta. Újabban feltárt anyagok, egykorú kútfők a fegyveres és fegyvertelen népi ellenállás nagyszámú megnyilatkozásáról tesznek tanúságot ebben az időben. Az osztrák császári tábornokok és a melléjük, úgyszintén az orosz cári csapatok mellé rendelt, többnyire a magyar arisztokrácia soraiból kikerült honáruuló császári biztosok ez időbeli jelentései és feljegyzései számos gerilla-akcióról és arról számolnak be, hogy a népi ellenállás sokkal jelentősebb volt, sokkal nagyobb mértékben akadályozta mind az ellenséges hadműveleteket, mind a császári hatalom megszállódulását a már meghódított ország-részekben, semmint azt eddigi ismereteink alapján általában feltételeztük.

Július 1-én az osztrák hadügyminiszter azt javasolja: keressék meg Paskievicset a kérelemmel: a cári sereg nyújtson védelmet a gerillákkal szemben a „rendfenntartó” osztrák egységeknek.¹¹ Július 5-én Péchy Ferenc császári biztos gerilla-akcióról értesít Torna megyében.¹² Július 6-án gróf Zichy Ferenc kénytelen Schwarzenberghez, majd július 7-én a polgári közigazgatást intéző báró Geringerhez fordulni a vészjelzéssel: Zemplén, Torna és Borsod-megyében egyes „garázdálkodó gerillák” lehetetlenné teszik a nyugalom helyreállítását.¹³

Július közepén Árva megye császári biztosa a már reokkupált Selmecbányának, Körmöcbányának, Rózsahegynek, Liptószentmiklósnak, Liptóújvárnak és Zsolnának katonai megerősítését sürgeti: „a gerillafőnökökkel

¹⁰ Ferenc József—Miklós cár 1849. augusztus 6. AVPR. Kanc. 1849. D. 8. I. 20—21.

¹¹ Gróf Gyulay Ferenc—Schwarzenberg 1849. július 1. — StAW. Staatskanzlei. Pol. Arch. X. Russland. N. 27/a.

¹² Zichy Ferenc hagyatéka. Érmihályfalva, Sass Kálmán gyűjteménye.

¹³ StAW. Staatskanzlei. Pol. Arch. X. Russland. N. 27/a és O. L. Geringer Iratok. 384/1849.

egyetértésben” — írja — még mindig történnek betörések Liptó megyébe, Árvában hasonló a helyzet.¹⁴

Nem képezett kivételt a császáriak által megszállt főváros sem, — ebben megegyeznek az összes ez időbeli források.

A július 29-én Csongrádon, augusztus 1-én Losoncon lezajlott eseményekre nem akarunk itt kitérni, mert azok eléggé ismereteseek.

Augusztus 4-én *fellázadt Székesfehérvár*; a császáriak kénytelenek voltak kiűriteni. Augusztus 19-én csak úgy tudták visszafoglalni, hogy ágyútűz alá vették, aminek következtében a városban tűz ütött ki.¹⁵

A selmechányai munkások felkelésétől tart ebben az időben Gedeon császári tábornok is.¹⁶

Augusztus 5-i jelentésében báró Andreánszky császári biztos riasztó képet rajzol Nógrád, Hont, Bars és Zólyom megye állapotáról.¹⁷

A nép forrongó hangulatáról és felkelésre való készülődéseiről érkeztek hírek augusztus első felében a Balaton északi partvidékéről és a Bakony környékéről is.¹⁸

Ezek a tények annál figyelemreméltóbbak, mert arról tanúskodnak, hogy a fejvesztettség és kishitűség nagyobb volt a vezető kormány- és köz-igazgatási szervekben, mint a népi tömegekben, a túlnyomóan hazafias érzelmű lakosság széles rétegeiben.

Július végén — augusztus elején Klapka kitörése Komárom várából és rövid idő alatt elért igen jelentős sikerei következtében a császáriak kénytelenek voltak kiűriteni Győrt, s minthogy Székesfehérvár fellázadt, a magyar sereg számára szabaddá vált az út Bécs felé. Megszakadt a császári egységek és kormánysszervek fő összekötő vonala bázisukkal, Ausztriával.

Ami bennünket az adott összefüggésben érdekel, az az, hogy Klapka meglepő gyorsasággal tudta kiszélesíteni győzelmét, mert a lakosság, főként a falvak népe, őszinte lelkesedéssel támogatta.¹⁹

Klapka sikerei a május elejei napokra emlékeztető rémületet keltettek az osztrák fővárosban, maga Schwarzenberg úgy értékelte a komáromiak győzelmét, mint ami „válságossá” tette a helyzetet.²⁰ „A magyarok vad,

¹⁴ Geringer—Kempfen. 1849. július 26. — Kriegsarchiv Wien (a továbbiakban: KrAW.) Feldakten Ungarn 1849. Hauptarmee. Fasc. 86. 7/514.

¹⁵ Lásd Medem cári követ jelentését Nesselrode kancellárnak. 1849. augusztus 13. — AVPR. Kanc. 1849. D. 187. I. 376—379. Ezzel egybehangzóak Kempen feljegyzései augusztus 4—augusztus 13-ról. — Mayr i. m. 147—148. I.

¹⁶ KrAW. Feldakten Ungarn 1849. Hauptarmee. Fasc. 86. 8/13.

¹⁷ Andreánszky—Geringer 1849. augusztus 5. — StAW. Nachl. Schwarzenberg. Fasc. IV. C. 10. ad 238.

¹⁸ Medem—Nesselrode. 1849. augusztus 13. — AVPR. Kanc. 1849. D. 187. I. 376—379.

¹⁹ Klapka György: Emlékeim. Budapest, 1886. 215. I. Bővebben a közvetlenül a forradalom után német nyelven megjelent visszaemlékezéseiben. — Memoiren I. k. Lipcse, 1850. 218. I.

²⁰ Lásd Mayr i. m. 179. I.; ugyancsak Kempen feljegyzéseit ezekről a kritikus augusztusi napokról (uo. 147—149. I.); Haynau levelét Ferenc Józsefhez Győrnek idő előtt történt kiűritéséről. — KrAW. Militärkanzlei. Geheimakten („g”) N. 7.

mongol fanatizmusa újabban kezd félelmetesen fellángolni . . .” — fejezte ki a bécsi Presse *augusztus 15-i száma*²¹ a bécsi kormánykörök ez időbeli rettegését a magyarországi hadjárat elhúzódásától.

De nemcsak a magyarok újra és újra erőrekapó ellenállása, nemcsak a cári sereg hadműveleteinek komoly anyagi, katonai és diplomáciai következményekkel fenyegető elhúzódása tette 1849 nyarának második felében egyre súlyosabbá az osztrák birodalom helyzetét. Volt még egy tényező, amely nagy mértékben bénította Ausztria katonai erejét: ez az olaszok szabadságmozgalma volt. Ausztriának fegyveres erőit a prágai és bécsi felkelés felszámolása után is *két hadszíntéren* kellett bevetnie, illetve készenlétben tartania — Magyarországon és Olaszországban —, minek következtében egyiken sem tudott döntő fölényhez jutni ellenfeleivel szemben.²²

1849 tavaszától Schwarzenberg és Radetzky bizalmas levelezésének főtárgya: miként lehetne az itáliai osztrák fegyveres erők egy részét Magyarországra irányítani. Minthogy Radetzky Schwarzenberg erre vonatkozó sürgetéseit minden esetben kénytelen volt megtagadni,²³ a bécsi kormány számára nem maradt más hátra, mint — ha engedmények árán is — minél előbb megegyeznie a nemzeti erőkkel az Olasz Fél-szigeten, nevezetesen minél előbb megkötnie a békét Piemonttal, és a lehető leggyorsabban felszámolnia Velence ellenállását.

A Habsburg-birodalom itáliai problémáira azért tartjuk szükségesnek itt részletesebben rámutatni, mert ezek fontos összetevői és egyben mutatói is voltak annak a bonyolult és komoly veszélyeket magában rejtő helyzetnek, amelybe Ausztria 1849 nyarán jutott. Másrészt a piemontiakkal Milánóban folytatott béketárgyalások alakulása egészen közvetlen kihatással volt Schwarzenberg 1849 augusztus közepén kidolgozott Magyarországra vonatkozó, már fentebb ismertetett „pacifikációs” tervzetére.

Még 1849 tavaszán és a nyár elején is a bécsi kormány — bármilyen fontos is volt számára a béke mielőbbi megkötése Piemonttal — ami a forradalmi mozgalmakban „kompromittáltakat” illeti, szívósan kitartott ugyanolyan hajthatatlanul kegyetlen álláspontja mellett, mint aminőt ebben az időben a magyar hazafiakkal szemben is elfoglalt.

Ennek megfelelően a milánói tárgyalásokat osztrák részről vezető Bruck, még június közepén, a leghatározottabban visszatutasította a piemontiaknak a béketárgyalások során támasztott azt a követelését, hogy a felkelésben

²¹ Die Presse 1849. augusztus 15.

²² Erre a körülményre rámutatott Engels is. Lásd 1849. március 28-án a Neue Rheinische Zeitungban megjelent cikkét: „Az itáliai és magyarországi háború.” — Marx—Engels Művei. VI. köt. Budapest, 1962. 370—373. l.

²³ Lásd Radetzky leveleit Schwarzenberghez 1849. április 12-, 17- és 20-áról. — StAW. Pol. Arch. XXX/64. „Korrespondenz mit Radetzky.” Közli Le Relazioni Diplomatiche Fra l’Austria e il Regno di Sardegna e la Guerra del 1848—49, Red. Filipuzzi III. Serie. II. köt.

résztvett lombardiaiak és velenceiek részesüljenek a császári kormány részéről kegyelemben.²⁴ Az elutasítás indokai között Magyarország is szerepelt. „Vajon meg lehetne-e tagadni a kompromittáltaktól Bécsben, Prágában, Magyarországon, amit az olaszoknak megadnánk?... Különleges elbírálás alkalmazása megbénítaná tevékenységünket Magyarországon és hatalmas mértékben megingatná a rend híveinek bizalmát a kormányban” — szögezte le Schwarzenberg.²⁵

Július utolsó napjaiban éles fordulat következett be a bécsi kormány magatartásában. Hogy siettessék a béke megkötését a piemontiakkal (és meggyorsítsák Velence kapitulációját), határozatot hoznak széleskörű kegyelem gyakorlására az olasz forradalmárokkal szemben. Igen figyelemre méltó az amnesztiába való beleegyezés dátuma — ez egybeesett a magyarországi hadjárat gyors befejezéséhez fűzött remények lelohadásával.

A Milánóban létrejött megegyezés értelmében az osztrák kormány kötelezte magát, hogy a békeszerződés aláírása (augusztus 6.) és ratifikálása (augusztus 14.) között közkegyelmet hirdet itáliai alattvalói számára. Ez meg is történt: augusztus 12-én megjelent Radetzky kiáltványa az amnesztiáról. Kivettek e rendelkezések hatálya alól — Radetzky által összeállított névsor alapján — néhány tucat, összesen 90 személyt;²⁶ a forradalmi mozgalmak legfőbb vezetőit, ezeket is csak egyelőre.²⁷ Ez ténylegesen azt jelentette, hogy ezek a személyek nem térhettek vissza otthonukba, illetve amennyiben osztrák területen rekedtek, külön pontban biztosították számukra a jogot kívándorlásuk kérelmezésére.²⁸

Az Olaszországban gyakorolt amnesztiával a bécsi kormány bizonyos mértékig elkötelezte magát hasonló magatartásra a többi tartományban is; ez felelt meg az általánosan elfogadott politikai gyakorlatnak. Az olaszoknak adott „Generalpardon”-nal az osztrák kormányzat mintegy elveszítette a hazai és a külföldi közvélemény előtt a morális alapot, hogy a magyarországi „rebelliseket” másként bírálja el, mint tette ezt az itáliaiakkal.

Ezzel nyilvánvalóan Schwarzenberg is számolt; nevezetesen ezt látszik tanúsítani megnyilatkozása az osztrák minisztertanácsnak azon a július 28-i ülésén, amelyen a piemontiak amnesztiakövetelését elfogadták. Itt ismét

²⁴ Bruck—Schwarzenberg. 1849. június 19. Közli Le Relazioni Diplomatiche ... 292. l.

²⁵ Schwarzenberg—Bruck 1849. június 26. Közli uo. 322—324. l.

²⁶ Radetzky—Schwarzenberg 1849. augusztus 9. StAW. Pol. Arch. IV/64. „Korrespondenz mit Radetzky.” Közli Le Relazioni Diplomatiche ... 483. l. Schmerling osztrák igazságügyminiszter a minisztertanács augusztus 28-i ülésén már csak 85 ilyen személyről beszélt. Lásd StAW. Ministerratsprotokoll MRZ 2948/1849. Reuchlin 86-ra teszi az amnesztia érvényessége alól kivett olasz forradalmárok számát. I. H. Reuchlin: Geschichte Italiens von der Gründung der regierenden Dynastien bis zur Gegenwart. III. köt. Lipcse, 1870. 139. l.

²⁷ „Egyelőre való kizárásról” az amnesztia érvénye alól („einstweilige Ausschlussung, sie ja nur per ora ausgeschlossen werden”) ír Schwarzenberg Brucknak, az osztrák minisztertanács július 28-i határozatát hírüladó mindkét, mind a hivatalos mind a bizalmas levelében. Közli Le Relazioni Diplomatiche ... 453—456. l.

²⁸ Lásd Bruck—Schwarzenberg 1849. augusztus 6. Közli uo. 481.

szóba került Magyarország. Az osztrák miniszterelnök a jegyzőkönyv tanúsága szerint ez alkalommal szükségesnek látta rámutatni arra, hogy „Őfelsége Magyarország pacifikációja után ugyancsak abba a helyzetbe kerülhet, hogy ilyenfajta korlátozott amnesztiát engedélyez”.²⁹ Ez az álláspont nyert hivatalos megszövegezést Schwarzenberg Magyarországra vonatkozó augusztus 15-i tervezetében és az osztrák minisztertanács augusztus 16-i egyhangú határozatában.

Amint látjuk, tudtak Bécsben rugalmasak, sőt „engedékenyek” is lenni, de csak akkor, ha a körülmények vasmarokkal kényszerítették őket erre. Ezt példázza Magyarország esete is. Schwarzenbergék *engedékenyek voltak, míg el nem érkezett hozzájuk a világosi feltétel nélküli kapituláció híre*. Amint „birtokon belül” tudták magukat, sem morális, sem politikai meggondolások nem akadályozták őket abban, hogy a pár nappal, mondhatni pár órával azelőtt elfoglalt álláspontjuk teljes feladásával, szabadon kitöltsék bosszújukat azon a hadseregen, amely hősiességével egész Európa bámulatát vívta ki, és amelyet Ausztria, egymaga, idegen segítség nélkül képtelen volt meghódításra kényszeríteni.

Nézzük meg közelebbről, megállja-e a helyét az az állításunk, hogy a bécsi kormány magatartásában 1849. augusztus 16-a és augusztus 20-a között beállott fordulat annak következménye volt, hogy közben megérkezett az osztrák fővárosba a világosi fegyverletétel híre. Vizsgáljuk meg, mikor vált a bécsi kormány számára bizonyossá, hogy a császári hadseregnek annyi nehézséget és szégyenteljes kudarcot okozó magyar honvédsereg immár feltétel nélkül kapitulált. A világosi katasztrófa hírének elterjedése, nevezetesen Bécsbe érkezésének időpontja az egykorú dokumentumok, úgyszintén sajtó, hirdetmények stb. alapján egészen pontosan megállapítható.

Kétségtelen, hogy augusztus 15-én és 16-án, tehát abban az időben, amikor Schwarzenberg miniszterelnök Magyarország kapitulációjára vonatkozó eredeti javaslatát kidolgozta, a minisztertanács azt elfogadta, és az uralkodóhoz való felterjesztését elhatározta, — Bécsben Paskievics augusztus 9-i tudósítása³⁰ alapján még csak annyit tudtak, hogy Görgey megbízottai ajánlatot tettek neki, mint a cári sereg főparancsnokának, a meghódításra vonatkozó tárgyalások megkezdésére.

Az augusztus 17-én megtartott minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve arról tanúskodik, hogy a bécsi kormánynak még ekkor sincs tudomása a Világosnál már négy nappal előbb megtörtént fegyverletételről; ez a kérdés nem is szerepel a tanácskozáson.³¹ Ugyancsak fennmaradt Schwarzenbergnek augusztus 17-én kelt levele Radetzkyhez. Ebben a sajátkezű bizalmas írásban az osztrák miniszterelnök olyan értelemben tájékoztatja az itáliai csapatok főparancs-

²⁹ Közli uo. 455—456. l. Lábjegyzet.

³⁰ StAW. Staatskanzlei. Pol. Arch. X. Russland. N. 27/a. Közli Steier i. m. 166—167. l.

³¹ Lásd StAW. Ministerratsprotokoll. MRZ 2808/1849.

nokát, hogy Magyarországon a harcok „gyors léptekkel közelednek” a végkifejlődéshez.³² Kétségtelen, hogy amennyiben Schwarzenbergnek már tudomása lett volna a világosi eseményekről, nem késlekedett volna azokról a lehető legsürgősebben tájékoztatni Radetzkyt.

A világosi fegyverletétel hivatalos hírének a megérkezését az osztrák fővárosba a kortársak egybehangzóan augusztus 18-ára teszik.³³ Tény azonban, hogy már augusztus 17-én, minden jel szerint a nap második felében, távirat érkezett Bécsbe a fegyverletétel még nem hivatalos hírével.³⁴ A világosi kapituláció hivatalos és kétségbevonhatatlan híre valóban csak augusztus 18-án jutott el Bécsbe; ekkor érkezett meg az osztrák fővárosba az orosz trónörökös a cár augusztus 16-án Varsóban kelt két levelével Ferenc Józsefhez, bennük az „örvendetes” hírrel és I. Miklós szerencsekívánataival.³⁵ Ugyanezen a napon, augusztus 18-án jelenti be Schwarzenberg Görgey kapitulációját a minisztertanács ülésén.³⁶

*

A világosi kapituláció ténye teljes fordulatot idézett elő az osztrák kormány magatartásában. Medem cári követ augusztus 20-i jelentéséből tudjuk, hogy a bécsi kormány mindjárt a hivatalos hír vétele után, még augusztus 18-án táviratilag értesítette az Ischlben tartózkodó Ferenc Józsefet, aki úgy határozott, hogy azonnal visszatér a fővárosba.³⁷ A minisztertanács augusztus 20-án már a császár elnökletével ült össze,³⁸ hogy a magyarokkal való tárgyalások feltételeire vonatkozó előző határozatát teljesen megváltoztassa, abból követ követően ne hagyjon.

Az augusztus 20-i ülés fennmaradt jegyzőkönyvében egyetlen szóval sem történik említés a négy nap előtt hozott határozatról; az egész megfogalmazás azt a látszatot igyekszik kelteni, mintha az *meg sem történt* volna. Schwarzenberg ezen az ülésen új javaslatot tett, aminek saját kézzel írt első fogalmazványa ugyancsak fennmaradt, mégpedig igen érdekes formában. Az történt ugyanis, hogy nyilván az ügy sürgősségére való tekintettel, Schwar-

³² Uo. Pol. Arch. XXXX/64. „Korrespondenz mit Radetzky.”

³³ Lásd Brunnów londoni orosz követ levelét Colloredo londoni osztrák követhoz. 1849. augusztus. (StUA. MRA. Acta Clementina C. 6.) ; Prokesch-Osten berlini osztrák követ levelét Metternichhez. Uo. C. 9. Közli Aus Metternichs Nachgelassenen Papieren VIII. köt. Wien 1884. 64. l. Jegyzet; ugyancsak Medem—Nesselrode 1849. augusztus 20. — AVPR. Kanc. 1849. D. 187. I. 414—445. stb.

³⁴ Ugyancsak augusztus 17-én küldi meg Ponsonby Palmerstonnak a világosi fegyverletételt hírül adó sürgöny szövegét. Lásd Correspondence relative to the affaire of Hungary, 1847—1849. London, 1851. 326. l.

³⁵ StAW. Staatskanzlei. Pol. Arch. X. Russland. N. 27. „Korrespondenz zwischen Kaiser Franz Josef und Nikolaus I.” Közli Steier i. m. 408—410. l.

³⁶ Uo. Ministerratsprotokoll MRZ 2809/1849. A hírt hozta a Wiener Zeitung 1849. augusztus 19-i száma is.

³⁷ AVPR. Kanc. 1849. D. 187. I. 414—415. — Ferenc József augusztus 19-én késő délután érkezett vissza Bécsbe Ischlből, ahol összesen két és fél napot töltött. Lásd Ferenc József — Zsófia főhercegnő. 1849. augusztus 21. Közli Schnürer i. m. 122—123. l.

³⁸ A minisztertanács megelőző: augusztus 16-, augusztus 17- és augusztus 18-i ülésén, minthogy az uralkodó távol volt Bécsből, Schwarzenberg elnökölt.

zenberg az eredeti javaslatot tartalmazó augusztus 16-i feliratára vezette rá sajátkezűleg a változtatásokat, olyképpen, hogy az engedményeket, többek között a szabad elvonulást tartalmazó eredeti pontokat áthúzta, és azokat súlyos megtorló utasításokkal helyettesítette.³⁹

Most már semmi sem állta útját a véres megtorlásának. Ezt a bécsi császári kormányzat számára Görgeynek valamennyiüket váratlanul érő, feltétel nélküli kapitulációja tette lehetővé. Paskievics is és Schwarzenberg is tárgyalásokra és feltételekre számított, annál is inkább, mert a magyarok a temesvári vereség után is még jelentékeny haderő felett rendelkeztek. „Görgey még védekezhetett volna — írta a fegyverletétel után Paskievics Haynaunak —, egyesülhetett volna a többi rebellis hadtesttel, még sok vérontást okozhatott volna és meghosszabbíthatta volna a háborút, amely az őszi időszakban és az éghajlat miatt gyászos kimenetelűvé válhatott volna mindkét hadseregünkre.”⁴⁰ A magyar forradalomnak és szabadságharcnak, mint ezt fentebb is láttuk, 1849 augusztusában még voltak olyan jelentékeny belső és külső tartalékai, belső és külső szövetségesei, még nyitva voltak előtte olyan objektív és szubjektív lehetőségek, amelyek ahhoz mindenesetre elegendőek voltak, hogy a nemzeti ügy védelmezői a már kilátástalannak tűnő harc befejezését, a fegyverek letételét a lehetőségekhez képest minél kevésbé sérelmes feltételekhez kössék.

Nem arról van szó, mintha az 1848—49-es forradalom és szabadságharc vereségeért, amelyet számos súlyos külső körülmény és belső ok idézett elő, Görgeyt akarnánk megtenni az *egyedüli* felelősnek, mondhatni bűnbaknak, mint tette ezt a rossz lelkiismeretű dualista korszak ún. hazafias közvéleménye.⁴¹ Görgey nagyfokú „sietsége”, amellyel a temesvári csatavesztés hírére Világosnál letette a fegyvert, nemcsak az ő egyéniségéből és jelleméből következett: türelmetlenül várta a küzdelem befejezését már az egész „békepárt”, azaz a birtokos nemesség zöme. A forradalom vezető osztályának felemás helyzetéből fakadó következtelensége a polgári forradalom céltudatos végre-

³⁹ StAW. Nachlass Schwarzenberg. Fasc. III. C. 9. N. 144. A bécsi kormány természetesen teljesen titokban tartotta, hogy milyen lényegbevágó ingadozásokat mutatott a magyar hazafiakkal való elbánás kérdésében, és mindent megtett, hogy erről a titoktartás fátyla ne lebbenjen fel. A legkritikusabb iratokat Schwarzenberg nem fektette le a minisztertanácsi iratok közé, hanem visszatartotta magánál; ezek nyilvánvalóan csak Schwarzenberg halála után kerültek az állami levéltárba.

⁴⁰ Paskievics—Haynau. 1849. aug. 16. Közli Steier i. m. 390—392. I. Görgey fegyverletételét „szerencsének” tartotta az 1849-es nyári hadjárat idején központi szerepet játszó gróf Zichy Ferenc császári főbiztos is. Szerinte és ezt — mind a bécsi, mind a szentpétervári kormányzat felé hangsúlyozta — a honvédsereg a világosi fegyverletétel pillanatában még komoly erőtt képviselt, a magyarok „még képesek lettek volna folytatni a háborút”. Lásd Zichy—Paskievics (1849 őszén). — A Leningrádi Központi Történelmi Levéltár Paskievics-hagyatéka (CGIAL. F. 1018. D. 196. I. I—14); ugyancsak Zichy—Schwarzenberg. 1849. augusztus 20. — StAW. Staatskanzlei. Pol. Arch. X. Russland. N. 27/a. Közli Steier i. m. 373—376. I.

⁴¹ Még kevésbé azonosítjuk magunkat természetesen a Görgeyt tragikus nemzeti hősként feltüntetni akaró törekvésekkel. Ezek — nem véletlenül — a két világháború közötti korszak szélsőségesen reakciós eszmevilágának minden tekintetben nép- azaz nemzetellenes talaján kaptak különösen erőre.

hajtása terén, volt ekkor már a szabadságharc fő egyik kerékkötője, fékezője. Vajon nem ugyanez magyarázza-e, hogy a forradalom vezetői az 1849 július végi — augusztus eleji napokban — az ellenkező szólamok és felhívások ellenére — nem bíztak eléggé sem a honvédsereg, sem a spontán népi ellenállás erejében — noha az még ebben az időben is aggodalomban és rettegésben tartotta az ellenfelet —, túlbecsülték a szövetséges osztrák és orosz császári sereg morális erejét, összeforrottságát, túlságos nagy reményeket fűztek a külföldi — angol, francia kormányokhoz — (még Miklós cárt illetően is voltak illúziók) és túl kevésbé bíztak a szabadságukért küzdő népekben, a forradalmi balszárnyban az egyes országokban, az ő szolidaritásuk erejében.

Ahogy a szabadságharc vereségének nem az volt a döntő belső oka, hogy vezetői akár politikai, akár katonai téren „túl messze” mentek volna el, hanem az, hogy nem voltak elég következetesek, *nem* mentek el *elég messze* a polgári, antifeudális feladatok megvalósításában, ugyanez — a liberális középnemesi vezetésre jellemző — hiánya a célirányos forradalmi kitartásnak, következetességnek és szívósságnak, volt 1849 sorsdöntő nyarán nemcsak a sikeres fegyveres harcnak, de a kapituláció „megnyerésének”, azaz a viszonyokhoz képest minél kedvezőbbé s minél fájdalommentesebbé alakításának is az egyik legfőbb akadálya.

A társadalmi háttér, a társadalmi gyökerek kellő számbavétele azonban nem homályosíthatja el Görgey egészen kizárólagos személyes felelősségét — „az emberek önmaguk csinálják történelmüket” — a fegyverletétel mikéntjéért, „a szégyenteljes világosi katasztrófáért” (Engels). Azért, hogy mellőzte a kötelező legelemibb körülményt és meggondoltságot is, hogy szinte pár óra alatt döntött — amely sietséget a körülmények egyáltalában nem igazoltak —, és kalandori felelőtlenességgel odadohta az ország sorsát, legjobb fiaink életét a teljesen indokolatlanul nagylelkűnek tartott cári szoldateszka lábai elé. „Lehetetlen nem hálásnak lennünk Görgeynek” — írta Paskievics Haynau-nak, bejelentve neki a világosi fegyverletételt.⁴² Görgeynek elemi szent kötelessége lett volna minden lehetséges utat és módot felhasználnia, az osztrák katonai és kormánysszervek felé való tapogatózást, tárgyalások kezdeményezését megkísérelnie (hiszen a legyőzött országnak Ausztriával kellett tovább élnie), egyszerűen: „egyet és földet megmozgatnia,” hogy amennyiben elhatározta, hogy leteszi a fegyvert, ezt kikerülhetetlennek tartotta, úgy a viszonyokhoz és lehetőségekhez képest minél kevésbé sérelmes feltételek között tegye.

Görgey személy szerint és közvetlenül felelős azért, hogy az ország szabadságát fegyverrel védelmező hazafiak előtt el lett zárva a szabad elvonulás lehetősége, amelyet Milánóban elértek a legyőzött piemontiak, mert a kegyelemre vonatkozó követelésük mellett kitartani „becsületbeli és lelkiismereti kötelességüknek” tartották, és nem voltak hajlandókenélkül aláírni az Ausztria

⁴² Paskievics—Haynau. 1849. augusztus 16. Közli Steier i. m. 391. l.

számára oly szükséges békét. Elérték a velenceiek, mert vezetőik között ha megalkuvók akadtak is, de áruló nem. Sőt a komáromi várórség is megkapta: a már legyőzött ország viszonyai közepette a komáromi vár kapitálációjának feltételei lényegében másai voltak a velenceiekének.

Görgey, aki a temesvári csata elvesztése után a rendelkezést az ország sorsa felett magának kikövetelte és kikényszerítette, a honpolgári felelősség-érzetnek olyan hiányát mutatta, amire kevés példa van a történelemben. S ha figyelembe vesszük, hogy részéről a világosi feltétel nélküli kapituláció csak végső mozzanata, „betetőzése” volt az árulással határos vagy azzal egyértelmű tettek és mulasztások egész sorának, úgy megértjük Nagy Sándornak az aradi börtönben mondott keserű szavait: „árulója volt előbb az uralkodójának, majd a hazájának és végül a neki hűséggel viseltető hadseregének is.”⁴³

Görgey évtizedek múlva is, a megbánás vagy kétség minden jele nélkül, nagyon is magabiztosan tagadta, hogy a világosi feltétel nélküli kapituláció és a bécsi kormány azt követő megtorló intézkedései, „az aradi mészárlás” (Nesselrode) között okozati összefüggés: „*nexus causalis*” állott volna fenn. Az 1867-es kiegyezés után megjelentetett vitairatában: „Gazdátlan Levelek”, ugyancsak erőlesen tiltakozik: „hogy én enmagam előtt alacsonyítsam le magamat az által, hogy a fegyverletétel meg a bécsi kormánynak reá következő hőstettei között *nexus causalis*nak létezését ismerjem el, — húnyt szemmel — ott, hol a történetvizsgáló nyílt szeme hasztalan keresi az összefüggést?! Olyat ne várjanak tőlem barátaim, mit magamévá tenni tilt önérzetem.”⁴⁴ Nos, a tények kétségbevonhatatlanul bizonyítják, hogy ez a „*nexus causalis*” a legteltesebb mértékben fennállott. Augusztus 22—25-én folyt le a hős város, Velence kapitulációja, amikor is a felkelők több napon át szabadon elvonulhattak.⁴⁵ Ez ugyan abban az időpontban történt, — a történészek elszorul a szíve, amikor emlékeztet — augusztus 23-án, amikor a Világosnál magukat megadó honvédtábornokokat az osztrák csendőrök az orosz táborból egyenesen az aradi várba vitték.

A történelem ezúttal is utolérhetetlen drámai rendezőnek bizonyult.

„Görgey árulása nélkül Európa sorsa talán más fordulatot vett volna” — írta le ezekben a napokban, a szabadságukért küzdő magyarokkal mélyen együttérző jeles kortárs, K. A. Varnhagen von Ense.⁴⁶ Ha Európa sorsa nem is, Magyarország sorsa — nem csak a 13 vértanúé — hosszú időre eldőlt Világossal; ez adja meg ennek a kérdésnek máig is érvényes, máig is eleven — és egynémely tanulságnak sem híján lévő — jelentőségét.

⁴³ Nagy Sándor tábornok szavait idézi Bartha Albert: Az aradi 13 vértanu pörének és kivégzésének hiteles története. Budapest, 1930. 95. l.

⁴⁴ II. kiadás. Budapest, 1905. 18. l.

⁴⁵ Velence kapitulációjának feltételeit közli Rüstow i. m. 504—505. l. Varnhagen szerint öt nap állott a velenceiek rendelkezésére a szabad elvonulásra. K. A. Varnhagen: Tagebücher. VI. köt. Lipcse, 1862. 340, 379. l. „A vezetők a nyugati hatalmak hajóin eltávozhattak” — írja Reuchlin is. — I. m. II. köt. 239. l.

⁴⁶ Varnhagen i. m. 343. l.

A SZOCIALISTA GAZDÁLKODÓ SZERVEZET STRUKTÚRÁJA*

WELTNER ANDOR

I.

1. A marxizmus klasszikusai feltárták, hogy az egyszerű kooperációban, a manufaktúrában, majd pedig a tőkés nagyiparban hogyan alakult a munkamegosztás és a kooperáció, miképpen bontakozott ki és fejlődött a tőkés jellegű társadalmi munkaszervezet, és ezen belül a tőkés vállalat struktúrája.¹ A szocializmus és a kommunizmus építésének viszonyai között is nagyon lényeges kérdés, hogy a társadalmi munkaszervezet, és ezen belül az állami vállalatok mint gazdálkodó szervezetek milyen gazdasági-társadalmi tartalommal, és ennek megfelelően milyen szervezeti és jogi struktúrával rendelkeznek, mert jelentős mértékben a gazdálkodó szervezetek szervezeti és jogi felépítésétől, belső szerkezetétől is függ, hogy a keretei között tevékenykedő kollektíva miképpen teljesíti a feladatait, a társadalom irányában fennálló kötelezettségeit, hogyan alakul a jövedelmezőség, a termelékenység és az önköltség, végső fokon pedig társadalmunk anyagi és kulturális színvonala. Nem kevésbé jelentős a gazdálkodó szervezet struktúrája abból a szempontból, hogy társadalmunk milyen ütemben készül fel arra, hogy a szocializmus teljes felépítése után rátérhessen a kommunizmus építésére, majd pedig a kommunista öngazgatásra. Érthető tehát, hogy közgazdászok és jogászok, pszichológusok és szociológusok egyre több figyelmet fordítanak a gazdálkodó szervezetek külső és belső viszonyaira. Nagyon tanulságos lenne, de túl messze vezetne azoknak a szervezeti-jogi formáknak az elemzése, amelyeknek a keretei között az emberek — a kizsákmányolás és a kizsákmányoltság antagonizmusától terhelt — dolgoztak. Elemzésünket mégis a szocialista gazdálkodó szervezetekre, ezek közül is csak az állami vállalatokra korlátozzuk.

2. A szocialista forradalom győzelme után a társadalom azzal a történelmi feladattal találja magát szemben, hogy meg kell szerveznie az állami-társadalmi tulajdonba került termelés eszközeinek az egybekapcsolását a kizsákmányolás alól felszabadult társadalom munkaerejével.

* A szerző itt közölt írása az Osztály 1964. november 18-án tartott felolvasó ülése keretében elhangzott előadásának sajtó alá rendezett változata.

¹ Marx: A tőke. Bpest, 1949. I. k. 347. és k. old.

Ez — mint köztudomású — úgy történik, hogy az állam létrehozza az állami vállalatokat, meghatározza feladataikat, rendelkezésükre bocsátja a feladataik teljesítéséhez szükséges álló- és forgóeszközöket, az ún. vállalati vagyont, és lehetővé teszi, hogy keretei között kialakuljanak a dolgozók kollektívái.

Milyen gazdasági-társadalmi tartalom húzódik meg az állami vállalat jogi formája mögött, hogyan alakul az állami vállalat struktúrája, mit jelent a vállalati vagyon, milyen jogosítványoknak és kötelezettségeknek hordozója a vállalati kollektíva? Azok a válaszok, amelyeket a tudomány ezekre a kérdésekre ad, szükségképpen együtt fejlődnek a gazdálkodó szervezetek fejlődésével. Néha azonban szinte könnyebb azt elképzelni, hogy egyes jogi intézményeink miképpen alakulnak majd a kommunizmus építésének a szakaszában, vagy hogyan alakulnak majd át társadalmi intézményekké az állam és a jog elhalása után, mint szabatos választ adni arra, hogy jelenleg és a legközelebbi jövőben milyen gazdasági-társadalmi tartalommal jelentkeznek és milyen jogi formával rendelkezzenek, hogy a fejlődés legközelebbi feladatait a lehető legjobban segítsék elő. Mégis, a szocialista jogász feladata az, hogy józan fejjel a jelent elemezze, de lankadatlan szenvedéllyel a fejlődés útját kutassa és építse.

3. Feldolgozásunk tárgya a gazdálkodó szervezet struktúrája. Mielőtt ezzel foglalkoznánk, elemeznünk kell a gazdálkodó szervezet gazdasági-társadalmi lényegét is. Az irodalomban uralkodónak tekinthető nézet szerint a gazdálkodó szervezetek nem tulajdonosai azoknak a vagyontárgyaknak, amelyek kezelésükbe vannak adva, mert a tulajdonos minden esetben egyedül és kizárólag az állam.²

Az állami gazdálkodó szervezetek lényegére vonatkozó ez az elképzelés fejlődésünk egy bizonyos időszakában megfelelt a társadalmi valóságnak. Az azóta lejátszódott fejlődés, még inkább a további fejlődés felmérhető iránya azonban, ennek a koncepciónak a kiegészítését igényli két irányban is, mert a tulajdon állami-össznépi jellegéből és a jogi személy jellegéből is inkább csak az állami oldalt domborítja ki, és ma már nem juttatja eléggé kifejezésre azt a fejlődést, amely a tulajdonnak össznépi, az állami vállalatnak pedig társadalmi oldalán jelentkezik. Az állami gazdálkodó szervezet mögött ugyanis,

² A „Magyar polgári jog” c. egyetemi tankönyv szerzői is az állami jogi személyek legfontosabb általános vonásait abban látják, hogy „... valamennyien az egységes és oszthatatlan állami-össznépi tulajdon egy-egy részének igazgatására, kezelésére alakultak. Ebből folyik az a másik ugyancsak általános vonás is, hogy az állami jogi személyek nem lehetnek tulajdonosok, egyikük sem tulajdonosa azoknak a vagyontárgyaknak, amelyek kezelésükbe vannak adva, mert a tulajdonos minden esetben egyedül és kizárólag az állam. Mindamellett — folytatják a szerzők — az állami jogi személyek nem egyszerű lenyomatai a központi állami szervek tevékenységeinek, hanem — a központi irányítás fenntartása mellett — széleskörű kezelési jogaik vannak a működési körükbe tartozó vagyontárgyakra nézve. Az állami jogi személyek jogállásának, tehát egyfelől a központi irányításnak, másfelől a kezelési jogoknak egységét fejezi ki a szocialista jogtudomány az operatív igazgatás fogalmával.” Világhy — Eörsi: Magyar polgári jog. Bpest, 1962. 117. old.

mint azt először Venediktov fejtette ki a „kettős kollektíva” elméletében, ott áll az állammá szervezett dolgozó nép, mint az állami szocialista tulajdonjog alanya, tehát az állam tulajdonosi jogállása nem különülhet el ilyen élesen sem a társadalomtól, sem a gazdálkodó szervezetektől, nem tekinthető ilyen abszolutizált mértékben kizárólagosnak, mert a szocialista demokrácia kibontakozása és fejlődése lehetővé, de egyben szükségessé is teszi, hogy az állampolgárok, vagyis a társadalom, fokozódó mértékben részt vegyen az állam által gyakorolt közhatalmi és tulajdonosi igazgatásban, aminek következtében az állami tulajdon egyre inkább valóban össznépi tulajdonná válik. Másfelől pedig a „kettős kollektíva” elmélete szerint az állami szerv keretei között a dolgozók egy-egy csoportja tevékenykedik. Ma már azonban a jogi személy dolgozóinak a kollektívája nemcsak egyszerűen tevékenykedik, hanem a vállalati önállóság növekedésének, és ezzel párhuzamosan az üzemi demokrácia fokozódásának megfelelően, a dolgozók kollektívája egyre nagyobb mértékben vesz részt jogilag is szabályozott szervezeti viszonyok között a gazdálkodó szerv tevékenységének a megtervezésében, irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében, tehát az „állami” gazdálkodó szerv egyre inkább „társadalmivá” is válik.

Az állami gazdálkodó szervezet gazdasági-társadalmi tartalmáról és struktúrájáról alkotott képet tehát ki kell egészítenünk egyfelől azokkal az összefüggésekkel, amelyek az állam és a társadalom között, másfelől azokkal az összefüggésekkel, amelyek az állami gazdálkodó szerv állami és társadalmi oldalai, úgy is mondhatnánk, hogy szervezeti formája és gazdasági-társadalmi tartalma között állnak fenn. A „Magyar polgári jog” tankönyvének szerzői is tovább fejlesztették azóta a korábbi koncepciót. A kiegészítést Eörsi Gyula „lefelé”, illetve „befelé”, a gazdálkodó szervezet belső viszonyai irányában, Világhy Miklós pedig „felfelé”, a társadalom irányában tette meg.

Világhy Miklós „A népgazdaság és az állam és jogtudományok” c. tanulmányában kifejti, hogy „a dolgozó ember tulajdonosi minőségét a szocialista fejlődés mai szakaszán, tehát olyan viszonyok között, amikor államilag szervezett állami tulajdonban álló termelő eszközökkel folyó termelésről van szó, állampolgári minősége közvetíti. A dolgozó ember azért és annyiban tulajdonos, amennyiben állampolgár s amennyiben állampolgári minősége módot ad neki arra, hogy a közhatalom gyakorlásába beleszóljon.”³

Eörsi Gyula pedig az állami tulajdon, a vállalati vagyon, különösen pedig a kollektíván belül kialakuló belső tagsági viszonyok felismerésén keresztül közelíti meg a gazdálkodó szervezet társadalmi oldalát.⁴

³ Állam és jogtudomány. 1964. VII. k. 1. sz. 23. old.

⁴ Eörsi Gyula: Tulajdonosok és kollektívák jogágazatai: differenciálódás és integrálódás a szocialista jogrendszerben. MTA társadalmi történeti-tudományok osztályának közleményei. 1963. XIII. k. 1—2. sz.

Megítélésünk szerint azonban, általában a szocialista demokráciának, különösen pedig a gazdálkodó szervezetek keretei között az üzemi demokráciának továbbfejlődése azt igényli, hogy a gazdálkodó szervezetre vonatkozó nézeteket még tovább fejlesszük, és hogy az ennek megfelelő elméleti, gyakorlati és jogalkotási következtetéseket is levonjuk. Korábban már részletesebben kifejtettük, hogy az állami-társadalmi tulajdon mint egy új típusú tulajdonközösség jelentkezik, amely nem a kapitalista, de még csak nem is a szocialista polgári jog tulajdonközösségének osztársadalmi szintre emelt alakzata, hanem az ősközösség tulajdonközösségének visszatérése a szocializmus sokkal magasabb szintjén.⁵ A magántulajdon kialakulásával bekövetkezett az ősközösségi tulajdonközösség jogi megosztása. A szocializmus viszont — persze magasabb szinten — ismét kialakítja a társadalmi tulajdonközösséget, kiiktatja ebből a közösségből mindazokat az elemeket, amelyek a történelmi fejlődés folyamatában a kizsákmányoló társadalmak igényeit elégítették ki, és kifejleszti azokat az új elemeket, amelyek ennek a bonyolult gazdasági, társadalmi és jogi jelenségnek a mozgásához, struktúrájához, társadalmi rendeltetésének a betöltéséhez szükségesek. Ezek közé tartozik a gazdálkodó szervezet is. Erre a tulajdonközösségre a tulajdon-„jogi” forma szempontjából egyfelől a közösségi, másfelől a megoszthatatlansági vonás jellemző, vagyis az, hogy a társadalmi tulajdon, és annak jogi formája, az állami-társadalmi tulajdon-„jog” nem osztható meg tulajdon-„jogi” hányadok formájában a résztulajdonosok, vagyis az állampolgárok között. Alapvető kérdés tehát, hogy ennek ellenére, de ugyanakkor erre való tekintettel is, miképpen, milyen jogi formák között érvényesül az állampolgár résztulajdonosi minősége. Erre a kérdésre helyes választ csak annak a felismerése alapján adhatunk, hogy a társadalmi tulajdonközösség nemcsak a szocialista polgári jog tulajdonjogának a formájában jelenik meg, hanem megnyilvánul számos más jogi forma keretei között is, átszöve és átfogva egész társadalmunk gazdasági, társadalmi és jogi rendjét. Társadalmi rendeltetése alapján ugyanis alapvetően az jellemző erre a tulajdonközösségre, hogy biztosítja az állampolgárok számára résztulajdonosi minőségük érvényesülését, mert jogilag szabályozott formák között lehetővé teszi részükre:

a) munkaerejük összekapcsolását a társadalmi tulajdonban álló termelés eszközeivel: munkához való jog;

b) a nemzeti jövedelemből való részesedést: szocialista elosztáshoz való jog;

⁵ Más kérdést elemezve, és más oldalról közelítve, Seres Imre is arra a következtetésre jut, hogy az állami-társadalmi tulajdonjog „nemcsak egész tartalmában, de tartalmának belső szerkezeti felépítésében is merőben új tulajdonjogként” jelentkezik a magántulajdonjoghoz viszonyítva. A termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmának általános jellemzése. Állam- és Jogtudomány. 1964. 1. sz. 96. old.

c) a szocialista állam közhatalmi és tulajdonosi igazgatásában, továbbá a vállalati operatív igazgatásban való részvételt: az igazgatásban való részvételhez való jog.

4. Ez a nagyon leegyszerűsített séma azonban nagyon bonyolult szervezeti-jogi formák között funkcionál, lényegében hármassal, de egymással számos áttétellel összekapcsolt szinten, és pedig osztársadalmi szinten, a gazdálkodó szervezetek szintjén és az állampolgárok szintjén. Vizsgáljuk meg a következőkben, hogy miképpen érvényesül az állampolgárok résztulajdonosi minősége a három különböző szinten.

a) *Osztársadalmi szinten* az állam az egész társadalom érdekében és képviselőjében gyakorolja a társadalmi tulajdonközösség tulajdonosi jogosultságait, elsősorban államhatalmi és államigazgatási szervei útján. Ezek a szervek azonban nem az állampolgároktól függetlenül gyakorolják az osztársadalmi tulajdonosi jogosultságokat. Nemcsak népképviselői rendszerünk alapján, hanem a társadalmi öngazgatás egyre nagyobb mértékben kialakuló különböző formáinak a keretei között is fokozottan bevonják az állampolgárokat és különböző társadalmi szervezeteiket tulajdonosi igazgatásuk funkcióinak az ellátásába. Az állampolgárok és társadalmi szervezeteik részére tehát a résztulajdonosi jogosultságok gyakorlásának a lehetőségét osztársadalmi szinten azok az alkotmányban és egyéb jogszabályokban meghatározott állampolgári alanyi jogosítványok és a társadalmi öngazgatásnak azok a lehetőségei biztosítják, amelyek alapján az állampolgárok befolyást gyakorolhatnak az állam tulajdonosi tevékenységére, vagyis arra, hogy az állam hogyan rendelkezze legfelsőbb szinten a termelés eszközeivel, hogyan ossza fel a nemzeti jövedelmet. Mindebből következik, hogy a proletárdiktatúrának össznépi állammá történő átalakulása, a társadalmi tulajdonközösség össznépi oldalának kiteljesedése és a résztulajdonosi minőség kibontakozása osztársadalmi szinten, kölcsönösen feltételezik és erősítik egymást.

b) Milyen összefüggés áll fenn egyfelől az állami-össznépi tulajdon és annak igazgatása, másfelől a gazdálkodó szervezetek között? Hogyan érvényesül az állampolgárok résztulajdonosi minősége a gazdálkodó szervezetek keretei között?

Az állam — és ez nagyon lényeges — a demokratikus centralizmus rendszerében gyakorolja tulajdonosi funkcióit is. Ezek egy részének a gyakorlását tehát át kell engednie a gazdálkodó szervezeteknek. Nem egyszerűen csak azért, mert az államhatalmi és az államigazgatási szervek a termelés és elosztás közvetlen feladatait ellátni nem is tudnák, hanem csak a termelés és az elosztás megtervezésére, megszervezésére, irányítására és ellenőrzésére képesek. Nem is csak azért, mert a szocializmus viszonyai között is sajátos árutermelés folyik és az értéktörvény is érvényesül,⁶ tehát a gazdálkodó

⁶ Bár a tervgazdálkodás bizonyos keretek között befolyásolja az értéktörvényt.

szervezetek csak úgy tudnak gazdálkodni és részt venni az áruforgalomban, ha őket — bár nem a kapitalista magánjog, hanem a szocialista jogrendszer szabályai szerint — kezelési, használati és rendelkezési jogosultságok illetik meg. Legalább ilyen nagy jelentőséget tulajdonítunk annak, hogy a gazdálkodó szervezetek tagjai résztulajdonosi jogosultságait, különösen az igazgatásban való részvételre irányuló jogosultságait csak akkor tudják gyakorolni, ha a gazdálkodó szervezeteket megilleti az operatív igazgatás viszonylagos önállósága, mert ez nyújt szervezett lehetőséget arra, hogy az állampolgárok mint a gazdálkodó szervezetek kollektívájának a tagjai, résztulajdonosi minőségüket a közvetlen termelés területén is gyakorolhassák, és pedig az operatív igazgatásban való részvétel formájában. Ezt igazolja a munkajogviszony materiális tartalmának és jogi formájának fokozatos átalakulása is a kollektíván belül kialakuló sajátos tagsági viszonyra. A munkajogviszonyt ugyanis már a szocialista munkához és a szocialista díjazáshoz való jog is szocialista jellegűvé teszi, sőt a munkajogviszony szocialista jellegének a kibontakozása már megkezdődik azzal, hogy a dolgozó társadalmi tulajdonban álló termelési eszközökkel kapcsolja össze munkaerejét. A dolgozó jogi helyzetére azonban az jellemző a gazdálkodó szervezet keretei között, hogy tartalma fokozatosan bontakozik ki és fejlődik a teljesen szocialistává, majd a kommunistává válás irányában. Amíg az állampolgárt még „csak”, bár ez a „csak” történelmi fordulatot jelent, a szocialista munkához és díjazáshoz való jog illeti meg, addig az állampolgár a gazdálkodó szervezet keretei között csak dolgozó, és csak munkajogviszonyban áll. A kollektívabeli tagsági viszony kibontakozásának a lehetősége is, amivel legutóbb Eörsi Gyula is foglalkozott, fennáll már a szocialista forradalom győzelme után. Kibontakozásának és továbbfejlődésének az ütemét azonban már az határozza meg, hogy milyen mértékben bővül a gazdálkodó szervezet viszonylagos önállósága, és hogy a gazdálkodó szervezet tagjai milyen mértékben vehetnek részt az operatív igazgatásban. Mindez lényeges azért is, mert szoros kölcsönhatás áll fenn egyfelől az igazgatásban való részvétel, vagyis a gazdává válás folyamata, másfelől az öntudat és a munkafegyelem, a felelősségérzet és a munkakedv, a kezdeményezés és az alkotás, az együttműködés és a kölcsönös segítség, egy szóval a szocialista üzemi légkör fejlődése között. Ezzel a megjegyzéssel talán nagyon is eltávolodtunk szűkebb témánktól. Az a tény azonban, hogy a munkajogviszony, illetve a tagsági viszony a kollektíván belül lényegében személyiségi és közösségi jellegű viszonyra is vált,⁷ szükségessé teszi ilyen vonások kiemelését is, mégba ezeknek a kérdéseknek az elemzése inkább az üzemi szociológusok és pszichológusok hatáskörébe is tartozik. Mindenesetre tény, hogy jogosultság és kötelezettség, hatáskör és felelősség, az elidegenült-

⁷ L. részletesebben Kertész István: A fegyelmi felelősség alapkérdései a munkajogban. Bpest, 1964. 21. és k. old., és Weltner Andor: A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia. Bpest, 1962. 53. old.

ség helyett a résztulajdonosi minőség és a munka öröme, az anyagi és az erkölcsi elismerés: kölcsönösen feltételezik egymást, és ezt jogilag is kifejezésre kell juttatni.

A gazdálkodó szervezet tagjai tehát, amidőn részt vesznek a szervezetet megillető operatív igazgatás gyakorlásában, amiről részletesebben később lesz szó, lényegében résztulajdonosi jogosultságukat gyakorolják részvételi, vagy talán helyesebben öngazgatási jogosultságok formájában. Az állampolgár pedig ebben a viszonylatban — legalábbis közvetlenül — nem mint állampolgár, hanem mint egy meghatározott vállalati kollektíva tagja gyakorolja ezeket a jogosítványokat. Minél szélesebb lehet az operatív igazgatás önállósága, annál erőteljesebben érvényesülhet a résztulajdonosi minőség, annak kedvező egyéni és társadalmi hatásaival. Az operatív önállóság körén belül tehát a társadalmi tulajdonközösség és a szocialista demokrácia továbbfejlődése következtében éppen azért alakulnak ki szükségszerűen az üzemi demokrácia viszonyai és a kollektíva tagjainak tagsági viszonyai, mert ez teszi lehetővé, hogy a kollektíva tagjai részt vehessenek a gazdálkodó szervezetnek abban a tulajdonosi igazgatásában, amely a demokratikus centralizmus rendszerében mint a gazdálkodó szerv részére megállapított operatív igazgatás jelentkezik.

c) Ha végül azt vizsgáljuk meg, hogy milyen kapcsolat áll fenn a dolgozók munkajogi egyéni alanyi jogai és a résztulajdonosi jogosultságok között, akkor sem nehéz felismerni, hogy a dolgozóknak a szocializmusban kialakuló újfajta munkajogi egyéni alanyi jogai éppen a résztulajdonosi minőséggel állnak szoros kapcsolatban. A munkához, a foglalkoztatáshoz, a megfelelő szervezési és műszaki feltételekhez, a szükséges irányításhoz, tájékoztatáshoz stb. való jog a kapitalizmusban is nagyon fontos munkásmozgalmi követelmény. Egyéni alanyi jogok vagy szakszervezeti jogosítványok formájában való biztosításunk viszont éppen azért ütközik akadályokba, mert hiányzik az ehhez szükséges gazdasági-társadalmi tartalom, nevezetesen a termelési eszközök társadalmi tulajdona és a dolgozók résztulajdonosi minősége. A kapitalista vállalat társadalmi rendeltetése nem is igényli, sőt tagadja is ezeknek az érdekeknek ilyen jogosultságok formájába való öltöztetését, tehát amit a munkásmozgalom ki tud harcolni e jogok érdekében, azt a kapitalista rendszer ellenére, a kapitalizmus törvényszerűségeinek a korlátozása formájában tudja csak elérni. A szocializmusban viszont az jellemző a dolgozó helyzetére a gazdálkodó szervezet keretei között, hogy a gazdálkodó szervezettel fennálló kapcsolatának lényegét három, egymással összefonódó viszony alkotja, nevezetesen a társadalom munkájában való részvétel, a nemzeti jövedelemből való részesedés, továbbá a vállalati tevékenység irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében való részvétel viszonya, és pedig éppen a résztulajdonosi minőség megnyilvánulásaként.

5. A résztulajdonosi jogosultságokra és kötelezettségekre tehát az jel-
hogy különböző jogi formák között jelennek meg, annak megfelelően,

hogy a demokratikus centralizmus rendszerében milyen szinten, milyen viszonylatban helyezkednek el.

Legutóbb Világhy Miklós arra a következtetésre jutott, hogy a tulajdonjog, a munkaviszony és a közhatalom szocialista körülmények között csupán ugyanannak a társadalmi jelenségnek, ugyanannak a folyamatnak különböző oldalai . . . A tulajdonjog tehát benyomul a munkajogviszonyba, a munkajogviszony pedig a tulajdonjogba, s a két intézményt nem lehet másképp felfogni, mint különbözőségeket egy egységen, a szocialista tulajdoni viszonyok és jogi formáik egységén belül.⁸ Megítélésünk szerint azonban nem annyira a tulajdonjog, hanem inkább a tulajdon, illetve a résztulajdonosi minőség mint materiális viszony hatol be a munkaviszonyba, mert ez a behatolás nem mechanikusan, hanem egy bizonyos materiális és jogi átminősülés útján történik. Így például, amidőn az állampolgár egy gazdálkodó szervezet tagjává válik, résztulajdonosi minősége a gazdálkodó szervezet keretei között átalakul, a jogi formát illetően pedig szükségképpen valamilyen más dogmatikai formát ölt magára. Amidőn ugyanis a társadalmi tulajdonközösség a demokratikus centralizmusnak megfelelően részjogosultságokra és részkötelezettségekre bomlik, ezek a részek nem mechanikus értelemben vett darabjai az egésznek változatlan tulajdonságokkal, hanem egyes elemek kiesnek, és helyükbe a rész által igényelt új elemek lépnek. Így például bármennyire is igaz, hogy a munkához, a díjazáshoz és az igazgatásban való részvételhez való jog, lényegében tehát a kollektívabeli tagsági viszony materiális tartalmát is éppen a résztulajdonosi jogosultság alkotja, mégsem mondhatjuk azt, hogy a dolgozó tulajdon-„jogi” jogosultságot gyakorol, amidőn munkaviszonyra lép, nem mondhatjuk, hogy tulajdon-„jogát” gyakorolja, amidőn részt vesz a termelési tanácskozás határozatának a meghozásában. Azt viszont mondhatjuk, hogy a munkához való jog a szocializmus viszonyai között mint egyik legfontosabb személyiségi jogi jogosultság jelentkezik, amelynek a megvalósulását, védelmét és előmozdítását a szocialista gazdasági-társadalmi és jogi rend számos eszközzel szolgálja.⁹ Azt is mondhatjuk továbbá, hogy a nemzeti jövedelemből való részesedésre irányuló résztulajdonosi jogosultság a munkabérre, a prémiumra, a nyereségrészesedésre stb. irányuló munkajogi jogosultságok formájában jut kifejezésre. Végül pedig a tulajdonosi igazgatásban való részvételre irányuló résztulajdonosi minőség jogilag abban nyilvánul meg, legalábbis a gazdálkodó szervezet keretei között, hogy a gazdálkodó szervezet tagja az üzemi demokrácia különböző szervezeti-jogi formái között, a jogszabályban meghatározott módon, részt vehet a gazdálkodó szervezet tevékenységének megtervezésében, megszervezésében, irányításában és ellenőrzésében. További elemzésében Világhy

⁸ Id. m. 22. old.

⁹ L. részletesebben: Weltner Andor: A munkához való jognak mint személyes jognak a védelme. Jogtudományi Közlöny. 1963. 2. sz., 106. és k. old.

Miklós is lényegében hasonló következtetésre jut, amidőn kifejti, hogy a jogi személy keretei között is mindenütt tulajdonosi viszonyokat találunk, de ezek nem tulajdonjogi viszonyok, mert a tulajdonos nem a vállalat, hanem az állam, de nem tagadható, hogy a vállalat mint jogi személy viszonyaiban benne van a tulajdon mozzanata, amelyet a szocialista polgári jogtudomány az operatív igazgatás kategóriájával fejez ki.¹⁰

Megállapíthatjuk tehát, hogy a társadalmi tulajdonközösség valóban sajátos, új típusú közösség, amelynek a lényege az, hogy a résztulajdonosi tevékenység osztársadalmi szinten állampolgári, a gazdálkodó szervezet keretei között pedig, illetve a gazdálkodó szervezet operatív igazgatásán belül, az abban kialakuló tagsági viszony különböző jogosultságai és kötelezettségei útján valósul meg.

6. Az operatív igazgatás azonban csak az állami-össznépi igazgatásnak, a tagsági viszony pedig csak az operatív igazgatásnak mint magasabb egységnek a része. Hazánkban központilag irányított tervgazdálkodás folyik. Mind-ebből az is következik, hogy a társadalmi tulajdonközösség a kizáró és a bevonó jelleg egysége. A társadalmi tulajdonközösségben a kizáró jelleg annyiban érvényesül, hogy a gazdálkodó szervezetek nem léphetik túl az operatív igazgatás jogkörének a határait, és az állampolgárok, illetve a dolgozók sem léphetik át a tagsági pozíciónak azokat a kereteit, amelyek között a szocialista jogrendszer részükre cselekvési lehetőséget biztosít, a demokratikus centralizmus alapján. Ez az elkülönítő, kizáró jellegű funkció azonban a társadalmi tulajdonközösségnek csak egyik oldala, csak egyik megnyilvánulása. A másik oldalon viszont, tehát a társadalom tagjai irányában a társadalmi tulajdonközösség rendeltetése abban nyilvánul meg, hogy — az állam közvetítésével — biztosítja az egész társadalom részére a közhatalmi és a tulajdonosi igazgatásban való részvétel jogát osztársadalmi szinten, az operatív igazgatásban való részvétel jogát a gazdálkodó szervezetek keretei között ezek kollektívái részére,

¹⁰ „A jogi személy nem más, mint emberek meghatározott társadalmi viszonyainak, illetőleg ezek jogi kifejezés-formáinak csomópontja, jogilag szervezett egysége... amelyben mindenütt tulajdonosi viszonyokat találunk.” Majd hozzáfűzi ehhez „... e tulajdoni viszonyok állami vállalat esetében már nem is tulajdonjogi viszonyok, mert a tulajdonos nem a vállalat, hanem az állam. De nem tagadható, hogy a vállalat mint jogi személy viszonyaiban benne van az elsajátítási viszonyok egy lényeges eleme, mozzanata, tehát a tulajdon mozzanata, amelyet a szocialista polgári jogtudomány az operatív igazgatás kategóriájával fejez ki... Nyugodtan állíthatjuk, hogy a szocialista állami vállalatban az elsajátítási, tehát a tulajdoni viszonyokat a munkajogviszonyok közvetítik... Az állami jogi személy viszonyában is megtalálható tehát a tulajdoni viszonyok, a munkajogviszonyok és a közhatalmi jogviszonyok egysége.” (Id. m. 24. és k. old.) Megítélésem szerint az államjog szintjén ugyan-csak a materiális tartalom és a jogi forma „átminősülésének” a gondolata jut kifejezésre Beér Jánosnak abban a nézetében, amely a jogi forma vonatkozásában különbséget tesz „tisztá államjogi normák” és olyan „áttételes államjogi normák” között, amelyek kettős arculatot mutatnak: „az egyik oldalról (az alaptétel felől nézve) államjogiak, és ugyanakkor a másik oldalról nézve (konkrét megvalósulásukat illetően) más jogágazat szabályai. Ezeket a jogi normákat »áttételes államjogi normáknak«, a jogviszonyokat, amelyekben realizálódnak, »áttételes államjogi jogviszonyok«-nak nevezzük.” (Beér—Kovács—Szamel: Magyar államjog. Bpest, 1960. 8. old.)

egyéniileg pedig a munkához való jogot és a nemzeti jövedelemből való részesedés jogát biztosítja. A társadalmi tulajdonra tehát a tulajdonközösségen belül nemcsak a kizáró, hanem sokkal inkább, vagyis elsődlegesen a bevonó, és az egységbe foglaló jelleg az irányadó, sőt a fejlődés szempontjából ez a fontosabb.¹¹

Mindennek látszólag ellene mond, hogy az állampolgár a társadalmi tulajdon tárgyaira vonatkozóan egyéniileg tulajdon-„jogi” jogosítványokat nem gyakorolhat. Látszólagos ellentmondást jelent az is, hogy a dolgozó a gazdálkodó szervezet tevékenységének az irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében a szakszervezet (az irányítása alatt működő különböző belső szervek) és a termelési tanácskozás közvetítésével, továbbá a szervezeti és működési szabályzat által meghatározott hatáskör keretei között vehet csak részt. Kétségtelen az is, hogy egyedileg az állampolgár munkaereje és a termelés eszközei között egy bizonyos elkülönítettség áll fenn, amelyet azután a munkaszerződés hidal át. Mindez az „elkülönítettség” azonban csak a tulajdonközösség egyik, nevezetesen az oszthatatlansági oldalán belül kialakuló belső és viszonylagos szervezeti és funkcionális elkülönítettség. Az oszthatatlanság miatt ugyanis a résztulajdonos az igazgatásban szükségképpen csak a többi résztulajdonossal közösen és megfelelő szervezeti formák között, vagyis csak az állam, a gazdálkodó szervezet és az annak keretei között kialakuló belső szervek közvetítésével gyakorolhat jogokat. A társadalmi tulajdonközösség másik oldala, vagyis a közösségi, a bevonó oldala viszont egységbe

¹¹ Eörsi Gyula ugyan más jellegű kérdések elemzésével kapcsolatban, de arra a következtetésre jut, hogy az állami tulajdonjogban már feloldódott a tulajdonos és a kívülálló idegensége, szembe állításának lehetősége. Az állami szocialista tulajdonjogban az össznépi tulajdon testesül meg, tehát a tulajdonjog alanyához, az államhoz, az állampolgárok nem idegenként, kívülállókként viszonyulnak. Noha az állam önálló jogalanyiségénél fogva a polgári jogban az állam jelentkezik tulajdonosként és az állampolgárok „kívülállók”-ként, és ezért szigorú polgári jogi szemléletben az abszolút és negatív szerkezet is fennáll, a lényegét tekintve már nem egészen ez a helyzet. Valójában — a tulajdonjog védelmének említett szempontján kívül — értelmét veszti az abszolút szerkezeti sajátosság ama klasszikus munkamegosztása, amely szerint a tulajdonos jogosult, mindenki más kötelezett, mert hiszen a lényegét tekintve a tulajdonos az egész össznépi kollektíva, mindenki a tulajdoni viszonyokon „belül” van, senki sem áll idegenként azon „kívül”; a tulajdonnak voltaképpen mindenki gyarapítója, vagy fenntartója, illetőleg élvezője, elsajátítója, tehát „kötelezettje” és jogosultja egyszemélyben. Eörsi Gyula: A szocialista polgári jog továbbfejlődésének egyes kérdései. Jogtudományi Közlöny, 1959. 5. sz. 200. old.

Világhy Miklós pedig kifejti, hogy az ember mint a társadalom tagja, szocialista körülmények között szükségképpen tulajdonos is, mint állampolgár szükségképpen részese az állami-össznépi tulajdonnak. A kapitalista jogrendszer általános jogalanyiségának formalizmusa, üressége és hazug volta éppen abban nyilvánul meg, hogy miközben minden embert egyenlően jogalanyának ismernek el, leplezik azt az alapvető egyenlőtlenséget, amely a termelőeszközök tulajdonosa és az e tulajdonjogból kizártak között mutatkozik. Szocialista körülmények között ez az alapvető egyenlőtlenség megszűnik: az egész társadalom tulajdonossá lesz... A gazdasági igazgatás — az állami szocialista tulajdonjog, tehát a gazdasági rend alapjai vonatkozásában — a tulajdonjogra kívülről ható tényezőből a tulajdonjog belső elemévé, a tulajdonjog tartalmává vált. A gazdasági igazgatás az állami tulajdonjog tárgyaira nézve nem más, mint az állami szocialista tulajdonjog tartalmának egyik eleme. Világhy Miklós: A tulajdonjog formái és a szocialista jogrendszer tagozódása. Jogtudományi Közlöny. 1959. 5. sz. 221., illetve 208. old.

foglalja a viszonylag elkülönített részeket, és kiépíti közöttük a kapcsolatokat, az összefüggéseket, az áttételeket. Az állampolgár tehát — mint erre már utaltunk — az államhatalmi és államigazgatási szervek közvetítésével, államjogi jogosítványok formájában ösztársadalmi szinten vesz részt a köz-hatalmi és a tulajdonosi igazgatásban, ide értve az egyes gazdálkodó szervezetek központi, felülről történő irányítását is. Az egyes gazdálkodó szervezetek keretei között pedig mintegy alulról szól bele a gazdálkodó szervezet operatív igazgatásának az irányításába, megszervezésébe és ellenőrzésébe. A kör tehát bezárul, és megállapítható, hogy az „elkülönítettség” csak egy egységen belül kialakult hatásköri, szervezeti és működési elkülönítettség.

Egyénileg, illetve „egyedileg” a munkához való jog is úgy jelentkezik, hogy az állampolgár csak akkor kapcsolhatja össze munkaerejét a társadalom tulajdonában álló termelési eszközökkel, ha őt a gazdálkodó szervezet alkalmazza. Ha viszont ugyanezt a kérdést „általában”, vagyis ösztársadalmi szinten, vagy akár „különösen”, tehát a gazdálkodó szervezetek szintjén vizsgáljuk meg, egészen más kép bontakozik ki. Az állam a tervgazdálkodás rendszerében felméri egyfelől a rendelkezésre álló termelési eszközöket és azok kapacitását, másfelől pedig a rendelkezésre álló munkaerőt, és a népgazdasági tervet, ezen belül pedig az egyes gazdálkodó szervezetek tervét ennek megfelelően állapítja meg. „Véletlen” tehát, hogy egy állampolgár melyik gazdálkodó szervezet keretei között kapcsolja össze munkaerejét a termelési eszközzeivel. A népgazdasági terv viszont úgy hozza összhangba a termelési és a munkaerőtervet, hogy minden munkaképes állampolgár összekapcsolhassa munkaerejét a termelési eszközeivel. Gazdasági-társadalmi „szükségyszerűség” nyilvánul meg tehát abban, hogy a munkához való jog absztrakt lehetősége minden állampolgár részére kialakul, és biztosítja a résztulajdonosi jogosultság gyakorlásának a konkrét lehetőségét, és pedig a munkaszerződés megkötésének formájában. A gazdálkodó szervezeteket pedig az állam irányában az a kötelezettség terheli, hogy alkalmazzák azokat a dolgozókat, akiknek a munkájára a vállalati terv teljesítése érdekében szükség van. Ez a fajta elkülönítettség tehát nem azonos azzal az elkülönítettséggel, amely a kapitalizmusban a magántulajdonban álló termelési eszközök és a munkaerő mint sajátos áru között alakult ki. A szocializmusban fennálló viszonylagos elkülönítettség munkaerő és termelési eszközök között — egyéni viszonylatban — ugyancsak a társadalmi tulajdonközösség már kifejtett jellegéből, belső szervezeti és funkcionális megosztottságából következik, és ez az elkülönítettség nem azzal a hatással jár, nem azt az igényt támasztja a joggal szemben, hogy a magántulajdon és az áru-csereszerződés jogi eszközeivel szolgálja az áruvá válás és az árumozgás lehetőségeit, hanem azzal a következménnyel jár, hogy a vállalat is szabad akaratelhatározással választhatja ki azokat a dolgozókat, akikkel a legjobban tudja tervét teljesíteni, és a dolgozó is szabad akaratelhatározásával választhatja ki azt a vállalatot, amelynél képességeire, képzettségére,

személyes körülményeire való tekintettel a legmegfelelőbb módon képes legnemesebb emberi tulajdonságait kifejteni. Ez pedig nem az árura, hanem az emberre, a személyiségre jellemző sajátosság, amely nem az áruvá, hanem az emberré válást, az emberi méltóságot szolgálja.

A szocialista elosztás törvényszerűsége, vagyis a nemzeti jövedelemből való egyéni, résztulajdonosi részesedés formája is szükségszerűen a társadalmi tulajdonközösségből következik. Mindaddig ugyanis, amíg át nem lehet térni a szükségletek szerinti elosztásra, nincsen más lehetséges és „igazságos” elosztás a résztulajdonosok között, mint a végzett munka arányában történő díjazás.

A résztulajdonosok, vagyis az állampolgárok bevonása szempontjából tehát nagyon lényeges, hogy a tulajdonosi igazgatás — mint már kifejtettük — úgy funkcionál, hogy a demokratikus centralizmus rendszerének az egységén belül a feladatok ellátása, a jogosultságok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése szervezetileg és jogilag megoszlik, de egységbe is fonódik az államhatalmi és államigazgatási szervek, a gazdálkodó szervezetek, ezek belső szervei és tagjai között.

7. A termelés eszközeinek össznépi tulajdona azonban ennél még többet is jelent. A kizsákmányoló jellegű társadalmakban a tulajdon mint magántulajdon, és mindaz ami vele együtt járt, gazdaságilag, társadalmilag, politikailag, sőt a tudat és az érzelmek területén is: uralma alá rendelte és ezzel együtt el is idegenítette magától mindazokat, akik meg voltak fosztva tőle, de bizonyos értelemben még azokat is, akik tulajdonosok voltak. A szocializmus fejlődésével — bármennyire is közhelyszerűen hangzik — megkezdődik a folyamat, amelyben a társadalom nemcsak felszabadítja magát a tulajdon, illetve a tulajdontól való megfosztottság elidegenítő, embertelen igája alól, hanem lehetőséget nyer arra, hogy mindezek felett úrrá váljék, mert a marxista értelemben felfogott szabadságnak megfelelően felismeri és felhasználja azokat a törvényszerűségeket, szükségszerűségeket, amelyeket a tulajdon állami-társadalmi, és egyre inkább össznépi jellege, a munkaerő árujellegének megszűnése és személyi jellegének kibontakozása jelent. Nem is foglalkoznánk ezzel az összefüggéssel, ha nem kellene megállapítanunk, hogy mindez egy még ma is folyamatban levő forradalmi, de folyamatos átalakulás. Ez azt is jelenti, hogy a gazdaság, a társadalom, de a tudat, és így a jogtudat körében is még mindig hatnak, sőt öröklődnek és újra termelődnek a régi kategóriák. Mindez vonatkozik a gazdálkodó szervezet struktúrájára, helyesebben az erre vonatkozó nézetekre, amidőn bizonyos keretek között helyesen, de mégsem kielégítő módon csak az „állami” tulajdonjog kategóriájának erőteljes kibővítésével és hangsúlyozásával, továbbá egész gazdasági és társadalmi életünket átfogó hatása alapján szemlélünk jelenségeket, vagy ha ennél tovább is megyünk, nem eléggé vesszük tudomásul fejlődésünk egyik alapvető törvényszerűségét, nevezetesen a szocialista demokrácia kibontakozását, amelynek

egyik jellegzetessége éppen az, hogy a kibontakozó társadalmi tulajdonközösség alapján az egész társadalom fokozatosan az állami-össznépi tulajdon részesévé válik, és így az egész társadalom úrrá lesz a tulajdoni viszonyokon.

Ebből következik többek között, hogy a tudományos szemlélet és módszer, továbbá a gyakorlat befolyásolása szempontjából is fontos tudományos követelmény, hogy a szocialista társadalom egészéből és egységéből, ezen belül a társadalmi tulajdonközösség és a szocialista munkaszervezet egészéből és egységéből kiindulva mint annak egyik elemét vizsgáljuk a gazdálkodó szervezetet, tehát felismerjük azt, hogy mindaz, ami ebben az egységben mint elkülönítő elem jelentkezik, az csak egy magasabb egységen belül érvényesülő szervezeti, funkcionális, hatásköri elkülönítettséget, tehát viszonylagos elkülönítettséget jelent, és hogy ez az elkülönítő elem sokkal inkább összekapcsoló elem is, amely egy magasabb egységbe foglalja össze a viszonylagosan elkülönített szervezeteket, funkciókat és hatásköröket. Ami pedig ezek között mint ellentmondás, feszültség, érdekkülönbség jelentkezik, az csak belső, nem antagonisztikus, hanem a fejlődést folyamatosan előbbre vivő ellentmondás.

II.

A struktúra problémájához közelítve, jelezni kívánjuk, hogy csak a főbb kérdésekkel kívánunk foglalkozni, nevezetesen a gazdálkodó szervezettel mint szociológiai, szervezeti és jogi egységgel, az igazgató sajátos jogi helyzetével, az operatív igazgatás, az üzemi demokrácia és a szakszervezetek belső viszonyai között fennálló nagyon lényeges összefüggésekkel, és mindezekkel kapcsolatban a fejlődés tendenciáival.

1. A tőkés vállalat, különösen pedig a kapitalizmusra jellemző részvénytársaságok, korlátolt felelősségű társaságok stb. struktúráját alapvetően az határozza meg, hogy a termelés eszközeinek a tulajdonosa más személy, mint a munkaerő tulajdonosa. Ebből következik, hogy a tőkés vállalat szubsztrátumára és struktúrájára az jellemző, hogy lényegét illetően nem személy-, hanem tőkeegyesülés, amelynek gazdasági-társadalmi tartalmát és struktúráját a társasági vagyon, a tulajdonosoknak erre vonatkozó különböző tagsági jogai, a közös akarat kialakításához, a képviselőhöz és az ügyvitelhez szükséges szervek és ezek viszonyai alkotják. A tőkés tulajdon kizáró jellege pedig szükségképpen kizárja a dolgozókat a vállalat vagyonából és struktúrájából. A dolgozók a vállalattal csak munkajogviszonyban állnak.

A mi témánk szempontjából a másik jellegzetesség az, hogy a tőkés vállalat tulajdonosi szervezete és munkaszervezete szervezetiileg és jogilag is elkülönülnek egymástól abban az értelemben is, hogy a munkaszervezet kialakításához arra van szükség, hogy a tőkés vállalat egy sajátos áruszerződés, a munkaszerződés segítségével megszerezhesse a tulajdonosi jellegű

rendelkezés jogát a dolgozók munkaerejének felhasználására. A tőkés vállalat funkcionálásához pedig másodsorban arra van szükség, hogy a tulajdonos a munkajogviszony keretei között megfelelő munkáltatói jogosultságokkal rendelkezék az értéktöbblet magánelsajátítása érdekében. Ebből pedig az következik, hogy a tulajdonosi és a munkáltatói jogosultságok hordozója szükségképpen azonos személy, nevezetesen a termelési eszközök tulajdonosa.¹² A kapitalista vállalat tehát mint gazdasági, vagy talán helyesebben mint szociológiai jelenség, a tulajdonos jogi uralmának a tárgya, ide értve a munkaerők felett munkaszerződéssel megszerzett tulajdonosi jellegű rendelkezés lehetőségét is.

Ennek ellenére a polgári irodalomban olyan nézetekkel és elméletekkel is találkozunk, amelyek szerint a vállalatot mint szociológiai, sőt egyesek szerint mint jogi egységet kell felfogni, amelynek a struktúrája egységbe foglalja a tulajdonost és a dolgozók összességét is. Ennek egyesek szerint két szerve van: a munkáltató és a munkavállalók összessége, vagy három eleme van, tehát a már említett két elemen felül mint harmadik jelentkezik a munkavállalók összességének képviselői szerve is, például az üzemi tanács. Uralkodónak azonban azok a nézetek tekinthetők, amelyek szerint nem az üzem mint szociológiai egység rendelkezik a tulajdonosi és a munkáltatói jogosultságokkal, hanem éppen ellenkezőleg, az üzem csak tárgya a jogi uralomnak, vagyis a tulajdonos jogosultságainak, és hogy a tulajdonosi és munkáltatói jogosultságokat egymástól elválasztani nem lehet.

Egyes szerzők azonban nem tekintik kizártnak ennek ellenére sem, hogy egy bizonyos jogilag is kifejezésre jutó érdekközösség legyen feltételezhető a tulajdonos és a dolgozók között, ami a dolgozók közreműködési jogaiban és hűségkötelezettségében jut kifejezésre. Ez azonban a szerzők szerint sem jelent tulajdonosi részesedést, tehát a nyereségben vagy a veszteségben való részesedést, és nem jelent részesedést a tulajdonosi és a munkáltatói jogosultságok gyakorlatában sem.¹³

¹² Nem változtat ezen az sem, hogy a tőkés vállalatnak is lehet olyan vezető beosztású dolgozója, aki mint a vállalat ügyintéző dolgozója (vezérigazgató stb.) munkajogviszonyban áll, és nem részese a vállalat vagyonának, viszont a vállalat részéről, annak nevében, munkáltatói jogosultságokat gyakorol. A munkajog polgári irodalma azonban az ilyen személyeket nem is dolgozóknak, hanem „munkáltató-szerű” személyeknek, jogviszonyukat pedig nem munkajogviszonynak, hanem sajátos jogviszonynak tekinti.

¹³ A „szociál-jogi kötelék” elmélete szerint kétféle köteléket kell megkülönböztetni, egy szűkebbet és egy bővebbet. A szűkebb szociál-jogi köteléket a dolgozók összessége alkotja, a bővebb szociál-jogi köteléket pedig a munkaadó és a dolgozók közösen. Ennek a bővebb köteléknek két szerve van, a munkaadó és a dolgozókat képviselő üzemi tanács. (Siebert : Betriebsrater, 1962. 832. old.)

Az „üzem-közösségi” elmélet szerint a munkaadó és a munkavállaló között üzem-közösség jön létre. Ez azonban nem vagyonszövetség, mert a munkavállalók nem részesei az üzem vagyonának, hanem az üzemben folytatott közös munkán alapuló természetes érdekközösség, amelynek jogi jelentősége is van. Ez főleg a közösségi viszonyokra jellemző hűségkötelezettségben nyilvánul meg. (Nikisch : Arbeitsrecht. Tübingen, 1955. I. k. 127. old.) Ez az elmélet közelállónak tartja azt az elképzelést, hogy az üzem önálló szociális léttel rendelkezik, és hogy a munkaadó és a dolgozók képviselői szervei az üzem szervei. Más szerzők ide

Nincs lehetőség arra, hogy e tanulmány keretei között elvégezzük ezeknek az elméleteknek részletekbe menő bírálatát. Megcáfolják ezeket azonban már elsősorban maguk az ilyen elméletek képviselői is, azokkal a fenntartásokkal, amelyeket a társadalmi valóság kényszerít rájuk, amidőn kifejtik, hogy a dolgozók összességének vagy képviseleti szerveinek a jogosultságai nem érinthetik a tulajdonost megillető tulajdonosi jogosultságokat, tehát a dolgozók tulajdonosi részesedéssel nem rendelkeznek. Még inkább megcáfolják ezeket a nézeteket a kapitalista országok tételes szabályai, amelyek igen nagy részletességgel szabályozzák a kapitalista kereskedelmi társaságok tulajdonosainak a viszonyait, de a dolgozók közreműködési jogosultságait vagy egyáltalában nem szabályozzák, vagy pedig a tulajdonosi és munkáltatói struktúrán kívül szabályozzák. Leginkább rácáfol ezekre a nézetekre a valóság, amely nem engedi meg, hogy valamiféle jogi egység alakuljon ki a kapitalista viszonyok között a termelési eszközök tulajdonosai és a vállalati dolgozók összessége, közössége között.¹⁴

sorolható elméletei szerint az üzemi tanács az üzem szerve a szociális tevékenység területén. (Nuszbäum : Neues deutsches Wirtschaftsrecht. 2. kiad. 101. old. Idézi : Jacobi : Grund-lehren des Arbeitsrechts. Leipzig, 1927. 294. old. 11. láb.) vagy a vállalkozó és a dolgozók között fennálló üzemközösség szerve. (Schuldt: Die Betriebsvereinbarung. 1925. 13. és k. old. Idézi : Jacobi i. m. 294. old. 11/a. láb.) Ehrenberg szerint az a szellemi-gazdasági kötelék, amely az üzemhez tartozókat összefoglalja, alapul szolgál ahhoz, hogy az üzemhez tartozókat üzemi munkaközösségnek vagy üzemközösségnek lehessen nevezni. Véleménye szerint azonban hiányzik még a lánc utolsó szeme, mégpedig az üzemi eszközök tulajdonosa, akinek az érdekei semmiképpen sem szokták fedni az üzemhez tartozók érdekeit. Az érdekek ellentéte azonban áthidalható lenne — tételezi fel Ehrenberg —, ha az üzemhez tartozók és az üzem tulajdonosa közös cél érdekében összefognának. A közös célt pedig annak a gondolatnak kellene meghatároznia — és ezzel kapcsolatban már Duguitre (Duguit, Léon : Les transformations générales du droit privé depuis de Code Napoleon. Páris, 1920.) utal —, hogy az üzemi tevékenység szolgálat legyen a szociális egész érdekében. Hozzá-fűzi azonban, hogy amíg az individualizmus gondolata érvényesül, ezt a fejlődést sem elő-mozdítani, sem pedig e fejlődés gazdasági- és szociálpolitikai jelentőségét tagadni nem lehet. (Dr. Ehrenberg, Ernst : Die betrieblichen Mitspracherechte der Arbeitnehmer in Frankreich. Zürich und St. Gallen, 1952. 18. és k. old.) Ehrenberg is elképzelhetőnek tartja, hogy az üzemhez tartozók (Betriebsangehörige) jogképes egységgé tömörüljenek, amely esetben az üzemhez tartozók összességét bíróilag is érvényesíthető alanyi jog illeti meg, ha a törvény vagy az üzem tulajdonosa a részvétel jogát jogilag kötelező módon biztosítja (uo. 31. old.).

¹⁴ Jellemző, hogy az újabb polgári irodalomban már másfajta elképzelésekkel találkozunk, éspedig főleg olyan nézetekkel, amelyek szerint a modern kapitalizmusbar már megszűnik az osztályellentét és az osztályharc, mert „a tőke demokratizálódik”, „a kapitalizmus békésen belenő a szocializmusba”, kialakul a „munkáskézen álló tulajdon”, „a népi részvények”, az „Investmentsparen” rendszere, „a népi kapitalizmus”, „a jóléti állam”, „a szociális partnerek békés együttműködése” stb. (Nell—Breuning : Eigentumsbildung in Arbeiterhand. Bonifazius, Paderborn 1953 ; Eigentum und Verfügungsgewalt in der modernen Gesellschaft. Gewerkschaftliche Monatshefte, 1956. 473. old. ; Spinler : Partnerschaft statt Klassenkampf. Kohlhammer, Stuttgart, 1954. ; Gilbert Corman : Eigentum in Arbeiterhand: Gewerkschaftliche Monatshefte, 1956. 415. old. ; Walter Huppert : Betriebliches Mitbestimmung der Arbeitnehmer: Berlin, 1954.) Témánk szempontjából mindezek a nézetek azért érdekesek, mert új elképzeléseket tartalmaznak a kapitalista vállalatok szerkezetére, jellegére és funkcióira vonatkozóan is. Alapvető hibájuk, hogy egyes nem lényeges, a kapitalizmusra egyáltalában nem jellemző vonásokat lényegesnek tekintenek, és ezek alapján vagy a társadalmi valósággal ellentétes feltételezések alapján illuzionista módon általánosítanak. Megfelelnek arról vagy nem akarják tudomásul venni, hogy a kapitalizmus gazdasági-társadalmi és jogi rendjére, és ezen belül a kapitalista vállalat jellegére, funkcióira és szerkezetére nem azok az engedmények és korlátozások jellemzőek, amelyeket a munkásmozgalom elér, hanem az az alapvető antagonizmus, amely a tőkés- és a munkásosztály között

Amennyiben pedig egyes tőkés országokban a jogrend jogilag is biztosít valamelyes részvételi, közreműködési jogosultságot a szakszervezetnek vagy a dolgozók képviseleti szervének, például az üzemi tanácsnak, ezek a jogosítványok csak egyes munkáltatói jogosultságok gyakorlásának a lehetőségét korlátozzák, de a dolgozók összessége, képviseleti szszerve, illetve a szakszervezet és az őket megillető jogosultságok továbbra is a gazdálkodó szervezet tulajdonosi és munkáltatói struktúráján kívül helyezkednek el, csak kívülről korlátozzák a munkáltatói jogosítványok gyakorlásának a lehetőségét, és szükségképpen fennmarad az alapvetően antagonisztikus érdekellentét az üzem tulajdonosa és a dolgozók között.

Bármennyire is sablonosnak és formalisztikusnak tűnik azt állítani, hogy a szocialista gazdálkodó szervezet struktúrájára mindezeknek az ellenkezője jellemző, a valóság lényegében mégis csak ez, megjegyezve mindjárt, hogy ezeken az ellentéteken, a dialektikus értelemben vett megszüntető jellegű tagadásokon túlmenően, a szocialista gazdálkodó szervezetre alapvetően olyan vonások jellemzőek, amelyek nem a kapitalista gazdálkodó szervre jellemző vonások formális ellentétei, hanem teljesen új jellegzetességek.¹⁵

ezek ellenére is fennmarad. A kapitalista vállalat funkciójára pedig továbbra is az jellemző, hogy az értéktöbblet tőkés jellegű magánelsajátításának az eszköze. Szerkezetén, struktúráján belül pedig a tulajdonosi és a munkáltatói jogosultságok a tulajdonost illetik meg, és ezeket legfeljebb csak kívülről korlátozzák a dolgozók, illetve a szakszervezetek „közreműködési” jogosítványai. (L. ezeknek a nézeteknek részletesebb cáfolatát: V. Knapp: Nyugatnémet elméletek a munkasképzésben képződő tulajdonról. *Pravnik*, 1958. 7. sz. 581—596. old.; A. Zdanov: A szociális demagógia új formái a burzsoa munkajogban. *Szocialisztijcseszkiy trud*, 1958. 12. sz. 150—154. old.; Weltner: A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia. Bpest, 1962. 49. és k. old.)

¹⁵ Nem arról van tehát szó, hogy a kapitalizmusban kialakult gazdálkodó szervezetek struktúrája mint forma a szocialista forradalom győzelme után átalakul szocialista gazdálkodó szervezetté, mert a termelés eszközeinek társadalmi tulajdonba vétele és a tervgazdálkodás szükségképpen kialakuló rendszere folytán megváltozik „a” gazdálkodó szervezet gazdasági-társadalmi tartalma, és ennek következtében a gazdálkodó szervezet szervezeti és jogi formája, vagyis a struktúra is. Ami minden társadalmi alakzatra mint általános törvényszerűség jellemző, az csupán annyi, hogy minden társadalmi alakzatban feltétlenül kialakul a munkaszervezetnek egy sajátos típusa, mert valamilyen formában meg kell szervezni a termelés eszközeinek és a munkaerőknek az egybekapcsolását. Általános törvényszerűség az is, hogy a munkaszervezetben belül munkamegosztásra és együttműködésre van szükség. Végül általános törvényszerűség az is, hogy a munkaszervezetben belül egy bizonyos főlé- és alárendeltségi rendszernek is ki kell alakulnia, mert másképpen a munkamegosztást és az együttműködést megszervezni és irányítani nem lehet. Az általános törvényszerűségek ellenére is azonban az egyes társadalmi alakzatok törvényszerűségeinek döntő jelentősége van, különösen és főleg akkor, ha a kizsákmányoló jellegű és a kizsákmányolástól mentes munkaszervezeteket állítjuk szembe egymással. Ezeket az alapvető különbségeket és ellentéteket azonban formai, felszíni, sőt fejlődési elemek is bizonyos mértékben eltakarják. Így például a részvénytársaság államosítása a felszínen úgy jelentkezett, hogy a részvények másnak a tulajdonába kerültek, és a régi igazgató helyébe vállalatvezető lépett. Ez a „más” azonban a szocialista társadalom állama volt, és az új vállalatvezető már a szocialista társadalom érdekében tevékenykedett. A dolgozók továbbra is olyan munkajogviszonyban tevékenykedtek, amely a szervezeti és a jogi főlé- és alárendeltség elemét is tartalmazta. Megszűnt viszont az értéktöbblet magánelsajátítása, továbbá a gazdasági, társadalmi és politikai főlé- és alárendeltség. Ezzel szemben megkezdődött a gazdává válásnak, a szocialista együttműködés és kölcsönös segítség viszonyának a kibontakozása. Ami pedig közelebbről a struktúra kérdését illeti, különösen a SZKP XX. kongresszusának a hatására megindult általában a szocialista demokráciának, különösen pedig az üzemi demokráciának a kibontakozása, ami

Elsősorban azt emelhetjük ki, hogy a gazdálkodó szervezet keretei között nem találkozunk a termelő eszközök tulajdonosának és a dolgozóknak az antagonisztikus ellentétével. A termelés eszközeihez való alapvető viszony szempontjából a kollektíva minden tagja a résztulajdonosi minőségből adódó azonos pozícióban van. Különbséget köztünk csak az jelent, hogy a szervezeti és a működési rendnek megfelelően milyen munkakört töltenek be a gazdálkodó szervezet hierarchikus rendjében.¹⁶ Ennek az oka az, hogy a társadalmi tulajdonközösség alapján — mint már kifejtettük — a szocialista gazdálkodó szervezet szociológiai és jogi szempontból is a szervezet rendelkezésére bocsátott vagyon, illetve az erre vonatkozó operatív igazgatás jogosultságainak és kötelezettségeinek, továbbá a dolgozók kollektívájának az egysége, tehát a dolgozók már nem a struktúra keretein kívül, hanem ezeken a kereteken belül helyezkednek el. Ugyanez vonatkozik a szakszervezetre, mint a dolgozók érdekképviselői szervére, valamint az irányítása alatt működő különböző szervekre is, mint az üzemi tanács, az egyeztető bizottság, a társadalmi bíróság és a termelési tanácskozás.¹⁷

Másodsorban azt emelhetjük ki, hogy a felsoroltak jogilag is releváns tevékenysége nem a tulajdonosi és a munkáltatói jogosítványok kívülről történő korlátozását, hanem az azok gyakorlásában, vagyis az operatív igazgatásban való részvételt valósítja meg. Ez közelebbről azt jelenti, hogy az operatív igazgatás gyakorlásában részt vesz az igazgatóval együttműködve a dolgozók egész kollektívája, részben közvetlenül gyakorolva erre irányuló tagsági jogait, részben pedig a szakszervezet és a különböző belső szervek közvetítésével. Az operatív igazgatás körén belül tehát a tulajdonosi igazgatásnak és a munkavégzésnek a feladatait ugyanazok a személyek látják el, vagyis a kollektíva tagjai, és pedig mindegyik azt és annyit, ami és amennyi a szervezeti és működési szabályzat szerint munkakörébe tartozik.

Ebből következik harmadsorban — amit majd még részletesebben is kifejtünk —, hogy bizonyos értelemben minden dolgozó nemcsak dolgozó, hanem munkáltatói jogosultságok és kötelezettségek alanya, hordozója is, legalábbis abban a körben, amelyben a szakszervezet közvetítésével részt vesz a szervezet tevékenységének irányításában, megszervezésében és ellen-

abban nyilvánult meg, hogy megnövekedett a szakszervezetek jogköre, kialakultak azok a belső szervezeti megoldások (üzemi tanács, termelési tanácskozás, egyeztető bizottság, társadalmi bíróság), amelyek lehetővé tették, hogy a dolgozók résztulajdonosi minősége ne csak a munkához való jogban és a nemzeti jövedelemből való részesedésnek szocialista módjában, hanem abban is megnyilvánuljon, hogy a dolgozók részt vehessenek a gazdálkodó szervezetek operatív igazgatásában is. A szocialista gazdálkodó szervezet tehát nemcsak gazdasági-társadalmi tartalmát, hanem jogi formáját illetően is új, a szocializmusra jellemző jelenség.

¹⁶ Sőt, a hierarchikus rendben, vagyis a fölé- és alárendeltség rendszerén belül érdekes „helyeserékkel” is találkozunk. Így például a társadalmi munkavédelmi felügyelő a munkavédelemmel kapcsolatban olyan felhívással fordulhat az üzembrész vezetőjéhez, sőt az igazgatóhoz is, amelyet ők teljesíteni kötelesek. Az üzemi tanács, a termelési tanácskozás, az egyeztető bizottság és a társadalmi bíróság határozata kötelező a vállalatra, illetve az igazgatóra nézve stb.

¹⁷ Az igazgató sajátos jogi helyzetével később foglalkozunk.

őrzésében, mert ezek a jogosultságok és kötelezettségek a gazdálkodó szervezet keretei között kialakuló tagsági viszonyban mint annak elemei, oldalai jelentkeznek. Ezt úgy is kifejezhetjük, hogy a gazdálkodó szervezet szűkebb értelemben vett munkaszervezetén belül a tagsági viszony mint munkáltatói és dolgozói jogosultságok és kötelezettségek egysége jelentkezik, különösen a vezető beosztású dolgozók vonatkozásában.

Ebben a körben végül már csak arra utalunk, hogy a kifejtett gondolatok alapján az állampolgárnak a gazdálkodó szervezet keretei között kialakuló jogi pozíciója, vagyis tagsági helyzete és viszonya, már nemcsak egyszerűen munkavégzési viszony, hanem a munkavégzési, a szervezeti és a résztulajdonosi viszony egysége is.

2. A gazdálkodó szervezet vagyonával kapcsolatban a társadalmi tulajdonközösség koncepciójából kiindulva arra a következtetésre juthatunk, hogy az állam államhatalmi és államigazgatási szerveit mint az államtársadalom szervezetét, a termelési eszközök felőli rendelkezésnek és a gazdálkodás igazgatásának a feladata arra kötelezi a társadalom irányában, hogy a társadalom anyagi és kulturális szükségleteinek a kielégítése érdekében megszervezze a társadalom munkaerejének összekapcsolását a termelés eszközeivel. Ebből következik, hogy az állam szerveit gazdasági-társadalmi törvényszerűség és államjogi kötelezettség is terheli arra vonatkozóan, hogy tartoznak a társadalmi feladatok ellátása érdekében gazdálkodó szervezeteket létrehozni, és a tervek megállapításával meghatározni a különböző gazdálkodó szervezetek célját, feladatait, terveit. Ebből pedig az a további kötelezettség fakad, hogy kötelesek a gazdálkodó szervezet részére a terv eredményes teljesítéséhez szükséges álló- és forgóeszközöket rendelkezésre bocsátani vagy ezek saját hatáskörben való megszerzéséhez a feltételeket biztosítani. Az erre irányuló jogosultság a gazdálkodó szervezet államigazgatási jogalanyiségének, illetve jogviszonyának, de gazdasági-társadalmi tartalmának is egyik legfontosabb eleme. A gazdálkodó szervezetnek tehát nem egyszerűen csak vagyona van, hanem az állam irányában igénye van a terv és az egyéb feladatok teljesítéséhez szükséges álló- és forgóeszközökkel való ellátottsághoz.

Ideig-óráig tehát elképzelhető, hogy a gazdálkodó szervezet még nem kapta meg az államtól az álló- és forgóeszközöket, vagy hogy dolgozói kollektívája még nem alakult ki. Ha azonban a gazdálkodó szervezetet nemcsak mint jogi formát, hanem mint társadalmi realitást vizsgáljuk, a gazdálkodó szervezet nem képzelhető el sem a személyi tényezők, tehát a vállalat dolgozóinak a kollektívája nélkül, sem pedig álló- és forgóeszközökkel való ellátottság nélkül.

A gazdálkodó szervezet tehát, gazdasági-társadalmi tartalmát illetően a dolgozók kollektívájának és a szervezet rendelkezésére bocsátott vagyonnak az egysége, ami a jogi formát, az operatív igazgatást illetően abban nyilvánul meg, hogy a dolgozók kollektívája a gazdálkodó szervezet keretei között

kialakuló különböző belső szervek és szervezeti viszonyok közvetítésével részt vesz az operatív igazgatásban.

Az operatív igazgatás körét azonban nem korlátozhatjuk a vállalati vagyon kezelésére, mert ez megint csak leszűkített szemlélet lenne. A gazdálkodó szervezet tevékenysége és önállósága nemcsak abban áll, hogy kezeli a rendelkezésére bocsátott vagyont. A gazdálkodó szervezet viszonylagos önállóságának keretei között nagyon széles körű egyéb tevékenység is folyik. Ezt a tevékenységet lényegében három nagy körre oszthatjuk. Az első körbe tartozik a gazdálkodással, vagyis a termeléssel és az elosztással kapcsolatos tevékenység, a második körbe tartozik a személyzeti politika, ide értve a szakmai képzést és továbbképzést is. Végül a harmadik körbe tartozik a jóléti, kulturális, sport stb. tevékenység. Nagyon messze vezetne, ha azokat a szervezeti és jogi formákat is itt elemeznénk részletesebben, amelyek között a dolgozók kollektívája ezeket a tevékenységeket kifejti. Csak arra kívánunk utalni, hogy ma már a gazdálkodó szervezet kollektívája erőteljesen részt vesz a tervek előkészítésében, sőt bizonyos keretek között meghatározásában is. Meghatározott keretek között a gazdálkodó szervezet kollektívája saját maga szervezi meg a feladatainak teljesítéséhez szükséges tevékenységet. Ennek körében ugyancsak meghatározott keretek között a gazdálkodó szervezet kollektívája állapítja meg saját szervezeti és működési rendjét, a teljesítménykövetelményeket, az alkalmazás személyi feltételeit, a bér- és prémiumszabályzatot, a nyereségrészesedés felosztásának a szabályait stb. Az önállóság — érthető módon — ebben a körben a viszonylag legszűkebb. Lényegesen szélesebb körben érvényesül a gazdálkodó szervezet önállósága az egyéb területeken.¹⁸

A gazdálkodó szervezet viszonylagos önállóságával foglalkozó politikai — gazdaságtani irodalomban azonban eléggé eltérőek a vélemények annak a megítélésében, hogy a gazdálkodó szervezetek mennyiben önállóak, és ennek megfelelően milyen mértékben érvényesül a személyes anyagi és erkölcsi érdekelttség, a kezdeményezés és a gazdálkodás önállósága. Eltérőek a vélemények abban a kérdésben is, hogy miképpen és milyen ütemben lehetne és kellene az önállóságot fejleszteni.¹⁹

¹⁸ Csak megjegyezzük, hogy a szakszervezetek jogkörének a fokozatos növekedése folytán a gazdálkodó szervezetben belül az önálló hatáskör gyakorlása rendszerint úgy történik, hogy az igazgató és az egyéb vezető állású dolgozók a szakszervezettel vagy az annak irányítása alatt működő belső szervekkel együttműködve gyakorolják a viszonylagos önállóságból adódó jogosultságokat, illetve így teljesítik a kötelezettségeket.

¹⁹ Így például dr. Marosi Miklós fejtegetései szerint a vállalat önállósága abban jut kifejezésre, hogy a vállalat javaslataival maga is részt vesz a tervfeladatok végrehajtásában, a végrehajtás feltételeinek megteremtésében, és önállóan, az irányító szerv beleszólása nélkül dönt a központilag nem szabályozott ügyekben. „Úgy tűnik, hogy ez az önállóság ma még nem valami terjedelmes. Ez lényegében igaz is. A valóságban azonban a gazdálkodó szervek már ma is nagyobb önállósággal rendelkeznek, mint amennyi a jogi szabályozás alapján látszik. A terveket ugyan az irányító szerv határozza meg, de lényegében a gazdálkodó szervezetek javaslatainak a figyelembevételével. Igen nagy önállósággal és lehetőségekkel rendelkeznek viszont a gazdálkodó szervezetek abban, hogy hogyan alakítják ki a vállalati kol-

Általánosságban azonban az a nézet, és ez az eddigi következtetéseinknek is megfelel, hogy az önállóságot — óvatosan és fokozatosan — növelni kell a tervezés, a jövedelmezőség kialakítása, a munkaerő- és a bérgazdálkodás, az anyagi ösztönzés és a műszaki fejlesztés területén is.²⁰

Bennünket azonban most a gazdálkodó szervezet viszonylagos önállóságának jogi megnyilvánulásai érdekelnek, lényegében tehát az a kérdés, hogy a viszonylagos önállóság milyen jogi formák között jut kifejezésre.

Alapvetően mindig az adott gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok határozzák meg, hogy az emberek és jogi személyek milyen körben lehetnek jogviszonyok alanyai, milyen jogokat szerezhetnek, milyen kötelezettségeket vállalhatnak. A jog szférájában ez a gazdaságilag, társadalmilag és történelmileg meghatározott lehetőség a jogalanyiség intézményében jut kifejezésre.²¹ A lényeget illetően tehát azt mondhatjuk, hogy a gazdálkodó szervezet jogalanyiségének előfeltétele, hogy bizonyos önállósággal rendelkezessék. Az önállóság pedig a gazdálkodó szervezet egységes, de ezen belül ágazatilag differenciált jogalanyiségében jut kifejezésre. A gazdálkodó szervezet államigazgatási, munkajogi és polgári jogi jogalanyiségét tehát az határozza meg, hogy ezeken a területeken a központi irányítás által meghatározott körben milyen jogviszonyoknak, jogosultságoknak és kötelezettségeknek lehet az alanya, milyen körben dönthet, intézkedhetik, tevékenykedhetik önállóan.

Annak érdekében, hogy a szocialista gazdálkodó szerv gazdasági-társas-

lektívát, hogyan szervezik meg a gazdálkodó szervezet tevékenységét, a feladatok teljesítése, a termelékenység emelése, az önköltség csökkentése, a műszaki fejlesztés stb. érdekében.” Végül pedig arra a következtetésre jut, hogy a vállalatok szervezetének a jelenlegi részletes és merev szabályozása nagyrészt felesleges. (A népgazdaság és a vállalat. Bpest, 1963. 62. és k., ill. 91. és k. old.)

Rabár Ferenc szerint is a vállalat cselekvési szabadsága nagyobb, mint ahogy első pillantásra látszik. A vállalatok azonban nem élnek olyan mértékben ezzel a cselekvési szabadsággal, mint ahogyan élhetnének. (Rabár Ferenc: A népgazdaság és a vállalat. Bpest, 1963. 133. és 134. old.) Ennek oka megállapítása szerint az, hogy a vállalatokat jelenleg közvetlenül vagy közvetve befolyásoló tényezők nem elegendők ahhoz, hogy termelői apparátusunkat elég rugalmassá tegyék. (Id. m. 141. old.) A kivezető utat elsősorban abban látja, hogy a vállalati jövedelmezőségen keresztül érjük el termeléspolitikai céljaink nagy részét. (Id. m. 154. és 155. old.) Lásd még : Üzemszervezési kézikönyv. Bpest, 1963. A pénzügyintézetek működése és kapcsolata a gazdálkodó szervekkel és a lakossággal. Bpest, 1960.; Blass: Kollektív gazdasági ösztönzők a szocialista gazdaságban. Pénzügyi Szemle, 1964. 8. sz.

²⁰ Így például Sz. N. Bratusz és Sz. Alekszejev kifejtik, hogy a gazdasági irányítás rendszerében a fölöttes és az alárendelt láncszemeket nem egyszerűen, „hatalmi viszonyok” kapcsolják össze, hanem olyan hatalmi viszonyok, amelyek a gazdálkodás önálló elszámolási módszeréből indulnak ki... A tervező—szabályozó szervek a vállalatokat nemcsak azzal serkentik, hogy imperatív módon meghatározott kötelezettségeket rónak rájuk..., hanem azzal is, hogy gazdaságilag érdekeltté teszik a vállalatokat és a gazdasági szervezeteket munkájuk mennyiségi és minőségi mutatószámainak megjavításában. A népgazdasági irányítás jogi kérdéseinek kidolgozásáról. Pravovegyenyije, 1963. 4. sz., Külföldi jogi cikkgyűjtemény, 1964. 3. sz. 382. és k. old.

²¹ Vö. Világhy—Eörsi: Magyar polgári jog. Bpest, 1962. I. k. 95. old. „... a jogképeség a tulajdonjogtól látszólag független, a jogrendszerben pedig a tulajdonjog előzményeként és nem következményeként jelenik meg. Holott... a valóságban olyan mértékben jutnak a társadalom egyes osztályai, rétegei, jogképességhez, amilyen mértékben tulajdonossá lehetnek. (Tervszerződések, 21. és k. old.)

dalmi rendeltetését betölthesse, nagyon sokféle, különböző fajta társadalmi viszonyban kell önállóan, tehát jogalanyként fellépnie.

Elsősorban arra van szükség, hogy a gazdálkodó szerv olyan államigazgatási és pénzügyi jogi jogviszonyok alanyává váljék, amelyek biztosítják részére céljának, vagyis a tervének teljesítéséhez szükséges termelési eszközöket és az egyéb tárgyi feltételeket, az elkülönített vagyont, az erre vonatkozó operatív igazgatás jogosultságával és kötelezettségével, állandó szervezetet stb. Ezek az államigazgatási és pénzügyi jogi jogviszonyok határozzák meg tehát a vállalat és az állam között fennálló különböző kapcsolatokat, ideértve a vállalat keletkezését, irányítását és ellenőrzését, a termelési eszközökkel való ellátottságát, személyi állományának a kialakítását stb. Ebben a körben tehát a vállalatot fel kell ruházni államigazgatási jogalanyisággal.

Másodsorban arra van szükség, hogy a gazdálkodó szerv munkajogi, illetve munkáltatói jogalanyisággal is rendelkezze, mert a vállalat a maga feladatait — mint erre már utaltunk — csak úgy tudja ellátni, ha dolgozókat alkalmazhat a vállalati kollektíva kialakítása érdekében.

Harmadsorban pedig arra van szükség, hogy a vállalat polgári jogi jogalanyisággal is rendelkezze, mert a vállalat a feladatait csak úgy tudja ellátni, ha vagyoni jogai és kötelezettségei lehetnek, ha polgári jogi jogviszonyokra léphet más vállalatokkal és az állampolgárokkal.

A jogi személy tehát mint jogalany — ahogyan Venediktov is kifejti — a jog egységes alanya, amely a jogviszonyok különböző területein más-más, az illető jogágazatnak, sőt ezen belül esetleg még az egyes jogviszonyoknak megfelelően és ezek jellege szerint is eltérő tartalmú jogalanyisággal rendelkezik.²² Mindez azonban nem bontja meg, de nem is bonthatja meg a jogi személy komplex, de lényegében mégis csak egységes jellegét, mint ahogyan az életben is egységként jelentkezik a gazdálkodó szerv mint jogi személy, akár államigazgatási, akár munkajogi, akár polgári jogi jogviszonyok alanyaként lép fel. Ezek a különböző ágazati jogalanyiságok kölcsönösen fel is tételezik egymást.

3. A gazdálkodó szervezet azonban az egységes szocialista tulajdonosi, gazdasági és munkaszervezetnek a része, amely központi irányításnak alárendelten működik. Ebből következik, hogy államigazgatási és pénzügyi jogi, polgári jogi és munkajogi jogalanyisége mindig relatív jellegű.²³ Ebben a körben tehát a jogtudományra az a feladat vár, hogy a közgazdaságtani kutatások eredménye alapján szabatosan meghatározza, milyen körben legyen önálló a gazdálkodó szervezet, milyen keretek között rendelkezze a különböző ágazati jogalanyiságokkal. Ebből a szempontból különösen fontos, tulajdonképpen elsődleges jelentősége van a gazdálkodó szervezet államigazgatási és pénzügyi jogi jogalanyiségének, mert ez határozza meg, hogy a gazdálkodó

²² A. V. Venediktov: A szocialista jogviszonyok alanyairól. Szovjetszkoje gosudarstvo i pravo. 1955. évi 6. sz.

²³ L. részletesebben: Világhy—Eörsi: Magyar polgári jog. Bpest, 1962. I. k. 119. old.; Weltner: A munkáltatói jogalanyiség. Jogtudományi Közlöny. 1964. 6. sz. 340. old.

szervezet az állam irányában mennyiben önálló, és ehhez képest mennyiben lehet önálló a polgári jog és a munkajog területén. Ennek ellenére a jogtudomány mind ez ideig ezzel a kérdéssel még alig foglalkozott.²⁴ A feladat világos. Részletesen ki kell dolgozni, hogy melyek azok a kérdések, amelyekben az irányító szerv a gazdálkodó szervre kötelező erővel dönt, utasít, intézkedik, és melyek azok a kérdések, amelyekben a gazdálkodó szerv önállóan dönt, intézkedik és tevékenykedik anélkül, hogy az irányító szerv ebbe akár előzetesen, akár utólag kötelező módon beleszólhatna, kivéve persze a jogszabályba ütközésnek vagy a hatásköri túllépésnek az eseteit.²⁵

Az önállóság, vagyis a jogalanyiság lényege tehát abban nyilvánul meg, hogy az irányító szerv, illetve az állam a gazdálkodó szervezet részére gazdasági-társadalmi rendeltetésének megfelelően önállóságot biztosít, és ezzel önmagát kötelezi arra, hogy tudomásul veszi azokat a jogszerű tevékenységeket, intézkedéseket, rendelkezéseket, döntéseket, jogügyleteket stb., amelyek egyfelől a gazdálkodó szerv, másfelől tagjai vagy harmadik személyek között jöttek létre, és azokat az érdekelt személyek hátrányára utólag nem változtatja meg.

4. Sajátos szerepet tölt be a gazdálkodó szervezet élén, ugyanakkor a gazdálkodó szervezet struktúráján és kollektíváján belül az igazgató mint legfőbb ügyintéző személy, sajátosan alakuló egyszemélyi vezetési jogosultságával, kötelezettségével és felelősségével.

Ha a fejlődést megfigyeljük, arra a következtetésre juthatunk, hogy az igazgató jogállása, az erre vonatkozó jogi szabályok és nézetek is lényeges átalakuláson mentek keresztül.

Az 1954-ben hozott minisztertanácsi határozat²⁶ még az erőteljes központi irányítás rendszerét tükrözte, hiányoztak belőle az üzemi demokrácia megnyilvánulásai. Az új jogszabály szerint is²⁷ az igazgató rendelkezik az egyszemélyi vezetés jogkörével, de nem „egyeduralkodó”, mert számos kérdést csak a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben szabályozhat, más kérdésekben pedig érvényes intézkedésre, döntésre, rendelkezésre, utasításra stb. csak a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben, vagy csak annak a meghallgatása után kerülhet sor. Sőt, a termelési tanácskozás, az egyeztető bizottság, a társadalmi hírószám és az üzemi tanács a hatáskörükbe tartozó kérdések-

²⁴ Sz. N. Bratusz és Sz. Alekszejev megállapítása szerint „az a tudományos elemzés, amelyet az államigazgatási joggal kapcsolatos kutatások keretei között végeznek, rendszerint megszakad ott, ahol a valóságban csupán ki kellene bontakoznia: a gazdasági irányítás szervei felépítésének néhány általános kérdésére, tevékenységük elveire stb. szorítkozik, de nem hatol annak a mélyére, hogy az államigazgatási jog hogyan szabályozza a szocialista gazdaság területén meglevő viszonyokat. Itt holmi »holt övezet« keletkezett a tudományos kutatások és a jogi tantárgyaknak a jogi tanintézetekben történő oktatása körében.” A népgazdasági irányítás jogi kérdéseinek kidolgozásáról. Külföldi jogi cikkgyűjtemény, 1964. 3. sz. 380. old.

²⁵ Hasonló következtetésekre jutottak Sz. N. Bratusz és Sz. Alekszejev is, id. m. 383. old.

²⁶ 1077/1954. (IX. 21.) sz. minisztertanácsi határozat.

²⁷ 26/1964. (IX. 19.) sz. Korm. rendelet.

ben olyan döntéseket hozhatnak, amelyek a vállalatra kötelezőek, ezeket tehát az igazgató végrehajtani tartozik. Ezek a belső szervek tehát osztozkodnak az igazgatóval a gazdálkodó szervezetet megillető operatív igazgatás hatáskörében, mint arra Nizsalovszky Endre mutatott rá.²⁸

Vizsgáljuk meg először az igazgató jogállását a tételes szabályozás alapján. Az új szabályozás szerint az igazgatót a vállalatot közvetlenül irányító miniszter vagy a középfokú irányító szerv vezetője nevezi ki. A jogszabály szerint a kinevezés a vállalattal munkaviszonyt létesít.²⁹ Kimondja továbbá a jogszabály, hogy az igazgató feladatkörében a jogszabályok, a miniszter (országos hatáskörű szerv vezetője), a miniszterhelyettes, illetve az irányító szerv vezetője által adott utasítások keretei között önállóan és személyes felelősséggel jár el.

Elsősorban szembe ötlík, hogy az irányító szerv nemcsak kinevezi az igazgatót, hanem ő gyakorolja az összes egyéb „munkáltatói” jogosultságokat is. Az egyéb jogszabályok szerint ugyanis az irányító szerv jogosult az igazgató felmentésére, áthelyezésére, fizetésének, prémiumának a meghatározására, a vállalati, illetve az igazgatói önállóság figyelembevételével kötelező utasítások adására, fegyelmi eljárás lefolytatására, általában mindarra, ami biztosítja, hogy a vállalat és annak vezetője, az igazgató, önállóan ugyan, de a központi irányításnak megfelelően és annak alárendelve, a terv és az egyéb feladatok teljesítése érdekében tevékenykedjék. A vállalat keretei között nincs is olyan szerv, amely a munkáltatói jogosultságokat az igazgató irányában gyakorolhatná. Az igazgató irányában tehát az állam mint a legmagasabb szintű tulajdonosi és munkáltatói szervezet gyakorolja a munkáltatói jogosultságokat.

Azonos következtetésre jutunk akkor is, ha az igazgató jogi helyzetét a munkáltatói kötelezettségek oldaláról vizsgáljuk meg. A többi dolgozóval ellentétben, az igazgató irányában ugyancsak az irányító szerv tartozik teljesíteni a „munkáltatói” kötelezettségeket, nevezetesen a foglalkoztatást, az igazgatói feladatok ellátásához szükséges külső feltételek biztosítását, ide értve a szükséges utasítások adásának a kötelezettségét is. Az irányító szerv tehát köteles a gazdálkodó szervezet tervét megállapítani, a terv teljesítéséhez szükséges vagyoni eszközöket rendelkezésre bocsátani és szükség esetén döntéseket hozni, utasításokat adni.³⁰

Ha pedig az igazgató dolgozói jogosultságait és kötelezettségeit elemezzük,³¹ teljes egészében kibontakozik az igazgató jogállásának kettőssége, Janus-arca.

²⁸ Nizsalovszky Endre : Weltner Andor: A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia. Jogtudományi Közlöny. 1963. 7. sz. 419. és k. old.

²⁹ Erre a minősítésre majd még visszatérünk.

³⁰ Nem áll ezzel ellentétben, hogy az igazgató részére a vagyoni jellegű szolgáltatásokat — az önálló gazdasági elszámolásra való tekintettel — a gazdálkodó szervezet teljesíti.

³¹ L. részletesebben a hivatkozott jogszabály 3. §-át.

Az igazgató általánosságban megfogalmazott alapvető feladata ugyanis az, hogy irányító, szervező és ellenőrző tevékenységével egyre magasabb szinten biztosítsa a gazdálkodó szervezet rendeltetésszerű, tervszerű és gazdaságos működését. Ha pedig ezt a feladatot közelebbről is megvizsgáljuk, kiderül, hogy ez az általános feladat és az ebből adódó különös feladatok kettős viszonylatban is jogviszony tárgyát, illetve tartalmát alkotják:

a) Az igazgató az ismertetett feladatokat egyfelől az állammal fennálló jogviszonya alapján, az állam irányában mint „dolgozói” kötelezettségeket tartozik teljesíteni. Ugyanezek a feladatok azonban ugyanebben a vonatkozásban, éspedig a viszonylagos önállóság körében mint „dolgozói” jogosultságok is jelentkeznek, mert az igazgatónak az állam irányában is olyan önálló hatáskörrel kell rendelkeznie, hogy a jogszabályok és az utasítások keretei között irányító, szervező és ellenőrző tevékenységét kifejtthesse.

b) Az igazgató azonban nemcsak az állammal, az irányító szervvel áll jogviszonyban, hanem a gazdálkodó szervezet vezetője, legfőbb ügyintéző szerve is. Ebből pedig az is következik, hogy a gazdálkodó szervezetet megillető és terhelő munkáltatói jogosultságokat és kötelezettségeket a gazdálkodó szervezet részéről, legalábbis az irányítás, a szervezés és az ellenőrzés legmagasabb szintjén, ő jogosult, de köteles is a kollektíva tagjai irányában teljesíteni és gyakorolni, mégpedig „munkáltatói” jogosultságok és kötelezettségek formájában.

Az igazgató jogállása tehát nem szűkíthető le sem az irányító szervvel, sem a gazdálkodó szervezettel fennálló jogviszonyra, hanem jogállásában mind a két viszonylatban tükröződnie kell annak a sajátos helyzetnek, amely a szocialista gazdálkodó szervezetre általában jellemző. Az igazgató jogállásában is kifejezésre jut tehát az a jellegzetesség, hogy a szocialista vállalat egyfelől a központi irányításnak való alárendeltség, másfelől az operatív igazgatás viszonylagos önállóságának az egysége.³² Az igazgató jogosultságait és kötelezettségeit tehát nem lehet sem egy olyan államigazgatási jogviszonyra leszűkíteni, amely csak az igazgató és az irányító szerv között áll fenn, sem pedig egy olyan munkajogviszonyra, amely csak a vállalat és az igazgató között áll fenn, hanem az igazgató jogállására az jellemző, hogy szükségszerűen és sajátos módon mind a két jogviszonyt egyesíti magában. Egyfelől az állami gazdálkodó szerv legfőbb ügyintéző és képviselő szerve, akinek a feladata abban áll, hogy — az állam irányában fennálló „dolgozói” jogosultságainak és kötelezettségeinek teljesítésével — megszervezze, hogy a vállalat az állam által meghatározott, illetve jóváhagyott tervet megvalósítsa. Másfelől pedig az a feladata, hogy a gazdálkodó szervezet részéről általa gyakorolt „munkáltatói” jogosultságok és kötelezettségek segítségével irányítsa, szervezze és ellenőrizze a dolgozói kollektíva tevékenységét, mint ennek a kollek-

³² Vö. Világhy—Eörsi: Magyar polgári jog. Bpest, 1962. I. k. 122. és k. old.

tívának az a tagja, aki a vállalat keretei között a legmagasabb szintű vezetés funkcióit látja el. Éppen ezért helyesebb is lenne a jelenlegi szabályozástól eltérően jogviszonyát nem a vállalattal fennálló munkajogviszonynak, hanem igazgatói jogviszonynak tekinteni. Levonható továbbá az a következtetés is, hogy szervezetileg a gazdálkodó szervezet operatív igazgatásának jogosultságaiban és kötelezettségeiben, személy szerint pedig az igazgató jogosultságaiban és kötelezettségeiben találkoznak azok a magatartások, amelyek összekapcsolva — elkülönítve közvetítő szerepet töltenek be a központi irányítás, a gazdálkodó szervezet és annak tagjai között.

5. Az igazgató azonban személyesen nem gyakorolhatja az összes munkáltatói jogosultságokat, nem teljesítheti az összes munkáltatói kötelezettségeket. A gazdálkodó szervezet belső viszonyainak az elemzésében tehát mélyebbre kell hatolnunk. A szocialista gazdálkodó szervezet feladata elsősorban az, hogy teljesítse a népgazdasági tervnek reá kiosztott részét. Köteles tehát meghatározott eredményt megvalósítani.³³ A gazdálkodó szervezet azonban a dolgozóitól elvonatkoztatva csak mint az állam által rendelkezésre bocsátott vagyonnak a kezelője jelentkezik, a vagyon „rendeltetésszerű” felhasználásának a potenciális lehetőségével, jogosultságával és kötelezettségével, továbbá a vagyoni jellegű tartozásokért való helytállás kötelezettségével. Ahhoz, hogy a gazdálkodó szervezet gazdasági-társadalmi rendeltetését betölthesse, és ennek érdekében vagyonának, álló- és forgóeszközeinek stb. felhasználásával jogosultságait gyakorolhassa és kötelezettségeit teljesíthesse, mindig a dolgozói kollektíva tagjainak magatartására van szükség, ide értve elsősorban az igazgató magatartását is. Ezeknek a magatartásoknak a kifejtését azonban szervezetileg és jogilag is fel kell osztani és össze kell hangolni a gazdálkodó szervezet belső szervei és tagjai között, annál is inkább, mert a szervezet gazdasági tevékenysége technikailag is munkamegosztást és együttműködést igényel. A munkamegosztás és az együttműködés megszervezése, vagy legalábbis a munkamegosztás és az együttműködés szervezeti és jogi kerete úgy alakul ki, hogy a vállalat különböző részlegekre tagozódik, gyár-egységekre, üzemekre, műhelyekre, brigádokra, osztályokra, csoportokra stb., végül pedig meghatározott munkakörökre, amelyek már az egyes dolgozók munkafeladatait, jogosultságait és kötelezettségeit határozzák meg, ide értve az együttműködéshez szükséges feladatokat, valamint az utasítási jogkörök hierarchiáját is. Ahhoz tehát, hogy a vállalat államigazgatási, polgári jogi és munkajogi jogosultságait gyakorolhassa, vagy ilyen kötelezettségeit teljesíthesse

³³ Tegyük hozzá ehhez mindjárt azt is, hogy a vállalatot nemcsak a szűkebb értelemben vett tervteljesítés kötelezettsége terheli. A vállalatnak ezen felül még számos olyan feladata és kötelezettsége áll fenn, amelyet évről évre vagy esetenként teljesítenie kell. Éppen ezért ebben a vonatkozásban inkább a vállalat feladatairól beszélhetünk, ide értve mindazt, amit a vállalat mint jogi személy az állam, más vállalatok, az állampolgárok, a vállalat belső tényezői és az egyes dolgozók irányában elvégezni köteles, vagyis a vállalat valamennyi külső és belső szolgáltatásait.

arra van szükség, hogy ezek a magatartások szervezetiileg és jogilag fel legyenek bontva olyan igazgatói és dolgozói jogosultságokra és kötelezettségekre, amelyek együttesen felölelik az összes felsorolt jogosultságok és kötelezettségek tárgyát alkotó magatartásokat, és hogy az így felbontott magatartások az igazgató és a dolgozók munkakörében mint résztulajdonosi, szervezeti és munkavégzési jogosultságok és kötelezettségek jelentkezzenek.³⁴ Ezt a célt szolgálja a vállalat szervezeti és működési rendje, illetve az ezt meghatározó szervezeti és a működési szabályzat, amely megállapítja a vállalat egész belső szervezeti felépítettségét, a különböző belső szervek (igazgató, üzemi tanács, termelési tanácskozás, egyeztető bizottság, társadalmi bíróság, szakszervezeti bizottság stb.) hatáskörét, mindezek működésének és együttműködésének a szabályait. A szabályzat szervezeti része meghatározza a vállalat szervezeti felépítését, az egyes szervek feladatait, hatáskörét, felelősségét, továbbá a közöttük fennálló munkamegosztás és együttműködés szervezeti rendjét. A szabályzat működési része pedig összefoglalja a vállalati feladatok és tevékenységek rendjét, a munkafolyamatok megosztását a különböző szervezeti egységek és munkakörök között, továbbá a tevékenységek időbeli sorrendjét, vagyis mindazokat a tevékenységeket, amelyeket a vállalat — a szervezeti rendnek megfelelően felosztva — a feladatainak teljesítése érdekében elvégezni köteles.³⁵

A kapitalista vállalat mint szociológiai jelenség, anélkül, hogy jogi egység lenne, szükségképpen két szférára oszlik. Az egyik szférába tartozik a tulajdonos, a tulajdonosi és a munkáltatói jogosultságokkal, a másik szférába pedig a dolgozók tartoznak dolgozói jogosultságaikkal és kötelezettségeikkel. A szocialista gazdálkodó szervezet keretein belül nem különül el egymástól a résztulajdonosi és a dolgozói minőség, legalábbis abban az értelemben, hogy a személyek meghatározott köre rendelkezik a tulajdonosi és a munkáltatói

³⁴ Sz. N. Bratusz és Sz. Alekszejev is kifejtik, hogy a vállalat igazgatása nem merül ki az igazgató személyében. Az igazgató támaszkodik helyetteseinek tevékenységére, akiknek a hatáskörét a szocialista vállalatról szóló törvényben kell meghatározni, az üzemigazgatási osztályokra, a műhely-adminisztrációra stb. A munka megszervezésében és védelmében nem csekély szerepet játszanak a szakszervezeti szervezetek. A dolgozók egyre szélesebb rétegeit vonják be a termelés igazgatásába. Az SzKP programja gazdasági területen is követeli a szocialista demokrácia további kiszélesítését. Mindezek nem csökkentik az igazgató, mint a vállalat tevékenysége vezetőjének, irányítójának a szerepét, és egyszemélyi felelősségének jelentőségét. De szükség van arra, hogy a törvényben pontosan különböztessük meg a vállalatnak mint szociális alakulatnak (szervezetnek) a jogait, amelyek a vállalatnak a kommunista építés jelenlegi szakaszában a bővített szocialista újratermelés rendszerében betöltött gazdasági szerepéből és az ő (a vállalat) termelői kollektívájának szerepéből folynak, a vállalat igazgatójának személyi tiszttségéből folyó jogaitól. Egyaránt káros az igazgató — a gazdálkodás körében az egyszemélyi vezető — szerepének akár túlértékelése, akár alábecsülése. A népgazdasági irányítás jogi kérdéseinek kidolgozásáról. Pravogenyije, 1963. 4. sz. Külföldi jogi cikkgyűjtemény. 1964. 3. sz. 384. és k. old.

³⁵ Lásd részletesebben: Matkócsik Ferenc—dr. Szabó László: Vállalati szervezeti és működési szabályzatok az építőiparban. Munkaügyi Szemle. 1963. 2. sz. 35. old.

jogosultságokkal, a személyek másik köre pedig a dolgozói jogosultságokkal és kötelezettségekkel. A szocialista gazdálkodó szervezet ugyanis szociológiai és jogi szempontból is olyan egységet alkot, amely magába foglalja a dolgozókat, a kollektíva tagjait is, mert a termelés eszközei, a gazdálkodó szervezet feladatai, a termelt javak tekintetében — alapvetően — azonos tartalmú és jellegű gazdasági-társadalmi és politikai helyzetben vannak. Ebből pedig az is következik, hogy a gazdálkodó szervezet keretein belül közöttük kell felosztani az operatív igazgatás jogosultságait és kötelezettségeit, mert a gazdálkodó szervezet keretein belül nincs elkülönült tulajdonos, mint a tulajdonosi és a munkáltatói jogosultságok és kötelezettségek alanya, hanem az operatív igazgatás keretein belül a gazdálkodó szervezet mint jogi személy az alanya az összes tulajdonosi és munkáltatói jogosultságoknak és kötelezettségeknek, ezeket tehát valamilyen módon, és pedig éppen a szervezeti és a működési rend kialakításával fel kell osztani az igazgató, a különböző vezető állású és beosztott dolgozók, a szakszervezeti bizottság és az irányítása alatt működő belső szervek, üzemi tanács stb. között.³⁶

Ugyancsak a szocialista gazdálkodó szervezet jellegéből és szerkezetéből az is következik, hogy a szervezeti és működési szabályzatnak kell meghatároznia azt is, hogy a vállalat részéről mely munkakörökben dolgozók jogosultak az egyes „munkáltatói” jogosultságokat gyakorolni, és az ehhez szükséges jognyilatkozatokat a dolgozók irányában joghatályosan megtenni. Meg

³⁶ Itt sem foglalkozunk most részletesebben azzal, hogy legmagasabb szinten az állam határozza meg, hogy a gazdálkodó szervezetek ezekből melyeket és milyen körben jogosultak és kötelesek gyakorolni az operatív igazgatás keretei között. Első pillanatban talán meglepőnek tűnik, hogy az államot legmagasabb szinten munkáltatónak is tekintjük. Ez azonban éppen úgy szükségszerű jelenség, mint az, hogy a gazdálkodó szervezet viszont tulajdonosi jogosultságokat és kötelezettségeket is gyakorol az operatív igazgatás keretei között. A valóság mégis ez, hiszen az állam határozza meg közvetlenül vagy közvetve, hogy a gazdálkodó szervezet milyen feladatokat köteles megvalósítani. Ezzel közvetve meghatározza az egyes dolgozók munkaköri feladatait is, bár ezek részletes teljesítési módozatait a vállalaton belül végrehajtott tervfelbontás, a szervezeti és működési szabályzat és a belső utasítások határozzák meg. Az állam határozza meg közvetlenül vagy közvetve a teljesítménykövetelményeket, a díjazás rendszerét, az alkalmazás személyi feltételeit, a munka- és pihenőidőt, a munkaviszony megszüntetésének módozatait stb., bár legtöbbször csak absztraktnak módon, keretszerűen, irányelvek formájában stb. Ismét más az, hogy az ily meghatározott keretek között a dolgozók irányában mint közvetlen munkáltató a gazdálkodó szervezet jelentkezik, ő gyakorolja közvetlenül — és ez is az operatív igazgatás körébe tartozik — a konkrét munkáltatói jogosultságokat, ő teljesíti a konkrét munkáltatói kötelezettségeket. Az operatív igazgatás hatáskörébe ugyanis nemcsak a vállalati vagyon kezelése tartozik, hanem ugyanúgy a munkáltatói jogosultságok és kötelezettségek gyakorlása, illetve teljesítése is, ide értve a gazdálkodó szervezet keretei között nyújtott különböző jóléti és kulturális szolgáltatásokat, a munkavédelmet, a szakmai képzést stb., tehát a gazdálkodó szervezet mindennemű tevékenységét. Mindezekre vonatkozik tehát, hogy az ezekkel kapcsolatos jogosultságok és kötelezettségek gyakorlása és teljesítése úgy történik, hogy a dolgozók irányában a jogosultságok és kötelezettségek alanyaként a gazdálkodó szervezet jelentkezik, és ezeket a jogosultságokat és kötelezettségeket úgy köteles gyakorolni, ahogyan azt az állam meghatározza, kivéve az operatív igazgatásnak azt a fokozatosan bővülő körét, amelyen belül — bár rendszerint csak bizonyos keretek között — önállóan dönthet. Ismét más dolog az, hogy számos döntés a dolgozók érdekében és irányában érvényes marad, bár a gazdálkodó szervezet túllépte az operatív igazgatáson belül biztosított döntési jogkörét.

kell határozni továbbá azt is, hogy a vállalat részéről mely munkakörben dolgozók kötelesek az egyes munkáltatói kötelezettségeket teljesíteni, és kik azok, akik a vállalat részéről joghatályosan átvehetik, sőt kötelesek is átvenni a dolgozók részéről a vállalathoz címzett jognyilatkozatokat.

További jellegzetesség, hogy a gazdálkodó szervezet belső szerveinek és tagjainak a jogosultságai és kötelezettségei a gazdálkodó szervezet szervezeti hierarchiájában úgy kapcsolódnak egymásba, hogy minden munkaköri jogosultságnak az egyik munkakörben: egy munkaköri kötelezettség felel meg, egy másik munkakörben.

Ez pedig azt is jelenti, hogy mindaz, ami az állam és a gazdálkodó szerv viszonyában mint operatív önállóság és ennek keretei között mint operatív jogosultság és kötelezettség jelentkezik, az a gazdálkodó vállalat belső szervezeti és működési rendjében mintegy az operatív igazgatás másik, belső oldalaként jut kifejezésre, és pedig az egymás között felosztott, de egymással összefonódó munkakörök hatásköri önállóságában, jogosultságaiban és kötelezettségeiben, vagyis a gazdálkodó szervezet keretein belül elhelyezkedő összes munkáltatói és dolgozói jogosultságokban, illetve kötelezettségekben. Nagyon leszűkítenénk tehát a szervezeti és működési szabályzatok jelentőségét, ha csak azt vennénk észre, hogy azok meghatározzák az egyes munkakörökbe tartozó feladatokat, jogosultságokat és kötelezettségeket, ide értve persze az együttműködéssel kapcsolatos feladatokat is, a velük összefüggő jogosultságokkal és kötelezettségekkel.

A szervezeti és működési szabályzatok ennél sokkal többet jelentenek, sokkal lényegesebb fejlődési törvényszerűségekre utalnak. A szervezeti és működési szabályzatok tulajdonképpen meghatározzák a gazdálkodó szervek egész belső szervezeti felépítettségét, a különböző belső szervek (igazgató, üzemi tanács, termelési tanácskozás, egyeztető bizottság, társadalmi bíróság, szak-szervezeti bizottság stb.) hatáskörét, mindezek működésének és együttműködésének a szabályait.

Meghatározzák továbbá, hogy az egyes dolgozóknak, mint a kollektíva tagjainak, milyen szervezeti és tevékenységi jogosultságai és kötelezettségei vannak, nemcsak mint munkaviszonyban álló dolgozóknak, hanem mint a kollektíva tagjainak is. Ebben a körben már nemcsak arról van szó, hogy a dolgozó a szűkebb értelemben vett munkavégzéssel kapcsolatban mire jogosult és köteles, hanem szó van már arról is, hogy milyen jogosultságai és kötelezettségei vannak a gazdálkodó szervezet egész belső szervezetén és működésén belül. Külön jogszabályok meghatározzák, hogy az igazgató, a főmérnök, a főkönyvelő és a művezető milyen jogosultságok és kötelezettségek hordozói, nemcsak a szűkebb értelemben vett munkáltatói pozíciók szempontjából, hanem abból a szempontból is, hogy milyen jogosultságaik és kötelezettségeik vannak a vállalat belső szervezetének a kiépítésével, továbbá működésének a megszervezésével kapcsolatban.

Ismét más szabályok azt határozzák meg, hogy milyen jogosultságai és kötelezettségei vannak az üzemi tanácsnak, a termelési tanácskozásnak, az egyeztető bizottságnak, a társadalmi bíróságnak stb., a gazdálkodó szervezet belső tevékenységének a megszervezésével kapcsolatban.

Szorosan ide kapcsolódik a szakszervezet jogköre is. A jogszabályok és a szakszervezetek alapszabályai megállapítják egyfelől a szakszervezetek jogosultságait a gazdálkodó szervezet belső tevékenységének irányításával, megszervezésével és ellenőrzésével kapcsolatban, másfelől pedig azt, hogy a dolgozók a szakszervezetek belső viszonyai alapján milyen szakszervezeti jogosultságokkal rendelkeznek annak érdekében, hogy a szakszervezetek útján részt vehessenek a gazdálkodó szervezet tevékenységének irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében, ide értve az egyéni munkaviszonyok tág értelemben vett megszervezését is.

A gazdálkodó szervezet minden tagjának a jogi helyzetében tehát kialakul szükségképpen egy szervezeti viszony is, amely meghatározza, hogy milyen jogi helyzetet tölt be a gazdálkodó szervezet szervezeti és működési rendjében, milyen jogosultságok és kötelezettségek terhelik ezzel kapcsolatban. Meghatározza, hogy a dolgozó egyfelől egyénileg, másfelől pedig a felsorolt szervekkel fennálló szervezeti viszonya alapján, és ezeknek a szerveknek a közvetítésével, milyen jogosultságokkal rendelkezik a szervezet kialakítását és működésének a befolyásolását illetően. A másik oldalon pedig megszabja, hogy milyen kötelezettségek terhelik a dolgozót a gazdálkodó szervezet szervezeti és működési rendjének a kialakítása érdekében. A gazdálkodó szervezet tagja tehát nemcsak munkához való jogát gyakorolja, nemcsak részesedik a nemzeti jövedelemből, hanem a gazdálkodó szervezet szervezeti és működési rendjének megfelelően szervezeti viszonyban is áll, materialiter és jogilag is részese az operatív önállóságnak, részt vesz a vállalati vagyon kezelésében és használatában, általában az operatív igazgatásból folyó jogosultságok és kötelezettségek gyakorlásában, illetve teljesítésében. Más az, és ez is a jogi átminősülés kérdése, hogy ezek a tagsági jogosítványok részben munkáltatói és dolgozói jogosultságok és kötelezettségek formájában is jelentkeznek.³⁷

³⁷ Főrsi Gyula felfogása szerint: „az állami vállalatnál a tulajdonjogi konstrukció önmagában nem kívánja meg a vállalati kollektíva szervezeti kiépítését, és valóban: sokáig az igazgatót csupán az állam meghatalmazottjának tekintették. Ilyen szemlélet mellett a vállalati kollektíva alig észlelhető, jogilag ki nem épült, jogi szempontból mindvégig a dolgozó és a vállalat vagy igazgató kétszemélyes jogviszonya és az ezáltal keltett szemlélet dominál, és a munkajog aligha jelentkezik egy kollektíva jogágazataként.” Majd pedig utalva az SzKP XX. és XXII. kongresszusa után bekövetkezett változásokra, arra a következtetésre jut, hogy ezek lényegében arra irányultak, hogy valósággá tegyék a vállalati érdekeltiséget és öntevékenységet, mind a vállalat egésze, mind a kollektíva tagjai oldalán, mert a vállalati érdekeltiség a nyereségviszátérítés révén nagyobb mértékben vált a kollektíva érdekeltiségévé, a hatáskör vonatkozásában pedig a vállalati hatáskörök nagymértékben megnövekedtek, és az üzemi tanácsok, termelési tanácsok, más vonatkozásban a társadalmi bíróságok révén kibontakozott az a folyamat, amely az egész kollektíva személyes érdekeltiségét megfelelő hatáskörrel egészíti ki. „Az egész fejlődés tehát a vállalati kollektívának realitássá válása irányába mutat.” (Id. m. 88. és 89. old.) Ha talán az érdekeltség szempontjából túlzott jelen-

Mindez persze erős közelítést jelent a szövetkezeti tagsági viszonyhoz. Nem kívánjuk ismét napirendre tűzni azt a problémát, hogy a kisipari termelő-szövetkezeti viszonyok miért tartoznak a munkajog körébe, vagy legalábbis a munkajogi diszciplína területére, — és hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti viszonyok miért alkotnak önálló jogágazatot.

Nem kívánunk a munkajognak és a termelőszövetkezeti jognak a jövőben és egy magasabb fejlődési szinten bekövetkező fokozatos közelítésével sem foglalkozni, aminek persze az előfeltétele az, illetve az lesz, hogy ezek a társadalmi viszonyok is közelítenek majd egymáshoz. A közelítésnek azonban kétségtelenül már ma is egyik megnyilvánulása, hogy a vállalati formában működő gazdálkodó szervek keretei között fokozatosan kibontakozik és megszilárdul az a tagsági viszony, amely a résztulajdonosi, a munkavégzési és a szervezeti viszony egységét alkotja. Ennek a felismerését, illetve elismerését talán az is gátolta, hogy a fejlődés és a fejlettség szempontjából — egyébként helyesen — az állami gazdálkodó szervezeteket a szövetkezeti formában gazdálkodó szervezetek fölé helyeztük, és attól tartottunk, hogy tagsági viszony feltételezése az állami gazdálkodó szervezet keretei között nem előre, hanem visszafejlesztendő az állami gazdálkodó szervezetet, leszállítaná a szövetkezeti szervezetek szintjére. Valójában azonban nem ez a helyzet. Nem a szervezeti, illetve tagsági viszonyok hiánya vagy létezése dönti el a fejlettség színvonalát, hanem a tulajdonjog állami-össznépi, illetve szövetkezeti-csoport jellege. Ettől függetlenül, ha bizonyos tagsági, szervezeti viszonyok kialakulnak, akkor már nem is beszélhetünk arról, hogy ezek „feltételezhetőek-e”, hanem azt kell vizsgálni, hogy előmozdítják vagy akadályozzák-e a fejlődést.

6. Vizsgáljuk meg röviden a társadalmi oldal fejlődésének a kérdését is. Amidőn az állami gazdálkodó szervezet struktúráját elemezzük, sokkal nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk a társadalmi oldalnak, vagyis annak, hogy a kollektíva tagjai — közvetlenül és a szakszervezet útján közvetve — hogyan

tőiséget tulajdonít is Eörsi Gyula a nyereségvisszatérítésnek, amely melleleg biztató kezdet az érdekeltség növelésére, kétségtelen, hogy az állami gazdálkodó szervezetek fejlődése ezt az irányt követte. A fejlődés mögött azonban objektív gazdasági-társadalmi törvényszerűség húzódik meg, éspedig az állandóan fejlődésben levő társadalmi tulajdonközösség továbbfejlődése, ami csak utat tör magának a XX. és a XXII. kongresszus határozataiban, az érdekeltség növelésében és a hatáskörök bővülésében. Ez a fejlődés jut kifejezésre abban, hogy a gazdasági, a társadalmi, a politikai és tegyük hozzá a jogi, a tudati és az erkölcsi feltételeknek az egymást kölcsönösen fejlesztő hatásaként megindult az állami tulajdon erőteljes továbbfejlődése az össznépi tulajdon, vagyis a társadalmi tulajdonközösség további fejlődése irányában, az államiság fejlődése a társadalmiság irányában, és a szocialista demokrácia kibontakozása az osztálytársadalom területén általában, az üzemi demokrácia pedig a gazdálkodó szervezetek keretei között különösen. A társadalmi tulajdonközösség, illetve ennek bevonó jellege tehát nemcsak lehetővé, de szükségessé is teszi ezeknek a folyamatoknak a kibontakozását, vagyis azt, hogy ezeknek a folyamatoknak a jogi megnyilvánulásai a gazdálkodó szervezet struktúráján belül helyezkedjenek el, és hogy a kollektíva tagjai az operatív igazgatásban, a tulajdonosi és a munkáltatói jogosultságok gyakorlásában részt vegyenek. Ahogyan osztálytársadalmi szinten a társadalmi mechanizmushoz hozzátartoznak a társadalmi szervek, ugyanez vonatkozik a gazdálkodó szervezetre is. A gazdálkodó szervezet belső szervezetének a kialakulása tehát törvényszerű folyamat.

vesznek részt a gazdálkodó szervezet tevékenységében. A jogi szemlélet és gyakorlat is hajlamos ma még arra, hogy a kollektíva tagjait megillető közreműködési, szervezeti jogosítványokat, különösen pedig a szakszervezeti bizottságot úgy tekintse, mint valami kívülről, amely mintegy kívülről szól bele az igazgató hatáskörébe, tevékenységébe, jogainak gyakorlásába, kötelezettségeinek a teljesítésébe. Valójában azonban a fejlődés tendenciája egészen mást mutat, sőt mást is igényel. A dolgozók kollektívája tölti be a gazdálkodó szervezet szervezeti kereteit. A dolgozók kollektívája alkotja a gazdálkodó szervezetnek azt a társadalmi, emberi tartalmát, amelynek csak formája a gazdálkodó szervezet struktúrája. A szakszervezet irányítása alatt álló belső szervek, ide értve a szakszervezeti bizottságot is, éppen úgy beletartoznak a struktúrába, mint az igazgató, és mint a gazdálkodó szervezet szervezeti és működési rendje. Sőt, ebből a szempontból a szakszervezetek külső és belső szervezeti viszonyai is a gazdálkodó szervezet struktúrájához tartoznak, mert ezek határozzák meg azt, hogy a dolgozók hogyan befolyásolhatják a szakszervezetnek és a szakszervezet irányítása alatt működő belső szerveknek a tevékenységét. Ahogyan társadalmi rendünk struktúrájához az állami szervekkel együtt hozzátartoznak a különböző társadalmi szervezetek, ugyanúgy az állami gazdálkodó szervezet keretei között a struktúrához hozzátartoznak az igazgató mellett a gazdálkodó szervezetek keretei között működő társadalmi szervezetek is, tehát a pártszervezet, a KISZ és a szakszervezet. Ennek a jelentősége azért nagy, mert ezek közvetítésével hatol be a gazdálkodó szervezet szervezetébe és működésébe a társadalmi elem, a társadalmiság. Így válik az állami szervezet fokozatosan állami-társadalmi szervezetté, majd pedig a kommunista öngazgatás megvalósulásakor társadalmi szervezetté.

Első hallásra talán meglepőnek tűnik, hogy a gazdálkodó szervezet struktúrájába bevonjuk a szakszervezet olyan belső szakszervezeti viszonyait is, amelyeket helyes felfogás szerint jogviszonyoknak tekinteni nem is lehet. Ha azonban előre tekintünk és a fejlődés objektíve meghatározott törvényszerű útját kutatjuk, azt kell vizsgálnunk, hogy a kommunista öngazgatásban mi fogja felváltani az állami-jogi elemeket, mi lép majd ezek helyébe. Az üzemi demokrácia további fejlődésének folyamatában még inkább szükség lesz arra, hogy a kollektívák tagjai szervezetten vehessenek részt a gazdálkodó szervezetek tevékenységének az irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében, a kollektívák öngazgatásában, mert ezt a tevékenységet a kollektívák tagjai általában nem egyénileg, hanem csak közösen, illetve valamely belső szerv közvetítésével fejthetik ki. A kommunista öngazgatás azonban csak akkor léphet az államiság helyébe, ha az ehhez szükséges objektív és szubjektív feltételek megvalósultak, és az államiság feleslegessé válik. Szükség van tehát többek között arra is, hogy a kollektívák tagjai megtanulják, megszokják a gazdálkodó szervezet öngazgatásában való felelősségteljes részvételt. Ha pedig valóban ez a jövő várható alakulása, és igaz az, hogy a fel-

tételeknek valahol a gazdálkodó szervezet keretei között fokozatosan ki kell alakulniuk, akkor fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy az állami gazdálkodó szervezetek állami-jogi keretei között és mellett melyek a társadalmiságnak azok a már meglevő keretei, amelyek között a társadalmasulás feltételei kialakulhatnak, melyik az a társadalmi szervezet, amelyet a gazdálkodó szervezet keretei között fokozatosan be lehet vonni a gazdálkodó szervezet feladatainak az ellátásába, melyik az a társadalmi szervezet, amelyen belül a kollektíva fokozatosan beletanulhat önmaga igazgatásába. Ez a társadalmi szervezet már ma is létezik. Nem ok nélkül tekintette Lenin a szakszervezeteket a kommunizmus iskoláinak.³⁸ Ezt a feladatot ugyanis a proletárdiktatúra mechanizmusában a termelés területén elsősorban a szakszervezetek töltik be.

III.

Számos kérdést nem tárgyaltunk, így például azt sem, hogy a rész tulajdonosi minőség szervezeti és jogi kibontakozása nemcsak a jogosultságok, hanem a kötelezettségek területén is magasabb igényeket támaszt az állampolgárok és a gazdálkodó szervezetek tagjai irányában, különösen a társadalmi tulajdon megbecsülése, a munkafegyelem, az együttműködés, a felelősségérzet stb. területén. Arról sem volt szó, hogy mindezek a kérdések hogyan alakulnak a szövetkezetek keretei között, és hogy miképpen közelednek egymáshoz az állami és a szövetkezeti gazdálkodó szervezetek. Mindezek további elemzést igényelnek.

Azt sem fejtettük ki, hogy jelenleg még milyen szervezeti, jogi és tudati elemek akadályozzák a fejlődés tendenciáinak az érvényesülését. Mégis úgy gondoljuk, hogy valóságunk, jelenünk talaján állva, de figyelembe véve a fejlődés tendenciáit is, lényegében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a társadalmasulás kibontakozásának a folyamatában a szocialista, majd a kommunista öngazgatás irányában fejlődünk. Az állami-össznépi tulajdon egyre inkább ösztársadalmi tulajdonközösséggé alakul át, és fokozatosan erősödik az állami vállalat társadalmi oldala. Az állami gazdálkodó szervezet tehát az állampolgárok önkéntes társulása, amely az állam által meghatározott feladatok megvalósítása érdekében az állam által létrehozott, elkülönített vagyonnal ellátott, jogilag megszervezett struktúra alapján és a részére biztosított operatív önállóság keretei között működik. Élén mint legfőbb ügyintéző szerv az igazgató áll, az egyszemélyes vezetés jogosultságával, kötelezettségével és felelősségével, a központi irányításnak alárendelve.

³⁸ A szakszervezeteknek, lévén általában a kommunizmus iskolái, többek között a szocialista ipar (majd fokozatosan a mezőgazdaság) igazgatásának iskolájául kell szolgálniuk, a munkások egész tömege, majd valamennyi dolgozó számára. V. I. Lenin : A szakszervezetekről. Bpest, 1959. 881. old.

A dolgozók azonban nemcsak munkavégzési viszonyban állnak, hanem résztulajdonosi minőségük alapján a gazdálkodó szervezet tagjaivá válnak, és az így kialakuló tagsági viszonyuk alapján, amely a résztulajdonosi, a munkavégzési és a szervezeti viszony egysége, az üzemi demokrácia rendszerében részt vesznek a tágan értelmezett operatív igazgatás jogosultságainak a gyakorlásában és kötelezettségeinek a teljesítésében, és pedig a gazdálkodó szervezet szervezeti és működési rendje által meghatározott munkaköreik, hatásköreik és szakszervezeti viszonyaik keretei között.

A vállalat struktúrájába pedig beletartoznak az igazgató, a szakszervezet, a szakszervezet irányításával működő belső szervek, a termelési tanácskozás, az üzemi tanács, az egyeztető bizottság, a társadalmi bíróság, amelyeknek struktúrabeli helyzetét, hatáskörét, egymáshoz való viszonyát a jogszabályok, a gazdálkodó szervezet szervezeti és működési szabályzata és a szakszervezet alapszabályai határozzák meg. Így fonódik össze a gazdálkodó szervezet keretei között államiság és társadalmiság azzal a tendenciával, hogy közben az önigazgatás állandóan fejlődik, kibontakoztatva az öntudat, a felelősségérzet, a kezdeményezés és az alkotás hatalmas energiáit.

NEMZETKÖZI KONFERENCIA A SZOCIALISTA ALKOTMÁNYFEJLŐDÉS KÉRDÉSEIRŐL

LŐRINCZ LAJOS—RÁCZ ATTILA

Napjainkban több szocialista országban új alkotmány előkészítése van folyamatban vagy megindulóban. Erre tekintettel jelölte ki közös kutatási témaként a szocialista országok állam- és jogtudományi intézetei igazgatóinak 1962. évi varsói értekezlete a szocialista alkotmányfejlődés elméleti kérdéseinek vizsgálatát. A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, valamint a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara által együttesen rendezett konferencia a közös kutatási program végrehajtásának fontos állomása volt. Alapos előkészítő munka után a konferencia 1964. december 9-én *Szabó Zoltán* akadémikus, a szegedi József Attila Tudományegyetem rektorának ünnepélyes megnyitójával kezdte meg munkáját. A tanácskozásokon az európai szocialista országok delegációkkal képviseltették magukat. A 23 külföldi küldött mellett hazánk legnevesebb államjogásza, a társadalmi és jogi élet több vezető személyisége is részt vett a konferencia három napos munkájában. A tanácskozási rend alapján a négy kijelölt témához bármelyik résztvevő készíthetett referátumot, a munkáülések azonban a magyar professzorok által készített bevezető referátumok megvitatásával kezdődtek.

I.

Az első témakör — *a szocialista alkotmány helye a jogrendszerben* — megvitatása *Szabó Imre* akadémikus, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatójának bevezető referátumával indult. A referátum az alkotmány jellegével, tartalmával és a jogrendszerben elfoglalt helyével kapcsolatos legfontosabb elméleti kérdéseket elemezte. Abból indult ki, hogy a szocializmus építésének körülményei között az állami-politikai viszonyok köre egyre inkább kiszélesedik, állami-politikai tevékenységgé válik a társadalom gazdaságának irányítása, a kulturális viszonyok fejlesztése, s ez jogosan veti fel a kérdést: helyes-e továbbra is a szocialista alkotmányok hagyományos fogalmához ragaszkodni, nem lenne-e jobb az alkotmány politikai-jogi okmányként való felfogására vonatkozó nézetet megváltoztatni abban az értelemben, hogy az

alkotmány a szocialista társadalomnak lényegében az összes alapvető viszonyait foglalja magában, tekintet nélkül azok politikai jellegére. A referátum szerint ez nem lenne helyes, s különösen nem a szocialista államok fejlődésének jelen szakaszában, amikor a szocialista állam nyilvánvalóan megtartja a maga külön — bár a társadalmasítás, az össznépi-állammá válás folyamatában fokozatosan viszonylagosabbá váló — attribútumait, amikor még államként, azaz a társadalom külön politikai szervezeteként funkcionál. Ilyen viszonyok mellett alapvető okmánya sem lehet más, mint olyan okmány, amely lényegében ezt a külön szervezetet és az ennek működésére vonatkozó alapvető elveket tartalmazza. Mindamellett a szocialista alkotmányoknak említést kell tenniük azokról a társadalmi szervezetekről is, amelyek korábban államinak tekintett feladatokat látnak el, s amelyekhez az államiság bizonyos elemei még tapadnak. Ez a szocialista alkotmány tárgykörének bővüléséhez vezet, úgy azonban, hogy ezáltal az alkotmány nem veszti el állami-politikai és jogi jellegét.

Az alkotmány és a jogrendszer többi része közötti viszony taglalása során Szabó Imre túlságosan merevnek ítélte azt a felfogást, amely az alkotmányban úgy látja a jogrendszer alapját, mintha az alkotmány mindent magában foglalna, vagyis mintha a jogrendszer szorosan az alkotmányra épülne, — következésképpen az alkotmány fékezne a jogfejlődést. Hibás az a felfogás is, amely az alkotmányban csupán a programszerű rendelkezések sorát látja, olyan rendelkezéseket, amelyeket a szocialista állam többé-kevésbé igyekszik megvalósítani. E két véglet között lehet megtalálni a helyes választ az alkotmány és a jogrendszer többi része közötti viszony kérdéseire. A magyar államjogtudomány sok értékes gondolattal járult hozzá eddig a kérdés megválaszolásához. Kidolgozta a közvetlen és az áttételes alkotmányos normák kategóriáit, a megkülönböztetést arra alapozva, hogy az alkotmányos szabályok megállnak-e önmagukban, vagy pedig érvényesítésükhöz külön jogszabályokra van szükség. Szerző az alkotmány szabályait differenciáltabban tagolta. *Elsőként* azokat az alkotmányos rendelkezéseket különítette el, amelyek önmagukban véve is közvetlenül ható normák. A szocialista alkotmányok nagy számban tartalmaznak közvetlen normákat, mert a szocialista jogalkotás arra törekszik, hogy az alkotmányt — anélkül, hogy minden jogág alapvető rendelkezéseit össze kívánná benne foglalni — egyre inkább olyan okmánnyá tegye, amely rendezi az állampolgári magatartás fő vonásait is. Ilyen tételek a szocialista alkotmányokban pl. a tulajdonviszonyokra vonatkozó rendelkezések; az állampolgárok alapvető jogaira és kötelelességeire vonatkozó szabályok; a választójog rendezése. Az alkotmány szabályainak *másik* csoportját azok a rendelkezések alkotják, amelyek kifejezetten további törvényalkotásra utalnak, vagyis amelyek érvénybelépte attól függ, hogy megjelenik-e külön jogszabály, amely a tételt végrehajtja, érvényesíti. Az alkotmányos szabályok *harmadik* csoportja olyan tételekből áll, amelyek mélyen elvi jelentőségűek. E csoport szabályai a gazdasági, politikai vagy kulturális élet alapjaira vonat-

koznak, de belőlük nem fakad közvetlenül tartalmi magatartási szabály, sem olyan jogszabály kibocsátására vonatkozó köteletség, amely e rendelkezések végrehajtására szolgál. Ezek az alkotmányos tételek általában értelmezési elvekként, illetve jogalkalmazási-jogpolitikai elvekként kerülnek alkalmazásra, s ily módon bizonyos értelemben járulékos jellegűek, mert elsősorban más jogszabályokhoz kapcsolódva fogják át a jogszabályok egész rendszerét, válnak hatékonyvá a szocialista jogéletben.

A referátum végül utalt arra, hogy az alkotmány rendelkezései egységes rendszert alkotnak, s ezt végső fokon az sem érinti, hogy az alkotmányi rendelkezések érvényesülési módját illetően bizonyos megkülönböztetések adódnak.

Ezt követően *Borisz Szpaszov*, a szófiai egyetem állam- és jogtudományi karának dékánja, az alkotmány legtömörebb meghatározását (alaptörvény) elemezve azt húzta alá, hogy az alkotmány törvény, normatív aktus — függetlenül attól, hogy politikai okmány is. Vita csak az alkotmányok preambulumaival kapcsolatban merülhet fel. A preambulum ugyanis része az alkotmánynak, de nem teljes egészében normatív erejű. A történelmi visszapillantást, politikai értékelést tartalmazó rendelkezéseknek pl. nincs normatív ereje, azonban ezek is *normatív jelentőségűek*, minthogy az alkotmány értelmezése és alkalmazása során feltétlenül számításba jönnek. Az alkotmány *alaptörvény*-jellegéből az is folyik, hogy az alkotmány alkotja az egész törvényhozás jogi alapját, s az egész jogrendszer alapját általában. Az alkotmánynak lényegileg csak a társadalmi viszonyok alapvonásait kell rögzítenie, némely esetben azonban — a politikai hatalom alapjaival, a legfelsőbb államhatalmi szervekkel, az állampolgári jogokkal és köteleességekkel kapcsolatban — részletes és kimerítő szabályozást kell adnia.

Az alkotmány szabályainak megtartása a szocialista törvényesség legfontosabb biztosítója. Éppen ezért — a meglevő garanciák mellett — új formákat kellene keresni az alaptörvény rendelkezéseinek hathatósabb megtartatása végett. Elképzelhető lenne pl. a Nemzetgyűlésen belül egy „alkotmányellenőrzési állandó bizottság” létrehozása, amely a törvényhozás alkotmányosságát vizsgálná a Bolgár Népköztársaságban.

Stefan Rozmaryn, a Lengyel Tudományos Akadémia tagja, hozzászólásában nem értett egyet Szabó Imrével abban, hogy a szocialista alkotmányok csupán politikai okmányok. A szocialista alkotmányok az egész társadalom alapokmányai. A bevezető referátumban egyébként is ellentmondás fedezhető fel. A referátum ugyanis egyrészt azt állítja, hogy az alkotmány politikai jellegű okmány, másrészt megengedi, hogy az alkotmány szabályozási tárgyköre a gazdasági, szociális és kulturális viszonyokra is kiterjedjen. A szocialista alkotmányok alaptörvény-jellegét elemezve aláhúzta, hogy az alkotmánynak a többi törvénnyel szembeni elsődlegessége abban a formai sajátosságban fejeződik ki a szocialista államokban, hogy elfogadásukhoz nem egyszerű, hanem minősített (általában $\frac{2}{3}$ -os) szótöbbség szükséges. Napjainkban, amikor

az ország lakossága egészének alapvető politikai okmányát akarjuk elkészíteni, az alkotmány alapvető jellegét már nem — a szocialista alkotmányos életben amúgy sem nagy jelentőségű — minősített többség elnyerésével kellene jeleznünk, hanem azzal, hogy az alkotmány olyan törvény, amelyet nem is a legfelsőbb képviselői szerv, hanem közvetlenül maga a lakosság szavazna meg, *referendum* útján.

A hozzászóló ezután a törvényhozó szervek működésével kapcsolatos egyes kérdések vizsgálatára tért rá. Ismertette, hogy a Lengyel Népköztársaságban 1957-ig a Szejm törvényhozási tevékenysége egészen jelentéktelen volt, mert helyettesítő szerve — a Prezidium — törvényerejű rendeletekben minden törvényi rendezésre érett kérdést szabályozott. 1957 óta a helyzet megváltozott: a Prezidium úgyszólván nem hoz többé törvényerejű rendeletet — ezzel a Szejm törvényhozási tevékenysége megnövekedett, a törvényelőkészítés összehasonlíthatatlanul alaposabb, sokoldalúbb lett. Ebből a tapasztalatból el lehet jutni annak a kérdésnek az indokolt felvetéséhez, vajon a szocialista államokban szükség van-e a törvényerejű rendeletekre, vajon nem éppen a törvényerejű rendeletek képezik az országgyűlési munka kibontakozásának legjelentősebb akadályait?

Pavel Peska, a prágai egyetem jogi fakultásának docense a szocialista alkotmányosság problematikájának elemzése során kiemelte, hogy az alkotmányosság eszméjét a szocialista jogtudomány eddig már azzal megvalósított-nak tekintette, hogy mindegyik szocialista ország rendelkezik írott alkotmánnyal. Nyilvánvaló, hogy ezen a szemléletmódon túl kell lépni, s meg kell vizsgálni azt is, miképpen realizálódnak ténylegesen az alkotmány szabályai, elvei. A szocialista alkotmányosság megvalósítása ugyanakkor nem csupán annyit jelent, hogy az alkotmányt a törvényhozás, az állampolgárok államigazgatási ügyeinek intézése stb. során ne sértsük meg, hanem azt is, hogy olyan jogszabályokat alkossunk, amelyek tekintettel vannak az állampolgárok, a személyiség autonómiájára. A szocialista alkotmányosság objektív alapját ugyanis az képezi, hogy az emberek nézetei, állásfoglalásai különböző érdekekből fakadnak s nem állandóak. A szocialista alkotmány és a törvények azzal, hogy az egyén státusát rendezik, megteremtik az eltérő nézetek, vélemények kifejtésének legális alapját, s ezzel a különböző szemléletű egyének képességeinek a társadalom javára történő maximális kibontakoztatását segítik elő.

Az előadó vázolta a szocialista államjogtudomány előtt álló új feladatokat is. Felül kell vizsgálni a szocialista demokratizmus, a törvényesség, a szocialista államrendszer személyi kultusz időszakában eltorzított koncepcióit, s azokra az új jelenségekre, lehetőségekre a feltárására, elemzésére kell fordítani a figyelmet, amelyek a szocialista demokrácia, a törvényesség, a humanizmus további kiszélesítését eredményezik.

A bevezető referátum *tanácsi szervezetre* vonatkozó megállapításaiból kiindulva *Halász József*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos

főmunkatársa a szocialista alkotmányoknak a helyi államhatalmi szervek szervezetét és működését rendező szabályait elemezte. Rámutatott arra, hogy a népi demokratikus államok első alkotmányai általánosabb jelleggel és szűkebb keretekben rögzítik a tanácsi szervezettel kapcsolatos kérdéseket, mint a legelső — az 1918. évi orosz, az 1919. évi magyar tanácsköztársasági — szocialista alkotmányok. Ez főként annak következménye, hogy a munkáoszta a hatalom megragadására nem a helyi, hanem elsősorban a központi állami szerveket használta fel, a tanácsi szervezetet csak ezt követően, törvényhozási úton hozta létre. Ezért a népi demokratikus alkotmányok — köztük az 1949. évi magyar alkotmány — főként a tanácsok szervezeti jellegű kérdéseit szabályozták. A tanácsi szervezet — a mai tapasztalatok alapján — három területen igényli a részletesebb alkotmányi szabályozást: a tanácsok hatalmi-képviselési, testületi jellegével, hatáskörével és működésével kapcsolatban; a helyi igazgatási tevékenység színvonalának emelése, az igazgatási apparátus képzettségének, felelősségének fokozása tekintetében és végül a tanácsi tevékenység társadalmi elemének fejlesztésével, a lakosság közügyek intézésében való részvételi formáival összefüggő alapvető kérdésekben.

Mihail Genovszki, a szófiai Közgazdasági Egyetem tanára, a jogi tanszék vezetője felszólalásában az alkotmány normatív jellegével összefüggő elméleti kérdéseket elemezte.

Szabó Imre zárszavában aláhúzza a Borisz Szpaszov és Pavel Peška által felvetett problémák jelentőségét. Rozmaryn akadémikusnak válaszolva kifejtette, hogy a maga részéről nem tartja magától értetődőnek a törvényerejű rendeletek szükségtelenségét. Igaz, hogy a törvényerejű rendeletek bizonyos fokig elszívják a levegőt az országgyűlés törvényalkotó tevékenységétől, de teljes kiiktatásukkal valószínűleg túlságosan nagy hézag jönne létre a törvények és az államigazgatási szervek részéről kiadott jogszabályok között. Nem értett egyet azzal az érveléssel sem, miszerint az alkotmányok politikai jellegét feloldják a gazdasági, kulturális életre vonatkozó rendelkezések. Ezek a rendelkezések azzal, hogy alkotmányos szabályozást nyernek, politikai jellegűvé válnak. Az is vitatható, hogy az alkotmányt célszerű-e referendum útján elfogadni. Ezzel kapcsolatban ismételten aláhúzza, hogy az alkotmány a jogrendszer része, nem áll kívül az államon, s éppen ezt hangsúlyozták a szocialista államok akkor, amikor államhatalmi-képviselési szerveik hozták létre minden esetben alkotmányaikat.

II.

A konferencia második témaköréhez — *a törvényhozás mechanizmusa* — *Beér János* egyetemi tanár, a jogtudományok doktora készített bevezető referátumot.

A jogszabályalkotás világát a kutatóknak két oldalról lehet és kell megközelíteniök — hangsúlyozta. Egyrészt fel kell tárni a jogalkotási folyamat tényleges lebonyolódását — mint társadalmi folyamatot — másrészt választ kell adni arra, hogy milyen módszerek alkalmazása esetén felelhet meg a jogszabályalkotás eredménye — a tárgyi jogszabály — a legteltjesebben a hozzáfűzött elképzeléseknek. A szocialista jogirodalom ez ideig nem foglalkozott kellő súllyal a jogszabályalkotási folyamat vizsgálatával, annak *szociológiai* összefüggéseivel. Az előadó ezt a szocialista fejlődés szempontjából lényeges témakört elemezte, és felvázolta a fejlődés további irányának lehetőségeit nem csupán a legfontosabb, de mégis szűkebb normacsoport (a törvények), hanem az egész jogalkotási folyamat tekintetében.

A jogszabályalkotási folyamat egymást követő mozzanatainak elemzése előtt azokat a *tényezőket* jelölte meg, amelyek a különböző jogszabályok létrehozásában szerepet játszanak. (A szakemberek, a tudomány legjobb képviselői, a közvélemény, az osztályakarát kifejezésére közvetlenül legreálisabban számbajöhető párt, a jogalkotásra az alkotmány és a törvények által felhatalmazott szervek.) E tényezőkön belül a referátum külön vizsgálta a konkrét jogalkotásra felhatalmazott szervek, így az országgyűlés, az elnöki tanács, a kormány, a jogszabályalkotásra felhatalmazott egyedi szervek és a tanácsok jogszabályalkotó mechanizmusát. Az elnöki tanács jogalkotó mechanizmusával kapcsolatban kiemelte, hogy annak nincsenek bizottságai, ezt a funkciót elvileg az országgyűlési bizottságoknak kellene ellátniok. Az elnöki tanács működésével kapcsolatban még azt is aláhúzta, hogy tevékenységében a jogalkotási funkció bizonyos kettéválása figyelhető meg: előkészítő természetű és döntési jellegű munkafolyamat. Feladatkörébe tartoznék ugyanis az országgyűlés jogalkotó munkájában való előkészítő jellegű közreműködés, ez a gyakorlatban azonban még nem jelentkezik kellő súllyal.

A jogszabály tartalmának helyes meghatározása széleskörű tényismertet, élenjáró marxista analízist, társadalompolitikai előrelátást és sokirányú szaktudást igényel. A jogszabályszöveg előkészítése éppen ezért a legigényesebb jogász feladatok egyike, nagyfokú tájékozottságot és nagy gyakorlatot igényel.

E megállapításokkal összefüggésben az előadó kifejtette, hogy a jogszabályalkotás *jogalkotó specialisták* közreműködését kívánja meg, legalább olyan értelemben, hogy rájuk kell bízni a megoldások lehető variánsainak kidolgozását. A jogalkotó specialistáknak elsősorban széleskörű jogász felkészültséggel, ezen túlmenően azonban további ismeretekkel és képességekkel is rendelkezniök kell. Ebből az is folyik, hogy a jogalkotásra is képezni kell a jogászokat, s erre a korábbinál sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani az általános jogászképzés során. A jogszabályformáló tevékenységben a *tudománynak* alapvető szerepe és felelőssége van. Ez a jogalkotásban résztvevő szervek számára azt a kötelezettséget jelenti, hogy tegyék lehetővé a tudomány befo-

lyásának érvényesülését, — a jogtudomány részéről pedig azt, hogy hallassza szavát még akkor is, ha a jogalkotó tényezők ezt nem is kívánják a kellő mértékben. A tudomány csak úgy töltheti be legfontosabb feladatát, ha nemcsak a konkrétan megindult jogalkotási folyamatba kapcsolódik bele, hanem a konkrét feladatok bekövetkezését be nem várva végzi el a fundamentális kutatásokat, naprakész állapotban tartja a fejlődést érintő alapvető kérdések vizsgálatából folyó eredményeket.

Felvázolva a jogszabályalkotási folyamat menetét (a probléma felismerése, a jogszabály konkrét előkészítése, az elkészített tervezeteknek a döntésre hivatott szervek elé vitele, az elkészített tervezetek megtárgyalása, az akarati elhatározás megszületése az elkészített tervezet elfogadása tárgyában, nyilvánosságra hozatal — közzététel — tudatosítás stb.), az előadó azt vizsgálta, hogy a jogalkotás során közreható tényezők miként és mely stádiumokban jelentkeznek. E körben először azt a gondolatot vetette fel, nem kellene-e a szabályozandó igény felmérésével kapcsolatban a „kezdeményezés” lehetőségeit az eddiginél szélesebbre tární, és az ilyen jellegű jogokat a közvetlen demokratikus formákon keresztül is biztosítani? A jogszabály konkrét előkészítésének elemzése kapcsán pedig arra mutatott rá, hogy nagyon fékezi a szakértő bizottságok működésének hatékonyságát az, hogy nem a megfelelő helyen kapcsolódnak bele a jogalkotás előkészítésének konkrét folyamatába, tehát nem közvetlenül az előkészítés során döntést hozó szervek számára dolgoznak, hanem alsóbb szinten veszik igénybe munkájukat. Ez azt eredményezi, hogy a ténylegesen döntő szervek csak „megszűrt” szakvéleményt kapnak. Biztosítani kellene tehát a szakértők közvetlen eszmecseréjét a döntő szervekkel. Külön aláhúzta, hogy mélyreható vizsgálatot igényel annak feltárása, hol és mikor születnek meg az előkészítő munka során a tervezetet kialakító döntések, mikor dől el ténylegesen, hogy mi kerül bele a tervezetbe, vagy mi marad ki abból. Komoly szociológiai elemzést igényel annak felszínre hozása is, hogy a tervezetek megtárgyalása során hol és milyen intenzitással jelentkeznek a döntő szerv döntését esetleg befolyásoló tényezők.

A referátum végzetül néhány olyan feladatot jelölt meg, amelyek megoldása a jogalkotási tevékenység színvonala javításának nélkülözhetetlen előfeltételét alkotja. Így például indokolt lenne kidolgozni a *közvéleménykutatások* valós eredményt szülő szocialista technikáját. A jogalkotásban fel kellene használni a *jogalkalmazás* tapasztalatait is, ki kellene munkálni a jogalkalmazás ilyen szempontból való tanulmányozásának legkorszerűbb módszereit. Részletes elemzést kíván az is, hogy mikor, hol és milyen módon kell a *párt vezető szerepének* érvényt szerezni a jogalkotás során.

Az előadást követő felszólalások során *Borisz Szpaszov*, a szófiai egyetem jogi karának dékánja vizsgálta a dolgozók részvételének különböző formáit a törvényhozási munkában. Külön elemezte a referendum intézményét, s ezzel kapcsolatosan felvetette, hogy népszavazás útján alkotható-e jogszabály?

E kérdésben igenlő álláspontot foglalt el, ugyanis az állam az uralkodó osztály, az össznépi államban pedig a lakosság politikai szervezete, tehát az állam nem egyenlő csupán az állami apparátussal, hanem több mint az állami szervek összessége. Ebből az következik, hogy nemcsak valamely állami szerv, hanem népszavazás útján is létrehozható normatív jogi aktus.

Kulsár Kálmán, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa kifejtette, hogy a jogalkotási folyamat döntési folyamatként való felfogása esetén különböztetni kell formális (a jogszabály alapján megrajzolható) és reális döntési folyamat között. A reális döntési folyamat mozzanatai közül a politikai döntést emelte ki, amely meghatározza, hogy egy életviszonyt nagyjából milyen irányban kell jogszabállyal rendezni. Reális döntések nyilvánulnak meg a jogszabály tényleges tartalmában, a jogi megoldások kiválasztásában, a jogszabály megszövegezésében is. Szociológiai vizsgálatot igényelne e körben annak feltárása, hogy a döntések ténylegesen milyen szinten, milyen intézményi és társadalmi körülmények között születnek meg, kik azok az emberek, akik a döntések meghozatalában közreműködnek.

Wolfgang Weichelt, a potsdami Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója és *Wolfgang Lungwitz*, az NDK Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Szekciójának vezetője közösen készített és felszólalásaikban kiegészített referátumaikban rámutattak, hogy a törvényhozási mechanizmus kutatása során a legfontosabb feladat a mechanizmus belső törvényszerűségeinek feltárása. Elemezték a szocialista demokrácia fejlesztésének kérdéseit, külön súlyt helyezve a nép részvételének különböző formáira a törvényalkotás és a jogalkotás területén.

Andrzej Burda, a lublini egyetem tanára a Szejm állandó bizottságainak a törvényalkotásban betöltött funkcióját vizsgálta. Rámutatott arra, hogy a Szejm 1957-ben elfogadott ügyrendje növelte a megnövekedett számú (jelenleg 19) állandó bizottságok önállóságát, s más intézkedéseket is tett, főleg abban az irányban, hogy biztosítsa a törvénytervezetek érdemi megvitatását. Így pl. minden törvénytervezetet át kell adni az állandó bizottságokhoz megvitatás végett.

Jan Moural, a Csehszlovák Kormány Jogi Hivatalának vezetője ismertette azokat a problémákat, amelyek a csehszlovák államjogtudományban komoly elméleti vitákra adnak okot. Az egyik ilyen vitatott kérdés, hogy mit kell szabályozni törvényben, és mit a törvény alapján kiadott más jogi normákban? Komoly problémát okoz az elmélet és a törvényhozási gyakorlat számára az, hogy a jogi normák — különösen az ún. törvény alá rendelt normák — száma aránytalanul nagy. Ez az alsóbb szervek dolgozói számára a jogrendszert áttekinthetetlenné teszi és a szocialista törvényesség, az állami fegyelem gyengüléséhez vezet. A beszámoló ismertette a Nemzetgyűlés 1964. szeptember 24-én elfogadott határozatát, mely szerint a miniszterek és más központi szervek vezetői a törvénytervezetek téziseit az új törvény

kiadásának vagy a hatályban levő törvény megváltoztatásának szükségességét bizonyító gazdasági-politikai elemzéssel együtt kötelesek a nemzetgyűlés állandó bizottságainak bemutatni. E határozat szerint a kormány tagjai és más központi intézmények vezetői kötelesek lehetővé tenni a nemzetgyűlési bizottság tagjainak, hogy részt vegyenek az előkészítendő törvények alapvető kérdéseinek vitájában is.

Anita Naschitz-Meirovici, a Román Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének csoportvezetője és *Ion Vintu*, a Román Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének osztályvezetője közösen készített referátumukban először elemezték az osztályakat megformálásában, kifejezésében közreható tényezők különböző formáit (a párt, a szakszervezet és más társadalmi szervek, a törvénytervezetek vitája, a jogalkalmazás stb.), ezek szerepét a jogalkotási folyamat különböző stádiumaiban. A törvényhozási mechanizmussal kapcsolatban kiemelték, hogy az utóbbi években a Román Népköztársaságban olyan tendencia figyelhető meg, amely a Nagy Nemzetgyűlés törvényalkotó tevékenységének kiszélesítésére irányul. A Nagy Nemzetgyűlés Elnöksége törvényerejű rendelet kiadása előtt összehívja a Nagy Nemzetgyűlés állandó bizottságait, és kikéri azok javaslatait.

Doku Dikov, a Bolgár Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa hozzászólásában két problémát vizsgált. Az egyik: hogyan tárgyasodik, fejeződik ki és alakul át törvénné a dolgozók akaratata? A másik: a dolgozók törvényben tárgyasított akaratának milyen visszahatása van mind a munkásosztály, mind pedig az összes dolgozók tudatára?

Beér János zárszavában hangsúlyozta, hogy a fő kutatási cél választ adni arra a kérdésre: hol születik meg a reális döntés? Ennek feltárása után tudja csak a szocialista jogtudomány megtalálni azokat a módszereket, amelyek elősegítik, hogy jogszabályaink a tudomány legkorszerűbb követelményeinek megfeleljenek.

III.

A konferencia harmadik témakörében — *a népgazdaság szerkezetének és vezetésének kérdései a szocialista alkotmányokban* — a bevezető referátumot *Kovács István* egyetemi tanár, a jogtudományok doktora terjesztette a konferencia elé.

A referátum első része a szocialista alkotmány szabályozási tárgykörének nagymértékű bővülését vizsgálta. A legújabban elfogadott szocialista alkotmányok, továbbá az új szovjet alkotmány előkészítéséhez kapcsolódó állami aktusok és államjogi irodalom tükrében egyre világosabban látszik annak a tendenciának a kirajzolódása, hogy az alkotmány a politikai és gazdasági viszonyok mellett az adott szocialista ország kulturális viszonyainak, szűkebb értelemben vett szociális tevékenységének, továbbá nemzetközi

viszonyainak fő vonásait is, tehát általában az egész állami és társadalmi tevékenység tartalmát meghatározza.

A társadalmi rendet kifejező szabályokon belül a gazdasági viszonyokra vonatkozó tételek is állandóan bővülnek. Míg a korábbi szocialista alkotmányok — az 1918-as orosz, majd az 1936. évi szovjet alkotmány hatására — elsősorban a tulajdoni viszonyokra helyezték a hangsúlyt és egyáltalán nem, vagy alig érintették a termelés szervezésével kapcsolatos kérdéseket, addig az újabb alkotmányok vizsgálata alapján megállapítható az az egyre általánosabb törekvés, hogy a szocialista alkotmányok kifejezzék a gazdaság egész szerkezetét, a gazdaság igazgatásának, vezetésének alapvető elveit, valamint az ún. gazdasági mechanizmus legjelentősebb elemeit is. Új problémaként az merül fel, hogy hol vonjuk meg az utóbbi területen az alkotmányi szabályozás határvonalát, hol zárul azoknak a termelés irányítására és szerkezetére vonatkozó tételeknek a köre, amelyek alaptörvényben való kifejezésüket igényelhetik, és hol kezdődnek azok a még mindig nagy jelentőségű részletek, amelyek akár törvényi szintű szabályozásra is számot tarthatnak, de az alkotmányi szabályozás már csak elvi vonatkozásaikat foghatja át? A referátum először a termelés igazgatására és irányítására rendelt *szervezet* alkotmányi rögzítésének lehetőségeit vizsgálta. A szocialista állam egyes időszakaiban e szervezet tagolásának más és más szempontjai kerültek előtérbe. A gazdaság szervezésének alkotmányos kifejezésére legalkalmasabbnak napjainkban a gazdaság ún. *külső és belső* igazgatásának szembeállítása látszik.

A két terület megkülönböztetése jelentős a termelés közvetlen szervezését ellátó és a belső igazgatást megvalósító egységek önállóságának foka szempontjából. Ma a szocialista államokban az egész gazdaság vezetésének központi kérdése az, hogy milyen szinten kívánja biztosítani, illetőleg jogilag is alátámasztani e szervezetek önállóságát. Nem lehet általában meghatározni a vállalati önállóság konkrét fokát az adott országban meglevő objektív adottságoktól és körülményektől függetlenül, az alkotmány azonban — legalábbis elvileg — állást foglalhat a külső és belső igazgatás viszonyának meghatározásában, éppen az adott államban érvényesülő vagy érvényesítendő alapelvet kifejezve.

A *külső igazgatás* körében a szocialista alkotmány elsőként az alapvető gazdaság-igazgatási szervtípusokat határozhatja meg, kifejezve a szervek jogi helyzetének fő vonásait, specifikumait. Ugyancsak a külső igazgatás körében vizsgálható az általános állami szervek gazdasági hatásköre, illetőleg a hatáskör alkotmányi kifejezésének problematikája. Ezek között az alkotmányi szabályozás számára nyilvánvalóan a legfelsőbb képviseleti szervek és a végrehajtó-rendelkező szerveik a leglényegesebbek. A gyakorlati tapasztalatok előtérbe állítják a legfelsőbb képviseleti szervek hatáskörének olyan irányú rögzítését, mely jelzi, hogy a terv és költségvetés meghatározásán túl, hatáskörükbe tartozik bizonyos alapvető szervezeti vagy módszerbeli kérdések

meghatározása, továbbá a gazdaság egyes területein a fejlődés alapvető irányainak kijelölése. A legfelsőbb hatalmi szervek gazdasági hatáskörének bővülése nyilván visszahat a képviselőlet összetételére, belső felépítésére is.

A *belső igazgatás* területén különösen azok a közvetlen demokratikus elemek érdemelnek vizsgálatot, amelyek a kommunista társadalmi öngazgatás kifejlődésének alapjait alkotják. Ezek némelyike — Magyarországon pl. a dolgozóknak a tervek elkészítésében, ellenőrzésében való közvetlen részvétele, a termelési értekezletek, üzemi tanácsok — már megszilárdult annyira, hogy az alkotmányi szabályozás tárgyai között is helyet kaphat.

A gazdaság területén a jogi szabályozás jellege egészen sajátos. Míg a közhatalmi-politikai viszonyok körében az az általános elv érvényesül, hogy az állami szervek csak a jogszabály végrehajtására intézkedhetnek, azaz csak olyan intézkedést tehetnek, amelyre őket a jog kötelezi, illetve jogosítja, addig a gazdaság területén a tétel fordított: elvileg minden megtehető, amit a jog nem tilt. Ezt felismerve, igen nehéz arra a kérdésre válaszolni, hogy a gazdaság vezetésének milyen részeit kell általánosan kötelező magatartási szabályokkal rendezni. Több oldalú, differenciált megközelítéssel azonban meghatározható nemcsak az általános magatartási szabályok és az ún. utasítási jog határvonala, hanem a szabályozásra megfelelő jogforrási fokozat is.

A referátum utolsó fejezete a szocialista alkotmányokban rögzített gazdasági, szociális és kulturális jogok szabályozási módját, valamint e jogok és a gazdasági viszonyok összefüggéseit elemezte. A gazdasági, szociális és kulturális jogoknak lényegében kettős tartalmuk van: egyrészt a társadalmi berendezkedés általános vonásait, alapelveit fejezik ki, másrészt alapvető állampolgári jogok. A szocialista alkotmányok azonban alig mutatják ez utóbbi jellegzetességet. A jogi biztosítékok kimunkálása még nem elég tudatos, nem eléggé általános, s olyan területeken is hiányzik, ahol ma már megértek a jogi szabályozás feltételei. A jogi garanciák részletes kibontása ezen a területen azért jelentős, mert a valóságos egyenjogúság realizálásával megakadályozzák a személyi vagy csoport-privilegiumok kialakulását.

A. P. Kosziczin, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatóhelyettese felszólalásában hangsúlyozta, hogy az első szocialista alkotmányok nagyon is érthetően nem mehetek túl a tulajdonviszonyok szabályozásán. Elfogadásuk ugyanis olyan időszakra esett, amikor még éles küzdelem folyt a politikai hatalomért, a tulajdonviszonyok megváltoztatásáért. A gazdasági életben azóta a tulajdon kérdésén kívül más, alapvetően fontos igazgatási-szervezeti kérdések is felmerültek és természetes, hogy ezek leglényegesebbjeinek az alkotmányban is kifejezést kell nyerniök. A probléma abban áll, hogy hol vonjuk meg a határt az alkotmányban szabályozott és az azon kívül eső gazdasági kérdések között. Véleménye szerint a vállalatok belső viszonyai nem lehetnek az alkotmányi szabályozás tárgyai.

Aggályát fejezte ki azokkal a törekvésekkel szemben, amelyek túlságosan ki akarják szélesíteni az alkotmány szabályozási tárgykörét.

Zarkovich Dragoje, a novisadi Jogi Kar docense Kovács Istvánnak abból a megállapításából indult ki, hogy két irányzat figyelhető meg a gazdaság jogi irányítási rendszerét tekintve a szocialista országokban: az általánosan kötelező jogi normák útján történő és az utasításokon alapuló gazdasági-igazgatási rendszer. A jugoszláv tapasztalatok és más szocialista országok tapasztalatai azt mutatják — húzta alá a hozzászóló —, hogy egyik elvet sem lehet abszolutizálni, mereven alkalmazni. A két irányzat kombinálása látszik legmegfelelőbb módszernek, s tapasztalhatjuk, hogy mindegyik irányzat igyekszik elképzelését a másik irányzat elemeivel finomítani. Az egész szocialista gazdasági tevékenységet nehéz a joggal szabályozni, a tevékenység fő tartalmát, irányát azonban ki kell jelölni, erre az alkotmány a legalkalmasabb jogszabályi forma.

Hans Dietrich Moschütz, a Potsdam—babelsbergi Állam- és Jogtudományi Intézet docense a szocialista gazdaság irányításának és a dolgozók iparigazgatásában való részvételének új formáiról beszélt. Nyomatékosan aláhúzta, hogy az új formák alkotmányos rendezése alapos felmérést, szociológiai kutatást igényel.

Eörsi Gyula, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja szerint az alkotmány nem terjedhet ki az ún. belső igazgatás rendezésére. Magyarországon — és a többi szocialista országban is — a gazdaságpolitika olyan miliőbe igyekszik a vállalatokat helyezni, hogy azok a népgazdasági célkitűzéseket lehetőleg automatikusan valósítsák meg, s csak kivételes esetben állami parancssal. Ez azt eredményezi, hogy egyre kevesebb lesz a jogi formát öltő gazdasági intézkedés. Igaz, hogy a gazdasági mechanizmus kiépítése során meg kell határozni a szervek hatáskörét, de kérdéses, hogy ezt alkotmányban kell-e megtenni? Az alkotmányi szabályozás ellen szól az is, hogy az állam gazdasági tevékenysége gyorsan, rövid időközönként változik s vitatható, hogy egy hosszabb időszakra készített jogszabályban, az alkotmányban célszerű-e a vállalati önállóságot rögzíteni?

Ion Vîntu szükségesnek tartotta a szocialista gazdaság szerkezetének, igazgatásának részletesebb taglalását a szocialista alkotmányokban. A kérdés, ami ezzel kapcsolatban felmerül: milyen legyen a *jellege* és mi legyen a *tárgya* ennek a szabályozásnak? A Román Népköztársaság alkotmánya nem szól azokról az állami szervekről, amelyek a gazdasági tevékenységet közvetlenül végzik. Az előadó véleménye szerint e szervek (vállalatok, termelő üzemek) jelegzetességének, specifikus vonásainak alkotmányos szabályozása lenne az egyik olyan elem, amivel az alkotmány rendelkezéseit ki lehetne bővíteni.

Hans-Ulrich Hochbaum, a jénai Jogi Kar docense utalt arra, hogy a szocialista országokban jelenleg a gazdasági-építő, és kulturális-nevelő

munka áll a közérdeklődés középpontjában. Ez tükröződik a legújabb szocialista alkotmányokban is. Ma már a szocialista államjogászoknak nem csupán az a feladata, hogy megvizsgálják mennyiségileg milyen elemekkel bővíthetők az alkotmányok gazdasági vonatkozású szabályai, hanem az is, hogy kidolgozzák az alkotmány egész szerkezetének megváltoztatására irányuló elképzeléseiket. A gazdasági tevékenység alkotmányi szabályozását illetően ahhoz az állásponthoz csatlakozott, mely nem csupán a szervezeti elemek alkotmányi rögzítését tartja lehetségesnek, hanem az irányítás alapvető tartalmi elemeit is.

Karel Bertelmann, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa írásban megküldött hozzászólásában azzal érvelt, hogy a gazdaság vezetése napjainkban is politikai jellegű, mégha a technikai jellegű kérdések nagyobb hangsúlyt is nyertek. Igen érdekes és újszerű a gazdaság alkotmányi szabályozásának kiszélesítésére vonatkozó további érvelés is. Egyre nagyobb jelentőségre tesz szert az a kérdés, hogy a társadalom mit és mennyit *akar* termelni. Ezekről az arányokról és mutatókról határozatot csak a szuverén nép hozhat, illetve annak képviselői intézményei dönthetnek. A személyi kultusz idején azonban a képviselői szervek szerepe formálissá vált, a valódi hatalom a végrehajtó szervek és azok bürokratikusán dolgozó hivatali apparátusa kezében összpontosult. Ha azt akarjuk, hogy a képviselői szervek mint hatalmi szervek ténylegesen vezető szerepet töltsenek be, figyelembe kell venni, hogy a szocialista állam — a kapitalista állammal szemben — új funkciókat gyakorol, vezeti a gazdaságot és meghatározza a kulturális élet fejlődésének irányát. Jelenleg azonban képviselői szerveink lényegében el vannak szakítva a szocialista állam tevékenysége fő területének irányításától, a gazdasági szervező munka végzésétől. Ily módon a képviselői szervek útban vannak afelé, hogy a szocialista építés vezetését ténylegesen szervező apparátus formális díszévé váljanak. A képviselői szerveket tehát úgy kell megszervezni, hogy azok teljes mértékben, a szocialista értelemben, s nemcsak a hagyományos hatalmi-uralkodói értelemben vett szuverenitás képviselőivé váljanak. Erről az oldalról vizsgálva a gazdaság irányításának kérdését, nem lehet vitatni alkotmányos szabályozás szükségességét.

Lőrincz Lajos, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa dokumentálta, hogy a legújabb szocialista alkotmányok nagy lépést tesznek abba az irányba, hogy a társadalom egész struktúráját kifejezzék. Erre nemcsak a gazdaságra vonatkozó szabályok bővülése a bizonyíték, hanem méginkább az a tény, hogy a társadalmi rend tételei között rendezik a kulturális és tudományos viszonyok alapkérdéseit, alapintézményeit is. E rendelkezések egyik alapvető jellegzetessége, hogy a gazdasági jellegű kérdésekhez erősen kapcsolódnak, s jelzik e két terület szoros egymáshatását, együttes rendezésének szükségességét. Napjainkban, amikor a tudo-

mány termelőerővé válik, s a kulturális fejlődés problémáinak eredményes megoldása a gazdasági előrehaladás egyik alapvető biztosítéka, a gazdaságra vonatkozó kérdések alkotmányi szabályozásának erre az objektíve meglevő szoros összefüggésre tekintettel kell lenni.

Kovács István zárszavában az elhangzott referátumok és hozzászólások során felvetett legjelentősebb vitakérdésekben fejtette ki álláspontját. Az első vitatott kérdésre — milyen széles legyen az alkotmányi szabályozás tárgya általában — válaszolva rámutatott arra, hogy a szocialista alkotmányok kezdettől fogva kifejezték a szocialista állam nemzetközi és kulturális politikáját. Azt hangoztatni tehát, hogy a közeljövőben elfogadásra kerülő alkotmányok se legyenek mások, mint pusztán hatalmi viszonyokat szabályozó okmányok, cleve hibás, mert olyan szocialista alkotmányra hivatkozik, amilyen a valóságban sohasem létezett. Kovács István hangsúlyozta, hogy a referátumban azokat a kérdéseket vetette fel, amelyek közül — alapos és komplex elemzés után — néhány alkalmas lehet arra, hogy a szocialista állam gazdasági-irányító és szervező tevékenységét alkotmányos szinten kifejezze.

IV.

A konferencia negyedik témaköréhez *Bihari Ottó* egyetemi tanár, a jogtudományok doktora készített bevezető referátumot „*Az államjogtudomány egyetemi oktatásának és tudományos kutatásának időszerű kérdései a szocialista államokban*” címmel.

Előljáróban megállapította, hogy a legtöbb szocialista országban az államjogi tantárgy tárgyát az *oktatandó* anyagot érintő széleskörű vita ellenére is az alkotmányok által megszabott határok figyelembevételével állapítják meg. E szerkezet mellett továbbra is hangsúlyozni kell az államjog alapjogág jellegét, s különböztetnünk kell az ún. tiszta és vegyes államjogi szabályok között, amelyek közül mindkettő, de különösen az utóbbi vonatkozásában jelentkezik az államjog *alapozó* jellege. Ez felveti a kérdést: eszerint az államjogtudomány oktatását teljesen propedeutikus jellegűnek kell-e tartanunk? Előadó álláspontja szerint nem, mert az alapvető állami és jogi fogalmak oktatására egy bevezető, enciklopédikus jellegű diszciplína szolgál. Az államjogtudomány ehhez képest csak részben alapozó jellegű, nem az általános műveltség és a jogtudomány között próbál hidat verni, hanem az egész államszervezetet mutatja be működésében és hatásaiban, azaz a jogi oktatás során egymástól meglehetősen elszigetelt jogtudományi ágazatok összekapcsolását teszi lehetővé. Ha az államjog sajátos és csupán e tantárgy keretein belül előadandó normák, az ún. „tiszta” államjogi szabályok oktatása háttérbe szorulna valamiféle általános állami-jogi propedeutika javára, ilyen

esetben nem kaphatna megfelelő súlyt a legfontosabb államjogi intézmények konkrét szabályozásának oktatása. Ezért a jogi fakultásokon az államjogtudományt mindkét összetevőjével kell oktatnunk, leválasztva arról az általános bevezető tanokat. A közel egyenlő arányok kialakítása mellett oktatni kell tehát a vegyes államjogi szabályokat — melyek a legvilágosabban tükrözik az alkotmányos szabályozás hatásait, az alkotmányosság jelentőségét —, valamint a tiszta államjogi normákat, mely nemcsak szakmailag, hanem politikailag is igen nagy fontosságú, ügyelve arra, hogy az alkotmányegységében szemléljék a hallgatók az államjogi normákat, elkerülve az alkotmány említett rendelkezéseinek szembeállítását.

A jogi oktatás során a hatályos jogot teljes részletességgel kell megismertetni a hallgatókkal. (Az államjog vonatkozásában ez azt jelenti, hogy alkotmányi szinten, a tiszta államjogi jogviszonyok esetében pedig a teljes államjogi szabályozás szintjén.) Emellett nagy gondot kell fordítani a fejlődés irányainak bemutatására is. A legdöntőbb az *élő jog*, a mindennapos élet jogi gyakorlatával való ismerkedés. Az élő jog oktatása az államjog területén azt jelenti, hogy nem csupán az alkotmány politikai jelentőségét kell előtérbe állítani, hanem nagy súlyt kell helyezni az élő alkotmány, az eleven államjogi szabályozás oktatására is. Nagy figyelmet kell fordítani az államjogi részlet-jogszabályok bemutatására, valamint igen hasznos lenne, ha az államjogi szabályokkal összefüggő bírósági elvi döntéseket és a bírói gyakorlatot is megismertetnék a hallgatókkal az oktatás során. Ami az oktatási formákat illeti — abból következően, hogy hosszabb időn keresztül az alkotmány politikai jelentőségét emelték ki, s még az oktatás során sem hangsúlyozták eléggé az alkotmány jogi oldalát, az államjog gyakorlati feldolgozása még más tantárgyakhoz képest is lemaradt. A jelenleg érvényesülő szemléletmód azt igényli, hogy az „*ex catedra*” oktatási formák arányának csökkentésével növeljük a gyakorlati, szemináriumi óraszámok arányát.

Az államjogtudomány *kutatásának* problémáival kapcsolatosan szerző kiemelte, hogy a konkrét szociológiai vizsgálat, a társadalmi valóság adott időpontban történő konkrét elemzése nagyobb hatással lehet a törvényekre és egyéb jogszabályokra (így az alkotmányba nem foglalt tiszta államjogi szabályokra is), mint az alkotmányra, ezek ugyanis a gyorsabb időközönként bekövetkező társadalmi-politikai változásoknak jobban ki vannak téve. E *részletszabályok* könnyebben változtathatók, éppen ezért ezeknél feltétlenül szükséges állandóan és rendszeresen felvetni a gyakorlat szükségleteit, már csak azért is, mert gyakran az elkésett részletszabályozások kedvezőtlenül befolyásolják az általános alkotmányi normák hatályosulását is.

Az államjog *segédtudományai* elsősorban a szociológia, az általános szervezéstudomány, a politikai gazdaságtan és a gazdaságföldrajz. A *szociológia* tekintetében főként a politikai szociológia, a kulturális területek és a társadalmi ellenőrzés szociológiája, továbbá az ipari és az üzemi szociológia segít-

heti az államjogi vizsgálatokat. Az *általános szervezéstudománnyal* kapcsolatban az államjogot érintően elsősorban az a kérdés vár feleletre, vajon lehetséges-e a szocialista államban egységes szervezési feltételek biztosításával az állami és társadalmi szerveket, intézményeket működtetni? Ezzel összefüggésben annak a véleménynek adott kifejezést, hogy a szocialista társadalomban a szervezéstudományi kérdések bizonyos egységét, általánosságát el lehet és el is kell érni. Az *államépítéstudománnyal* kapcsolatban kifejti, hogy annak különválasztása az államjogtól és az államigazgatási jogtól — esetleg más jogágaktól is — merev jogi pozitivizmus felé tolná el a jogtudományi ágakat, hiszen a legfontosabb szervek mindennapos tevékenysége, gyakorlata kikerülne az említett jogágzatok tematikájából. Az államjogi kutatás és oktatás igen fontos módszere az *összehasonlító módszer* alkalmazása. Az államjogtudomány ebből a szempontból a történeti összehasonlítás, továbbá az ugyanazon korszakra azonos gazdasági-társadalmi alapon létrejövő államjogi intézmények összehasonlító vizsgálatában érdekelt. A történeti összehasonlításra még akkor is szükség van, ha egy korábbi történeti korszak intézményei az állam osztálytartalma és funkciói miatt természetszerűen különböznek a szocialista állam intézményeitől. A történeti módszer felhasználása mellett az államjogtudomány művelőinek az államjog egy-egy intézményét a nemzetközi szocialista tapasztalatok alapján kell vizsgálni, ennek eredményeként kell levonni azokat a következtetéseket, amelyeket a fejlődés közös vonásai lehetővé tesznek — elkerülve az indokolatlan uniformizálást. Végezetül rámutatott, hogy az összehasonlító módszer széleskörű alkalmazásának hatással kell lennie az oktatás módszereire is.

A referátum vitájában elsőként *D. A. Kerimov*, a leningrádi egyetem jogi fakultásának tanára szólalt fel. Felhívta a figyelmet arra, hogy az állam- és jogtudományi kutatásban a jogi normák elemzésén kívül igen fontos a jogi jelenségeket létrehozó okok és feltételek, valamint a jogi normák életben való megvalósításának vizsgálata is, hiszen a jogi normák tökéletesítése csak ezek elemzésének segítségével érhető el. A kutatás módszerei a dialektikus materializmus tételein alapulnak, ez azonban kiegészül a különböző szaktudományok kutatási tárgyának sajátos jellegéből adódó speciális módszerekkel, ezekben konkretizálódik. A továbbiakban elemezte a komplex kutatások jelentőségét, a szociológiai, a statisztikai és a jogösszehasonlító módszer felhasználásából eredő lehetőségeket.

Aleksander Fira, a novisadi jogi fakultás tanára ismertette a jugoszláv államjogi oktatás rendszerét s az ezzel összefüggésben felmerülő problémákat. Kiemelte, hogy az egyetemek autonómiájából eredően Jugoszláviában nincsen központi szerv által előírt, mind a 9 jogi fakultásra kötelező tanterv, hanem ennek megállapítása kifejezetten az egyes fakultásokra tartozik. Ennek ellenére lényegileg csupán kétféle rendszer ismeretes — az egyik, amely az alkotmányjog normatív vonatkozásaira, jogi jellegére helyezi a súlyt, míg a másik

elsősorban az alkotmányjog politikai vonatkozásait helyezi előtérbe. Az eltérő rendszerek mellett azonban törekednek arra, hogy a fakultások autonómiájának érintetlenül hagyása mellett egyeztessék az államjogi oktatás tanterveit. Kifejtette, hogy az egyetemi oktatás szorosan egybefonódik a tudományos kutatással, ugyanis az egyetemi oktatók vagy az egyetemi intézetekben, vagy pedig az egyetemen kívüli tudományos kutatóintézetekben kutatómunkát is végeznek.

Sylwester Zawadzki, a varsói jogi kar tanára a bevezető referátumhoz kapcsolódva rámutatott, hogy az államjogi kutatás nem korlátozódhat az államjogi részszabályok vizsgálatára, hanem elemeznie kell az alkotmányos alapelvek gyakorlati megvalósítását is. Széles körben kell felhasználni a szociológiai módszereket az államjogtudományban, tehát nem csupán a részszabályok, hanem az alkotmányos alapelvek megvalósítási fokának meghatározásában is, ezeket a tényezőket összefüggésükben kell szemlélni, nem szabad azokat elszakítani egymástól. Ha nem kutatnánk az alkotmányos alapelvek megvalósításának kérdéseit, illetve az eltérő gyakorlat kialakulásának valódi okait, a szocialista államjogtudomány nem tudna hatást gyakorolni az alkotmányosság további fejlesztésére. Ismertette a lengyelországi empirikus kutatások módszereit és tapasztalatait, különösen azzal a vizsgálattal kapcsolatban, melyet a népi tanácsok tevékenységére vonatkozóan folytattak le.

Péteri Zoltán, az Állam- és Jogtudományi Intézet osztályvezetője, az állam- és jogtudományi kutatások módszertanával kapcsolatban kiemelte, hogy az egyes szaktudományok feladata az, hogy a dialektikus materializmus módszertani alaptételeit a maguk területén alkalmazva továbbfejlesszék, gazdagítsák az illető tudományág sajátos jellegéből fakadó elemekkel. Rámutatott az állam- és jogtudományi vizsgálatok kettős követelményeire, vagyis ki kell dolgozni az állami és jogi jelenségek más társadalmi jelenségekkel való összefüggéseit, másrészt alapvető feladat az állami és jogi jelenségek jogi szabályozottságának elemzése. Hozzászólásának második részében kifejtette, hogy a marxista leninista állam- és jogtudomány is szembekerül a társadalmi célkitűzések, értékelések tudományos igazolhatóságának problémájával — az „érték-probléma” megoldása azonban a dialektikus materializmus iránymutatásainak felhasználásával nem jelent ismeretelméleti nehézségeket, az értékek feltárása a tudományos kutatások számára mindenképpen hozzáférhető. Ilyen értékeknek tekinthetők ma az állampolgári jogok, amelyek kibontakoztatására — éppen az objektív törvényszerűségek érvényesítése céljából — a jog eszközeivel is törekednünk kell.

Ju. G. Barabasev, a moszkvai egyetem jogi fakultásának docense az alkotmány jellegéről folytatott vitához kapcsolódva felszólalásában úgy foglalt állást, hogy a szocialista alkotmánynak nem csupán a politikai és gazdasági viszonyokat, hanem a szocialista társadalom kulturális és egyéb lényeges viszonyait is tükröznie kell. Lényegileg egyetértett Borisz Szpaszov álláspont-

jával, miszerint kívánatos lenne az alkotmány szabályainak megtartásáról szervezetileg is gondoskodni, ennek megvalósítási módja azonban elméletileg korántsem tekinthető kidolgozottnak. Kifejtette, hogy a „szovjet építés” tudományát nem tartja azonosnak a szocialista szervezéstudománnyal, ez ennek csupán egyik részét alkotja s nem tekinti a szovjet építés tudományával befejezettnek a szocialista szervezéstudomány kidolgozását.

Martonyi János egyetemi tanár helyesnek tartotta, hogy az alkotmány politikai jelentőségének hangsúlyozása mellett az oktatás során az alkotmány, valamint a többi államjogi szabály jogi jelentőségének kiemelésére is nagy figyelmet fordítsanak.

Borisz Szpaszov felszólalásában kiemelte az államjog jogi jellegű oktatásának fontosságát. Ismertette a bulgáriai államjogi oktatás rendszerét és sajátosságait, külön kiemelve a szófiai jogi fakultás tantervébe éppen ez évben bevezetett „néptanácsok építése” elnevezésű tantárgy jelentőségét. Hangsúlyozta, hogy „a néptanácsok építése” nevű tantárgy a „szovjet építés” tudományával nem azonosítható, ugyanis azt elsősorban jogi diszciplínaként fogják fel.

M. A. Nudelj, az odesszai egyetem jogi karának tanára írásban megküldött referátumában az alkotmánnyal kapcsolatos különböző burzsoá nézetek tudományos kutatásának fontosságára hívta fel a figyelmet, majd az imperalista államokban az alkotmányosság felszámolására irányuló burzsoá nézeteket elemezte és bírálta.

Bihari Ottó a felszólalásokra adott válaszában kitért az azokban jelzett fő problémákra, ezek közül is külön kiemelve a „szovjet építés” tudományára, valamint az államjogi oktatás politikai, illetve jogi jellege közötti arányok helyes kialakítására vonatkozó kérdéseket.

*

A konferencia záróülésén az egyes delegációk nevében felszólaló küldöttek annak a meggyőződésüknek adtak kifejezést, hogy a háromnapos tanácskozás jelentősen elősegítette a szocialista alkotmányfejlődés elméleti kérdéseinek tisztázását. Igen hasznosnak bizonyult abból a szempontból is, hogy alkalmas fórumot teremtett a szocialista államjog aktuális problémáinak megvitatására, nagymértékben hozzájárult a szocialista államjogtudomány művelői között az együttműködés további elmélyítéséhez.

A háromnapos tanácskozás után a konferencia *Kemenes Béla*, a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara dékánjának zárószavaival fejezte be munkáját.

A XXI. NEMZETKÖZI MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KONGRESSZUS

VAYER LAJOS

Az elmúlt esztendő őszén ismét összegyűltek a világ művészettörténészei, hogy hagyományos időszaki seregszemléjükön számot adjanak tudományuk fejlődéséről, kutatási területükön elért új eredményeikről és felmerült aktuális problémáikról. A Comité International d'Histoire de l'Art 1964. év szeptember hó 14—19. napjain Bonnban rendezte meg a Nemzetközi Művészettörténeti Kongresszust, a huszonegyediket abban a sorban, amely a csaknem száz esztendeje, 1873-ban Bécsben tartott első kongresszussal vette kezdetét. A magyar művészettörténettudomány hosszú évtizedeken keresztül tartó távollét után ezúttal újból méltóképpen vett részt az összejövetelen, és ez a tény önmagában indokoltá teszi, hogy ne csak a legutóbbi kongresszusnak eseményeit regisztráljuk, hanem a nemzetközi szervezet múltjára és hazánk-
nak ebben játszott jelentős szerepére is visszapillantást vessünk, különös tekintettel arra, hogy annak idején 1896-ban a negyedik művészettörténeti kongresszus színhelye a millenniumot ülő Magyarország fővárosa, Budapest volt.

E századvégi budapesti kongresszus több szempontból is tudomány-
történeti jelentőségű. Az említett bécsi, és az arra következő 1893-ban Nürnbergben, majd 1894-ben Kölnben tartott kongresszusok a művészettörténet fejlődésében a Sedlmayrtól tudománnyá válásnak nevezett folyamatnak azt a stílustörténeti szakaszát vezetik be, amelyben a német művészettörténet-
tudomány hegemoniája az összejövetelek színhelyében is kifejezésre jutott. Fontos fordulatot hozott éppen a szervezett együttműködés nemzetközi jellege szempontjából a magyar fővárosban tartott kongresszus, amely az 1898-ban Amsterdamban tartott következővel együtt, ha csak néhány esztendőre is, némi változatosságot jelentett a vendéglátó országok sorában. Utánuk 1900-ban Lübeck, 1902-ben Innsbruck, 1907-ben Darmstadt, végre 1909-ben München városa fogadta falai között a művészettörténészek egyre növekvő táborát, hogy azután hosszú időn keresztül, egészen az elmúlt esztendőig ne német földön kerüljön sor a nemzetközi seregszemlékre. Mindenesetre a hajdani budapesti összejövetelen is legnagyobb számban a német és osztrák tudósok jelentek meg, közöttük tudománytörténetünk korszakalkotója, kutatásaink evolucionista szellemű úttörője: Alois Riegl, mellette Karl Lützow, aki a

kongresszus elnöke volt, és Josef Strzygowski, aki a Kelet jelentőségének hangsúlyozásával gazdagította az európai művészettörténet horizontját, — mind bécsi professzorok, a századelő vezető iskolájának képviselői. A többi nemzethől ideérkezett szépszámu tudós közül — francia, olasz, angol, belga, holland, cseh, dán és lengyel művészettörténészek — harmincan jelentek meg, csak a hágai A. Brediust, a Rembrandt-kutatás úttörőjét, a londoni J. P. Richtert, a Leonardo-iratok első forráskiadóját és a prágai J. Neuwirthet, a cseh középkori festészet történetének korai művelőjét emeljük ki. A magyar kongresszusi tagok között ott találjuk nemcsak a művészettörténet — Pasterner Gyula, Czobor Béla, Térey Gábor, Lederer Sándor —, a történelem — Fraknói, Schönherr, Áldásy —, az irodalomtörténet —, Beöthy, Riedl —, a régészet —, Hampel —, az esztétika — Alexander — reprezentánsait és a múzeumok vezetőit — Kammerer Ernő a Szépművészeti, Radisich Jenő az Iparművészeti, Szalay Imre a Nemzeti Múzeum részéről —, hanem az egykorú hazai művészet nagyjait is, élükön Szinyei Merse Pállal, Schulek Frigyessel és Rippl Rónai Józseffel. Hiányzott azonban már hazai tudománytörténetünk legnagyobb egykorú egyénisége Pulszky Károly, akit — ugyanakkor, amikor a kongresszus hivatott szakértőinek szemléje igazságot szolgáltatva az általa Szépművészeti Múzeumunknak vásárolt nagyszerű alkotások sorának — az országból messze űzött már a millenniumi korszak politikai intrikája.

A budapesti kongresszuson elsősorban az osztrák és a cseh kutatók tartottak előadásokat hazájuk középkori művészetének kérdéseiről, továbbá metodikai és muzeológiai problémákról. A magyar művészettörténészek az országos kiállítás művészeti részének bemutatására és az újonnan alapított budapesti múzeumok anyagának ismertetésére szorítkoztak, és nem kis jelentőségűvé vált a magyar művészet kutatásának jövőjére az a tény, hogy múltjának monumentális emlékei az egyetemes művészettörténet illusztris szakemberei számára lehetővé tett autopszia útján ez alkalommal lettek integráns részeivé az európai művészeti múlt studiumának. A kongresszust még egy fontos esemény örökölte meg tudománytörténetünkben. Ezen az összejövetelen hozták meg a végleges határozatot a firenzei művészettörténeti kutatóintézet megalapítására, rendelték el az intézet működési szabályzatának kidolgozását, és választották meg az olasz és német művészettörténet-tudomány közös történetében napjainkig kiemelkedő helyet elfoglaló intézet első igazgatóját, Heinrich Brockhaus lipcei professzor személyében. Végre azzal is útját törte a budapesti kongresszus a művészettörténettudomány nemzetközi elismerésének, hogy míg Bécsben a szakemberek egymás között tanácskoztak, Nürnbergben és Kölnben még csak a városi funkcionáriusok kapcsolódtak be részvételükkel, addig Budapesten a kongresszus immár az egész ország ünnepi programjába illeszkedett bele, és az állam a maga ügyének tekintette a nemzetközi összejövetel sikerét. Szép szimbólumként őrizzük annak emlékezetét, hogy a firenzei intézet céljára egy magyar művészet-

pártoló historikus püspök, Bubits Zsigmond adományozta az első kétszáz aranyforintot.

Az említett német városokban tartott kongresszusok után az első világháború előtti években még egyszer, 1912-ben Rómában gyűltek össze a művészettörténészek, majd csaknem tíz esztendőnek kellett eltelnie, hogy 1921-ben Párizsban újból összeülhessen az immár tizenegyedik nemzetközi kongresszus, a francia művészettörténettudomány világviszonylatban kivívott rangját reprezentáló párizsi iskola mestereinek, André Michel és Paul Vitry professzoroknak vezetésével. A két világháború között az európai fővárosokat sorra felkereső seregszemléken Magyarország részvétele egyre jelentőségteljesebb lett, és ez a tény elsősorban a budapesti tudományegyetem nagynevű professzorának: Gerevich Tibornak volt köszönhető. Az ő munkásságának tudománytörténeti értékelése, kultúrpolitikai tevékenységének bonyolult problematikájával egyetemben még időszerű feladataink közé tartozik, azonban azok az érdemei, amelyeket a magyar művészettörténeti kutatás nemzetközi megbecsültetése terén szerzett, ma is vitathatatlanak tarthatók.

Az újabb hosszú szünet után, 1930-ban Brüsszelben tartott kongresszusnak már nyolcszáznál több tagja volt, és ez a szám a nemzetközi érdeklődés folytonos növekedéséről tett tanúságot, hiszen a párizsi kongresszus létszáma alig haladta meg a hatszázat. A három szekcióban csaknem kétszáz referátum hangzott el, és a kongresszus leglényegesebb eredményeként a flamand majd belga művészet európai korrelációinak tisztázását könyvelhette el amellet, hogy a művészettörténet felső- és középfokú oktatásának és a művészeti kritikának kérdésköreit elsőnek kapcsolta be a kongresszusok programjába. A protagonisták sorából Adolfo Venturit, az olasz művészettörténet nagy szintézisének megalkotóját — előadása az olasz reneszánsz művészeti irányzatainak ellentéteit fejtette ki —, fiát Lionello Venturit, a művészeti kritika első történetének szerzőjét, Paul Vitryt, a francia gotika és M. J. Friedländert, a régi németalföldi festészet nagy kutatóit, Hans Tietzét, a művészettörténeti módszertan első rendszerezőjét, Henri Focillont, az ikonográfiai hagyományú francia kutatás stilisztikai megújítóját, Paul Ganzot, Holbein monográfusát emeljük ki, megemlítvén mellettük az azóta elsők közé emelkedett professzorokat, a prágai J. Cibulkát, a londoni H. Readet, a varsói M. Walickit és az annak idején hamburgi E. Panofskyt. A kongresszus elnöke — azóta is a vendéglátó ország adja a házigazda személyében egyben az elnököt is — Leo van Puyvelde belga professzor volt, akit még a bonni kongresszus is díszelnökeként üdvözölhetett, és aki a nemzetközi szervezet kibontakoztatásának, majd a második világháború utáni új felvirágoztatásának munkájában előrehaladott kora ellenére változatlan energiával fejtette ki aktivitását. Magyarországot válogatott küldöttség képviselte, Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum nagyemlékű főigazgatója, Hekler Antal és Gerevich Tibor, a budapesti egyetem tanárai, Horváth Henrik és Ybl Ervin magántanárok, Rózsaffy

Dezső a Szépművészeti Múzeum konzervátora, — hozzájuk némi lokálpatriotizmussal számíthatjuk a külföldre származott Tolnay Károlyt is, akkor a hamburgi egyetem docensét, akiből azóta a Michelangelo-kutatás nemzetközi tekintélye vált. Közülük a szekciók elnökei között Petrovics és Gerevich, titkárai között Hekler, Ybl és Rózsaffy szerepeltek. A program során Gerevich a középkori magyar festészetről, Hekler a barok stílus problémáiról Magyarországon, Horváth a barok gobelin-manufaktúrák üzeméről, Ybl a XIX—XX. századi magyar építészetéről, Rózsaffy a francia festészet XIX. századi hatásáról a magyar festészetre tartottak előadásokat, továbbá távollétében felolvasásra került Hoffmann Editnek a Szépművészeti Múzeum konzervátorának előadása is a régi rajzok attribúciójának metodikájáról. Tolnay már ekkor is Michelangelo korai korszakának fejlődéstörténeti kérdéseiről értekezett.

A brüsszeli kongresszus tudománytörténeti korszakát híven illusztrálja Puyvelde központi helyet elfoglaló referátuma a művészettörténettudomány módszeréről, melyből néhány passzus idézése idekíváncozik. „A művészettörténet éppoly exakt törekvésű, mint a többi tudomány... a művészi szépség megnyilvánulásainak folyamatát mutatja be, annak fejlődési vonalát rajzolja meg, okait és hatásait határozza meg, eszméjét és mozgató erejét fejt ki, és mindezt ugyanolyan pontos megfigyeléssel, következetes ítéletalkotással, világos módszeralkalmazással teszi, mint amilyent az exaktnak nevezett tudományok használnak eszközül. Az exegetikus művészetmagyarázat még nem művészettörténet, — úgy ahogy a klinikus gyakorlat még nem orvostudomány... A művészettörténettudomány annak a koncepciónak a fejlődését kutatja, amelyet az ember önmagáról és az őt körülvevő világról alkot magának, úgy ahogy ez a koncepció a művészek által alkotott formában megnyilatkozik. A kutatás folyamán a megállapítások, a feltevések és a kielemezések szakaszai után a szintézisnek kell elkövetkeznie, bár ettől oly sok kutató tartózkodik, megállapodván a datálás, az attribuálás, az ikonografizálás kérdésköreiben, melyek kivétel nélkül értékes elemeket szolgáltatnak a kutatáshoz, ám önmagukban csak a tudomány kiskereskedői (boutiquier) tevékenységei maradnak. A művészettörténetnek el kell érkeznie a világ művészeti áramlatainak olyan szintéziseihez, amelyek a legtávolabbi és egymástól legkülönbözőbb népeket is egybekapcsolják. Ha a kutatás ezt az utat járva ésszerű, finom és érzékeny marad, úgy a szintézis is széles, biztos és tiszta lesz.” Valóban e passzusok a történettudományok modern korszakának dokumentumai, amelyben a művészettörténet immár elérte fejlődésének azt a fokát, amelyen a kutató akár a formai stílusvizsgálat, akár a tartalmi témaelemzés felől közeledik is szigorú módszerességgel követett pályáján, mindenképpen a művészet múltjának, mint az egyetemes történeti fejlődés részének vagy oldalának szintetikus koncepciójához kell érkeznie. Kétségtelen, hogy Puyvelde ideológiai alapja idealisztikus, azonban a dialektikusabb szempontok

historikus alkalmazásának igénye nem tagadható meg tőle. Így ha a kongresszus magyar résztvevőinek referátumai hazai tudományosságunk helyzetének megfelelően a szintézisre való törekvés szellemtörténeti aspektusát tükrözték is, egész korszakokat átfogó és centrális módszertani problémákat felvető témáikban nemcsak a magyar művészet múltját az egyetemes művészettörténet kutatóival való megismertetés lehetőségének okos kiaknázása, hanem a faktologus részletstudiumokból a fejlődés rekonstrukciója felé bontakozó vizsgálatok szükségességének tudata is megnyilatkozott.

A brüsszeli kongresszus záróülésén terjesztette elő ugyancsak Puyvelde az immár negyedik évtizedét élő nemzetközi szervezet új és szilárdabb formájára vonatkozó javaslatot, melynek eredményeképpen az mint Comité International d'Histoire de l'Art fejtí ki napjainkig is működését. A CIHA célja három pontban foglaltatott össze: 1. A művészeti alkotások történeti magyarázata és esztétikai értékelése szempontjából fokozott figyelmet kell fordítani a módszertani kérdésekre. 2. A művészettörténeti kutatásokra fel kell hívni a más történeti tudományok művelőinek figyelmét is. 3. A műemlékek és műtárgyak konzerválásának és különösképpen a muzeográfiának, továbbá a publikációknak és a bibliográfiának a területén közösen kell tanulmányozni a legcélravezetőbb utakat és módokat. A CIHA praktikus teendőit a következőkben jelölték ki: a kongresszusoknak a lehetőséghez képest háromévenkénti megrendezése, ezek közérdekű tematikájának a megvitatásra való felkészülést idejekorán biztosító meghatározása, a nemzetközi komitében egy vagy két taggal képviselt nemzeti komiték alakításának előmozdítása, állandó kapcsolat létesítése és biztosítása mindenekelőtt az egyetemekkel, továbbá a múzeumokkal, könyvtárakkal és gyűjtőkkel, az aktuális problémákról értesülések szerzése, végre egy bulletin publikálása. A Comité International első elnökéül Puyvelde, alelnökeül Friedlándert és Vitryt, titkárául Ganzot választották meg. A Comité húsz tagja között hazánkat Petrovics Elek és Gerevich Tibor képviselték.

A brüsszeli kongresszus után egészen a második világháborúig sikerült betartani a kívánatos háromévenkénti fordulót. 1933-ban Stockholmban, 1936-ban Baselban és 1939-ben, közvetlenül a kongresszusok múzsáit is hallgatásra kárhóztató katasztrófa előestéjén, Londonban gyűltek össze a művészettörténettudomány művelői. E kongresszusok közül elsősorban a stockholmi volt jelentős Magyarország részvétele szempontjából, mert ezt követően vette kezdetét Gerevich Tibor titkári tisztsége a Comité International d'Histoire de l'Art elnökségében. Stockholmban ezerkétszáz művészettörténész részvételével már tizenkét szekcióban folytak a tanácskozások, és jelentkezett már a későbbi kongresszusok kissé túl sok irányban egyszerre induló és éppen emiatt szétforgácsolódo tevékenységének veszélye is. Az előkészítő tárgyalások folyamán hosszas vita kerekedett a kongresszus tárgy körének kiterjesztéséről

időben és térben, az ázsiai és amerikai művészet, a prehisztorikus korszakok művészete, az iparművészet és népművészet problematikájának területeire. Mint később a kongresszus elnökévé választott stockholmi professzor, Johnny Roosval mondotta megnyitó beszédében: „Az a kötelességünk, hogy utakat törjünk és hidakat építsünk, hogy könnyítsük meg a közlekedést a művészet-történet legkülönbözőbb területei között, a keresztény és a buddhista művészet, az európai és az amerikai művészet, az előkelő rétegek és a népi tömegek művészete, a fehérek és a sárgák, az indiánok és a négerek művészete között.” Noha végül is azt a határozatot hozták, hogy a tárgykör kiterjesztésére javasolt témák csak a keresztény európai művészet korrelációinak szempontjából és a stockholmi múzeumok vonatkozó gazdag gyűjteményi anyagaival kapcsolatban kerülhetnek napirendre, mégis jelentős tudománytörténeti jelenség, hogy a hagyományosan egyetemesnek nevezett európai, azaz első-sorban nyugat-európai művészet történetének kutatása hogyan kénytelen kitörni korlátai közül, és lép fel ebben a fejlődési korszakban egyre határozottabban a valóban teljesebb értelmezésű történetiség követelményével. Ugyancsak jellemző az a tény is, hogy ezt éppen az európai művészet egyik periférikusnak tartott provinciájának kutatói, a skandináv művészettörténészek képviselték, és így természetes következménynek tekinthetjük, hogy a stockholmi kongresszus eredményei közül kiemelkedtek az észak-európai országok művészettörténetére vonatkozó referátumok, továbbá a művészeti geográfia kérdéskörébe tartozók, mely utóbbit Roosval mint a korszerű kutatás egyik döntő problematikáját jelölte meg: „Mire várunk, hogy felfekessük a művészet történetének térképeit, melyek csak a művészeti adatokat veszik tekintetbe és mit sem törődnek a politikai határokkal?!”

A stockholmi kongresszus tagjai közül a már régebben is szerepelt protagonisták mellett A. E. Brinckmannt, a két háború közötti korszak reprezentatív kézikönyvének szerkesztőjét, Marcel Aubert-t, a nemzetközi szervezet második világháború utáni egyik elnökét, G. Oprescu bukaresti, W. Tatar-kiewicz varsói és H. R. Hahnloser berni professzorokat emeljük ki, — legutóbbi napjainkban mint a CIHA trésorierje játszik fontos szerepet a nemzetközi szervezet vezetésében. A magyar művészettörténettudomány részéről Gerevich Tibor mellett Felvinczi Takács Zoltán, a kelet-ázsiai művészet kutatásának hazai úttörője később szegedi egyetemi tanár, Horváth Henrik, és az annak idején fiatalabb nemzedékből Mihalik Sándor és Genthon István, továbbá Leffler Béla a Svédországban működő kiváló magyar nyelvész és kultúrhistorikus vettek részt. Közülük Gerevich a magyar művészet nemzeti jellegéről, Horváth a magyar barokk ötvösök svédországi tevékenységéről, Genthon a külföldön található magyar eredetű műkincsekről tartottak előadásokat, Felvinczi Takács, Horváth és Leffler hozzászólásokkal is szerepeltek. A korszak áldatlan közép-európai nacionalisztikus szemlélete a román és a magyar kutatók közötti ellentétekben nyilvánult meg, — ma úgy olvas-

suk a kongresszusi akták ide vonatkozó passzusait, hogy csak még több erőt merítünk belőlük az előttünk álló közös feladatok mielőbbi megoldásához. A kongresszus a szekciók mellett plenáris üléseket is tartott, melyeken elsősorban a nemzeti művészetek kezdeteinek problematikájával foglalkozó referátumok hangzottak el, közöttük Gerevich említett előadása is, aki egyébként a szekciók elnökei között is szerepelt. Mint a féléve Németországban uralomra jutott náciizmus elleni csendes, ám határozott tiltakozó gesztus került be a nemzetközi művészettörténész szervezet történetébe a megnyitó ülés emlékezetes eseménye, mikor a kongresszus a két svéd királyi herceg mellé díszelnökkévé választotta Adolf Goldschmidtet, a berlini egyetemnek hetvenesztendő professzorát, akit bár itt még a porosz tudományos akadémia képviselőjeként jelent meg, származása miatt a fasiszmus csakhamar kitiltott arról a tanszékről, melynek egyik legnagyobb felvirágoztatója, nemzedékek nevelője volt.

A Comité International d'Histoire de l'Art-nak Brüsszel óta folytatott tevékenységéről Stockholmban Puyvelde számolt be, hangsúlyozván, hogy az első esztendőkből az aktivitás középpontjában a szervezet megszilárdítása, a művészettörténet szakoktatásának tanulmányozása, a múzeumok statútumainak vizsgálata, a művészettörténeti kutató intézetek szervezeti kérdéseinek felvetése és a tudományterület nemzetközi praktikus problémái állottak.

A következő 1936-ban Bázelen és 1939-ben Londonban tartott kongresszusokon Magyarország képviselőiben ugyancsak Gerevich Tiborral élükön vonultak fel művészettörténészeink, Horváth Henrik, Mihalik Sándor, Genthon István, — a londoni kongresszusra már a második világháború vetette tudományos és emberi kapcsolatokra egyetemesen vészes fenyegető árnyékát. Majd a kongresszusok történetében immár másodszor hoztak egy decenniumon keresztül tartó kényszerű szünetet századunk politikai katasztrófái. 1949-ben Lisszabonban gyűltek össze először újból a művészettörténészek, hogy a nemzetközi szervezet minden energiát megfeszítve indítsa be a háromévenkénti nagy seregszemlék újonnan mozgásba lendülő gépezetét. 1952-ben Amsterdam, 1955-ben Velence, 1959-ben Párizs volt színhelye a kongresszusoknak és 1961-ben első ízben nem Európában, hanem Amerikában, New Yorkban került sor az immár huszadik kongresszus megrendezésére. Mind ez utolsó két évtizedben tartott összejöveteleken hazánk még nem vett részt, a párizsi kongresszuson csak két magyar referátum — Balogh Jolán és Aggházy Mária értekezései — került az előadók távollétében felolvasásra. A CIHA-val való kapcsolatunk is csak formálisnak volt tekinthető, éppen nem utolsósorban amiatt, mert hazai tudományosságunk még nem ébredt tudatára a nemzetközi szakma vérkeringésébe való szervezett bekapcsolódás döntő fontosságának, annak az oly sok régi és új tapasztalattal igazolt törvényszerűségnek, hogy a világszerte egyetemeken és múzeumokban dol-

gozó egyes kutatóknak minden nélkülözhetetlen és közvetlen egymás közötti személyes kapcsolata sem pótolhatja a nemzetközi szervezetek révén biztosítható folyamatos és következetes együttműködést a mégoly különböző világszemléletű művészettörténészek közös feladatainak sikeres megoldásában.

Ennek a napjainkban különösképpen kulturális területen egyre realisabb perspektívákban bontakozó békés együttélés idején aktuális követelményeknek a felismerése indította arra a Magyar Tudományos Akadémia művészettörténeti bizottságának vezetőségét, hogy az említett formálisan folyamatosan fennálló hivatalos kapcsolat alapján egy esztendeje lépéseket tegyen a reláció tartalmassá tételére. A velünk már speciális szakmai kontaktusban levő kollégákkal, Millard Meiss princetoni professzorral, a nemzetközi szervezetnek a New York-i kongresszus óta elnökével, Josef Cibulka prágai egyetemi tanárral, az egyik alelnökkel és H. R. Hahnloser berni professzorral, a vezetőség tagjával közöltük a magyar művészettörténészek óhaját, hogy hazánk nagymultú közreműködését a szervezett nemzetközi tevékenységben a jövőben újból folytatni kívánják, hasonlóképpen a többi baráti népi demokratikus ország szakembereihez, akik közül elsősorban a csehszlovák és lengyel művészettörténészek a legutóbbi kongresszusokon is jelentős szerepet játszottak, továbbá a szovjet kollégákhoz, akik ugyancsak állandó érdeklődéssel kísérték az ott végzett munkát. Szándékunk a nemzetközi szervezet vezetősége részéről a legszívesebb készséggel találkozott, és immár ebben az atmoszférában indulhattak el a magyar művészettörténészek az elmúlt év őszén német földön sorra kerülő huszonegyedik Nemzetközi Művészettörténeti Kongresszusra.

Ezt a tudománytörténeti tényanyagú visszapillantást szükségesnek kellett tartanunk ahhoz, hogy a bonni kongresszust és a magyar művészettörténettudomány kongresszusi részvételét méltóképpen ismertetni és értékelni tudjuk.

Kongresszusunkat a szép szeptemberi napokban a román és barokk műemlékekben, régészeti és művészeti múzeumokban gazdag Bonn városának nagymultú egyeteme fogadta, melynek épülete a hajdani választófejedelmek hatalmas parkban emelkedő rezidenciája. Az egyetem történetében a művészettörténeti tanszék is jelentős szerepet játszott, itt tanított a századfordulón Karl Justi, aki Michelangelo-kutatásai mellett Velasquezről és századáról írott magisztrális monográfiájával örököltette meg nevét tudománytörténetünkben. A világ közeli és távoli vidékeiről több mint félezer művészettörténész gyűlt egybe, legnagyobb számban szokás szerint a vendéglátó országból, azaz a szövetségi köztársaságból, azonban örömmel figyeltünk fel arra is, hogy a demokratikus német állam szakembereit is körünkben üdvözölhattuk. A németek után a nyugati kongresszusok természete szerint legtöbb kolléga az Amerikai Egyesült Államokból, továbbá Franciaországból és Olaszországból, majd Svájból és Hollandiából érkezett. A húszas létszám alatt

maradt az angol, belga és csehszlovák résztvevők száma, utánuk azonnal az osztrákok, svédek és mint ez utóbbiak ugyancsak tizenketten, mi magyarok következünk, delegációnkkal is kifejezésre juttatván a nemzetközi szervezet keretében újrainduló tevékenységünket. Ezeken a nagyobb küldöttségeken kívül a Szovjetunió, Lengyelország, Jugoszlávia, Norvégia, Dánia, Törökország, Spanyolország, Írország és az Európán kívüli országokból még Japán, Dél-Korea, Brazília és Kanada művészettörténészei jelentek meg Bonnban. Magyar művészettörténeti intézményeinkből a Szépművészeti Múzeum részéről Garas Klára főigazgató mellett Balogh Jolán, Radocsay Dénes, Fenyő Iván osztályvezetők, K. Czobor Ágnes és Gerszi Teréz muzeológusok, a Nemzeti Galéria részéről Solymár István főigazgatóhelyettes, az Iparművészeti Múzeum részéről Koós Judit osztályvezető, a Nemzeti Múzeum részéről Rózsa György osztályvezető, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszéke részéről Kontha Sándor és Boskovits Miklós az akadémiai kutatóhely munkatársai és a jelen sorok írója vettek részt a kongresszuson. Nevezettek közül három fiatal kollégánk már a nemzetközi szervezet által részükre juttatott és a kongresszus utáni héten még külön tanulmányutat lehetővé tevő kongresszusi stipendium birtokában.

A kongresszus gazdag programján — melynek szakavatott rendezését Florens Deuchler zürichi docens, szervező titkár gondos és lelkes tevékenysége irányította — a plenáris és szekciókban tartott ülések mellett számos egyéb rendezvény is helyet foglalt. A Bonnban rendezett kiállítások — közülük az egyetemi művészettörténeti intézet Wölfflin-émlékiállítás és a városi művészeti gyűjteményeknek a XX. századi német művészettörténészek, gyűjtők és művészeti pártolók arcképeit bemutató kiállítása emelkedtek ki sajátos tudománytörténeti jelentőségükkel —, a Bonn távolabbi környékére vezetett kirándulások — így Aachenbe, Kölnbe, Essenbe, Kornelimünsterbe, Essen-Werdenbe, Schwarzhofbe, Brauweilerbe, Knechtstedenbe, Altenbergbe —, melyekhez a kongresszus után a csaknem az egész szövetségi köztársaság művészeti emlékeit és múzeumait az egyéni jelentkezők számára feltáró nagyobb tanulmányutak járultak, végre a kongresszusi napok estéit igénybevevő számos fogadás, — közülük a Bonnban a város nagy szülöttéről, Ludwig van Beethovenról elnevezett ünnepi csarnokban, a Kölnben a Wallraf-Richartz múzeum termeiben, és különösképpen a barokk pompájának háborús rombolások után helyreállított fényében ragyogó Schloss Brühlben töltött baráti összejövetelek maradnak emlékezetesek. Mindezek az üléseket kísérő események kiváló alkalmat nyújtottak a szakmai megbeszélésekre — mint a hagyományos szállóige mondja, a kongresszusi folyosókon több és sokszor fontosabb történik, mint a termekben —, és a rajnai hajóúton sem a múlt romantikája vagy a jelen industrializált vedutái szolgáltatták a résztvevők legfőbb társalgási témáit. Mi magyarok jogos elégtétellel állapíthattuk meg ezúttal együttesen is azt, amit az utóbbi években a nagyvilágban jártunkban a kül-

földi kollégák körében külön-külön már konstatálhattunk, hogy a magyar művészettörténettudománynak a felszabadulás óta eltelt húsz esztendő alatt végzett munkája nemcsak a velünk közös világszemléletű tájakon, hanem azokon a vidékeken is, ahol szakterületünk hivatalos szemlélete a miénktől eltérő, sőt véle ellenkező alapokon áll, általános elismerésben és határozott megbecsülésben áll. Régi kutatóink és újabb művészettörténész nemzedékünk elért eredményei elsősorban akadémiánk idegen nyelven publikált könyvei és az *Acta Historiae Artium*ban és a múzeumi bulletinekben közzétett tanulmányok és recenziók révén valóban eljutnak mindazokhoz, akik világszerte figyelemmel követik a korszerű kutatás útjait. Keleten és Nyugaton egyaránt nagy várakozással néznek az 1965. év tavaszán rendezésre kerülő akadémiai konferenciánk elé — a gótika és a reneszánsz problémái és a közép-európai művészet tárgyköréről —, és ez nemcsak biztató, hanem kötelező érvényű a jövő tennivalók szempontjából.

A kongresszus központi tematikája „Stílus és tradíció a Nyugat művészetében” volt. A szekciók tárgykörei és vezetőik a következők voltak: korai román művészet (R. Krautheimer), 1200 körüli művészet (L. Grodecki), Michelangelo mint építész (R. Wittkower), Michelangelo mint szobrász (Tolnay Károly), Michelangelo mint festő (D. Redig de Campos), 1800 körüli művészet (L. Ettlinger), 1900 körüli művészet (N. Peusner), művészet és társadalom (G. Paulsson), stilisztika és ikonográfia (J. Bialostocki), retorika és teória (G. C. Argan), vázlat és kivitel (H. Gerson), stílus és tradíció a műemlékek restaurálásának problematikájában (F. Wolff Metternich). A kongresszus elnöke, egyben szokás szerint a Comité International d'Histoire de l'Art következő kongresszusig tartó ciklusának elnöke Herbert von Einem, a bonni egyetem professzora, és a reneszánsz művészet kiváló kutatója volt, aki a megnyitó plenáris ülésen előadását a kongresszus központi témájának szentelte, mely mint Puyvelde harminc esztendeje tartott referátuma hasonlóképpen részletesebb ismertetést követel.

Vezető gondolatait és következtetéseinek lényegét így sommázhathatjuk: A XVIII. század végéig a történetinek nevezhető stílusok korszakain keresztül a stílust teremtő erő nemcsak az új és a múlttól megkülönböztető törekvésekben nyilvánult meg, hanem a tradíció alkotó értékesítésében is: a hagyomány nemcsak reprodukív hanem produktív energiát is jelentett. A XIX. és XX. század folyamán ezek az alapok meginogtak, a művészet régi területei, a funkció, a reprezentáció, a dekoráció egyre összébb szorultak. A múlt század ikonográfiája sorra szolgáltatja a példákat arra, hogy ez a folyamat nem értékelhető egyértelműen negatív eredménnyel, mert a művészet ebben a korszakban a természet és az ember egzisztenciájának újabb mélységeit fedte fel, és ezek új tematikákat szabtak elébe. Az elébb a keresztény művészet hagyományaitól az antikvitás segítségül hívásával szabadulni kívánó művészet a mi századunkra elérkezett oda, hogy minden tradíció kötelékét lerázza

magáról, és ősi kezdetek forrásából (Ursprünge) merítse a megújulás energiáit. De ezzel párhuzamosan éppen a történeti tudat kialakulásától meghatározott művészettörténeti kultúra következtében ezek az eredeti kezdetek távolodtak el még messzebbre, és a historizmus relativizmusa minden történetinek nevezhető stílus példaképpen való követését lehetetlenné tette. „A hagyományos tartalmak elvesztették minden kötelező érvényüket.” Kétségtelen, hogy ez a folyamat a művészet nagyfokú elszegényedésével sőt hosszantartó veszélyeztetettségével járt, azonban az is kétségtelen, hogy emiatt a művészet hivatása semmivel sem lett kisebb és kevesebb, hanem ezáltal ellenkezőleg több és nagyobb. Ebben a helyzetben a művészettörténettudománynak — amelynek feladata a hagyománynak mint a múlt történeti korszakok hatóerejének kutatása, a történeti jelenségek határtalan gazdagságának elrendezése, a történeti stílusokat formáló energiáknak felismerése — változatlan teendői mellett napjainkban az a sajátos hivatása, hogy a hagyomány örökségének értékét helyreállítsa, a jelen számára a múltat hasznos hatóerővé tegye. A művészettörténettudománynak kell azt is tudatosítania a művészet számára, hogy a kollektív és az individuális stílus közötti ellentét az elszigetelődést jelenti, és hogy a kontinuitás elvesztése végzetessé válhat az emberiségre, mert mint mondotta: „A művészet nyelv, mely azt kívánja, hogy megértsék, és a művészet közlés, mely azt követeli, hogy tudomásul vegyék.” Einem professzor értekezésében kétségtelenül tartózkodik a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek a mi szemléletünkben következő tekintetbevételétől, és így többek között a jelen művészetének helyzetét világviszonylatban a nyugati polgári kultúra pesszimizmusával ítéli meg, azonban mélyreható és széleskörű elemzése a mi számunkra is nem egy meggondolandó, sőt megszívlelendő szempontot vetett fel konkrétan a művészettörténettudomány aktuális feladatainak megoldásához.

Plenáris ülésen hangzott el André Chastel, a párizsi Sorbonne professzorának, a CIHA tudományos titkárának előadása is, aki a „kép a képben” témájáról, mint a művészeti alkotás struktúrájának lényeges motívumáról adott némi visszapillantás után a XV. századtól napjainkig érő áttekintést. Egyrészt az ikonográfiai dokumentum jelentősége, másrészt a művésznak a múlt és a jelen festészetéről alkotott koncepciója szempontjából vizsgálta a problémát. A fejlődés elemzésében a modern fázisig jutott el, amikor Matisse, Braque, Picasso művészetében a szóban forgó motívum az említett második jelentőség diadalát hozta meg, és amikor viszont az előadótól idézőjelben aposztrofált metafizikus és szürrealista irányzat éppen a festészetnek sőt magának a valóságnak értékvesztését kívánja illusztrálni azzal, hogy kompozícióikba a realista képek ambivalens beleillesztését alkalmazza, ezzel szállván szembe egzisztenciálisan a motívum XV. századi jelentőségével. Az előadó hasznos hozzájárulásként fogadta észrevételünket, mellyel a témával kapcsolatban Derkovits Gyulának Nemzedékek című remekművére hívtuk fel a

figyelmét. Ugyancsak plenáris ülések keretében tartott előadást Hans Kauffmann nyugat-berlini professzor Friedrich Schinkel szerepéről az építészettörténetben, és Leo van Puyvelde, kongresszusunk érdemes nesztorja Roger van der Weyden festészetében a művészi forma keletkezésének kérdéseiről — utóbbi jelentőségét a nagy mester halálának félezredes évfordulója fokozta. A záró és egyben plenáris ülésen került sor Josef Gantner bazeli egyetemi tanár megemlékezésére Heinrich Wölfflinről, hajdani elődjéről és mesteréről, a századforduló nagy svájci művészettörténészének századik születési évfordulója alkalmából. Noha nem tért ki Wölfflin tudománytörténeti értékelésére, mégis számos érdekes vonással gazdagította a kutató és oktató egyéniség tanulságos képét, és számunkra még időszerűbbé tette Wölfflinnek a kelet-berlini professzortól, Gerhard Strausstól néhány éve kezdeményezett új és helyes marxista értékelésének szükségszerűségét.

A párhuzamos programmal folyó szekciók százhusznál több referátuma közül nem könnyű azokat kiemelni, amelyek valóban a legérdekesebbek rá. A közeljövőben publikálásra kerülő akták fogják lehetővé tenni a kongresszus szerteágazó végzett munkájának teljes értékelését. A tizenkettő között három helyet lefoglaló Michelangelo-szekciókkal a kongresszus a reneszánsz egyetemes nagyságú mesterének négyszázadik halálozási évfordulóját kívánta megünnepelni. Művészetének előzményeiről és következményeiről, életművének egyes mesterműveiről, másolatokban és változatokban fennmaradt remekeinek elemzéseiről, az antikvitáshoz és a kortárs nagymesterekhez való viszonyáról, munkamódszeréről és életviteléről, képzőművészeti mellett költészeti jelentőségéről számos új szempontot vetettek fel és tették faktologailag is teljesebbé az oeuvre problematikáját, miközben Tolnay Károly, aki maga is két referátumot tartott, éberén őrködött a kutatás tisztasága felett.

Nem kongresszusi sorszámuk, hanem kronológiai sorrendjük és a speciálisból univerzálisba ívelő tárgykörük szerint emelünk ki néhány referátumot a többi szekció ülésein elhangzott előadások és felolvasások közül. A középkori művészet területéről a prágai J. Cibulka a IX. század nagymorva építészetéről, a bécsi O. Demus a bizánci művészet előkép-kvalitásáról és tanító-funkciójáról, több francia és német kutató a Plantagenet-stílus és az art mosan kialakulásáról és európai elterjedéséről, a poitiersi R. Crozet a szerzetesrendekhez képest a kutatásokban mellőzött püspöki klérus szerepéről a román és gotikus korszak francia művészetében, a brünni A. Kutal a horizontális Pieta-kompozíciók fejlődésének ideológiai összetevőiről, a speciális tematikákban egyetemes szempontokat érvényesítő előadásokat tartottak. A reneszánsz-kutatás — bár erre a Michelangelo-szekciókon kívül önálló nem alakítottatott, — bővelkedett jelentős referátumokban. Az oberlini J. R. Spencer a rinascere-koncepció új szemléleti magyarázatához szolgáltatott értékes adalékokat, a varsói J. Bialostocki a terribilità-idea fogalmát fejtegette, a princetoni M. Meiss a velencei piktúra álom-ábrázolásainak ikonológiai jelentőségét taglalta

példás metodikai tanulságokkal. Széleskörű áttekintést nyújtottak a kutatás jelenlegi helyzetéről a barokk-kutatók. Az antwerpeni F. Baudoin Rubens művészetének szociológiai kérdéseiről, az utrechti J. A. Emmens Rembrandt művészetének teoretikus vonatkozásairól, a prágai J. Neumann a királyi vár újonnan előkerült egyik Rubens-képének stilisztikai és ikonográfiai analiziséről, a dijoni J. Thuillier a XVII. századi francia festészet teoretikusainak idő- vagy cselekmény-egysége dilemmájáról, az urbinoi R. Assunto a XVIII. századi angol művészet barokból romantikába vezető és klasszicizmust átívelő felséges-fogalmáról, a genti E. Duverger a XVIII. századi műkereskedelemlről és magángyűjteményekről, a hamburgi G. F. Koch az újkori itáliai művészeti kiállításokról olvastak fel. Az utolsó két századforduló művészetével foglalkozó referátumok — olyan kiváló előadások ellenére mint a toulousei P. Guinardé a romantikus művészet szempontjából felvetett és az art savant és art populaire kölcsönviszonyára vonatkozó problémáról, vagy mint az amsterdami H. L. C. Jaffének a Stijl-csoport szociális utópiájának kapcsán a művészetnek a mai életben időszerű egyetemes kérdéseiről értekező előadása — inkább az egyes művészek sőt egyes művek részletkérdéseire fordították a figyelmet, és így nem illusztrálták a modern kutatás jelenlegi helyzetének lényegbevágó metodikai problémáit. Ha mégoly jelentős faktológiai problémákkal is foglalkoztak a vázlat és a kivitel korrelációiról értekező referensek, és ha mégoly fontos művészeti emlékek restaurálásáról és konzerválásáról hallottunk a vonatkozó szessziókon — ezek a szekciók arról tettek tanúságot, hogy a speciális tematikák inkább külön kollokviumokat mint kongresszusi szekciókat igényelnek. Az egyetemes érvényű művészettörténeti elemzésekkel váltak ki — az említett referátumok ilyenirányú eredményei és az ugyancsak tárgyalt plenáris ülések expozéi mellett — a bécsi O. Pächtnek a művészeti eredetiségről és az ikonográfiai újításról, az utrechti W. S. Heckschernek az ikonológia geneziséről, és az amsterdami H. R. Rookmaakernek a téma, motívum, stílus viszonylatairól tartott előadásai, melyek számos tudománytörténeti, művészetelméleti és kutatómódszertani tennivalóinkra emlékeztettek.

Végül, ám nem utolsósorban, mint a magyar művészettörténettudomány jelentős hozzájárulását az egyetemes művészettörténeti kutatásokhoz kell regisztrálnunk Garas Klára előadását a XVIII. századi velencei festészet ikonográfiai problémáiról, különösképpen a dekoratív freskóciklusok allegorikus és historikus ábrázolásainak fejlődéséről. A másik magyar szereplő Koós Judit volt, aki a szecesszió magyarországi hatásának és sajátos jellegének kérdéseiről számolt be. Úgy gondoljuk, hogy nem helytelen, ha az évek óta külföldön működő kollégáink részvételéről is itt emlékezünk meg. Bogyay Tamás Aquila János művészönarcképeinek és Meller Péter Giorgione Tempestájának interpretációjáról tartottak előadásokat. Addig is, amíg az említett kongresszusi akták módot fognak adni a Bonnban közzétett eredmények átfogó és lemérő értékelésére, azt a tényt már most is krónikás hűséggel

regisztrálhatjuk, hogy a tavalyi nemzetközi összejövetel számos megnyilatkozása tanúságot tett a nélkülözhetetlen stilisztikai kutatás mellett az ikonológiai—ikonográfiai és szociológiai—kultúrhistóriai kutatásoknak a modern komplex módszer alapján szükségzerű érvényesüléséről. Hogy milyen és mennyi teendő vár ezen a téren a marxizmus jegyében munkálkodó szakemberekre, az hasonló nemzetközi seregszemlék nyomán egyre világosabban áll előttünk.

A kongresszussal egyidőben tartotta immár három évtizedes tradíció szerint a Comité International d'Histoire de l'Art üléseit a bonni egyetem művészettörténeti intézetének termeiben. A megválasztott új tagokkal együtt ez idő szerint a nemzetközi szervezetnek huszonhat országból ötvenöt tagja van. Mint hazai művészettörténettudományunkat ért megtiszteltetésről kell beszámolnunk arról, hogy munkássága alapján taggá választatván a jelen sorok írója is résztvett a tanácskozásokon, és így személyesen képviselte ügyünket, melynek eredményeképpen a nemzetközi komité akadémiánk művészettörténeti bizottságát magyar nemzeti komiténak ismerte el. Helyreállott így hosszas szünet után együttműködésünk abban a nemzetközi orgánumban, amelynek munkájából — mint ismertettük — nem kis részt végeztünk az eltelt csaknem száz esztendő folyamán. A Comité International a következő kongresszusig két kollokvium rendezését vette tervbe, egyiket Csehszlovákiában, másikat Jugoszláviában, speciális középkori illetőleg újkori tematikákról. A körülbelül négy vagy öt év múltán tervezett következő nemzetközi kongresszus összejövetelének színhelye vagy Görögország fővárosa Athén, vagy — mint az internacionális élet kulturális békés jövőjének jelképes gesztusát őrizzük emlékezetünkben amerikai kollégánknak e javaslatát — Leningrád vagy Moszkva lesz.

AZ ÁLTALÁNOS PEDAGÓGIA ÉS A SZAKMETODIKÁK KAPCSOLATA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TANÁRKÉPZÉSRE

Az MTA Pedagógiai Bizottsága 1964. december 7-én kibővített ülésen foglalkozott a neveléstudomány és a szaktárgyi metodikák kapcsolatának időszerű kérdéseivel. A vita-ülésen — a Bizottság tagjain kívül — az Eötvös Loránd Tudományegyetem három gyakorló iskolájának igazgatója, valamint a budapesti és a szegedi egyetem metodikusai vettek részt.

A vitaindító referátumot *Takács Etel*, a Pedagógiai Bizottság Didaktikai-metodikai Albizottságának titkára tartotta a fenti címmel. Alább *Takács Etel* összefoglalásában a referátum és a vita áttekintő ismertetését közöljük.

A referátum a következő gondolatmenetben fejtette ki a megbeszélés témájáról az Albizottságban kialakult álláspontot.¹

A Didaktikai-metodikai Albizottság kétéves működésével dokumentálja az általános pedagógia és a szaktárgyi metodikák képviselőinek együttműködésével elérhető eredményeket. Az Albizottság — tevékenységének elvi megalapozásaként — állást foglalt az alábbi kérdésekben:

a) *Hogyan kell értelmezni a metodika fogalmát, tárgyát, feladatát?*

A metodika többféle elnevezése közül — amilyen például a *módszertan* vagy a *szakdidaktika* — egyik sem fedi pontosan e tudományág tényleges tartalmát, funkcióját. Az egyes tantárgyak tanítási anyagának feldolgozása során ugyanis olyan komplex helyzet alakul ki, amelyben az oktatás és a nevelés törvényszerűségei, valamint a szaktárgy sajátosságai együttesen, egymásra hatva érvényesülnek. Ezek a tantárgyak szerint elkülönülő, de a nevelés célja által összekapcsolt komplex szituációk alkotják a metodikák tárgyát.

Ebből következően a metodikáknak az a feladatuk, hogy egy-egy szaktárgyra vonatkoztatva, az illető szaktárgy sajátosságait figyelembe véve vizsgálják az eredményes oktatás, képzés és nevelés feltételeit. Az így értelmezett metodika tárgyát és funkcióját tekintve: *a tantárgy pedagógiája*.

b) *Ha a metodikát a tantárgy pedagógiájaként fogjuk fel, akkor a neveléstudomány körébe utaltuk.*

Ismereteseek azonban ettől a felfogástól eltérő vélemények is. Az egyik álláspont szerint a metodika a szaktudomány és a pedagógia között álló, de rendszertanilag sem a szaktudomány, sem a pedagógia körébe nem helyezhető, „önálló” tudomány. A másik vélemény: a metodikák a megfelelő szaktudo-

¹ Veress Juditnak a Didaktikai-metodikai Albizottságban e tárgyban megtartott referátuma megjelent a Magyar Pedagógia 1963. évi 2. számában *A történettanítás és módszer-
tanának fogalma* címmel.

mány körébe tartoznak. (Ezt a felfogást látszik érvényesíteni a metodikák egyetemi oktatásának jelenlegi rendszere, mely szerint a metodikát a szak-tanszék oktatója adja elő.)

Az említett álláspontokból azonban a metodikákra nézve elméleti és gyakorlati síkon egyaránt elfogadhatatlan következtetés adódna. Az tudni-illik, hogy az egyes szaktárgyak metodikái csak annyiban vannak egymással kapcsolatban, amennyiben a megfelelő szaktudományok érintkeznek egymással. Ezek szerint például a matematikatanítás metodikája a fizikatanítás metodikájának rokontudománya lehetne, de a történelemtanítás metodikájával már nem tartana kapcsolatot. Ebből viszont — végső soron — olyan konzekvenciák származnának, hogy az iskolában 8-tól 9-ig — a matematikaórán — alapvetően másfajta törvényszerűségektől irányított hatások érnék a tanulókat, mint 9-től 10-ig a történelemórán.

A valóságban a tanterv egységes nevelési célnak rendeli alá az egyes tantárgyak feladatrendszerét. Ebből következik az oktatás gyakorlatát — szaktárgyi vonatkozásban — irányító metodikák teleologikus összefüggése: ami bennük közös vagy hasonló, az éppen a nevelés céljainak szolgálata iskolarendszerünk szervezeti kereteiben, az oktatás, képzés és nevelés általános törvényszerűségeinek a szaktárgy sajátosságaihoz alkalmazott érvényesítésével.

Így tehát a metodikák funkciójának mondana ellent az a felfogás, amely a szaktudományos „ismeretterjesztés” elméleteként értelmezve a metodikákat elszigetelné őket egymástól, s egyben tagadná az általános pedagógiának azt a törekvését, hogy a szaktárgyak képző és nevelő hatásának szintézisével valósítsa meg a személyiség sokoldalú fejlesztését.

c) *A pedagógia belső rendszerét tekintve a hagyományos felfogás, elsősorban a metodika és a didaktika kapcsolatát, összefüggését hangsúlyozza.*

Erre a felfogásra utal a *szakdidaktika* megjelölés is. Ha azonban a metodikát a *tantárgy pedagógiájaként* értelmezzük, tehát a tantárgyból adódó nevelési feladatokat is a metodika hatáskörébe vonjuk, akkor a metodika nemcsak a didaktika közvetítésével, hanem közvetlenül is kapcsolatba kerül a neveléstudománynak egy másik területével: a nevelés elméletével.

Kétségtelen azonban, hogy a metodikáknak az oktatás során, és éppen az oktatással megvalósítandó nevelési feladatokat kell tárgyalniuk. Éppen ezért a neveléstudományon belül a didaktikához fűződnek a metodikák legszorosabb rokoni kötelékei.

A didaktika és a metodikák viszonyát illetően azt a megállapítást fogadjuk el, hogy a didaktika és a metodikák nem az egész és a rész, nem az elmélet és a gyakorlat, nem a fölé- és alárendeltség, hanem az *általános* és a *különös* viszonyában vannak egymással.² Ebből az összefüggésből következik,

² Nagy Sándor, *Didaktika és metodika* című tanulmányának bevezető részében idézi Faludi Szilárdnak ezt a megállapítását, és a továbbiakban erre az összefüggésre építi tanulmányának gondolatmenetét. (Tanulmányok a neveléstudomány köréből, 1961.)

hogy a metodika nem egyszerűen alkalmazott didaktika. Nem az a feladata, hogy a didaktika által megállapított törvényszerűségeket valamely szaktárgy oktatásának területére alkalmazza, hanem az, hogy — önálló kutatások eredményeként — egyrészt a szaktárgy sajátosságainak megfelelő tartalommal töltsse meg a didaktika általános kategóriáit, másrészt kidolgozza azokat a sajátos eljárásokat, amelyeket az illető tantárgy feladatrendszerének megvalósítása érdekében eredményesen lehet alkalmazni. A metodikában — mint különben — az általános is sajátos módon nyilvánul meg, de ugyanakkor az általánostól eltérő specifikus vonások is jelentkeznek benne. Az egyes tantárgyak oktatásában kétségtelenül érvényesülnek az oktatás általános törvényszerűségei: a tanulók eljutnak a nem tudástól a tudásig egy olyan megismerési folyamatban, amelyet a tanár szervez, irányít és ellenőriz. Ez a megismerési folyamat a tanítási órák, a házi feladatok és esetleges kiegészítő foglalkozások — szakkörök, tanulmányi kirándulások — szervesen összefüggő rendszerében valósul meg. A megismerés eredményessége, a teljesítményképes tudás biztosítása érdekében tanárnak és tanulóknak egyaránt bizonyos eljárásokat, munkaformákat kell alkalmazniuk. Így tehát a didaktika általános kategóriái: az *oktatási folyamat*, az *oktatás szervezeti formái és módszerei* valamennyi tantárgy oktatása során érvényesülnek. Sajátos módon érvényesülnek: a tantárgy természetéből adódó tartalommal és feladatrendszeréből következő funkcióval. Emellett minden tantárgyban van valami speciális, ami eltér az általános jellegtől, s a tantárgyak — többek között — abban is különböznek egymástól, hogy milyen arányban jelentkeznek bennük az általánosban összefoglalható és az általánostól eltérő, speciális variációkat mutató vonások.

A különösnek a vizsgálata a metodikák feladata.

d) *A metodikai kutatások tárgya tehát az a konkrét és egyben komplex helyzet, amelyben egy tantárgy anyagának feldolgozása során a tanár és a tanulók együttes tevékenysége megvalósul.*

Konkrét helyzet: mert ez az iskolai élet közvetlen valósága. Komplex helyzet: mert jelen van benne a tantárggyá szervezett szaktudomány, érvényesülnek benne a megismerés objektív törvényei, lejátszódik a megismerés szubjektív folyamata, felvetődnek és megoldódnak a nevelés problémái, és mindez a különösnek tovább differenciálódó változataiban: meghatározott iskolatípus meghatározott osztályaiban. Ebből következik egyrészt az, hogy a metodika a neveléstudomány legkomplexebb ágazata. Ezért van a legszorosabb, közvetlen kapcsolatban más tudományokkal: a szaktudományokkal, a filozófiával (elsősorban az ismeretelmélettel és a logikával), a pszichológiával, valamint a vezérlés, az irányítás és a hírközlés általános elméletével: a kibernetikával és az információelmélettel. Ezek a tudományok nem egyszerűen segédtudományai a metodikának, ezeknek a tudományoknak az eredményei a metodika alkotó elemei. Ebben áll a metodika komplex jellege.

Másrészt — tárgyának megfelelően — a metodikának differenciáltabban kell vizsgálnia az oktatás és a nevelés kérdéseit, mint ahogyan ezt az általános pedagógia teheti. A didaktika és a neveléstudomány fogalmakat tisztáz, összefüggéseket, törvényszerűségeket állapít meg, bizonyos fejlődési tendenciákat jelez, és felhívja a figyelmet a variációk lehetőségére. De nem bonthatja le a maga törzsanyagát osztályfokokra és az osztályfokokon belül a tartalomból adódó változatokra. Ezt a metodika megteheti, mert köre szűkebb, mint az általános pedagógiáé, és meg is kell tennie, mert tárgyának a konkrét vizsgálat és konkrét tárgyalásmód felel meg.

Amint a bizottság elnöke bevezető szavaiban rámutatott, a neveléstudomány és a metodikák viszonyának széleskörű megvitatása a *pedagógiai kutatás* és a *tanárképzés* sürgetően jelentkező feladatainak megoldása szempontjából egyaránt indokolt és időszerű. Az iskoláknak — mind az általános képzés, mind a szakképzés tekintetében — egyre fokozódó társadalmi igényeknek kell eleget tenniük, olyan körülmények között, amikor a tanulók létszáma növekszik, a tanítás anyaga bővül, és a tanulásra fordított időt nem lehet tovább növelni. Most fokozottan érvényes az iskolára Faludi Szilárd megállapítása: az iskola elmarad az élet követelményeitől, miközben a tanulók jelentős része nem tud lépést tartani az iskola követelményeivel. (Időszerű tantervelméleti kérdések. Tanulmányok a neveléstudomány köréből, 1959.) Ezt az ellentmondásos helyzetet — a tantervi reform után — az eszközrendszer korszerűsítésével lehet és kell megoldani. A tudomány és a technika olyan eszközöket bocsát az iskola rendelkezésére, amelyek megsokszorozzák a tanári tevékenység hatáskörét. Ilyenek az úgynevezett audiovizuális eszközök, valamint a programozott tankönyvek és az oktatógépek. Most valamennyi szaktárgy metodikájának válaszolnia kell arra a kérdésre, hogyan tudja minél hatékonyabban felhasználni az oktatás korszerű segédeszközait, hogyan tudja beilleszteni ezeknek az eszközöknek az alkalmazását egy korszerűen értelmezett oktatási folyamatba. Ha az egyes metodikák egymásnak és a neveléstudomány álláspontjának ellentmondó válaszokat adnának, ez az iskolai munka anarchiájára vezetne. Ez tehát az egyik oka mai megbeszélésünk témája időszerűségének. A másik ok az az ismeretes körülmény, hogy az egyetemi tanárképzés rendszerében — a szervezeti kérdéseket tekintve — szervesen egymásra épül ugyan az általános pedagógia és a metodikák előadása, valamint az V. éves iskolai gyakorlat, tartalmi és módszertani vonatkozásban azonban még nem sikerült a tanárképzés eredményessége szempontjából annyira lényeges folytonosságot és összhangot biztosítani.

A bevezető referátumot követő *vitában* többen megerősítették és gyakorlati példákkal is illusztrálták, mennyire káros az általános pedagógiának és a metodikának egymástól elszigetelt oktatása. A tudományos kutatás tekintetében a hozzászólók — szinte egyhangúan — a didaktikai és a metodikai szempontok kölcsönhatásának szükségességét hangsúlyozták. A metodikák

tudományrendszertani kérdésében kifejezésre jutott az a vélemény is, mely szerint a metodika „határtudomány” a szaktudomány és a pedagógia között, de általánosságban elfogadhatónak látszott a metodikának a pedagógia körébe utalása. A vita tanulságai szerint tehát a metodika olyan tudomány, amelynek *genus proximuma* a neveléstudomány, *differentia specifica*ja a szaktárgy. A hozzászólók közül többen szóvá tették, hogy a referátum viszonylag keveset foglalkozott a metodikák szaktárgyi vonatkozásaival.

Végül — amint ezt Nagy Sándor a *vita lezárásakor* is kiemelte — az az általános vélemény alakult ki, hogy a felvetett kérdések további megvitatására és a gyakorlati következtetések levonására egy-egy felsőoktatási intézmény keretében szervezendő megbeszélésen kerülhet sor.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Farkas Sándor

A kézirat nyomdába érkezett: 1965. I. 29. — Terjedelem: 10,75 (A/5) ív

---

65.60217 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Ara: 23,— Ft

TARTALOMJEGYZÉK

Az abszolutizmus gazdasági és társadalmi alapja Európában (<i>Molnár Erik</i> előadása és annak vitája az MTA Történettudományi Bizottságának ülésén).....	171
<i>Andics Erzsébet</i> : Ismeretlen adalékok a világoi fegyverletétel kérdéséhez.....	207
<i>Weltner Andor</i> : A szocialista gazdálkodó szervezet struktúrája.....	221
<i>Lőrincz Lajos—Rácz Attila</i> : Nemzetközi konferencia a szocialista alkotmányfejlődés kérdéseiről	255
<i>Vayer Lajos</i> : A XXI. Nemzetközi Művészettörténeti Kongresszus.....	273
Az általános pedagógia és a szakmetodikák összefüggései, különös tekintettel a tanárképzésre (<i>Takács Etel</i> előadása és annak vitája az MTA Pedagógiai Bizottságának ülésén).....	287

Index: 26.502

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI
FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK,
SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
MÁTRAI LÁSZLÓ

XIV. KÖTET

4. SZÁM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1965

II. OSZT. KÖZL.

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI**

A szerkesztő bizottság tagjai

**FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK,
SZABÓ IMRE**

Szerkeszti

MÁTRAI LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő

FARKAS MÁRTON

**KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V., ALKOTMÁNY U. 21.
SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., NÁDOR U. 7.**

A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg, és az Akadémia II. Osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi-történeti tudományok (történelem, szociológia, filozófia, régészet, művészettörténet, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

A kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest V., Nádor u. 7.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 50 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illet meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-46), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő u. 32., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Archaeologica*
2. *Acta Historiae Artium*
3. *Acta Historica*
4. *Acta Juridica*

Acta Archaeologica szerkesztősége: Budapest V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Művészettörténeti Intézet.
V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historica szerkesztősége: Budapest I., Uri u. 51—53.

Acta Juridica szerkesztősége: Budapest V., Szemere u. 10.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁRSADALMI- TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYA VEZETŐSÉGÉNEK BESZÁMOLÓJA KIBŐVÍTETT OSZTÁLYÜLÉSEN

(1965. április 22.)

A kibővített osztályülést *Szabó Imre* főtitkár-helyettes nyitotta meg és felkérte *Mátrai László* osztálytitkárt az Osztályvezetőség beszámolójának előterjesztésére. Alább teljes terjedelemben közöljük a beszámolót és a hozzákapcsolódó vita anyagát.

I.

1. A társadalomtudományok fejlődésének néhány általános vonása

A magyar társadalomban végbement forradalmi változás, amely a felszabadulással kezdődött, új távlatokat nyitott a tudományos fejlődésnek is és ezen belül is alapvető befolyással volt a társadalomtudományok területére, hiszen ezeknek jellegéből következik, hogy a szocialista forradalom helyzetüket gyökeresen megváltoztatja: elhárítja útjukból azt a gátat, melyet az osztálytársadalmak apologetikája állít a társadalmi jelenségek objektív, valóban tudományos megismerésének útjába.

A felszabadulás után, — még fokozottabb mértékben attól az időtől kezdve, amikor a munkásosztály kezébe vette a hatalmat — a társadalomtudományok területén alapvető feladattá vált, hogy a filozófiát és a társadalomtudományokat az idealista, reakciós irányzatoktól megszabadítsuk és ezek leküzdésével minél előbb általánossá tegyük a marxista filozófiát, megalapozzuk és kibontakoztassuk a marxista társadalomtudományok fejlődését hazánkban. Ezzel párhuzamosan a filozófiának és a társadalomtudományoknak segítséget kellett nyújtaniok az idealista nézetek elleni küzdelemhez, a tudomány és kultúra egész területén, aktív szerepet kellett vállalniok a szocialista társadalmi tudat formálásában.

Ezt a feladatot a filozófiának és a társadalomtudományoknak igen bonyolult társadalmi és politikai viszonyok között, nem egyszer éles ideológiai harcban kellett megoldaniok.

Ma, 20 év távlatából megállapíthatjuk, hogy a nehézségek ellenére is a bizonytalankodásokat, megtorpanásokat legyőzve, a filozófia és a társadalomtudományok a kitűzött feladatoknak eleget tettek. Sikerült egész tudományos életünkben a marxizmus—leninizmus vezető szerepét biztosítani, a legtöbb

területen számottevő tudományos eredményeket értünk el és több kiemelkedő jelentőségű alkotás született. A társadalomtudományok, különösen az utóbbi évtizedben, egyre jelentősebb mértékben vették ki részüket a szocialista társadalmi tudat kialakításában.

A társadalomtudományoknak 20 éves fejlődésük során meg kellett küzdeniük egyrészt a szektás, dogmatikus hibákból adódó nehézségekkel, másrészt a revizionista torzításokkal is, miközben szembe kellett nézniük burzsoá ideológiai irányzatok maradványaival, illetőleg az ideológiai életünkben jelentkező újabb, a marxizmustól idegen jelenségekkel. Annak ellenére, hogy ez a harc nem zárult le, megállapíthatjuk, hogy a társadalomtudományok ma általában helyes, egészséges irányban fejlődnek és egyre jelentősebb szerepet töltenek be társadalmunk fejlődésében.

Annak ellenére, hogy az elmúlt két évtizedben hazánkban a marxista társadalomtudományok különböző körülmények folytán nem egyforma ütemben fejlődtek, fejlődésüknek néhány általánosan jellemző vonását mégis meg lehet állapítani.

A marxista társadalomtudományok fejlődése előtt a felszabadulással megnyílt ugyan a lehetőség, de igazi kibontakozásuk, mélyreható művelésük előtt az út akkor vált szélessé, amikor kiteljesedett a munkásosztály hatalma, a régi uralkodó osztályok döntő vereséget szenvedtek, és napirendre került a szocialista társadalom építése. A felszabadulás után a társadalomtudományok művelőinek nagy többsége számára első feladatként a marxista társadalomtudományok alapjainak a megismerése, a marxista klasszikusok tanításainak elterjesztése jelentkezett. Ebben az időszakban a társadalomtudományok területén nagy szerepet kapott a propagandamunka és viszonylag háttérben maradt a kutató tevékenység. E kezdeti szakasz nehézségeit az alkotó társadalomtudományi munka kibontakoztatása szempontjából növelték a személyi kultuszból eredő hibák, amelyek eltorzították a marxista tudományos munkát illető lenini felfogást, és a társadalomtudományoktól nem a társadalom fejlődését elősegítő intézkedések elméleti és ténykutató előkészítését kívánták, hanem a mindennapi gyakorlatban mutatkozó nem egyszer voluntarista, szubjektív, dogmatikus jellegű tendenciák elméleti igazolását. A negatív vonások ellenére is ebben az időszakban széles körben elterjedtek a marxista filozófia és társadalomtudományok alapjaira vonatkozó ismeretek és nézetek, elterjedt a marxista világnézet.

1953-tól kezdve fokozatosan a személyi kultuszból adódó hibák feltárásával — ha ellentmondásokkal küszködve is — megteremtődtek a megfelelő feltételek az alkotó marxista társadalomtudományi munkához. Ugyanakkor azonban azok a téves és káros politikai törekvések, amelyek a szektás hibák gyógyítása ürügyén — akarva nem akarva — egy polgári restaurációveszélyét idézték fel, a társadalomtudományokban is éreztették hatásukat és átmenetileg zavarokat okoztak a marxista társadalomtudomány fejlődésében.

Az ellenforradalom elleni politikai és ideológiai harc tapasztalatainak leszűrése, a revizionista és más burzsoá törekvések visszaszorítása és leküzdése, a politikai, gazdasági és ideológiai konszolidáció megteremtette a feltételeit, hogy a társadalomtudományok magasabb szintről kiindulva töltsék be a szocialista társadalom építéséből rájuk háruló feladatokat.

Az azóta bekövetkezett fejlődés nemcsak azért öröndetes, mert a társadalomtudományok urrá lettek az ellenforradalommal együttjáró — részben azt megelőző és követő — elméleti és ideológiai zavaron, de még inkább azért, mert a történelmi, társadalmi tapasztalatok olyan, korábban elhanyagolt társadalomtudományi problémákra és feladatokra hívták fel a figyelmet, (pl. a tudati tényezők vizsgálata, vagy a szociológia módszerei) amelyek kutatása és megoldása nélkül egyrészt a marxista társadalomtudományi alkotó munka nem lehetséges, másrészt hazánkban a szocializmus építésének elméleti és tudományos támogatása sem eléggé hatékony. Az utolsó 6—8 év fejlődése során egyre világosabbá vált a társadalomtudományok művelői előtt, hogy hogyan kell találkoznia az alkotó társadalomtudományi munkának a társadalmi viszonyaink fejlesztéséből fakadó konkrét igényekkel, hogyan kell a társadalomtudományok művelőinek az alkotó munkával együtt elősegíteni a legújabb tudományos eredmények közkinccsé tételét.

Társadalomtudományi kutatásaink az utóbbi 4—5 évben egyre fokozottabb mértékben azoknak a problémáknak a megoldására irányulnak, amelyeket a szocializmus építése a társadalmi viszonyokat és a társadalmi tudat alakulását illetően felvet. Ez vonatkozik elsősorban a közgazdaságtudományra, az állam- és jogtudományokra, egyre inkább a filozófiára és a történettudományra, az utóbbi években a földrajztudományra és remélhetőleg sok segítséget fog nyújtani e téren a fejlődés útján megindult szociológia.

Társadalomtudományaink pozitív irányú fejlődését mutatja e szakmák művelőinek fokozódó aktivitása, mellyel társadalmi életünk egyes jelenségeinek, az ideológia terén jelentkező problémáknak megvitatásában részt vesznek.

A marxista társadalomtudományok fejlődésében az újjászervezéstől eltelt 15 esztendő alatt fontos szerepe volt az Akadémiának: jelentős szervezeti, anyagi és elméleti eszközökkel támogatta e tudományok fejlődését.

Az Akadémia, közelebbről a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának feladata az újjászervezett Akadémiában így nyert megfogalmazást: létrehozni a marxista társadalomtudományok alapjait hazánkban, elterjeszteni, meghonosítani a marxista módszereket, létrehozni a marxista társadalomtudományok kutatóbázisát, intézetein, bizottságain keresztül elvi, módszertani irányítást adni a tudományoknak.

E feladathól kiindulva kezdte meg 1949-től az Akadémia a társadalomtudományi kutatóintézetek hálózatának kiépítését. 1949-ben létrejött a Történettudományi Intézet, 1951-ben megszerveződött a Földrajztudományi Kutatócsoport, 1954-ben megalakult a Közgazdaságtudományi Intézet, 1955-

ben átvette az Akadémia az Állam- és Jogtudományi Intézetet az Igazságügy-minisztériumtól, a Dunántúli Tudományos Intézetet a Közoktatásügyi Minisztériumtól; 1957-ben kezdte meg működését a Filozófiai Intézet, 1958-ban szervezte meg az Osztály a Régészeti Kutató Csoportot és 1963-ban került sor a Szociológiai Kutató Csoport felállítására. Ugyancsak 1963-ban hozta létre az Osztály tanszéki kutatócsoportként a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen az Afro-Ázsiai Kutató Csoportot. Emellett jelentős összeggel támogatta az utolsó tíz évben a tanszékeken, illetőleg más intézményekben folyó kutatásokat.

Az Akadémia az intézetek létesítésén, fenntartásán kívül jelentős segítséget nyújtott a társadalomtudományoknak a könyvkiadás terén is. Az Akadémiai Kiadónál 1951-től kezdve az Osztály 323 művet jelentetett meg. Emellett 16 folyóirat kiadásáról és 3 idegennyelvű időszaki kiadvány megjelentetéséről gondoskodik.

Nagyjelentőségű az a munka is, amit az Akadémia fejt ki a társadalomtudományok nemzetközi kapcsolatainak kiépítésében és ápolásában.

Az anyagi segítség mellett számottevő az Akadémiának az a tevékenysége, amelyet intézetein, bizottságain keresztül a társadalomtudományok elméleti, módszertani fejlesztése terén kifejt. Az Osztály fontos feladatának tartotta a kutatás elméleti színvonalának emelését, új módszerek kidolgozásának és elterjesztésének szorgalmazását. Bizottságaink és intézeteink ilyen irányú tevékenysége különösen az utóbbi három évben fejlődött. Csak utalunk azokra a vitákra, amelyek a filozófia, az állam- és jogtudomány, a történettudomány, a régészet, a pedagógia és a földrajztudomány területén elvi, módszertani kérdések körül kialakultak, ill. hozzájárultak egy sor kérdés tisztázásához, elősegítve — nem egy esetben — az adott tudományág egészének fejlődését. Intézeteink, bizottságaink kezdeményezték több tudományágban a szociológiai módszerek használatát, s ugyancsak jelentős szerepet vállalt Közgazdaságtudományi Intézetünk a matematikai módszerek közgazdasági alkalmazásában. A társadalom és a tudomány fejlődésének igényeiből kiindulva tett erőfeszítéseket az Osztály a szociológiai kutatás megszervezésére és a konkrét szociológiai kutatások kibontakozásának megalapozására.

Ha sok fogyatékos-sággal is, de 15 éves távlatra visszatekintve feltétlenül pozitív volt az a tevékenység, amelyet az Akadémia a tudományos kutatás *tervszerűségének* kialakítása érdekében kifejtett. Ebben a vonatkozásban az országos távlati kutatási terv céljait és a feladatok kidolgozását tekintve pozitív hatású volt annak ellenére, hogy a megvalósításban szervezeti fogyatékos-ságok tapasztalhatók. Az a tevékenység, amit intézeteink, bizottságaink a távlati kutatási terv elkészítése során kifejtettek, az eközben szerzett tapasztalatok a tudományos munka tervszerűségének növelése irányába hatnak. Intézeteink vonatkozásában ma már elmondhatjuk, hogy jellemzővé vált általában a több évre, előre átgondolt kutatási tervek alapján folyó munka.

A társadalomtudományok fejlesztése korábban bizonyos fokig háttérbe szorult a műszaki és természettudományok fejlesztéséhez képest. A társadalomtudományoknak a társadalom fejlődésében betöltött szerepére vonatkozó helytelen nézetek kedvezőtlenül hatottak az Akadémián belül is a társadalomtudományok helyzetére. Az utóbbi években bekövetkezett gyorsabb ütemű fejlődésüket nagyban elősegítette az MSZMP VIII. kongresszusának állásfoglalása, általában a tudományoknak, ezen belül a társadalomtudományoknak a szocializmus építésében betöltött szerepéről és feladatairól. Ez az állásfoglalás és a társadalomtudományok konkrét fejlődése és eredményei a korábbinál kedvezőbb helyzetet alakítottak ki, illetve biztosítottak a társadalomtudományoknak az Akadémián belül is.

Az elért eredmények, a megtett fejlődés korántsem jelenti azt, hogy nincsenek társadalomtudományunkban, a társadalomtudományokat irányító munkánkban fogyatékoságok, és hogy túlságosan meg lehetünk elégedve az elért eredményekkel. Ha abból a felelősségből indulunk ki, amely a társadalomtudományok irányítása tekintetében az Akadémiára hárul, a társadalomtudományok művelői számára Osztályvezetőségünk, bizottságaink és intézeteink számára az alábbi fontosabb feladatokat jelölhetjük ki.

a) Erőteljesebben kell törekedni arra, hogy a társadalomtudományok művelői fokozottabban koncentrálják erejüket, ehetségüket azoknak a tudomány számára feladott legfontosabb kérdéseknek a megoldására, amelyeket *jelenlegi* társadalmi, gazdasági viszonyaink és a társadalmi tudat alakulása felvetnek. Ennek érdekében a távlati kutatási terv tapasztalatait, általában az utóbbi évek tervezési tapasztalatait felhasználva tovább kell javítani tervezési rendszerünket, szervező, irányító munkánkat.

b) Serkenteni, segíteni kell általában egy-egy tudományágban azokat az elméleti, módszertani kutatásokat, amelyek az *egész* tudományág vagy annak egy területe fejlődése szempontjából lényeges, illetőleg egyes területeken, egyes tudományágakban, — ahol az elméleti viták csak kezdeti formában, olykor csak nyomokban mutathatók ki, — fokozottabb irányító munkával gyorsabbá kell tenni a fejlődést.

c) Mint ismeretes, a társadalomtudományoknak és a filozófiának jelentős szerepe van a szocialista tudat formálásában. Az akadémiai közgyűlés határozata alapján az I. osztállyal és a Pszichológiai Bizottsággal közösen tesz az Osztály erőfeszítéseket annak érdekében, hogy felmérje ebből a szempontból a társadalomtudományok eddigi szerepét, illetőleg a helyzet felmérése alapján kijelölje a feladatokat és tervszerűen befolyásolja a társadalomtudományi kutatásokat ebbe az irányba. Bizottságainknak, intézeteinknek, Osztályvezetőségünknek külön gondot kell fordítani erre a munkára. E vonatkozásban is jelentős segítséget nyújtanak számunkra a Párt Központi Bizottságának márciusi ülésén az ideológiai munkára vonatkozóan kialakított irányelvek.

d) Végül, de nem utolsósorban a kutatások elmélyítésével egyidőben, a marxista társadalomtudományok eredményeire támaszkodva, határozottabban ki kell venni részüket a társadalomtudományok művelőinek a marxizmus—leninizmustól idegen ideológiai jelenségek elleni harcból. Amikor azt a feladatot hangsúlyozzuk elsősorban az itthoni ideológiai harcra gondolunk. De a társadalomtudományok művelőinek feladata, — és ez egyáltalán nem nevezhető könnyű és egyszerű feladatnak —, hogy a marxista társadalomtudományok eredményeit megismertetve, a marxista tudományos pozíciót képviselve, a burzsoá irányzatokat kellő szinten bírálva részt vegyenek a nemzetközi méretekben folyó ideológiai harcban is.

2. Egyes tudományágak fejlődéséről

Filozófia

Az elmúlt 20 év folyamán a filozófiai élet fejlődése és problémái visszatükrözték a politikai élet változásait. A felszabadulás, mint minden téren, a filozófia fejlődésében is döntő változásoknak vetette meg az alapját. Meg kellett indítani a marxista filozófia színvonalas propagandáját, fel kellett venni a harcot a Horthy-korszakból örökölt reakciós filozófiai elméletekkel, végül, viszonylag gyors ütemben kellett kialakítani a magyar filozófiai kutatógárdát, megindítani a kutatómunkát, az elméleti kérdések feldolgozását, a magyar viszonyok között különösen időszerű ideológiai problémák megoldásának folyamatát. Miután az 1945—48-as években nagy tömegben érvényesültek még reakciós nézetek, filozófusaink munkáinak többsége ebben az időben polemikus volt. Előadásokban, tanulmányokban, könyvekben az ellenséges filozófiai irányzatokkal folytatott harcban fejtették ki a marxista filozófia tanításait.

A szocialista építés szakaszában a filozófia kiszélesedett feladatkörévé vált a filozófiai tudomány fundamentális kérdéseinek alkotó kidolgozása, a szocialista fejlődés által felvetett filozófiai problémák megvilágítása, a marxista—leninista módszer alkalmazásának elősegítése a szaktudományokban és egész szellemi életünkben, a széleskörű filozófiai műveltség alapjainak megteremtése. A filozófiai élet kellő fejlődését a személyi kultusz időszaka nem kis mértékben késleltette, a fiatal filozófus nemzedék tisztánlátását gátolta.

A hazai marxista filozófiai kutatás szélesebb kibontakozása csak 1957 után indult meg, amikor a revizionizmus leküzdésével párhuzamosan mindjobban sikerült a megmerevítő dogmatizmus hibáitól is megszabadulni. 1957-ben a Filozófiai Intézet létrehozása, majd több új filozófiai és ideológiai folyóirat megindítása (*Magyar Filozófiai Szemle*, a materialista ideológia terjesztését célul választó *Világosság* és az ideológiai élet különböző területei iránt érdeklődő *Valóság*) egyrészt kiszélesítette a filozófiai kutatás bázisát, másrészt serkentőleg hatott a filozófiai kutatásokra. Ettől az időszaktól kezdve jelentő-

sen meggyorsult a fiatal kutatók fejlődése és ma már a filozófiai életben egyre nagyobb a szerepük. A megjelent írások többsége ugyan még tanulmány, de egyre nagyobb számban jelennek meg átfogó igényű és szélesebb analízisre törekvő monográfiák.

Amikor megállapítjuk a Filozófiai Intézet növekvő szerepét a kutatásban, hozzá kell tennünk, hogy színes tevékenység bontakozik ki az egyetemek filozófiai tanszékein is, és a különböző szaktudományok kutatói maguk is gyakran foglalkoznak eredményesen a szakterületüket érintő filozófiai problémákkal.

Az utóbbi években sokrétű és sokoldalú viták zajlanak le, főképpen a sajtóban. E viták is rávilágítanak, hogy a filozófiai kutatás terén a figyelem elsősorban a szocialista ember problémáira és a szaktudományok elméleti kérdéseire összpontosul.

A filozófiai kutatások fejlődésének elősegítése megkívánja, hogy a Filozófiai Bizottság felmérje a filozófia egyes területeinek helyzetét, káderellátottságát és szükségletét és ennek ismeretében dolgozzon ki javaslatot az Osztályvezetőség számára a Filozófiai Intézet és más kutatóhelyek fejlesztésének irányára, profiljának kialakítására.

Közgazdaságtudomány

A marxista közgazdaságtudomány fejlődéséhez a lehetőséget felszabadulásunk megadta, mégis jelentősebb előrehaladásról lényegében csak az elmúlt 10 esztendőben beszélhetünk. Korábban a fejlődést, különösen a szocializmus politikai gazdaságtana tekintetében, erősen gátolta a személyi kultusz talaján sarjadt dogmatizmus s csak ennek leküzdésével, együtt lendült fel az alkotó közgazdaságtudományi kutatás.

A közgazdaságtudomány művelői elsősorban a népgazdaságunk fejlődése során felvetődő égető kérdésekre igyekeztek választ találni. E munkák egyik első és fontos lépése volt a már korábban is létező gazdasági kategóriák helyének és szerepének, gyakorlati alkalmazásuk feltételeinek tisztázása a szocializmus viszonyai között. Jelentős előrehaladást ért el a közgazdaságtudomány a *gazdaságosság* fogalmának, számítási módszereinek, a számítási módszerek gyakorlati alkalmazásának kutatásában, különösen két részterületen: a beruházások és a külkereskedelem (export) gazdaságosságának vonalán. Széleskörű vita bontakozott ki a *szocialista árrendszer* funkcióinak és felépítésének tekintetében, s a magyar közgazdászok eredményesen járultak hozzá az e területen folyó nemzetközi munkához. Terjedelmes új irodalom foglalkozott gazdasági fejlődésünk egyik legfontosabb kérdésével, a *munkatermelékenység*gel: etekintetben elsősorban a mérési metodika terén születtek eredmények.

Népgazdaságunk irányítási, működési rendszerének tökéletesítéséhez nyújtottak segítséget azok a felismerések, amelyeket a közgazdaságtudomány

az *anyagi ösztönzés* szerepének, a gyakorlatban alkalmazott formák és módszerek elemzésének kutatása során ért el. Széles körben vizsgálták a *műszaki fejlesztés* közgazdasági problémáit. Jelentős elméleti munkát fordítottak az *életszínvonal* fogalmának, mérésének, tervezésének problémáira, s e témakörben olyan eredmények is napvilágot láttak, amelyek addig alig vizsgált problémákra irányították a figyelmet, például a béren felüli juttatásokra, a lakossági szolgáltatásokra stb. Az utóbbi években bontakoztak ki azok a kutatások, amelyek matematikai módszerek felhasználásával igyekeznek választ adni a fő népgazdasági összefüggésekre, arányokra, különböző optimalizálási feladatokra. E témakörben elsősorban az egyes *népgazdasági ágak kapcsolatait* ábrázoló mérlegek összeállítása és felhasználása terén értek el számottevő eredményeket, s megkezdődtek a matrix-algebra, a programozási elméletek felhasználásával népgazdasági *programozási és optimalizálási modellek* kialakítására irányuló vizsgálatok. Szocialista mezőgazdaságunk közgazdasági vizsgálatainál főleg két témakörben ért el közgazdaságtudományunk eredményeket: széleskörű vizsgálatra kerültek a *termelőszövetkezeti jövedelemelosztási* formák és módszerek, valamint a jövedelmezőségnek és a mezőgazdasági termelés struktúrájának összefüggése. Most vannak kibontakozóban azok a kutatások, amelyek a *szocialista országok gazdasági együttműködésének* kérdéseivel foglalkoznak.

Új és fontos eredmények születtek a *kapitalizmus új jelenségeit* vizsgáló kutatásokból is. Az idevágó vizsgálatok feltárták a modern monopolista államkapitalizmus néhány jellegzetes vonását, az újratermelési ciklus menetében bekövetkezett egyes változásokat, a fegyverkezés főbb hatásait az újratermelési ciklusra. Számos tanulmány elemezte és bírálta a *burzsoá közgazdaságtudomány* elméletét és tanait.

Noha az elmúlt 10 évben hazai közgazdaságtudományunk több területen és témakörben ért el számottevő eredményeket, az eltelt rövid idő és számos egyéb ok nem tette lehetővé sem a felvetett problémák teljeskörű megoldását, sem több fontos kérdés vizsgálatának megindítását. A közgazdaságtudomány vizsgálatai körében egyes területek alig-alig szerepeltek; ilyenek például a munkaügy bizonyos részei, továbbá a vezetés vizsgálata stb. Az eddigi tapasztalatok alapján a közeljövőben a közgazdasági kutatásokat két nagy kérdés-csoportra célszerű koncentrálni. Az egyik: a magyar népgazdaság reálisan tervbevehető optimális szerkezetének kialakítása, különös figyelemmel a szocialista nemzetközi munkamegosztásban való részvételünkre és fizetési mérlegünk egyensúlyára; a másik: a szocialista gazdaság vezetési és irányítási, működési kérdései, különös tekintettel erőforrásaink leghatékonyabb felhasználására, a dolgozók tartós és folyamatos érdekeltségének biztosítására, az egyéni és a népgazdasági érdekek egybeesésének biztosítására.

Az új akadémiai osztály keretében minden bizonnyal tovább javulnak a közgazdaságtudomány irányításának, szervezésének és fejlődésének feltételei.

A fő feladatok helyes kiválasztásával, a közgazdasági kutatóintézmények profiljának világos meghatározásával, célratörőbb szervező és irányító munkával a felmerülő igények gyorsabb kielégítésének a feltételei is megérnek és remélhetőleg kiszélesedik az egész tudományág fejlődése szempontjából oly fontos elméleti munka a politikai gazdaságtan terén is.

Állam- és jogtudomány

Az állam- és jogtudományoknak a felszabadulást követően fel kellett venniök a küzdelmet a burzsoá-feudális állam- és jogszemlélet ellen, el kellett kezdeniök a marxista—leninista állam- és jogtudomány meghonosításának munkáját s érdeklődésüket az új, népi demokratikus állam és jog problémáinak kidolgozására kellett fordítaniok. E feladatok középpontjában a marxista—leninista szemlélet általánossá tétele állt. A kezdeti évek próbálkozásait az 1949—1953-as években olyan szakasz követte, amelyre nagyban-egészében a marxista felfogás vulgarizáló művelése, illetőleg az állam- és a jog kérdéseinek dogmatikus kezelése volt a jellemző. Az alkotó jellegű marxista—leninista állam- és jogtudományok eszméje csak az 1953—1954-es éveket követően s különösen 1956 után bontakozott ki. E körben fokozatosan tört utat magának az a felismerés, hogy az állam- és jogtudományok feladata nem egyedül a hatályos jog tanulmányozása, azaz nem valaminő jogi pozitívizmus, nem is csak a különböző irodalmi felfogások tanulmányozása, hanem kiindulási pontja a széles értelemben vett társadalmi gyakorlat elemzése, amely a jog kialakulására vezet és érvényesülésének megnyilvánulási területe. Ennek folytán, különösen az utóbbi időben, előtérbe került az állam- és jogtudományi kutatómunka szociológiai aspektusa, a konkrét állami és jogi jelenségek vizsgálatára irányuló tevékenység, mint az állam- és jogtudományi kutatás egyik lényeges eleme. A kutatásoknak ez a vonása oda vezet, hogy az elvont-spekulatív vizsgálódások helyébe a társadalmi, állami és jogi viszonyoknak a marxizmus—leninizmus alapjain való *konkrét* elemzése és az államépítő és jogi munka számára levont elméleti igényű gyakorlati következtetések sora lép.

Az elmúlt években nemzetközileg is elismert helyet vívott ki magának a burzsoá állam- és jogbölcseleti irányok bírálataival, illetőleg a szocialista jog általános vonásainak tanulmányozásával az állam- és jogelmélet, a szocialista alkotmányosság elemzésével az államjogtudomány, a szocialista vagyoni viszonyok és a felelősségi rendszer monografikus feldolgozásával a polgári jog tudománya. Mind a bűnözés okaira irányuló vizsgálódásokkal, mind pedig a büntetőjog hagyományos kérdéseinek tanulmányozásával kibontakozott a büntetőjog tudománya; figyelemreméltó eredményeket ért el a munkajog, az államigazgatási jog és a nemzetközi jog, valamint a termelészövetkezeti jog tudománya. Említésreméltó eredmény született a családjogban is. Sajnálatos módon elmaradt a fejlődésben az állam- és jogtörténet, amelynek feladata a magyar állam

és jog történetének marxista feldolgozása; magasabb szintre kellene emelkedniök az eljárási jogok tudományainak. Az állam- és jogtudományok egyes ágainak bizonyos mértékű egyenetlen fejlődése feltehetően összefügg a kutatók megoszlásában mutatkozó egyenetlenséggel; vannak területek, amelyeken a kutatók száma rendkívül csekély; ilyen a már említett állam- és jogtörténet, ilyen a nemzetközi jog, a munkajog, a termelészövetkezeti jog, továbbá a nemzetközi magánjog tudománya.

Az állam- és jogtudományok körében a fejlődés kezdetén jelentkező ismeretterjesztő-reprodukáló művek helyét mindinkább elfoglalja a monografikus irodalom; ez ma már jellegzetes vonása az állam- és jogtudományi életnek. Egyelőre azonban kevés a monográfiákon alapuló olyan művek száma, amelyek a kutatási eredményeket megfelelő módon közvetíthetnék a gyakorlat felé, már pedig ebben, a gyakorlatot segítő elméleti kutatásokban és ezek eredményeinek közzétételében jelölhető meg a legáltalánosabban az a feladat, amely az állam- és jogtudományokra vár.

Annak felismerése, hogy olyan fontos ágak, mint a munkajog, termelészövetkezeti jog és földjog, nemzetközi jog, illetve nemzetközi magánjog, állam- és jogtörténet viszonylag elmaradtak fejlődésük ütemében, arra készítik a jogtudomány művelőit és a Jogtudományi Bizottságot, vizsgálja meg ezen jogágak fejlesztésének feltételeit, dolgozzon ki erre vonatkozó javaslatot az Osztályvezetőség számára.

Történettudomány

Történettudományunk megalkotta Magyarország teljes — legrégibb idők-től napjainkig terjedő — történetének marxista szemléletű átfogó koncepcióját. E koncepció a polgári történetírás egysíkú, a politikai eseményeket felsoroló felfogásával szemben a gazdaság- és társadalomtörténeti fejlődés alapvető összefüggéseire épül. Történelmünk olyan eddig teljesen vagy részben ismeretlen területeit tárja fel, mint pl. a feudalizmuskori agrártörténet, a munkásmozgalom története, a munkásosztály kialakulásának és fejlődésének útja, vagy a hazai gyáripár története. Ma már kétségszövegbevonhatatlan meggyőző erővel áll a hazánk múltjáról kialakított kép középpontjában történelmi előrehaladásunk motorja, az osztályharcok története. Történettudományunk feltárta a nemzeti függetlenségért és az állami önállóságért vívott küzdelmek és a néptömegek osztályharca közötti ama dialektikus összefüggéseket, amelyek a társadalmi haladás folyamatában mutatják meg, mérik le a feudális kori Habsburg-ellenes felkelések, s a Rákóczi szabadságharc történelmi jelentőségét, valamint a polgári átalakulás, a nemzeti függetlenség megteremtéséért vívott küzdelem, az 1848—49-es forradalom és szabadságharc történetét. Gazdag új forrásanyagon és a nemzetközi összefüggések mélyreható elemzésén alapulnak azok az eredmények is, amelyeket történettudományunk történelmünk kima-

gasló eseményének, a Tanácsköztársaság történetének feltárásában, az osztályerőviszonyok vizsgálata alapján a kapitalista korszak és a népi demokratikus korszak feldolgozása terén elért. Történelmünk egészét tekintve történettudományunk megragadta azokat a legfontosabb törvényszerű folyamatokat, amelyek hazánk történetét az európai történet s így az egész emberiség történetének egészébe kapcsolják bele.

Az eredmények az összefoglaló történeti művek — az egyetemi tankönyv és a Magyarország története — munkálatai és vitái során érlelődtek meg, miközben kialakultak és megerősödtek a marxista történettudományi kutatás műhelyei — a Történettudományi Intézet, a Párttörténeti Intézet, az egyetemek történeti tanszékei, s a levéltárak.

De történettudományunk 20 éves fejlődése sem volt egyenletes. A polgári történetírás nyomasztó öröksége — az ún. pozitivisták adatgyűjteményeinek egyoldalúsága, a szellemtörténetírás irracionizmusa, a kuruc és labanc történetírás nacionalizmusa a tudományos munka legkülönbözőbb területén állított akadályokat a szocialista patriotizmus és a proletár nemzetköziség elvének következetes érvényesítése elé. A polgári szemlélet egyes maradványainak továbbélését, sőt ideiglenes felerősödését segítette az a dogmatikus szemlélet is, amely a személyi kultusz időszakában sematikus, nem egyszer erőszakoltan aktualizáló kategóriákba próbálta beleprésselni a történelem gazdag, sokrétű valóságát. E hibák felismerése és szinte türelmetlen kijavítása viszont a revizionista nézetek felelevenítésének is lehetőséget nyitott, majd 1956 után a revizionizmushoz a polgári nézetekkel való békülékenységgel s az öncélú szakmai igényesség álobjektivizmusa járult.

Az elmúlt években történészeink körében az eszmei-politikai tisztázódás folyamata meggyorsult. Történetünk számos alapvető kérdéséről termékeny viták folynak. Ezek a viták előrelendítő ösztönzői annak a történettudományunk egészét átfogó munkának, amelynek feladata a Magyarország történetének monografikus marxista szintézise alapjául szolgáló elméleti-történeti irányvonalak, a megoldandó kutatási feladatok és komplex módszerek kialakítása. Eredményeit jelzi a felszabadulás utáni két évtized történetének a korábbiaknál behatóbb tanulmányozása, a nemzeti kérdéssről, a népi demokratikus forradalom sajátosságairól nagy társadalmi visszhangot keltő viták, az összehasonlító feudalizmus kori agrártörténeti módszerének, az ideológiatörténet elvi és módszertani problémáinak kimunkálása, az egyetemes történeti kutatások, és a Magyarország története c. összefoglaló munka.

Történettudományunk további egyenesvonalú fejlődéséhez szükséges a felismert hiányosságok megszüntetése. Törekedni kell történészeinknek és a történettudományt irányító szerveknek arra, hogy a kutatások fogják át korban és problematikában egyaránt történelmünk egészét, olyan területeket is, amelyeknek növelése nem mindig vonzó az első pillanatban, esetleg gyors eredményekkel sem kecsegtet, de elengedhetetlenül szükséges a helyes marxista

történet megrajzolásához. Fokozni kell történettudományunkban az elméleti, módszertani kérdések alkotó művelését, ami történeti irodalmunk gazdag termeléséhez képest viszonylag elmaradott. A közelmúltban a történettudományban felélénkültek a viták, azonban ezek csak kezdeti lépésnek tekinthetők a pártos történeti kritika általános kibontakozásában.

Régészettudomány

Az elmúlt 20 év során a régészettudomány más tudományokhoz hasonlóan igyekezett felszámolni a múlt negatív örökségét, új szempontok szerint rendezni és rendszerezni anyagát, illetve korszerű feltárások anyagával hitelesíteni, kiegészíteni azt. Ez időszak munkásságát az átfogó történeti szemléletre való törekvés jellemezte, az az igény, hogy feltárja a hazánk területén élt népek társadalmi-gazdasági életének szerkezetét, megkeresse kapcsolatait a környező népek történetével. E cél érdekében törekedett a rendszeres, tervszerű és teljes feltárásokra; a természettudomány módszereinek felhasználására és a társadalomtudományoknak az eddigieknél szélesebbkörű bevonására a kutatásba; az egyes régészeti korszakok marxista igényű összefoglaló történeti feldolgozására.

Rendszeres kutatások indultak a legkorábbi — paleolit-települések feltárására, valamint az átmeneti korszakok — rézkor, korai vaskor — emlékanyagának megismerésére. A római korban előtérbe került a bennszülött lakosság helyzetének vizsgálata, valamint a lakosság és a későrómai népesség továbbélésének kérdése; a népvándorlaskorban pedig hazánk területén élt népek története és társadalmi szerkezete. Megkezdődött a szlávkor kutatása, a honfoglaló magyarság emlékanyagának rendszeres feltárása, és a magyar középkor anyagi kultúrájának intenzív vizsgálata. Széles keretekben indult meg a középkori királyi központok feltárása, úgyszintén a középkori településtörténeti kutatások is. Az ásatások elsősorban az átmeneti korszakok feltárására irányultak, anyaguk feldolgozásával az esemény, — társadalom- és gazdaságtörténet számára pontosabb kronológiát kaptunk.

Ez idő alatt kezdődött meg a rokontudományok szélesebbkörű bekapcsolása a régészeti kutatásba. Egyre általánosabbá vált a feltárt temetők antropológiai anyagának, a feltárásokból származó állatsontanyagoknak, valamint egyéb szerves és szervetlen maradványoknak a rendszeres vizsgálata. Közel 10 év telt el, amíg megjelentek az egyes régészeti korszakok anyagát rendszerező és feldolgozó corpusok, monográfiák. Ezek tették lehetővé, hogy az új eredmények alapján megkezdődjék a Magyar Régészeti Kézikönyv kötetinek megírása.

Mint a magyar régészet új intézménye, megalakult a Régészeti Kutató Csoport, s így lehetővé vált a Magyar Régészeti Topográfia munkálatainak megindulása is, amely az egész magyarországi régészeti anyagot településtörténeti szempontból rendszerezve adja közzé.

Az elmúlt 20 évben a magyar régészet kilépett a két háború közötti elzárt-ságból, intenzíven bekapcsolódott a nemzetközi kutatásba, szoros kapcsolatot épített ki külföldi intézményekkel és kutatókkal, sőt külföldi kutatásokat is végzett. A külföldi kapcsolatok szélesítésében, a régészettudomány eredményeinek megismertetésében jelentős szerepe volt az *Acta Archaeologica*-nak.

A régészettudomány egyik legnagyobb nehézsége az országban folyó ásatások tervszerűségének megvalósítása. Szükséges, hogy a Régészeti Bizottság ennek érdekében kifejtett erőfeszítéseit folytassa. Kíváncsok, hogy a régészet elméleti kérdéseinek további tisztázása, a marxista módszerek elmélyítése érdekében a Régészeti Kutató Csoport továbbfejlessze a szakmai és ideológiai vitákat.

Művészettörténet

Művészettörténettudományunk „létfontosságú” tevékenysége a két háború közötti korszak mulasztásainak sürgős pótlásaként a hazai műemlék- és műtárgy-állomány és a vonatkozó adat-anyag felmérése volt. Ezt a munkát, amely egyben a magyarországi művészet történetének és a magyar gyűjteményekbe került külföldi eredetű műalkotásoknak korszerű feldolgozását előkészítő rendszerezést is jelentette, a szakterület hagyományos műhelyei, a műtárgyakat őrző múzeumok és a műemlékeket gondozó intézmények, továbbá a művészettörténeti dokumentációnak lexikális célból létrehozott új intézménye végezte, és napjainkban egyre szélesebbkörűen folytatják. Ennek a tevékenységnek eredményei a Magyarországi Műemléki Topográfiaja sorozatában és a Magyarország Emlékei köteteiben, a Szépművészeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum, az újonnan létesített Magyar Nemzeti Galéria, és más budapesti, továbbá vidéki múzeumok szakkatalógus- és állag-jegyzék-köteteiben, évkönyveiben és közleményeiben kerültek közzétételre.

Már az első tíz év folyamán megindultak a monografikus jellegű kutatások, amelyek elsősorban magyar művészek életművét és magyarországi műalkotásokat, sőt a hazai művészet műfajait és korszakait dolgozták fel. Lényegbevágó előrehaladást hozott ugyancsak az első tíz évben a Magyar Tudományos Akadémia által megindított két szakfolyóirat, az *Acta Historiae Artium* és a *Művészettörténeti Értesítő*, amelyekben a faktológiai közlések mellett különösképpen a második tíz évben egyre határozottabban került sor egyrészt a hazai emlékanyagon túlterjedő, másrészt az egyetemes történeti összefüggéseket feltáró elsősorban középf- és újkori komplex kutatások publikációjára. A Magyarországi Művészet Történetének kétkötetes összefoglalása, amelynek az utóbbi tíz év alatt három kiadása jelent meg, ismeretterjesztő tendenciája mellett, tájékoztatást nyújtott a hazai művészeti fejlődés történeti feldolgozásának jelenlegi helyzetéről és egyben a magyarországi művészettörténet többkötetes kézikönyvének művészettörténészeinkre váró munkálatairól. Az egyetemes művészettörténet hetvenfüzetes ismeretterjesztő kiadványa

ugyancsak hasznos ösztönzést jelentett a szaktudomány időszerű kollektív vállalkozásának, az egyetemes művészettörténet többkötetes kézikönyvének előkészítéséhez.

Művészettörténeti kutatásunk szervezésében, irányításában nagy feladat hárult a Művészettörténeti Bizottságra. Az elért eredményekben tükröződik a Bizottság tevékenysége is.

Az országos távlati kutatási tervben a művészettörténészek elé állított feladatok az erők nagyobbfokú koncentrációját és szervezettségét, az elméleti, módszertani kérdések széles körben ható kimunkálását igénylik. E feladatok megoldásában jelentős szerep vár az ELTE Művészettörténeti Tanszékének munkatársai mellett a múzeumainkban és más munkahelyeken dolgozó művészettörténészeinkre is. E munka irányítását, összefogását teljesen a Művészettörténeti Bizottságnak kell ellátni addig, míg az önálló akadémiai kutató csoport létrehozása nem nyújt hathatós segítséget e feladat végzésében.

Hasonlóan országos érdekű művészettörténeti feladat az is, hogy a műemlékvédelem terén mutatkozó elméleti bizonytalanságot és ötletszerűséget kiküszöbölni segítsék jó történeti érzékkel, érdeklődéssel és képzettséggel rendelkező műtörténészeink.

Neveléstudomány

A neveléstudomány fejlődése nagy utat tett meg az elmúlt két évtizedben. A konzervatív-klerikális felfogás súlya alól felszabadulva, az 1945 utáni első esztendőkhöz főképpen a modern polgári koncepciók irányában tájékozódott. Később — mindenekelőtt 1948, s még inkább 1950 után — a marxista pedagógiának a szovjet neveléstudományban kialakult törzsanyaga alapján a nevelés szocialista céljával adekvát felfogás irányában fejlődött. Fejlődésének befolyásolása szempontjából nagyjelentőségű volt az Akadémia Pedagógiai Bizottságának tevékenysége és az, hogy 1951-ben megindult a pedagógia első marxista szellemű hazai tudományos folyóirata, a Pedagógiai Szemle.

Bár az 50-es évek első felében a neveléstudomány fejlődésében is jelentkeztek azok a fogyatékoságok, amelyek más társadalomtudományok területén sem voltak ismeretlenek, ezek az esztendőkhöz a pedagógiai „akkumuláció” szempontjából mégis jelentős időszakot képviselnek. 1954-ben megalakult a Pedagógiai Tudományos Intézet, s — együttműködve a Pedagógiai Bizottsággal — az aktuális pedagógiai munkálatokkal együtt megindult egy perspektivikusnak, fundamentálisnak mondható kutató tevékenység is. Ez több vonalon is (neveléstudomány, didaktika, neveléstörténet) hozott eredményeket.

Az intézet 1962-ben történt átalakulásakor azonban jogutódja, az Országos Pedagógiai Intézet kifejezetten fundamentális kutatásokra nem tudott berendezkedni, s így az alapvető elméleti kérdések kutatása szervezett intézeti keretek nélkül maradt. Ez a körülmény megnehezítette a Pedagógiai Bizottság irányító munkáját, amelyre hárul az alapvető elméleti kérdések gondozása.

Bár a bizottság akadémiai kutatóbázissal nem rendelkezik s az akadémiai kutatócsoportot sem lehetett létrehozni — ennek ellenére az elmúlt esztendőekben a Bizottság tevékenysége több fontos eredmény megszületését elősegítette. Már 1957-ben kezdetét vette egy jelentős publikációs tevékenység, s ennek eredményeképpen 1958-tól kezdve évről-évre megjelenik egy-egy tanulmánykötet a neveléstudomány köréből, amelyek az idők folyamán tematikus jelleget öltöttek, s ezek a mindenkori pedagógiai helyzet perspektivikusan értelmezett aktuális problematikájának szolgálatában állanak. E tanulmánykötetek megjelenése a neveléstudomány fejlődésének és egyszersmind a bizottság munkásságának egyik bizonyítéka.

Fejlődési jelenséggént értékelhető, hogy 1961-ben ismét elindult útjára a Pedagógiai Bizottság gondozásában a „Magyar Pedagógia” c. akadémiai folyóirat. Ez is növelte a lehetőségét olyan tudományos kutatási eredmények publikálásának, melyek kifejezetten az alapkutatások körébe tartoznak.

A tartalmi, elvi, metodológiai kérdések, intenzívebb gondozása valamint a koordinációs tevékenység vált jelentősen könnyebbé azáltal, hogy 1963-tól kezdve a Pedagógiai Bizottság albizottságok rendszerével dolgozik. Ez speciális akadémiai körülményeinél fogva munkáját fokozni tudja, pedagógiai „áttevérdési felületét” növeli, s egyszersmind egy leendő pedagógiai társulat életrehívásának irányába esik.

Az elért eredmények ellenére nem megnyugtató a pedagógia területén az alapjellegű kutatások helyzete. Több tanszéken és intézményben elszórtan, szorosabb szervezeti keret és irányítás nélkül folyó fundamentális kutatások nem elég hatékonyak és elmaradnak azoktól a követelményektől, amelyeket a pedagógiai kutatástól az oktatási, nevelési gyakorlat elvár. Arra nem lehet számítani, hogy rövid időn belül széles kutatóbázis épüljön ki az alapjellegű kutatások számára, de az Akadémiának és a Művelődésügyi Minisztériumnak mindent el kell követni annak érdekében, hogy a jelenlegi kutatómunka végzésére alkalmas tanszékek, intézmények keretében összefogja, szervezettebbé tegye az alapjellegű kutatásokat, és a meglevő kutatóhelyek fejlesztésével segítse elő a kutatás kibontakozását.

Szociológia

A szociológia fejlődése hazánkban a felszabadulás után közvetlenül nem bontakozhatott ki, mert világviszonylatban sem alakult még ki a marxista szociológiának mibenlétét és módszerét meghatározó szilárd vélemény. Késleltette a fejlődést az a dogmatikus álláspont is, mely a szocializmusban kialakult konkrét társadalmi viszonyok tudományos kutatásának szükségességét tagadta, s amely több más társadalomtudományi ághoz is érvényesült és károsan hatott.

A II. Osztály és az MTA Elnöksége felismerte ennek az álláspontnak a téves voltát, és már mintegy 5 évvel ezelőtt kezdeményezte és támogatta a

Filozófiai Intézetben szociológiai kutatócsoport kialakítását, s 1963 első negyedében elhatározta, hogy önálló Szociológiai Kutató Csoportot hoz létre azért, hogy a különböző intézményekben közben kialakuló és növekedő számú szociológiai kutatásnak metodológiai és koordinációs központja legyen.

Az Osztály a Szociológiai Kutató Csoport legfőbb feladatát a marxista szociológia metodológiai kérdéseinek kidolgozásában jelölte meg. A Kutató Csoport munkájában ebből indul ki és ennek a célnak alárendelten végzi konkrét szociológiai kutatásait is. A Kutató Csoport munkájából eredményként lehet megemlíteni, hogy kidolgozásra került a szocialista társadalom olyan hipotetikus strukturális modellje, ami előreláthatóan lehetővé teszi a konkrét felvételek során nyert adatok általánosítását, elméleti szintre emelését. Ezt a célt szolgálják a Kutató Csoport faluszociológiai vizsgálatai, amelyeknek keretében mintegy 15 tudományos téma kerül kidolgozásra; ezek központi gondolata a szocialista átszervezés és az iparosítás hatásának vizsgálata. E kutatásban szerepelnek pl. olyan témák, mint a falu társadalmi struktúrájának vizsgálata, a termelőség-összefüggései, a társadalmi előítéletek alakulása a faluban, a falu vezető párt- és társadalmi aktívájának szerepe és kapcsolata a falu különböző társadalmi rétegeivel stb.

A Szociológiai Kutató Csoportban folynak olyan jelentős munkaszociológiai vizsgálatok, amelyeknek alapján ma már egyre több üzemben készítenek a vezetés színvonalának emelése érdekében szociológiai vizsgálatokat. E vizsgálatok eredményeként a legkülönbözőbb üzemszervezési és vezetési tanfolyamok keretében helyet kapott a szociológiai ismeretek oktatása is. A Szociológiai Kutató Csoport megalakulása óta közel 50 társadalomkutatási felvételhez adott több-kevesebb szakmai segítséget.

A marxista szociológia legfontosabb problémája a konkrét szociológiai kutatások alapján a metodológia továbbfejlesztése, ami lehetőséget ad a társadalom legfontosabb kérdéseinek tudományos feltárására, s így hozzájárulás a szocializmusra vonatkozó ismereteink gazdagításához, és ezzel segíti nemcsak a társadalomelméletet, de a vezetés gyakorlatát is. E cél elérése érdekében összpontosítanunk kell erőinket marxista szociológus kutatók kiképzésére. A marxista szociológia további fejlődése megkívánja, hogy elsősorban a szociológia művelői következetesen harcoljanak a dilettantizmus, a szociológia divattáválása miatt jelentkező „vadhajtások” ellen, amelyek tudománytalanságuk, elszigetelt általánosításaik miatt árnyékot vetnek és vethetnek a marxista szociológiára.

Földrajztudomány

Közvetlenül a háború után a földrajz helyzete dezorganizálódott, az első években az új tudományos irányzatok még csak érlelődtek. Ebben az időszakban kezdődött meg az új szakemberek kiképzése. Néhány marxista geográfus

kezdeményezésére ideológiai viták sorozata indult meg, amelyben a kezdetben kisebbségben levő, de végig kezdeményező szerepet játszó marxista geográfusok száma a fiatal, egyetemet frissen végzett szakemberekkel is gyarapodott, emellett az idősebb generáció nagy része is elfogadta a marxista koncepciót. A viták az ideológiai átértékelést lényegében elvégezték, új korszerű szellemű egyetemi jegyzetek és tankönyvek jelentek meg. Az időszak végén újjáalakult a Magyar Földrajzi Társaság és a tervszerű tudományos kutatás kezdetét a megindult első ötéves tudományos terv jelentette.

A tényleges kutatómunka széleskörű kifejlődése 1957 után következett be. A számszerűen is megnövekedett kutatógárda az elvi viták után a konkrét kutatásokra tért át. Ebben jelentős szerepet játszott az 1952-ben létrehozott Földrajztudományi Kutatócsoport fejlesztése, akadémiai céltámogatások rendszere, az akadémia Földrajzi Bizottság koordináló szerepének erősödése. Számottevő eredmények a természeti földrajzban születtek, több jelentős tájmonográfia készült el és új vizsgálati módszereket is bevezettek. Megszaporodott a gazdasági földrajzi publikációk száma is, amelyeket azonban a kezdeti időszakban bizonyos módszertani egysíkúság, a leíró elemek túltengése jellemezett. Az időszak végén már a gazdasági földrajz egyes ágaiiban is (körzetkutatás, agrár-földrajz) számottevő módszertani eredmények születtek. Határozottabban érvényesült az a törekvés, hogy a kutatási eredményeket a gyakorlati (műszaki vagy gazdasági) tervező szervek is hasznosíthassák, az eredmények azonban ezen a téren még szerények voltak.

Az utóbbi 5 év alatt mind mennyiségi, mind minőségi értelemben jelentős fejlődés tapasztalható a földrajztudományban. A természeti földrajzban a geomorfológiai térképezéssel és a tájértékeléssel új módszertani elemeket vezettek be, amelyek egyúttal a gyakorlati célkitűzések jobb megközelítését is jelentették. Ezek a módszerek, valamint a gazdasági földrajz néhány ágában alkalmazott módszerek nemzetközi színvonalon állnak. A magyar geográfia rövid néhány esztendő alatt ugrásszerűen megnövelte nemzetközi tekintélyét, melyet külföldi publikációk, nemzetközi szervezetekben levő tagságok, hazánkban tartott nemzetközi konferenciák fémjeleznek.

Elsősorban a természeti földrajz számára, de feltehetően a vele egyre szorosabban együttműködő gazdasági földrajz számára is új fejlődési lehetőségeket nyit meg annak a javaslatnak az elfogadása, amely a földrajztudományt a geo-tudományokkal együtt egy osztályba tömöríti.

II.

Szervezési és szerkesztési kérdések

Az Akadémia újjászervezésekor a régi Akadémia III. osztályában összefogott tudományágak gyorsabb ütemű fejlesztése és az irányító munka megjavítása érdekében megtörtént, illetve megkezdődött a természettudományok-

nak a fejlődés megkövetelte keretekbe való átszervezése. Ugyanakkor napjainkig megmaradtak a régi osztálykeretekben a társadalomtudományok.

E tudományágak fejlesztése, irányításuk hatékonyabbá tétele megkívánja Akadémiánk modern átszervezésének folytatását, a II. Osztályhoz tartozó 9 tudományág új, időszerűbb szervezési keretekbe való csoportosítását. Már 1962 őszén az Osztályvezetőség, értékelve saját szervező és irányító tevékenységét, megállapította, hogy az irányító munkájában mutatkozó nehézségek jelentős része az Osztályhoz tartozó tudományágak nagy számában és sokféleségében leli magyarázatát. A tudományágak nagy száma, sokfélesége, egymástól eltérő sajátosságai gátolták az irányítás tervszerűségének növekedését, a tudományágak sajátosságait kellően figyelembevevő, a tudományág benső fejlődési igényeihez szorosabban alkalmazkodó szervező és irányító munka kibontakozását. Bár az Osztályvezetőség és az Osztályülések irányító munkája az elmúlt években fejlődött, annak gondos elemzése során mindinkább világossá vált nemcsak az Osztály, hanem az Elnökség előtt is, hogy szervezeti változtatásra van szükség, a társadalomtudományokat új szervezeti keretekbe kell összefogni.

A fenti helyzetből kiindulva, az egyes tudományágak sajátosságait is figyelembevéve, tett előterjesztést az Osztály az Elnökségnek a jelenlegi II. Osztály kettéosztására. Az Elnökség, egyetértve az Osztály javaslatával, azt az idei közgyűlés elé terjeszti. A javaslat szerint II. Osztályként megmarad a Filozófiai és Történettudományi Osztály a filozófia, a történettudomány, a régészettudomány, a művészettörténet és pedagógiai szervezeti keretként és megalakul az Akadémia új osztályaként a Gazdaság- és Jogtudományi Osztály, amelyhez a közgazdaságtudomány, az állam- és jogtudományok és a szociológia mellett a más akadémiai osztályokban helyet foglaló ágazati gazdaságtudományok is, továbbá a demográfia tartozik. A VI. Osztály kezdeményezésére javaslat kerül a közgyűlés elé még egy új akadémiai osztály, a Föld- és Bányászati Tudományok Osztályának megszervezésére, amelyhez az eddig hozzánk tartozó földrajztudományok kerülne, ugyancsak megfelelően a szakmai fejlődés gyakorlati-elméleti logikájának.

Meggyőződésünk, hogy az így kialakított szervezeti keretekben az Akadémia az eddiginél jobban be tudja tölteni azt a központi szerepet, amely a társadalomtudományi kutatások irányításában reá hárul, és ez új szervezeti keretek kialakítása növeli a lehetőségét a társadalomtudományok hatékonyabb fejlesztésének, a társadalomtudományi kutatások nagyobb eredményeinek.

Bizottságaink munkájáról

Az Osztály a múlt évben többéves tapasztalat alapján elemezte bizottságaink munkáját, és meghatározta pontosabban szerepüket és feladatkörüket, valamint néhány olyan szervezési elvet, amelyek érvényesítésével a bizottságok

sokféleségét csökkenteni és nem utolsósorban tudósainkat tehermentesíteni lehet. Az Osztályvezetőség a múlt év őszén ezeknek a szervezeti elveknek igyekezett érvényt szerezni a bizottságok átszervezésénél, ill. a bizottságok összetételének kialakításánál. Abból indultunk ki, hogy az akadémiai bizottság a tudományág legfelső tudományos fóruma; arra törekedtünk, hogy lehetőség szerint egyetlen bizottság, a tudományág akadémiai bizottsága lássa el vagy teljesen azonos összetételben a koordinációs bizottság és a tudományág akadémiai intézete tudományos tanácsának a feladatait is (így szerveztük meg az Állam- és Jogtudományi Bizottságot, a Szociológiai Bizottságot), de legalább a bizottság lássa el a tudományos tanács funkcióját (így egyesítettük a tudományos tanácsot a bizottsággal a filozófia, a közgazdaságtudomány, a régészet-tudomány és a földrajztudomány területén). Ahol ez a tudományág sajátosságai miatt így nem volt megvalósítható, a koordinációs bizottság az akadémiai bizottság albizottságaként, az intézet tudományos tanácsa pedig a bizottság felügyelete alatt fejt ki tevékenységét. (Külön koordinációs bizottságok működnek a közgazdaságtudomány, filozófia, történettudomány akadémiai bizottságainak albizottságaként.)

Az akadémiai bizottságnak a tudományágban betöltött központi szerepéből következik, hogy folyóirataink szerkesztőbizottságai is, amennyiben nem kifejezetten társulati folyóiratról van szó, a bizottságok elvi irányítása mellett működnek.

A bizottságok átszervezése, személyi összetételük bizonyos mértékű átalakítása, az eddigieknél jobban elősegítheti az országos elvi, tudományirányító hatáskörükből folyó tevékenységük eredményesebb kibontakozását. Bizottságaink munkájáról, illetőleg feladatairól szólva elsősorban ezt kell hangsúlyoznunk, hiszen ha bizottságaink munkájában szervezettség és színvonal tekintetében vannak is különbségek, a feladatok egész sorát, amelyek az Akadémia szervezetén belül jelentkeztek, egyre jobban töltik be. (Pl. az Akadémia által anyagilag támogatott kutatóhelyek kutatási terveinek, beszámolóinak véleményezése, könyv- és folyóiratkiadással kapcsolatos tennivalók, tudományos tanácskozások szervezése stb.)

Bizottságaink fentebb hangsúlyozott feladatköréből folyik, hogy kísérik figyelemmel egész tudományáguk fejlődését, a tudományág helyzetének elemzéséből kiindulva a fő kutatási irányok megjelölésével befolyásolják a kutatómunkát, a lehetőség szerint koordinálják a legjelentősebb kutatásokat, elméleti és módszertani viták szervezésével és serkentésével segítsék a szakma fejlődését. Bizottságaink részéről ebben az irányban az elmúlt években voltak már kezdeményezések, és a múlt évi nyilvános osztályülésünkön eredményekről is be tudtunk számolni, azonban a feladatok megkívánják bizottságaink munkájának e téren való javítását.

A bizottságok funkcióiknak ezt a részét, az országos elvi irányító tevékenységüket, jól megválasztott, konkrét feladatok megoldásán keresztül tud-

ják eredményesen betölteni. Hogy a közeljövőben valóban előre tudunk lépni ezen a téren, arra egyrészt reményt nyújt a bizottságaink féléves, ill. éves munkaprogramjaiban felvett feladatok következetes végrehajtása, másrészt az a körülmény, hogy az Osztály átszervezése után az Osztályvezetőség bizottságaink ilyen irányú munkájához az eddigieknél hathatósabb segítséget tud nyújtani.

Intézeteink munkájáról

Intézeteink elmúlt években kifejtett tevékenységéből, az elért eredményekből megállapíthatjuk, hogy nagy többségük alapján kialakult profillal, feladatkörrel rendelkezik és funkciójukat általában eredményesen betöltik. Így ez alkalommal munkájukkal kapcsolatban csak egy fontos kérdéssel kívánunk foglalkozni, amely ugyanakkor az Osztályvezetőség irányító tevékenysége szempontjából is lényeges kérdés: intézeteink tervező munkájával.

Az elmúlt években az eddigi tudományos tervezés tapasztalatait felhasználva jelentősen javult az intézeti munka tervszerűsége. Elsőként a Közgazdaságtudományi Intézet dolgozta ki az intézeti kutatás többéves tervét, s ez a módszer, az eddigi tapasztalatok szerint bevált. Több intézetünkben is foglalkoznak azzal a gondolattal, hogy az intézet kutatási tevékenységének zömét több évre előre megtervezzék. Ezek a tapasztalatok és törekvések abba az irányba hatnak, és ezt felismerte az Akadémia Elnöksége is, hogy vizsgáljuk felül jelenlegi tervezési rendszerünket és az éves tervezési rendszerről térjünk át a 2—3 éves tervezési rendszerre. Megítélésünk szerint egy ilyen rendszernek a bevezetése nemcsak csökkentené a tervezéssel járó jelenleg igen nagy adminisztrációs munkát, hanem azt is elősegítené, hogy egyrészt intézeteink hosszabb időre átgondoltan tervezve, a rendelkezésre álló kutatási kapacitást a legfontosabb feladatokra tudják koncentrálni — úgy természetesen, hogy megfelelő szabad kapacitást hagyjanak az időközben felmerülő új feladatok megoldására —, másrészt a tervet véleményező és jóváhagyó szervek értékelő, bíráló tevékenységét is alaposabbá tenné. Ennek során el kellene érni azt is, hogy az elvégzett munkáról szóló beszámoló és a terv egy időben kerüljön elkészítésre és megvitatásra. A tervkészítésnek és a beszámoltatásnak jelenlegi kettészakítotttsága megnehezíti a véleményező és jóváhagyó szervek munkáját, amit tudományos tanácsaink, bizottságaink több ízben joggal szóvátettek. A több évre szóló terv kidolgozása lehetővé tenné az eddigieknél nagyobb mértékben a feladatok komplex kutatását, aminek elősegítése intézeteink, bizottságaink, Osztályvezetőségünk egyik legfontosabb feladata. Az elmúlt években is több ízben felhívtuk a komplex kutatások fontosságára, jelentőségére intézeteink, bizottságaink figyelmét. Tagadhatatlan, hogy vannak is eredmények ebben a vonatkozásban. Ugyanakkor az elmúlt évek tapasztalatai azt is megmutatták, hogy a komplex kutatások fontosságának hangoztatása önmagában nem viszi előre olyan mértékben az ilyen jellegű kutatások kibontakozását, mint ahogy a

feladatok bonyolultsága megkívánja. Intézeteink tervezési munkája során már a feladatok kijelölésekor komplexen kell a téma kutatását megtervezni, ahhoz, hogy létrejöjjön a különböző szakemberek szoros együttműködése, ami azután a kívánt eredményt meghozza. Hogy intézeteink a komplex kutatást igénylő feladataikat helyesen tudják tervezni, ill. megoldani, elengedhetetlenül szükséges, hogy a jelenleginél szorosabb kapcsolatokat építsenek ki nemcsak tudományáguk társintézeteivel, hanem a más társadalomtudományágak intézetei között is. Erre azért is szükségesnek tartjuk felhívni a figyelmet, nehogy az Osztály kettéosztása után meglazuljanak még az eddig kialakult kapcsolatok is.

A könyvkiadásról

Az Osztály munkájának jelentős részét képezi a könyv- és folyóiratkiadási tevékenység irányítása és ellenőrzése. Az Osztály hatásköre és felelőssége az elmúlt év folyamán ebben a vonatkozásban jelentősen megnőtt, azon elnökségi határozat következtében, amely felosztotta az osztályok között a könyvkiadási kereteket és az Osztályra bízta annak eldöntését, hogy e kereteket milyen művekkel tölti ki. Ezzel egy időben több ponton változás történt a könyvkiadás tervezésében és a könyvkiadással kapcsolatos ügyintézésben.

Az új könyvkiadási szabályzat életbeléptetése, ha átmenetileg okozott is nehézséget bizottságaink, Osztályvezetőségünk könyvkiadási tevékenységében, ez rövid időn belül megszüntethető. Ennél jóval több gondot okoz az a körülmény, hogy az akadémiai könyvkiadás mennyiségi fejlődése, ill. az Akadémiai Kiadó kapacitása nem tud lépést tartani a jelentkező igényekkel. Tudományos életünk fejlődése, ezen belül intézeteink eredményes munkája több tudományágban (történettudomány, régészet) olyan helyzetet idézett elő, hogy az Osztály kerettervében szereplő művek egy részét csak a kézirat elkészítésétől számított többévi késéssel tudjuk megjelentetni. Ez a körülmény arra kell, hogy készítse bizottságainkat és Osztályvezetőségünket, hogy nagyobb körültekintéssel alakítsa ki állásfoglalását, ill. döntsön az Osztály könyvtervébe kerülő új javaslatokat illetően.

Ha a távolabbi jövőben van is remény arra, hogy az Akadémia kiadási kapacitása nő, szükséges, hogy a könyvkiadást irányító szervek és valamennyi szakember, aki a könyvkiadásban mint szerző, lektor, vagy szerkesztő részt vesz, törekedjék arra, hogy az elkészült és kiadásra kerülő kéziratok ne haladják meg a téma kívánta terjedelmet, aminek ellenkezőjére a tudományágak szakemberei az elmúlt évek gyakorlatából tudnának példát felsorolni.

Jelentősek azok az eredmények, amelyeket az utolsó két évtizedben a társadalomtudományok művelői értek és jelentős az a munka, amit az Akadémia újjászervezése óta a társadalomtudományok fejlesztésében és irányításában kifejtett. Feladataink, tennivalóink világosak. Elért eredményeink, az eddig szerzett tapasztalatok, a hibákból leszűrt tanulságok feljogosítanak

arra a reményre, hogy magasabb szintre tudjuk emelni az alkotó társadalom-tudományi munkát a társadalomtudomány művelői újabb jelentős eredményekkel szolgálhatják és segíthetik elő a szocializmus teljes felépítését hazánkban.

HOZZÁSZÓLÁSOK

PACH ZSIGMOND PÁL levelező tag

Tisztelt Osztályülés! Kedves Elvtársak! Engedjék meg, hogy mai osztályülésünket egységben tekintsem tegnapi tudományos ülésszakunkkal, amelyen a szocialista tudat kialakításának elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkoztunk. Sőt idetartozónak érzem bizonyos értelemben Akadémiánk hétfő délutáni együttes ülését is; kivált Nemes és Mátrai elvtársak fellépésére gondolok.

Engedjék meg, hogy az Osztályvezetőség beszámolója kapcsán éppen ezekhez a kérdésekhez szóljak hozzá. Azt hiszem, nem véték ezzel az ügyrend előírásai ellen. Hiszen az Osztályvezetőség beszámolója is kiemelte osztályunk tennivalóit az említett kérdéskomplexum kidolgozása körül, és éppen ez az a kiemelt akadémiai téma, amelynek előmozdítását a jelenleg még a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályához tartozó mind a kilenc tudományág fontos feladatának tekintheti — a filozófiától kezdve a jogon, a történettudományon, a közgazdaságtanon át egészen a művészettörténetig.

„A szocialista tudat kialakításának elméleti és gyakorlati kérdései” című téma utólagos javaslat alapján került az Akadémiánk tavalyi közgyűlése által kiemelt témák közé. A kiemelendő témákról szóló első, előkészítő tervzetben még nem szerepelt.

Az, hogy e téma kiemelése *indokolt* volt, nyilván nem szorul bizonyításra. Annál kevésbé, mivel az Elnökség hétfőn bemutatott beszámolója az akadémiai irányítás országos viszonylatban fennálló felelősségét éppen a társadalomtudományi kutatások vonatkozásában nagy nyomatékkal hangsúlyozta.

Hogy *érdemes* volt e témát kiemelni, azt tegnap lefolyt ülésszakunk máris igazolja: Szigeti elvtárs igen értékes előadása, a számos fontos kérdést érintő korreferátumok, hozzászólások, — még akkor is, ha a magam részéről nem tudok olyan egyértelmű elismeréssel szólni a tegnap lefolyt vita egész menetéről, mint ahogy ezt a tegnap esti zárszó tette.

Szigeti elvtárs előadásában óvott attól a kétirányú hibától — túlértékeléstől és lebecsüléstől —, ami a társadalomtudományok tudatformáló szerepének megítélése kapcsán jelentkezhetik. E helyes elvi figyelmeztetés szabta korlátok között maradvá is — úgy vélem — joggal utalhatok a társadalmi tudat azon elemének, alkotórészének jelentőségére, amelyet *történeti tudatnak* nevezhetünk.

A történeti tudat hazánkban mindig igen fontos helyet foglalt el a társadalmi gondolkodásban, a közvélemény alakításában. Népünk legjobbjainál a jövőre vonatkozó haladó politikai célok kitűzése és munkálása mindig összekapcsolódott, egységbe forrott a történelmi múlt haladó szempontú értékelésével. A nagytőkés-nagybirtokos uralkodó osztályok pedig már a dualista korszakban, de kivált az ellenforradalmi rendszer negyedszázadában, a történelem reakciós interpretációját igyekeztek haladásellenes, ellenforradalmi cél-

jaik szolgálatába állítani, és retrográd, nacionalista-soviniszta történeti eszmékkel, mint a középkori magyar nagyhatalom, a Regnum Marianum, a történeti jogosultságú magyar szupremácia gondolatával, a szentistváni állam-eszmével és egyebekkel törekedtek a dolgozók széles rétegeinek tudatát elhomályosítani, őket az osztályharc útjáról eltéríteni.

Az 1956. évi ellenforradalmat megelőző időszakban, amikor a szektás dogmatizmus torzításai tápot adtak a burzsoá-jobboldali nézetek megelevenedésének, a revizionisták nem utolsósorban történeti „érveléssel” próbálták népünket a szocialista nemzetek testvériségének közös útjáról eltántorítani — olyan tételeket fogalmazva meg, amelyek a „sajátos magyar útról” szóltak, vagy arról beszéltek, hogy történeti fejlődésünknek mindenkor és minden időben a nemzeti egység lett volna a fő hajtóereje.

A történelmi érvelés, a történelmi párhuzamok és szembeállítások, a történeti (vagy gyakran éppen a történetietlen) analógiák nálunk mindig hozzátartoztak a közvélemény formálásának, a társadalmi tudat befolyásolásának fegyvertárához, sőt nemegyszer kiemelkedő helyet foglaltak el ebben a vonatkozásban.

Ma az a feladatunk, hogy a valóságot híven ábrázoló marxista történettudomány az eddiginél jóval hatékonyabban segítse elő társadalmunk új szocialista tudatának kiformálását, megszilárdítását, a polgári és kispolgári eszmék leküzdését, a jelenünk elméleti és gyakorlati kérdéseiben való tisztánlátást.

Jelenünk elméleti-társadalomtudományi kérdéseinek kidolgozása terén a történettudomány — úgy tűnik — mintegy handicappal indul. A történettudomány kat' exochén a *múltal* foglalkozik, szemben a jogtudománnyal, a filozófiával vagy közgazdaságtannal, amely diszciplínák tárgyukat döntően a jelenből meríthetik és kell hogy mérítsék. Úgy tűnik, úgy tűnhetik: csak a *közelmúlt*, a jelenhez közvetlenül vezető *legújabbkori* történet kidolgozása tekinthető a történettudomány hozzájárulásának jelenünk időszerű problémáinak megvilágításához, a szocialista tudat kialakításához, formálásához.

És valóban, a legújabbkori történet, ezen belül a felszabadulás utáni két évtized történetének feltárása kiemelkedő helyet foglal el ebből a szempontból, különösen fontos számunkra. Egyik előző korszak sem szolgál annyi közvetlen tanulsággal; a történeti kutatás, a tények feltárása és elemzése itt nyújthatja a legtöbb közvetlen segítséget a szocialista tudat kialakításához, erősítéséhez, szocialista gyakorlatunk fejlesztéséhez. Marxista történettudományunk előrehaladásának egyik igen fontos fokmérője éppen a legújabbkori történettellel, ezen belül a felszabadulás utáni történetünkkel foglalkozó kutatások, publikációk számának, színvonalának jelentékeny, csaknem azt mondhatni: ugrás-szerű megnövekedése az utóbbi esztendőik során.

Hiba volna azonban — úgy vélem — a *történettudományi aktualitás, időszerűség* követelményét ily módon a legújabbkori történet tanulmányozására leszűkíteni.

A társadalmi-történeti tudatnak fontos elemei nemcsak a közvetlen, hanem a *távolabbi* múlthoz, illetőleg nemzeti történetünk *egész* fejlődésmenetéhez is kapcsolódnak. Éppen ezekkel kapcsolatban még mindig igen sok zavar van a közvélemény széles rétegeiben, ami akadályozza, hátráltatja a szocialista társadalmi tudat kiformálódását, megerősödését.

Fentebb már utaltam egy-két ilyen retrográd tudati elemre, nacionalista történeti eszmére, amelyeket a burzsoá korszak történetírása, politikai propa-

gandája igen céltudatosan és erőteljesen plántált a fejekbe, amelyektől nehezen lehet szabadulni (nehezen szabadul még az újonnan felnövő generáció, teszem, az egyetemi ifjúság egy része is), és amelyek megcáfolása, leküzdése — véleményem szerint — igenis *időszerű, aktuális* feladata történettudományunknak, — éppen a közgondolkodás fejlesztése, a társadalmi tudat formálása szempontjából.

Marxista történettudományunk fejlődése érdekében *általában*, történetírásunk tudatformáló hatékonysága további kibontakoztatása érdekében *különösen*, érdemes, szükséges lenne tehát megvitatni az *időszerűség, aktualitás követelményének értelmezését a történettudományban*, — elhárítva e követelmény sematikus leszűkítésének veszélyét éppúgy, mint azokat a szubjektív törekvéseket, amelyek tudva-öntudatlan, gyakran csak a kutatott téma iránti nagyon is érthető lelkesedésből, annak kimutatására irányulnak: éppen az az *időszerű, aktuális, társadalmilag fontos* téma, amivel az illető kutató foglalkozik.

Anélkül, hogy elébevárnánk egy ilyen tudományos vita kimenetelének, eredményeinek, és teljesen jogosnak ismerve el Szigeti elvtárs kritikáját: a társadalmi tudományok, köztük a történettudomány ma még nem eléggé rendelkezik olyan „szenzóriumokkal”, amelyek az *időszerű* kérdéseket megfelelően érzékelnék, nem eléggé rendelkezik a mai anyagi és szellemi valóság igazán mélyreható ismeretével — jó néhány, történetünknek *régebbi* korszakaihoz is, pontosabban: *egész* nemzeti történetünk fejlődésmenetéhez kapcsolódó *időszerű* kérdést már most is érzékelhetünk, átfogó marxista feldolgozását magunk elé tűzhetjük. Engedjék meg, hogy egyet-kettőt csupán jelzésszerűen megemlítsék.

Ilyen mindenekelőtt *nemzeti történelmünk helye Európában, Nyugat- és Kelet-Európához való viszonylataiban*. Csupán a problémát jelzem. Polgári történetírásunk részben a sajátos, máshoz nem fogható magyar fejlődés útját, a „magyar glóbusz” képét dolgozta ki, és nemzeti történetünket az önmagában álló magyar sors hányattatásai- és fordulataiként, vagy a „két pogány közt egy hazáért” szemléletében érzékeltette; részben — különösképpen — a magyarságnak a nyugati keresztény-germán kultúrközösséghez tartozását hangsúlyozta, és a keletről ideszakadt magyarságban a nyugati-európai kultúra előőrsét magasztalta, amelynek hivatása az európai civilizáció értékeinek védelme az — úgymond — keleti barbársággal szemben. Ilyen értelemben fogta fel már István király államalapítását; ilyen értelemben dolgozta ki a későbbiekre nézve a „nyugati és keleti magyarság” tipológiáját, a Habsburg-birodalomhoz való tartozás alapvetően pozitív értékelését, és így tovább.

Marxista történetírásunk természetesen kezdettől fogva figyelmet szentelt e reakciós történeti torzítások megcáfolásának. Egyfelől konkrét részletkutatásokban is kidolgozta a magyar és a szomszéd népek, Közép- és Kelet-Európa népei történetének számos közös vonását és kapcsolatát; másfelől rámutatott azokra a döntő változásokra, amelyek az alapvető kérdésben, a *társadalmi haladás* kérdésében századunkra Nyugat- és Kelet-Európa egymás közötti viszonylatát gyökeresen átalakították, a forradalmi mozgalom központját Kelet-Európába helyezve. — De marxista történetírásunk maga sem maradt konzekvens a társadalmi haladás szempontjának alkalmazásában. A nyugati imperializmus elleni küzdelem oly fontos, *időszerű követelményének* történetietlen visszavetítésével magáévá tette és történetünk korábbi századaiban is illusztrálni kívánta azt a tételt, hogy „népünknek a Nyugatról jövő

terjeszkedő és hódító törekvésekkel való küzdelme az a tradíció, amely ezer éven át megtartotta az országot”, és ezzel olyan történeti látásmódot diktált, amely szerint — Váci Mihálynak egy végső soron helyes eszmei kicsengésű, művészi színvonalú verséből, a „Kelet felől”-ből idézem — kétezer év óta „mindig Kelet felől jött a szabadság”. Ez a történeti látásmód persze nem lehet eléggé meggyőző, igazán tudatformáló hatású, mert nem eléggé hiteles, mert számos ellene szóló történeti ténybe ütközik. — Ehhez járult, hogy sokáig igen fogyatékosan alkalmaztuk nemzeti történetünkre, a magyar történet európai „beágyazásában” az általános, a sajátos és az egyedi történeti dialektikáját, és csak az utóbbi években jutottunk el a marxista összehasonlító történeti módszer kimunkálásához és konkrét alkalmazásának kísérletéhez.

Részben innen van az, hogy a Nyugathoz—Kelethez való történeti viszonyulás kérdése — amelyet persze számos egészen újszerű probléma is bonyolított —, még mindig nem rendeződött el széles rétegek tudatában, — olyan történeti kérdés tehát, amelynek a kora középkorig visszatekintő, évszázadokra visszanyúló, átfogó, elvi igényű marxista történeti tanulmányban való kidolgozása *nagyon is időszerű* történettudományi feladat, éppen a közgondolkodás formálása, a szocialista tudat erősítése szempontjából.

Egy másik kérdés: *népünk demokratikus hagyományainak, illetőleg a demokratikus hagyományok hiányának* a kérdése. E hagyományokat a felszabadulás előtti félféudális-polgári történetírásunk degradálta, eltorzította vagy éppen elhallgatta, mintegy kiiktatni akarta nemzeti történetünkéből. Mi sem volt tehát természetesebb, mi sem szükségszerűbb, mint hogy a felszabadulás után nyíltan a porondra lépő marxista történetírás éppen a demokratikus, forradalmi hagyományok feltárását tartotta elsőrendű feladatának. El is ért e tekintetben igen érdemleges, értékálló eredményeket.

A történetízmunkának ez az alapvetően helyes beállítottsága azonban — kivált az ötvenes évek elején — túlzásba, egyoldalúságba ment át. A történetiszemlélet ilyen eltolódása nem ritkán maga után vonta, hogy múltunkat ne teljes valóságában, hanem mintegy megszépítve ábrázoljuk, az olvasók figyelmét akarva-akaratlan eltereljük történelmünk reakciós korszakairól, és főként annak a ténynek mély, felelősségteljes és — mondhatni — gyötrelmes átélésétől, hogy a magyar nép a XV. század végétől kezdve egyre inkább, majd századosan elmaradt a haladás élvonalától, gazdasági-társadalmi fejlődése lelassult, deformálódott, elkanyarodott, úgyhogy csak most, felszabadulva, a szocialista rend győzelmével, gyökeresen új körülmények közt nyílik lehetősége a késés, az elmaradás végleges és minden tekintetben való felszámolására — amikor is a feudális és tőkés századok mulasztásait persze a leghaladottabb termelési viszonyok között sem pótolhatjuk egyik napról a másikra, hanem csak szívós munkával, céltudatos és áldozatos, de immár a gyökeresen megváltozott osztályviszonyok mellett világos perspektívájú erőfeszítéssel.

Továbbkísérve nyomon marxista történetírásunk fejlődését, rá kell mutatnom arra, hogy a következőkben e téren is bizonyos „visszajára fordulás” következett be, legalábbis egyeseknél. Ma már — vagy a közelmúltban — nem ritkán jelentkeznek olyan nézetek, amelyek immár a demokratikus hagyományok *hiányát* teszik meg történeti fejlődésünk egyik fő jellemzőjének és részben jelenünkre is kiható súlyos problémájának, — nem véve figyelembe, hogy a polgári demokratikus feladatoknak évszázados megoldatlansága, a „polgári demokratikus iskolázottság” hiánya a történelem adott szituációiban — mint például 1918–19-ben vagy 1945-ben — éppen ellentétébe csaphat

át, és olyan forradalmi energiákat hozhat mozgásba, amelyek a leghaladóbb fejlődésnek tárnak széles utat.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy *most* már csak erről van szó. Más történészeknél-irodalomtörténészeknél ugyanis továbbélnek a korábbi — akarva, nem akarva — szépítési tendencia maradványai is. Hadd utaljak csak arra: egyes történészeknél mind mostanáig tartja magát az a felfogás, amely szerint Magyarországon 1943-tól vagy akár 1944-ben, még a felszabadulás előtt, belső kritériumok alapján, forradalmi helyzet érlelődött vagy bontakozott ki. Hadd utaljak olyan vélekedésre, amelynek publicisztikai lecsapódásáról éppen a közelmúltban tájékozódhattunk — a Magyar Nemzetben legutóbb megindított vitára gondolok —, amely szerint történetünk 1941-től 1948-ig terjedő időszakát bizonyos vonatkozásban egységben lehet tekinteni, ahol is az antifasiszta mozzanatoknak egyre növekvő mértékű felhalmozása a jellemző, hiszen már 1941-től kezdve értelmiségünk széles köreit az ellenálló antifasizmus minősítette.

Ilyen és hasonló történeti kérdések átfogó igényű marxista tanulmányban való kidolgozása komoly jelentőséggel bírhat az eszmei harc, az ideológiai nevelés, a tudatformálás szempontjából. Átfogó igényű tanulmányban — és hadd tegyem hozzá: egyvagy legfeljebb két szerző által irandó tanulmányra, tanulmányokra gondolok. A történetünk egészen átvonuló fontos kérdéseket tárgyaló tanulmányköteteknek, számos szerző tollából származó, korszakonként parcellázó tanulmánygyűjteményeknek a jelentőségét, hasznosságát persze korántsem akarom kétségbevonni; de azt a nagy előnyt, hogy itt minden korszakkal igazi specialista foglalkozik, nemegyszer ellensúlyozza az a hátrány, hogy még nagyon gondos és fáradságos szerkesztői munkával sem igen lehet az ilyen kötetekben az egységes koncepciót és kompozíciót biztosítani. Az egyik tanulmányban felfejteni kezdett szálak a másokban háttérbe szorulnak, hogy azután a harmadikban talán más hangsúllyal, eltérő értelmezéssel kerüljenek ismét felszínre. Márpedig az egységes marxista koncepció és kompozíció az ilyen, történetünk egészen átvéltével fejtegetéseknél különösen fontos követelmény — nem utolsósorban éppen a nevelő hatás, a meggyőző erő szempontjából.

Tisztelt Hallgatóság! Engedjék meg, hogy az időszerűség kérdése mellett egy másik kérdéstről is röviden megemlékezzem: a *történettudomány hitelességének, egzaktságának kérdéséről*, mint tudatformáló hatékonyságának egyik fontos feltételéről.

Elekes elvtárs tegnapi korreferátumában már utalt erre a problémára. Magam azt szeretném kiemelni: az egzakttság követelményének értelmezése a társadalomtudományokban, közelebbről a történettudományban olyan kérdés, amelynek megvitatása és kidolgozása sürgető feladatunk, mind magának a történettudomány fejlődésének, mind szocialista tudatformáló hatása kibontakoztatásának érdekében.

Úgy hiszem, helytelen lenne itt valamiféle defenzív alapállásból kiindulni, valamiféle olyan „bűntudatból” kiindulni, hogy a dogmatikus és revizionista torzítások kompromittálták vagy éppen diszkreditálták a marxista történetírást — most tehát meg kell menteni a zászló becsületét, mintegy újra kell kezdeni, most kell bizonyítani. Azért említem ezt, mert ilyenféle hangulatokkal — kifejezetten vagy kevésbé kifejezve — nem ritkán találkozhatunk, olykor történészek körében, de főleg rajtuk kívül állóknál, például úgynevezett egzakt tudományok képviselőinél.

Úgy gondolom: ennek a kérdésnek a kidolgozásában is offenzív módon léphetünk fel. Ha a társadalmi tudományok s a történettudomány *kompromittálódásáról*, hitelvesztéséről beszélünk, elsősorban és mindenekelőtt a *polgári* történetírás diszkreditálódásáról kell szólnunk, a marxizmus úgynevezett megcáfolóinak kompromittálódásáról.

Ha a társadalmi tudományok, a történettudomány gyakorlati *igazolódásáról*, hitelességének megbizonyosodásáról esik szó, elsősorban és mindenekelőtt a *marxizmus*, a marxista társadalom- és történet szemlélet igazolódásáról kell és lehet beszélnünk; bizonyosság reá az egész legújabbkori történelem, az Októberi Forradalom, a szocialista világrendszer létrejötte és kibontakozása.

A történettudomány egzaktága kérdésének ez a — mondhatni — offenzív megközelítése természetesen távolról sem fedheti el előttünk a dogmatizmus és a revizionizmus, a cikcakkok káros hatását éppen a hitelesség és hatékonyság kérdésében; nem csökkenti, hanem növeli teendőinket ezen a téren. Szembe kell nézni azzal a kérdéssel, mit jelent, hogyan értelmezendő az egzaktág követelménye a történettudományban: pontosabban milyen fokon áll e követelmény megvalósítása a természettudományokhoz vagy akár a kísérletes módszereket is alkalmazni képes társadalmi tudományokhoz képest.

Van olyan álláspont — éppen a közelmúltban hallottam rövid kifejtését —, amely szerint az irodalmi-művészeti visszatükrözéstől az különbözteti meg a tudományos, mégpedig mind a természet-, mind a társadalomtudományi visszatükrözést, hogy míg a művészetekben a valóság visszatükrözése rögtön együttjár az állásfoglalással — Karenina Anna bemutatása Tolsztojnál lehetetlen egyidejű állásfoglalás nélkül —, addig a tudományban a valóság visszatükrözése olyan elsődleges aktus, amit csak követhet, amitől elválasztható és elválasztandó a következő aktus, az állásfoglalás.

Ez a történettudományban azt jelentené, hogy csak akkor járnánk el egzakt módon, ha a tények feltárása, az empirikus valóságfeltárás elkülönülne az értékelés, a feldolgozás általános szempontjaitól. De vajon helyes követelmény ez? És vajon lehetséges-e ez egyáltalán?

Magam inkább Szigeti elvtárs válaszához hajlok, aki egy ehhez közeleső kérdésről szólván, szemléletes hasonlattal ugyan „kétfelől ásta az alagutat.” egyfelől az empirikus valóságábrázolás, másfelől az elméleti törvényszerűségek oldaláról, hogy azután egy konkrét ponton megtörténjék a találkozás — de erőteljesen hangsúlyozta a kétféle megközelítési mód kezdettől fogva szükséges dialektikus kapcsolatát, kölcsönhatásának elengedhetetlen voltát.

Az a tény, hogy a történettudományban — nézetem szerint — nem választható el mereven el a visszatükrözés és az állásfoglalás aktusa, — az a tény, hogy éppen a pártosság, a haladás álláspontjára helyezkedés adja meg a hű, adekvát visszatükrözés lehetőségét, természetesen nem ment fel attól a kötelezettségtől, hogy keressük a történeti valóság feltárásának minél jobb, minél egzaktabb, minél teljesebb módszereit. A pártosság, a haladás álláspontjára, a munkásosztály álláspontjára helyezkedés, a marxista alappozíció ugyanis csupán *lehetőséget* nyújt helyes visszatükrözésre, egzakt ábrázolásra, pontos tényfeltárára. Hogy a lehetőség mennyiben válik *valósággá*, az sok mindentől függ — többek között a kutató olyan szubjektív tulajdonságaitól, adottságaitól, képességeitől, amelyek többé vagy kevésbé esetlegesek, véletlenszerűek. Hogy mit lát meg például egy történeti forrásban, mit céduláz ki belőle, az nemcsak osztályszemléletének, világnézetének, történetírói állásfoglalásának függvénye, hanem egyéb egyéni adottságainak, pszichológiai-

szellemi sajátosságainak, rátermettségének is. Ezek esetenként, zseniális kutatóknál, nagy pozitívumot jelenthetnek, máskor olyan negatív esetlegességet, amely nem válik a valóság feltárásának javára.

Ebben az összefüggésben kell felvetni — többek között — a kvantitatív módszerek alkalmazásának lehetőségét a történettudományban, mindenkéltől és különösen a források feltárásában. A kérdést a szovjet és egyéb történettudományok már kisebb-nagyobb mértékben tárgyalták, de magyar részről erre mindeddig alig rezonáltunk. A Szovjetunióban már terjedelmesebb tanulmány „A számítógépek alkalmazása a történettudományban a tömeges történeti források elemzésére” című munka, Usztyinov tollából, éppen a közelmúltban jelent meg. Főleg ez a vonatkozás lehet számunkra is első renden hasznos. Persze a kutatói állásfoglalást ez sem kapcsolhatja ki — *mi* készítettünk programot a gép számára —, de nem is kell hogy kikapcsolja. Viszont kiiktathatja ama negatív esetlegességek egy részét, amelyekről fentebb szóltam, és meggyorsíthatja olyan feltáró munkálatok elvégzését, amelyekhez a hagyományos módszerekkel esetleg generációkra lenne szükség.

Elekes elvtárs tegnapelőtt szépen, meggyőzően beszélt annak a marxista történetírásnak a követelményéről, amely a történeti valóságot sokoldalúan, élettellejesen tükrözve, megragadja az olvasók értelmét, érzelmét, fantáziáját, — ahol az adatok tömege vagy a formulák nem fedik el az ábrázolás életszerűségét.

Hadd utaljak én itt — fejtegetéseivel teljesen egyetértve — egy olyan típusú marxista történeti kutatás lehetőségére és szükségességére is, amely adatok hatalmas tömegének korszerű, gépi feldolgozására is támaszkodva, formulákkal, mégpedig kvantitatív-matematikai formulákkal is dolgozik, — az új történetkutatói „technikát” nem öncélúan használva és önállósítva, hanem a marxista elmélet rostáján megsűrűve, a marxista módszer talaján alkalmazva.

Éppen ebben látom a marxista történettudomány, elméleti-módszertani alapjában és fő tendenciáiban persze egységes, összhangzatos, de az egyes történetészek kutató és alkotó tevékenységében, illetőleg a történettudomány egyes álgazataiban, diszciplínáiban eltérő, különböző, specifikus módszerekkel való művelésének a lehetőségét.

Főként ebben az értelemben értek egyet Szigeti elvtárssal, aki tegnapi zárszavában az alapvetően azonos marxista elméleti és módszertani alapon álló társadalomtudományi szakkutatások különböző útjainak lehetőségét fejtegette.

Tisztelt Elvtársak! Végezetül csupán egy megjegyzést szeretnék tenni. A tegnapi vitaülés, amely a szocialista társadalmi tudat kialakításának elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozott, sajnálatos módon nélkülözte a jelenleg a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályához tartozó egyik igen fontos tudományág, a közgazdaságtudomány képviselőinek hozzászólását. Persze ez lehet merő véletlen. Nagyon jól tudom, és mindannyian jól tudjuk, hogy a közgazdászok mostanában mennyire el vannak foglalva a gazdaságirányítás módszereinek javítását célzó munkálatokkal, és mint marxisták, nyilván mindannyian azon a véleményen vagyunk, hogy ha ezen a vonalon, a szocialista társadalmi lét vonalán hozzájárulnak további előrehaladásunkhoz, ennek következményeképpen számottevő mértékben elő fogják mozdítani a szocialista társadalmi tudat erősödését is. Ez igen értékes hozzájárulás lesz a közgazdaságtudomány részéről.

Hadd utaljak mégis arra, hogy a közgazdaságtudomány, mint a többi társadalmi tudomány, természetesen ideológiai tudomány: amellett, hogy a léttel, a termeléssel, a gazdasággal foglalkozik, közvetlenül is feladata a tudat formálása. Ebben a vonatkozásban mi, történészek, a közgazdászoktól mindig igen fontos ösztönzéseket, segítséget kaptunk. S fontos indításokat, komoly segítséget kaptunk a közgazdászok mellett a jogtudósoktól, a szociológusoktól, azoknak a diszciplináknak a képviselőitől is, amelyekről most — amennyiben az Akadémia közgyűlése elfogadja az előterjesztett helyes javaslatot — szervezetileg el fog válni a történeti és filozófiai tudományok osztálya. Csak azt a megjegyzést, azt a kérést tudom ehhez a minden valószínűség szerint bekövetkező változáshoz hozzáfűzni, hogy a szervezeti elválás nem jelentheti és ne jelentse a társadalmi tudományok ez igen fontos ágazatainak képviselőivel való együttműködés lazulását, és nekünk, történészeknek, módunk legyen továbbra is ösztönzéseket, támogatást nyerni a közgazdaságtudomány, a jogtudomány, a szociológia képviselőitől.

GEREVICH LÁSZLÓ, a történettudományok doktora

Az osztálybeszámoló régészetet érintő része — tömörsége ellenére is — helyes arányban és kiegyensúlyozott mércével foglalja össze a régészet eredményeit és problematikáját. Ezért hozzászólásom a beszámoló egy-két mondatát kommentálja. Az egyik röviden megválaszolt alapkérdés az, hogy hol tart ma és milyen módszertani célokat tűzött maga elé a régészet. A fejlődés lassúságát e visszapillantás magyarázza.

A már korábban elért, de a marxizmussal történő ismerkedés jegyében megfogalmazott eredmények közlésével indult el tudományos életünk a 40-es évek derekán. Az 50-es évek elejéig lezajlott szemléletváltás után az első nagymbélegzetű művek az 50-es évek derekán, dereka után jelentek meg, melyeknek tartalmi anyaggazdagságát a korábbi időkhöz képest szinte megtízszerezett ásatási és publikálási lehetőség, cikkek tömege is biztosította. Ezek a publikációk az ideológiai tartózkodás, vagy a sematizmus, illetve társadalmi törvényszerűségek túl gyors levonásának veszélyét rejtették. Az 50-es évek végén újabb, kiegyensúlyozottabb periódus kezdődött, amelyben az emlékek létrejöttének kronológiai problémái ha nem is tartották meg az egykori egyeduralgó helyzetüket, de mindenesetre visszanyerték alapvető helyüket. Nincs történetírás a tér és az időbeli helyzet pontos meghatározása nélkül.

A tudomány területén végrehajtandó azonnali változás helyett előtérbe került az alaposabb átépítés szüksége. A szemlélet megváltozhat egyik napról a másikra, a módszereket csak a gyakorlattal érintkező állandó használat fejlesztheti ki. Különösen érvényes ez a marxista metodikára, amely egyik vagy másik klasszikus diszciplína egyedüli alkalmazása helyett a sokoldalú valóság megközelítését, a módszerek kombinatív alkalmazását kívánja meg. Egy módszerből következő egyoldalú, elvont eredmény a gyakorlatban sokszor idealisztikus feldolgozás, legjobb esetben pozitivista, vagy adatszerű művek létrehozására vezethet. Különösen érvényes ez a megállapítás a régészet-tudományra nézve, amely elsősorban letűnt kultúrák anyagi maradványait, nyomait, tárgyait kutatja. Ebből közvetlenül, általános absztrakt következtetést a történet menetére nézve többnyire nem lehet úgy vonni, mint egy írott forrásból. Más szóval a történet- és művészettudományok tárgyaik közvetlen

vallomása alapján már az ideológia világába jutnak, az általánosításra adnak közvetlen alkalmat, eredményeik közelebb állanak a magasabb kategóriákhoz, sőt, adataik gyakran ideológiai előjelűek. A régészet átfogóbb következtetésre, általános megállapításra több lépcsőn, hosszú és előzetes kutatási fázisokon keresztül juthat csak el.

Az első lépés a speciális régészeti módszer alkalmazása, az ásatás megállapításainak feldolgozása. Számos más disziplína módszerének felhasználásával, mintegy a tárgyi anyag kibontása után kerülhet csak sor általánosabb következtetés levonására. A régészetnek tehát a tárgya megszabja, hogy elméleti eredményei csak lassabban születhetnek meg, mint a történettudomány egyéb területén, ezzel szemben sokoldalúak. Szinte nincs olyan tudományág, művészet vagy gyakorlati terület, amihez közvetlen kapcsolatok ne fűznék, amely számára közvetlen anyagot ne eredményezne, legyen az zoológia, kémia, bányászat vagy orvostudomány. E különleges helyzetéből következik, hogy a társadalomtudományok közül szinte elsőik között kell programszerűen alkalmaznia a téma- vagy célkutatást, több disziplína rendszeres, meghatározott módon történő együttes alkalmazását. Ezt az eljárást a műszaki tudományokból, az orvostudományból, biológiából már régen ismerjük. Az így nyert eredmények a társadalom törvényszerűségeinek megállapításánál már közvetlenül felhasználhatók. Ezekre az eredményekre van szüksége társadalomtudományainknak is.

A különböző tudományok összehangolásának, tervszerű és rendszeres együttműködésének gyakorlati végrehajtásán alapulnak távlati terveink, melyek megvalósítása a Régészeti Kutató Csoport feladata is. A természet-tudományok felhasználásával; a kultúrák természeti környezetének, a leletek anyagának és származásának kérdését kutatjuk. Az észleletek sokkal pontosabb technikával objektivizált megfigyelését és rögzítését tesszük majd lehetővé. Az antropológia új módszerei, a biológiai rekonstrukciók, népek és kultúrák viszonyára, a társadalmi struktúra pontosabb megállapítására kísérelnek meg választ adni. Szerves anyagok lebomlása és szervetlen anyagok beépülésének vizsgálata pontosabb kronológia felállítását célozza, hogy a sokkal költségesebb C 14 és földmágneses vizsgálatokról ne is beszéljünk. A tárgyak készítésének technológiai rekonstrukciója, a termelési erők helyzetének fontos faktorát van hivatva megállapítani.

Természetes az, hogy legelső eredmények a régészet speciális módszereinek fejlesztése terén születtek. Az ásatási módszer egyik alapvonása, hogy a régészeti objektumoknak a földben való elhelyezkedéséből, illetve egymáshoz fűződő viszonyából, tehát térbeli helyzetükből következtethetünk időbeli helyzetükre, korukra az ásatási terület egységében. A topográfiai módszer ezt az egységet mennél jobban kitágítja, az ország nagy tájegységeit, elvileg egységes ásatási területnek tekinti; térbeli és rétegbeli elhelyezkedésükből társadalmak és kultúrák mozgására következtet vissza.

A lelőhelyek térbeli és kronológiai helyzete, összefüggése társadalmi és történeti folyamatokat tükröz. Az ezzel járó óriási adatgyűjtő munka hűbb és pontosabb összefoglalások számára teremti meg a nélkülözhetetlen alapokat, később a kibernetika felhasználásának lehetőségét. Hiszen az országban több mint egy millió tárgyi lelet tanúságával kell számolnunk, amely egyéb dokumentációval sok millió adatra szaporodik. Egységes feldolgozásuk nélkül csak ötletszerű, hiányos, de nem tervszerű — a teljességet magukba foglaló — szintézisek készülhetnek.

E rövid hozzászólásban úgy érzem, csak jelölni, de kibontani nem tudtam azokat az elméleti és módszertani megfontolásokat, amelyek a régészettudomány munkáját irányítják. E módszertani fejlődés részben megvalósulóban van, részben a jövő terveit képezi és így talán a kép optimistább, mintha csak a múltra vonatkozó beszámoló lenne. Nem kétséges azonban, hogy ez a természettudományokhoz legközelebb álló anyagi tárgyakra irányuló humanista tudományág nagyarányú módszertani fejlődés küszöbén áll. Úgy érzem, a módszertani irányról adott vázlatos kép helyes, legfeljebb a megvalósítás kronológiája nem tisztázott még.

KULCSÁR KÁLMÁN, az állam- és jogtudományok kandidátusa

Mátrai elvtárs beszámolójához a *szociológiát* illetően szeretnék néhány gondolatot elmondani. Felszólásra nem csupán az általa elmondottak készítenek, de az a tény is, hogy az MSZMP közelmúltban kiadott tézisei kulturális és ideológiai helyzetünkről ugyancsak tartalmaznak megszívlelendő tetteket a szociológiával kapcsolatban. Úgy gondolom, hogy a szociológiának, mint fiatal tudománynak — amely nálunk csak néhány éve bontakozik ki, és pedig nem túlságosan sok előzménnyel és hagyománnyal — különösen szüksége van arra, hogy első lépéseivel is szilárd úton haladjon, szüksége van arra, hogy elsősorban saját művelői lássák, hová akarnak jutni, mit kívánnak elérni. Azt hiszem ez utóbbi kérdésre a valóságnak megfelelően felelhetünk, ha azt mondjuk, a szociológiai a szocialista társadalom építésének elősegítésében látja feladatát. Abban, hogy a társadalmi jelenségek feltárásával és elemzésével olyan ismeretanyagot bocsásson a társadalom legkülönbözőbb, a szocialista építést irányító és megvalósító szervei és egyénei számára, amelyek könnyítik ezt a munkát, amelyek segítenek elkerülni a már átélt és hasonló hibákat, amelyek tehát a nagy történelmi folyamat mindennapi valóráváltását, gyakorlatát a társadalom viszonyaihoz, emberi viszonyokhoz kötik, milyképpen segítik az esetleges dehumanizálódásra vezető elemek kiküszöbölését.

S ha ez a célkitűzés túlságosan pragmatikusnak tűnik egy tudomány számára, akkor gondoljunk arra, hogy a szociológia ezt a feladatát csak akkor teljesítheti, ha tényleg a társadalom valóságát tárja fel, és pedig nem csupán eseti, hanem *lényegi* valóságát. Ezzel pedig éppen azt teljesíti, amit a tudománytól elvárunk. Joggal állíthatjuk tehát, hogy a szociológia eddigi és jövőbeni munkásságát is ebből a szempontból kell megítélnünk.

A szociológia további fejlődése ma azonban mindenekelőtt pontos elhatárolását követeli más hasonló, esetleg szintén saját eszközeivel eredményes, de nem tudományos törekvésektől. A magyar szociológia már említett hagyomány-nélkülisége, illetőleg csupán bizonyos hagyományai megkívánják ezzel kapcsolatban, hogy röviden olyan kérdéssel foglalkozzunk, amely talán túlságosan általános, de eléggé nem értékelt és sokszor tudomásul sem vett megállapítást jelent. A magyar szociológiának a mára leginkább ható hagyományai ugyanis nem szociológiai, hanem szociográfiai jellegűek. S ahogyan a legkülönbözőbb sajtótermékekben sokszor szinonimaként látjuk használni ezt a két fogalmat, úgy keveredik ez a szociológia megítélésében, sokszor hivataltos megítélésében is. A harmincas évek magyar szociográfiájának egyébként igen tiszteletre méltó, hasznos — bizonyos művelőinél tényleg a szociológiai szintet is elérő — eredményei és egész munkássága egy bizonyos történelmileg adott szituációt feje-

zett ki, amelyben nem volt lehetőség a szociológia tudományos kutatási módszereinek, fogalmainak használatára — még polgári szinten sem —, amidőn tehát a társadalomvizsgálatok inkább a kötetlenebb és szubjektívebb szociográfia, sőt sokszor még inkább szubjektívebb hangú irodalmi szociográfia formájában jelentek meg. Amit ezek a vizsgálatok az akkori magyar valóságból feltártak, az szinte szükségképpen eleve ellenzéki volt, hiszen olyan változtatások igényét jelentette, amit az uralkodó hatalom nem teljesíthetett. Mindebből a mára vonatkozóan is adódnak következmények; és pedig:

1. A köztudatban a szociológia a szociográfiához, és pedig jórészt az irodalmi szociográfiához kötődik. Minden „felmérést”, „felvételt”, „konkrét” vizsgálatot, és sorolhatnánk még néhány hasonló elnevezést szociológiának tekintenek. Holott azok egy része statisztika, másrésztében a szociográfia különböző formái élednek újjá, vagy keresnek új utakat. Sokszor pedig különböző praktikus célok érdekében elvégzett, tudományosan esetleg meg sem alapozott dilettáns jellegű „vizsgálatokkal” találkozunk. Ma viszonylag még csekély azoknak a felvételeknek a száma, amelyek a tudományos szociológiai vizsgálódás alapját képezik.

2. Írók és újságírók, vagy legalábbis azok egy része szociológiának tartják saját, több-kevesebb helyszíni tanulmány alapján született riportjaikat, cikkeiket, olyan jellegű írásaikat, amelyeket joggal tekinthetünk irodalmi szociográfiának, de nem szociológiának. Ezekre az írásokra szükség van, és még szubjektív jellegüket, hangvételüket sem hibáztatnám, hiszen az irodalmi megközelítés nem lehet meg nélkül. Hogy mi ragadja meg egy író figyelmét a társadalomból, ez az íróra tartozik, ezt egyénisége mindenképpen befolyásolja, írói képessége, megjelenítő ereje pedig azt — s ez az irodalmi szociográfiára is áll —, hogy mennyire tudja megragadni az egyedi problémákon, alakokon, viszonyokon keresztül a társadalom lényegi folyamatait. Ez mindenképpen így van, akár negatív, akár pozitív jelenséget, alakot állít írásának középpontjába. *Csupán* a negativitás, vagy a pozitivitás alapján tehát még nem mondhatunk ítéletet munkájáról. Hogy miért vált ki a negatívum mégis nagyobb érdeklődést, ennek sok, itt nem tárgyalható oka van. Az bizonyos, hogy szerepe van a szubjektív segíteni akarásnak is, mert hiszen segíteni mégis csak a hibák feltárásával lehet. Számunkra azonban fontosabb az eddigiekből adódó következmény, amit

3. pontként jelölhetünk meg, és pedig az, hogy az irodalmi szociográfia ilyen arculata, nem különben a szociográfiához tapadó hagyományok arra vezetnek, hogy az irodalmi szociográfia műfaji sajátosságaiából, valamint más körülmények között betöltött szerepéből fakadó vonásait sokszor a szociológiára is rávetítik. Azaz nem csupán a köztudat, de esetleg tudománypolitikailag illetékesek sem húzzák meg mindig a pontos határvonalat a szociológia és az irodalomszociográfiai, vagy akár egyszerűen csak szociográfiai jellegű írások között. Ismételjük, sok igen szép és jó szociográfiai és irodalomszociográfiai írás lát napvilágot, amelytől való elhatárolást nem azért igényli a szociológia, mert nem ért velük egyet, vagy „alacsonyabb rangú” írásoknak tartja stb., hanem azért, mert nem e tudomány termékei, mert nem a szociológia termékei, hanem egész más műfajba tartoznak.

Mátrai elvtárs helyes követelményt állít fel, amidőn azt igényli, hogy elsősorban a szociológia önmaga harcoljon a „divatból” fakadó „vadhajtások” ellen. A szociológia azonban ezt a feladatát csak úgy láthatja el, ha meghúzza a határvonalat a szociológia mint tudomány, és a tévesen szociológiának tar-

tott, valójában azonban nem hozzá tartozó törekvések között. Egyébként megjegyezhetjük, hogy a „divat” nem a szociológia tudományos művelését érinti elsősorban, hanem sokkal inkább az irodalomban vagy publicisztikában találhatók meg termékei a tényleg jó és hasznos írások mellett.

Nincs arról szó természetesen, mintha nem jelentek volna már meg cikkek, tanulmányok, amelyek több-kevesebb sikerrel igyekeztek elhatárolni a szociológiát és az irodalmi jellegű törekvéseket. Arról sincs szó, hogy ezek az írások nem jó érvekkel, vagy általában nem jó érvekkel próbálták volna feladatukat megoldani. Arról van szó, hogy ez az elhatárolás és ezek az érvek nem mentek át eléggé a köztudatba ahhoz, hogy esetenként ne lenne érezhető hatásuk még hivatalos állásfoglalásokban is. S hogy ez így van, ebben elsősorban a szociológia a hibás. Nemcsak azért, mert nem születtek még hatásosabb írások ebben a vonatkozásban, ezt nyilván lehet és kell is pótolni, de azért is, mert bizonyos fokig sajátos a szociológiának az arculata is.

A szociológiától általában a konkrét vizsgálati eredményeket kéri számon, éspedig teljes joggal. A konkrét vizsgálatok adatainak pusztá közlése azonban nem sokkal jelent többet a szociográfiánál, éppen azt jelenti, amit sokszor bírálunk a nyugati szociológia egyes termékeiben, az elméletnélküliséget. A konkrét vizsgálatokkal legalább egyenértékűnek kell tehát tekinteni a mai helyzetben a *marxista szociológia fogalomrendszerének, bizonyos részelméleteinek kiépítését*. Olyan részelméletek és fogalmak megalkotását tehát, amelyek összekötő kapcsot jelentenek az empirikus kutatások és a marxizmus társadalomelmélete által már kidolgozott általános társadalomkép, társadalmi törvényszerűségek között. Ilyen fogalmak és részelméletek nélkül az empirikus kutatások adatai tudományos szempontból keveset mondanak.

Ha tehát kevésnek tartjuk az empirikus kutatásokat — s ezek jórészt objektív körülmények, anyagi fedezet hiánya, kicsiny kutatóbázis, a legalább viszonylag képzett szakemberek kis száma stb. miatt kevesek — tisztában kell lennünk azzal, hogy ez a kevés is csak annyiban hasznosítható, amennyiben a szociológia tudományos elméleti feladatainak is megfelel. Semmiképpen sem szabad tehát ezt a munkát másodlagosnak értékelnünk. Egyebek közt az ilyen fogalmak és részelméletek kialakítása képezi a szociológiai ismeretanyag és módszerek más társadalomtudományban való hasznosításának feltételét is. S itt még egy megjegyzést: e munka során — amelyet a marxista szociológia társadalomelmélet és módszertan szilárd talaján állva végez el — kellő kritikával — kikerülhetetlenül szükség van a szociológia történet egyes eddigi eredményeinek felhasználására. Ha a módszerek mellett bizonyos fogalmak, sőt bizonyos ismeretanyag is hasznosításra kerül, nem szabad ezt a polgári ideológia befolyásaként értékelni. Ezek a fogalmak, ezek az ismeretek számunkra funkcionális jellegűek. A marxista társadalomképben, a marxista fogalomrendszerben és összefüggésekben a tudományos megismerést szolgálják, természetesen a polgári szociológiában betöltött funkciójuk feltárása és kritikája útján is. A polgári ideológia befolyásának, a marxizmus revíziójának a veszélyét nem ez, hanem az alapvető összefüggések és fogalomrendszer megbontása — tehát nem másodlagos fogalmakkal és részelméletekkel való kitöltése — idézné fel. Ettől pedig a mai marxista szociológiában aligha kell tartanunk.

Befejezésül azt szeretném hangsúlyozni, hogy jóllehet a szociológiának, a szociológusoknak, szervezetileg pedig az Akadémia Szociológiai Kutató Csoportjának vannak kötelezettségei más társadalomtudományok felé is, jóllehet az általános érdeklődés joggal várja el az ilyen feladatok teljesítését,

előadások tartását, módszertani segítségadást stb., a szociológia jövője szempontjából mégis a tudomány belső problémáinak megoldása a legfontosabb: a pontos, a gyakorlatban is kipróbált módszertani elvek kialakítása, elméleti és kutatási gyakorlati követelményeknek egyaránt megfelelő fogalomrendszer és elméleti összefüggéseknek a marxista társadalomelmélet elvi alapjain való kidolgozása, mert ez teszi képessé a társadalom valóságának feltárására, társadalmi-gyakorlati feladatainak teljesítésére is.

VAJDA IMRE egyetemi tanár

Tisztelt Elvtársak! Pach elvtárs előbbi felszólalásában számon kérte a közgazdaságtudomány távolmaradását a társadalomtudományok szerepével kapcsolatos tegnapi vitáról. Én mintegy előre sejtve ezt a kétségtelenül jogos számonkérést, ha talán nem is vádat, még az ő felszólalása előtt kértem szót.

Teljesen osztozunk Pach elvtársnak abban a nézetében, hogy a közgazdaságtudománynak és más társadalomtudományoknak, így az általa képviselt történettudománynak a legszorosabb együttműködése a jövőben is mindenképpen szükséges. Nem kétséges az, hogy felismeréseinkkel megtermékenyíthetjük egymás munkáit, és nekünk a közgazdaságtudományban ugyanúgy szükségünk van a történettudomány által feltárt jelenségekre, mint ahogyan valószínűleg a történelemtudománynak is szüksége van arra, hogy a közgazdaságtudomány fejlődő elméleti felismeréseit hasznosíthassa.

Én tehát a kapcsolatok fennmaradásának szükségessége ellenére is üdvözlöm a magam részéről, és úgy vélem, a közgazdászok nagy többsége részéről azt az elhatározást, hogy az Akadémia Gazdaságtudományi és Jogtudományi Osztállyal bővíti az akadémiai osztályok körét.

Ebből az új osztályalakításból bizonyos kölcsönös elismerést is vélek kiérezni. A mi részünkről, a közgazdászok részéről feltétlenül elismerés nyilvánul meg az Akadémia irányában, mint a magyar tudomány legfelső irányító szerve irányában, másrészt úgy vélem, hogy annak a tudományágnak, amelynek egyik szerény munkása vagyok, az elismerése is rejlik abban, hogy az Akadémia — legalábbis feltehetően, a közgyűlés jóváhagyásával — egy Gazdaságtudományi és Jogtudományi Osztály létesítéséről határoz majd.

Azt is meg kell mondanom, hogy meggyőződéseim szerint a közgazdászok az utóbbi években bizonyos mértékig megérdemelték azt az elismerést, amelyben most egy ilyen új Osztály létesítésével részesülnek. Megérdemelték mindenekelőtt azért, mert nagy részükben keresztül tudtak törni olyan elméleti és gyakorlati akadályokon, és fel tudták ismerni azoknak az elméleti és gyakorlati akadályoknak a jelentőségét, amelyek a magyar szocialista népgazdaság fejlődését gátolták, s amelyek nem kismértékben járultak hozzá ahhoz is, hogy a szocialista társadalmi tudat kialakulásának problematikájával olyan mélyrehatóan és olyan sok gonddal, olyan nagy felelősségtudattal kell foglalkoznia a jelenben is.

Ezzel kapcsolatban meg kell mondanom — az osztálybeszámoló is tett rá némi utalást, de talán a felszólalónak szabad ezt az utalást élesebbé és konkrétabbá tenni —, hogy az utóbbi években különösen a szocializmus politikai gazdaságtana nem segített a szocialista gazdaság modernizálásában, korszerűsítésében, további fejlesztésében, és hogy a közgazdászok munkájában a

korábbiól fennmaradt és sajnos nagyon kevésbé vagy nagyon nehézkesen, nagyon húzódozóan változó elméleti alap gátló körülményként hatott.

Éppen a szocializmus gazdaságtana tekintetében, ahol tapasztalatok még olyan kismértékben álltak rendelkezésünkre, s ahol a tapasztalatok általánosítása annyira elmaradt, a közgazdászok becsületére válik — és úgy vélem, hogy ezt a megbecsülést meg is kapják érte —, hogy bátran és felelősségtudattal fordultak a jelentkező gazdasági problémák megoldása felé, felelősségtudattal vállalták azt a nem mindig nagyon népszerű és hálás szerepet, hogy új irányokat jelöljenek ki vagy új irányokra utaljanak. Ezek az új irányok nemcsak — amint egy előttem szóló mondotta — a gazdasági mechanizmusra vonatkoznak, hanem azon messze túlmenően a gazdaság egész mozgására, fejlődéstörvényeire, a gazdaság irányításának lehetőségeire és az irányítás által kitűzhető célok feltárására.

Az, hogy itt az elmélet és a gyakorlati szükséglet között milyen szakadék tárult fel — ha szabad ezt az erős kifejezést használnom —, a legjobban talán éppen annak a néhány szónak a nyomán villámlott fel bennem, amely Mátrai elvtárs beszámolójában is elhangzott, aki utalt arra, hogy milyen nagy munkát végeztek közgazdászaink a gazdaságosság problematikájának kidolgozásában és különösen két téren: a beruházások és a külkereskedelem terén.

Ez igaz, és úgy vélem, hogy ezért a munkáért a megbecsülés nem indokolatlan, nem hiábavaló, de — nem ünneprontóként, hanem a valóság érdekében — hozzá kell fűznöm, hogy az ezen a két területen végzett nagyon beható munka tulajdonképpen mind a mai napig hatástalan egész gazdasági szerkezetünkben. Hatástalan azért, mert éppen az elméletnek a kialakítása és továbbfejlesztése maradt el, és így az a helyzet, hogy mi tudunk ugyan számításokat végezni arról, vajon melyik beruházás vagy külkereskedelmi aktus gazdaságosabb, mint a másik, de többet mi sem tudunk még ezen a téren produkálni. Azt körülbelül fel tudjuk vázolni, hogy melyik aktus gazdaságosabb a másiknál, ellenben ugyanakkor mindeddig nincs biztosíték arra, hogy ezekből a felismerésekből olyan gyakorlati cselekvés is következik, amely azután a felismerésnek a valódi értékét és egyben kritikáját is szolgáltatná.

Az osztályjelentés és a jelentés mellékletét képező írásbeli anyag nagyjában és egészében a Közgazdaságtudományi Intézet munkájára támaszkodik. Nem vitatom az Intézet munkájának eredményességét, sokoldalúságát, nem vitatom azt, hogy a Közgazdaságtudományi Intézetre a legnagyobb mértékben, a mainál még nagyobb mértékben van szükség, de legyen szabad arra utalnom, hogy az akadémiai fokozatot elért közgazdászoknak csak egy kis része, talán egyharmada dolgozik a Közgazdaságtudományi Intézetben, egy másik része a közgazdasági felsőoktatás keretében dolgozik, de egy igen nagy része — talán nem vagyok nagyon távol a valóságtól, ha azt mondom, hogy megközelítőleg a fele — se nem a kutatóintézet, se nem a felsőoktatás keretében talál munkahelyet, hanem másutt, és erősen az az érzésem, hogy annak a nagy szellemi potenciálnak, annak a nagy tudástömegnek, amelyet az akadémiai fokozatot elérték már nagy számuknál fogva is — hiszen több mint 140 főről számol be az osztályjelentés — feltehetően képviselnek, a kihasználási foka nem kielégítő.

Úgy vélem, hogy az új osztálynak és az új tudományos bizottságnak egyik feladata kell hogy legyen, hogy a szocialista építésnek ezt a szellemi és morális potenciálját, tartalékát — mert azt, hogy itt a szocializmus szellemi potenciáljáról és egyszersmind a szocializmus morális potenciáljáról is van szó, számtalan tapasztalat és számos emberrel, számos közgazdással folytatott

beszélgetés és szenvedélyes vita igazolja és támasztja alá bennem —, a jövőben jobban tudjuk felhasználni; nem merném azt mondani, hogy megszervezni, mert távolról sem látok a szervezésben egyedüli panaceát minden hiányosságra, úgy érzem azonban, hogy eredményesebben, nagyobb hatásfokkal kell és lehet mozgósítani azt a potenciált.

Annak illusztrálására, hogy a szemléletnek az Intézet munkásságára való koncentrálása némely területen nem elégítheti ki közgazdászainkat, legyen szabad csak arra utalnom, hogy az Intézetben, a beszámoló szerint csak az utóbbi években kezd kibontakozni a szocialista országok közötti gazdasági együttműködésre vonatkozó kutatómunka, de erre azzal az ismert francia szólással kell válaszolnom, hogy „Tant pis pour la réalité”, vagyis egyszerűen: ha így van, annál rosszabb. Ugyanis először is az Intézeten kívül ez a kutatómunka már jóval az ott megkezdett kutatások előtt talált műve-
lőkre. Másodszor: azt, hogy itt egy nagyon széles körű problematikával állunk szemben, amelyet a korábbi elméleti struktúra nem tud megfelelően megoldani és nem vitt kellőképpen előre, mi is, akik az Intézeten kívül állunk és azok is, akik az Intézeten belül dolgoznak, előbb kellett volna, hogy felismerjük, mint csak a legutóbbi évek során.

Ugyanez áll egy másik hiányosságra is, amelyről nem is történt említés, sem itt, sem ott, és amely Magyarország gazdaságát tekintve rendkívüli jelentőségű, túlnő a szocialista országok gazdasági együttműködésének legalábbis mai szerkezetén, mai lehetőségein, ez pedig a nemzetközi munkamegosztásban való részvétel jelentősége és fejlődési útjai egy olyan kis ország számára, mint a mienk.

Egy olyan korlátozott természeti kincsekkel rendelkező ország esetében, mint Magyarország, a nemzetközi munkamegosztás helyes szervezetének, helyes menetének jól kijelölhető irányai vannak, az egész gazdasági fejlődés számára döntő jelentősége lehet, mint ahogyan nagyon súlyos jelentősége van annak, ha ezen a téren a felismerés elmarad a szükségletek és a valóság mögött, ha az intézkedések és az irányzatok köre nem esik egybe a gazdaság fejlődési követelményeivel és fejlődési törvényeivel.

Ismétlem az előbb mondottakat: teljesen tisztában vagyok azzal, hogy azok az eredmények és azok a hiányosságok, hibák és jóvátett hibák, az az előrehaladás és az a részleges lemaradás, amely a közgazdaságtudomány területén nyilvánvalóan mindenki által ismert, igen nagy mértékben, sőt — anélkül, hogy itt szakmai sovinizmus vezérelne — azt merném mondani; döntő mértékben befolyásolja azt is, amiről szó esett már: a szocialista társadalmi tudat kialakítását, és azt is, ami ezt a tudatot megalapozza: magát a szocialista társadalmi létet.

A magyar közgazdászoknak igen nagy része nagy felelősségtudattal és eredményre törő szenvedéllyel vetette rá magát az utóbbi években a problémák felkutatására, és állott ott már várva a hívó szóra, hogy kapcsolják be őket, energiájukat az újjáalakításba, a vezetés, az irányítás által létrehozandó szerkezet kiépítésébe, és az is biztos, hogy amikor ez a hívó szó elhangzott, nagy lelkesedéssel álltak be ennek a munkának a kidolgozásába és továbbvitelébe.

Én remélni merem, hogy az Akadémia új Osztálya és Közgazdasági Bizottsága az eddiginél még sokkal határozottabban, sokkal céltudatosabban fogja végezni ennek a nagy szellemi potenciálnak a mozgósítását, mint ahogyan eddig történt.

SZABÓ IMRE akadémikus

A beszámoló sorrendben az utolsó helyen, de jelentőségben nyilvánvalóan nem utolsósorban tesz említést a komplex kutatásokról, ezek jelentőségéről, szükségességéről, de ugyanakkor arról is, hogy noha bizonyos eredményt már kezdünk elérni e téren, a lemaradás itt igen jelentős. A beszámoló elsősorban szervezeti intézkedésekre gondol a komplex kutatások mennyiségének növelése, a komplex kutatások kibontakoztatása érdekében.

Azt hiszem, hogy merőben szervezeti intézkedésekkel igen kevésbé tudunk előrehaladni. Itt ugyanis egy ellentmondásos fejlődésről van szó, amely úgy vélem, nehezíti a komplex kutatások kibontakozását.

Az egyik oldalon áll a társadalmilag megérlelődött objektív igény a komplex kutatások folytatására, a másik oldalon viszont a társadalomtudományok egyes ágainak az a sajátos fejlődési tendenciája észlelhető, amelynek menetében a kutatások egyre elmélyültebbé válnak, bizonyos értelemben egyre szakmaibakká lesznek, a monografikus irodalom útján különösképpen egyre inkább eltávolodnak bizonyos ösztársadalmi szemlélettől, egy társadalomtudományi összképtől.

Az ellentmondás abban jelentkezik, hogy amilyen mértékben alaposabbá válik az ágazati társadalomtudományok kutatómunkája, olyan mértékben szorul háttérbe egy spontán folyamat eredményeképpen ez a társadalmi összkép, ez az összesített, egyetemes szemlélet.

A társadalomtudományok művelői feltehetően elvileg elismerik a komplex kutatások szükségességét, önmagában azonban még kevésbé érlelődött meg egy-egy olyan konkrét téma vagy feladat, amelyben a komplex kutatások szükségességét gyakorlatilag belátnák, vagy ha ilyen meg is érlelődött, bátortalanul próbálnak hozzányúlni, éppen azért, mert nem ismerik eléggé annak a másik tudományágnak a problematikáját, helyzetét, eredményeit, amellyel komplex módon együtt kellene dolgozniuk.

Gyakorlati javaslatként felvethető, hogy ezen a hiányon irodalmi formáinknak bizonyos gazdagításával lehetne részben segíteni. Egyes társadalomtudományi ágaknak, amelyek a monografikus irodalomban szépen haladnak előre, arra is kell gondolniuk, hogy eredményeiket valamilyen más társadalomtudományi ág képviselői által is megismerhető módon kivetítsék. Nem népszerűsítő és nem ismeretterjesztő irodalomról, hanem bizonyos fajtájú tájékoztató irodalomról lenne szó, amely alkalmas lehet arra, hogy más társadalomtudományi ágak művelőit is elvezesse legalábbis az adott társadalomtudományi ág problematikájának megértéséig. Úgy is ki lehetne ezt az irodalmi formát illetően fejezni, hogy bizonyos interdiszciplináris tájékozódásra, s ezen túlmenően interdiszciplináris kapcsolatok kibontakoztatására van szükség. Valószínű, hogy csak egy ilyen irányú, szélesebb, elmélyültebb tájékozottság teremti meg, érleli meg a szubjektív előfeltételeit annak, hogy valóban sikerüljön komplex kutatási témákat nemcsak kijelölni, de eredményesen feldolgozni is.

MÁTRAI LÁSZLÓ osztálytitkár a felszólalásokra az alábbiakban válaszolt:

Tisztelt Osztályülés ! Igen örülök annak, hogy Pach elvtárs hozzászólásában összekapcsolta az osztályvezetői beszámolót a tegnapi végzett munkával. Nem dicsekvésképpen, hanem bizonyos tudománytörténeti és elméleti konzekvenciák rögzítése céljából mondom: nem annyira az Elnökség inspirálta

ennek a témának a kiemelését, mint inkább megfordítva: az Osztály javasolta, és az Elnökség ezt magáévá tette. Nekünk ezekben a munkálatokban több évtizedes érdeklődésünk, erőfeszítésünk rejlik, és ennek eredményeképpen értünk el bizonyos kezdeti sikereket.

Ami a történeti tudatra vonatkozó megjegyzéseit illeti, felhívom a figyelmet arra, hogy míg Szigeti elvtárs fő referátumában bizonyos „provinciális kozmopolitizmusról” beszélt, Pach elvtárs ennek a pendantját, a „provinciális patriotizmust” hozta fel annak egyik példájául, hogy a történeti tudat elmáradása valóban egyik fontos része annak a problematikának, amivel tegnapi ülésünk foglalkozott.

Külön kellene foglalkozni hozzászólásának azzal a részével, amelyben a történettudomány egzaktságának a kérdését veti fel. Úgy gondolom, hogy a komplex jellegű problémák között, amelyek közösek a különféle társadalomtudományokban, az egyik fő probléma éppen a társadalomtudományok egzaktságának a kérdése.

Nem csupán a matematikai módszerek bevezetésének vagy bevezethetőségének kérdésében — ami aránylag egyszerű feladat, mert vagy megy, vagy nem megy —, hanem az elvi probléma ideológiai természetében, abban, hogy a marxizmus—leninizmus a világ anyagi egységének elve alapján a limine nem ismer el, nem ismerhet el principiális, elvi különbséget társadalomtudomány és természettudomány között. Vagyis amennyiben az egzakttság tekintetében — és ebben rejlik a természettudósokkal való vitánk lényege — különbség mutatkozik a kétfajta tudomány között, ez a különbség fokozati lehet, de semmiképpen sem elvi, és semmiképpen sem végleges; a különbség lényegében onnan ered, hogy a társadalmi jelenségek sokkalta komplexebbek, az általunk eddig megismert leginkább komplex természeti jelenségeknél is.

Hogy mennyire itt rejlik az egész történettudomány tudományosságának egyik gyökér-problémája, arra nézve hadd kapcsoljam össze Pach elvtársnak általam igen helyeselt megjegyzéseit azzal a ténnyel, hogy éppen az idén zajlott le egy nemzetközi filozófiai kongresszus Jeruzsálemben, amelynek témája éppen a történeti megértés problémája volt: itt egyrészt a középontban állt a kétfajta tudomány egzaktságának a kritériuma, másrészt bizonyos értelemben az egész társadalomtudomány neopozitivistá polgári kritikája mutatkozott meg, amely képes inkább a polgári történetírást is megfosztani tudomány-jellegétől csak azért, hogy ezzel a marxista történettudománynak az egzaktságát, tudományosságát is kétségbe vonhassa.

Ami végül a közgazdaságra vonatkozó megjegyzését illeti, azt részben Vajda elvtárs hozzászólása korrigálta, de annak elvi részét, nevezetesen a közgazdaságtudomány és a történettudomány nem csupán szervezeti, hanem benső, immanens együttműködését illetően úgy gondolom, hogy a marxista—leninista társadalomtudomány nem adhatja fel azt az alapelvét, hogy a társadalomban uralkodó, az emberek közötti viszonyok legvégső lényegükben és gyökereikben valamiképpen mindig tulajdonviszonyok; amennyiben tehát a történettudományok elszakadnának a közgazdaságtudománytól, annyiban elszakadnának — bizonyos értelemben — a marxista történet-szemlélettől is. Pach elvtárs véleményét a másik oldalról is szeretném alátámasztani: ne csak a közgazdászok óvakodjanak attól, hogy elszakadjanak a történettudománytól, hanem történészeink is — azt hiszem, őket nem kell erre külön figyelmeztetni — óvakodjanak attól, hogy elszakadjanak a közgazdaságtudománytól.

Egyébként ez mint figyelmeztetés — azt gondolom — éppen Pach Zsigmond Pál akadémikus elvtársunk esetében a legkevésbé aktuális, hiszen őérte az újonnan létesülő akadémiai osztály éppúgy harcol, mint a visszamaradó Történettudományi-Filozófiai Osztály: személyében képvisel egy igen szerencsés perszonáluniót a két testvértudomány között.

Ami Gerevich elvtárs hozzászólását illeti: hogy a régészet a gyakorlatban már felismerte a komplex kutatások jelentőségét, ez valóban olyan pozitívum, amelyet már eddig is kellőképpen hangsúlyozni kellett volna mint módszertani tanulást.

Ami Kulcsár elvtárs hozzászólását illeti, nagyon megköszönöm a szakmán belülről jövő támogatását annak a kritikai megjegyzésnek, amelyet az osztályvezetőségi beszámoló a szociológia lejárata ellen emelt, és nagyon helyes az a fogalomtisztázó, műfajtisztázó megállapítás, amelyet ő ezzel kapcsolatban az álszociológiai vadhajításokról mondott. Ami ezen a módszertani szemponton túl a szociológiai fogalmak tisztázására vonatkozott, az igen fontos megjegyzés. Jó lett volna, ha Hegedűs elvtárs, aki megpróbálta bevezetni a marxista szociológiába a „manager” és az „expert” fogalmait, ott lett volna a tegnapi referátumnál, és reagálhatott volna Szigeti elvtársnak ide vonatkozó kritikájára. Kulcsár elvtárs megjegyzésére jó példa volt Hegedűs elvtársnak ez a terminológiai kísérlete, amely — mint általában a legtöbb terminológiai kísérlet — nem csupán terminológiai, hanem ideológiai probléma is. (Ettől függetlenül általában is jó az, ha az Osztályhoz tartozó intézetek igazgatói részt vesznek az osztályvezetőség beszámolóján, hiszen ez egy évben egyszer előforduló és bürokratikusnak éppenséggel nem mondható alkalom.)

Amit Vajda Imre elvtárs a politikai gazdaságtannal kapcsolatban mondott, az a szakma igaz történetéhez hozzátartozó fontos tudománytörténeti adalék. Ugyanakkor van egy igen fontos módszertani tanulása is, nevezetesen az, hogy nem elégséges szigorú empíriával még oly sok adatot is összegyűjteni valamely szakma gyakorlati területéről: ha ezek az eredmények nem érik el a kellő elméleti szintet, akkor éppen a gyakorlat látja kárát annak, hogy az elméletben, illetőleg a kérdések általánosításában lemaradunk. Kitűnő példája a pusztá empiria teoretikus bírálatának.

Ami a közgazdász minősítettek számát illeti, a felszólalásnak annyiban kétségtelenül igaza van, hogy a mi beszámolóinkban szereplő közgazdasági kutatómunka, de az azon felüli kutatómunka sem közelíti meg azt a mértéket, amilyen mértékű a közgazdász kandidátusoknak a száma az egyéb társadalomtudományi kutatókhoz képest. Bár úgy lenne, hogy ezek a minősítettek valamennyien tényleges kapacitást jelentenének az elméleti közgazdasági munka számára. Való igaz, hogy igen sok közgazdasági kutatási kapacitás ma még vagy ténylegesen kihasználatlanul marad, vagy olyan téren használják fel, amilyen térre a mi beszámolóink nem terjed ki, ami mindenképpen helytelen. Az egyszerű statisztika a minősítettek számáról azt mutatja, hogy valóban igen sok képzett közgazdászunk van.

Ami a felszólalásnak a KGST-re és a rokon problémákra vonatkozó részét illeti, mindez nyilvánvalóan igen komoly problémája nem csupán közgazdászainknak, hanem szorosabban véve mindazoknak, akik a tudomány szervezésével és irányításával foglalkoznak. Nem vitás az, hogy a tudományok, köztük elsősorban a műszaki és a természettudományok fejlődési tempója és fejlődési típusa olyan jellegű, hogy hovatovább a nemzetközi adatok figyelembevétele és kellő extrapolálása nélkül egyetlen kis vagy nagy ország sem

lesz abban a helyzetben, hogy ténylegesen pozitív eredményeket tudjon elérni.

Azzal a megjegyzésével, amivel felszólalását zárta és amivel ugyancsak bekapcsolódott a tegnapi vitába (hogyan ti. a szocialista lét létrehozásának és megerősítésének munkájából a közgazdászokra milyen feladat hárul): teljes mértékben és teljes szívhővel egyetérttek.

Végül egy megjegyzést arra, amit Szabó Imre akadémikus a komplex kutatások jellegéről mondott. Nagyon tanulságos az az immanens, benső nehézség, amelyet ő a komplex kutatások kialakulásának útjában felfedez. Ez a helyzet valóban megvan, és valóban maga után von a benső, immanens nehézségek következtében bizonyos külsőnek nevezhető műfaji problémákat is. Valóban úgy van, hogy a monográfia és a komplex kutatás egymással ellentétes követelmények. Az ellentétes követelmények dialektikus, produktív áthidalása feltétlenül magával hozná egyrészt azt a szakmán kívüli tájékoztató műfajt, amelyet Szabó akadémikus reklamál, másrészt az interdiszciplináris kapcsolatok új formáit, amelyekre már tegnap Szigeti elvtárs vitaindító előadása is célzott.

A kibővített Osztályülést Szabó Imre főtítkárhelyettes zárta be.

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK SZEREPE A SZOCIALISTA TUDAT FEJLESZTÉSÉBEN*

SZIGETI JÓZSEF előadása

Nehogy olyan várakozásokat keltsek, amelyeket azután nem elégítek ki, engedjék meg, hogy néhány szóval jellemezzem témám megközelítését, azokat a határokat, amelyek között előadásom mozog. Húsz év és nem is akármilyen húsz esztendő tudományos fejlődésének áttekintése a felszabadulásunk után a szocializmusért folyó küzdelem megindulásától a szocializmus alapjainak lerakásán és a teljes szocialista társadalom felépítésén való munkálkodásig, nyilván adna olyan tanulságokat, amelyek a mai helyzet megvilágításához, a mai kérdésfeltevés helyes irányának kijelöléséhez és a lehetséges megoldási módok körvonalazásához hozzájárulna. Ha mégsem ezt a történelmi utat választom, hanem néhány gyakorlatilag jelentős elméleti probléma köré csoportosítom mondanivalómat, úgy ezt részben abból a személyes okból teszem, hogy nem rendelkezem a saját szakterületem kivételével az itt szóba jöhető tudományok történeti fejlődésére vonatkozólag igazi kompetenciával, részben abból az objektív körülményből kiindulva, hogy az ünnepi megemlékezések előtt is úgyszólván minden társadalomtudomány területén felmerültek már a megtett út és a jelen feladatok értékelésének olyan tartalmas kísérletei, amelyekhez képest újat mondani csak azok a marxista szakemberek — előadásom tisztelt korreferensei — tudnak, akik szakmájuk gyors változásait együtt élik a szakma fejlődésével. Az is természetes, hogy a problémák logikai láncában sem törekedhetem egy rövid előadás keretén belül teljességre, minden felvetett probléma továbbvihető, továbbgondolható, és így magában a vitában felmerülő új kérdésfeltevések vagy az egyes megállapításaimmal kapcsolatban tett korrekciók fontos elemei lesznek a helyes összkép kialakulásának.

* A Társadalmi-Történeti Tudományok és a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, valamint a Pszichológiai Bizottság 1965. április 21-én közös tudományos ülést rendezett az 1964. évi akadémiai közgyűlés által kiemelt: „A szocialista tudat kialakítása és fejlesztése” c. kutatási főfeladat kérdéseiről. A tudományos ülést Mátrai László akadémikus, osztálytitkár nyitotta meg és felkérte Szigeti Józsefet, a filozófiai tudományok doktorát előadása megtartására. Az alábbiakban közöljük az előadás teljes szövegét és a hozzá kapcsolódó korreferátumok anyagát.

1.

Mi a szerepe a társadalomtudományoknak a szocialista tudat továbbfejlesztéséért, össznépi méretekben való kialakításáért folyó, nem is minden esetben a tudomány akció-rádiuszán belül végbemenő, de mégis csak a szocialista fejlődés eszmei-tudományos alapjai által alakított folyamatokban?

A társadalomtudományok szerepét a szocialista tudat kialakításában s fejlesztésében szokták túl szűken és túl tágan értelmezni. Túl szűk értelmezését adta a dogmatizmus és a személyi kultusz, amikor a társadalomtudományokban elsősorban egy meglevő, minden részletében kiépült tanítás propaganda eszközeit látta és legfőbb feladatát az éppen aktuális határozatok elméleti alátámasztásában kereste. Egy túl tág értelmezés viszont hajlamos a társadalomtudományok eszmei fegyvertárában olyan csodaszert látni, amelynek a gyakorlatban való alkalmazása a fejlődés minden nehézségén átsegít, ha egyszer a tömegek intellektuálisan elsajátították a tudományos kollektívák által kidolgozott elképzeléseket, s ezek szellemében cselekszenek.

Mindkét felfogás, amelyet persze nagyban és egészében ma már éppen az MSZMP helyes politikája következtében magunk mögött tudunk, találkozik abban a hallgatólagos módszertani előfeltevésben, hogy a tudat fejlesztése pusztán intellektuális tevékenység, egy intellektuális tartalom átadása, pedagógiai viszony nevelők és neveltek között. Magában foglalja ez a gondolatmenet azt is, hogy a szocialista tudatosság által kitűzött és elvárt magatartás bekövetkezése vagy elmaradása kizárólagosan vagy legalábbis elsősorban azon múlik, mennyire tudatosak a tömegek a fent körvonalazott felvilágosultság értelmében. Ha azután a tapasztalatok azt mutatják, hogy az eszmei, nevelői ráhatás ellenében a társadalmi összecslekvés végeredményeként nem teljesen az jön ki, amit a cselekvés elé tudatos célként kitűztek, a célok és eredmények divergenciájából egyoldalúan arra lehet következtetni, hogy a tudatnak a léttől való elmaradása a tömegek tudatában élő kapitalista csökevényeknek a következménye. Ebben a gondolatkörben mozogva azonban arról a legfontosabb, a marxista társadalomtudomány által eléggé számba nem vehető körülményről feledkeznénk meg, hogy az emberek éppen a szocializmust építő folyamatba való aktív részvételük útján, gyakorlati tapasztalataik alapján sajátítják el, illetve dolgozzák ki az elért tudatszínvonalnál magasabb tudatosságot, sajátítják el az ehhez szükséges világnézeti, kulturális, intellektuális tartalmakat.

A társadalomtudományoknak a tömegek tudati fejlesztésében betöltött és betöltendő szerepét tehát csak akkor tudjuk marxista módon körvonalazni, ha a szocialista-kommunista átalakulás forradalmi folyamatát a felvilágosodás gondolatkörét meghaladva, ami persze azt is jelenti, hogy jogos elemeit mindenképpen megtartva közelítjük meg, de ugyanígy vagy még sokkal inkább el kell határolnunk magunkat a spontaneitásnak attól a revizionista, végső soron

az irracionálizmussal rokon felfogásától, amelyik éppen a társadalmi ember egészének alakításáról mondván le a szocialista társadalmi lét spontaneitására bízta csupán az emberek tudati fejlődését, gondolat, érzelm és kedélyviláguk szocialista alakulását. A marxizmus kezdettől fogva túl volt azon a jellemzően polgári dilemmán, hogy az emberek tudati átalakulásában vagy egy a társadalmi lét alakulásától elszakított intellektualizmusra építsen, vagy egy olyan társadalom-pedagógiai ösztönösségre, amely a tudati átalakulást, a tudatos emberformálás igényét hallgatólagosan levette a népirendről. Lenin továbbfejlesztve Marx előrelátásait a szocialista forradalom győzelme után a szocialista társadalom alapjainak lerakásával kapcsolatban, kezdettől fogva azt hirdette, hogy a tömegek tanítása mellett a tömegektől való tanulás követelményét is érvényesíteni kell, hogy nemcsak a nevelők nevelik a nevelteket, de a neveltek is nevelőiket, mert a szocializmust építő társadalom legkülönbözőbb élet és tevékenységekörében csak annak a propaganda és agitatív tevékenységnek lehetnek maradandó hatásai, amely az életviszonyok szakadatlan tökéletesítése, továbbfejlesztése, a tömegek folytonos és egyre mélyülő megnyerése és aktivizálása alapján szilárdítja meg a szocialista tudatot.

2.

Fontossá válik ez a felismerés az egyes ember, a szocialista személyiség alakulása szempontjából is. A polgári fejlődés-pszichológia hosszú ideig uralkodó álláspontja az volt, hogy az egyén beépülése a társadalomba olyan alkalmazkodási folyamat, amely a készenlevő követelmények, szerepek, mintaképek átvételét, beidegzését jelenti. E felfogással szemben éppen a szovjet pszichológia — Rubinstein s még pregnánsabban Leontyev — kutatásai mutatnak rá arra, hogy az emberi lény társadalmasodása, ha tetszik humanizálódása vagy szocializálódása olyan aktív elsajátítási folyamat, amely a környezeti feltételek s a készenlevő eszmék elsajátítása mellett ezek átalakítását, továbbfejlesztését vagy legalábbis, ha a körülmények ezt az aktív folyamatot gátolják, az erre való irányultságot is magában foglalja. A szocializmussal létrejövő életfeltételek szempontjából is döntő körülmény, hogy a szellemi tartalmak aktív elsajátítási folyamata együtt járjon egy olyan tevékenységgel, a társadalmi környezet alakításával és tökéletesítésével, amelynek során az intellektuálisan már megértett új eszmék mélyebb gyökeret verjenek magában az egyénben, áthassák érzés és kedélyvilágát, s fixálódjanak magatartás és cselekvési módjában. Ez a fixálódás akkor is bekövetkezik, ha az elsajátítás tudatos elemei a környező valóságban ellenállásra találnak. De csak abban az esetben, ha az ellenálló közeg, pl. más emberekkel együtt végzett kollektív munkában, átalakítható, megváltoztatható s nem nehezedik elmozdíthatatlan súlyként a tevékenykedő emberre. S éppen ez a körülmény, az életfeltételek

alakíthatósága, javíthatósága egymást segítő emberek kollektívái révén olyan elem, amelyet a szocializmus társadalmi közege biztosít.

A szocialista tudat fejlesztésének, össznépi méretekben való kialakításának éppen ezért az intellektuális ráhatások esetében is maximálisan szem előtt kell tartania azokat a konkrét gyakorlati körülményeket, amelyek a szocializmus tudattartalmainak kibontakozását akadályozzák, illetőleg segítik. Az intellektuális ráhatás az egész emberhez kell hogy forduljon abban az értelemben, hogy létének sajátos feltételeit segítsen tudatosítani benne s ezen feltételek javíthatóságát, tökéletesíthetőségét, az ezért folyó harc szükségességét a szocialista társadalom alapvető érdekeivel összhangban mutassa meg. A szocialista tudatosságnak így nem az a kizárólagos kritériuma, következésképpen a szocialista társadalomtudományok társadalompedagógiai tevékenységének sem az a célja, hogy pusztán tételszerű tudást és ismereteket adjon át, hanem ennél sokkal több, az hogy ezeket az ismereteket gyakorlati alkalmazhatóságuk feltárásával adja át, s így a szocialista tevékenységre neveljen. Nem az ismeretek lexikális teljessége, hanem a saját, nagyon változó és változatos életkörülményeiben kritikailag eligazodó, a partikuláris problémákat a szocializmus fő fejlődési vonalaival összefüggésbe hozó szabad tájékozódásra képes szocialista ember alakítása a feladat. A tömegek tudatában élő nem-marxista nézetek bírálata a tudományos marxista—leninista világnézet, a szocialista politikai, gazdasági, jogi, erkölcsi, esztétikai tudat kiformálása akkor válik igazán hatékonyá, ha a szocialista forradalom gyakorlati folytatásának, a termelési, gazdasági, politikai, ideológiai viszonyok szakadatlan tökéletesítésének reális alapjain megy végbe. S a marxista társadalomtudományoknak éppen ezért, a szocialista tudat kialakítása szempontjából is szerves része az utóbbi feladatkomplexummal való szakadatlan — reméljük egyre mélyülő és szélesedő — foglalkozás.

Mindez persze feltételezi a marxista társadalomtudományok egyenkénti és kollektív, együttműködésen, átgondolt kooperáción alapuló továbbfejlődését, társadalmi valóságunk felszíni formáinak s mélyebb mozgástörvényeinek egyre konkrétebb és elmélyültebb tudományos megismerését, a társadalomtudományok gyorsabb és szervezettebb fejlesztésének követelményét.

3.

Látványosan arra a paradox eredményre jutunk, hogy a társadalomtudományok nehezen tudnak megfelelni a szocialista tudatformálás követelményeinek, mivel a szocialista tudat fixálódásának lényeges elemeként kiemelt kölcsönhatás a konkrét feltételekkel, éppen a tudomány általánosító jellege következtében aligha ragadható meg elméletileg s a tudományosan megállapított általános törvényszerűségek vagy akárcsak szabályosságok, ismétlődések nem

adnak közvetlen választ azokra az egyedi problémákra, amelyek a nevelődés folyamatában döntő szerepet játszhatnak. Ez a paradoxon azonban látszólagos. A tudományos megismerés a maga átfogó törvényszerűségeivel sokkal jobban megragadja az egyedi jelenségeket, mintha ilyen törvényszerűségek megállapításáról lemondva pusztán az egyedi jelenségek leírását s az azokban való eligazítást tartaná feladatának. Engelsnek az a gondolata, hogy a törvény átfogóbb és tartalmasabb, mint a törvényt kifejező egyes jelenségek, ma is feltétlenül érvényes, csak éppen — a dogmatizmussal tett tapasztalatok után és alapján — másképpen kell értelmeznünk mint korábban. A társadalomtudományi megismerés is a konkrét jelenségek szférájából, ezek kvalitatív és kvantitatív leírásából indul ki, így jut el a konkrét jelenségformáktól absztraháló általános törvények megállapításáig. De a megismerésnek ez az aszcendens, felfelé menő ágát kiegészíti a megismerés deszcendens, lefelé menő ága, amely az általános törvényszerűség alapján a jelenségek éppen a törvényszerűségektől megvilágított rendezett körét tárja az emberek elé. S ha a jelenségeknek ez a rendezett köre nem is foglalja magába az egyedi esetek kazuisztikáját, legtöbbször magába foglalja a jelenségeknek azt a tipológiáját, amely elegendő segítséget ad ahhoz, hogy a különös eset egyedi megnyilvánulásaiban az emberek mindenkor érdekelt köre eligazodjék.

A társadalomtudományi kutatás előtt az ilyenfajta célkitűzés elérésére törekedve egyaránt felmerülnek olyan elméleti és pedagógiai kérdések amelyeket érdemes közelebbről szemügyre venni. Magától értetődő, de a gyakorlatban annál nehezebben megvalósítható feladat, hogy ugyanazt az elméleti anyagot pedagógiai szempontból különböző szinten lehet prezentálni tekintetbe véve azt a közönséget, felkészültségét, fejlettségi fokát, amelyre hatni kívánunk. Kevésbé magától értetődő, de szintén előttünk álló s megoldandó feladat az, hogy tekintetbe vegyük azokat a várakozásokat, kérdésfeltevéseket, amelyek egy-egy problémával kapcsolatban benne élnek a köztudatban, amelyet az emberek éppen saját léthelyzetükből kiindulva aktuálisnak és fontosnak éreznek s amelyek adott esetben — itt tudnunk kell szakítani a szcientifista előítélettel — valóságos s esetleg új tudományos etikai, esztétikai problémákat rejtenek magukban.

Tudományos problémák főleg a társadalomtudományban nagyon gyakran nem a tudományos fejlődés belső logikájából kiindulva kerülnek az érdeklődés homlokterébe, nem egy-egy szaktudomány berkeiben vetődnek fel, hanem szélesebb értelemben vett társadalmi-ideológiai szinten, nem egyszer publicisztikai vitában robbannak ki olyan problémák, amelyeknek háttérében kardinális elméleti kérdésekre bukkan a szaktudomány.

E jelenség magyarázata bizonyára abban rejlik, hogy az életben felmerülő problémák első megfogalmazása a köznapi tudat különböző szintjein, amelyet jobban nyom és szorít az égető probléma mint a tudományos tudatot, egyszerűbb mint a végső elméleti általánosítások szintjén. S társadalomtudo-

mányunkat ma még nem jellemzi az, hogy kifejlesztette volna a maga önálló szenzoriumait, érzékelő szerveit, amelyekkel időben szippantja fel az életben jelentkező problémákat.

Hogy milyen nagy még ma a távolság a társadalomtudományi helyzet-értékelés és a mindennapos társadalmi-szellemi folyamatok valósága között, az kitűnik abból, amit egy kitűnő filozófusunk tett nemrégiben, látszólag cini-kusan, valójában azonban szocialista felelősségtudattól áthatva, amikor arról beszélt, hogy a XVII. századi Hollandia szellemi áramlatait sokkal jobban ismeri, mint a mai magyar valóság bonyolult szocialista és nem-szocialista tendenciákat sokszorosán egymásbakeveredve tartalmazó szellemi áramlatait.

A szellemi terepismeret, annak a közegnek a minél jobb megismerése, amelyre hatni kívánunk, s amely visszahat magára a tudományra is, egyik elsőrendű feltétele annak, hogy a szocialista tudat fejlődésében a társadalomtudományok szerepe megnövekedjen. S ez nem pusztán a marxista szociológia felmérő munkájának a feladata. A szociológiai felmérés és nézőpontok az ún. kötőjeles szociológiák segítségével itt éppoly fontossá válik a jogtudományok mint a művészettudományok, az esztétika vagy akár a tudományos világnézet átfogó kérdéseivel közvetlenül foglalkozó filozófia számára. Sajtó, rádió, a modern hírközlő eszközök óriási apparátusa nap mint nap vet fel olyan kérdéseket, amelyeknek egy-egy tudomány terepismerete szempontjából nagy jelentősége van.

Szocialista életkörülményeink között rendelkezünk persze azzal a rendkívüli előnnyel is, hogy egész társadalmunk szervező és vezető ereje, a Párt hívja fel a tudomány figyelmét olyan megoldatlan problémákra, amelyek a tudományos kutatás tárgyát képezik majd. De még ennek az információs rendszernek birtokában is szükséges egyes probléma érzékenységén, fogékonyságán túlmenően rendszeresen és módszeresen kiválasztani azokat a kérdéseket, amelyeket a szocializmus hétköznapijai hol követelőzőbben, hol rejtettebb módon felszínre vetnek. S ez nemcsak a társadalomtudományok azon ágaira vonatkozik, amelyek a társadalmi fejlődés ideológiai kérdéseivel foglalkoznak, vonatkozik azokra a tudományokra is, amelyek társadalomtudományok s a társadalom anyagi, gazdasági alapjai fejlődését kutatják. A közgazdaságtudomány pl. problémalátásának mélységében és átfogóbb jellegében is rendkívül sokat nyerne, ha nem pusztán elméletileg kidolgozott javaslatainak megvalósítása során ellenőrizné elgondolásai helyességét, hanem esetleg — mint ezt többször javasolták már — alternatív javaslatokat vitatna meg még a döntés előtt azon területek munkásaival, amelyek érdekelték a javaslatok megvalósításában.

A problémáknak ez a megközelítési módja, úgy gondolom, összhangban van az MSZMP KB ideológiai irányelveinek fejtegetéseivel a szocialista demokrácia kibontakoztatásáról s a tudománynak ebben a folyamatban való hatékonyabb részvételéről. Legalábbis nehéz elképzelni e megközelítési mód nélkül

azt, hogy elméletileg általánosíthassuk olyan tapasztalatainkat „mint a marxizmusnak a mindennapi munkánkban való alkalmazása, az elmélet és a gyakorlat összekapcsolása, a kétfrontos harc, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a demokratikus centralizmus érvényre juttatása”. (Társadalmi Szemle, 1965. április, 29. lap).

4.

A vázolt elképzeléssel szemben felmerülhet az az ellenvetés, hogy nem veszi eléggé tekintetbe a tudománynak azt a megnövekedett szerepét, amelyet újabban szinte szokásszerűen abban összegzünk, hogy a tudomány maga is termelőerővé vált, s hogy éppen termelőerővé válásának feltételei a szocializmusban közvetlenül és gáttalanabban bontakoznak ki mint a kapitalizmus antagonisztikus fejlődési formáinak közepette. Ennek következtében szerepe a társadalmi lét és társadalmi tudat alakításában máris nagyobb, mint amire a fent elmondottak alapján következtetni lehet. Ez az ellenvetés kétségtelenül jogosult volna akkor, ha nem a tudomány mai helyzetének sajátos követelményeiből indulnánk ki.

Ami magát az elméleti problémát: a termelőerővé válást illeti, ez a szó szigorú értelmében mindenekelőtt a műszaki tudományok és a természettudományok fejlődésére vonatkozik, s még ezeknél is olyan tendenciát jelent csupán, amely a termelési, műszaki és természettudományokat egy minőségileg különböző síkon érvényesülő, de bizonyos jellegzetes különbségeket mindvégig fenntartó egység felé viszi. Ha az általános dialektika nyelvén akarnám kifejezni magam, azt mondhatnám, hogy itt a különbségek az egységen belül maradnak meg, míg korunk természettudományi-technikai forradalma előtt az egység csupán az ellentétek és különbségek szférájában valósult meg. (Ne feledjük, hogy csupán az elektromos ipar volt az első olyan modern iparág, amely egészében már a korszakalkotó tudományos elméletek alapján, ezek eredményeinek sokoldalú bekebelezésével a termelésbe jött létre.) A természettudományok sajátosságai végeredményben abból következnek, hogy problematikájuk az ember és természet Marx emlegette anyagcseréjéből nő ki, s megoldásaikkal oda mutatnak vissza.

Más a helyzet a társadalomtudományokkal. Ezek az emberek egymás-közi viszonyaiból, a társadalom termelési viszonyaiból nőnek ki, közvetlenül osztálytörekvésekhez kapcsolódnak s ily módon, így vagy úgy, elkötelezettjei a politikának is, aminek egyes marxista tudománytörténészek, pl. Bernal professzor, hajlandók csupán, bizonyára egyoldalúan, csak a negatív oldalait észrevenni. Még a társadalom gazdasági-termelési viszonyait tanulmányozó politikai gazdaságtan is csak ezeken a viszonyokon keresztül jut el a termelőerők szervezetének tanulmányozásához, a gazdasági-technikai munkamegosztáshoz s ha egyes, végeredményben társadalomtudományi jellegű diszciplínák

alkalmazásai, mint pl. a munkapszichológia vagy az üzemszociológia közvetlenül ki is hat az emberek termelőtevékenységére, a legtöbb társadalomtudomány csak az egyéni és társadalmi tudat állapotának s a nekik megfelelő szervezeti formák megváltoztatásával, illetve a társadalmi-termelési viszonyok alakításával hat ki a legfontosabb termelőerőnek, magának az eleven embernek, a gépekben, automatákban megtestesített holt munka mozgatójának termelőtevékenységére. Hogy a társadalomtudományok eme szerkezeti és funkcionális sajátosságának körülhatárolása nem jelenti szerepük lebecsülését, arra elégséges magára a marxizmus—leninizmusra hivatkozni, mint az új szocialista világ kialakításának legfontosabb szellemi potenciáljára.

A marxista társadalomtudományok mai helyzetének sajátossága azonban éppen abban áll kivétel nélkül minden területen, hogy saját alapjain továbbfejlődve, az új tudományos kutatási módszereket, teszem a társadalomtudományi szociológiai felmérő technikákat, kvantifikációs eljárásokat bekebelezve közelebb kell hogy kerüljön ahhoz a konkrét ellentmondásos mozgásban fejlődő szocialista valósághoz, amelynek igazi elméleti feldolgozását dogmatizmus és személyi kultusz, revizionizmus és tudományos bátortalanság oly hosszú időn keresztül módszeresen akadályozta.

S ez a közelkerülés a valósághoz nagyon hasonlít ahhoz a művelethez, amelyet egy hegyen át fúrt alagút elkészítésénél látunk. Az alagút fúrásának munkáját a hegy mindkét oldalán elkezdik, míg végül középütt találkoznak. Egyfelől előttünk áll társadalmi valóságunk konkrét, empirikusan adott formai felmérésének a feladata, másfelől az empirikus formákon való túlmenés, az empirikus formák mélyén működő objektív általános törvények, a szocialista társadalom fejlődési törvényeiről kialakított eddigi tudásunkon túlmenő törvények egész komplexumának megragadása. S éppen úgy, ahogyan az alagút-készítés művelettervéneél előre látni kell azt a pontot, ahol a kétoldali megközelítés találkozik, éppúgy látnunk kell azt, hogy melyek azok az empirikus formák, amelyek a belső törvényszerűségek feltárásához leginkább hozzájárulhatnak, s melyek azok az általános marxista nézőpontok, amelyekhez kapcsolódva leszállhatnak a konkrét formák megvilágításáig. A helyzet kulcsa mindenképpen a valósághoz való nagyobb közeledésben van.

A szocialista tudat kialakításában való aktív részvétel a társadalomtudományi kutatómunka mindkét egymással dialektikusan összekapcsolódó irányának elmélyítését és kiszélesítését kívánja meg. Egyidejű munkálkodást a fundamentális problémák továbbfejlesztésének s a közvetlenül aktuális problémák megoldásának sikerén. S itt tekintetbe kell venni a kétirányú kutatómunka részletes divergenciáját és végső soron való konvergenciáját. Nem minden fundamentális probléma jelent a társadalomtudományban közvetlen aktuális problémamegoldást mint ahogyan nem minden közvetlen aktuális probléma megoldása vezet el olyan elméleti általánosításhoz, amely a fundamentális problémák mélységi, ha tetszik magassági szintjén fekszik. Végső

soron azonban ezek is feltételezik egymást. Szabad legyen ezt egy etikai és esztétikai problematikán megvilágítanom. Az erkölcsi és esztétikai érték elvont általános probléma, amely feltételezi a marxista etika, illetve esztétika értékfogalmának olyan elméleti kidolgozását, amely a polgári filozófiában uralkodó eldologiasodott fetiszizált értékfelfogásokkal szemben az etikai, illetve esztétikai értékeket mint az emberek közötti tárgy közvetítette társadalmi-tudati viszonyok sajátos formáit ragadja meg. Az erkölcsi és etikai értékeknek ez a vizsgálata nem ad közvetlen választ teszem arra a kérdésre, hogy milyen új esztétikai minőségei vannak a szocialista művészetnek, egyik vagy másik művészeti ágnek és műfajnak, mi a sajátos értékstruktúrája a szocialistává váló társadalom közerkölcsének, hogyan alakul ez, milyen kölcsönhatásban áll a munkarekölccsel stb. De annyi mégis csak világos, hogy az általános, nem eldologiasodott, nem fetiszizált értékfelfogás elméleti és módszertani alapja annak, hogy képesek legyünk a sokszor bizony — a polgári filozófia és szociológia hatására nagyon is eldologiasodott módon felfogott értékrendszereket, amelyek a szocialista formák vizsgálata kapcsán felmúlandóak — helyesen mint specifikus, a szocialista társadalom alapvető szerkezetének kihatásaként létrejövő emberek közti viszonyokat felfogni. S megfordítva, a szocialistává váló társadalom megfelelő értékstruktúráinak materialisztikus elemzése elősegíti helyes általános elméleti orientációnkat is. A részletek divergenciái így végeredményben olyan konvergáló feladatokat jelentenek, amelyeknek egyike elképzelhetetlen a másik megoldása nélkül.

5.

A tudománytervezési probléma most már éppen abban áll, hogy megtaláljuk konkrét valóságkutatás és elméleti általánosítás azon pontjait, amelyek leginkább biztosítják a konvergenciákat, ily módon a marxista társadalomtudomány továbbhaladásának s társadalmi hatékonyságának potenciális növekedését. Közvetlen aktuális feladatok és átfogó elméleti kérdések eme dialektikus egységén belül meg kell találni azokat a koncepciózusabb kutatási célkitűzéseket, amelyek lehetővé teszik a ma még sok tekintetben szétforgácsolóódó erők termékenyebb és hatékonyabb koncentrálsát. S ez vonatkozik azokra a tudományokra is, amelyek mint az irodalomtudomány, történettudomány tevékenységük nagyrésztét szükségszerűen a múlt vizsgálatának szentelik. Mivel a jelen tartalmazza a múlt eredményeit, mozgási formáit s ezek törvényei a jelen ismerete nélkül meg sem érthetőek, a jelen kutatási feladatainak megfelelő része is, összhangban az utóbbi évek kívánatos irányú fejlődésével, a jelen problémáinak szentelhető. Történettudományunkban pl. az utóbbi 4 évben a korábban soha nem látott nagyszámú publikáció magyar történelemmel foglalkozó 5/6 részéből minden negyedik munka az 1919 utáni

időszakkal foglalkozik már ma is s minden hatodik a népi demokrácia történetével. Hogy hasonló igény jelentkezik az irodalomtörténet-írás területén, annak nem is olyan régen voltunk tanúi az irodalomtörténész aktíván.

Koncepciózusabb kutatási célkitűzések s ezeknek megfelelő szervezeti formák, munkakoordinálás kialakítása maga is a helyzet tudományos értékű felismerését sürgeti. Ilyen munka Akadémiánkon belül folyamatban is van, pl. a filozófia területén, a filozófia és a természettudományok, illetve a filozófia és a társadalomtudományok vonatkozásában. Ugyanígy bizottsági munka folyik a szocialista tudat kialakítására és kifejlesztésére irányuló kutatások akadémiai felmérésére, támogatására, a meglevő irányok korrekciójára és további kutatási irányok kijelölésére.

Még fontosabbnak tartjuk azt a tényt, hogy az MSZMP ideológiai irányelvei igénylik annak az egészséges munkamegosztásnak továbbfejlesztését, amely kialakulóban van a társadalomtudományi kutatómunka s a gazdasági, politikai, eszmei vezetőtevékenység vezető szervek között. A Párt és az állam egészségünkben is, megfelelő reszortjaikban is, az ellenforradalom leküzdésével, a konszolidáció megteremtésével párhuzamosan egyre fokozódó és mélyülő módon igényelték a döntések tudományos kutatással való előkészítését és megalapozását, s e megtisztelő feladatokra a párttag és pártonkívüli szakértők egész seregét mozgósították. Ma arról van szó, hogy „Elsősorban a Központi Bizottság osztályainak és a területi pártbizottságoknak a kötelessége, hogy kezdeményezék és szervezzék a marxista erők hatásos részvételét a tudományos munkában és az ideológiai harcban . . . Fokozottabban aktivizálni kell az elméleti munkára a Párt intézményeiben, a különböző társadalomtudományi intézetekben, az egyetemek és főiskolák marxizmus tanszékein és másutt hivatásszerűen a marxizmus művelésével foglalkozó elvtársakat. Ésszerű munkamegosztás, tervszerű összehangolás alapján megfelelő feladatokkal kell ellátni őket és ellenőrizni tevékenységüket . . . az ideológiai munka megjavításában nagy felelősség hárul a Művelődésügyi Minisztériumra, a Magyar Tudományos Akadémiára, a tudományos oktatási és kulturális intézmények, a szövetségek és szervezetek vezetőire”. (TSZ 40. lap.) A Párt persze eddigi politikájának megfelelően továbbra is el kívánja kerülni a kicsinyes gyámkodást.

6.

Ha marxista történelemtudósok körében gyakran merül fel az a kérdés, mi legyen a helyes viszony politikai vezetés és tudományos elméleti munka között a munkásmozgalomban egy olyan állapotban, amikor a mozgalomnak nincs olyan élő nagy gondolkodója, amilyen Lenin volt. A kérdés feltevése és megválaszolása is tanulságokkal szolgál. Nyilván elvethetjük azt a Sztálintól származó, a személyi kultusz szellemében stilizált Lenin-felfogást, amely

Leninben a kimagasló, magányos nagy embert látta, aki egyedül tör utat a marxizmus új eszméinek. Ne feledjük, Lenin idejében a bolsevik mozgalomban, de azon kívül is a szociáldemokrata mozgalom forradalmi ágában marxista politikusok és elméleti gondolkodók egész pleiadja rajzott, akik nemcsak a marxizmustól „elhajoltak”, de sok mindenben a kor színvonalára is hozták, s akikkel Lenin adott esetben egyetértett, gondolataikat a maga utánoszthatatlan módján általánosította és mélyítette al a saját magasabb szintű felfogásáról, más esetben vitatkozott velük. Elég ha az Empirikriticizmusnak Mehring gondolataira támaszkodó általánosítottabb tételeit nézzük, vagy azt a módot, ahogyan Lenin gazdasági elméletében az imperializmusról felhasználja s ugyanakkor bírálja az akkor még érdemes marxista Hilferding tételeit. A leninizmus, anélkül, hogy ezzel korszakos jelentőségét és újdonságát csorbítani akarnánk, támaszkodott a forradalmi marxisták elméleti munkájára. Ebben a tekintetben tehát a marxizmus tevékeny továbbfejlesztésének azt az útját kell folytatnunk, amely nem egy-két esetleg három ember privilégiumának tekinti a marxizmus kérdéseiben a döntő szó kimondását, hanem a marxista tudósok tevékenységének egészét veszi számba s használja fel a gyakorlatban felhasználható nézeteket. Ezen a ponton tehát annak a szellemi légkörnek a továbbfejlesztése szükséges a marxista erők említett koncentrálásával, amely az utóbbi időben már kialakult.

Bonyolultabb a probléma másik oldala, amit Lenin alakjának megidézése vet fel. Lenin nemcsak a marxizmus nagy teoretikusa, hanem olyan forradalmi gyakorlati politikus is egyben, aki az elmélet és gyakorlat egységét alighanem jóidőre utolérhetetlenül testesítette meg. Forradalmi elméletének és gyakorlatának ez az egysége ma ilyen közvetlenségben nincs adva. Találkozni olyan felfogással, amely a vázolt helyzet láttán abból indul ki, hogy az igazi megoldást az elméleti és gyakorlati munkát végző marxisták között a minél tisztábban és minél teljesebben végrehajtott munkamegosztás hozza majd meg. S az egyik oldalon kialakul annak a vezetőnek a típusa, aki a vezetés tudományának birtokosa, a másik oldalon pediglen a tartalmi kérdésekkel foglalkozó szakember, aki a vezetési, szervezési kérdésekben nem vállal feladatokat. A menedzser és expert kettősségének átvitele a szocializmus körülményei közé — vagy pláne a mozgalomba — sok kétséget ébreszt. A tartalmi kérdésekben kompetenciával nem rendelkező menedzser s a gyakorlati végrehajtások lehetőségét nem ismerő expert a maguk metafizikus ellentétében olyan típusok, amelyek egyoldalú fixáltságukban a kapitalista munkamegosztás termékei. A szocialista munkamegosztás alapján is az kívánatos természetesen, hogy a szakember a saját tudományos problematikájával foglalkozzék, ezt fejlessze tovább s ne sodorják el őt egyéb társadalmi kötelezettségei. S megfordítva, hogy a vezető optimálisan támaszkodjék a tudós kollektívák tartalmi munkájára a döntések meghozatalánál, s képes legyen végrehajtásukat hozzáértéssel megszervezni. De a kölcsönös — elvtársi — együttműködés jó felté-

telei csak akkor vannak biztosítva, ha a vezetési tudás az adott területen kívánatos szakértelemmel párosul és megfordítva, a szakértelem a valóságos lehetőségek s megvalósítások szervezeti útjainak kielégítő ismeretével. Ellenkező esetben az együttműködésnek olyan nem kívánatos típusa jöhet létre, amely vagy permanens konfliktus állapotot teremt menedzser és expert között, vagy ennek rossz kiegészítőjeként olyanfajta együttműködést, amelyben az egyik szolgai követi a másik nézeteit vagy utasításait. Ha szabad egy személyes emlékkal szolgálnom arra, hogy sok esetben mit is jelent menedzser és expert együttműködése, felidézhetem azt az elkeseredettséget és ellenérzést, amelyet egy nemrégiben lefolytatott beszélgetésben fiatal haladó, nem kommunista amerikai tudósok fejeztek ki azokkal az egyetemí, akadémiai életből származó menedzserekkel szemben, akiket Európában, még a szocialista országokban is, a sajtó nagy része mint a Kennedy kormányzat tudományos intellektuális bázisát emlegetett. A számunkra járható út, sokkal inkább mint valaha, az hogy az elméleti tudást praxissal, a praxist elméleti ismeretekkel egészítsük ki és korrigáljuk s a munkamegosztásnak ezen általánosítandó tendencián belül van meg a maga óriási jelentősége.

Magának a társadalomtudományi megismerésnek egyik fontos, a természettudományitól eltérő sajátossága, hogy a társadalomtudósnak elméleti és módszertani ismereteken innen és túl kell elsajátítania olyan társadalmi tapasztalatokat, amelyeket csak a maga mindennapos gyakorlati tevékenységében halmozhat fel, alakíthat ki. Ha a jelen gazdag történelmi tapasztalatai hiányoznak belőle, ha csak a különben tökéletesen nélkülözhetetlen elméleti módszertani iskolázottsággal és ismeretekkel rendelkezik, akkor aligha nézhet a társadalmi jelenségek belső összefüggéseit elfedő történelmi függöny mögé. Itt az alapja annak, hogy napjaink szocializmusában a demokratikus közélet, amely a társadalmi cselekvésen keresztül iskolázza és fegyverzi fel a társadalomtudósokat, miért oly nélkülözhetetlen előiskola a társadalomtudományi kutatáshoz is.

7.

Mennyire vagyunk felkészülve a reánk váró nagy és megtisztelő feladatok megoldására? Az elmúlt 20 év társadalomtudományi fejlődésének egy lényeges vonását kiemelve talán közelebb kerülünk a kérdés megválaszolásához. 15–20 évvel ezelőtt a különböző társadalomtudományi területeken ezek marxista fejlődésével kapcsolatban fennállott az a probléma, ami némileg más és tágabb értelemben a munkásmozgalom kezdeteinél szerepelt, a kívülről bevitt öntudat problémája. A marxizmus akkor még külső erőként lépett fel a különböző szakterületeken, még olyan, a kommunista mozgalommal összenőtt tudósok személyében is, akik az illető társadalomtudományt hivatásszerűen művelték, a marxizmus alapján. Működésük hatékonyságát mozdították elő azok a különböző évfjártú szaktudósok, akik politikai meggyőződésük, társadalmi tapaszt-

talataik alapján a marxizmust rövid idő alatt elsajátítva folytatták tevékenységüket a marxizmus begyökereztetéséért az illető tudományágba, s így végső soron magának a tudományágnak valódi felvirágoztatásáért. Őszinte érdeklődéssel, legalább olyan őszinte elzárkózással, egyes esetekben kifejezett ellenkezéssel találkoztak, amely annál inkább változott át érdeklődéssé, mennél értetetőbben s világosabban beszéltek a szocialista erők politikai, gazdasági és intellektuális sikerei, amelyeket nagymértékben támogattak a marxista társadalomtudomány másutt, elsősorban a Szovjetunióban elért tényleges eredményei. Ezt az egészségesen induló fejlődési folyamatot személyi kultusz, dogmatizmus, revizionizmus sok mindenben deformálhatta, de a marxizmus előrehaladását, térhódítását a legkülönbözőbb szaktudományokban megakadályozni nem tudta. Új marxista társadalomtudományi munkások százai nőttek fel, őket nevelve, velük kölcsönhatásban régi szaktudósok kerültek közelebb a marxizmushoz vagy lettek a marxista tudomány kiváló művelőivé, s ma úgyis szólván minden területen elmondhatjuk, hogy van egy olyan marxista szaktudós réteg, amely gondoskodni tud arról, hogy a marxizmus további térhódítása ne az illető tudományterületen kívülről ható, hanem belülről erjesztő erőként menjen végbe. Bizonyosságul szolgálnak ennek azok a szintetikus munkák, amelyek az utóbbi időben egy-egy tudományterületen, történettudományban, irodalomtörténetben létrejöttek, így a magyar történelem két kötetes kézikönyve, vagy a magyar irodalomtörténet átfogóbb összegzésigényével készült, gyors egymásutánban megjelenő kötetei éppúgy, mint azok a monográfiák, teszem Pach Zsigmond Pál kitűnő könyve a XVI—XVII. századi magyar agrárfejlődésről vagy Elekes Lajosnak „Rendiség és központosítás a feudális államokban” c. munkája, Sőtér István haladás és nemzetről vagy Pándi Pál Petőfiről szóló monográfiája, amelyek s amelyekhez hasonló más mélyenszántó monografikus előmunkálatok nélkül ezek a szintézisek aligha jöhettek volna létre. S még ott is, ahol ilyen szintézisek nem születtek, a közgazdaságtudományban vagy a filozófiában, monográfiák és részlettanulmányok egész sora tanúsítja az alkotó marxizmus — persze sok mindenben ellentmondásosan meginduló — reneszánszát.

Véleményem szerint túlzott s tényekkel nehezen igazolható optimum lenne, ha azt állítanánk, hogy a marxista elmélet és módszer teljes térhódítása minden szaktudományban befejeződött már s minden vita a marxizmus keretén belül folyik. 1956 egyes maradványainak továbbélése, a kommunista világmozgalomban létrejött ellentétek s részben bizonyára átmeneti nehézségeink is belejátszanak abba a magatartásba, amelyet legszívesebben dezillúziós romantikának neveznénk, s amely ebben a vonatkozásban azzal jellemezhető, hogy a marxista szemlélet és módszer lehetőségeivel és eredményeivel kapcsolatos hiperkritikákat sokszor a polgári társadalomtudományok valóságos és vélt eredményeivel szemben való hiperkritikátlansággal egészítik ki. Mintha a Rákosi-korszak rosszlemékű elzárkózó provinciális nacionalizmusát ma egy

nem kevésbé provinciális kozmopolitizmus megnyilvánulásai váltanak fel szellemi életünkben. Pedig ez éppoly idegen a marxista kritikával történő szabad tudományos tájékozódástól, mint rosszmemória előzménye. Nem kívánok arról beszélni, hogy egyes vitákban, teszem a szocialista realizmus körüli vitában, olyan nézeteket is képviseltek marxista címkével — világnézet és stílus-kategória szimplifikáló összefüggését —, amelyek még a polgári tudományos felfogás szerint is meghaladottnak tekinthetők. Még a polgári ideológia nálunk hatékony áramlatai elleni harcokban, a nacionalizmus, egzisztencializmus elleni marxista kritikák során is tapasztalhatunk olyan momentumokat, így a nacionalizmus kiritikája során egyfajta nemzeti nihilizmus megnyilvánulását, az egzisztencializmus kritikájában morális problémák önállósítását és létalapjuktól való leszakítását, amelyek apró, de önmagukban jelentős szimptomái annak, hogy az *önnevelés munkáját ma még saját területeinken nem fejeztük be* s lehetőségeinket és céljainkat ebben a vonatkozásban is fel kell mérnünk.

Ebben a munkában minden terület elsősorban saját magára kell hogy támaszkodjék, de természetesen egy sereg probléma megoldásánál nem nélkülözheti a más tudományágakkal való közvetlen interdiszciplináris együttműködést. Az utóbbi évek történettudományi és irodalomtörténeti fejlődésének öröndetes eseménye a megnövekedett elméleti-módszertani érdeklődés, ezzel kapcsolatban a saját tudományuk nemzetközi és hazai fejlődésének történeti-szisztematikai szempontú tisztázására való törekvés. Ez éppúgy nagy lépést jelent saját tudományáguk filozófiai, módszertani, esetleg esztétikai előfeltevéseinek tisztázása felé, mint ahogyan a filozófiai fejlődés is felveti a közeledést a legkülönbözőbb társadalomtudományi szakterületek konkrétebb problémái felé. Azt gondolom, az ilyen együttműködés módszeres kiépítése éppúgy nélkülözhetetlen a különböző társadalomtudományi szakágak és a filozófia viszonylatában, mint ahogyan nélkülözhetetlen s az előbbinél nagyobb mértékben kibontakozóban is van talán teszem a történettudomány és irodalomtörténetírás együttműködése. S az együttműködés lehetősége és szükséglete természetesen korántsem csupán itt áll fenn, s elégtelenségének egyik indexe lehet, sok más egyéb mellett, az a tény, hogy még egy olyan gondos előkészítéssel készülő könyv, mint a most megjelent két kötetes irodalomtörténet sem támaszkodott a népköltészeti problematika összefoglalásánál etnográfusaink támogatására. De épp így idézhetnék a saját területemről, a filozófiából példákat az elégtelen együttműködésre filozófia és pszichológia vagy szociológia között. Szükséges ez az együttműködés olyan esetekben is, ahol az együttműködés akadályának látszik az éles vagy kevésbé éles véleménykülönbség a különböző szakmák képviselői között. A vélemények nyílt megütköztetése egy-egy kérdésben, ha nem is vezet automatikusan maradandóbb álláspont kialakításához, minden esetben része lehet ennek a folyamatnak.

Az interdiszciplináris együttműködésnek alapproblémánk megoldásában, a társadalomtudományok hatékonyabbá tételében, a szocialista tudat kialakí-

tásában véleményem szerint sokkal nagyobb a jelentősége, mint ahogyan erről rendszerint számot adunk önmagunknak. Minden társadalomtudománynak megvan a maga viszonylag zárt önálló problematikája, s maga kell hogy feleljen az ezzel kapcsolatos fundamentális és közvetlenül aktuális kérdésekért. De éppen a modern tudományos fejlődés, tudománytervezés és szervezés tapasztalata mutatja, hogy nagyon gyakran merülnek fel olyan problémák, amelyeknek tudományos megragadása interdiszciplináris témakollektívák kialakítását és működtetését követeli meg. Egész tudományágak születtek különböző szakmák határterületén, legpregnansabb példája ennek bizonyára az a kibernetika, amelynek társadalomtudományi jelentőségéről ma annyi szó esik, s ha interdiszciplináris feladatok megoldása nem is vezet minden esetben új tudomány-szakok konstituálódásához, mégiscsak előfeltétele annak, hogy a problémák valamilyen aktuális hozóját belvilágítsuk, s esetleg a felderítés nyomán olyan egyszerű módon parcellázzuk fel, hogy egyes aspektusai most már a tudományok meglevő szakágai számára is tovább tanulmányozhatókká váljanak. Ha ma pl. képet akarnánk kapni a szocialista tudat formálódásának mechanizmusáról úgy, ahogyan ez tipikus vonásaiban, különböző társadalmi osztályok és csoportok tagjainál végbemegy egyénenként és tömegesen, bizonyára igénybe kellene venni a munkafiziológus, a pszichológus, a szociál-pszichológus, üzemszociológus, etikus és ki tudja még hány diszciplína képviselőinek ismeretét és felmérő munkáját egy olyan tanulmányozásban, amelyik a marxizmus meglevő ismeretei alapján jelöli ki a gyümölcsöző tudományos célkitűzéseket s e munkahipotézis alapján konkrét felmérésekből kiindulva haladna a mechanizmus megállapítása felé. Ilyen és ehhez hasonló témákat, mint mostani fejtegetésünk körébe eső interdiszciplináris témakollektívák által megoldandó feladatokat, tucatjával lehetne felsorolni hozzátéve azt, hogy más országokban ilyen irányú munka alkalmi feladatok megoldásán túlmenően is folyik már, s hogy ezen a téren nekünk is meg kellene tenni a kezdő lépéseket.

A marxista társadalomtudomány igazi „tour de force”-a, legnagyobb erőpróbája mindig a jelen történelmi-társadalmi valóságának elméleti megragadása és gyakorlati alakítása, amelyhez persze nélkülözhetetlen a jelenhez felvezető történelmi-fejlődési folyamatok megértése. Talán nem túlzott önbi-zalom, ha azt reméljük, hogy az új feladatok megoldásában is becsülettel ki tudjuk venni részünket.

KORREFERÁTUMOK

BARTHA LAJOS, a pszichológiai tudományok kandidátusa

A társadalmi fejlődés minden időben a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének alapján ment végbe. Az újkorban a tudomány közvetve, vagy közvetlenül mindig befolyásolta a társadalom előrehaladását. A társadalmi fejlődés anyagi-technikai bázisának megteremtésében, a társadalmi fejlődés irányának meghatározásában a mozgatóerőt — a legfontosabb tényezőt — az ember képviseli. Az ember, aki maga is változik. Ezért, a szocialista társadalmi viszonyok kialakításában, a szocialista társadalom embereszményének formálásában egyre fontosabb szerepet töltenek be az emberrel foglalkozó tudományok, köztük a pszichológia is.

A pszichológia művelői nap, mint nap tapasztalják munkájuk és tudományterületük iránt támasztott igények és követelmények növekedését, amelyek kielégítése egyre több személyi és tárgyi nehézséggel találkozik. Egyre inkább érezzük, hogy a pszichológia művelésének korábbi évtizedekben való elhanyagolása milyen következményekkel járt egyrészt a pszichológia mint tudomány, másrészt mint a tudomány eredményeinek gyakorlati felhasználása terén.

Az a tény, hogy hazánkban éveken át nem értékelték kellőképpen a pszichikumnak és a pszichológiai törvényeknek a társadalom életében játszott szerepét, lényegében a pszichológia tudományos jellegének tagadását és a tudományos kutatómunka e területen való növelésének korlátozását jelentette. Kétségtelen tény, hogy maguk a pszichológia művelői is hibásak abban, hogy ez a helyzet előállott. Hiszen a pszichológusok maguk sem tekintették feladatuknak az ember nevelését, a szocialista embereszmény kialakítását segítő kutatómunkát. Sőt, közülük sokan tagadták tudományunknak ezt a fontos feladatát.

Voltak olyan hibás nézetek is, melyek szerint a „gazdasági” materializmus és maga a történelmi materializmus háttérbe szorítják a társadalmi fejlődés pszichológiai kérdéseit.

Egy időben a pszichikus folyamatoknak történelmi változékonyságában való vizsgálata, a társadalmi fejlődés bármiféle kapcsolatba hozása a pszichológiával, egyet jelentett a történelem „elpszichológizálásával”. Következésképpen ez pedig — még igen képzett marxista filozófusok, tudósok és államférfiak szerint is — áttérést jelent az idealizmus álláspontjára.

Ha a társadalmi jelenségeken belül a pszichikai jelenségeket tartanánk elsődlegesnek, akkor ez valóban nem volna más mint „szubjektív idealizmus”. Viszont az a marxizmust vulgarizáló pszichológiaellenesség, ami sokszor megnyilvánulásra jutott és jut még ma is, ugyancsak idealizmus.

Ez utóbbi nézet hirdetői és képviselői szerint ugyanis a társadalmi fejlődésben kizárólag gazdasági, vagy egyéb kategóriák váltogatják egymást, s ebben a fejlődésben nem hagynak helyet az embernek az objektív történelmi-társadalmi törvények eleven hordozójának, megvalósítójának.

Ha választ akarunk kapni arra a kérdésre, hogy milyen hatások és mechanizmusok (vagy processzusok) eredményeként alakul ki a szocialista ember, akinek szocialista tudata, s ennek adekvát magatartása, jelleme és egyéb tulajdonágai vannak, a kérdést sokoldalú összefüggésében kell megvizsgálnunk.

Az olyan szervezett és céltudatos hatások, mint az iskolai oktató-nevelőmunka, az ideológiai propaganda és agitáció, a TV és a rádió, az ifjúsági és tömegszervezetek stb. mellett a társadalmi-történelmi tradíciók, a gazdasági és jogi intézkedések, rendszabályok hatékony rendszere és más, kevésbé szervezett és céltudatos hatások összessége befolyásolja a szocialista embereszmény kialakulását.

A pszichológia tudományos művelése és az így kapott eredmények gyakorlati felhasználása — úgy gondoljuk — sokféleképpen segítheti ezt a feladatot.

Bármilyen szimplifikáció, a szocialista tudat fejlesztése kérdésének elszakítása a szocialista ember nevelésének egészétől, az egyoldalú kérdésfeltevés, vagy megközelítés nem vezethet eredményre. Amikor a szocialista tudat fejlesztéséről és formálásáról beszélünk, tudnunk kell, hogy ez a tudat a személyiség teljességéhez tartozik. Maga a szocialista tudat nemcsak ismeretek rendszerét, világnézetét stb. tartalmazza, hanem az ember érzelmi, akarat, jellem és egyéb vonásait és tulajdonságait is.

A pszichológia, mint tudomány és gyakorlat előtt alapvető feladatként áll, a szocialista ember kialakításának segítése. Mindenekelőtt a pedagógiai gyakorlatot tudja segíteni. Kutatásainak eredményei biztosítani tudja a pedagógia társadalom által kitűzött céljai megvalósításához szükséges elmélet és gyakorlat tudományos alapokon való egyesítését, az oktató- és nevelőmunka szerves egységét. A felnövekvő nemzedék szocialista tudatának fejlesztése a személyiség-formálás folyamatában történhet.

A szocialista ember személyiségének kialakulása természetesen nemcsak az iskolai oktató-nevelőmunka eredményeként megy végbe, ezt elősegíti vagy gátolja a család, a munkahely és más környezeti hatások személyiségfejlesztő tényezője.

A munkapszichológiát, s ezen belül is a mérnöki lélektant a korszerű termelés követelményei hozták létre. A termelés komplex mechanizációja és automatizálása, a modern rádiótechnika és elektronika alkalmazása, a termelés irányító rendszerének tökéletesítése, melyben felhasználásra kerülnek a legkorszerűbb „elektromos agyak” és kibernetikai műszerek, újabb és újabb, egyre növekvő követelményeket támasztanak az ember iránt.

A termelés technikai-technológiai tökéletesítése csak az ember pszichikai és pszichofiziológiai lehetőségeivel összhangban történhet. A gépek tökéletesítése, a gyárak automatizálása mindenkor figyelembe kell vegye az ember reális lehetőségeit, mert hiszen a gép mindenkor az ember alá lesz rendelve, azt, bármilyen tökéletes lesz is mindenkor az ember alkotja és irányítja. Az embert sohasem tekinthetjük a gép alkatrészének.

Hazánkban is megnőtt az érdeklődés a szociológia és ezzel kapcsolatosan természetesen a szociálpszichológia kérdései iránt is. A társadalmi törvények döntő szerepe a személyiség fejlődésében, valamint a különböző emberi közösségek hatalmas pozitív formáló hatása általában a társadalmi tudatra, s konkrétan az egyes ember tudatára ma már széleskörűen elismert tény. Az egyes szociális csoportok (család, iskola, munkahely stb.) hatása az emberre és az egyes emberek hatása a közösségekre bizonyára meghatározott törvények alapján megy végbe. Ezeket a törvényeket és törvényszerűségeket, azok mechanizmusait azonban ma még nem ismerjük megbízhatóan, s mindeddig nem is kerestünk ezekre tudományos eljárásokkal választ. Sok esetben megelégedtünk az általános érvényű célkitűzésekkel, filozófiai megállapításokkal. Pedig az említett törvények és törvényszerűségek ismerete lehetővé tenné az olyan

kérdések tudományos megoldását, amelyek az ideológiai propaganda és agitáció különböző formáinak tökéletesítéséhez szükséges.

A pedagógiai pszichológia és a szociálpszichológia a maguk lehetőségeivel és tudományos módszereivel tanulmányozhatják és segíthetik az emberek tudatában megmaradt előítéletek, a káros tradíciók és szokások, többek között a bűnözés pszichológiai okainak felszámolását.

A MSZMP Központi Bizottságának irányelvei a Párt néhány időszzerű ideológiai feladatáról, az említett problémakört igen elemző módon és a társadalomtudományok számára szinte kutatási feladatként tárgyalja. A marxista társadalomtudományok eddig is sokat tettek azért, hogy feltárják az ember társadalmi lényegét, ami azt jelenti, hogy a munka, a társadalom és az ember egy történelmi folyamatban alakultak ki és fejlődtek. Ennek a fejlődésnek egyik eredménye a *mai ember*. Az ember, aki a filogenetikus fejlődés során meghatározott fizikai, organikus-funkcionális adottságai révén, alkotó személyiséggé válhat.

Az emberi agy — a tudat anyagi hordozója — nemcsak arra képes, hogy munkájának eredményét el tudja képzelni, hanem előre látja — vagy képes látni — tevékenységének, cselekedeteinek és magatartásának következményeit saját magára és a környezetében élő emberekre. Az ember saját cselekedeteit — azok célját és társadalmi-erkölcsi következményeit szem előtt tartva — képes irányítani és ellenőrizni.

Mindez azzal együtt alakult ki, ahogyan létrejött maga az emberi társadalom. Az emberi pszichikum, mint lehetőség születéstől adott az ember számára, amely az emberi társadalomban végbemenő, az egyéni élet, az ontogenetikus fejlődésben válik valósággá.

Az újszülött nemcsak mint élő organizmus, de mint fejlődő ember is rendelkezik mindazzal a lehetőséggel, melyek tökéletesedése eredményeként szocialista személyiséggé válhat. Ma már bebizonyított tény, hogy a csecsemő normális fejlődéséhez elengedhetetlen a környezetében levő emberekkel való kapcsolata. Ilyen kapcsolat nélkül még a legoptimálisabb táplálás, a higiéniai követelmények maximális betartása mellett sem pszichikusan, de még fizikailag sem fejlődik helyesen.

Az első életév végén, a második elején, amint a gyermek képes önállóan helyet változtatni, már felfedezhetjük nála a természetes hajlamot az alkotó tevékenységre. A környezettel való együttműködésre törekvés, az első lépések az alkotó tevékenységben, lerakják az alapját az emberi egyéniségnek. S a kisgyermek kezdeti reaktív, impulzív magatartását egyre inkább felváltja a tudatosan irányított, akarati magatartás. Az élet gyakorlatában, az emberi környezetben az azokkal való érintkezésben alakulnak ki a személyiség pozitív vagy negatív erkölcsi tulajdonságai, a képesség az alkotó tevékenységre.

A személyiség fejlődése természetesen nem lenne lehetséges, ha az ember nem sajátítaná el a társadalmi tapasztalatot, amely mindig közösségi tapasztalat és nemzedékek hosszú során mint társadalmi tudat összegeződik. A különböző emberi közösségek — a családtól a nemzetig — az egyéniség és személyiség fejlődésének talaját, s meghatározott kereteit adják.

A szaktudomány időszzerű megállapításai szerint a személyiség pszichikus arculatát pszichikus tulajdonságainak teljes sokrétűségében a reális lét, az ember valóságos élete határozza meg, és konkrét tevékenysége alakítja ki. Ez utóbbi maga úgy alakul ki, hogy az ember a nevelés és oktatás folyamatában az anyagi és szellemi kultúra történetileg kialakult tartalmát elsajátítja.

A tudat fejlődésének kérdése a társadalmi gyakorlat és a tudományos elméleti kutatások szempontjából *a viselkedés és a magatartás erkölcsileg és pszichológiailag is értékelhető szintje miatt válik elsősorban jelentőssé.*

A tudat tehát a tevékenység folyamatában és a tevékenység által alakul ki. A tudat pszichológiailag elsősorban a környező világ és önmagunk tudatosítása folyamataként jelenik meg. A tevékenység által differenciálódó tudat visszahat a tevékenységre, annak regulációjaként szolgál. Így a tudat, mint a lét és az objektív valóság specifikus visszatükrözési formája egyúttal az emberi viselkedés, cselekvések, tevékenység regulációjának sajátos módja is.

A társadalmi és az egyéni tudat egyik lényeges tényezője, a szocialista társadalom építésének viszonyai között pedig a leglényegesebb meghatározó elem *az egyén munkához való viszonya.* Az ember és munkája közötti relációk pszichológiai problémái azok, amelyekkel foglalkozva a munkalélektan, a pedagógiai — és a szociálpszichológia eredményesen segítheti azokat a tudományokat és gyakorlatot, amelyek a szocialista tudat alakításával, fejlesztésével foglalkoznak. A munka társadalmunkban az egyén szempontjából jelentőségét tekintve valamennyi egyéb tényező fölött áll, hiszen az egyén társadalmi helyzetét és létét, a közösségekben elfoglalt szerepét, boldogulását, családi és magánéletét a társadalmi szempontból hasznos munkatevékenysége határozza meg. Munkája alapján válik a társadalom hasznos tagjává, így munkájához való viszonya társadalmi rendszerünkhöz való viszonyának egyik döntő mércéje, s az erre vonatkozó tudattartalmi jegyek magatartásában elvezethetik a társadalmi célkitűzésekkel való teljes azonosuláshoz éppenúgy, mint az azokkal való szembehelyezkedéshez. Így válik a tevékenység és az ember közötti viszony a szocialista tudat és ebből következően a világnézet alapvető meghatározójává.

Az olyan magasabbrendű érzelmek, az erkölcsi magatartás olyan tényezői, mint kötelességtudat, lelkiismeret, hazaszeretet stb. nem egyszerűen a belátás, a szóbeli meggyőzés, vagy valamiféle speciális gyakorlatás eredményeként alakulnak ki. Ezek csak az élet reális gyakorlatában jönnek létre, a kötelességek teljesítésekor és attól függően, hogyan alakulnak a kölesönös kapcsolatok a gyermek és szülő, a pedagógus és tanuló, a fiatalok és felnőttek, az ember és emberek között. Az erkölcsi érzelmek nevelése nem csak erkölcsi tételek megtanítását, hanem élettapasztalatokat, társadalmi gyakorlatot jelent.

Az eddigiekben arra kívántunk rámutatni, hogy a szocialista tudat kialakítása és fejlesztése nem önálló feladat, hanem az része a szocialista ember nevelésének. A szocialista tudat fejlesztését nem egy tényező, hanem a tényezők és okok csoportja, a kondicionáló tényezők láncolata biztosítja.

A pszichológia a személyiséget nem a lelki jelenségek hordozójának tekint, hanem mint ezek sajátos integrációját, amelynek kialakulásában, fejlődésében a külső környezet, a társadalmi valóság egyrészt mint feltétele, másrészt mint forrás szerepel.

A pszichológia mint tudomány és gyakorlat általában és konkrétan is hozzájárulhat a szocialista ember neveléséhez, a szocialista tudat fejlesztéséhez. Így az általános pszichológiai alapkutatások, amelyek bizonyos, az idegrendszeri integrációra vonatkozó közös szemléleti alap és hasonló eljárások keretében magában foglalja többek között a *tanulási alapmechanizmusok* vizsgálatát, beleértve a kondicionálás neurális mechanizmusainak elemzését és a szociális tanulás alapformáinak tanulmányozását. Az ilyen kutatások felhasználása lehetséges, sőt szükséges a szocialista tudat tudományos megal-

pozottsággal történő fejlesztésekor. Úgy véljük, hogy a tudatfejlesztés eljárásainak kidolgozásakor, vagy alkalmazásakor nem lehet nélkülözni az alapvető pszichikus folyamatok minél konkrétabb ismeretét, márpedig ismereteink ezen a területen — éppen a jelenségek konkrét összefüggései és bekövetkezési módjuk tekintetében — még meglehetősen hiányosak.

Ugyanakkor, amikor az említett kutatásokra szükség van, nem lenne helyes csak ezekre korlátozni a pszichológiai tudományos munkát. Nagyon leszűkítenénk tudományunk feladatkörét, ha csak az egyes pszichikus funkciók mechanizmusait és azok anyagi szubsztátumát, vagy akár a tanulás szűken értelmezett pszichológiai problémáit kívánnánk vizsgálni.

Ahhoz, hogy a pszichológiai kutatások eredményei a gyakorlatban felhasználhatók legyenek, nézetünk szerint még továbbhi, közbülső, a gyakorlati eljárások és alkalmazások kialakítását célzó vizsgálatokra van szükség. Például: a pedagógiai pszichológia nem oldhatja meg a pedagógia elméleti és gyakorlati problémáit, de a pedagógia egyszerűen nem nélkülözheti a pszichológiai törvényszerűségeket, vagy törvényeket. A munkalélektani és szociálpszichológiai kutatások a termelés, a vezetés és szervezés kérdéseinek megoldásához csupán hozzájárulhat, de önállóan azokat megoldani nem képes.

A pszichológia azt tartja alapvető feladatának, hogy a maga sajátos eszközeivel és lehetőségeivel — együttműködve a tudományokkal és gyakorlattal — segítse hazánkban a társadalmi fejlődést, a szocialista társadalom építését.

ELEKES LAJOS, levelező tag

A történelmi ismeretek, az elsajátításuk és alkalmazásuk révén kialakítható történelmi műveltség, történelmi érzék, történelmi gondolkodás fontosságát sokan, sokszor hangsúlyozták. Különösen kiemelték a marxizmus klasszikusai, akiknek minden művét — a nem történelmi tárgyúakat is — mély történelmiség jellemzi: következetes törekvés arra, hogy a jelenségeket összefüggésekben, előzményeikkel és a bennük rejlő tendenciákkal együtt, fejlődésükben, azaz történelmileg vizsgálják. Ilyen értelemben beszélhettek arról, hogy voltaképpen minden tudomány történelem. Ilyen értelemben beszélhettünk arról, hogy a történelmiség elve — a dolgok fejlődésükben, összefüggésükben való vizsgálatának követelménye — a marxista tudományosság általános, alapvető jellegzetessége. Szűkebb értelemben a történelem, mint az emberiség fejlődésére vonatkozó lényeges ismereteink összessége, különösen nagy jelentőségű a társadalomra vonatkozó nézetek, a társadalom fejlődési tendenciáiról alkotott elképzelések, az egészséges irány kialakításáért folytatott küzdelem és a mindehhez szükséges emberi magatartás eszmei, érzelmi, erkölcsi megalapozása tekintetében. Ilyen értelemben fogadhatjuk el magunk is a régi vélekedést: a történelem az élet mestere. A marxista — leninista történelem valóban az lehet. Megfelelő összhangban és munkamegosztásban a társadalmi viszonylatokat vizsgáló egyéb tudományokkal — megfelelően érvényesítve mind saját területén, mind a rokon tudományokkal kimunkált kapcsolataiban a növekvő differenciálódás és a növekvő integrálódás kívánalmait — megfelelően érvényesítve mindenekelőtt a marxista dialektika alapvető eszmei és módszerbeli követelményeit.

Mindezekről nem egyszer szó esett a világ marxista tudományosságában és hazai tudományos fórumainkon is. Történtek kísérletek annak kimutatására, miképpen és milyen mértékig hódított teret a történelem marxista felfogása a magyar tudományosságban és a szocialista irányban fejlődő közműveltségben. Időről időre készültek áttekintések a kutatások főbb eredményeiről, fogyatékosságairól, a továbbhaladás problémáiról. Kevesebb rendszerességgel — inkább az oktatásügyi reform tantervi munkálataival kapcsolatosan — készültek tanulságos felmérések a marxista szellemű történelemtanítás eredményeiről és hatékonyságának korlátairól. Gyakran folytak megbeszélések, olykor-olykor közlések is láttak napvilágot a történelmi ismeretterjesztés feladatairól, lehetőségeiről, hézagairól és gyengéiről. Nem hiányzott tehát a számbavétel fontosságának felismerése, sem a feladat megoldását szolgáló iparkodás. Az eredménnyel mégsem lehetünk elégedettek.

Aki végzett effajta munkát, az maga tudja legjobban, milyen nehéz dolog alapos és méltányos, lényegre szorítózkodó, de semmi fontosat el nem hanyagoló áttekintést adni egy nagy tudományterület egészének öt-tíz-húszéves fejlődéséről s társadalmi hatósugarának kiterjedéséről, kivált ha a fejlődésnek olyan alapvető gazdasági-társadalmi-politikai-kulturális változásokkal áthatott időszakáról van szó, amilyen nálunk az előző két évtized, a szocialista átalakulás és a vele kibontakozó, győzedelmeskedő kulturális forradalom időszaka. Ilyen nagyarányú, mélyreható és sokoldalú változások közepette különlegesen bonyolult, kiterjedt feladat egy nagy tudományterület fejlődésének és főleg társadalmi hatósugara alakulásának pontos, valósághű felmérése és még inkább: a reá váró feladatok szabatos meghatározása. Úgy hiszem, a tudományok komplex irányú fejlődésének, növekvő differenciálódása és integrálódása követelményeinek megfelelően, az ilyen jellegű felmérések elvégzésére is új, korszerűbb eljárásokat kell kidolgozni. Szükség van egyrészt az egyes differenciált (és tovább differenciálódó) szakterületek eredményeinek, részfeladatainak aprólékos gonddal részletezett számbavételére, másfelől a köztük fennálló kapcsolatok, kölcsönhatások — és ezek fejlesztésének, magasabb szintre emelésének a fejlődés során előálló követelményei — nemkülönben gondos és aprólékos, ugyanakkor nagy távlatokat áttekintő, perspektivákat feltáró összegezésére. Nyilvánvaló, hogy ez a munka szükséges és időszerű. Nyilvánvaló az is, hogy csak jól összeválogatott és jól megszervezett munkaközösség végezheti el. Olyan tudományterület esetében, amilyen a történelem, gondoskodni kellene a rokon tudományokkal fennálló (vagy szükséges, de még sok kívánnivalót hagyó) kapcsolatok tisztázásán túl a tudomány szűkebb körén belül legalább a kutatás, az oktatás, az ismeretterjesztés hármasságának — a három terület korrelatív viszonyának — beható vizsgálatára is. Ma az ilyen vizsgálódások kezdő lépéseinél tartunk. Magam e hozzászólás keretében még arra sem vállalkozhatom, hogy vázoljam saját elképzeléseimet egy ilyenféle vizsgálódás módjáról, szempontjairól, várható eredményeiről. A történelmi ismereteknek a szocialista tudat formálásában játszott szerepével kapcsolatban csupán a hatékonyság objektív és szubjektív feltételeit vizsgálom, kiemelve ezek köréből is a tartalom és forma egységének, együtthatásának tudományunk területén meglehetősen elhanyagolt vonatkozásait.

Objektív és szubjektív dialektikájának vizsgálatakor a történelmi ismeretek társadalmi hatékonyságának, tudatformáló szerepének vonatkozásában is hangsúlyoznunk kell az első: az objektív oldal döntő, meghatározó szerepét. Szükséges ezt hangsúlyoznunk nem csupán a nem-marxista, polgári történet.

filozófiában és történetírói gyakorlatban manapság sem ritka szubjektív-idealista torzításokkal szemben, hanem a marxista elvi alapozású kutatásokban, főleg pedig az oktatás és az ismeretterjesztés egyszerűsítő eljárásaiban régebben gyakori, olykor ma is előforduló voluntarista ferdítések elhárítása végett. Ugyanakkor szükséges hangsúlyoznunk a szubjektív oldal fontosságát, mert ennek elmulasztása vagy alábecsülése — mint tapasztalhattuk — az objektíve lehetséges és kívánatos tudatformáló hatás csökkenéséhez, nem kellő érvényesüléséhez vezet. *A tudatformáló hatás objektív oldalának ebben a vonatkozásban mindenekelőtt magát a történelmet, a történeti folyamatot tekintjük: az emberiség fejlődését, amelynek aktív részesei vagyunk.* A tény, hogy mindenki éli és a maga módján, a maga erejének mértékéig formálja is a történelmet, a legfőbb alapja a történelem — a fejlődés objektív folyamatainak lényegét többé-kevésbé adekvátnan tükröző ismeretanyag — iránt régóta meglevő s napjainkban erősödni, növekedni látszó széleskörű érdeklődésnek, ami a történelmi ismeretek társadalmi hatékonyságának egyben legfőbb szubjektív feltétele is. Nem új dolog, hogy nagy történelmi sorsfordulók nyomán ugrásszerűen nő az érdeklődés, a fogékonyság a történelem kérdései iránt. Napjainkban, minden eddiginél nagyobb történelmi sorsfordulók után és eredményeik kibontakozásának közepette, az érdeklődés növekedése minden előzőnél nagyobb és minősége más. A kommunizmus távlatait közlelő tekintő ember szigorú pontosságú, adekvátn tudományos magyarázatot kíván. Kielégítően ezt a magyarázatot csak a marxizmus elveit és dialektikus módszerét következetesen érvényesítő — tehát a fejlődés objektív dialektikáját adekvátn tükröző — történelemtudomány s az ennek eredményeit megfelelő módon tovább származtató oktatás és ismeretterjesztés adhatja meg.

A marxista történetfelfogás fő erőssége, mint ismeretes, hogy pártosságánál fogva képes objektíven, a valóság lényegéhez híven értékelni és kifejezni a fejlődés bonyolult folyamatát. Objektivitása, valóságghűsége nem a valóság másolásában, fontos és nemfontos jelenségek, viszonylatok objektivistá reprodukálásában áll, hanem abban, hogy a jelenségek lehető teljes áttekintése, összefüggéseik lehető legmélyrehatóbb elemzése nyomán lényegi, meghatározó, a fejlődés egész menete szempontjából jelentős vonatkozásait tárja fel. Végső soron azt, amit a marxizmus klasszikusainak szóhasználatától és gondolatvilágától el nem térve a fejlődés törvényszerűségének, szükségszerűen uralkodó irányának, egyéb tendenciákkal szemben meghatározó erejűvé váló tendenciájának nevezhetünk. Felfogásunk szerint mindenekelőtt ez a tulajdonság: a lényegi összefüggések megragadásának, a bonyolult fejlődési folyamatok törvényszerű fő vonalai megjelölésének képessége az, ami a történelem marxista ábrázolását a tudományosság rangjára emeli. Ez határozza meg helyesen értett objektivitását, valóságghűségét; ez jelzi társadalmi hatékonysága objektív oldalának legfontosabb ismervét. A legfontosabbat, de nem az egyedülit. A lényegi, törvényszerű összefüggések feltárása nélkül a történelem nem tudomány. De a lényegi, törvényszerű összefüggések feltárása csak a valóság lehetőleg teljes áttekintése s ismerete alapján lehetséges. Hiteles ábrázolása pedig csak a valóság bonyolult, sokrétű, ellentmondásos jelenségtömegének a bemutatása, vagy legalább megfelelő érzékeltetése útján képzelhető. Tehát nem úgy, ha bemutatjuk magát a törvényt, amint sokrétű elemző munka eredményeképpen tisztán jelenik meg a szemlélő előtt, hanem úgy, ha bemutatjuk vagy legalább érzékeltetjük a jelenségek, az egymást keresztező tendenciák és a sokrétű összefüggések egész bonyolult szövedékét, amelyből kinő, amelyen

keresztül kibontakozik a lényegi összefüggés, az uralkodó tendencia, a törvényszerűség.

A marxizmus klasszikusai jól tudták ezt és így végezték elemző munkájukat. A marxista történészek többsége is tudja, de munkájában nem mindig érvényesíti kellőképpen. Nehezíti dolgukat a társadalmi törvényszerűség és az emberi tevékenység közti — különben más tudományok területén is sokat vitatott — összefüggés meghatározásának nem egy tisztázatlan vonatkozásán túl a dogmatizmus örökségeként a húzódozás új elvi összefüggések feltárásától, vagy olykor (ennek nem kevésbé káros ellenhatásaként) a vonakodás az ismert törvényszerűségek egyszerű alkalmazásától — éppen a dogmatizmus és sematizmus riasztó emlékeinek hatása alatt. A feladat ma inkább, mint valaha: irányjelzőként használván a történelmi materializmus elméleti útmutatásait, szélesre taposni az ismert utakat és új utakat vágni a tények eddig feltárt vagy majd még ezután feltáruló rengetegében. Történettudományunk, oktatásunk és ismeretterjesztésünk — amióta növekvő mértékben hatja át a marxizmus eleven szelleme — sokat tett mindkét irányban. Sokat tett új tények, források, adatok feltárása érdekében s nem keveset az ismert vagy újonnan feltárt ismeretek újszerű elemzése, értékelése terén. Ennek eredménye a magyar történelem átfogó új koncepciója, több korszakának beható elemzése, számos — korábban teljességgel figyelmen kívül hagyott — alapvetően fontos részkérdésének monografikus kidolgozása, mindezeknek az oktatás és ismeretterjesztés területén is érezhető (fokozatosan érvényesülő) lecsapódása. A tennivaló itt főképpen a megkezdett erőfeszítések céltudatosabb, rendszerezesebb, összehangoltabb folytatása és az elért eredmények megszilárdítása. Ez a lényegi összefüggések szabatos elemzését és nyomatékos kiemelését, emellett a valóság bonyolult és sokrétű viszonyainak körültekintő, érzékeltes ábrázolását követeli. Röviden: a marxista dialektika elvi és módszertani követelményeinek gondos kimunkálását és következetes megvalósítását a valóság adekvát ábrázolása, lényeg és teljesség összefüggéseinek megfelelő érvényesítése érdekében.

A történelemtudomány specifikus vonása s egyben vonzásának és nevelő-tudatformáló jelentőségének fontos ismérve, hogy egészében képes áttekinteni az emberiség fejlődését. Egészében: az ember kialakulásától napjaink holdat ostromló erőfeszítéséig; egészében: az ember minden lényeges, azaz társadalmi tevékenységének valamennyi vonatkozásában. Ha mégoly apró részletkérdést vizsgál is, mögötte húzódik e nagy összefüggések vonzó távlata. Ha mégoly elvont, elméleti általánosításokig emeli is vizsgálatait, középpontjukban ott áll — ott kell, hogy álljon — az élő, küzdő, magát s történelmét formáló ember. Ez a nagy távlatú emberközpontúság a lényeg és teljesség követelményét adekvátan érvényesítő történelemtudomány társadalmi hatékonysága objektív oldalának fontos ismérve. Egyúttal igen fontos, nem mindig méltányolt — eddig nem is eléggé elemzett — követelményeket támaszt mind a kutatás, mind az oktatás, mind az ismeretterjesztés művelői, általában a történelmi ismeretek kimunkálói iránt. E követelmények, amelyeket az oktatás és az ismeretterjesztés vonatkozásában többnyire az életteljesség, életszerűség gyűjtőfogalmával szokás összegezni, tulajdonképpen a történelmi folyamat sokrétűségét és emberközpontúságát, ábrázolásában a lényegi teljesség elvének megfelelő érvényesítését akarják jelenteni. Úgy véljük, időszerű volna történetírásunk — s vele oktatásunk és ismeretterjesztésünk — elért eredményeit és tennivalóit ilyen szemszögből is elemzés tárgyává tenni. Az eredmény alig kétséges. Történettudományunk óriási lépéseket tett nemzeti fejlődésünk fő

vonalaik feltárásával; nagy vonásokban megvilágította a gazdasági fejlődés, az osztályviszonyok, az osztályharcok menetét és csomópontjait; különösen nagy eredményül könyvelheti el, hogy vizsgálódásait csaknem napjainkig kiterjesztette és folyamatosan igyekszik a fejlődés menetének megfelelően tovább terjeszteni. Ezen túl tett bizonyos — nem lebecsülhető — lépéseket az egyetemes történet, pontosabban a hazai történet egyetemes összefüggései feltárására.

Tematikájának ilyen alakításával a lényegi teljesség és az emberközpon-túság marxista követelményét szolgálta. Ám ezt a követelményt nem mindig, nem maradék nélkül elégitette ki. Történetírásunk gyakorlatában az élő, küzdő, önmagát és történelmét formáló ember nem egyszer háttérbe szorul, majd hogy nem eltűnik vagy az adatok, vagy a formulák fala mögött. Egyfelől a faktográfia, másfelől a tematikus ábrázolás régóta felismert, többször említett, kielégítően azonban — főleg az ábrázolásmód valóság-hűsége és ezzel összefüggő társadalmi hatékonysága tekintetében — eddig nem elemzett hibáira, veszélyeire gondolunk. Lényegileg arra, hogy történetírásunk és történelmi gondolkodásunk mindenkor híven követi-e a megismerésnek és megismertetésnek általában jellemző útját a konkrétól az absztraktig majd magasabb szinten vissza a konkrétumig vagy más, ismertebb fogalmazásban: a szemlélettől az elvonatkoztatáson keresztül a gyakorlatig. Bizonyára nem kell félreértéstől tartanunk, nem az egyéni életsorsok, vagy éppen az apró eseti érdekességek ismertetését kérjük számon (ezt az eljárást, amely a polgári történetírásban is legfeljebb mellékvágány, vagy éppen holtvágány gyanánt érvényesülhetett), hanem annak a marxista történelemfelfogás szelleméből következő követelménynek következetes érvényesítését: érzékeltetnünk kell, hogy a legelvontabb elvi megállapítás, vagy a legszárazabb aprólékos részletközlés is azáltal és annyiban kap értelmet, amennyiben az ember, az emberiség életútjának valamely darabját adekvát módon világítja meg. Ilyen értelemben szólhatunk az emberközpon-túság marxista követelményének nem mindig, nem mindenben teljes érvényesítéséről. S ezzel összefüggésben említjük azt a különben nem ismeretlenényt, hogy tematikánk nem egy vonatkozásban hiányos, fogyatékos, ennek következtében a sokoldalúság ugyancsak lényeges marxista követelménynek teljesítésével több tekintetben adósak vagyunk. Fontos történelmi stúdiumok, mindenekelőtt a világszerte növekvő jelentőségű művelődéstörténet — nem az olykor használt leszűkített értelmű, hanem a lehető legtágabb értelemben vett: az anyagi és szellemi kultúra felhalmozódásának és elsajátításának egész történelmi folyamatát felölelő igazi „kultúrtörténet” — nem egyszer szóvá tett elhanyagoltsága különös nyomatékkal figyelmeztet mulasztásunkra. E mulasztást a fejlődés menetének különböző sajátosságai mellett a tennivalók sokasága magyarázhatja, részben talán mentheti is, de a megoldás, legalább a megközelítés további halasztását semmi, még az erőfogyatékos-sága, az előmunkálatok úgyszólván teljes hiánya sem indokolhatja.

Tematikánk kibővítését mindenekelőtt a lényegi teljesség adekvát kifejezésének követelménye teszi szükségessé. Emellett éppen a lényegi követelmények teljesebb értékű, tehát hatékonyabb megvalósítása érdekében nagyobb gondot kell fordítanunk mind a megismerés, mind a kifejezés adekvát eszközeinek, eljárásainak tulajdonképpen metodikai kérdéseire. Nem vitás, minden társadalomtudományban óriási fellendülést hozott a történelmi materializmus elveinek és a belőlük fakadó, velük szorosan összefonódó legátfogóbb — végső soron valamennyi társadalomtudományra érvényes — metodikai követel-

ményeknek, eljárásoknak alkalmazása. Következetesebb és összehangoltabb adaptálás esetén ez a fellendülés meggyőződésünk szerint növekedni fog s ebben nagy szerepe lesz a lényegileg azonos elvi-módszertani követelmények lényegileg azonos, egyirányú megvalósításának. Az sem vitás azonban, hogy minden egyes tudományterület kutatásának, nemkülönben az onnan származó ismeretek közvetítésének megvannak a külön, specifikus, az anyag természetéből fakadó elvi és főleg metodikai követelményei. Újabban egyre több hazai és külföldi hang figyelmeztet, milyen súlyos korlátozottságot eredményezett az egyes társadalomtudományok fejlődésében a specifikus elvi-módszertani jellegzetességek, az ezekből fakadó specifikus módszertani követelmények és lehetőségek rendszerének kimunkálatlansága. Nyilvánvaló, hogy ez a hiányosság nálunk is, másutt is összefüggött a marxizmus, a marxista tudományosság dogmatikus értelmezésével. A hiba nyilvánvaló. Hatása azért nem volt súlyosabb, mert a történelmi materializmus átfogó iránymutatása valóban eligazít minden társadalomtudomány minden lényeges kérdésében. De legfőbb ideje, hogy hozzákezdjünk az egyes tudományterületek specifikus metodikai rendszerének kidolgozásához. A történettudomány vonatkozásában ez annál égetőbb, mert — mint bizonyára nem ismeretlen — a marxista és nem-marxista, a szocialista és a polgári tudományosság nemzetközi fórumokon folyó vitái (túl a szemlélet alapvető kérdésein) ma nem kis mértékben éppen a történelmi megismerés és ábrázolás lényegileg metodikai problémái körül összpontosulnak. A történelmi megismerés lehetőségeivel, sajátos nehézségeivel ma nálunk — örömdetes módon — az oktatás vonatkozásában többen is foglalkoznak. Annál sajnálatosabb, hogy ezeknek a nemzetközi vitafórumokon állandóan és nagy súlyjal jelentkező kérdéseknek a tudományos kutatás szempontjából szakszerű, korszerű elemzésével nem rendelkezünk. További fejlődésünk gyorsítása, tudományosságunk belső és külső hatásfokának növelése megkívánja, hogy a történettudomány módszertanának kérdéseivel alaposabban foglalkozzunk. Erőnk, tapasztalatunk képesít arra, hogy kivegyük a reánk háruló részt a nemzetközi marxista tudományosság erre irányuló vállalkozásaiból.

A metodikai kérdések korszerű vizsgálata nagy mértékben fokozná történettudományunk vitaképességét, hatásfokát a nemzetközi tudományos érintkezésben. Kétségtelenül növelné belső társadalmi hatékonyságát, képességét arra, hogy — amint erőihez és lehetőségeihez képest eddig is igyekezett — a jövőben még fokozottabban vegye ki részét népünk szocialista tudatvilágának formálásából, a szocialista építés feladataiból. A metodikai kérdések elemzése, rendszerezése nem nélkülözhetetlen feltétele a valóságot híven tükröző, tehát hiteles, tehát a társadalmi hatékonyság legfőbb objektív kellékével rendelkező történetírói és oktatói gyakorlat kialakulásának. De kétségtelenül tudatosítja, tisztázni segíti problémáit, nehézségeit, lehetőségeit. Gyorsítja és teljesebbé teszi a feladatok megoldását. A hatékonyságot mindenekelőtt azzal növeli, hogy előtérbe állítja a valósághű lényegábrázolás tartalmi és formai kritériumainak kérdéseit. Előtérbe állítja — és nem az ösztönösség, hanem a tudatosság fokán, nem elmosódó általánosságban, hanem a szakterület konkrét viszonylataiban mutatja be — a tudatformáló-nevelő hatás kibontakoztatásának legfőbb feltételét, a tartalmi és formai hitelességet.

Ezen a ponton a társadalmi hatékonyság szubjektív feltételeinek problémáját érintjük. Kétségtelen, hogy mint az oktatásban, úgy a népművelésben is döntő az érdeklődés felkeltése és erősítése. Szocializmust építő népünk túlnyomó többségében adottnak vesszük az érdeklődést a történelem iránt, noha

nem vitás, hogy ezt a meglevő érdeklődést nem elegendő kielégíteni, hanem növelni-serkenteni és esetenként — a lényegi teljesség követelményei szerint — formálni, tudatosítani, élesíteni is kötelességünk. Az érdeklődés kielégítésének legfőbb feltétele a szubjektív hitelesség, a bizalom a közlés jelentősége, valóság-hűsége s mindkettőnek ellenőrizhetősége iránt. Ennek az ismért, de nem eléggé elemzett, olykor nem megfelelő módon értékelt követelménynek megvannak a történettudomány vonatkozásában különösen fontos, szigorú következtetései, amelyek összefüggnek a történelmi megismerés sajátosságaival, a bizonyításnak a forrásanyagban korlátozott lehetőségein túl a múlt megelevenítésének, megjelenítésének — a képzelet ebben játszott, nem nélkülözhető, ám szoros ellenőrzést kívánó szerepének — sok veszedelmes, de ki nem kerülhető buktatójával. Vonzó feladat volna — sokáig nem is halasztható — ezeket az összefüggéseket tüzetesen vizsgálódás tárgyává tenni. Ez alkalommal még körvonalak vázolását sem vállalhatom. Csupán azt kívánom hangsúlyozni: ezek tisztázása is emelheti, tisztázásuk hiánya pedig bizonyos idő múltán hátráltathatja a történelmi ismeretek szocialista tudatformáló, társadalmi hatékonyságának kibontakozását.

Az érintett, inkább tartalmi kérdésekkel szorosan összefüggnek a történelmi ismeretközlés formai vonatkozásai. Összefüggnek egyfelől azért, mert — tartalom és forma törvényszerű összefüggésének jegyében — minden ismeret megköveteli a kifejezés adekvát formáját. Összefügg továbbá abból a tárgykunk vonatkozásában különösen fontos okból, mert a szakember számára tisztázott ismeret önmagában — széleskörű érdeklődés felkeltésére és kielégítésére alkalmas kifejtés nélkül — még nem társadalmi tudatformáló erő. Csak áttételekben válik azzá, ám ezekről az áttételekről megfelelő formában gondoskodni kell. Marxista történettudományunk úgyszólván első lépéseitől kezdve számot vetett az oktatás és az ismeretterjesztés fontosságával s e területek szükségleteit erőihez (és közművelődésük, művelődési politikánk akkori állapotaihoz) mérten igyekezett is kielégíteni. Több, a maga idejében számottevő alkotás — tankönyv, ismeretterjesztő összefoglalás, olvasmányos forrásközlés — jelzi ezeket a részben maradandó értékű erőfeszítéseket. Ma mégis úgy érezzük, történettudományunk kifejezési skálája elmarad a társadalmi igények, szükségletek szabta követelményekhez és lehetőségekhez képest. Vonatkozik ez a szorosabban tudományos közlések jellegére is. Az utóbbi évek nagy eredményének tekinthető, hogy a szak számos területén kibontakoztak a jól megalapozott részkutatások, és ezek eredményei szakszerű monografikus közlésekben láttak napvilágot. E munkálatok során kialakult és meghonosodott a monografikus, annotált közlési mód egy válfaja, amely önmagában hasznos és sokrétűségében már bizonyos metodikai következtetések levonására is alapul szolgálhat. E következtetések többirányúak lehetnek. Mindenekelőtt le kell szögezni azt a tudományunk fejlődése szempontjából nem közömbös tényt, hogy fiatal szakemberek széles és egyre szélesedő gárdája zárkózott fel, vált urává a nehéz történelmi forrásanyag szakszerű kezelésének. Sematikus általánosításokkal, megalapozatlan állításokkal ritkábban találkozunk az utóbbi évek történetírói termésében. Emellett azt sem hallgathatjuk el, hogy még mindig kevés az elméleti értékű következtetés, az anyag olykor elfedi a lényeget, a következtetések bátortalanok és olykor pontatlanok. Súlyos hiányosságnak érezzük, hogy monográfiáink, monografikus tanulmányaink írói többségükben nem keresik, vagy nem ke! öképpen világítják meg a nagy összefüggéseket, a távlatokat, amelyekben tárgyük — rész az egészhez — értelmét, jelentőségét

nyeri. Ebben az összefüggésben ismételjük a régóta hallott panaszt: kevés az elvi, elméleti írás. Inkább úgy mondanám: kevés az olyan munka, amely a fejlődés nagy távlatait, lényegi összefüggéseit próbálná megvilágítani.

Formai oldalról — egyben a társadalmi hatékonyság kívánalmaira is tekintettel — azt mondhatjuk: történettudományunk műfaji szegénységgel, korlátozottsággal küzd. Monografikus munkálataink örvendetes fellendülése mellett néhány ugyancsak hasznos és fontos kollektív vállalkozást — az egyetemi tankönyvet, legutóbb Magyarország története rövid összefoglalását — leszámítva, történettudományunk kevés összefoglaló, áttekintő művet mutat fel. Sajnálatos, hogy műfaji téren úgyszólván egyáltalán nem gyarapodott. Holott ez a szükséglet égető. A nagy távlatú összefoglalások (amelyeket a szakemberek körén túl az oktatók és érdeklődők szélesebb rétegei is igényelnek) egyenesen követelik a megfelelő forma — mondjuk jobb híján: a marxista történelmi tanulmány (esszét mondanék, ha ezt a szót sokan nem éreznék kompromittáltnak) — megteremtését, vagy talán inkább újjáélesztését, hiszen jelentős példáival, előzményeivel rendelkezünk. A népszerűsítés, a tudományos értékű közérthető ismeretközlés, az értékelő-kritikai jellegű összefoglaló tájékoztatás külön műfaji igényeket támasztó területein is vannak bizonyos tapasztalataink, köztük jó kezdemények, amelyeket bátorítani és követni kellene. Követni azért, mert ez a műfaji gazdagodást szolgálná, s ez a tudomány korszerű fejlődésének tényezői közé tartozik. Követni azért is, mert a műfaji gazdagodás az adekvát kifejezés eszközeinek gyarapításával nagymértékben növelhetné a történelmi ismeretek társadalmi hatékonyságának, tudatformáló szerepének érvényesülését.

Ismeretek társadalmi hatékonyságáról beszélve, illő volna számításba venni az ismeretközlő, tudatformáló tényezők sokaságát, tárgyunk vonatkozásában a szépirodalom mellett legalább a filmet, a rádiót, a televíziót — ezek hatásfokát, közléseik tartalmi értékét, műveltségformáló képességük sajátos vonásait. E kérdés kétségtől igen fontos tárgyunk szempontjából is, egyúttal azonban túlmutat azon, a közműveltség formálásának, korszerű technikai közvetítésének általánosabb kérdései irányában. Külön, beható vizsgálódást kíván.

Mint előrebocsátottam, a hozzászólásom címében jelzett kérdéskör kifejtése — vagy akár körvonalainak vázolása — meghaladja egy hozzászólás kereteit. A mondottakkal néhány olyan összefüggésre igyekeztem felhívni a figyelmet, amelynek gondos tanulmányozása közelebb segítené marxista történettudományunkat ahhoz, amire kialakulásától kezdve tudatosan és nem eredmények nélkül törekedett: hogy hatékonyan szolgálja népünk szocialista tudatának fejlődését.

EÖRSI GYULA levelező tag

I. A tudatformálás tényezői körében a jogot és jogtudományt ritkán említik. A szerzők nem valamiféle megfontolás alapján hallgatnak róla, hanem egyszerűen nem gondolnak rá. A közgazdászok a gazdasági jelenségek jogi oldalát kutató munkájukban szinte nemlétezőnek tekintik, ahogy a szervezettudomány is hajlamos a szervezés közhatalmi vonatkozásait figyelmen kívül hagyni. Egy régebbi egyetemi etika-jegyzet a jogtól azon a címen, hogy külső kényszer alkalmaz, mindenfajta erkölcsi értéket megtagadott.

Érdemes elgondolkozni azon, hogy noha mindig beszélünk a szocialista jog védelmi, szervező és nevelő funkciójáról, a jog mégsem eléggé szalonképes, ha a tudatalakítás kérdéseiről van szó. Pszichológia és etika, pedagógia és szociológia nem minden fenntartás nélkül ül a tudatformálás asztalához felfegyverzett és bürokratikusnak mondott kollégájával, mintha zavarná, hogy ez a kolléga drasztikusabb eszközökkel is kénytelen élni.

Ennek a tartózkodásnak a fő oka a múltba nyúlik vissza. Visszavezethető a jognak a kizsákmányoló társadalmakban betöltött eminens elnyomó szerepére, és arra a szerényebb szerepre, amit a hamis tudat kialakításában töltött be, valamint arra, hogy mindez a jogtudományt nagymértékben az erőszak direkt vagy indirekt apologetikájának tudományává tette. Tudatos nevelő eszközzé a jog csak a szocializmusban válik, azonban bemutatkozása rosszul sikerült: a népi demokrácia első évei, a törvénytelen perekkel és adminisztratív túlkapásokkal a helyzetet még inkább rontották, mert nem a jogot általában, hanem a szocialista jogot járatták le. Mindehhez járul a jogtudatnak az a még érintendő jellegzetessége, hogy legfontosabb elemei köznapri használatra beolvasodnak egyfelől az erkölcsi, másfelől a politikai tudatba, úgy hogy alig érhetők tetten.

Elsősorban ezért van valamennyiünknek nehéz dolgunk, amíg a társadalomtudományok nemesak intellektuálisan megértik, de ahogy az előadó igen helytállóan kifejtette, a gyakorlatukban fixált, elsajátított ismeretanyagukká teszik azt, hogy a jog és a jogtudomány a maga sajátos eszközeivel ugyanúgy közrehat pl. a pszichológiával és pedagógiával együtt a társadalom tudatának alakításában, ahogy közrehat más tudományokkal és intézményekkel a társadalomszervezésben.

2. Mit tettek eddig ennek érdekében a jogtudomány művelői? A végbe ment folyamatot kissé egyoldalúan jellemző szóval szólva: „Dejurifikáltak”, éspedig két ütemben.

Az első ütemen ma már sokan hajlamosak mosolyogni, pedig történelmi tett volt a magyar jogtudományban: tudatosították, hogy a jog nem egy önmagában zárt, sőt a gazdaságot uraló birodalom, hanem felépítmény az alapon. Bármennyi vulgarizálásra, ismételtetésre, idézethalmazra vezetett is ez a szerencsére ma már teljesen magától értetődő tétel jobbára a környező körülmények szorítására, a Marx-emlegette burzsoá jogász formalizmust szétverte. Ne feledjük, hogy kevés olyan területe van a kizsákmányoló társadalmaknak, ahol a mozgató, meghatározó erőket olyan gondosan el kellett rejteni, mint a jog területén. A kizsákmányoló osztály érdekei szempontjából kétségtelenül nem közömbös, hogy látja-e a közönség, ki mozgatja az iskolamester magyarázó kezét, de százszor nem közömbös, hogy látszik-e: ki mozgatja a hóhért, a foglárt. A jogszabályrendszernek a társadalmi valóságtól való elszakadása, esetleg egy elvont természetjogi igazságossághoz való kapcsolása ezért olyan mélyen gyökerezett a jogszemléletben, hogy az alapról és felépítményről szóló tanítás bevitelére a jogba döntő jelentőségű első lépés volt, amivel a jogtudomány voltaképpen átlépte a marxista társadalomtudományok küszöbét.

A „dejurifikáció” második szakasza néhány éve van folyamatban. Itt a jog és a jogász elméleti és gyakorlati tevékenység nem egy általános, elvont tétellel és nem csupán a társadalmi-gazdasági valóságnak a mindennapi életben közvetítés hiányában gyakran utat nem mutató legáltalánosabb szférájával kerül kapcsolatba, de a szociológia, kriminológia, szervezéstudomány stb. igénybevétele, módszerei alkalmazása révén a konkrétságában gazdag társa-

dalmi-gazdasági valósággal, hogy funkcionálása valóban társadalomtudományi gyakorlattá váljék, és ezáltal a jogtudomány a társadalomtudományok egységébe a maga specifikumaival és egyelőre ezek feladása nélkül szervesen beilleszkedjék. A „dejuridifikáció” második szakasza fokozottan áll a humanizáció szolgálatába, és részt vesz az állam és társadalom elkülönülésének, illetőleg eme elkülönülés elidegenítő hatásának csökkentésében, felszámolásában.

3. A „dejuridifikáció” kétségkívül a csupán a tételes jogot látó, dogmatikai-pozitivisták szemléletmód megváltoztatására törekszik. Nem jelenti azonban a sajátos jogi eszközöknek, a jogi dogmatikának a feladását vagy akár gyengítését, hanem részint helyretételt, részint a dogmatika gazdagítását jelenti a jog nem-jogivá válásának újszerű eszközeivel. A dogmatika hajdan öncélnak látszott, majd semmivé vált az alap és felépítmény elvulgarizált felfogásában; most eszközzé válik, mégpedig olyan eszközzé, amelynek nagy fontosságát az adja meg, hogy más nem-jogi eszközökkel együtt szolgálja a társadalomszervezést és a társadalmi tudat fejlesztését. Ez a specifikus jogi eszközök pontos kimunkálását, felhasználásuk lehetőségeinek és határainak feltárását, hatásuk felmérését igényli. Arra vezet, hogy a társadalmi gazdasági valóság elemzésére épüljenek a jogpolitikai célkitűzések, ezeket szolgálják a dogmatika eszközei, és végül következzen a jogi eszközök társadalmi hatásának felmérése.

A tudatfejlesztés területén ennek a tevékenységnek két aspektusát említeném.

a) Az első a jogismerés fokozása a társadalomban. Mint már utaltam rá, a társadalomnak viszonylag elkülönült jogtudata szinte csak periférikusan van. A legfontosabb jogtételek a tudatban elsősorban erkölcsi vagy politikai tételekként léteznek. A „ne ölj!” az erkölcsi, a népszuverenitás elve a politikai tudatban jelentkezik, a jogtudat inkább olyasmire terjed ki, mint pl. az, hogy milyen értékű holmit lehet vámmentesen behozni az országba vagy — ezt is mindenki tudja — lakáscseréért általában tilos pénzt kérni vagy elfogadni.

Miért baj ez? — kérdik a bevezetőben említett tartózkodó kollégák. Azért, mert a specifikus jogtudat a demokrácia egyik fontos feltétele. A mindennapi élet viszonyaiban a legfontosabb jogok és kötelességek ismerete szükséges ahhoz, hogy jogainkkal tudatosan és fegyelmezetten éljünk, és ugyanígy teljesítsük kötelességeinket. Ennek a tudatnak az erősítése az állam és társadalom elkülönültsége csökkentésének fontos eleme, feltétele az állami munkában való társadalmi részvételnek. A jogismerés egyik feltétele annak, hogy széles körök érezzék a sajátjuknak az általuk megismert és helyeselt jogtételeket kibocsátó és garantáló államot. Sőt, ennek még további kiágazásai is vannak. Azáltal, hogy a jog bizonyos erkölcsi tudattartalmakat jogilag tételez és állami kényszerrel is biztosít, az erkölcsi tudatot a politikai tudattal kapcsolatba hozza; a relatíve önálló jogtudat széles körben alkalmas az erkölcsi és politikai tudat összekapcsolására. Felszínre jut benne a politikai hatalom által megállapított és kikényszerített szabályok erkölcsi tartalma, és az erkölcsi követelmények politikai oldala. Mindez oldja az erkölcsi és politikai tudat sokhelyütt tapasztalt kettősségét, és ha egyedül nem is teszi lehetetlenné, de legalábbis nehezíti a hatalom és erkölcs divatos metafizikus kiábrándult szembeállítását.

b) A jogi tudatfejlesztés másik aspektusa: annak a jogi mechanizmusnak a vizsgálata, amelynek a funkciója az, hogy a többi, nem-jogi eszközzel együtt szokásszerűvé tegye, fixálja a társadalmi érdekeknek megfelelő magatartást, továbbá — és jogi szempontból ez a fontosabb — gátolja konfliktus-helyzetek

kialakulását, illetve konfliktus-helyzetekben szemben is ellenállóbbá tegye a társadalom tagjait a jogsértés kísértésével szemben. A társadalmi érdekeknek megfelelő magatartásokra indító adott motivációs készlet a társadalom többségénél elegendő a társadalmi érdekeknek megfelelő magatartás biztosítására, és ennek kialakításában a jogtudatnak is fontos szerepe van, amikor pl. a gazdasági forgalom rendjét biztosítja (utalok a pacta sunt servanda tételére). Ha azonban konfliktus-helyzet alakul ki, a jogsértés kis kockázattal, illetve nagy előnyökkel kecsegtet vagy az érintettek kényszerhelyzetben érzik magukat, akkor a társadalmi érdekeknek megfelelő irányú motiváció szintje, amely normális körülmények között kielégítő, csődöt mondhat. Különösen ilyen jellegű helyzetekben lép előtérbe a jogsértések meggátlása érdekében a jogi felelősség, amely represszív szankciókkal törekszik a tudat formálására. Tisztán kell látnunk ennek a jogi represszív hatásnak a korlátait. Ez a hatásmechanizmus a jogsértések specifikus, objektív okainak a befolyásolására alig alkalmas. A jogsértések társadalmi méretű felszámolásában sem lehet túlságosan fontos szerepe. Mégsem lehet a tudatfejlesztés eszközeinek leltárából törölni, legalábbis addig nem, amíg a jogsértések objektív okai fennállnak. Hatásmechanizmusa — nem úgy, mint a jogismerése — inkább generális, mint specifikus irányú. Nem annyira egy-egy jogsértés-típus ellen hat, hanem állandósága, a tudomásszerzés folyamatossága esetén a jogsértés ellen általában, valahogy úgy, ahogy Selye elmélete szerint a stressz-reakció sem specifikus zavarok ellen véd, hanem általában a szervezetet érő bármiféle veszélyes behatás ellen. Addig is, amíg a felmentő csapatok megérkeznek, magasabbra emeli a védőfalat: más tényezőkkel együtthattva ellenállóképesebbé tehet a konfliktus-helyzetekben. Valamivel konkrétebben: növeli a védettség, biztonság tudatát azon az oldalon, ahol a társadalmi érdekeknek megfelelő motivációs erők sorakoznak, és növeli a félelmet, bizonytalanságot a társadalomellenes motiváció oldalán, mindezzel javítva a társadalom motivációs háztartásának összetételét, és mintegy melléktermékként újra meg újra összekapcsolva az erkölcsileg is helyeseltet a politikai hatalom funkcionálásával.

A jogi hatásmechanizmusnak ezek a hatásai természetesen csak akkor ilyen kedvezőek, ha a szankciórendszer nem reked meg a bűn és bűnhődés isteni igazságszolgáltatást utánzó kettősségében, hanem a szankcióban következetesen okká váló következményt lát: olyan reagálást a jogsértésre, amely csak azért tekint hátra erre a jogsértésre, hogy előretekintsen: a szankciók összességének társadalmi hatását vizsgálja, annak tudatában, hogy a rosszul megválasztott vagy rosszul kimért jogi szankció ugyanolyan kedvezőtlen társadalmi hatást vált ki, mint amilyen kedvező a jó szankciórendszer társadalmi hatása. Ez az optimális szankciórendszer kutatását igényli, és pedig nemcsak a jogsértés és a szankció zárt viszonyában, de a jogsértés — szankció — társadalmi szankciós hatás nyitott, előremutató szemléletében.

4. Mindez persze csak bevezető lehetne egy a jog specifikus eszközeiről és hatásmechanizmusának jellegzetességeiről szóló terjedelmes előadáshoz vagy tanulmányhoz. Minthogy azonban most itt korreferátum van a napirenden, bizonyára eltekintenek a bővebb kifejtéstől. Ezért hozzászólásomat azzal fejezem be, hogy a jogtudomány mindinkább az erőszak apologetikájából a társadalom szervezésének és a társadalmi tudat alakításának egyik, a többi közé a saját specifikumaival beilleszkedő eszközévé igyekszik válni. Tárgyát, a jogot, a nem-jogivá válás folyamatában gazdagítja, és azon dolgozik, hogy a jog, amíg ez szükséges, fegyveresen is a szocialista humanizmust szolgálja.

ARADI NÓRA, a művészettörténeti tudományok kandidátusa

Nem kívánom sem illusztrálni, sem ismertetni a művészettörténettudomány eddigi eredményeit és problémáit a szocialista tudat formálásában, inkább néhány lehetőségét és teendőjét érinteném, amelyekre a tudományszak újabb fejlődése feljogosít bennünket.

A magyar művészettörténettudományban bekövetkezett lényeges tematikai és módszerbeli változások — nagyrészt a tudományszak szervezetlensége folytán — nehezebben követhetőek és összegezhetőek, mint más területek eredményei, még a társadalomtudományok más szakjainak a művelői számára is. Szenbetűnöbb egy tematikai változás, a XIX—XX. századi művészettörténet tudományos feldolgozásának széles körű megindulása és folyamata, annál is inkább, mert e korszakkal — tudományos-történeti igénnyel — 1945 előtt csak igen-igen elvétve foglalkoztak. Kevésbé méltattuk a tudományszak egészében jelentkező változást, a történeti-művészettörténeti-filozófiai-esztétikai komplexitás igényének növekedését, azoknak a sajátos kutatási módszereknek a kibontakozását, amelyek egyre sokoldalúbban közelítenek a művészet társadalmi lényegéhez.

Nyilvánvaló, hogy bármely korszak művészetéről legyen is szó, a tükröző és tudatformáló sajátosságok mély és hiteles feltárása hatni tud a mai művészek és közönség tájékozódó képességének és készségének helyes alakulására. Ezt a közhelyként hangzó tényt különösen fontos figyelembe venni a művészettörténettudomány esetében, mert igény és lehetőség van minden új tudományos eredmény ismeretterjesztő közlésére. A művészeti hagyományokat bemutató publikációk, vagy az előadások, kiállítások iránt növekvő érdeklődés nem tanulmányozható és nem is alakítható a szocialista tudat érlelődésének problémáitól függetlenül. Régebbi korok művészeti programjainak, megrendelő és művész viszonyának, a természetszemlélet változásainak, a világnézeti sajátosságoknak, a művészet mindenkori értelmezésének, a közönség társadalmi formációkénti sajátos szerveztségének történelmi-ismeretelméleti teljességben való bemutatása, ha közvetve is, de feltétlenül hat a művészeti irodalom nagyszámú olvasójának gondolkodására, annak megértésére, hogyan függ össze művészet és valóság, s hogyan vizsgálható minden korszak művészeti produktuma — tehát a mai művészet is — az objektív valósággal konfrontálva.

Különösen fontosnak látjuk az utóbbi évek publikációiban és kutatásaiban a romanika, gótika és korareneszánsz művészetének új feltárásait — részint problémafelvetéseket, részint megoldásokat —, amelyek a konkrét műalkotás konkrét társadalmi funkcióját kutatva, az adott műnek és a számára szervezett közönségnek a kölcsönhatását keresve tapogatták ki az alkotás létrejöttének összetevőit és jutnak el értékítéletig. E fontos módszerek és részeredmények kialakulásában kétségtelenül szerepe van a jelenkori művészeti fejlődésnek, a mű rendeltetésében, újfajta társadalmi jellegében és jelentőségében végbemenő változásnak. A művészet mai történetének leglényegibb problémái különösen fogékonnyá tesznek — a múltra vonatkoztatva [is] — a legfontosabb történelmi összefüggések felismerésére, amelyeket korábban, tudományunk kezdeti szakaszaiban, éppen a művészetnek mint tudatformának akkori társadalmi viszonylatai leplezhettek. De míg a szocialista tudat által igényelt és életre keltett történetiség egyre inkább áthatja — s részben a mai művészeti fejlődés hatására — a szorosabban vett történeti kutatást, bele-

értve a két világháború közötti időszakot is, egyelőre még alig érinti a mai művészettel való foglalkozást. A részint impresszionista módszerű vagy más módon szubjektivistá kritika mintha csak kevésbé venné igénybe a tudomány-szak historikus vizsgálódási tapasztalatait, s ezzel csökkenti hatékonyságát, legalábbis a szocialista tudatformálásban való aktív részvételét.

Szükségtelen a kritika funkcióiról szólnunk; csak arra térnénk ki, hogy nem lehet túlbecsülni a marxista módszerű műelemzés szerepét a gondolkodásmód alakulásában: a társadalmi törvények specifikumainak az ismeretében nevel a látványban való szelektálásra, a lényeg megközelítésére és felismerésére; segíti az esztétikai érzék korszerű fejlődését; tevékeny erővé válhat a mindennapi környezet formálásában. S ha a tudományszakon belül nem is speciális jellegű, de magában a művészettörténetben mégis sajátos jelentőségű az imperializmus és a proletárforradalmak korának, valamint a jelenkor művészetének a kutatása és a kritikája.

A tudományos és a technikai ismeretanyag növekedése mindmáig egyre inkább fokozza a vizuális érzékelés és tájékozódás szerepét, és állandóan növeli életünkben a képzőművészeti-esztétikai tájékozódás fontosságát. De hiába vagyunk tisztában a vizuális érzékelés útján történő ismeretszerzés mértékével és jelentőségével, az ösztönös tájékozódást még csak kevésbé tudjuk a tudomány segítségével és tapasztalataival tudatossá tenni. A szervezett (középiskolai) oktatásban a minimálisra sorvadt, vagy pedig helyet sem foglal a képzőművészeti kultúra alapelemeinek és történetének oktatása, s az önkéntes felnőttoktatás (TIT-ismeretterjesztés) töredékesen sem pótolhatja a hiányt, amit a képzőművészeti ismeretek szerzésének elmulasztása a középiskolás életkorban jelent. Mindez olyan tudatforma esetében, amelynek megnyilvánulásai csak részint reprodukálhatóak, s egyre nehezebben közelíthetők meg a technikai előrehaladás révén könnyen terjeszthető művészeti ágak alkotásaihoz képest. A művészettörténet középiskolai oktatásának híján maradna — mint legközvetlenebbül ható, tudatalakító eszköz — a művészeti kritika, úgyis mint alkalmazott művészettudomány, amelynek viszont megintcsak nincs mind-ehdig lehetősége sem kontinuitásra, sem kibontakozásra, s a meglevő, töredékes lehetőségekkel is igénytelenül él — a régebbi vagy újabb korokkal foglalkozó művészettörténettudomány már elért eredményeihez képest. Holott éppen a mai művészet elemzése kínálja az alkalmat tudomány és tudat szoros kölcsönhatására, és itt alkalmazhatóak a legközvetlenebbül a tudatformálás szempontjából legfontosabb történeti tapasztalatok, a művészettörténettudomány számottevő új eredményei.

Különös jelentőségű ezen belül a műfaj és a funkció kölcsönhatásának a problémája, egyrészt azért, mert szemünk előtt zajló folyamatról, mai művek létrejöttéről, egy új társadalmi funkció kibontakozásáról van szó, másrészt, mert mind a műfaji differenciálódások és átfedések, mind a művészet funkciójának korszakos jelentőségű változásai a művészetnek mint tudatformának leglényegibb mai sajátosságaihoz fakadnak. Ezen a problémán belül különös fontossága van annak a kritikában történetileg nem eléggé méltatott, de rendkívül lényeges kérdésnek, hogy a különféle alkotások mennyire közvetlenül vagy közvetetebben tükrözőek és tudatformálóak, milyen mértékben érvényesül a világnézeti meghatározottság a különféle műfajokban (ha összevetjük például a festészetet-szobrászatot-grafikát az építészettel, ornamantikával, iparművészeti ágakkal, ipari formával). A műfaj és funkció szerinti differenciálást többnyire megkerülték mind az újabb polgári esztétikák, amelyek — le-

egyszerűsítve természetesen a problémát — a legáltalánosabb tudattartalmak kivetítésére korlátozták a művészetet, mind a dogmatikus nézetek, amelyek meg minden műfajú és funkciójú alkotástól a legközvetlenebb valóságtükrözést és tudatformálást kérték számon. A helyes tájékozódás nélkülözhetetlenné teszi a kritika számára is annak történeti ismeretét, hogy a művészet változásainak mely vonásai fakadnak a korszak általános fejlődéséből, tehát melyek a mai művészetnek a társadalmi rendszertől, világnézettől független, immanens vonásai, és mely vonások közvetlenebbül vagy közvetettebben világnézeti meghatározottságúak; hogyan és milyen mértékben függ össze a művészeti tájékozódás változása a korszakos történelmi változásokkal, a társadalom- és a természettudományok fejlődésével, hogyan függ össze a belső és a külső forma változása a társadalmi tudat érelődésével. Úgy vélem, a marxista igényű műtárgy-elemzés és kritika semmiképpen sem kerülheti meg ezeket a történeti tapasztalatok alapján jelentkező kérdéseket, s e problémák ismeretében lehet csak képes a művészi tükrözés olyan, történetileg-esztétikailag hiteles megközelítésére, hogy cselekvő részese legyen a szocialista tudat formálásának. Korunk művészetében az érzéki-fogalmi közlés egységének növekvő honyolultsága, az egyre tömörebben közölt gondolati anyag s a nézőben a vizuális érzékeléssel elindított egyre nagyobb, összetettebb aktivitás egyre inkább növeli a tudományok minden művelőjének és gondozójának felelősségét a képzőművészeti kultúra terjesztésében, a képzőművészeti alkotások hozzáférhetősége érdekében.

A kritikát illetően tulajdonképpen arról volna szó, hogy azok az új kutatási módszerek, amelyekkel a művészettörténettudomány a művészet és a mindenkori valóság konfrontálásáig, a képzőművészeti közlés specifikumainak figyelembevételével történő, történetileg hiteles értékelésig már eljutott, és amely módszerek, a tudományos és ismeretterjesztő munkák révén — minden nehézség ellenére — már némi tudatformáló szerepet is játszhatnak, azok hassák át a kritikát, mint alkalmazott művészettudományt. S ha a tudományos kutatás logikája elvezetett — nem marxista kutatókat is — odáig, hogy az alkotás létrejöttét a maga társadalmi-történeti összefüggéseiben vizsgálják, összevetve az alkotást korának valóságával, a mai művészetrel foglalkozó kritikai és tudományos munka sem kerülheti meg ezt a problémát, és nem korlátozódhat arra — mint kritikánk egy része —, hogy az alkotást önmagában vizsgálja és önmagából magyarázza, nem ritkán elfogadva a szubjektív tetszés vagy nem tetszés mércéjét.

A kritikának, mint a művészettörténettudomány egyik sajátos ágának, műfajának sorvadása a tudányszak egészéhez képest a szak már említett szervezetlenségéből és mai tárgyú témák publikációjának nehézségeiből is adódik, ami rendkívül gátolja e fontos feladatra vállalkozó vagy vállalkozni akaró szakemberek munkáját. Hasonlóképpen egymástól elszigetelten, egyes kutatók egyéni kezdeményezéseként bontakozik ki a szocialista realista képzőművészet történetének kutatása, a művészi ítéletalkotásnak, s a valóságban való korszerű tájékozódni tudásnak olyan példáit sorakoztatva fel, amelyek a szocialista tudat formálásának közvetlenül ható eszközei közé emelkedhetnek. Ehhez azonban nem elegendő a munkálkodó szakemberek növekvő szocialista társadalmi tudata és szakmai felelősségérzete, hanem mind tágabb körben kell éreznünk az igényt tudományunk új eredményei és teendői iránt, mert így növekedhetnek lehetőségei és hatékonysága.

PÁNDI PÁL, az irodalomtudományok kandidátusa

Ma délelőtt Eörsi Gyula professzor azzal kezdte felszólalását, hogy benyomása szerint tudományágának, a jogtudománynak a képviselőit bizonyos fenntartással és finnyáskodva fogadják, amikor azt az igényüket jelentik be, hogy részt kívánnak venni a szocialista tudat alakításában. Nos, ilyen fagyos, finnyáskodó fogadtatásról, az elmúlt évekre visszatekintve, az irodalomtörténészek nem beszélhetnek. Inkább ennek az ellenkezőjéről van szó, arról, hogy a mi tudományágunk hosszú éveken keresztül egy megkülönböztetett ideológiai-politikai figyelem — gyakran zavaróan éles — fényében működött, egy olyan lázas politikai és világnézeti várakozás atmoszférájában, amely — éppen felfokozottsága miatt — számos irreális elemet hordozott. Tulajdonképpen nemcsak azt jelentette ez a túlméretezett figyelem, hogy magas feladatokat állítottak az irodalomtudomány művelői elé (ami nem lett volna hiha), hanem azt is, hogy felnagyították az irodalomtudomány, irodalom-kritika, közvetlen társadalmi tudat-alakító funkcióját, olyan lehetőségeket tulajdonítva neki, amilyenekkel nem rendelkezett. Nem ezzel kezdődött a tudatformáló funkció kijelölésének, a funkció irreális túlméretezésének a folyamata, hanem magánál az irodalomnál, amely tárgya az irodalomtörténeti és irodalomelméleti munkának. Olyan időszakban érvényesült, hatott az irodalmi alkotások tudatformáló lehetőségének túlbecsülése, irreális felnagyítása a praktikum szempontjából, amikor a szocialista tudatformálás anyagi tényezői, anyagi mozgatói nem érvényesültek, nem hatottak objektív szerepüknek, hatás-lehetőségüknek megfelelően. Félreértés ne essék: nem az volt a hiba a 40-es évek végén, 50-es évek elején, hogy hangsúlyt kapott az irodalomtudomány társadalmi tudat-formáló szerepe és felelőssége, hanem az, hogy ennek a lehetőségnek a helye egy irreális várakozás szerint, tehát eltorzultan alakult ki a tudat-alakító hatások rendszerében. Ettől a szituációtól az elmúlt 7—8 esztendő józanul távolított, tehát hamis látszatot keltene, ha azt mondanánk, hogy ma, etekintetben, ugyanolyan a helyzet, mint teszem azt 13 évvel ezelőtt. Ennek az egykori irreális értékelésnek az alapja a személyi kultusz idejében a szektás, dogmatikus módszerek, szemléletmód alkalmazása volt, de érvényesült ez az 1953 utáni időszakban is, a revizionizmus felerősödésének hónapjaiban és éveiben.

A mára tekintve: a marxista irodalomtörténészek tisztában vannak munkájuk társadalmi felelősségével, tudatformáló lehetőségeikkel, de — úgy gondolom — valamennyien reálisabban vélekedünk ezekről a lehetőségekről, mint tizenkét-tizennégy évvel ezelőtt. S elmondhatjuk azt is, hogy a tudományág *objektív* jelentőségét nem csökkentette az a tény, hogy elvileg és gyakorlatilag megszűnőben van vagy éppen megszűnt már az irodalomtudomány tudat-formáló funkciójával kapcsolatos irreálisan felfokozott, *szubjektivist*a várakozás.

Egyetlen tudományág képviselője sem vállalkozhat itt arra, hogy akár csak megközelítően teljes képet adjon szakmájának húsz esztendő fejlődéséről. Annál könnyebben mondhatok le erről a feladatról, mivel néhány hónappal ezelőtt — mint erre Szigeti József is utalt —, lezajlott az irodalomtörténészek aktíva-értekezlete, amelyen a résztvevők elég sokoldalúan vitatták meg a tudományszak problémáit. Mégis, engedjék meg, hogy egy olyan kérdést vessek fel, amely bizonyos múltbeli problémákkal függ össze, de amelynek megítélése mai kérdéseket is érint.

Ezelőtt 17—18 esztendővel Lukács György az újjáalakuló Irodalomtörténeti Társaság székfoglaló beszédében programot adott a marxista irodalomkutatás számára, és ha ezt a programot ma elolvassuk, nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy alapvető, lényeges elvi, elméleti megállapításai helytállóak, hanem megállapíthatjuk azt is, hogy ez a program nagyjából, jól-rosszul megvalósult.

Nem akarok ennek a programnak a részleteivel foglalkozni, csak egy kérdést szeretnék kiemelni. Lukács György ebben a beszédében arra mutatott rá, hogy közvetlenül a felszabadulás után a marxista irodalomtörténészeknek, irodalomkutatóknak első feladata korrigálni az ellenforradalmi korszak legdurvább szellemi történeti, nacionalista hamisításait, feltárni mindazt, amit az 1945 előtti kiadványok elhallgattak, rámutatva azokra az alapvető igazságokra, amelyek szinte készként kínálkoztak megfogalmazásra a marxista irodalomkutatók számára.

Ez a korrekciós munka a felszabadulás után néhány hónappal indult meg, fontos eredményeket hozott, s ezek az eredmények azóta beleépültek a marxista irodalomtudatba. Tisztában vagyunk azzal, hogy ez az első korrekciós munka közvetlen, erős visszahatás volt a Horthy-rendszer irodalomtörténeti misztifikációira, hamisításaira, elhallgatásaira, és, mint minden visszahatás, természetesen magában hordozott bizonyos egyoldalúságot. Ez a visszahatás történelmi szükségszerűség volt, ez az egyoldalúság történelmileg jogos „egyoldalúság” volt abban a helyzetben és semmi okunk nincs arra, hogy a marxista irodalomtudományunk ezt a korrekciós munkáját a felszabadulás utáni években ma bármilyen indokkal is megtagadjuk.

A probléma ott kezdődött, amikor ennek az első munkavégzésnek a módszerei, a technikája, bizonyos szemléleti jellegzetességei prolongálódtak egy olyan szakaszára fejlődésünknek, amikor a korrekciós egyoldalúság már nem volt történelmi szükségszerűség, amikor az adott problémáknak szélesebb, összefogóbb, távlatosabb, elemzőbb feldolgozása lett volna kívánatos. Ekkor azonban, éppen a személyi kultusz éveiben, sok minden segítette a korábban szükségszerűen egyoldalúságoknak immár nem szükségszerű, hanem kényszerű prolongálódását. Ostobaság lenne azt állítani, hogy 1949 után mindaz, ami irodalomtörténetírásunkban született, a negatívumok rovatába tartozik. Nem értek egyet azokkal, akik úgy akarják igazolni létjogosultságukat a mai szellemi élet előtt, hogy elvtelenül megtagadják mindent, ami ebben a húsz évben reális és időtálló eredmény, beleértve az irodalomtörténeti munka eredményeit is. Az elvszerű közeledés ezeknek az éveknek a munkájához, terméséhez azt kívánja, hogy nézzünk szembe az elkövetett hibákkal, akár saját egykori neofitizmusunkkal, akár a marxizmusban való nem kellő tájékozódottságunk következményeivel irodalomtörténeti munkánkban stb.

Egyetlen kérdésre utalnék itt. Az előző hozzászóló említette már — képzőművészeti vonatkozásban — azt a sajátosságát a művészi alkotás struktúrájának, hogy a művészi kifejezés — természetesen az irodalmi kifejezés is — nagyon sok olyan eszközt, módszert mozgat meg, érvényesít az ábrázolás folyamatában, amelyek nem direkt módon, közvetlenül, hanem gyakran nagyon is bonyolult áttételeken keresztül érzékeltetik az írói „mondanivalót”. Ez a „mondanivaló” életszerűen komplex, sokrétű fogalom, amely csak az elemzés érdekében, tehát — bizonyos fókig — hipotetikusán bontható fel gondolati, érzelmi, hangulati stb. összetevőkre. A gyakorlatban, az élet és a művészet gyakorlatában, ezek az összetevők egymást sokszorosán áthatva

jelentkeznek, s egymás kölcsönfényében mutatják fel tényleges jelentésüket, arányaikat, intenzitás-fokukat. Éppen ezért szükséges, hogy a műalkotásban sokkal nagyobb figyelmet szenteljünk azoknak a művészi nüanszoknak, azoknak az ismétlődő vagy villanó-tűnő motívumoknak, amelyeknek rendkívül nagy szerepe van az indulati, kedélyi érzelmi összetevők érzékeltetésében, a dolgok, lelki-állapotok, indulati erősség-fokok, azaz a *mértékek*, az *arányok* művészi kifejezésében. A műalkotás teljes egésze, a maga egységében, egységgel, hivatott az írói „mondanivaló” hordozására, s nemcsak azok a részei-elemei, amelyek közvetlenül, direkt módon fejezik ki az író gondolatait, nézeteit. Felesleges itt hosszasan bizonygatni, hogy mekkora kifejező-szerepe és értéke van a versben, novellában, drámában a szerkezetnek, vagy a szóhasználatban érvényesülő finom distinkcióknak, vagy — lírában — a vers egészével ötvöződő rím-technikának.

Amikor az imént azt említettem, hogy a felszabadulást közvetlenül követő évek marxista irodalomtörténeti munkásságában természetes visszahatás jelentkezett a polgári előzményekre, s hogy az ezzel járó szükségszerű egyoldalúság, a korrekció „egyoldalúsága” prolongálódott olyan időszakra is, amikor ez az „egyoldalúság” nem volt szükségszerű, akkor nem utolsó sorban arra gondoltam, hogy a kezdetben — érthetően — nagyobb fogékonyság a műalkotás direkt módon valló, közvetlenül közvetítő mozzanatait iránt nem egészült ki kellő gyorsasággal a bonyolultabb, áttételes, közvetve valló művészi eszközök iránti fogékonysággal, érzékenységgel. Nem állítom azt, hogy a dogmatizmus virágzása idején nem születtek olyan irodalomtörténeti tanulmányok, monográfiák, amelyek máig érvényesek finom és értő struktúra-vizsgálataikkal. De az irodalomtudomány egészét tekintve, a stílus, szerkezet-vizsgálat, az eszközök kölcsönhatásának vizsgálata akkor nem foglalta el az őt illető fontos helyet, nem alakult ki a struktúra-vizsgálat szilárd marxista módszere, nem voltak elég szisztematikusak az ilyen irányú kutatások. Kétségtelen, hogy az első visszahatások szimptomái közé tartozott az a *látzat* is, hogy a polgári irodalomtudomány kompromittálta a stílusvizsgálatot, vagy általában a forma-elemzést. Ma már mindenki számára nyilvánvaló, hogy a polgári tudomány forma-vizsgálatainak kritikája nem a forma-vizsgálat elvetését jelenti, hanem a *polgári* forma-vizsgálat marxista kritikáját. Marxista stúdiumot kíván ez a feladat, természetesen, s nem azt, hogy visszalépjünk a polgári tudomány műelemzés-módszereihez, a szellemtörténet kategóriáihoz a formalista motívumvizsgálathoz.

Ennek a stúdiumnak az elhanyagolása rendkívül káros hatású az olvasók, a műélvezők nevelésében. Ha nem fejlesztjük a közvetett művészi eszközök megértése iránti készséget az olvasóban, ha megelégszünk a logikai megismerés szempontjából közvetlenül ható mű-elemek elemzésével, átvilágításával, akkor akaratlanul is támogatjuk azt a folyamatot, amelyet a műélvezet eltompulása (vagy visszafejlődése), az olvasó *elkényelmeskedése* jellemez. A szellemileg el-lustult, elkényelmesedett olvasó típusa rémlik fel előttem, aki mindent meg-ért, ami könnyen megérthető, de hovatovább képtelenné válik arra, hogy megjárja a műélvezet bonyolultabb útjait, hogy megküzdjön azért az esztétikumért, amelynek meghódítása a szellemi és érzelmi képességek mozgósítását követeli az olvasótól. Hiszen az igazi műélvezet nem csupán passzív befogadás, hanem aktív és igényes szellemi-lelki tevékenység. S a fentjellemzett elkényelmesedés végső soron az egész emberre kiterjed, általános szellemi, ideológiai renyheséggé fajulhat. Az elkényelmesedett ember az élet megismerésének

és értelmezésének egyre több alkalmáról és feladatáról mond le, eltompul kontaktus-képessége az élet folyamataival, elveszti tájékozódási igényét, nem találja fel magát a bonyolult helyzetekben, képtelenné válik arra, hogy az aktív emberség színvonalán gondolkodjék és cselekedjék — előbb csak az érdes, utóbb a hétköznapi normális körülmények között is. S itt már nemcsak a műélvezet színvonaláról van szó.

A tényleges hibák, torzulások, fogyatékoságok feltárása minden tekintetben megszilárdítja azt az alapot, amelyről szembefordulhatunk a marxista irodalomtudomány elleni különféle színezetű, de közös — tagadó, polgári — tendenciájú támadásokkal. Kétségtelen, hogy a dogmatizmus eluralkodása idején keletkezett vulgarizáló torzítások ártottak a marxista irodalomtudomány tekintélyének, meggyőző-erejének; kétségtelen, hogy a dogmatizmussal, személyi kultusszal összefüggő tévedések, fogyatékoságok, növelték a marxizmust érő támadások hatásfokát. De ha csak azt hangsúlyozzuk, hogy a szektás torzulások erősítették a marxizmus támadóinak pozícióját, akkor sohasem juthatunk el egy megközelítően valóságos helyzetelemzéshez, hiszen a marxizmus polgári támadóinak sohasem a *torzulások kritikája* volt az igazi célja, hanem a *marxizmus tagadása*, visszaszorítása, cáfolása. Ebben a harcban kihasználták a torzulások nyújtotta lehetőségeket, de nekünk világosan látnunk kell, hogy mi az eszköz, s mi a cél.

Korunkban sok támadás éri polgári oldalról a marxista irodalomszemléletet, a marxista irodalomtörténetírást, és ezek a támadások — többnyire — *degradált fogalmat* rajzolnak a marxista irodalomszemléletről, eltorzítják ennek az irodalomszemléletnek a lényegét. A sztálini korszak *torzulásainak* gyakorlatát véve alapul, ebből építik fel, „rekonstruálják” a *rélt* marxista művészetet, irodalomszemléletet, és *ezt* támadják. A különféle polgári érveléseknek több közös mozzanata van. Ezek közül itt egyet emelünk ki, azt ti., hogy a marxista irodalomszemlélet jelenkori polgári támadói tagadják a marxizmus illetékességét a sajátos művészi kérdések értelmezésében és értékelésében. Pontosabban: nem tartják alkalmasnak a marxista világnézetet a művészet megközelítésére; a marxista művészetszemléletet úgy tekintik, mint művészetén kívüli szempontok rákényszerítését az irodalomra, zenére, képzőművészetre. Ezen az állásponton mit sem módosít az a tény, hogy ismerünk polgári esztétákat, akik elfogadják a marxista irodalomszemléletet, mint egy s más irodalomszociológiai feladat elvégzésében termékeny megközelítést, — de ezen túl tagadják az illetékességét. Ezek szerint az esztéták szerint a marxisták meg tudják mutatni, hogy egy-egy kor társadalmi tematikája, esetleg problematikája miként jelentkezik az irodalomban, vagy hogy az író osztály-származása miként fejeződik ki munkásságában. Mi azonban jól tudjuk, nemcsak elméletileg, hanem a marxista esztétika, marxista irodalomtudomány gyakorlatából, hogy a marxista szemlélet nem irodalomszociológiai részfeladatok elvégzésére alkalmas, hanem az irodalom, a művészet totális megértésére, átvilágítására, értelmezésére és értékelésére. Fontos stúdium az irodalomszociológia, de aki a marxizmust csak bizonyos szociológiai feladatok elvégzésére tartja alkalmasnak, az — először — nem ismeri vagy nem érti meg a marxizmus gondolati és módszertani építményét; — másodszor — nem ismeri a marxista esztétika és irodalomtudomány időtálló, jelentős alkotásait.

A marxizmusnak, mint bizonyos irodalomszociológiai részfeladatok megoldására alkalmas szemléletnek és módszernek az elismerése nem mond ellent a polgári esztéták gondolkodókörében a marxizmus művészi illetékessége tagadá-

sának. Jól példázza ezt René Wellek és Austin Warren irodalomelmélete, amelytől nem lehet elvitatni a tájékozottság, a színvonaligény, s bizonyos tárgyilagosságra való szubjektív törekvés érdemeit. Ez a jeles tudospár nem tartja természetlenné a marxizmust bizonyos irodalomszociológiai feladatok elvégzésében, de lényegileg irodalmon kívüli megközelítésnek tekinti a marxista irodalomszemléletet. A marxista irodalomkritikusokról, irodalomtörténészekről olvassuk könyvükben: „Sie üben eine auswertende, »richterliche« Kritik, die sich auf nicht-literarische politische und ethische Kriterien stützt.” (Wellek—Warren: *Theorie der Literatur* — 104. o.) Hogy a tudospár irodalomelméleti építményének egészében tudjuk elhelyezni az itt idézett megállapítást, annyit még hozzá kell tennünk az elmondottakhoz, hogy Wellek és Warren irodalomszemléletének alapvető kategóriái az irodalomtudomány „irodalmon kívüli” és „irodalmon belüli” útjai. Ők félreérthetetlenül az utóbbiaknak juttatják a végső megértés, a finom hallás, a vájtfuluség rangját, — az előbbi, az „irodalmon kívüli” megközelítésekkel szemben. Amelyek közé a műalkotás és a társadalom kapcsolatának vizsgálatát is sorolják.

De lássuk a Wellek—Warren tudospárnál később színrelépő, hidegháborús légkört árasztó Rudolf Krämer-Badoni nézeteit, aki irodalomelméleti munkájában a marxista irodalomszemléletről szólva — élesen támadva Lukácsot — arra a következtetésre jut, hogy a kommunisták irodalomszemléletének „trükkje” és célja „unter der Maske ästhetischer Überlegungen bestimmte politische Postulate als einzig richtig und notwendig unterzuschieben” (Rudolf Krämer-Badoni: *Über Grund und Wesen der Kunst* — 176. o.). Ismétlem, az idézett szerzők között politikailag is lényeges különbségek vannak, de a marxizmust mindannyian irodalmon kívüli „szempontnak” tekintik, végső soron osztoznak a marxista *művészet*-szemlélet illetékességének a tagadásában.

Az utóbbi években nálunk is élénk viták alakultak ki az irodalomszemlélet problémáiról, különösen éles viták a realizmus kérdéseiről. Ezekben a vitákban sok érdekes probléma került felszínre, ezek a viták úgyszólván természetes visszahatások a vita-nélküli korábbi időszakra, s jelentős szerepe volt ezeknek a problémáknak a kirobbanásában az előző szakaszokban érvényesülő merevségeknek, dogmatizmusnak, vulgarizálásnak. Ezekben a vitákban marxista igényű esztéták, kritikusok, irodalomtörténészek vettek és vesznek részt, a marxista igény körén belül is kialakultak egymással szembeforduló álláspontok. Helyesnek, egészségesnek tartjuk, hogy minden ilyen típusú álláspont — pro és kontra — nyilvános vitákon, sajtóban, tudományos ülésszakokon védje és terjessze a maga igazát annak érdekében, hogy végül kiforrjon, megszilárduljon az objektív igazság.

Hogy nálunk ez a vita a realizmus körül még átmeneti állapotban van, hogy sokak eltérő álláspontját látva, nem tekinthető lezártnak, arra érdekesen mutat rá az elméleti munkaközösség anyaga a szocialista realizmusról. Ebben az elaborátumban vannak bizonyos belső ellentmondások és ezek éppen arról tanúskodnak, hogy a marxista irodalomkritikusok, esztéták körében némely kérdésekben nincs egyetértés. Amit fontosnak tartok itt kiemelni, és amely tételnek az igazságát — véleményem szerint — nem döntötte meg sem a szektás-vulgarizáló torzulások sorozata, sem az idő rostáján kihullott szocialista igényű műalkotások sora, ez az, hogy a marxista esztétikában, a marxista irodalomszemléletben a realizmus változatlanul alapvető kategória, hogy a marxista irodalomszemlélet, művészi értékszemlélet esztétikai ismeretelméleti

alapja változatlanul a visszatükröződés lenini elmélete, amely éppen nem zárja ki, hanem feltételezi a művészi újra- és újjá-teremtést.

Ha következetesen végiggondoljuk a visszatükröződési elmélet sajátos irodalmi problematikáját, nem juthatunk olyan következtetésre, miszerint az írói-művészi alkotásban szétválasztható, elkülöníthető az író viszonya a valósághoz, az élet objektív folyamataihoz s az alkotás esztétikai struktúrája, a mű-épület. A marxista esztétika nagy eredménye éppen az, hogy jelentős előzmények után következetesen végiggondolta, tudományos értelemben rendszerezte a mű-épületben, esztétikai struktúrában realizálódó valóság-viszony problematikáját, tartalom és forma egység-lehetőségének bonyolult kérdéseit. (Egység-lehetőséget mondunk, hiszen tartalom és forma művészi egysége nem mechanikusan, automatikusan bekövetkező esztétikai teljesség, hanem a jelentős tehetségek alkotásainak példájáról leszűrt követelmény-erejű lehetőség.) Ebben a felszólalásban éppen csak jelzésszerűen tudunk utalni erre a kérdésre, mert véleményünk szerint ez az a probléma, amelynek részletes kifejtésével meggyőzően cáfolhatjuk a marxi irodalomszemlélet „irodalmon kívülségéről” térjlesztett polgári vélekedéseket, s ez az a pont, amely a marxista realizmus-értelmezés sarkpontja.

Engedjék meg, hogy jelezzek egy másik problémát is. Bizonyos orientációs nehézségek vannak az irodalomszemlélet, az irodalomelmélet területén, és kötelességünk, világnézeti és tudományos kötelességünk, hogy ezekről az orientációs problémákról nyíltan beszéljünk. Bizonyos, hogy egyetlen tudományág, tudományszak területén sem könnyű a helyzet. De hadd érzékeltessek valamit azokból a nehézségekből, amelyek a mi tudományszakunk területén nehezítették, nehezítik a munkát. Az utóbbi időben — mint említettem — a realizmus kérdései körül megelevenedtek a viták. A realizmus értelmezésében jónéhányan egyetértünk Lukács Györggyel, akivel kapcsolatban 1957 óta, bizonyos elsőrendű politikai problémák miatt, tisztázatlan helyzet alakult ki. Bizom abban, hogy Lukács György esztétikájának a megjelenése, Az ész trónfosztása-nak az új kiadása, a párt akaratából, olyan új körülményeket teremt a Lukács-kérdésben, amelyek lehetővé teszik a tényleges vitát, alkalmat nyújtanak az elmélyülő elmélkedésre Lukács nézeteivel kapcsolatban, s nem Lukács-ellenes legendákkal kell többé küzdeni, hanem ténylegesen lemérve, reálisan értelmezve, tudományos tárgyilagossággal értékelve Lukács műveit, tudunk számolni a gondolataival, tudunk vitázni a gondolataival, ahol ennek szükségét látjuk. Hiszem, hogy — nyílt vitákra lesz lehetőség (amelyben nemcsak Lukács bírálata, hanem Lukács védelme is megszólalhat). Ez a marxizmus—leninizmus érdeke, a hazai szellemi élet érdeke. Ez a probléma éveken át nehezítette a helyzetet az irodalomelmélet területén, és hisszük, reméljük, hogy az elkövetkező viták ezen a téren javulást fognak hozni.

Tisztelt Hallgatóság! Két megjegyzést szeretnék még tenni az irodalomtörténet húszesztendő munkájával összefüggésben. Ebben a munkában sok hiba, sok selejtes alkotás is született — de ha az egészet nézem, húsz esztendő termését, azt hiszem, a marxistáknak nincs okuk szégyenkezni emiatt, és van néhány olyan eredménye ennek a munkának, amely túl-sugározva e szakma szűkebb körén, több-kevesebb sikerrel valóban részt vett a szocialista tudat kialakításában.

A mi történelmünkben, különösen 1848 után, igen színvonalas teoretikusok és írók fogalmazták meg azt a magyarság-képletet, azt a nemzeti „alkatkép”-et, amelyet lényegében, ösztöneiben, idegzetében szembenállónak tekin-

tettek a forradalmisággal, a haladással. Előzményei vannak ennek 1848 előtt is, de nagy hatással 1848 után először talán Kemény Zsigmond fogalmazta meg. Ez az elmélet, amely a *nemzetit* közel egy évszázadon át eredményesen tudta szembefordítani — nem jelentéktelen réteg tudatában — a *haladóval*, a *magyart* a *szocialistával*, rendkívül súlyos ideológiai-érzelmi akadály volt 1945 után is, egyik legmélyebben ható motívuma volt ez a magyar nacionalizmusnak. Ha ma ebben a kérdésben a gondolkodó magyar értelmiség tekintélyes hányada, a dolgozó embereknek jelentős tömege másképpen vélekedik, mint azelőtt, s ma nem látják ellentétben a magyarságot és a forradalmiságot, a szocializmust és a nemzetet, a nemzeti érdeket és a proletariátust, ebben szerény szerepe van az irodalomtudománynak is. Hangsúlyozom, hogy szerény szerepe, mert nyilvánvaló, hogy etekintetben a politika, sőt a történettudomány helyzeténél és feladatkörénél fogva is szélesebb körben hatott.

A másik megjegyzés arra utal, hogy az elmúlt húsz évben olyan új összefüggések tárultak fel kutatóink előtt, nemcsak a belső társadalmi struktúra, nemcsak az egész magyar szellemi múlt, hanem a világirodalom vonatkozásában is, ami felemelte, fellendítette, megtágitotta az egész magyar irodalomtudományt, irodalomszemléletet, kiemelte az egyoldalúságokból és segítette korszerűsödését. A világirodalom iránti növekvő figyelem nem a nemzeti irodalom háttérbe szorítását, hanem éppen ellenkezőleg, a magyar irodalom értékeinek, vonulatainak plasztikusabb látását eredményezi. S e szélesebb összefüggések figyelése atekintetben is egészségesen hat, hogy gátat emel a külföldi irodalmak irreális, provinciálisan érték-nagyító vagy érték-csökkentő szemléletének.

ORTUTAY GYULA akadémikus

Ha enyém is a szó, annak tudatában vagyok, hogy már csak kevés szó illet engem, úgy előrehaladtunk az időben. Igyekszem majd szinte — ha úgy tetszik — tételszerűen megfogalmazni néhány problémánkat. Mert ugyan csábító lenne nekem, ha szabad némi személyes megjegyzést tennem, akinek módom volt 1945-től kezdve különböző olyan munkahelyeken dolgozni — gondolok az 1945-ös Rádiótól kezdve a mostani Tudományos Ismeretterjesztő Társulati munkámig —, amelyek mind a tudatalakításnak különböző formájú, különböző funkciójú műhelyei voltak, és ezekről a munkahelyekről, ezekben dolgozva, jól lehetett látni, hogyan is alakul ki, milyen ellentmondásokon, milyen zúzódasokon, milyen belső fájdalmonkon, milyen eredményeken, fordulaton keresztül a szocialista tudat. Szigeti elvtársnak a filozófiai általánosítás szintjén mozgó előadása alkalmat kínálna egy ilyen típusú hozzászólásra is, mégis hadd kövessem én is az előttem felszólalók felszólalásaiból kibontakozó ritust, hogy a magam tudomány-szakágának problematikájából hozzak néhány kérdést ide, tehát a szocialista tudat-kialakulás történetének ebben a húsz évben, a szocialista paraszti tudat kialakulásának néhány problémájáról hadd szóljak.

Előbb tudományunk pozíciójáról kell néhány megjegyzést tennem nekem, ha magam sem akarok tudománytörténeti áttekintést adni. Mégis, azt kell először megmondanom, hogy ilyen típusú problémákkal a felszabadulás utáni első átmeneti időszakban is és a szocializmus építésének idején is a magyar néprajz is foglalkozott a parasztság társadalmi, gazdasági, kulturális kérdéseivel.

nek vizsgálatán keresztül a tudat változásával. A magam néhány, inkább problémákat felvető tanulmányát és megjegyzését mellőzve megemlíthetem itt Kardos Lászlónak néhány nagyobb tanulmányát, Manga Jánosnak egy igen gondolat-ébresztő tanulmányát, Balassa Istvánnak a dolgozatait: olyan tanulmányokat, amelyek a termelőszövetkezetek kialakulását vizsgálták; igaz: egy olyan időszakban, amikor bizony a Szigeti elvtárs által említett tudományos bátortalanság inkább volt jellemző, mint a kérdések reális tárgyalása. A termelőszövetkezetek alakulásának első időszakáról szóló tanulmányok mellett néprajzi kiállításokon is — gondolok a tiszaiigari kiállításra, az Országos Néprajzi Múzeum kiállítására — érzékeltette a néprajz a maga formanyelvén keresztül a szocialista átalakulás falusi folyamatait és a paraszti tudat változásait is.

Megemlítek itt még egy kéziratot művet, amely Tiszaigarról szól, Kardos László műve, amely szintén érdemes a kiadásra: egy szocialistává alakuló falu rajza.

Legyen szabad még egy másik megjegyzést tennem: a szocialista tudat vizsgálatára alakult bizottság egyik iratában Hegedűs András elvtárs megjegyzi, hogy talán nem lenne helyes a *paraszság* szocialista tudatáról beszélni, jobb lenne ma már a *falusi lakosság* szocialista tudatát említeni, hiszen — mondja — ma már a falun nem csak a parasztság él.

Azt hiszem, itt nem pusztán terminológiai kérdéssről van szó, illetve csak látszatra terminológiai kérdéssről. Félretéve most a néprajz kompetenciáját az úgynevezett ipari néprajz, a munkásosztály néprajza, a városi néprajz kérdéseivel kapcsolatban, vagy azt a kérdést, amelyet a legutóbbi nemzetközi etnográfiai kongresszuson a szovjet elvtársak vetettek fel, letárgyalni a jelenkor társadalmi formációinak néprajzi kérdését, — ezeket félretéve: az az igazság, hogy a magyar néprajztudomány tanulmányai olyanok, hogy a mi vizsgálataink középpontjában mindig is a *paraszságnak* kulturális, társadalmi, történeti kérdései állottak, mi a *paraszság* kérdéseit vizsgáltuk a néprajzi kutatásban, tehát nem a falun élőkét —, mert hiszen nemcsak most, hanem egy századdal ezelőtt is éltek a falun nem csak paraszti rétegek, sőt: elmondhatnám azt is, ismeretes előttünk, hogy nem is egy paraszti réteg nem tartotta magát parasztnak. Teszem azt a kubikosok vagy a pásztorok nem tartották magukat paraszti osztály-rétegnek, holott elsőrendűen tárgyai a néprajzi vizsgálatnak. Itt tehát nem terminológiai kérdéssről van szó, hanem egyrészt arról, hogy meddig terjed a néprajz-tudománynak a kompetenciája és hol kezdődik a szociológia kompetenciája a kérdések megvizsgálásánál, a saját ön-törvényük sérelme nélkül, meddig tart az illetékes tudomány legsajátosabb területe, és ami ennél szerintem lényegesen fontosabb: az a kérdés van itt, hogy a mai falu vizsgálatában, de a száz évvel ezelőtti falu vizsgálatában sem volt és ma különösen nem elegendő csak néprajzi vagy csak szociológiai szemléletű vizsgálat, mert itt a nap folyamán többször előkerült *komplex vizsgálati módszerekre van szükség*, hogy kérdéseinket feltehessük.

Teszem azt, ha mai kérdést veszünk elő, egy sürgetően előttünk álló feladatot, amely a magyar termőföld parcellázásának megszűnésétől kezdve igen sok problémával van összefüggésben, a modern telepítésű faluk kialakítása, a szétzilált tanyatelepülések megszüntetése, központokba vonása: olyan komplex együttműködést követel a társadalmi földrajztól, a demográfiától, az építés- és közlekedés-tudománytól kezdve a szociológián és a társadalmi lélektanon át a néprajzig, hogy enélkül egyetlen kormányzati szerv sem tud

jó tervet kidolgozni éppen ennek a kérdésnek, a modern falutelepülés kialakításának megvalósítására, holott a szocialista falunak és az egész hatékony mezőgazdaságnak egyik legjelentősebb mai problémája ez a kérdés.

Itt is hangsúlyozom és később még visszatérek rá, hogy komplex kutatások nélkül a mai falu vizsgálata, de falu-történeti vizsgálata sem lehetséges. Sajnos, a komplex kutatás, a komplex együttműködés igényét inkább hangoztatni szeretjük, mint gyakorolni, általában könnyebb az ígét hirdetni, mint gyakorolni s ez itt, a komplex kutatások vonatkozásában is nagyon áll.

A harmadik általánosabb megjegyzésem, hogy a néprajznak sem modern kutatásokra, sem pedig egy ilyen típusú komplex kutatásra — különösen jelen helyzetünkben — nincs módja, és igazában csak akkor lesz módja, ha a néprajz számára végre megvalósul az önálló tudományos kutatóintézet, vagy annak egy előfoka, az önálló akadémiai kutatócsoport. Hosszú évek óta beszélünk erről a kérdéstről. Világosan meg szeretném mondani itt is, hogy más társadalmi tudományhoz hasonlóan a magyar néprajzi kutatásnak is igen hosszú időn át küzdenie kell még a tudományszaka körül terjengő mítoszok és vádaskodások ellen. Ilyen volt a narodnyikság, a nacionalizmus, a szűklátókörű provinciális szemlélet — amely nem található meg a magyar néprajz legjobb munkáiban, de amit, mint vádat, a legkönnyebben lehetett hangoztatni a néprajz tudományával szemben. Szeretném leszögezni: akkor, amikor a múzeumokban a kutatás funkciója, célja gyökeresen más, mint az ilyen vizsgálatok folytatása, amikor az egyetemi tanszékek meghatározott munkája is alig ad lehetőséget ilyen kutatásokra, kötelező, hogy megmondjuk: a jó munkát elvégezni ezen a területen nem tudjuk megfelelő kutatóintézet nélkül.

Erdey-Grúz elvtárs tegnapi elnökségi beszámolójában hangsúlyozta, hogy az Akadémia elnökségéé a felelősség a társadalomtudományok fejlesztése és az azokról való gondoskodás tekintetében. Mi a magunk részéről egyetértünk ennek a felelősségnek a hangsúlyozásával. Azt szeretnénk mondani, hogy valóban itt az ideje, hogy ennek az évek óta húzódó kérdésnek a mi tudományszakunk területén végére járjunk és pontot tehessünk, ebben a csak formálisnak, csak tudományszervezésinek tűnő kérdésben előrejussunk.

Itt Szigeti elvtárs is jogosan emlékeztetett bennünket a szektás korszaknak a társadalomtudományok iránt érzett őszinte lebecsülésére. Mi megcsenvedtük ennek a lebecsülésnek legkülönbözőbb kártékony következtetéseit és most már szeretnénk éppen a szocialista tudat jobb fejlesztését szolgálni, hogy a mi munkánk is részese legyen ennek a tudatnak az alakításában, nem kis mértékben éppen a paraszti tudat alakításában. Az a meggyőződésünk ugyanis, hogy mind a politikai gyakorlat számára, mind pedig elméletileg is fontos lett volna és fontos lenne még ma is, hogy a paraszti tudat jelen változásait pontosan rögzítsük.

És meg kell mondanom, hogy ezeknek a változásoknak, a paraszti tudat változásainak még csak a kérdőíveit, a legkiemelkedőbb csomópontjait, a legfontosabb kérdéseit is csak a társadalomlélektani vizsgálatoknak, a szociológiai kutatásoknak és a néprajznak komplex együttműködésével lehet kijelölni. Nem is tartom véletlennek, hogy éppen az előzmények miatt a tudományszakunk iránt megnyilvánult lebecsülés következtében éppen a társadalmi típusú néprajzi kérdések a legelhanyagoltabbak a magyar néprajzi vizsgálatok területén. Amíg népköltészeti kutatásokban, bizonyos gazdálkodási kérdéseknél a magyar néprajz igen eredményes és jelentős munkákat tud felmutatni,

— sajnálatos, de le kell szögezmem, hogy a társadalmi jellegű vizsgálatok területén a magyar néprajz alig tud az utóbbi húsz évben számbavehető eredményt felmutatni.

Ezen a téren a lényeges változásnak meg kell történnie. A feladat sürgető. A paraszti lét alapvetően és igen gyorsan változik, a termelőszövetkezetek megszervezésének három éve és az utána következő időszak alatt.

Ha igaz, hogy a lét változását a tudat csak lassabban követi — sőt: azt is tapasztalhattuk a paraszti változások rendjében, hogy milyen formák milyen szívós makacssággal tudnak tovább élni, mint például a robot, az ingyen munka feudális formái még 1848 után is elevenen éltek a falu mindennapi gyakorlatában 1948-ig és az igauzsorával is a 60-as évek legelejéig találkozhattunk a falu mindennapi életében —, ha ilyen lassú menetekben történik a változás, ma már az utóbbi három-négy év tapasztalatai alapján elmondhatjuk, hogy a parasztság életében a falu a változások olyan fundamentálisak, hogy elemi nyelvi formáktól kezdve, helynév-adásból, dűlő-elnevezéstől kezdve a legfőbb érték-irányulásokig, a legjelentősebb társadalmi mozgásformákig, a legbonyolultabb szokás, tulajdon viszonylatokig döntő változás következik be. Ennek a változásnak a gyorsítására egyszerre hatnak — ha nem is azonos erővel — de egyszerre hatnak az organikus történeti társadalmi okok és az organizált, kormányzati akaratból bekövetkező, szervezett változások. Mindezek a paraszti létnek és így a paraszti tudatnak gyors és fundamentális megváltoztatása irányában hatnak, itt tehát azt kell leszögezni, hogy a kutatómunka szervezett, jól kialakított és mindenre kiterjedő formája, a gyűjtéstől kezdve az általánosító elméleti megfogalmazásokig, a legsürgetőbb.

Itt kell rámutatnom néhány olyan pontra, amely egyrészt egyszerre mutatja a néprajzi kutatás határait, másrészt hogy nem maradhatunk e határokon belül, hanem a komplex együttműködés segítségével tudjuk csak problémáinkat megoldani. Hiszen nem lenne ma már a paraszti tudat változásait elemezve elegendő számunkra, ha a folklorista csak azt vizsgálná, hogyan szorulnak a margóra és hogyan tűnnek el lassan a népköltészet klasszikus műfajai, hogyan adják át helyüket az élőbeszédben, élőszón keresztül ma is megelevenülő kisebb epikus prózai formáknak, anekdotának, viccnek, szólásmondásnak, hogyan szorul ki minden más műfaj.

Külön érdemes vizsgálni a paraszti tudat alakulásában, hogy a társadalmi, gazdasági, jogi viszonylatok alapvető változása ellenére mégis milyen hiedelem-formák maradnak meg. Manga János nagyon érdekesen mutatta be, hogy melyik paraszti rétegben maradnak meg a hiedelmek és melyikben nem.

Még ezeknek a feladatoknak a megoldására sem elég ma már a néprajznak az eddigi hagyományos módszere. De ha a paraszti tudat alakulását a mai faluban vizsgálni akarnánk a maga teljességében, akkor olyan kérdéseket kell feltennünk, amelyek mindjárt mutatják, hogy nemcsak a néprajztól várhatjuk a válaszokat. Hiszen fel kell tennünk olyan kérdéseket, hogyan hatott a paraszti tudatra, a parasztság egész társadalmi formájára, legkülönbözőbb mozgásformáira a munkásosztállyal való kapcsolatának története, vitáival, ellentéteivel és a szövetségnek ebben az évtizedben történt megszilárdulása időszakában. Hogyan hatott a paraszti tudat alakulására az a tény, hogy a parasztság jelentős mértékben, százazres lélekszámban került bele nemcsak azokba a hagyományos mezőgazdasági, az agrárproletariátus számára lehetséges ipari ágazatokba, mint az építőipar, kubikosság, hanem a nehézipar és az

ipar legkülönbözőbb területeire és hogy ezeknek a százezreknek az iparba való beáramlása és ugyanakkor a faluval való kapcsolatuknak, változatos újabb formáinak kialakulása, a kapcsolatok megtartása és módosulása hogyan hatott a paraszti tudat alakulására, hogyan változott a falu ennek a kapcsolatnak a következtében. Hogyan hatott a parasztságra a részvétel a munkáoszttal való szövetségben a politikai hatalomban, a helyi hatalomban való részvételtől az országos politikai hatalomban való részvételig; hogyan mutatkozott meg és hogyan hatott a parasztságra a régi politikai formák széttűlése, eltűnése és helyette a pártnak és a különböző tömegszervezeteknek a megvalósulása, megszületése falun, hol volt ez látszatkapcsolat, hol vált termő és teremő társadalmi kapcsolattá, energiává. Ennek az alakulásnak a történetéről, bevallom, sem szociológiai, sem néprajzi irodalmunk nem tájékoztat bennünket, a szépirodalom alkotásain vagy a helyi publicisztikán kívül semmi egyéb forrásunk nincs, holott ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata is tudományos téma lenne számunkra.

Vagy hogyan hatott a paraszti lét változásán keresztül a paraszti tudatra is a mezőgazdaság teljes szocialista átalakulása, ennek az átalakulásnak a folyamatai az 1945-től 1948–49-ig tartó átmeneti korszak után következő periódusokban. Hogyan hatott a tulajdonviszonyokon és jogviszonyokon keresztül a munkaformákra, hiszen a családi művelési formák csaknem teljes egészükben a háztájira korlátozódnak; hogyan hatott a termelőszövetkezeti demokrácia, a látszatdemokrácia és a valóságos demokrácia formáin keresztül a termelőszövetkezeti közgyűléseken, brigádértekezleteken, egy újtípusú demokratikus formán keresztül hogyan hatott ez éles vitákon keresztül a paraszti tudat alakulására. Mindezek mérhető és mérendő viszonylatok és problémák, amelyeknek mérésére és amely kérdések megoldására szinte semmit sem tettünk. Ugyanúgy vizsgálati kérdés lenne számunkra a felszabadulás utáni művelődési forradalom különböző etapjainak hatása, jó és rossz hatások, az ellentmondások, a tudat jó alakulását gyengítő és elősegítő formák egyaránt. Igen, elmondhatnám a hitoktatás problémájától kezdve az iskolák államosításán keresztül, iskolarendszerünk teljesen nyílttá válásán át a problémák sora rajzana számunkra a jól és rosszul megszervezett művelődési házak és azok programtalanságán vagy programján keresztül, a termelőszövetkezeti akadémiák, mezőgazdasági szakmunkásságot képező módszereken keresztül hogyan alakult és alakul ma a parasztság.

A kérdésfelvetések között számításba sem veszek még olyan problémát, mint a szájhagyományozó előadás problémája. A régi szóbeliség után annak merőben új formája, amely rádión és televízión keresztül megnyilatkozik és a parasztság számára adott módot arra, hogy a maga szájhagyományozó formáját egy új, modern formán keresztül hasznosítsa és éljen vele — és ugyanakkor ez a merőben más forma hogyan segített alakítani a paraszti tudatvilágot. Ha még lehet, hozzáfűzném, hogy ezek a kérdések a paraszti tudatváltozásban részint gondos periodizálást kívánnak az 1945–1962 időszakban; nagyon is másképp és másképp jelentkeztek a paraszti osztály különböző rétegeiben, az agrárproletariátustól kezdve az uradalmi volt cselédségen át a kisbirtokos parasztságig és a módos kulák-parasztságig mind más és más módszerrel, más effektusokon keresztül jelentkeztek. Például a kistulajdonosi gondolkodásmód egyik legszívósabb képviselője éppen a földtelen parasztság lett, az a réteg, amely 4–5–10 holdat kapott és minden emberi energiáját befektette 1945 után egy ideig, hogy az a föld az övé legyen. Ez a réteg volt

az, amely a legnehezebben engedett a termelőszövetkezetek szervezése idején, amelyben máighatóan a kistulajdoni gondolkodás igen erősen él.

Nem akarom utcai Cato-ként „ceterum censeo”-val befejezni. Mindezeknek a problémáknak egyszerűen csak vázlatyszerű áttekintése mutatja, hogy a paraszti tudat szocialista átalakulásának kérdései mennyire igénylik a komplex együttműködést és mennyire igénylik a néprajztudomány számára is azt, ami megilleti a többi társadalomtudományt — mennyire nemcsak illendő, hanem szükséges, hogy ha mindegyre a nép nevében, a népért szólunk, akkor egy olyan tudomány, amelynek középponti gondja és felelőssége a nép egyik jelentős, fontos osztályának, a parasztságnak a vizsgálata — és jól tudjuk, hogy nemcsak a parasztságnak a néprajzi vizsgálata, hanem valóban a jelenkori élet néprajz-szerű jelenségeinek vizsgálata —, a társadalmi tudat olyan vizsgálata, amelyet folklorizációnak szoktak volt nevezni általában, amely tehát a tudat általános mozgásformáiban konvencionálissá váló és egyetemessé váló szokásformáit vizsgálja — nem folytatom; mindezek indokolják, hogy a néprajztudománynak adják meg a szükséges intézetet, hogy ne csak a múzeumi kiállító termeken keresztül, ne csak az egyetemi tanszékeken keresztül fejtsék ki a maguk tudományos munkáját.

Ennyi az, amit egy tudományszak szémszögéből igen rövidre szabottan elmondhattam. (Nagy taps).

LACZKÓ MIKLÓS, a történettudományok kandidátusa

Engedjék meg, hogy Szigeti elvtárs általános kérdésfeltevéseinek kerekei között maradvá, néhány gondolatot fűzzek a társadalomtudományok tudatformáló feladatairól itt elhangzottakhoz. Az előadás meggyőzően fejtegette a társadalmi tudat formálásának és formálódásának bonyolult útját s azt a — távolról sem mindenható, de mindenesetre nélkülözhetetlen — szerepet, amelyet e folyamatban sajátos eszközeikkel a társadalomtudományok betöltenek.

Azt hiszem, az előadó szellemében járok el, ha utalok arra, hogy a társadalmi tudat alakításának bonyolult problematikája, természetesen, a fő és alapvető összefüggések feltárásával még távolról sincs kimerítve. Ezért engedjék meg, hogy néhány, további bonyolító tényezőre utaljak, tényezőkre, amelyek messzemenően belejátszanak a társadalomtudományok mai tartalmi tematikájába éppen úgy, mint módszertanába.

Itt mindenekeftt azokat a kényszerítő erőket szeretném hangsúlyozni, amelyek megkövetelik, s többé-kevésbé keresztül is viszik napjainkban az emberek életviszonyainak hallatlanul gyors módosulásait; amely gyors változások hátterében a termelés s a termelési-társadalmi viszonyok hallatlanul felgyorsult mozgása áll. A gyors és egyre gyorsuló társadalmi folyamatok, bár alapvetően természetesen nem változtatják meg, mégis lényeges módosulásokat hoznak létre a társadalmi lét és társadalmi tudat hagyományos viszonyában; mindez a társadalomtudományok területén minőségileg új problémákban jelentkezik. Itt van például a termelőerők, a technika fejlődésének befolyása az emberek társadalmi tudatára. Hogy a lényegyet tekintve az emberek számára a technika fejlődését a társadalom termelőviszonyai közvetítik, hogy a termelőerők ily módon alapvetően a termelési viszonyokon keresztül hatnak a társadalmi tudatra, ez az alaptétel természetesen általános érvényű. Mégsem

hanyagolhatjuk el azt a mindennapos tapasztalatot, hogy napjainkban — a szakadatlan technikai forradalom korszakában — e technikai fejlődés közvetlen élet- és tudatformáló szerepe hallatlanul megnövekedett. Régebbi korszakokban, a technika lassú fejlődése viszonyai között, amikor a széles néptömegek életviszonyaira és életmódjára e változások ugyancsak lassú, alig észrevehető hatással voltak, amikor e hatások érvényesüléséhez századok, de később is több évtizedes idő kellett, a társadalomkutató megelégedhetett a termelési viszonyok és az ezekre épülő tudatformák vizsgálatával, természetesen számba véve a termelőerők, a technika meghatározó szerepét; de a termelőerőket még egy vizsgált nagyobb korszakban is stabiloknak, állandóknak tekinthette. Ma erről szó sem lehet: a termelőerők, a technika fejlődése egy adott társadalmi formáción belül is olyan gyors módosulásokat hoz létre, oly elevenen hat ki a széles néprétegek mindennapi életére, tudatára, hogy ettől a társadalomtudomány sem tekinthet el. A technika fejlődésének hatása, közvetlen tudatformáló szerepe, mint ismeretes, jelentősen befolyásolja a marxista szociológia tematikáját, új kérdéseket tesz fel a közgazdaságtudománynak. De még az olyan múlttal foglalkozó tudományágban is, mint a történettudomány, új problémákat helyez előtérbe. Gondolok itt az új és legújabbkori technikatörténetre vagy arra a napjainkban joggal fellendült történettudományi diszciplínára, amelyet társadalomtörténeti kutatásnak szoktunk nevezni, s amely — természetesen a termelési és osztályviszonyok elsődlegesnek, meghatározónak tekintett szerepe mellett — arra törekszik, hogy a termelőerők, a termelési és politikai viszonyok s a társadalmi tudatformák komplex, tartós hatásait kutassa nagy társadalmi osztályok és rétegek arculatának történeti alakulására.

E kérdés egy másik aspektusa: azok a módosulások, amelyeket a természettudományok és a társadalomtudományok egymáshoz való viszonyában tapasztalunk. A természettudományok közvetlen társadalmi szerepe erőteljesen megnövekedett, a természettudományok így a régebbinél összehasonlíthatatlanul erőteljesebben és szélesebbkörűen hatnak a társadalmi tudatra is. Éppen ebből következik — véleményem szerint — általános ideológiai problémáink tekintélyes része: a természettudományi eredmények dialektikus materialista értelmezésének nehéz és bonyolult feladata s az az elmaradás, amelyet ezen a téren tapasztalunk. De a természettudományok gyors fejlődése erőteljesen — s úgy vélem, növekvő mértékben — kihat egész társadalomtudományi gondolkodásunkra, s jelentősen befolyásolja a társadalomtudomány módszertanát is. Gondoljunk itt például, mint új jelenségre, az elektronikára vagy a matematikai logika növekvő módszerbeli jelentőségére egyes társadalomtudományi ágakban.

A bonyolító tényezők másik, ugyancsak világszerte megfigyelhető csoportja a társadalmi-termelési viszonyok, az osztályviszonyok körébe tartozik, s különösen ott tesz szert nagy jelentőségre, ahol már a szocialista forradalom gyökeres átalakító hatásai érvényesülnek. Az elmúlt húsz év alatt például a mi társadalmunk — tagjainak tényleges társadalmi és osztályhelyzetét tekintve — nagymértékben előrehaladt a szocialista egységesülés útján. Ez az egységesülés azonban a régi osztálykeretek gyökeres felbomlasztása és újjal való felváltása útján megy végbe; ilyen értelemben részben a társadalom régi éles tagozottságát s az arra épülő hagyományos életformákat és tudatvilágot feloldó, azokat egymással összevegyítő időszak áll mögöttük; e folyamat ma sem tekinthető lezártnak. Társadalmunk a különféle átmeneteket tömegesen

produkálja, hallatlanul bonyolult képletét hozva létre annak a társadalmi közegnek, amelyben az emberek életmód- és tudatváltozásai lezajlanak. Ezek a viszonyok tehát ma hallatlanul összebonyolítják régi tudati hagyományok, új tudati elemek, társadalmi praxis és ráhatás összefüggéseit, különösen ha meggondoljuk, hogy mindez a szocialista építésnek részben objektív, részben szubjektív okokra visszavehethető ellentmondásai közepette zajlik. Ha még ehhez hozzávesszük a marxista elmélet közelmúltbeli viszontagságait, amelyek különböző negatív jelenségek mellett, többek között egy sajátos, magát ösztönös marxistának nevező gondolkodás megerősödése irányába is hatottak — csak így áll előttünk az a tényleges szituáció, amelynek reálisfelmérése — ahogy azt az előadás oly meggyőzően hangsúlyozta — nélkülözhetetlen a társadalmi tudat hatékony formálásához. Ha van terület, ahol az egyenlőtlen fejlődés széleskörűen érvényesül, úgy az kétségtelenül a társadalmi tudat területe.

Tisztelt Vitaülés! Régi tudattartalmak elvetéséhez, újak befogadásához és áthasonításához többek között idő kell még akkor is, ha tudjuk, hogy az emberek, saját magunk formálódása maga is alá van vetve a gyorsuló fejlődésnek. Az emberiség gyakorlati-szellemi rugalmassága határtalan. Korunk egyik nagy igénye, melyet a társadalomtudományoknak is szolgálniuk kell és lehet: társadalmunk tagjai szellemi-tudatbeli rugalmasságának növelése, ellenállóvá tétele a rossz hatások, befogadóképessé tétele a jó hatások számára; segítségnyújtás az emberek tudatára viharos gyorsasággal zúduló hatások elrendezésében, a marxista értelem és a szocialista humanizmus rendező elvei jegyében.

SZIGETI JÓZSEF a korreferátumokban felvetett kérdésekre az alábbiakban válaszolt:

Alban az egyszerre nehéz és könnyű helyzetben vagyok, hogy egy ilyen gazdag vita után szólhatok. Nehéz a helyzetem azért, mert a vitából sok olyan pontot lehetne kiragadni, amelyet érdemes összegezni —, könnyű azért, mert a vita gazdagsága lehetővé teszi számomra azt, hogy inkább egy-két fontos motívumra mutassak rá anélkül, hogy ezt a teljesebb összegezés igényét felvetném magammal szemben. Azt hiszem, ez megfelel annak a várakozásnak is, ami — érthető módon — néhányórás hallgatás és figyelem után az embereket elfogja.

Ortutay elvtárs előadása, azt hiszem, tanulságosan és rendkívül színesen érzékeltette, hogy tulajdonképpen milyen bonyolult feladatok várnának arra a kutatásra, amely ezt az alakulási folyamatot, ennek jellegét, belső törvényszerűségeit az emberre koncentrálna, az emberi tudat alakulására vonatkoztatva mutatná meg. Amivel én befejeztem az előadásomat, az nagyon plasztikusan derül ki az ő szavaiból, hogy a folyamatban levő társadalmi változások, magának a változás szubjektumának, az embernek átalakulása a tudományos vizsgálat szempontjából olyan komplex feladat, amelyet csak nagyon terszerűen és sokoldalúan előkészített munkahipotézis és munkamegosztás alapján lehet az interdiszciplináris együttműködés jegyében megoldani. Őszintén sajnálom, hogy mi többet beszélünk erről, mint amennyit cselekszünk ezen a téren: a közeljövő feladata, hogy ilyen vállalkozáshoz fogjunk. Nem szívesen idézek „békétlen” tapasztalatokat, de mégis háborús tapasztalatok és békétapasztalatok egyaránt azt mutatják, hogy bizonyos

akut, aktuális, közvetlen feladatokat — persze korántsem mindénféle feladatot! — ilyen módszerekkel lehetett megoldani és csak ilyen módszerekkel.

Az is kiderült a felszólalásokból, hogy van itt valami közös módszertani alap a marxizmus—leninizmuson belül. Nevezetesen a marxizmus—leninizmusnak az a most egyre jobban manifesztálódó, egyre jobban kibontakozó sajátága, hogy a dolgokat képesek vagyunk a szocialista humanizmus jegyében nézni. És erről a szocialista humanizmusról beszélt itt úgyszólván minden felszólaló: Elekes elvtárs például, aki az ember-központúságot emlegette és megmutatta, hogy milyen is lehet egy olyan történetírás, amely közvetlenül meg tudja ragadni az emberek fantáziáját, lelkét, gondolkodó-képességét. Erről a szocialista humanizmusról beszélt itt a jogász, Eörsi elvtárs, igen szellemesen, amikor egy nehezen kimondható szóval, dejuridifikáció, azt mondta — hogy könnyebben kimondhatóat használjak —, jogásziatlantíják a jogtudományt, azaz szűk szakmai specialitásból kilépve, hozzáférhetővé teszik a közönséges jogtudat számára.

Ezzel a szocialista humanizmussal kapcsolatban azonban vannak még félreértések a köztudatban. Ilyen félreértés például az, hogy a szocialista humanizmust gyakran azokkal a szükséges intézkedésekkel, fegyelmező eszközökkel szembeállítva szemlélik, amelyek pedig szükségesek a társadalmi fejlődés bizonyos korszakában. Hogyha még tovább mennék, azt mondhatnám, felmerülnek nagyon komoly problémák, nevezetesen az a kérdés, hogy az elidegenedés a szocialista fejlődés körülményei között mit jelent, és hogyan kell harcolni ellene — de ezek, gondolom, már túlvezetnének bennünket mai témánkon.

A szocialista humanizmusunknak igen fontos oldala, amit Pándi elvtárs pedzett, hogy a marxista humanizmus messze túlmegy a humanizmusnak korábbi felfogásain — ugyanakkor, amikor ezek eredményeire támaszkodik —, mert konkrét és cselekvő történeti-társadalmi humanizmus. Én nem kételkedem például abban, hogy Sartre egzisztencializmusa humanisztikus, a szó általános értelmében, de ha közelebbről megnézzük, akkor jellemző vonása éppen az, hogy kettészakítja az egyént és társadalmat, sőt az egyénen belül is a közéleti és magánembert, legalábbis elméleti műveiben — amiknek nem mindig kifejezői, mondjuk, a drámái —, míg a marxista humanizmusnál ez az alapvető történelmiség kiterjed az egyénre és a társadalomra, kiterjed az egyénen belül az egyén magán- és közéleti tevékenységére egyaránt.

Ez a szenvedélyes érdeklődés a mai valóság problémái iránt, a marxista társadalomtudósok részéről, éppen ezt az embert a maga egészében és teljességében próbálja megragadni, és ez a pátosz, ez a bennünket éltető pátosz — azt hiszem — közelebb is visz a dolgok tényleges megértéséhez, megragadásához, mint az olyan elképzelések, amelyek ezt az embert formáló, az egész emberre irányuló pátoszáat a marxizmusnak háttérbe szorították, vagy teljesen el is hallgattatták.

Szeretnék legalább egy szót szólni arról, hogyan is képzeljük el azokat a vitákat, amelyek ma létrejönnek marxisták és nem marxisták, illetőleg marxisták és marxisták között. Mindenekelőtt azt szeretném megmondani, hogy véleményem szerint tudományos értékű, de nem marxista jellegű publikációknak egészen természetesen helyük van a tudományos életben. Mi azt szeretnénk, ha ilyen kevesebb lenne; abban az értelemben, hogy minden jó szakember, aki értékes tudományos munkát képes produkálni, a marxista elmélet és módszer alapján dolgozzék, de ez bonyolult követelmény (bizonyos

esetekben már egyszerűen élettani sajátosságok is nehezítik, hogy ennek megfeleljenek), és természetes, hogy a tudományos értékű, bár nem marxista művek esetében is a tudomány eszközeivel, módszereivel, ne pedig — erre is volt példa a múltban! — a politikai nyomás eszközeivel és módszereivel folyják le a vita.

Vannak azonban a marxizmusnak, a marxista esztétikának és a marxista társadalomtudomány metodológiájának vagy filozófiájának olyan kidolgozatlan kérdései, ahol egyszerűen értelmetlennek tartanám azt, hogy túl gyorsan kimondják bizonyos álláspontokra, hogy marxista vagy nem marxista. Ebben az esetben a marxizmus bizonyos általános kritériumai — például az, hogy valaki a visszatükrözést vallja-e, vagy elveti — megmutatják, hogy az illető marxista-e vagy nem. A kérdés azután az marad, hogy a visszatükrözéseméletnek ez vagy az a konkretizálása tényleg megfelel-e a kiindulópontoknak vagy sem. De ahhoz, hogy ezt el tudjuk dönteni, módot kell adnunk ezen elképzelések tudományos végiggondolására és kimondására. Mint ahogy a tudomány lényegéhez tartozik bizonyos gondolati lehetőségek végiggondolása és végigvívése.

Ma már abban a helyzetben vagyunk, hogy a marxizmuson belül is lehetségesek bizonyos, egymással ütköző, konkuráló elméletek. Nem félnék ezeknek a konkurens elméleteknek a megjelenésétől, mert ez azt jelenti, hogy nem monopolizálják a kérdések megoldását, és általában előbbre viszik az elmélet dolgait. Ha arra gondolunk, hogy a húszas években milyen viták voltak a Szovjetunióon belül, akkor látjuk, hogy ma még sok tekintetben el vagyunk maradva ettől az állapottól. Igenis helyük van ilyen vitáknak, lehetségesek, szükségesek és előbbre viszik a marxizmus ügyét, még a gyakorlat szempontjából is. Mert adott esetben, hogyha bizonyos elméletről kiderült, hogy nem alkalmazható a gyakorlatban a kívánt jó hatásfokon, akkor ott van az a konkurens elmélet, amely ennek hibáit korrigálta, vagy amely esetleg más vágányokon alakította ki a maga, a gyakorlat számára esetleg hasznosabb álláspontját. Annál inkább megtehetjük ezt, mert ma — ellentétben a húszas évek Szovjetuniójának helyzetével — nem egy elszigetelt szocialista állam áll a kapitalista környezetben, hanem a szocialista világrendszer áll ezen tudományos törekvések mögött, és magának a világrendszernek továbbfejlődéséhez is szükséges, hogy belső nemzeti s külső nemzetközi vonatkozásban egyaránt képes legyen a problémákat a legszigorúbb tudományosság eszközeivel megoldani.

Talán még egy szót a „legszigorúbb tudományosság” eszközeiről. Laczkó elvtárs emlegette itt, hogy vannak olyan új kutatási módszerek, matematikai és matematikai logikai kvantifikációs eszközök, amelyek felhasználhatók a társadalomtudományi kutatásban is. Teljesen egyetértek vele. Ez a felhasználhatóság azonban, azt hiszem, ténylegesen azt kell hogy jelentse, hogy ezeket a módszereket minden esetben a marxizmus szemszögéből vizsgáljuk meg, és keressük meg azokat az elemeket, amelyek itt ténylegesen használhatók.

Egy példát: Ma általánosan el van terjedve, hogy a matematikai logika pusztán formális logika. Ez teljesen igaz is, amennyiben az úgynevezett kétértékű logikák kifejezetten formális és formalizált logikák, amelyeknek megvan az alkalmazhatósági területük. Ugyanakkor az egész marxista irodalom, talán egy kivétellel, ma még mélyen hallgat arról a számunkra rendkívül fontos körülményről, hogy éppen ezen formalizált logikának egy magasabb szintje a polyvalens, többértékű logika már nem csak igent és nemet ismer. Ez már

bizonyos fokig — az extenzionalitás keretei között — dialektikus gondolatmenetek formalizálására alkalmas, a dialektikus logika szempontjából interpretálható. Véget kellene vetni annak az állapotnak, hogy amikor bizonyos új dolgok — matematikai logika, információ-elmélet — bekerülnek a köztudatba, akkor bizonyos marxista fogalmakról megfélekeznek. A feladat éppen a továbbmenés lenne, éppen a hasznos megismerkedés ezekkel az elméletekkel, mert akkor kiderülne, hogy esetleg a marxizmustól függetlenül a formalizálás nyújtotta lehetőségek következtében magasabb síkon már megjelenet valami, ami esetleg a materialista dialektikában konkrétan már készen van, de aminek formalizált változata mégis nagy jelentőségű.

Talán még egy példát: Egy időben divat lett a Kritika című folyóirattól kezdve a Népszabadságig, hogy művészi képekkel kapcsolatban állandóan jelekről beszéljenek, és itt nemcsak az információ-elmélet, hanem a szemiotika és a szemantika hatása jelentkezett. Ha megismerkedünk a szemiotikával, annak jelentős képviselőivel, akkor kiderül, hogy ők az esztétikai jelenségekkel kapcsolatban ikonikus jelekről beszélnek, s ezeket ők is képeknek tekintik. Ezért emlegettem, hogy van egy ilyen magatartás, amelyet talán provinciális kozmopolitizmusnak lehet nevezni, amely kritikátlanul, túl gyorsan, roham-szerűen fogad be dolgokat, ezzel szemben nekünk a szabad kritikai tájékozódás képességét kell kifejlesztenünk. Ez felel meg a marxista tudomány szellemének.

Tudatosan is törekednünk kell személy szerint is olyan tudásra, amelyet azzal jellemeznék (ahogy egyszer Condorcet a XVIII. századbeli nagy matematikus, Euler tudását jellemezte), hogy: állandó készenlétben levő, prezenciában levő tudás, amely gyors kritikai tájékozódásra képes, további kutatások felé utaló tájékozódásra, problémák megoldására és új problémák felvetésére.

A mi ülésünk is azt mutatta, hogy az ilyen törekvésekhez a megfelelő erők megvannak. Nagy feladatok állnak előttünk, amelyeknek elvégzése persze már a hétköznapiakra tartozik; a hétköznapi munkájában kell megmutatni, hogy az elgondolások mennyire helyesek és hasznosak.

A tudományos ülészak *Tolnai Gábor* akadémikus elnöki zárszavaival ért véget.

NEMZETKÖZI MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KONFERENCIA BUDAPESTEN

(1965. május 4—8.)

BOSKOVITS MIKLÓS

A magyar művészettörténet, amely eddig inkább publikációi révén hallatott magáról külföldön, a tavalyi bonni kongresszuson való részvétel után az idén májusban a későgótika és a reneszánsz művészetének Európa különböző országaiban dolgozó kiváló kutatóit látta vendégül „Les problèmes du gothique et de la Renaissance et l'art de l'Europe centrale” című konferenciáján akadémiánk művészettörténeti bizottságának rendezésében. Az ötnapos program ahhoz kívánt lehetőséget nyújtani, hogy a mind a szocialista, mind pedig a nyugati országok művészettörténeti kutatásában egyre inkább előtérbe kerülő probléma-komplexumot a legújabb kutatások fényében tekinthessék át és vitathassák meg a résztvevők. Az Itáliából egész Európába szét-sugárzott reneszánsz stílus megjelenésének és a gótikus hagyománnyal való küzdelmének kérdése sokat tanulmányozott, de számos részletében még mindig nem eléggé ismert téma a nemzetközi művészettörténet tudomány előtt. Ennek oka részint abban keresendő, hogy a publikációk nem minden esetben jutnak el — s ha igen, gyakran csak megkésve — a külföldi országok kutatóihoz, másrészt, hogy azok többnyire csak az egyes országok saját nyelvén jelentek meg, csehül, horvátul, lengyelül, magyarul, románul vagy szlovákul, s így gyakorlatilag igen nehezen hozzáférhetők a más anyanyelvű kollégák számára. A három, a korszak szakirodalmának legnagyobb részét kitevő nyelven, franciául, németül és olaszul elhangzó előadások természetesen nem pótolhatták ezt a hiányt; lehetőséget adtak azonban arra, hogy a kollégák tájékozódjanak a legújabb eredményekről, s személyesen ismerkedhessenek meg azokkal, akik az egyes részletkérdések megoldásával foglalkoznak.

Ismert tény, hogy a XV. század második felében Magyarország egyike volt a legelső területeknek, amelyek befogadták és továbbfejlesztették, majd pedig a környező államokhoz továbbították az új művészetet és a humanisztikus kultúrát. Ez a körülmény azonban csak egyik oka volt annak, hogy a konferencia éppen nálunk került megrendezésre. Ellentétben az 1896-i kongresszussal (vö. erről Vayer Lajos cikkét a Közlemények előző számában) célunk nem az volt, hogy csak a művészi fejlődést dokumentáló tárgyi emlékek bemutatására szorítkozzunk, hanem hogy külföldi kollégáink véleményét várva ismertessük a végzett és a most folyó kutatások eredményeit. Így egy-

részt tudományszakunk fejlődését, érettségét akartuk prezentálni, másrészt, mivel úgy láttuk, hogy ennek feltételei megértek, lehetőséget nyújtani arra is, hogy a konferencia idején végzett együttes munka a résztvevők között kialakuló nemzetközi tudományos együttműködés kezdete lehessen. ♦

A konferencia öt szekcióban öt napon át folytatta munkáját. Az egyes szekciók nem a szokásos kronológiai vagy műfaj szerinti felosztásban, hanem bizonyos problémakörök kiemelésével vizsgálták a tárgyalt korszak művészetét. Az első ülészak az új formák felbukkanását, kifejlődését és Európában való elterjedését tárgyalta, a második a közép-európai gótika és az itáliai reneszánsz stílus összetalálkozásának — elsősorban építészeti — kérdéseit, a harmadik a reneszánsz embereszményének kialakulását és annak előzményeit, a negyedik a műalkotások megrendelőjének és programjának szerepét a mű létrejöttében, végül az ötödik a különböző stílushagyományok hatását egyes művészek alkotásában.

A közép-európai országok kiemelkedő specialistái mellett részvételre kértünk fel kutatókat lényegében mindazokból az országokból, ahol az európai gótikus és reneszánsz művészettel kapcsolatos kutatás folyik. Meghívásaink elsősorban természetesen az ismertnevű idősebb kollégáknak szóltak, akiket munkásságuk alapján már jól ismertünk; őket azonban arra is megkértük levelezésünk alkalmával, hogy javasoljanak néhányat fiatal munkatársaik közül a konferencián való részvételre. Az így kialakult delegációk összetétele természetesen később változott aszerint, hogy közbejött akadályok miatt egyesek kényszerültek részvételüket lemondani, mások viszont, utólag értesülve a budapesti értekezletről, később, még a nyitás napján is, jelentkeztek a részvételre. Végeredményben 61 magyar résztvevőnk mellett 36 külföldi, köztük 12 NDK-beli, 8 csehszlovák, 4 lengyel, 4 nyugatnémet, 3 francia, 2 osztrák, 2 jugoszláv és 1 román tagja volt a gótikus és reneszánsz művészet problémáit vitató konferenciának. Soraikból különös sajnálattal nélkülöztük a szovjet és az olasz művészettörténészek küldöttségét; mindkét delegáció, amelyektől a bejelentett címek alapján igen érdekes előadásokat vártunk, az utolsó napokban, közbejött akadályok miatt kénytelen volt jövetelét lemondani.

Az ülések során — a megnyitó és zárószavakat, valamint a szakvezetéseket leszámítva — 32 előadás hangzott el, amelyek némelyikéhez a résztvevők rövid hozzászólásokat is fűztek. A megnyitó ülésen Vayer Lajos a Művészettörténeti Bizottság elnöke bevezető szavai után a Magyar Tudományos Akadémia részéről Mátrai László akadémikus, a második osztály titkára, a Művelődésügyi Minisztérium részéről Molnár János miniszterhelyettes, a Magyar Szocialista Munkáspárt részéről Gosztonyi János, a Központi Bizottság tudományos és Közoktatási osztályának vezetője köszöntötte a résztvevőket, majd ismét Vayer professzor emelkedett szólásra és az 1896. évi budapesti Művészettörténeti Kongresszusról való megemlékezés után a mostani konferencia jelentőségéről és tudománytörténeti helyéről beszélt.

Az első, „Formes nouvelles — Italie et Europe” című szekcióban három előadó a reneszánsz világi építészetének egy igen fontos részletkérdését, a villa típusának kialakulását vizsgálta. André Chastel, a párizsi Sorbonne professzora a formai fejlődést lehetővé tevő társadalmi igények hangsúlyozása mellett a gótikus, sőt a román stíluselemek hatását mutatta ki az itáliai, majd a franciaországi emlékek formálódásában s felvetette annak a lehetőségét is, hogy a francia „château” már véglegesen kialakult típusával később vissza is hatott saját formai előképére, az olasz villára. A müncheni Művészettörténeti Kutatóintézet professzora, Ludwig H. Heydenreich elsősorban az antik mintaképek hatását elemezte a fejlődésben, felvázolta a típusok földrajzi elterjedésének vonalát Itálián belül, majd innen kiindulva Európa különböző területei felé. Érdekes adalékként járult az elhangzottakhoz a varsói Művészettörténeti Kutatóintézet fiatal munkatársának, Zygmunt Wazbinskinek előadása, aki a korabeli humanista irodalom néhány fontos példáján keresztül a villa ideájának létrejöttét követte nyomon, a XIV—XV. század emberének megváltozott életfelfogásából vezetve le az épületek formai alakításának szempontjait.

Johannes Jahn, a lipcsei egyetem professzora a XV—XVI. századi itáliai festészet egy kompozíciós elvét tárgyalta; a számos példával illusztrált referátum ismét az új körülmények között megváltozott gondolkodásmód művészi következményeit példázta. A francia festészetben 1450 körül kialakult helyzetet elemezte előadásában a francia múzeumok Felügyelőségének vezetője, Michel Laclotte. Meghatározta és jellemezte azokat a művészi központokat (Firenze és Nápoly), ahonnan a francia festők a legfontosabb inspirációt nyerték és vizsgálta a módokat, ahogyan e hatások hazája fejlődésébe beleolvadtak.

Végül két előadás az újonnan kialakult formai-művészi ideál társadalmi és politikai hátterét törekedett egyes részleteiben megvilágítani. Székely György professzor a közös alapokat hangsúlyozta az itáliai és közép-európai fejlődésben, elemezve a humanista centrumok kialakulásának jelenségét, a városi fejlődés sajátosságait és a műpártolás fellendülését. A berlini Humboldt egyetem docense, Albrecht Dohmann viszont Itáliának a német és németalföldi művészettel való kapcsolatait tárgyalva a két terület közötti különbségeket hangsúlyozta ugyanazon a korszakon belül és a reneszánsz stílusnak az utóbbi helyeken való viszonylag kései megjelenésére keresett magyarázatot.

A „Gothique et Renaissance — Italie et Europe centrale” című második ülészak előadói a konferencia közelebbi témája, a közép-európai művészet alakulásának problémájához fűzték adalékaikat. Előadásaik nyomán szemléletesen bontakozott ki a gótikus hagyomány kései fejlődésének számos, a reneszánsz tér- és formafelfogással párhuzamba állítható jelensége. Vaclav Mencl és Eva Šamánková, a prágai Műemlékvédelmi Hivatal kutatóinak előadása arra hívta fel a figyelmet, hogy a Duna-medence egyes országaiban,

különösen Csehország területén már a XIV. század első felében egy lényegében későgótikus építészeti stílus bontakozott ki, amely saját módján valósította meg a reneszánsz építészet számos vívmányát, másrészt, hogy ez a fejlődés miként formálta jellegzetesen nemzeti karakterűvé a budai udvarból és Olaszországból jött mesterek keze nyomán a XVI. században meghonosodó reneszánsz formákat. Hasonlóan egyazon fejlődésvonal két szakaszát vizsgálta referátumában Edgar Lehmann, a berlini (NDK) Művészettörténeti Kutatóintézet vezetője és az intézet egy fiatal kutatója, Hans J. Krause. Lehmann professzor a hasonló tendenciákat hangsúlyozta Észak és Dél építészetének alakulásában a XV. század folyamán, igyekezett azonban kielemezni azokat a momentumokat is, amelyek az — elsősorban németországi — gótika épületformáinak az itáliai reneszánsztól való lényeges eltéréseit magyarázzák. Dr. Krause rövid áttekintése a délről beáramló új formakincs jelentkezését mutatta be Közép-Németországban.

A varsói Műegyetem két professzora, Adam Milobedzki és Stanislaw Wilinski egyrészt a későgótika és a reneszánsz együttes fejlődését vázolta 1430 és 1530 között, másrészt azt mutatta be, hogy miként hatott a humanista gondolkodás az építettő tevékenységre és az építészeti dekorációra Lengyelországban. Magyar részről Gerevich László, a Régészeti Kutatócsoport vezetője a közép-európai korareneszánsz legfontosabb centrumának, a budai várnak építési periodizációját és hatásának elterjedését ismertette, Entz Géza, a Műemléki Felügyelőség osztályvezetője pedig az 1500 körüli Magyarország különböző kulturális központjaiban folyó építkezéseket mutatta be s azok helyét vizsgálta a közép-európai fejlődésben. Végül két előadás egy-egy kisebb területi egység reneszánsz építészetének problematikáját vizsgálta: Virgil Vatasianu a kolozsvári egyetem professzora az egyébként az ortodox egyház művészetének hatása alatt álló Moldvában erdélyi és lengyelországi közvetítéssel jelentkező új stíluselemeket, a pozsonyi egyetem asszisztense, Karol Kahoun pedig Eperjesi János építői munkásságát a XVI. század elején Kelet-Szlovákiában.

A „L'idée humaine de la Renaissance” című szekció két előadója, Kardos és Váczy professzorok a korareneszánsz embereszményének irodalmi gyökereit keresték. Kardos Tibor a különböző jellegzetes típusok (uralkodó, hadvezér, művész) kialakulását kísérte figyelemmel s ezek jelentkezését mutatta ki a magyar és magyar vonatkozású forrásokban, Váczy Péter viszont az emberi munka, illetve alkotótevékenység humanista értékelésének változásaira hívta fel a figyelmet. A párizsi egyetem Művészettörténeti Intézetének kutatója, Róbert Klein következett ezután, aki a reneszánsz kor emberi szépségeszményének alakulását vizsgálta a különböző proporció-elméletek tükrében. A két utolsó előadás végül egyes konkrét történeti személyiségek művészi megjelenítésével foglalkozott. László Gyula professzor a győri Szt. László fejereklyetartóval kapcsolatban kifejtette, hogy az nem Zsigmond császár arc-

vonásait követi, mint korábban hitték, hanem, a középkor ideális típusalkotására jellemző módon, Krisztus-arc lehetett az előképe, közvetlen modellje pedig valószínűleg a Szent egykori nagyváradi szarkofágja volt. Vayer Lajos professzor Mátyás király ikonográfiájának egy érdekes részletproblémáját tárta fel, a különösen cseh, lengyel és osztrák ábrázolásokon felbukkanó szakállas Mátyás típusának történeti hátterét, amely az uralkodó politikai törekvései iránt érzett ellenszenvvel és alakjának a hun Attilával való humanista asszociálásával világítható meg.

A negyedik ülés amely a „Mecène, Programme, Fonction” címet viselte, Herbert von Einem bonni professzor referátumával indult, amelyben az előadó a XV. századi Firenze politikai és egyházpolitikai körülményeivel hozta összefüggésbe a Carmine templom Szent Péter ciklusának, Masolino és Masaccio művének programját. Balogh Jolán, a Szépművészeti Múzeum osztályvezetője referátumában kiemelte, hogy a reneszánsz Magyarországon nem volt csak a budai udvarra korlátozódó elszigetelt stílusjelenség, hanem hatása az egész országban elterjedt. Ismertette a megrendelőket, akik támogatásukkal a reneszánsz stílusú műalkotások létrejöttét elősegítették, valamint az 1460–1540 között keletkezett fontosabb alkotásokat. Radocsay Dénes, a Szépművészeti Múzeum osztályvezetője és Josef Krása a prágai Művészettörténeti Kutatóintézet munkatársa a miniatura művészet problémáit vizsgálták. Az előbbi előadás a mindeddig még alig tanulmányozott címereslevelek díszítésének fejlődésvonalát rajzolta meg a XIV–XV. században, az utóbbi a humanista eszmék hatását mutatta ki a XIV. század második felének csehországi miniatúraművészetében. A bécsi Művészettörténeti Kutatóintézet munkatársa, Eva Frodl-Kraft egy Miksa-császárral kapcsolatba hozható érdekes bécsűjhelyi üvegfestmény elemzését adta előadásában; a varsói Művészettörténeti Intézet kutatója, Barbara Wolff a XVI. század elejének lengyelországi famennyezeteiről beszélt, azoknak osztrák, német, magyar és olasz stíluskapcsolatait, valamint tematikai programját ismertetve, majd fiatal kollégánk, Végh János a lőcsei Szt. János oltár ábrázolásaiból kiindulva a nyugat-európai humanizmus eszméinek hatását mutatta ki a késő középkori Magyarország későgotikus művészetének ikonográfiájában.

Ötödik szelekciónk címe „L'oeuvre de l'artiste et ses aspects divers” volt. Előadói közül ketten Dalmácia művészeti közvetítő szerepét vizsgálták két mester működése kapcsán. A Split-i Múzeum igazgatója, Kruno Prijatelj Blaz Jurjev de Trogir életét és munkásságát elemezve az idáig alig ismert, s nagyrészt az ő kutatásai által felderített művészegyeniségben a XV. század eleje legjobb észak-itáliai hagyományaival kapcsolatban álló kitűnőfestőt mutatott be; Cvito Fisković, a jugoszláv Tudományos Akadémia tagja számos új adattal járult hozzá az Itália és Dalmácia mellett Magyarországon is dolgozó Ivan Duknovich tevékenységének pontosabb megismeréséhez. Az ülésszak s egyben a konferencia utolsó előadását Karol Vaculik, a pozsonyi Nemzeti Galéria

igazgatója tartotta. Szlovákia területének XVI. századi festészetét vizsgálta meg s számos érdekes új adalékkal járult hozzá MS mester művészete eredetének és tovább sugárzásának kérdéséhez. A konferenciát a záróközlemény felolvasása után Chastel és Vayer professzorok búcsúszavai rekesztették be.

A konferencia programjához, mint azt már említettük, hozzá tartozott hazai műkincseink bemutatása is. Május 5-én a résztvevők együttesen jelentek meg a Szépművészeti Múzeum olasz reneszánsz rajzokból rendezett kiállításán, amelyen a kiállítást rendező Fenyő Iván osztályvezető vezette végig őket. 6-án egésznapos kirándulás keretében Esztergom és Visegrád a korszakkal kapcsolatos emlékeit tekintették meg vendégeink, a Keresztény Múzeumban Mojzer Miklós muzeológus, a Székesegyházban és kincstárában Genthon István a Szépművészeti Múzeum osztályvezetője, az ásatásoknál pedig Nagy Zoltán múzeum-igazgató és Prokopp Mária muzeológus vezetésével, míg a Visegrádon folyt ásatásokat Dercsényi Dezső minisztériumi osztályvezető és Héjj Miklós muzeológus kalauzolása mellett nézték meg. 7-én délután végül a budai várban folyó ásatási és helyreállítási munkákat, valamint a Vármúzeum anyagát látogatták meg a résztvevők Entz Géza vezetésével.

Ugyancsak a konferencia programjához tartozott az egyes országok delegációinak vezetői, valamint a MTA Művészettörténeti Bizottsága középkor és reneszánsz művészettel foglalkozó specialistáinak részvételével május 7-én tartott munkaértekezlet is, amelynek során a záróközlemény fogalmazványa és egy, a nemzetközi tudományos együttműködés elősegítését célzó javaslat került megvitatásra. Az utóbbi javaslat — egyelőre meghatározott szűkebb területeket tekintetbe véve — azt vetette fel, hogy a résztvevő országok nemzeti művészettörténeti bizottságai jelöljenek ki egy intézményt, amely néhány más ország kijelölt intézményével rendszeres és közvetlen tudományos csere kapcsolatot épít ki. Ez a kapcsolat a fényképek és levéltári adatok cserélésétől, a disszertáció-témák és egyes fontosabb problémákkal kapcsolatos rendszeres kutatásról adott tájékoztatáson keresztül a kutatók cseréjéig és a közvetlen tudományos együttműködésig terjedhetne. Az értekezlet a javaslatot érdekesnek találta és javasolta, hogy az ilyen együttműködések módszertani normáinak kidolgozására a Comité Interational d'Histoire de l'Art hívjon össze értekezletet.

A budapesti konferencia záróközleménye, amely röviden összefoglalta az elhangzott előadások legfontosabb eredményeit, kitért erre a javaslatra is és rögzítette a résztvevők óhaját a művészettörténeti kutatásban megvalósítandó nemzetközi együttműködésre vonatkozóan. A záróközlemény teljes francianyelvű szövegét az *Acta Historiae Artium*ban tesszük közzé. Most, néhány héttel e nemzetközi művészettörténész találkozó befejezése után már megállapíthatjuk, hogy a konferencia eredményes munkát végzett. Számos új és fontos részletproblémát ismertünk meg külföldi kollégáink előadásaiból, személyes ismeretséget köthettünk szakmánk néhány kiváló külföldi reprezen-

tánsával és a tudományos együttműködés lehetőségét is, ma már tisztábban látjuk, mint eddig bármikor. Vendégeinknek az utóbbi hetekben érkezett levelei pedig arról győzték meg, hogy itt-tartózkodásuk ideje alatt nemcsak országunk természeti szépségei, műkincsei, meg az itt folyó élet jelentett számukra maradandó élményt, hanem tudományos kutatásaink eredményeit is figyelemreméltónak tartják.

A konferencia sikeréhez nem kis mértékben hozzájárult az a tájékoztató és tudományos anyag, amelyet a résztvevőknek átnyújtottunk. Ezek között elsősorban talán az 1300–1500 közötti évek művészetének magyar irodalmát felölelő annotált bibliográfiát lehet említeni, amely az Eötvös Lőránd Tudományegyetem Művészettörténeti Intézetében készült és mintegy 600 oldalon, francia nyelven nyújt tájékoztatást mindazoknak, akik a korszakot érintő hazai művészettörténeti kutatások iránt érdeklődnek. Az előadások rövid kivonatait tartalmazó füzetet ugyancsak minden résztvevő kézhez kapta, valamint egy példányt a *Művészet* című folyóirat francia nyelvű rezümékkel ellátott különszámából, amelynek cikkei a korszak legjelentősebb magyar műalkotásait mutatták be. A Kiadói Főigazgatóság és az országos művészeti múzeumok segítségével végül értékes könyvajándékokat és kiállítási katalógusokat is adhattunk a résztvevőknek. Ez a magyar művészetről és a múzeumaink kincseiről való általános tájékoztatás igen szerencsés módjának bizonyult. E helyen is ki kell fejeznünk köszönetünket mindazoknak a szerveknek, a Magyar UNESCO-Bizottságnak, a Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapjának, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnak, a Régészeti Művészettörténeti és Éremtani Társulatnak, a Művelődésügyi Minisztérium Muzeumi Osztályának az Esztergomi Városi Tanácsnak, és az Esztergomi Érseki Helynökségnek, melyek konferenciánk ügyét hathatósan elősegítették.

A konferencia előkészítő bizottságának vezetője Vayer Lajos professzor volt, a bizottság tagjai Rózsa György, a Magyar Nemzeti Múzeum osztályvezetője, Molnár László tudományos kutató, és Tóth Melinda művészettörténész. A szervező titkári teendőket e sorok írója látta el.

KRÓNIKA

1964. május 15—1965. május 15.

Személyi hírek

A Magyar Tudományos Akadémia 1965. évi közgyűlése az Akadémia levelező tagjává választotta

Bognár Józsefet, a közgazdasági tudományok doktorát;

Elekes Lajost, a történelemtudományok doktorát;

Háy Lászlót, a közgazdasági tudományok doktorát;

Kovács Istvánt, az állam- és jogtudományok doktorát;

Pécsi Mártont, a földrajzi tudományok doktorát.

Osztály- és Osztályvezetőségi ülések

Az Osztályvezetőség 1964. május 14-én ülést tartott. Napirendjén a Történettudományi Intézet, a Régészeti Kutató Csoport, valamint a 70. sz. kutatási főfeladat koordinációs bizottsága 1963. évi kutatási beszámolójának megvitatása szerepelt.

Az Osztály 1964. június 2-i ülésén az alábbi összetételű új Osztályvezetőséget választotta meg: osztálytitkár: Mátrai László akadémikus, osztályvezetőségi tagok: Ember Győző akadémikus, Eörsi Gyula MTA lev. tag, Friss István akadémikus, Pach Zsigmond Pál lev. tag. Az Osztályvezetőség tagjai, mint elnökségi tagok: Molnár Erik akadémikus és Szabó Imre akadémikus. Tanácskozási jogú tagok: Gerevich László, Háy László, Nagy Sándor és Szigeti József.

Az Osztályvezetőség 1964. június 2-i ülésén megvitatta és elfogadta a Szociológiai Kutató Csoport, a Filozófiai Intézet 1963. évi munkájáról, valamint a 73. és a 72. sz.

kutatási főfeladat 1963. évi kutatási tervének teljesítéséről szóló beszámoló jelentést.

Véleményt nyilvánított néhány egyetemi kinevezés ügyében és elfogadta a Művészettörténeti Bizottság és a Nemzetközi Művészettörténeti Bizottság kapcsolatának rendezésére vonatkozó javaslatot.

1964. június 16-i ülésén az Osztályvezetőség meghallgatta és elfogadta a 66. sz. főfeladat keretében 1963-ban végzett kutatásokról és az Állam- és Jogtudományi Intézet 1963. évi munkájáról szóló beszámoló jelentést, majd állást foglalt az 1965. évi tudományos tanácskozásokról szóló javaslattal kapcsolatban.

Az Osztály 1964. szeptember 10-én ülést tartott. Kialakította éves munkatervét, elfogadta a közgyűlés által kiemelt főfeladatok keretébe tartozó kutatások tervezésére, irányítására és ellenőrzésére vonatkozó módszertani javaslatot, majd foglalkozott a pedagógiai kutatóbázis megteremtésének kérdésével.

Az Osztályvezetőség 1964. szeptember 10-i ülésén elfogadta az 1965. évi kiküldetési keretek felhasználására vonatkozó javaslatot.

Az Osztályvezetőség következő ülését 1964. október 1-én tartotta. Elfogadta a tudományos tanácskozások 3 éves tervét, meghallgatta az intézetekben folyó ideológiai továbbképzésről szóló tájékoztatót, állást foglalt a Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat felügyeletének ellátásával kapcsolatban. Kialakította javaslatát

az 1965. évi akadémiai nagygyűlés osztály-programjára, és javaslatot tett az 1964. évi elnöki jutalmakra. Az Osztály 1964. november 5-i ülésén javaslatot tett az 1965. évi Állami Díjra és új tiszteleti tagok megválasztására, majd elfogadta az elnökségi és osztályvezetőségi határozatokról szóló tájékoztatót.

*

Az Osztályvezetőség 1964. november 5-i ülésén megvitatta és elfogadta a Történettudományi Intézet, a Szociológiai Kutató Csoport és a Filozófiai Intézet 1965. évi kutatási tervét. Állást foglalt az intézetek távlati elhelyezésében.

*

Az Osztály 1964. december 3-i ülésén megvitatta és elfogadta az Osztály 1965. évi könyvkiadási tervét.

*

Az Osztályvezetőség 1964. december 3-án ülést tartott. Megtárgyalta és jóváhagyta az Állam- és Jogtudományi Intézet, és az Afro-Ázsiai Kutató Csoport 1965. évi kutatási tervét. Kialakította az Osztályhoz tartozó bizottságok személyi összetételére vonatkozó javaslatát, foglalkozott az intézetekben elért kutatási eredmények gyakorlati felhasználásának felmérésével, jóváhagyta a támogatott kutatások 1965. évi tervét.

*

1965. január 21-i ülésén az Osztályvezetőség elfogadta az Afro-Ázsiai Kutató Csoport 1965. évi kutatási tervét, jóváhagyta az intézetek minősítési munkájáról szóló jelentést, meghallgatta az 1965. évi létszám- és költségvetési keretek felosztásáról szóló tájékoztatót, meghatározta az 1965. évi külön-meghívási keret felhasználását. Kialakította az 1965. évi nagygyűlés előkészítésével kapcsolatos munkaprogramját, elfogadta az Állam- és Jogtudományi Intézetnek a Magyar Politikai Tudományos Társaság létrehozására vonatkozó javaslatát.

*

Az Osztály 1965. január 28-i ülésén megtárgyalta és jóváhagyta az Osztály 5 éves könyvkiadási tervét. Elfogadta az akadémiai egyezményekben levő közös kutatási témák helyzetéről szóló jelentést. Javaslatot tett új levelező tagok választására. Jóváhagyta az 1965. évi felolvasó ülések tervét.

*

Az Osztályvezetőség 1965. március 4-én ülést tartott. Megtárgyalta és jóváhagyta a Filozófiai Intézet és a Régészeti Kutató Csoport 1964. évi munkájáról szóló beszámolót, és a Közgazdaságtudományi Intézet és Afro-Ázsiai Kutató Csoport minősítési munkájáról szóló jelentést, foglalkozott az 1965. évi devizakeret elosztásával, elfogadta a kiemelt kutatási területek tervezési munkájáról szóló tájékoztatót, állást foglalt folyóiratokkal kapcsolatos ügyekben, kiegészítette a Dunántúli Tudományos Intézet tudományos tanácsát, az Állam- és Jogtudományi Bizottságot. Tudomásul vette a núbiai régészeti expedíció munkájáról szóló tájékoztatót.

*

1965. március 18-i ülésén az Osztályvezetőség megvitatta és elfogadta a Földrajztudományi Kutatócsoport, a Dunántúli Tudományos Intézet és a Szociológiai Kutató Csoport 1964. évi munkájáról szóló jelentést. Jóváhagyta az Osztályvezetőség nagygyűlési beszámolójának tervezetét, állást foglalt az Osztály kettéosztására vonatkozó előterjesztéssel kapcsolatban, és kialakította az Osztály nagygyűlési programjának részletes tervét.

*

Az Osztály 1965. március 25-én kibővített osztaggyűlést tartott. Az osztaggyűlés napirendjén az Osztályvezetőség beszámolója, ill. annak megvitatása szerepelt. Az Osztálygyűlés jóváhagyta az Osztály kettéosztására vonatkozó előterjesztést, a könyvkiadási kerettervet kiegészítette új művekkel és kialakította az 1966. évi könyvkiadási tervet.

*

Székfoglaló előadás

Mátrai László akadémikus 1964. június 12-én tartotta az MTA Felolvasó üléstermében „Haladás és hanyatlás problémái a kultúrhistóriában” c. akadémiai székfoglaló előadását.

Felolvasó ülések

Welner Andor, az állam- és jogtudományok doktora 1964. november 18-án az MTA Felolvasó üléstermében „Az állami gazdálkodó szervezetek struktúrája” címen felolvasó ülést tartott.

Andics Erzsébet akadémikus 1964. december 7-én tartotta felolvasó ülést az MTA

Felolvasó üléstermében „Ismeretlen adalékok a világsi fegyverletétel kérdéséhez” címmel.

Emléklés

A Pedagógiai Bizottság a Pedagógusok Szakszervezetével, a Művelődésügyi Minisztériummal és a Magyar Szovjet Baráti Társasággal közösen 1964. május 22—23-án Budapesten az Építők Rózsa Ferenc Kultúrotthonában emlékülést rendezett *A. Sz. Makarenko* halálának 25. évfordulója alkalmából.

A Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya 1964. június 22-én az MTA Felolvasó üléstermében Szalay László halálának 100. évfordulója alkalmából tudományos emlékülést rendezett, amelyen Nizslovszky Endre akadémikus „Szalay László kodifikációs kapcsolatai és a sioni epizód”, Pamlényi Ervin a Történettudományi Intézet osztályvezetője „Szalay László: Magyarország története” címmel tartott előadást.

Akadémiai jutalmak

Az Akadémia Elnöksége a tudományos kutatás terén kifejtett tevékenység jutalmazása és elismeréseként 1965-ben a II. Osztályhoz tartozó tudományágak területén akadémiai jutalomban részesítette:

Berend T. Ivánt, a történelemtudomány doktorát, a Közgazdaságtudományi Egyetem dékánját, *Hanák Pétert*, a történelemtudomány kandidátusát, a Történettudományi Intézet osztályvezetőjét, *Lackó Miklóst*, a történelemtudomány kandidátusát, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársát, *Ránki Györgyöt*, a történelemtudomány doktorát, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettesét, *Siklós Andrást*, a történelemtudomány kandidátusát, az ELTE docensét, *Szabad Györgyöt*, a történelemtudomány kandidátusát, az ELTE docensét, *Székelly Györgyöt*, a történelemtudomány kandidátusát, az ELTE egyetemi tanárát, *Varga Jánost*, a történelemtudomány kandidátusát, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársát, *R. Várkonyi Ágnes*t, a történelemtudomány kandidátusát, a Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársát, *Vörös Antalt*, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársát, *Pamlényi Ervint*, a Történettudományi Intézet osztályvezetőjét: „Magyarország Története” I.—II. kötet megírásáért és szerkesztéséért (I. fokozat).

Csendes Bélát, a közgazdasági tudományok kandidátusát, a Közgazdaságtudományi Intézet csoportvezetőjét és

Vági Ferencet, a közgazdasági tudományok kandidátusát, a Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető docensét: „A jövedelmezőség és termelés a szövetkezeti gazdaságokban” c. könyvükért (II. fokozat);

Király Tibort, az állam- és jogtudományok kandidátusát, az ELTE Jogi Kar dékánját: „A védelem és a védő a büntető ügyekben” c. munkájáért (III. fokozat);

Szamel Lajost, az állam- és jogtudományok doktorát, egyetemi tanárt „Az államigazgatás vezetésének alapproblémái” c. könyvéért (III. fokozat);

Vértés Lászlót, a föld- és ásványtani tudományok kandidátusát, Tata. „Egy középpaleolitikus település” c. munkájáért (III. fokozat).

Intézeteink életéből

Az Állam- és Jogtudományi Intézet osztályvezetői értekezlete 1964. május 26-án megtárgyalta a VII. Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszus előkészítését.

Az Állam- és Jogtudományi Intézet június 2-i osztályvezetői értekezlete az állampolgári jogokról készülő kötet, valamint a Nemzetközi Uppsalai Kongresszus (1965) előkészítésével foglalkozott.

A Szociológiai Kutató Csoport tudományos tanácsa május 28-án ülést tartott és megvitatta a kutatócsoport 1963. évi beszámoló jelentését és 1965. évi könyvkiadási tervét,

Az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos tanács ülésén, június 13-án megvitatták az Intézet külső munkatársi hálózatának kiépítéséről, a jogi karok és az Intézet kapcsolatáról szóló előterjesztést, és határozatot hoztak az Állam és Jogtudomány c. folyóirat 1964. évi tervéről.

Az Állam- és Jogtudományi Intézet június 30-i osztályvezetői értekezlete foglalkozott az Intézet kismonográfia sorozata megindításával.

A Közgazdaságtudományi Intézet szeptember 14-i osztályvezetői értekezlete az intézeti munkacsoportok beszámolóit vitatta meg.

Az Állam- és Jogtudományi Intézet szeptember 15-i osztályvezetői értekezlete kialakította az intézet félévi munkatervét és határozatot hozott a polgári jogi konferencia szervezési kérdéseiben.

Az Állam- és Jogtudományi Intézet szeptember 22-i osztályvezetői értekezlete elfogadta az intézeti munkarend új szabályzatát.

A Történettudományi Intézet tudományos tanácsa október 2-i ülésén megvitatta és elfogadta az Intézet 1965. évi kutatási tervét.

A *Filozófiai Intézet* október 2-i intézeti értekezletén megvitatta az 1965. évi kutatási tervet.

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* október 6-i osztályvezetői értekezletén a polgári jogi konferencia szervezésének és a strassburgi összehasonlító jogi konferenciára kiküldendő anyag előkészítésének kérdései szerepeltek.

A *Földrajztudományi Kutatócsoport* osztályvezetői értekezlete október 16-án megvitatta és elfogadta a kutatócsoport 1965. évi kutatási tervét.

A *Történettudományi Intézet* október 19-i osztályvezetői értekezlete a történettudományi értekezéssorozat helyzetével és problémáival foglalkozott.

A *Földrajztudományi Kutatócsoport* tudományos tanácsa október 29-i ülésén megvitatta és elfogadta a kutatócsoport 1965. évi kutatási tervét.

A *Közgazdaságtudományi Intézet* november 12-i osztályvezetői értekezlete, az intézeti munkacsoportok problémáival foglalkozott.

A *Földrajztudományi Kutatócsoport* osztályvezetői értekezletén november 23-án napirenden az intézeti minősítések kérdései szerepeltek.

A *Régészeti Kutató Csoport* elméleti és módszertani munkaközössége december 8-i ülésén előadással egybekötött vitát tartott a régészettudomány elvi és módszertani kérdéseiről.

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* osztályvezetői értekezletén, december 22-én az intézeti minősítések, a jogismeretre vonatkozó felmérés soronkövetkező feladatai és a Centre François de Droit Comparé kiadásában a magyar jogrendszerrel szóló kötet előkészítő munkálatai szerepeltek.

A *Történettudományi Intézet* tudományos tanácsa 1965. február 15-én ülést tartott és elfogadta az Intézet 1964. évi munkájáról szóló beszámoló jelentést.

A *Földrajztudományi Kutató Csoport* Tudományos Tanácsa február 18-i ülésén megvitatta és jóváhagyta a Kutató Csoport 1964. évi beszámoló jelentéseit és a Földrajzi Értesítő 1965. II. számának tervét.

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* március 9-i osztályvezetői értekezlete megvitatta a nemzetközi polgári jogi konferencia előkészítő munkálatairól szóló jelentést.

A *Történettudományi Intézet* osztályvezetői értekezlete március 12-én a „Világtörténet” c. intézeti folyóirat helyzetével foglalkozott.

A *Szociológiai Kutató Csoport* március 18-án intézeti vitát rendezett, amelynek során Szalai Sándor MTA lev. tag beszámolt amerikai tanulmányútjáról és az amerikai szociológiai kutatásokról.

A *Történettudományi Intézet* április 9-i osztályvezetői értekezlete megvitatta és elfo-

gadta a magyar–szovjet történész kapcsolatok elmélyítéséről szóló javaslatot.

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* május 11-i osztályvezetői értekezletén a luxemburgi jogi egyetemen való magyar részvétel és a jogösszehasonlító osztály kiadványának kérdéseivel foglalkozott.

A *Dunántúli Tudományos Intézet* tudományos tanácsa 1965. február 11-én megvitatta és elfogadta az Intézet 1964. évi beszámoló jelentését.

A bizottságok munkájáról

A *Filozófiai Bizottság* 1964. június 9-i ülésén meghallgatta a 72. sz. kutatási főfeladat témacsoportfőelőseinek beszámolóját, kidolgozta a témacsoportfőelölösök beszámolóit alapján a filozófiai kutatás tervét és megvitatta az 1965. évi akadémiai könyvkiadás függő kérdéseit.

1964. október 16-án megtárgyalta és jóváhagyta a Bizottság a Filozófiai Intézet 1965. évi kutatási tervét, a komplex kutatási terv helyzetéről szóló jelentést. A Bizottság ezután néhány külföldi kiküldetés és konferencián való részvétel tapasztalataival foglalkozott.

A Filozófiai Bizottság 1965. február 15-i ülésén megvitatta a Filozófiai Intézet 1964. évi munkájáról, továbbá a 72. sz. Koordinációs Bizottság 1964. évi tevékenységéről szóló beszámoló jelentést és kialakította a 1965. évi munkatervét.

A Filozófiai Bizottság 1965. április 27-én értékelte a 72. sz. kutatási főfeladat keretében, valamint a főfeladaton kívül végzett filozófiai kutatások eredményeit, megvitatta a József Attila Tudományegyetem filozófiai tanszékének és a Budapesti Műszaki Egyetem filozófiai tanszékének 1964. évi kutatási munkáját, majd foglalkozott a Filozófiai Intézet távlati fejlesztési tervével és elfogadta a *Studia Philosophica* szerkesztő bizottságának munkájáról szóló jelentést.

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* 1964. május 30-i ülésén meghallgatta a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia 1966. évi kongresszusán való részvétel előkészületeit, jóváhagyta az Állam- és Jogtudományi Koordinációs Bizottság 1963. évi munkájáról, valamint a Strassburgi Nemzetközi Összehasonlító Jogi Karral való kapcsolat alakulásáról szóló jelentést. Állást foglalt a támogatott egyetemi tanszékek 1963. évi kutató munkájával kapcsolatban.

A Bizottság következő ülését 1965. február 6-án tartotta. Kialakította a 1965–66. évi munkatervét, meghallgatta az Állam- és Jogtudományi Intézet 1964. évi kutatási tevékenységéről, valamint az Akadémia által támogatott jogi tanszékek 1964. évi kutatási eredményeiről szóló beszámolóját. Ezután

állást foglalt az 1966. évi uppsalai nemzetközi összehasonlító jogi kongresszusra készülő tanulmánykötet tartalmát illetően és elfogadta az 1964. évi Szegedi Nemzetközi Alkotmányjogi Konferenciáról szóló tájékoztatót.

1965. március 19-én az Állam és Jogtudományi Bizottság jóváhagyta az egyetemi kutatóhelyek beszámolóit az 1966. évi akadémiai könyvkiadási tervet, a munkajog tudományára vonatkozó vizsgálat előkészítéséről szóló tájékoztatót, megvitatta az Állam- és jogtudomány idegennyelvű publikációinak helyzetét és bizottsági vitára javasolta Sárándi Imre A termelési és felvásárlási szerződések egyes kérdései c. munkáját.

A *Közgazdaságtudományi Bizottság* 1965. február 9-én ülést tartott. Megtárgyalta és elfogadta a közgazdaságtudományi kutatás koncentrációja és koordinálása tárgyában kiküldött munkabizottság jelentését, a Közgazdaságtudományi Intézet, és az Afro-Ázsiai Kutató Csoport 1964. évi beszámoló jelentését, majd munkabizottságot küldött ki a Közgazdasági Szemle szervezeti helyzetének megvizsgálására.

A *Történettudományi Bizottság* 1964. július 6-án ülést tartott és értékelte a május 4–9 között Budapesten megrendezett „Az Osztrák–Magyar Monarchia története 1900–1914.” c. tudományos konferenciát és meghallgatta az 1965. évi bécsi történezművilágkongresszusra készülő tanulmánykötet előkészítő munkálatairól szóló jelentést.

A Bizottság következő ülésén, 1964. szeptember 21-én az 1965. évi akadémiai könyvkiadási terv kérdéseivel foglalkozott, majd határozatot hozott az 1965. évi bécsi történezművilágkongresszusra kiutazó magyar történelem delegáció személyi összetételére vonatkozóan.

A Bizottság 1964. október 12-i ülésén megtárgyalta és elfogadta a történettudomány 1965. évi akadémiai könyvkiadási tervét és megvitatta a 70. sz. kutatási főfeladat 1965. évi kutatási tervét.

A Bizottság az 1964. évi akadémiai közgyűlés határozata nyomán 1965. január 25-i ülésén újjáalakult és kidolgozta első félévi munkatervét, majd megvitatta a bécsi Történezművilágkongresszuson résztvevő magyar delegáció előkészületeiről szóló jelentését, állást foglalt az 1966. évi olasz–magyar történelem találkozóval kapcsolatban, majd elfogadta az elmúlt év decemberében Magyarországon járt jugoszláv történezművilágkongresszus delegáció tárgyalásairól szóló jelentést.

A Bizottság következő ülését 1965. március 15-én tartotta. Meghallgatta és tudomásul vette az akadémiai támogatási keretek 1964. évi felhasználásáról és az 1965. évi elosztásáról szóló tájékoztatót, majd foglalkozott az 1964. évi akadémiai folyóirat és könyvkiadás mérlegével.

A Bizottság 1965. április 8-i ülésén megvitatta és elfogadta az akadémiai könyvkiadási kerettervet és az 1966. évi tervet.

A *Művészettörténeti Bizottság* 1964. november 3-i ülésén meghallgatta a XXI. Nemzetközi (bonni) Művészettörténeti Kongresszus munkájáról szóló tájékoztatót, majd megvitatta és elfogadta az Akadémia által támogatott kutatóhelyek 1965. évi kutatási tervét.

A Bizottság következő ülését 1965. február 16-án tartotta, és meghallgatta a bizottság 1964. évi működéséről szóló jelentését, kialakította félévi munkatervét. A Bizottság ezután az akadémiai könyvkiadás kerettervével foglalkozott és az 1964. évi akadémiai könyvkiadási terv teljesítéséről szóló jelentést vitatta meg.

A Bizottság 1965. április 27-i ülésén meghallgatta és elfogadta az 1965. május 4–9 között, Budapesten, a késő gótika és reneszánsz tárgyköréből rendezendő konferencia előkészületeiről szóló jelentést, majd elfogadta az 1965. évi akadémiai könyvkiadási tervet.

A *Régészeti Bizottság* 1964. június 8-án ülést tartott, és a magyarországi avar kori temetők publikálásának elvi kérdésével foglalkozott.

A Régészeti Bizottság ásatási bizottságának 1964. június 26-i ülésén az 1965. évi ásatási engedélykérelmek elbírálása szerepelt.

A Régészeti Bizottság 1964. október 9-én megvitatta a Régészeti Kutató Csoport 1965. évi kutatási tervét.

1964. november 18-i ülésén a Bizottság meghallgatta a Dunai Vízierőmű és a Tiszai Vízlépcső területén folyó régészeti kutatásokról szóló beszámolót, és megtárgyalta az akadémiai céltámogatásban részesülő témák 1965. évi tervét.

1965. február 12-én a Régészeti Kutató Csoport 1964. évi munkájáról, valamint az Ásatási Bizottság 1964. évi munkájáról szóló jelentést vitatta meg a Régészeti Bizottság, majd elfogadta az 1966–1970. évi régészeti távlati könyvkiadási tervet.

A Régészeti Bizottság Ásatási Bizottságának 1965. március 2-i ülésén beszámoló hangzott el a kishánai várásatásokról, valamint tájékoztató ásatások nyomán előkerült régészeti anyag muzeológiai feldolgozásának állásáról.

1965. március 10-én a Régészeti Bizottság szakmai megbeszélést rendezett az aquinumi polgári város állagmegóvási és helyreállítási terv dokumentációjáról, majd megvitatta az 1966. évi könyvkiadási tervet.

A *Pedagógiai Bizottság* 1964. május 18-án ülést tartott. Első napirendi pontként megvitatta a „Tanulmányok a neveléstudományok köréből 1962.” c. akadémiai kiadványt, majd jóváhagyta az 1965. évi jubileumi tanulmánykötet tervét.

A Bizottság 1964. október 24-i ülésén meghallgatta az MSZMP ideológiai konferenciájáról szóló tájékoztatót.

1964. december 16-án a Bizottság „Az általános pedagógia és a szakmetodikák összefüggései, különös tekintettel a tanárképzésre” c. anyagot vitatta meg.

A Bizottság 1965. február 22-én újjáalakult, majd meghallgatta az 1964. évi munkáról szóló beszámolót, és megvitatta a Bizottsághoz tartozó albizottságok 1964. évi munkájáról szóló jelentést. Kialakította az 1965. évi munkatervét, javaslatot tett az akadémiai kiadványkiadási keret terv kiegészítésére. A Bizottság végül meghallgatta az Országos Pedagógiai Könyvtár igazgatójának beszámolóját az 1964. évi akadémiai támogatás felhasználásáról.

A Bizottság 1965. április 5-én megemlékezett hazánk felszabadulásának 20. évfordulójáról, majd meghallgatta a franciaországi neveléstudományi kutatás módszeréről szóló tájékoztatót és megvitatta a szegedi nyári egyetem 1965. évi programját.

A *Neveléstörténeti Albizottság* 1964. június 8-i ülésén megvitatta „A francia felvilágosodás pedagógiája; Helvetius és Diderot c. kéziratot, majd elfogadta a Neveléstörténeti Füzet sorozatról szóló tájékoztatót.

Az Albizottság következő ülésén, 1964. október 19-én foglalkozott a hazai neveléstörténeti sajtó értékelésével, majd kialakította a következő ülések programjait.

1964. december 14-én az Albizottság megemlékezett a reformkor néhány kiemelkedő pedagógusáról.

Az Albizottság 1965. január 18-án foglalkozott az NDK-ban tanuló magyar pedagógiai aspiránsok neveléstörténeti képzésével, majd meghallgatta a nemzetközi munkásmozgalom pedagógiai problémáival foglalkozó potsdami konferenciáról szóló tájékoztatót.

Az Albizottság 1965. február 15-én megvitatta Földes Éva „A hazai neveléstörténeti kutatás 20 éve” c. kéziratát, majd Mátrai László akadémikus osztálytitkár köszöntötte 70. születésnapja alkalmából Jausz Bélát, a Neveléstörténeti Albizottság elnökét.

Az Albizottság 1965. március 22-i ülésén folytatta Földes Éva „A hazai neveléstörténeti kutatás 20 éve” c. kéziratának vitáját.

A *Nevelélméleti Albizottság* 1964. szeptember 15-én megvitatta az „Erkölcsei nevelői hatás érvényesülésének feltételei a 10–14 éves tanulók közösségi tevékenységében” c. tanulmányt.

Az Albizottság 1964. november 2-án tartott ülésén került sor „A nevelélmélet rendszertani problémái” c. vitaanyag megtárgyalására.

Az Albizottság 1964. december 8-i ülésén a pedagógiai sajtóban publikált nevelélméleti kérdésekkel foglalkozott.

Az Albizottság 1965. március 23-án a nevelési terv alkalmazásának néhány metodikai problémáját vitatta meg.

A *Didaktikai-Metodikai Albizottság* 1964. május 25-én ülést tartott. Napirendjén a módszertani folyóiratok szerkesztési elveinek, tartalmának, szerepének megvitatása és értékelése szerepelt.

Az Albizottság következő ülésén, 1964. november 2-án a programozott oktatás elméletének és gyakorlatának időszerű kérdéseivel foglalkozott.

1964. december 14-én került sor az Albizottság következő ülésén „Az oktatás korszerűsítésére irányuló törekvések a szovjet didaktikában” c. referátum megvitatására.

Az Albizottság az Országos Pedagógiai Intézet alsó tagozati tanszékével közösen 1964. december 22-én országos ankétot rendezett a környezetismeret tanításának tartalmi és módszertani problémáiról.

Az Albizottság 1965. április 26-i ülésén értékelte az elmúlt évi munka tapasztalatait és kialakította 1965. évi munkatervét.

A *Földrajzi Bizottság* 1965. január 22-én az ÁFTH mellett működő helynév bizottság előterjesztésével foglalkozott Magyarország helynevei ügyében. Meghallgatta Magyarország Nemzeti Atlasza és Délkelet Magyarország Regionális Atlasza munkálatairól szóló jelentést, és megalakította a Térképészeti Albizottságot.

A Bizottság 1965. április 14-i ülésén a földrajztudomány káderhelyzetével foglalkozó bizottsági ülés előkészítésével foglalkozott.

A *Szociológiai Bizottság* 1965. február 4-i ülésén megvitatta és elfogadta a Szociológiai Kutató Csoport 1964. évi kutatási eredményeiről szóló jelentést, a szociológiai oktatás tervét, valamint a szociológiai publikációk létrehozására kialakított előzetes terveket.

A *Szociológiai Kutató Csoport* tudományos tanácsa május 28-án ülést tartott és megvitatta a kutatócsoport 1963. évi beszámoló jelentését és 1965. évi kiadványi tervét.

A *Szocialista tudat kialakítására és kifejlesztésére irányuló kutatások komplex bizottsága* 1965. február 15-én tartotta első ülését, amelyen kialakította a bizottság évi munkatervét és a kutatások koordinálásának alapelveit.

Társulati rendezvények

Magyar Közgazdasági Társaság

1964. május 26–27-én „A vállalatok vezetésének egyes időszerű kérdéseiről az iparban” címmel rendezte meg a III. Közgazdász Vándorgyűlést.

1965. február 15-én a Társaság megemlékezést tartott V. F. Nyemcsinov szovjet akadémikus elhunytá alkalmából.

Magyar Történelmi Társulat

1964. május 25—27-én rendezte soronkövetkező országos vándorgyűlését Szolnokon. A vándorgyűlés napirendjén az I. és II. világháború kutatásának problémái, valamint a két világháború iskolai és iskolán kívüli oktatásának néhány módszertani kérdése szerepelt.

A Társulat az Országos Pedagógiai Intézettel és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal közösen 1964. július 1—14 között rendezte meg a történelemtanárok nyári egyetemét Debrecenben.

A Társulat Nyugat-Dunántúli Csoportja és Vas-megye Tanácsa 1964. november 4—5-én várostörténeti konferenciát tartott Szombathelyen.

1964. december 3-án a Kulturális Kapcsolatok Intézetében a Társulat szervezésében Elekes Lajos „Podjebrád György béke-tervezete” címmel tartott előadást.

A Társulat elnöksége december 18-i ülésén értékelte a Társulat elmúlt évi tevékenységét és kialakította 1965. évi munkatervét.

A Társulat, az Országos Pedagógiai Intézet és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1965. április 13—14-én országos történeti vándorgyűlést rendezett Budapesten, amelyen a magyar munkásmozgalom kutatásának újabb eredményei és a népi demokratikus korszak általános és középiskolai tanításának kérdései szerepeltek. A résztvevők ezen kívül megtekintették a legújabb kori történeti Múzeumot.

Magyar Földrajzi Társaság

1964. szeptember 18—19-én tartotta a Társaság Nyírségi tudományos ülésszakát, majd ezt követően szeptember 19—21 között XVIII. vándorgyűlését.

1964. szeptember 30-tól október 8-ig a Társaság Térképészeti szakosztálya Budapesten térképkiállítást rendezett, melynek keretében csehszlovák, lengyel, német, osztrák és magyar előadók számoltak be a turista-térkép problémáiról és készítéséről.

A Társaság választmányi ülését október 23-án tartotta a Földrajztudományi Kutatócsoportban.

Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat

A Társulat 1964. június 19—20-án vándorgyűlést rendezett Szombathelyen a magyarországi római emlékek tárgyköréből.

Tudományos Tanácskozások

Az Európai Társadalomtudományi Kutatás Koordináló és Dokumentációs Központ

1964. szeptember 9—12 között Budapesten tartotta Időmérleg kollokviumát. A kollokviumon Belgium, Franciaország, Lengyelország, Magyarország, a Német Szövetségi Köztársaság, Szovjetunió és Jugoszlávia 14 tudóssal képviseltette magát.

A Kulturális Kapcsolatok Intézete és a Földrajztudományi Kutatócsoport rendezésében 1964. szeptember 30. és október 8. között francia—magyar földrajzi kollokviumot tartottak a Technika Házában.

A szocialista országok közgazdasági intézetei igazgatóinak III. tanácskozására 1964. október 13—16 között került sor a Magyar Tudományos Akadémián. A tanácskozásokon az európai népi demokratikus országok, a Szovjetunió és a KGST titkárság számos szakemberrel képviseltették magukat.

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete és a József Atila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara 1964. december 9—12 között nemzetközi államjogi konferenciát rendezett Szege-den, a szocialista alkotmányfejlődés kérdéseiről. A konferencián magyar szakemberek mellett a szocialista országok 23 küldötte vett részt.

Az INQUA Európai Löss-Statigráfiai Albizottsága Magyarországon tartotta ülését 1965. április 20—25 között, a Földrajztudományi Kutatócsoport rendezésében. A konferencián hazai és külföldi geográfusok és geológusok vettek részt.

A Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya a Művészettörténeti Bizottsággal 1965. május 4—9 között A gótika és a reneszánsz problémái Közép-Európában címmel művészettörténeti konferenciát rendezett a Magyar Tudományos Akadémián. A 14 országból érkezett szakemberek és magyar tudósok a közép- és nyugat-európai későgótikus és reneszánsz fejlődés témaköréből tartottak előadásokat és korreferátumokat.

Könyveink

Filozófia:

Erdei László: Der Anfang des Erkenntnis (Studia Philosophica 4. sz.)

G. Havas Katalin: Az azonosság törvénye a hagyományos és modern formális logikában.

Kalocsai Dezső: Descartes etikája.

Tamás György: Die wissenschaftliche Definition (Studia Philosophica 5. sz.)

Kínai filozófia. Ókor II. k. (Szerk. Tőkei

Ferenc. Filozófiai Írók Tára sor. 23. sz.)

Locke: Értekezések az emberi értelemről

(Filozófiai Írók Tára sor. 26—27. sz.)

Törő Imre—Csaba György—Ács Tamás:

A biológia és az orvostudomány egyes filo-

zófiai problémáiról (Társadalomtudományi

Kismonográfia sor. 3. sz.)

Közgazdaságtudomány:

Bródy András: Az ágazati kapcsolatok modellje

Cukor György—Sági Márton: Az energia-szükséglet és távlati tervezés (Közgazdasági Értekezések sor. 5. sz.)

Állam- és Jogtudomány:

Mádl Ferenc: A deliktualis felelősség

Pólay, E.: Differenzierung der Gesellschaftsnormen im Antiken Rom.

Szabó Imre: Társadalom és jog. Korunk tudományja.

Szászy, I.: Privata International Law in the European People's Democracies.

Vásárhelyi, I.: Restitution in International Law.

Földrajztudomány:

Applied Geography in Hungary (Studies in Geography 2.)

Ádám László: A szekszárdi dombvidék kialakulása és morfológiája (Földrajzi Tanulmányok sor. 2. sz.)

Enyedi György: A Délkelet-Alföld mezőgazdasági földrajza

Lettrich Edit: Esztergom a dorogi iparvidék városa (Földrajzi Tanulmányok sor. 3. sz.)

Pécsi, M.: The Years of Physic Geographic Research in Hungary (Studies in Geography 1.)

Simon László: A belterjes mezőgazdaság területi kérdései (Földrajzi Tanulmányok sor. 1. sz.)

Történettudomány:

Értekezések 1963. MTA Dunántúli Tudományos Intézet.

Horváth Zoltán: Teleki László I—II. k. Juhász Gyula: A Teleki kormány külpolitikája 1939—1941.

Kanyar József: Elsikkasztott földreform — megvalósult földosztás Somogyban (Értekezések a történettudomány köréből sor. 33. k.)

Kovácsics József—Ila Bálint: Veszprém megye helytörténeti lexikona.

Kovács Endre: A Krakkói Egyetem és a magyar művelődés

Kővágó László: A magyarországi délszlávok 1818—19-ben.

Sz. Ormos Mária: Az 1924-i magyar államkölcson megszerzése. (Ért. tört. tud. kör. sor. 32. k.)

Ruzsás Lajos: A baranyai parasztság küzdelme a nagybirtokkal 1711—1848.

Spira György: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a.

Szilágyi János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919—1945 között (Ért. tört. tud. kör. sor. 35. k.)

La renaissance et la reformation en Pologne et en Hongrie (Studia Historica 53. sz.)

Pach Zsigmond Pál: Die ungarische Agrarentwicklung im 16—17. Jahrhundert (Studia Historica 54. sz.)

Tolnai György: A paraszti szövő-fonóipar és a textil-manufaktúra Magyarországon 1840—49. (Ért. tört. tud. kör. sor. 34. k.)

Pedagógia:

Földes Éva: Népoktatási, népnevelési törekvések az antifeudális népi-forradalmi mozgalmakban

Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1963.

Régészet:

Gábori Miklós: A késői paleolitikum Magyarországon (Régészeti Tanulmányok sor. 3. sz.)

B. Thomas E.: Römische Villen in Pannonien.

Vértess, L.: Tata, eine mittelpaleolitische Travertin Siedlung in Ungarn. (Arch. Hung. sor. 43. sz.)

Művészettörténet:

Berkovits Ilona: Zichy Mihály élete és munkássága

Berkovits, I.: Mihály Zichy, Leben und Werke.

Külföldi vendégeink**Szocialista országok**

H. Steiner szociológus a Berlieni Német Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1964. május 13—16 között a Szociológiai Kutató Csoport vendégeként hazánkban tartózkodott.

V. I. Olag történész a Szovjetunió Tudományos Akadémiájával kötött egyezmény alapján 1963. november 18-tól 1964. május 18-ig ösztöndíjasként a Történettudományi Intézetben folytatta tanulmányait.

J. Zacek, L. Heil, T. Gajarsky, K. Culik csehszlovák közgazdászok 1964. június 3-tól 10-ig részt vettek a hazánkban rendezett Nemzetközi Technikai Konferencián.

M. Suchy történész háromhetes magyarországi tanulmányútját 1964. június 4-én kezdte meg a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján.

J. Nestor, D. Protašu román történészek a Román Népköztársaság Tudományos Akadémiájával kötött egyezmény alapján 1964. június 10–24 között hazánkban folytattak kutatásokat.

J. Novotny csehszlovák történész a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi külön munkahelyén 1964. június 10–26 között levéltári kutatásokat folytatott.

O. Kratsch német közgazdász 1964. június 11–25 között a Közgazdaságtudományi Intézet vendégeként hazánkban végzett kutatásokat.

L. Zawadzki lengyel geográfus a két akadémia közötti egyezmény alapján 1964. június 16–30 között a Földrajztudományi Kutató-csoport vendégeként hazánkban folytatott kutatómunkát.

V. P. Djacsenko szovjet közgazdász 1964. június 17-én a Közgazdaságtudományi Intézet meghívására 4 napos látogatásra hazánkba érkezett és előadásokat tartott.

E. Lehman német művészettörténész 1964. június 29-től július 18-ig hazánk középkori művészettörténeti emlékeit tanulmányozta.

J. Lichardus csehszlovák régész a Régészeti Kutató Csoport vendégeként háromhetes magyarországi tanulmányútját 1964. augusztus 3-án kezdte meg.

P. Hapák csehszlovák történész 1964. augusztus 4–18 között a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi külön munkahelyén dolgozott.

V. Wéber német régész 1964. szeptember 3-tól október 29-ig hazánk régészeti emlékeit tanulmányozta a Régészeti Kutató Csoport vendégeként.

E. Reckova csehszlovák régész 1964. szeptember 21-től október 12-ig tanulmányúton volt Magyarországon.

M. T. Jovcsuk szovjet filozófus 7 napos magyarországi tartózkodásra 1964. szeptember 28-án hazánkba érkezett a Filozófiai Intézet vendégeként.

A. I. Puskás szovjet történész 1964. október 1-én kezdte meg 8 hetes magyarországi tanulmányútját a Történettudományi Intézet vendégeként és a hazai levéltárakban a legújabbkori magyar történet témakörében kutatott.

A. Halaga csehszlovák történész 3 hetes tanulmányútját 1964. október 1-én kezdte meg a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi külön munkahelyén.

J. Hermann német régész 1964. október 2–6 között a Régészeti Kutató Csoport vendégeként hazánkban tartózkodott.

S. Luby csehszlovák régész két hétig, 1964. október 5-ével kezdődően a Régészeti

Kutató Csoport vendégeként Magyarországon folytatott kutatásokat.

A. Anderhan csehszlovák közgazdász 1964. október 5–12 között a Közgazdaságtudományi Intézet vendégeként hazánkban végzett kutatómunkát.

F. Horst német régész magyarországi tanulmányútját 1964. október 5-én kezdte meg.

J. Guzi csehszlovák történész és *J. Biancki* csehszlovák régész 1964. október 5–24 között a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi külön-munkahelyén a Történettudományi Intézet ill. a Régészeti Kutató Csoport vendégeként kutató munkát végeztek.

A. G. Arnoldov szovjet filozófus 1964. október 12-én a Filozófiai Intézet vendégeként kéthetes tanulmányútra Magyarországra érkezett.

A. Spies csehszlovák történész a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi külön-munkahelyén három héten át 1964. október 15-ével kezdődően kutató munkát folytatott.

J. Czarniecka lengyel régész a Lengyel Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1964. október 16-tól 4 héten át Magyarországon tanulmányozta a régészeti emlékeket.

J. Vladár és *St. Siska* csehszlovák régészek 1964. október 26-án 10 napos magyarországi tanulmányútra érkeztek.

V. Branislav csehszlovák történész 1964. november 1-én kezdte meg 1 hónapos magyarországi tanulmányútját.

R. Marsina, L. Juck P. Ratkos csehszlovák történészek 3 héten át, 1964. november 2-től a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi külön-munkahelyén dolgoztak.

V. Raussea román közgazdász 1964. november 9-én a Közgazdaságtudományi Intézet vendégeként 6 napra Magyarországra érkezett.

J. Jurkiewicz lengyel történész 4 hetes magyarországi tanulmányútját 1964. november 15-én kezdte meg.

M. Grbic jugoszláv régész a Régészeti Kutató Csoport vendégeként 1964. november 16–30 között hazánkban folytatott kutató munkát.

G. M. Prokorov szovjet közgazdász a Közgazdaságtudományi Intézet vendégeként 1964. november 23-tól háromhetes tanulmányúton volt Magyarországon.

J. Tibenszky csehszlovák történész 2 héten át dolgozott 1964. november 30-tól a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi külön munkahelyén.

E. Dubnicka, M. Malikova csehszlovák művészettörténészek a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján

1964. november 30-tól két héten át tanulmányozták a magyarországi fontosabb művészettörténeti emlékeket.

B. Olszewitz lengyel geográfus 1964. december 5-én kezdte meg 1 hetes tanulmányútját hazánkban a Földrajztudományi Kutatócsoport vendégeként.

1964. december 6—13 között a magyar jugoszláv történész kapcsolatok továbbfejlesztése céljából az alábbi jugoszláv történész delegáció érkezett hazánkba és folytatott tárgyalásokat a magyar történettudomány képviselőivel: *A. Belics, G. Radevics, A. Löbl, P. Jankovics és M. Gyorgyevics.*

P. A. Kosziczin szovjet jogász 1 hetes magyarországi tanulmányútját 1964. december 7-én kezdte meg az Állam- és Jogtudományi Intézet vendégeként.

J. P. Orlovsky szovjet jogász 1964. december 8-án kéthetes tanulmányútra hazánkba érkezett.

W. Sokolewicz lengyel jogász a Lengyel Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1964. december 8-ával kezdődően 2 hetes tanulmányúton volt Magyarországon.

P. Hapák csehszlovák történész 1964. december 3—12 között a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi különmunkahelyén dolgozott.

Szántó László a Szlovák Filozófiai Intézet igazgatója a Filozófiai Intézet vendégeként tanulmányúton vett részt 1964. december 7—14 között.

L. Bányai és A. Porteanu román történészek a Román Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1964. december 8—30 között magyarországi levéltárakban folytattak kutatásokat.

V. P. Susarin szovjet történész a Szovjet Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1964. december 21-én kezdte meg 8 hetes magyarországi tanulmányútját.

S. Kazimir csehszlovák történész 1965. február 15-től március 6-ig a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi különmunkahelyén dolgozott.

O. Chlemova és A. Vantuch csehszlovák történészek 2 hetes magyarországi tanulmányútjukat 1965. február 22-én kezdték meg.

J. Pirica csehszlovák történész 1955. március 1—20 között magyar levéltárakban végzett kutatásokat.

A. Spies csehszlovák történész 1965. március 8-tól március 20-ig 2 hetes tanulmányúton Magyarországon tartózkodott.

J. Tadic jugoszláv történész a Magyar Történelmi Társulat vendégeként 1965. március 15-től 6 napig Magyarországon tartózkodott.

L. Juck csehszlovák történész kéthetes magyarországi tanulmányútját 1965. március 29-én kezdte meg.

R. Marsina csehszlovák történész 1965. március 29-től 2 héten át a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi különmunkahelyén dolgozott.

A. Gácsova és J. Siracky csehszlovák történészek 1965. április 5-től április 17-ig tanulmányúton voltak hazánkban.

V. Cheresesiu és A. Porteanu román történészek a Román Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1965. április 9-től 3 ill. 4 héten át magyarországi levéltárakban kutattak.

B. Bötger német művészettörténész a BerliNI Német Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1965. április 5 és május 3 között hazánk koraközépkori művészettörténeti emlékeit tanulmányozta.

T. Münz német filozófus a BerliNI Német Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1965. április 21-től 3 hétig Magyarországon folytatott kutatásokat.

A. I. Moszkvityin, J. A. Szavrusin, A. A. Velicsko, J. K. Ivanova szovjet geográfusok 1965. április 20-tól részt vettek a hazai nemzetközi földrajzi konferencián.

M. Lamiova és V. Pavukova régészek a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1965. április 26-án kéthetes magyarországi tanulmányútra érkeztek.

*

R. Romano francia történész a Történettudományi Intézet vendégeként 1964. május 27-ével kezdődően 2 hetes magyarországi tanulmányúton vett részt.

S. U. Trimurti indonéz közgazdász a Közgazdaságtudományi Intézet vendégeként 1964. június 17-től július 8-ig Magyarországon folytatott kutatásokat.

W. Krämer német régész (NSZK) 1964. július 21-től 10 napig a Régészeti Kutató Csoport vendégeként hazánkban tartózkodott.

S. Borhegyi amerikai régész (Milwaukee) a Régészeti Kutató Csoport vendégeként 1964. augusztus 21—26 között Budapesten tartózkodott.

R. Allen történész (USA) 1963. szeptember 1-től 1964. szeptember 1-ig a két ország közötti kulturális megegyezés alapján a Történettudományi Intézet ösztöndíjasaként folytatott történettudományi tanulmányokat.

H. Jankuhn régész (NSZK) 1964. szeptember 14—24 között a Régészeti Kutató Csoport vendége volt.

C. Kerr, W. Gallenson, J. T. Dunlop közgazdászok (USA) 1964. augusztus 21-én Magyarországra érkeztek és a Közgazdaságtudományi Intézet vendégeként 5 napig tartózkodtak Magyarországon.

A. Király (Anglia) 1964. október 7-én 1 hetes magyarországi tanulmányútját kezdte

meg az Állam- és Jogtudományi Intézet vendégeként.

Szabó Dénes szociológus, jogász (Kanada) 1964. október 20—26 között Magyarországon tartózkodott és előadásokat tartott a Szociológiai Kutató Csoportban.

Sugár Péter történész (USA) 1964. december 4—10 között a Történettudományi Intézet vendégeként előadásokat tartott.

H. Buch jogász (Belgium) az Állam- és Jogtudományi Intézet vendégeként kéthetes magyarországi tanulmányútját 1965. április 24-én kezdte meg.

L. Kiss szociológus (USA) 1965. március 13-án a Szociológiai Kutató Csoport vendégeként kéthetes tanulmányútra Magyarországra érkezett.

Külföldi tanulmányutak és kongresszusok

Tordai Zádor a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa 1964. május 1-én kéthetes tanulmányútra Párizsba utazott a Centre Nationale de la Recherche Scientifique támogatásával.

Pécsi Márton a Földrajztudományi Kutatócsoport igazgatója 1964. május 3—9 között részt vett Bécsben, a Periglaciális Geomorfológiai Bizottság ülésén.

Markos György, a Földrajztudományi Kutatócsoport tudományos főmunkatársa 1964. május 7—14 között előadásokat tartott a Német Demokratikus Köztársaság néhány egyetemén a hazai gazdaságföldrajzi kutatások eredményeiről.

Szabó Pál Zoltán, a Dunántúli Tudományos Intézet igazgatója és Stefanovics Pál geográfus képviselte a hazai földrajztudományt a Német Demokratikus Köztársaság Földrajzi Társaságának 1964. május 7—14 között tartott kongresszusán.

A Lengyel Tudományos Akadémia meghívására a Jagelló Egyetem 600. évfordulóján rendezett ünnepségekre 1964. május 9-én *Molnár Erik* akadémikus vezetésével az alábbi összetételű történész delegáció utazott Krakóba: Kovács Endre, a Történettudományi Intézet osztályvezetője, Makkai László, kandidátus és Szokolay Katalin kandidátus. Az ünnepségek után a Magyar—Lengyel Történész Vegyes Bizottság Varsóban tartotta meg soronkövetkező ülését.

Kerekes Lajos, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1964. május 12-én az Österreichisches Institut für Zeitgeschichte meghívására előadást tartott a Bécsi Egyetemen.

Ránki György, a Történettudományi Intézet helyettes igazgatója 1964. május 18-án 6 hetes tanulmányútra Kubába utazott.

Perneczky Géza művészettörténész 1964. május 18-án kezdte meg 3 hetes szovjetunióbeli tanulmányútját.

Radó Sándor, a földrajzi tudományok doktora 1964. május 18-án az olaszországi Comoba utazott, ahol részt vett a XIX. Olasz Földrajzi Kongresszuson.

Hajba Ilona és *Vági Ferencné* a Közgazdasági Szemle szerkesztőségének munkatársai 1964. május 20-tól 10 napig tartózkodtak Berlinben a német közgazdasági folyóirat szerkesztőségének meghívására.

Márkus György, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa 1964. május 28-án 2 hetes tanulmányútra a Lengyel Népköztársaságba utazott.

Hegedűs András, a Szociológiai Kutató Csoport igazgatója 1964. május 31-től június 9-ig Csehszlovákiában tanulmányozta a csehszlovákiai szociológiai kutatások helyzetét.

Kerekes Lajos, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1964. június 2-án kezdte meg kéthónapos tanulmányútját Bécsben.

Friss István akadémikus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója a Berlieni Német Tudományos Akadémia meghívására 1964. június 4-én és 5-én Berlinben előadást tartott a magyar közgazdasági kutatások eredményeiről.

Szelényi Iván, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa 1964. június 5-től július 25-ig részt vett a Kölnben megrendezett nemzetközi szociológiai szemináriumon.

Berkovits Ilona, a művészettörténeti tudományok doktora 1964. június 5-én a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságba utazott a budapesti Szépművészeti Múzeum kiállításának megnyitására.

Szalai Sándor MTA lev. tag 1964. június 12-én kezdte meg NSZK-beli belgiumi és franciaországi előadó körútját.

Gonda Imre, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a berlini Német Tudományos Akadémiával kötött egyezmény keretében 1964. június 16 és július 7 között a potsdami levéltárban kutatott.

Hanák Péter, a Történettudományi Intézet osztályvezetője 1964. június 17 és 19-én részt vett a bécsi Arbeitsgemeinschaft Ost I. világháború témakörével foglalkozó szimpoziumán, ahol előadást tartott.

Enyedi György, a Földrajztudományi Kutatócsoport igazgatóhelyettese, *Asztalos István* és *Adám László* az FKCS tudományos munkatársai 1964. június 20—22 között részt vettek a Lengyel Tudományos Akadémia Földrajzi Intézete által szervezett földrajzi konferencián.

Friss István akadémikus 1964. június 20-án Párizsba utazott a Conseil Internationale de la Documentation des Sciens Sociales két-

napos ülésére, majd résztvett az UNESCO Társadalomtudományi Bizottságának június 22—27 között ugyancsak Párizsban rendezett ülésén.

Kovács István, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatóhelyettese 1964. június 23—26 között Varsóban tartózkodott a Nemzetközi Államigazgatástudományi Kollokviumon.

Gergely István, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa 1964. június 3-án kezdte meg hathónapos NSZK-beli tanulmányútját.

Farkas Márton, MTA főelőadó 1964. június 13—26 között a Német Történelmi Társulat meghívására előadásokat tartott a német történelemoktatók számára rendezett nyári egyetemeken Greifswaldban és Berlinben a hazai történelemtanítás időszerű kérdéseiről.

Pécsi Márton, a Földrajztudományi Kutatócsoport igazgatója és *Enyedi György*, az FKCS igazgatóhelyettese 1964. június 21—28 között résztvettek a Nemzetközi Földrajzi Unió londoni közgyűlésén.

Erdélyi István, a Régészeti Kutató Csoport tudományos titkára a lengyel Archaeológiai Intézet meghívására 4 hétig tartózkodott Lengyelországban 1964. június 24-ével kezdődően.

Mádl Ferenc, MTA főelőadó 1964. aug. 2-tól szept. 3-ig Lissabonban tartózkodott az Összehasonlító Jogi Egyetem Nyári Szesszióján.

Mályusz Elemér, a történelemtudomány doktora 1964. augusztus 24-től szeptember 19-ig különféle kutatásokat végzett a Lengyel Népköztársaság levéltáraiban.

Zoltai Dénes, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa 1964. augusztus 24-től 28-ig részt vett az amsterdami V. Nemzetközi Esztétikai Kongresszuson.

Horváth Tibor, az Állam- és Jogtudományi Intézet osztályvezetője és *Viski László* tudományos főmunkatársa 1964. augusztus 24-én Hágába utaztak a IX. Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszusra.

Pamlényi Ervin, a Történettudományi Intézet osztályvezetője 1964. szeptember 1-én kezdte meg kéthónapos tanulmányútját Bécsben.

Horváth Lajos, *Kondor György*, *Lantos Imre* a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője, ill. tudományos munkatársai 1964. szeptember 2—23 között Belgrádban részt vettek a belgrádi egyetem „A szocializmus elmélete és gyakorlata Jugoszláviában” c. szemináriumán.

Makaruk Ludvig, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa 1964. szeptember 2-án négyhetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott.

Tilkovszky Lóránt, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1964. szeptember 3—4-én részt vett a II. világháború

kitörésének 25. évfordulója alkalmából rendezett berlini tudományos ülésszakon

Markos György, a Földrajztudományi Kutatócsoport tudományos főmunkatársa 1964. szeptember 4—9 között az NDK-ban tartózkodott az ottani demográfiai konferencián.

Tordai Zádor, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa 1964. szeptember 1-től 18-ig a franciaországi Vevelay-ban résztvett a Teilhard de Chardin munkásságára foglalkozó tudományos konferencián.

Jemnitz János, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1964. szeptember 7—9 között Bécsben tartózkodott az Arbeitsgemeinschaft für Geschichte der Arbeiterbewegung in Österreich tudományos rendezvényén.

Márkus Ferenc, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa 1964. szeptember 7-én háromhetes tanulmányútra Csehszlovákiába utazott.

Lackó Miklós, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa háromhetes tanulmányúton vett részt 1964. szeptember 7-ével kezdődően Franciaországban a CNRS-el kötött egyezmény keretében.

Eörsi Gyula MTA lev. tag 1964. szeptember 7—9 között a Nemzetközi Jogtudományi Egyetem new-yorki kollokviumán képviselte a hazai jogtudományt.

Lovász György, a Dunántúli Tudományos Intézet tudományos munkatársa 1964. szeptember 7-én 10 napos tanulmányútra a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságba utazott.

Bence Imre, a Földrajztudományi Kutatócsoport tudományos munkatársa 1964. szeptember 10-én kezdte meg háromhetes tanulmányútját a Német Demokratikus Köztársaságban.

Vayer Lajos, egyetemi tanár, *Radocsay Dénes*, a Szépművészeti Múzeum osztályvezetője és *Rózsa György*, a Nemzeti Múzeum osztályvezetője 1964. szeptember 14—19 között részt vettek a Nemzetközi Művészet-történeti Szövetség bonni kongresszusán.

Kalicz Nándor, a Régészeti Kutató Csoport tudományos munkatársa 1964. szeptember 14-én négyhetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott.

Mátrai László akadémikus 1964. szeptember 15—18 között Aqulában tartózkodott a Nemzetközi Filozófiai Intézet közgyűlésén és konferenciáján.

Enyedi György, a Földrajztudományi Kutatócsoport igazgatóhelyettese, *Sárfalvi Béla*, az FKCS tudományos munkatársa, *Géczy Gábor* és *Wittchen Béla* geográfusok 1964. szeptember 15—19 között részt vettek Hallében az NDK Agrárgeográfiai Konferenciáján.

Szabó Imre akadémikus 1964. szeptember 16—21 között előadást tartott a Toulouse-

ban rendezett Association Internationale de Droit Comparé tudományos kollokviumán.

Szilágyi János György, a Szépművészeti Múzeum osztályvezetője 1964. szeptember 20-tól november 1-ig tanulmányúton vett részt a Német Szövetségi Köztársaságban és Olaszországban.

Peschka Vilmos, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa is 10 napos lengyelországi tanulmányútra utazott 1964. szeptember 24-én.

Nevelő Irén, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa háromhetes kutatómunkát folytatott a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban 1964. szeptember 24-ével kezdődően.

Sándi Ottó, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa 1964. szeptember 21-én kezdte meg háromnapos szovjetunióbeli tanulmányútját.

Kovács István, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatóhelyettese 1964. szeptember 21—25 között részt vett Genfben a CNRS és az Association Internationale de Sciences Politiques VI. Világkongresszusán.

Török Lajos, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa 1964. szeptember 22-ével négyhetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott.

Szabó András és *Horváth Tibor*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa 1964. szeptember 23—28 között a Berlini Humboldt Egyetem Büntetőjogi szimpoziumán vettek részt.

Elekcs Lajos egyetemi tanár 1964. szeptember 27-től október 3-ig az UNESCO és a Csehszlovák Tudományos Akadémia által Prágában szervezett Podjebrad György emlékünnepeken képviselte a magyar történettudományt.

R. Várkonyi Ágnes, a Történettudományi Intézet osztályvezetője 1964. október 1-én a Német Demokratikus Köztársaságba utazott 4 hetes tanulmányútra.

Juhász Gyula, a Történettudományi Intézet munkatársa 1964. október 3—7 között a Csehszlovák Akadémia Történettudományi Intézetének legújabbkori történeti konferenciáján vett részt.

Hegedüs András, a Szociológiai Kutató Csoport igazgatója 1964. október 7-én kezdte meg kéthetes jugoszláviai tanulmányútját.

Radocsay Dénes, a Szépművészeti Múzeum osztályvezetője 1964. október 12-én kéthetes tanulmányútra a Lengyel Népköztársaságba utazott a magyar—lengyel közös művészettörténeti kutatások lehetőségeinek tanulmányozása céljából.

Toldi Ferenc, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa 1964. október 14-én a két akadémia közötti egyezmény keretében kéthetes tanulmányútra a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságba utazott.

Léderer Emma, egyetemi tanár, *Paulinyi Oszkár*, *Adám Györgyné* a történettudományi Intézet tudományos munkatársai és *Pintér István* az MSZMP Párttörténeti Intézetének tudományos munkatársa 1964. október 17-től 23-ig részt vettek a Magyar—Csehszlovák Történetész Vegyes Bizottság beszercebányai ülésén.

Szabó Imre 1964. október 20—november 20 között részt vett az UNESCO Párizsban rendezett XII. rendes közgyűlésén.

Ránki György, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese 1964. október 20-án kezdte meg hathetes párizsi tanulmányútját az École Pratique des Hautes Études-el kötött egyezmény alapján.

1964. október 22-én az alábbi összetételű akadémiai delegáció a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának meghívására 10 napos tartózkodásra Moszkvába utazott: *Mátrai László* akadémikus, *Szigeti József* a Filozófiai Intézet igazgatója, *Pukász György*, a filozófiai tudományok kandidátusa és *Sós Vilmos*, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa. A delegáció a magyar és szovjet filozófusok további együttműködésének lehetőségeiről tárgyalt.

Mályusz Elemér, a Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa 1964. október 25—26 között részt vett Rómában a középkori történeti források repertóriumára végrehajtó bizottságának ülésén.

Soproni Sándor archaeologus és *Mócsy András* egyetemi docens képviselték a magyar régészettudományt a Tabula Imperii Romani 1964. október 26—28 között Rómában rendezett munkaértekezletén.

Benda Kálmán, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1964. október 26—november 20 között Csehszlovákiában végzett történettudományi kutatásokat.

Szabó András és *Vermes Miklós* az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársai 1964. október 27—30 között részt vettek a fiatalokúak bűnözése témakörben rendezett nemzetközi munkaértekezleten, Varsóban.

Redő Éva, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa 1964. november 2-án kéthetes tanulmányútra a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságba utazott a két akadémia közötti egyezmény keretében.

Hanák Péter a Történettudományi Intézet osztályvezetője, *Kónya Sándor*, a MTA II. Osztályának szaktitkára, és *Farkas Márton* MTA főelőadó 1964. november 9—11 között részt vettek Jénában a polgári pártok történetével foglalkozó nemzetközi tudományos konferencián.

Vági Ferenc, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanára 1964. november 10-én 10 napos tanulmányútra a Német Demokratikus Köztársaságba utazott.

Benda Kálmán, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1964. november 11-én részt vett az Osztrák Tudományos Akadémia lexikon csoportjának nemzetközi munkaértekezletén.

Molnár Erik akadémikus és **Jemnütz János**, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa képviselték a magyar történettudományt a Nemzetközi Történettudományi Bizottság Társadalmi és Szociális Mozgalmak Nemzetközi Bizottságának Párizsban, 1964. november 16—18 között rendezett konferenciáján.

Hegedűs András, a Szociológiai Kutató Csoport igazgatója, **Gyenes Antal** és **Márkus Györgyné** a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársai részt vettek az 1963. november 16—18 között Varsóban rendezett Nemzetközi Szociológiai Szemináriumon.

Benczédi László, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény keretében négyhetes tanulmányúton vett részt a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban 1964. november 16-ával kezdődően.

Spira György, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a Román Népköztársaság Tudományos Akadémiájával kötött egyezmény keretében 1964. november 18-án kétéhetes tanulmányútra Romániába utazott.

Eörsi Gyula MTA lev. tag 1964. november 29-ével kezdődően a Lengyel Tudományos Akadémia által rendezendő nemzetközi jogi szemináriumon vett részt Varsóban, s ott előadásokat tartott.

Bajkó Mátyás, a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem adjunktusa a két akadémia közötti egyezmény alapján, 1964. november 30-ával kezdődően 2 héten át neveléstörténeti kutatásokat folytatott a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban.

Perényi József egyetemi tanár 1964. november 30-án részt vett Bukarestben, a Nemzetközi Balkántörténeti Bizottság (AISSE) konferenciáján.

Tordai Zádor, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa 1964. december 7—11 között a Prága melletti Szmolenicében a jelenlegi klerikalizmus ideológiája és politikája c. tudományos konferencián vett részt.

Radocsay Dénes a Szépművészeti Múzeum osztályvezetője 1964. december 9-én 2 hetes tanulmányútra a művészettörténeti emlékek tanulmányozása céljából Ausztriába utazott.

Mádl Ferenc, MTA főelőadó 1964. december 10—21 között Jénában tartózkodott és a Friedrich Schiller Egyetemen előadásokat tartott.

Szűcs Jenő, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a két akadémia közötti egyezmény alapján 1964. december

14-én 1 hetes tanulmányútra a Csehszlovák Szocialista Köztársaságba utazott.

Zoltai Dénes, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa 1965. január 1-én a Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként 3 hónapos tanulmányútra Bécsbe utazott.

Barkóczy László, a Régészeti Kutató Csoport tudományos munkatársa 1965. január 19—21 között részt vett a berlini görög—római tudományos intézet Corpus Inscriptionum Latinarum munkaértekezletén.

Kondor György és **Simon György**, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársai képviselték a Német Demokratikus Köztársaság Közgazdaságtudományi Kutatási Tanácsa 1965. február 1—6 közötti munkaértekezleten a hazai közgazdaságtudományt.

Göncöl György a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője 1965. március 4—6 között Lipcsében tartózkodott a Nemzetközi Közgazdasági Konferencián.

Ságvári Ágnes, a Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa és **M. Somlyai Magda**, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1965. márc. 15—20 között részt vett a Csehszlovákiában rendezett legújabbkori történeti konferencián.

Mojzer Miklós, a Szépművészeti Múzeum tudományos munkatársa a lengyelországi műemlékek tanulmányozása céljából 1965. március 17-én kétéhetes tanulmányútra Krakóba és Varsóba utazott.

Pach Zsigmond Pál MTA lev. tag, **Borus József** a Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa és **Füz Jenő** a Székesfehérvári Múzeum igazgatója képviselte a Magyar Történelmi Társulatot a Német Történelmi Társulat Berlinben 1965. március 19—22 között rendezett III. kongresszusán.

Kerekes Lajos, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, **Jemnütz János** a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, **Berend T. Iván** egyetemi tanár és **Tokody Gyula** egyetemi docens 1965. március 23—24 között részt vett a Berlinben megtartott soronkövetkező magyar—német történetész vegyes bizottság ülésén.

Makkai László, **Katus László**, **Zimányi Vera** a Történettudományi Intézet tudományos munkatársai 1965. március 25-én az École Partique des Hautes Études ösztöndíjasaként 3 hónapos tanulmányútra Párizsba utaztak.

Szalai Sándor MTA lev. tag 1965. március 26-tól április 12-ig Csehszlovákiában tartózkodott a Prágában rendezett UNESCO konferencián.

Szabó Imre, akadémikus 1965. március 28-án Strassburgba utazott és a Nemzetközi Összehasonlító Egyetem tavaszi szesszióján előadásokat tartott.

Halász József, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, **Péteri**

Zoltán, az Állam- és Jogtudományi Intézet osztályvezetője, **Mádl Ferenc** MTA főelőadó és **Harmathy Attila** az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa 1965. március 28–április 30 között a Nemzetközi Összehasonlító Egyetem tavaszi strassburgi szesszióján vettek részt.

Bakács István az Országos Levéltár munkatársa a két akadémia közötti egyezmény alapján 1965. március 29-én háromhetes tanulmányútra Csehszlovákiába utazott.

Kovács Endre a Történettudományi Intézet osztályvezetője 1965. április 1-én kezdte meg kéthónapos bécsi tanulmányútját a Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként.

Patek Erzsébet a Régészeti Kutató Csoport tudományos munkatársa 1965. április 2-án 3 hónapos tanulmányútra Görögországba utazott.

Mátrai László akadémikus 1965. április 4–10 között Izraelben tartózkodott a Nemzetközi Filozófiai Intézet tudományos konferenciáján.

Mándi Péter az Afro-Ázsiai Kutató Csoport tudományos munkatársa a két akadémia közötti egyezmény alapján 1965. április 5-én kéthetes tanulmányútra a Csehszlovák Szocialista Köztársaságba utazott.

Sarlós Béla a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1965. április 5-én kezdte meg háromhetes tanulmányútját Csehszlovákiában.

Gonda Imre a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1965. április 5–29 között csehszlovák levéltárakban történettudományi kutatásokat folytatott.

A fasizmus felett aratott győzelem 20. évfordulója alkalmából Moszkvában rendezett Nemzetközi Történettudományi Konferencián a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának meghívására 1965. április 12-én az alábbi összetételű történész delegáció utazott a Szovjetunióba: **Zsigmond László**, **Ránki György** egyetemi tanárok **Ádám Györgyné**, **Juhász Gyula** a Történettudományi Intézet tudományos munkatársai, **Borus József** az MSZMP Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa és **Harsányi János** a Hadtörténeti Múzeum és Levéltár osztályvezetője.

Herczegh Géza az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa 1965. április 19–24 között Prágában tartózkodott és részt vett a Békevilágtanács által rendezett tudományos konferencián.

H. Haraszi Éva a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a két akadémia közötti egyezmény alapján 1965. április 20-án kéthetes tanulmányútra Csehszlovákiába utazott.

Pécsi Márton MTA lev. tag 1965. április 27-től május 2-ig Prágában részt vett a Csehszlovák Földrajztudományi Intézet konferenciáján.

Vermes Miklós az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa a Centre Européen de coordination de Recherche et de Documentation en Sciences Sociales konferenciájára 1965. április 28-án a franciaországi Vandresonba utazott.

Komló László a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa a CNRS egyezmény keretében 1965. május 3-án kezdte meg háromhetes franciaországi tanulmányútját.

Erdős Péter a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője 1965. május 3–9 között Grácban részt vett az Institut für Europäischen Studien konferenciáján.

Tilkovszky Lóránt a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a két akadémia közötti egyezmény alapján 1965. május 4-én 4 hetes tanulmányútra a Csehszlovák Szocialista Köztársaságba utazott.

Nagy Lajos az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa 1965. május 10-én kezdte meg 4 hetes szovjetunióbeli tanulmányútját.

Sipos János a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa 1965. május 10-én 7 hetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott.

Disszertációs viták

Kulcsár Zsuzsanna „A kathar eretnekség elterjedésének kérdéséhez” c. kandidátusi értekezését 1963. május 29-én védte meg. Az értekezés opponensei **Wittman Tibor**, a történelemtudomány doktora és **Székely György**, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt disszertációja számottevő gyarapodása középkori egyetemes történeti irodalmunknak, a kandidátusi értekezésekkel szemben támasztott követelményeknek megfelel. Főerőssége az a körülmény, hogy összegyűjtötte és felhasználta a témának egyáltalán hozzáférhető és Magyarországon korábban így még nem rendszerezett forrásait és irodalmát. Eljárása a polgári irodalom tudományos és elvi, bár nem mindig eléggé árnyalt bírálatával párosul. Kíváncsok, hogy a szerző honorálja az opponenseknek a dolgozat szerkezetváltoztatására tett ajánlásait és a lehetőségek határain belül adjon helyt az opponensek alkalmanként precízebb fogalmazást sürgető észrevételeinek, s a kérdés tudományos terminológiáját ilyen módon is tökéletesítse. A munka a marxista igényű magyar nyelvű egyháztörténet figyelemreméltó terméke, a maga nemében az egyik első hézagpótló értekezés.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján

Kulcsár Zsuzsannát a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Benedeczkine Tamás Erzsébet „A rugalmassági számítások gazdasági alkalmazásának néhány módszertani kérdése” c. kandidátusi értekezését 1963. június 25-én védte meg. Az értekezés opponensei Drechsler László és Hoch Róbert, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy az értekezés olyan kevéssé kidolgozott problémákat vizsgál, amelyek helyes megoldása rendkívül értékes hozzájárulást jelent tervgazdasági problémák tudományos alapon történő megoldásához. A jelölt színvonalasan tárgyalja a rugalmassági számítások több fontos módszertani kérdését; különösen értékesek és módszertanilag újak azok a kutatások, melyek a fogyasztás jóvedelemrugalmassági számítások gyakorlati hasznosításával foglalkoznak. Jelentőségének megfelelően foglalkozik az eredmények megbízhatósági fokának problematikájával, amely mind a szakirodalomban, mind pedig a gazdasági gyakorlatban ezideig sajnálatosan háttérbe szorult. A bírálóbizottság a disszertáció érdemei közül külön kiemeli a jelölt eredményes törekvését a matematikai-statisztikai módszerek közgazdasági alkalmazásában. E módszerek alkalmazási módja számos élénk vita tárgya. A jelölt munkája értékes hozzájárulás a viták továbbfejlesztéséhez s e módszerek gyakorlati közgazdasági alkalmazásának tökéletesítéséhez. A disszertáció fogyatékosságaként említ meg a bizottság, hogy egyes módszerek alkalmazása során — mely területen egyébként a jelölt széleskörű ismereteiről tett bizonyosságot — bizonyos aránytalanság érződik a módszerek ismertetésében; egyes fogalmakat szerző nem elég pontosan definiál.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Benedeczkine Tamás Erzsébetet a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Muci Ferenc „A magyarországi munkásmozgalom az 1905—1906. évi politikai válság időszakában” c. kandidátusi értekezését 1964. január 9-én védte meg. Az értekezés opponensei Erényi Tibor és Pölöskei Ferenc, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezése a vizsgált periódus széles levéltári és könyvtári kutatáson alapuló, sokoldalú és színvonalas ábrázolása, amely sok új megállapítással gazdagítja a

marxista történettudományt. Különösen értékes ebből a szempontból a szociáldemokrata ellenzék, a Várkonyi és a Mezőfi mozgalom újjáélesztése, az eddigénél részletesebb elemzése. Helyesen cáfolja meg az 1905—1906-os politikai válsággal kapcsolatban korábban vallott téves nézeteket, így a SZDP politikájának egyoldalú, mechanikus értékelését. Helyeselni lehet a jelöltnek azt a törekvését, hogy az ország demokratizálásának fokozottabb jelentőségét hangsúlyozza. A bírálóbizottság azonban úgy látja, hogy az SZDP-nek a válság alatti politikájával kapcsolatos megállapításai hibákat és lényeges ellentmondásokat tartalmaznak, ezért további elemzésre, illetőleg korrekcióra szorulnak. Elsősorban a Fejérváry-kormány és a koalícióval szembeni önálló szociáldemokrata politika lehetőségét kell figyelembe vennie s ezzel összefüggésben az SZDP nemzeti és nemzetiségi politikával kapcsolatos értékelést kell helyesbíteni. A bírálóbizottság javasolja, hogy ezen kérdésekben a jelölt a munka kiadásra történő átdolgozásakor támaszkodjék az opponensek véleményére és a vitában elhangzottakra.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Muci Ferencet a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Sziklai Sándorné „A magyar hadifoglyok forradalmi mozgalma és internacionalista alakulatai Szovjet-Turkesztánban (1918—1921)” c. kandidátusi értekezését 1964. március 20-án védte meg. Az értekezés opponensei Balogh Sándorné és Zsilák András, a történelemtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy szerző választott témáját sikeresen dolgozza fel és történeti irodalmunkban először ad részletes leírást és értékelést a magyar internacionalisták egyik legnagyobb csoportjának forradalmi harcáról. Lelkiismeretes kutatómunkával gazdag tényanyagot gyűjtött össze a magyar és szovjet levéltárakban. Azzal, hogy világos képet ad a turkesztáni magyar internacionalisták politikai, különösen pedig katonai tevékenységéről, értékesen kiegészíti ismereteinket Turkesztánban a szovjethatalom megerősítéséért vívott harcról. Meg kell azonban említeni, hogy a disszertáns a dokumentumokat feldolgozásuknál nem mindig vizsgálja eléggé kritikus szemmel, ez okozza, hogy egyes megállapításai pontatlanok. Emellett nem tudott megszabadulni a témával foglalkozó kutatóink egy általános hibájától: nevezetesen némileg eltúlozza a magyarok számszerű anyagát az internacionalista egységekben.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Sziklai Sándornét a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Radocsay Dénes „Középkori Magyarország táblaképei” c. doktori értekezését 1964. március 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Vayer Lajos, a művészettörténeti tudományok doktora, Berkovits Ilona, a művészettörténeti tudományok doktora és Székely György, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy Radocsay Dénes monográfiája önálló mű, de szervesen kapcsolódik a jelöltnek korábbi, a középkori Magyarország képzőművészetet feldolgozó munkáihoz, különösen a táblaképfestészetet tárgyaló kötetéhez. A disszertáció széles történeti és kultúrtörténeti összefüggésben, rendkívül gazdag anyagkutatás alapján vizsgálja fapaszttikánk főbb stílusajásait, bekapcsolja a különböző hatásokat, külön választja és helyesen értékeli az egyes áramlatokat. Taglalja a gótika és reneszánsz viszonylatát faszobrászatunkban. A mű további érdemei, az egyes emlékek mélyreható elemzése, a magyar és európai művészet körülmények közötti értékelése, a publikálatlan emlékek első közlése és helyük hiteles kijelölése; elmélyült történeti módszere, marxista igényessége. Problémafelvetése elsősorban a középeurópai művészet viszonylatában, a művészeti életre, áramlatokra vonatkozó gazdag anyaga a társadalomtudományok szempontjából is jelentős. Az opponensek által felvetett kérdésekre, részletproblémákra a jelölt megalapozott választ adott, illetve vállalta azok figyelembevételét. A mű kiadását a bizottság kívánatosnak tartotta.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Radocsay Dénest a művészettörténeti tudományok doktorává minősítette.

Fáth János „A szocialista vállalatvezetés társadalmi és gazdasági funkciója, különös tekintettel a nagyvállalati szervezeti formára” c. kandidátusi értekezését 1964. május 3-án védte meg. Az értekezés opponensei Román Zoltán és Varga Sándor, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezése a szocialista vállalatok vezetésének főbb vonásairól és funkcióiról elméletileg megalapozott, átfogó képet nyújt. Az ipari átszervezések helyes végrehajtásához, az új szervezeti keretek előnyeinek ésszerű kihasználásához gazdag és hasznos útmutatásokat ad. Figyelemreméltóak azok a megállapításai, ame-

lyek az iparirányítás problémakörére vonatkoznak, különösen az önállóság, felelősség és anyagi érdekelttség, továbbá a specializáció és koncentráció összefüggéseire, a korszerű gyártás ismérvi-rendszerének jellemzőire, a korszerű irányítás-technika felhasználásának lehetőségeire vonatkoznak. Jól mutat rá azokra a szociológiai és pszichológiai feladatokra, az új helyzethől származó lehetőségekre, amelyek az iparirányítás átszervezéséből adódnak. Fentiekből következik, hogy jelölt helyesen választotta meg témáját, és azzal hozzájárult az iparirányítás átszervezése során felszínre került elméleti és gyakorlati problémák megoldásához. Ezt támasztja alá a vitában felszólaló, a gyakorlati közvetlen kapcsolatban álló közgazdászok egyöntetű véleménye, és hogy a Fáth elvtárs által felvetett kérdések és azok további kidolgozása tudományos segítséget ad az ipar átszervezésével, strukturális átalakításával kapcsolatos feladatok helyes megoldásához. A dolgozat hiányossága, hogy nem foglalkozik kellőképpen a gazdasági mechanizmusnak, az ár- és ösztönzési rendszernek a vállalati önállósággal való kapcsolatával. Vannak egyes nem eléggé pontos vagy félreértésre okot adható megfogalmazások, amelyeket helyesbítení indokolt. Szerző választott témáját színvonalasan, kiforrott kutatási módszerekkel dolgozta fel. Helyes érzékkel kapcsolja elméleti megállapításait gyakorlati vizsgálataival és az azokból származtatható javaslataival.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Fáth Jánost a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

Boros Ferenc „A magyar településhálózat jellegzetes vonásai” c. kandidátusi értekezését 1964. május 7-én védte meg. Az értekezés opponensei Korpás Emil és Petri Edit, a földrajzi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáns munkája hozzájárult a település-földrajzi fejlődéséhez. Az ország település-hálózatának nemcsak jelen állapotát igyekezett feltárni, hanem a jövő fejlesztés perspektíváját is felvázolta. A történeti megalapozást tartalmazó fejezetek, a jelen állapot bemutatásának mélységéhez viszonyítva némileg túlméretezettek. Munkája tényanyagában és módszerében egyaránt számos újat adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Boros Ferencet a földrajzi tudományok kandidátusává minősítette.

Ustor Endre „A diplomáciai kapcsolatok joga” c. kandidátusi értekezését 1964. május 8-án védte meg. Az értekezés opponensei: Buza László akadémikus és Haraszi György az állam- és jogtudományok kandidátusa volt.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a benyújtott értekezés — bár több vonatkozó kérdés tudományos fejtegetését nem tartalmazza — a maga egészében a nemzetközi jognak a mai helyzetben rendkívül aktuális és fontos problémáját olyan színvonalon és marxista felfogással tárgyalja és világítja meg, amelyből kitűnik, hogy szerzője tudományos színvonalon áll, amely a kandidátusi fokozat megadására kétségtelenül alkalmassá teszi. Az opponensi véleményekre adott válasza teljesen kielégítő módon megindokolta azt, hogy a saját álláspontja tudományosan képviselhető.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Ustor Endrét az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Denke Géza „Iparvállalatok bankszerző ellenőrzésének néhány kérdése” c. kandidátusi értekezését 1964. május 11-én védte meg. Az értekezés opponensei Ács Lajos, a közgazdasági tudományok kandidátusa és Varró Tibor, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy az értekezés a választott téma alapvető problémáit helyesen vetette fel és megfelelő érveket hozott fel mind az ellenőrzés meglevő apparátusának hatékonyabb felhasználása, mind ennek az apparátusnak továbbfejlesztése mellett. Érdemének kell tekinteni, hogy a közgazdasági elmélet elhanyagolt területén végzett kutatómunkát, és itt néhány újszerű megállapításra jut. Figyelmet érdemelnek a komplex bankellenőrzésre, a bank szerepének a tervezésében, tervellenőrzésben való fokozottabb közreműködésre vonatkozó tudományosan megalapozott, előremutató elgondolásai; helyesen mutat rá az állami számvitel gyakorlati hasznosításának lehetőségeire, nemzetközi tapasztalatok figyelembevételével elemzi a jelenlegi bankszervezet fogyatékoságait és helyesen mutat rá a továbbfejlődés lehetőségére s az ezáltal adódó problémák elvi alapon történő megoldásának lehetőségeire. Az értekezés sokoldalúbb lett volna, ha kifejti a párhuzamos ellenőrzés korlátozása tekintetében fennálló lehetőségeket. Helyes lett volna, ha részletesebben foglalkozik a beruházások finanszírozásának a választott téma szempontjából fennálló eltérő sajátosságaival.

A bizottság a vita, az opponensi véleményekben, valamint a hozzászólásokban elhangzottak alapján megállapítja, hogy jelölt a tudományos kutatómunkára alkalmas, a disszertáció széleskörű irodalmi anyag és a gyakorlat tapasztalatainak feldolgozása alapján készült logikus és áttekinthető szerkezetben összeállított tanulmány, amely megfelel azoknak a követelményeknek, amelyeket a kandidátusi értekezésekkel szemben támaszthatnak.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Denke Gézát a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Szilárd Jenő „A külső somogyi-dombság felszínalakzata és gazdasági életének természeti-földrajzi feltételei” c. kandidátusi értekezését 1964. május 12-én védte meg. Az értekezés opponensei Láng Sándor, a földrajzi tudományok kandidátusa és Székely András, a földrajzi tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt a Külső-Somogyi-dombság felszínalakzatát és felszínének fejlődéstörténetét sok évi helyszíni kutatás alapján, a korábbi irodalmat is értékelve igen részletesen, komplex, újszerű módszerrel dolgozta fel. Dolgozatát anyagvizsgálatokra támaszkodva, mintaszerűen dokumentálta. Geomorfológiai eredményei a különböző völgyek fejlődésmenetéről az általános természeti földrajz részére új adatokat szolgáltatnak. A felszínalakulás magyarázatában a folyóvízi eróziós és deflációs folyamatok mellett a tömegmozgások folyamatok (korrózió) szerepét is újszerűen értékeli. Úttörő munkát végzett a dombsági tájak geomorfológiai térképezése terén is. A jelölt dolgozatának egy jelentős része a Somogyi dombság természeti-földrajzi tájértékelését adja, amely a maga nemében az első részletes kísérlet a természeti földrajz alkalmazott tudományának a megteremtése felé, mely a természeti és a gazdaságföldrajz tematikus együttműködését biztosítja. Ilyen értelemben a disszertáció további kutatásoknak szolgál alapul és mintául. A bizottság a vélemények alapján szükségesnek tartotta volna a kutatás módszereinek összefoglalását. E hiány pótlásával a bizottság a munkát kiadásra javasolja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Szilárd Jenőt a földrajzi tudományok kandidátusává minősítette.

*

Bartha Antal „A IX—X. századi magyar társadalom” c. kandidátusi értekezését 1964. május 18-án védte meg. Az értekezés opponensei Györffy György és Erdélyi István, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt disszertációja marxista, elméleti igényű munka, amely a történelemmel rokon tudományok sorát vonta vizsgálódásai körébe. Eredményei megfogalmazásánál számbavette a régészet, éretnak, néprajz, nyelvészet és növénytan megállapításait. A magyar társadalom történetének általa vizsgált 2 évszázadát a környező kelet-európai népek társadalmi fejlődésébe ágyazta be. Erdeme az értekezésnek, hogy a szovjet tudományosság eredményeit a magyar irodalomban szokatlan terjedelemben és mélységben értékesítette, s hogy minden történeti kérdésnél felvetette, mint az opponensek véleményére adott válaszában is az elméleti problémákat. A bizottság különös hangsúlyt emeli ki Bartha Antalnak a nomád gazdaságot behatóan és meggyőzően elemző fejtegetéseit. A munka szerkezetén, amint ezt a szerző maga is elismerte, változtatásokat kellene végrehajtania (így az első fejezetet a IV. fejezetbe bedolgoznia). Ajánlatos lenne kiküszöbölnie az ismétléseket, s fejtegetéseit rövidebbre kellene fognia. A mű kiadása esetén, amelyet a bizottság javasol, stílusát általában tömörebbé kellene tennie. Kíváncsi a munka könyvészet és forrásfelhasználási hiányosságainak kiküszöbölése is, így többek között a magyar és szovjet ember-tani irodalom még alaposabb figyelembevétele. Újra kellene mérlegelnie az Álmoskérdést, a kalinovkai temető problémáját s a bolgár—török és a bolgár—szláv kérdést.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Bartha Antalt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Riesz Miklós „A szocialista gazdaság hitelpénzforgalmának egyes kérdései” c. kandidátusi értekezését 1964. május 22-én védte meg. Az értekezés opponensei Ács Lajos és Augusztinovits Mária, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy az értekezés valóságos problémákat vizsgált meg, s ezekkel kapcsolatban több elméleti általánosításhoz is eljutott. Kimutatja a szocialista pénzügyi elmélet néhány eddig nem vitatott, de nem is bizonyított ún. alaptételéről, hogy nem igazak, mert nem felelnek meg a valóságnak. A szerző előítéletek nélkül nyúlt a kérdések-

hez és jó néhány esetben először jut el bizonyos dogmatikus előítéletek szétozlatásához. Új tudományos eredményeknek lehet tekinteni a hitelkategóriák és a hitel valóságos szerepének megítélésére, ezen belül a költségvetés hitelfinanszírozás lehetőségére vonatkozó megállapításait. Helyesen mutat rá arra, hogy nem lehet külön művelni a hitel-elmélet és a pénz-pénzforgalom diszciplináját. Az értekezés jelentős segítséget nyújt a pénzügyi gyakorlat és a további kutatás számára, amikor helyesen elemzi a valóságot, előremutató megállapításokat tesz és ezzel komoly mértékben viszi előre a szocialista hitel- és pénzelmélet kidolgozását. Az értekezés több esetben nem von le kellő következtetéseket, ezért könyv formában történő kiadás esetén egyes részei kiegészítésre, további konkretizálásra szorulnak. Az értekezés igazolja, hogy Riesz Miklós a kandidátusi cím elnyeréséhez szükséges tudományos felkészültséggel, mélyreható elméleti és gyakorlati ismeretekkel rendelkezik.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Riesz Miklóst a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Bak József „A mezőgazdasági termelőszövetkezet belső igazgatása” c. kandidátusi értekezését 1964. május 26-án védte meg. Az értekezés opponensei Nagy László és Halász József, az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy jelölt igen időszerű témát választott értekezése tárgyául. Közismert a termelőszövetkezeteknek a gazdasági és társadalmi életben, a szocialista mezőgazdaságban betöltött szerepe. A termelőszövetkezeti gazdálkodásra való áttéréssel kedvező feltételek teremthetők a mezőgazdasági termelés fejlesztéséhez és egy sor társadalmi probléma megoldásához. A termelőszövetkezeti gazdálkodásban rejlő nagy lehetőségek kihasználása — különösen ebben az időszakban — elsősorban a termelőszövetkezetek közvetlen vezetésén, szervezeti rendszerük kiépítésén, működésük szervezetségén, egyszóval jelentős részben a belső igazgatás színvonalán múlik. A jelölt munkája a termelőszövetkezetek belső igazgatása szerteágazó témájának átfogó, a magyar jogirodalomban első monografikus s egyben jelentősen hiányt pótló színvonalas feldolgozása. A jelölt alapos felkészültséggel, témája elméleti-irodalmi anyagának, tételes jogszabályi rendelkezéseinek teljes ismeretében elemzi a szövetkezeti fejlődés számos kérdését, a termelőszövetkezeti demokráciának minden lényeges elemét, a termelő-

szövetkezetek szervezeti-jogi rendszerét és az ezzel kapcsolatos jogi problémákat. A mű nagy szerzői önállóságról, a tudományos munkában való jártasságról tanúskodik. Különösen jelentősek és új tudományos eredménynek minősülnek azok a fejtegetések és megállapítások, amelyek a termelőszövetkezeti demokrácia forrásaira, alkotó elemeire, érvényesülése területeire és formáira vonatkoznak. Ezek a megállapítások a tudomány és a gyakorlat számára egyaránt értékesek, hasznosak. A termelőszövetkezetnek társadalmi és gazdasági oldaláról való megközelítése és a termelőszövetkezeti demokrácia két alkotó elemének elhatárolása szilárd alapot teremt a termelőszövetkezetek belső igazgatása társadalmi-jogi problémáinak mélyreható elemzésére. A disszertáns első sorban a témába vágó elvi tételek és jogi szabályok megvilágítására törekedett, általában színvonalas problémát folytatva és nem egyszer rámutatva a jogi szabályozásnak meglevő, illetve vitatható fogyatékoságaira. Ez a törekvés azonban bizonyos fókig elvonta figyelmét a gyakorlatban felmerülő problémák szélesebbkörű tanulmányozásától. A témát elsősorban a termelőszövetkezeti demokrácia vetületében vizsgálta. A vizsgálat azonban bizonyos egyoldalúságot mutat, minthogy egyes lényeges összefüggésekre nem gondolt kielégítően. Részletesen kimunkálta pl. a termelőszövetkezet szervezeti önállóságát, de szélesebb körben vizsgálhatta volna ennek a gazdasági önállósággal való összefüggését és külső társadalmi-gazdasági hatását, valamint a belső és külső ellenőrzés kapcsolatát. Esetenként pedig nem jutott tovább valamely gyakorlati probléma jelzésénél, illetőleg bizonyos elméleti tételek deklarálásán. Ilyenek pl. a nagy termelőszövetkezetek vezetésének problémái, küldöttgyűlés esetén az egész tagsággal való tanácskozás lehetőségei stb. A kiemelt hiányosságok ellenére az értekezés magasszínvonalú, jelentős új tudományos eredményeket és következtetéseket tartalmazó elméleti munka.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Bak Józsefet az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Koós Judit „Kozma Lajos helye és szerepe a XX. századi művészet történetében” c. kandidátusi értekezését 1964. május 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Pogány Ö. Gábor és Mihalik Sándor, a művészettörténeti tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezése gondos munka, amelyben Kozma Lajos életművére vonatkozó

könyvészeti, levéltári és tárgyi anyagot a lehetőség szerint teljesen összegyűjtötte és feldolgozta. Így a munka komoly segítséget nyújt Kozma Lajos életművének és az utolsó félszázad művészetének megismeréséhez. Konceptiójában a jelölt törekedett arra, hogy a marxista szemléletet érvényesítse, ez azonban nem járt mindig maradéktalan sikerrel: sok esetben leegyszerűsítette a kérdéseket. A munka fő gyengéje szerkezeti aránytalansága, ennek következtében értékesebb részei elhalványulnak. A bizottság figyelembe vette, hogy az iparművészet történetének kutatásában hazai előmunkálatokra és marxista tapasztalatokra alig támaszkodhatott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Koós Juditot a művészettörténeti tudományok kandidátusává minősítette.

*

Kőszegi László „A gazdasági körzetkutatás főbb elvi-módszertani és gyakorlati kérdései Magyarországon” c. kandidátusi értekezését 1964. június 11-én védte meg. Az értekezés opponensei Markos György és Krajčík Gyula, a földrajzi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt témaválasztása népgazdaságilag fontos, a tervezés gyakorlata számára sürögősen megoldandó kérdésre esett. A területi tervezés egységeinek egzakt meghatározását a területi kutatásokkal foglalkozó gyakorlati és tudományos szervek számára MT határozat tette kötelező feladattá. E feladat megoldásához a disszertáció az első rendszeres és módszeresen felépített elméleti-metodikai alapvetés. A munka gyakorlati célkitűzése mellett tiszta és világos elméleti felépítésű. Konceptiója és módszertani logikája töretlen. A körzetképződés folyamatát történetileg és perspektívájában vizsgálja. A dolgozat helyesen foglal állást a körzetesítés olyan alapproblémáiban, mint a régió és gazdasági körzet fogalmi szétválasztása, a specializáció és komplexitás összefüggése stb. Legnagyobb erényének a körzetkutatás egzakt módszereinek kimunkálása nevezhető, amely e témakörben minőségileg újat jelent. A gazdasági körzetek korszerű bemutatását adja.

A disszertáció bátran polemizálva mutatja be a különböző, hazai és nemzetközi irodalomban előforduló álláspontokat. Ebben még szélesebb értékelés is kívánatos lehetett volna. Összefoglalva: a disszertáció elméletileg és módszertanilag érett tudományos munka, amely számos új, elméletileg és gyakorlatilag fontos tudományos eredményt tartalmaz.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Kőszegi Lászlót a földrajzi tudományok kandidátusává minősítette.

*

Babanászis Szterjosz „A munkásosztály helyzete Görögországban” c. kandidátusi értekezését 1964. június 23-án védte meg. Az értekezés opponensei Berend T. Iván, a történelemtudomány doktora, Vörös Gyula, a közgazdasági tudományok kandidátusa és Szamarasz J. Oresztész egyetemi adjunktus voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy szerző rendkívül fontos és időszerű közgazdasági téma kidolgozására vállalkozott disszertációjának keretében. Egy ország, Görögország vizsgálata alapján foglalkozott a munkásosztály helyzetének közgazdasági kérdéseivel és ezzel összefüggésben a munkásosztály gazdasági és politikai harcával. A jelölt bő tényanyag alapján tárja fel a görög kapitalizmus sajátos vonásait és mutat rá azokra az általános történeti és gazdasági körülményekre, amelyek a görög munkásosztály fejlődését, számszerű növekedését, és harcát is meghatározzák. Igen értékesek a görög munkásosztály foglalkoztatására, a reálbérekre és a munkanélküliségre vonatkozó vizsgálódások, miközben a jelölt helyesen vitatkozik a görög polgári nézetek képviselőivel. A disszertációnak igen értékes része a II. világháború utáni időszakról szóló fejezet, aminek kapcsán kellő hangsúlyt kapnak az olyan sajátos tényezők, mint Görögország ipari elmaradottságának viszonylagos növekedése és a külföldi gazdasági, politikai és katonai függésének jelentős fokozódása. (Görögország csatlakozása a NATO-hoz és az Európai Közös Piachoz stb.). A jelölt disszertációjában mindvégig helyesen mutat rá arra, hogy a görög munkásosztály helyzetének bármikori viszonylagos és ideiglenes javulása a görög munkásosztály harcainak eredménye. A disszertáció úttörő jelentőségű vállalkozás a Görögországgal foglalkozó közgazdasági irodalomban a közgazdaságtudomány szempontjából csak fokozza jelentőségét, hogy lehetővé teszi a magyar történeti viszonyok tudományos egybevetését egy tőlünk nem is távol fekvő nagymúltú országgal. A bírálóbizottság úgy véli, hogy a disszertáció értékét tovább fokozta volna, ha a jelölt mélyebben elemzi az egyes statisztikai adatokat és azok ellentmondásait, pl. a reálbérek alakulását illetően 1920–1939 között. A bizottság elvileg és gyakorlatilag hibás módszernek tekinti azt, hogy a szerző egyik statisztikai táblájában olyan bázisívet hasz-

nál — a reálbér alakulásának kimutatására, amikor különleges okok miatt a bérszínvonal kiugróan magas volt., Hiányzik a munkásosztály helyzetének vizsgálata olyan területen, amelyek statisztikailag kevésbé felmérhetők (műszaki felkészültség, érdeklődési kör stb.) Kíváncsú lett volna a görög viszonyok következetesebb összehasonlítása más európai tőkés országokkal, valamint annak feltárása, hogy a szocialista világrendszer léte hogyan befolyásolta a görög munkásosztály helyzetének alakulását (továbbá a görög munkásosztály helyzetének differenciáltabb vizsgálata a munkásosztály belső tagoltsága szerint). Tekintettel a téma gyakorlati politikai jelentőségére, a bírálóbizottság külön is felhívja a jelölt figyelmét az egyes statisztikai adatok kellően ellenőrzött kezelésére.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Babanászis Szterjoszt a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Benke István „Az ösztönzési rendszer főbb tényezői az építőiparban” c. kandidátusi értekezését 1964. június 25-én védte meg. Az értekezés opponensei Neményi István, a közgazdasági tudományok kandidátusa és Kádas Kálmán, a műszaki tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt fontos területet vett vizsgálat alá: az építőipari ösztönzési rendszer időszerű problémáival foglalkozik. Gondos tudományos módszerességgel a gyakorlat sokrétű kritikai elemzését végzi el, a kíváncsú ösztönzési rendszer ismerveit és feltételeit keresi. Következtetései több eredeti megállapítást tartalmaznak. Így pl. a minőségi bérezés érvényesítésében az építőiparon belüli béerarányok felülvizsgálata és új béerarányok megállapítása szükségességének felvetése; az építési időtartam csökkentésének elősegítésére az időtartam-norma előírások mellett a területi és időbeli koncentráció fokozottabb érvényesítése; az anyagi és erkölcsi ösztönzési rendszer kölcsönös összefüggésének érvényesítése és továbbgyűrűző hatásának figyelembe vétele. Az értekezés hiányossága, hogy az általa feldolgozott és elméletileg elemzett anyag adta lehetőségek határáig nem mindig megy el a gyakorlati következtetések levonásában. Egyes következtetései vitathatók, illetőleg csiszolandók. A jelölt bebizonyította, hogy a tudományos-elemző munkában járatos, képes újszerű összefüggések és tudományos megállapítások kidolgozására; a szakterület kiváló ismerője, rendkívül nagy dokumentációs anyagot logikus szerkezetben dolgozott fel. A tanulmány

megállapításai az építőipar területén sokoldalúan felhasználhatók és az egyetemi oktatásban is nagy segítséget nyújtanak.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Benke Istvánt a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Mód Aladárné „A parasztság rétegződése Magyarországon” c. kandidátusi értekezését 1964. június 24-én védte meg. Az értekezés opponensei Erdei Ferenc akadémikus és Csendes Béla, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt kiterjedt és elmélyült vizsgálatnak elméletileg jelentős, gyakorlatilag fontos és gazdaságpolitikailag felhasználható eredményeit összegezi. Az értekezés tartalmazza jónéhány eddig egyáltalán nem vagy csak felületesen ismert összefüggés feltárását, számszerű jellemzését, és a parasztság társadalmi viszonyaiban a mezőgazdaság szocialista átalakítása során kialakult új tendenciák megvilágítását. Különösen kiemelhető a disszertáció erényei közül a sikerrel alkalmazott vizsgálati módszer újszerűsége, a termelés élőmunka igényessége, az üzemi jövedelem és a családnagyság kapcsolatainak alapos kutatása és a fő jövedelemkülönbségek főbb tényezőinek beható tanulmányozása. Az értekezés gyengéje, hogy helyenként az adatközlés túlméretezett, és a fejtegetés túlságosan terjedelmes, zsúfolt. E bírálható vonások mellett azonban túlnyomóak az új tudományos eredményekben gazdag tanulmány érdemei. Az értekezés tanúsítja a jelölt kutatómunkában való jártasságát, felkészültségét és képességét a közgazdaságtudomány önálló művelésére.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Mód Aladárnét a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Ollé Lajos „Munkatermelékenység fogalma, statisztikai mérések egyes kérdései” c. kandidátusi értekezését 1964. június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Kiss Albert, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa és Forgács Zoltán, a közgazdasági tudományok kandidátusa.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezése alapvetően elméleti-módszertani jellegű tanulmány. A szerző e szerteágazó, bonyolult problémakörből több elméleti és gyakorlati szempontból fontos, időszerű és vitatott kérdést emel ki, s így kutatása kiindulási alapul szolgálhat

további elméleti, módszertani munkákhoz. Ezen időszerű és fontos kérdéseket a szerző színvonalasan, elméleti szempontból jól oldja meg. A munka termelékenysége kategóriájának vizsgálata során újszerű megfontolásokból kiindulva mutatja be a munka termelőereje és a munka termelékenysége összefüggéseit. A szerző elméleti levezetéseit, gondolatmenetét matematikai formulákkal jól jellemzi. Külön kiemelendő a disszertációban, hogy Ollé Lajos, a munka termelékenységének a kérdéseivel foglalkozva nagy figyelmet fordít a munkatermelékenység és munkaintenzitás összefüggéseinek kérdésére. E problematikus kérdéskör tárgyalásánál a szerző több önálló új megállapítást tesz és vitába száll más, e vonatkozásban megtalálható nézetekkel. A disszertáció második részében a jelölt átfogóan elemzi a jelenleg alkalmazott termelékenység-mérési módszereket, vizsgálja, hogy a mutatók mennyiben közelítik az elméleti kategóriát, s milyen hibaforrásokat tartalmaznak. Ugyan ebben a részben számításokkal is bemutatja az ÁKM segítségével, hogy a nép gazdasági szintű és a fázistermelékenységi mutatók között milyen különbségek vannak. Hiányossággként hozható fel, hogy a disszertáció első és második része között laza kapcsolat van, továbbá, hogy a szerző e kérdés-komplexum gyakorlati vonatkozású kérdéseit kevésbé tárgyalja, kevés tényanyagon alapuló vizsgálatot végez. A disszertáció újszerű hozzájárulás a munkatermelékenység fontos és sokoldalú kérdéskörének tudományos kutatásához. A tanulmány tárgyalási és feldolgozási módszere a szerzőnek a kérdés elméleti vonatkozásainak alapos ismeretét és a tudományos munkában való jártasságát bizonyítja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Ollé Lajost a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Salah Eldine Mohamed Hassan „Irak helyzete és alapvető gazdasági problémái” c. kandidátusi értekezését 1964. június 26-án védte meg. Az értekezés opponensei Simai Mihály és Barla Szabó Ödön, a közgazdaságtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezésében Irak gazdasági és politikai helyzetének ismertetését és elemzését tűzte ki célul. Ezt a feladatot szívesen teljesítette. A disszertáció értékét növeli, hogy olyan közel-keleti országgal foglalkozik, melyről nagyon nehéz tudományos dolgozatot írni a rendkívül korlátozott források, a nehezen hozzáférhető és amúgy is hiányos statisztikai adatok miatt. Az érte-

kezés jó elemzést ad azokról a történelmi előzményekről, amelyek szükségesek Irak jelenlegi társadalmi viszonyainak megértéséhez. Helyesen értékeli az ipar, a mezőgazdaság és általában a nemzetgazdaság strukturális változásainak irányait, és alapvető problémáit. Nagy pozitívuma, hogy igyekszik meghatározni azokat a gazdasági és politikai feladatokat is, melyeknek megoldása objektíve szükséges a további fejlődéshez. Behatóan értékeli a gazdaság és a politika kölcsönhatását, s ezzel összefüggésben az iraki haladó erők harcát. A disszertáció tudományos szempontból újak tekinthető következtetéseket fejt ki, különösen az iraki agrárfejlődés perspektívájára vonatkozó demokratikus szervezeteti út koncepcióját, a nemzeti demokratikus állam megteremtése után a nem kapitalista fejlődés átmeneti termelési viszonyainak a meghatározását, a külföldi monopóliumok gazdasági befolyásának visszaszorítása tekintetében a fokozatosság szükségességét. Hiányosság, hogy a jelölt néhány fontos kérdéssel nem kellő súllyal foglalkozik. Ilyenek: a külkereskedelem, a belső és nemzetközi pénzügyek és az államkapitalizmus. A disszertációval a magyar kutatók és olvasók első ízben kapnak Irak gazdasági és társadalmi problémáival átfogóan foglalkozó, tudományosan feldolgozott anyagot. Az értekezésben foglaltak — közérdekű hasznosságukon kívül — segítséget nyújthatnak az iraki haladó mozgalomnak is. A jelölt bebizonyította, hogy rendelkezik azokkal az adottságokkal, amelyek őt tudományos munkára képessé teszik.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Salah Eldine Mohamed Hassant a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Szentes Tamás „A gazdasági elmaradottság legfőbb kérdései. A gazdaságilag elmaradott országok fejlődésének problémái” c. kandidátusi értekezését 1964. június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Pataki János és Molnár Ferenc, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezésével meggyőzően bebizonyította, hogy tudományága tárgykörében mélyreható és alapos ismeretekkel rendelkezik, amelyek alapján képes önálló tudományos kutatómunka eredményes elvégzésére. Munkájában a jelölt alapján sikerrel oldotta meg azt a maga elé tűzött feladatot, hogy „az ún. gazdasági elmaradottságot, a korábbi társadalmi fejlődésnek ezt a sajátos meg-megújuló termékét mint komplex gazdasági-társadalmi jelenséget ábrázolja —

megfelelő történelmi és logikai keretben. Érdeme a jelöltnak, hogy munkája elvi következtetéseinek elméleti megalapozásakor nemcsak hogy alaposan áttanulmányozta az e témában meglevő — főként polgári szerzők tollából megjelent — közgazdasági szakirodalmat, de nagyon aprólékos és fáradságos munkával kritikailag fel is dolgozta azt. Egész munkája kapcsán dicsőre méltó az a törekvése, hogy a marxista dialektikus módszer alkalmazásával ezen országok gazdasági problémáit minél sokoldalúbban a maguk ellentmondásosságában, azaz a valósághoz hűen mutassa be. Ennek tudható be, hogy a disszertáns pl. a gazdasági elmaradottság okainak, ismérveinek, a gazdaságilag elmaradott országok jelenlegi helyzetének és fejlődési perspektíváinak tárgyalásakor nemcsak az ezekre jellemző jelenségek és specifikus vonások átfogó és igen jól rendszerezett leírását adja, hanem az e jelenségek közül és sajátosságokból fakadó problémáknak egyben elméletileg is igen magas színvonalú elemzését nyújtja. Külön kiemelendő, hogy a jelölt napjaink elméletileg és gyakorlatilag egyaránt egyik legfontosabb problémáját tette lelkiismeretes és mélyreható tudományos elemzése tárgyává s továbbá, hogy e problémák elméleti tisztázásához is igen jelentős mértékben hozzájárult. Munkája során több területen — elsősorban az elmaradottsággal foglalkozó polgári elméletek bírálatában, a fejlett és fejletlen tőkés országok közötti nem egyenértékű csere elméletének kidolgozásában, valamint az elmaradott országok osztályszerkezete sajátosságainak feltárásában — jelentős új tudományos eredményeket ért el.

A disszertáció eredményeinek hangsúlyozása mellett utalni kell azonban arra, hogy a III. fejezet kidolgozottsága lényegesen elmarad az első két fejezet színvonalától. A fejlődési problematika feltárása a maga teljes bonyolultságában még további tökéletesítésre szorul.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Szentes Tamást a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

M. Somlyai Magda „Az 1945-ös föld-reform” c. kandidátusi értekezését 1964. július 1-én védte meg. Az értekezés opponensei Korom Mihály és Szuhai Miklós, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció színvonalas, nagy tényanyagot feltáró, önálló kutató munkán alapuló, új eredményeket nyújtó, tudományos feldolgozás. A jelölt vállalkozásának értékét növeli az a tény, hogy témáját lényeg-

ben feltáratlan területről választotta. A munka országrészek, tájegységek szerint differenciáltan mutatja be az 1945-ös agrárátalakulást. Helyesen tárgyalja és bizonyítja a föld-reform és a mezőgazdasági termelés felszabadulás utáni megindítása közötti összefüggést. A téma fő elvi kérdéseit a marxizmus—leninizmus alkalmazásával, a népi demokratikus forradalom fejlődési menetébe beágyazva, sikeresen oldja meg. A bizottság ugyanakkor felhívja a jelölt figyelmét néhány kiegészítésre és korrekcióra. Szükséges az 1945-ös agrárátalakulásnak a történeti előzményekkel — különösen a két világháború közötti — gazdasági-társadalmi fejlődéssel való szervezettebb összekapcsolása. Az agrárátalakulás jellegének vizsgálatánál teljesebb eredmény elérése érdekében az eddigénél több tényező figyelembe vétele indokolt. A bizottság megfontolásra ajánlja, hogy a kézirat kiadása előtt a jelölt a magyar agrárátalakulást hasonlítsa össze a környező népi demokratikus országok felszabadulás utáni agrárfejlődésével. Feltétlenül szükséges kisebb ténybeli pontatlanságok, elírások korrigálása.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján M. Somlyai Magdát a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Burger Kálmánné „A fogyasztói szolgáltatások egyes közgazdasági kérdései” c. kandidátusi értekezését 1964. július 1-én védte meg. Az értekezés opponensei Forgács Tibor, a közgazdasági tudományok kandidátusa és Hetényi István, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezése mind elméleti, mind gyakorlati szempontból igen fontos s a tudományos kutatások terén elhanyagolt témát dolgozott fel. A disszertáció hazánkban egyedülálló — a téma komplex feldolgozása, a fogyasztói szolgáltatások elméleti kérdéseinek alapos tárgyalása tekintetében. A szerző önálló állásfoglalását és tudományos eredményét jelenti a szolgáltatások meghatározása és újszerű csoportosítása a fogyasztói áruszolgáltatások árképzésére vonatkozó megállapításai, továbbá néhány gazdaságpolitikai állásfoglalása. Természetesen a disszertáció sem volt képes véglegesen megoldani a marxista közgazdasági elmélet olyan vitatott kérdéseit, mint a termelő és nem termelő munka elhatárolása és a nemzeti jövedelem számításának elvi alapjai. Érdeme azonban, hogy mindezeket a kérdéseket általában tudományos alapossággal vizsgálja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Burger Kálmánnét a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

Láng Sándor „Természeti földrajzi tényezőink jelenlegi működése” c. doktori értekezését 1964. július 2-án védte meg. Az értekezés opponensei Bacsó Nándor a földrajzi tudományok doktora, Detre László MTA lev. tag, Somogyi Sándor a földrajzi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy Láng Sándor disszertációja a magyarországi természetföldrajzi tényezők értékelését tűzte ki céljául, tekintettel a nép-gazdasági gyakorlat érdekeire. E célkitűzése korszerű feladata a geográfianak, és az alkalmazott természeti földrajz megalapozását biztosítja. A disszertáció három fő részéből a kitűzött célt elsősorban a II. és III. rész szolgálja. E részek igen nagy számú értékes adatot és sok önálló megállapítást tartalmaznak. Különösen sok az új és gyakorlatilag is hasznosítható megállapítás az éghajlati elemek periódusos ingadozásával foglalkozó fejezetben. A disszertáció I. része túlnyomóan irodalmi anyag összefoglalása, ennek nem minden tézise mond újat a tudomány számára, főképpen földtani vonatkozásaiban, ezek részben szükségtelenek és vitathatók. A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Láng Sándort a földrajzi tudományok doktorává minősítette.

Káplár József „Munkamegosztás a szocialista világ gazdaságban, különös tekintettel a KGST országok gépiparának szakosítására” c. kandidátusi értekezését 1964. július 2-án védte meg. Az értekezés opponensei Szabó Kálmán, a közgazdasági tudományok kandidátusa és Huszár István, a KSH elnökhelyettese voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy az értekezésben egy rendkívül bonyolult, a szocialista országok jövőbeni fejlődése szempontjából egyik legnagyobb jelentőségű kérdés feldolgozására vállalkozott. Munkája során nagy tudományos bátorságról és alaposágról tett tanúbizonyságot. A történelmi fejlődés viszonylagos közelsége, a rendelkezésre álló tapasztalatok kiforratlansága és hiányossága nagyon nehézé tették a jelölt munkáját, akinek a vázolt okokból vállálnia kellett a témával járó akadályokat. Megállapította a bizottság, hogy a disszertáns kutatómunkájában leküzdötte ezeket a nehézségeket, és nagyobb tévedések nélkül megbirkózott újszerű, bonyolult feladatával. Sikertől olyan színvonalas, értékes munkát alkotnia, amely jelentősen hozzájárul a témával kapcsolatos elméleti ismereteink gazdagításához és alapul szolgál a szo-

cialista országok közötti nemzetközi munkamegosztás gyakorlatának — különösen hazai gyakorlatunk — tökéletesítéséhez. Az értekezés ugyanakkor kezdeményezésre serkenti a problémakör kutatóit, gondolatébresztő jellegű. Különösen értékes és tudományosan új eredménynek tekinthető a népgazdasági komplexum kategóriájának, e kategória és a nemzetközi munkamegosztás összefüggéseinek kidolgozása, a gépipari szakosítás irányainak és formáinak rendszerezése, a gépipar és a többi ágazatok közötti kapcsolatok elmélyült és alapos elemzése és végül azok a következtetései, amelyek a magyar népgazdaság jövőbeni fejlesztési irányainak kialakításával kapcsolatosak. Az értekezés hiányossága, hogy Káplár József a foglalkoztatottság problémájához képest kisebb súllyal foglalkozik a gazdaságosság szerepével az együttműködésben. Nagyobb figyelmet kellett volna fordítani a munkamegosztás általános törvényszerűségeire, az értékkategóriák szerepére is. A jelölt értékes, mind elméleti, mind gyakorlati szempontból igen hasznos disszertációjával bebizonyította, hogy messze-ménően megfelel azoknak a követelményeknek, amelyek a közgazdaságtudományok kandidátusa fokozat odaítélésekor támasztották.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Káplár Józsefet a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Asztalos László „A polgári jogi szankció” c. kandidátusi értekezését 1964. július 3-án védte meg. Az értekezés opponensei Nizsalovszky Endre akadémikus, Beck Salamon, a jogtudományok doktora volt.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy az értekezés a szocialista polgári jogi szankciók problémáinak monografikus újszerű feldolgozását nyújtotta, a kandidátusi disszertációkkal szemben támasztott követelményeket messze meghaladó tudományos színvonalon. A szankciók szerepét, a jogviszonyokhoz, valamint egymáshoz való viszonyát és kölcsönhatását az ellentmondások marxista elméletének, valamint az alap és felépítmény viszonyának helyes elemzésével mutatta be. Új tudományos eredményt ért el a szankciók érvényesülésének a jogviszonyok életfázisai szerinti, szakaszos feltárásával. További tudományos érdeme, hogy a szankciók tárgyalása során sok alkalmat talált a polgári jog egyes, a gyakorlat szempontjából is jelentős kérdéseinek megvilágítására és újszerű megoldására. Ebben a vonatkozásban a szerző érdeméül kell kiemelni, hogy a Ptk. bevezető rendelkezéseit minden kérdés megoldásában igyekezett messze-

menően értékesíteni anélkül, hogy azokat generális klauzulák módjára a többi szabályok tartalmának átfarmolására és ezzel a szocialista törvényesség lazítására használta volna fel. A szerző által elért eredmények mind elméleti, mind gyakorlati vonatkozásban értékesek, és a mű kiadása esetén a tudomány és gyakorlat művelői számára egyaránt hasznos. A dolgozat kritikailag alaposan feldolgozta elsősorban a magyar, de jelentős mértékben a külföldi szocialista irodalomnak a tárgyalt kérdéskörhöz kapcsolódó megállapításait és ezeket eredményei felépítésében értékesítette. Gondos vizsgálatnak veti alá a kapitalista jogtudomány állásfoglalásait, elhatárolva ezeket a szocialista jogtudományi nézetektől, de az előbbieket pártos bírálata során is törekedett a múlt kultúrértékeit a jövő számára hasznosítani. Éppen a gyakorlati szempontból is jelentős sok probléma felvetése azonban a művet nemcsak nagy terjedelművé, de a széles kerek ellenére is zsúfoltá és helyenként nehezen követhető olvasmánnyá teszi. Emellett a szankciók igen szélesen megvont körének elhatárolása nem elég egzakt. A jelölt az opponensek véleményére választ ugyanolyan magas tudományos színvonalon adta meg, mint amit egész munkája képviselt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú véleménye alapján Asztalos Lászlót az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Both Ödön „A beszámítást kizáró és büntetést megszüntető okok Szeged város reformkori büntetőbíráskodásában (1790—1848)” c. kandidátusi értekezését 1964. július 3-án védte meg. Az értekezés opponensei Csizmadia Andor, az állam- és jogtudományok doktora és Fonyó Antal, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció eredeti levéltári forrásanyag alapján meggyőzően elemzi és rendszerezi Szeged 1790—1848. közti időszakában gyakorolt büntetőbíráskodásból a beszámítást kizáró és büntetést megszüntető okokat. Emellett a felhasználható irodalom alapján párhuzamot von a korabeli országos büntetőjog elmélettel is. Feldolgozza a tárgyalt korszakra vonatkozólag Szeged város teljes büntetőjudikaturáját: húszezer büntető ítéletből mintegy nyolcezeret vesz alapul szorosan vett témájához. Tartalmilag túlnő a helyi vonatkozásokon és — mint a magyar jogtörténeti szakirodalom túlnyomó többségéből, annyira hiányzó rendszeres intézménytörténeti monográfia — a múltnak eddig fel nem tárt jelenségeit a legkedvezőbb aspek-

tusból ragadja meg. Az értekezés mind jogtörténeti, mind pedig társadalomtörténeti szempontból új tudományos eredményeket mutat fel — amint erre az opponensek részletesen rámutattak. Különösen figyelemre méltó az, hogy a büntetőjog történetének feltárását arra az átmeneti szakaszra vonatkozóan végzi el, amelyből sem modern, sem korábbi tudományos mű nem látott napvilágot. A munka a marxi—lenini értékelés alapján áll, de a választott korszak büntetőjogtörténete teljes feldolgozása alkalmával az osztályellentétek jelentkezését még határozottabban lehetne bemutatni. Az opponensek és a bizottság egyik tagjának felhívásában elhangzott azt a kérdést, hogy Szeged város bírói gyakorlatában a tárgyalt korszakban milyen mértékben mutatkoztak haladó vonások, a bizottság a jelölt válasza után is nyílt kérdésnek tekinti. A szerző nemcsak a korabeli büntetőjognak, hanem a szocialista büntetőjog elméletének is alapos ismerője, és így feldolgozásában olyan tudományosan rendszerezett történeti anyagot nyújt, amelyet a mai jogtudomány több vonatkozásában is fel tud használni. A munka szerzője a vitában elhangzott válaszával is bebizonyította az önálló tudományos munkára való képességét. A bizottság és az opponensek a választ kielégítőnek találták.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Both Ödönt az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Jóri János „A vallás első nyomainak kialakulása a neandervölgyi társadalomban” c. kandidátusi értekezését 1964. július 5-én védte meg. Az értekezés opponensei Gazdapusztai Gyula, a történelemtudomány kandidátusa és Huszár Tibor, a neveléstudományok kandidátusa.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy Jóri János értekezése olyan fontos témát dolgoz fel, amely napjainkban is éles polémiák tárgyát képezi és amelynek egyértelmű megoldása még hiányzik. Az értekezés éppen ezért jelentős világnézeti és filozófiai viták megoldásához járul hozzá, mégpedig eredményesen. A bizottság megállapította, hogy a jelölt munkája széleskörű anyagismeretről és elemzőkészségről tanúskodik. Az igen szerteágazó tényanyagot magabiztosan kezeli és a vallás kialakulásának több részletkérdésében, elsősorban a torz tükrözés társadalmi indítékainak és a temetkezés szokásából fakadó vallásos hiedelmek és szokások feltárásához új tudományos eredményekkel járul hozzá. Külön kiemelendőnek tartja a Bizottság az értekezés kifejtési módját, amely a klasszikusok nem egyszer

feledésbe merült hagyományát, a filozófiai kérdések széleskörű szaktudományos tények elemzésére támaszkodó formáját alkalmazza sikeresen a történelmi materializmus fontos kérdéseinek tárgyalása közben. Ezzel jó szolgálatot tesz a filozófusok és a társadalmat vizsgáló szaktudósok együttműködésében.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Jóri Jánost a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

*

Kupcsik József „Az árstatisztika néhány kérdése” c. kandidátusi értekezését 1964. szeptember 9-én védte meg. Az értekezés opponensei Szira Tamás és Kacsényák Ferenc, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció aktuális, a statisztika mindennapi gyakorlatában sűrűn előforduló problémát vizsgál. Szerző disszertációja témájával a közgazdaságtudomány egyik legbonyolultabb kérdésért választotta, nevezetesen az árproblémák, ártípusok szerepét a statisztikai mérésekben, s ezzel a disszertáció szervesen kapcsolódik a hosszú idő óta folyó árvitához. Szerző a bonyolult probléma megoldásához hozzájárult azzal, hogy új érvekkel bírálja az önköltség típusú árrendszert, és száll síkra a többszatsornás árrendszer mellett, ez pozitívan értékelendő még akkor is, ha nem minden elméleti megállapításával lehet egyetérteni. Ezenkívül érdeműl kell elismerni, hogy az árviata során felmerülő elméleti kérdéseken túlmenően jelölt olyan speciális szempontokat igyekszik érvényre juttatni a kérdés vizsgálata során, melyek az árstatisztika és általában a statisztika szempontjából az árakkal, illetve az árrendszerekkel szemben felmerülnek. A disszertáció II. és III. fejezete kitűnik újszerű tárgyalási módjával, világos és közérthető stílusával. Értékes a disszertáció IV. fejezete, amely az ártípusok számításával foglalkozik a mezőgazdaságban. Ebben a fejezetben szerző a mezőgazdasági árakkal kapcsolatban érdekes következtetéseket von le, pl. az eszközelekötés, földjáradék stb. figyelembevételének lehetőségéről. A disszertáció néhány szerkezeti gyengesége és egyes vitatható elméleti megállapításai ellenére is bizonyítja a jelölt tudományos felkészültségét s kutatásra való alkalmasságát.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Kupcsik Józsefet a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Jemnitz János „A háború kérdése és a II. Internacionálé” c. kandidátusi értekezését 1964. szeptember 21-én védte meg. Az értekezés opponensei: Erényi Tibor és Dolmányos István, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezése hazai történetírásunkat régóta esedékes, új elemekkel gazdagítja. Témájánál és tartalmánál fogva nemzetközi érdeklődésre is számot tarthat. A bizottság indokoltan látja a munka nyomtatásban való megjelentetését. A disszertáció igen sokoldalúan mutatja meg az I. világháború előtti időszak nemzetközi munkásszorgalmának különböző irányzatait, állásfoglalásukat, nézeteltéréseiket és küzdelmeiket a háború és a béke kérdésében. Ebben a keretben a szerző részletesen elemzi azokat a tényezőket, amelyek végső fokon a nacionalizmus felülkerekedéséhez és a II. Internacionálé széteséséhez vezettek. A szerző széles körű forrásanyagot használt fel és gazdag nyelvtudása lehetővé tette, hogy a rendelkezésre álló irodalmat kellőképpen kiaknázza. A feldolgozás módját a tudományos igényesség és sokoldalúság jellemzi. A jelölt többek között feladatának tekintette, hogy a korábbi, egyoldalú értékeléseket korrigálja. Ezzel a helyes törekvással bizonyos túlzások párosultak, amelyek kijavítása érdekében a bíráló bizottság szükségesnek tartja a szerző figyelmét a következőkre felhívni; erőteljesebben kellene érzékeltetni az összefüggést, amely az opportunizmus, reformizmus és sovinizmus felülkerekedése és a munkásosztály soraihan végbemenő strukturális változás között fennáll. Kíváncsok az opponensi vélemények figyelembevételével egyes értékelések határozottabb és pontosabb megfogalmazása. Ezt elősegítené bizonyos szerkezeti módosítás is, amely egyúttal lehetővé tenné, hogy jobban érvényesüljön a baloldali elméleti és politikai tevékenységének jelentősége.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Jemnitz Jánost a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

L. Nagy Zsuzsa „A párizsi békekonferencia és az 1918–1919-es forradalmak” c. kandidátusi értekezését 1964. szeptember 10-én védte meg. Az értekezés opponensei Hajdu Tibor és Galántai József, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt disszertációja gazdag hazai és külföldi forrásanyagra támaszkodó alapos, elmélyült munka. A disszertáció a forrásokat kritikusan használja fel, polemizálva a fel-

dolgozott irodalommal is. A céljával kitűzött feladatát jól oldja meg. A magyar és a nemzetközi irodalomban elsőként dolgozza fel monografikusan a békekonferencia magyarországi forradalmakkal szembeni politikáját. Tudományosan törekszik az eseményeknek a maguk bonyolultságukban és ellentmondasságukban való feltárására. A disszertáció tudományos értéke és feldolgozásának módja alkalmassá teszi a jelöltet a kandidátusi fokozat odaítélésére. Ennek leszögezése mellett a bíráló bizottság szükségesnek tartja, hogy néhány főbb részletkérdést, amelyek az opponensi véleményekben szerepeltek, még árnyaltabban és sokoldalúbban vizsgáljon. A polgári demokratikus kormányzat nemzetiségi politikáját helyezze határozottabb kritikai megvilágításba. A feldolgozott anyagokból bátrabban vonjon le következtetéseket a fegyverszüneti feltételekre, valamint a béketárgyalásokon tanúsított angol és amerikai törekvésekre vonatkozóan is.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján L. Nagy Zsuzsát a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Barta István „A fiatal Kossuth és kora” c. doktori értekezését 1964. szeptember 22-én védte meg. Az értekezés opponensei Révész Imre akadémikus, Csizmadia Andor, az állam- és jogtudományok doktora és Arató Endre, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt már eddig is kiemelkedő tudományos érdemeket szerzett forrásfeltáró munkájával, Kossuth Összes Művei kritikái kiadása tíz kötetének közreadásával, a reformkor és 1848/49 történetének marxista megvilágítását eredményesen előmozdító tanulmányaival. Doktori értekezésében, amint ezt az opponensek és a vita résztvevői egyhangzóan kiemelték, a reformmozgalom kibontakozását és Kossuth pályakezddését az általa felkutatott, nagy részében eddig ismeretlen forrásanyag alapján fontos, elvi jelentőségű vonatkozásaiban helyezte új megvilágításba. Különösen kiemelendő annak a bizonyítása, hogy Magyarországon a polgári átalakulás ideológiája, az 1790-es évek reformmunkálatainak 1828-ban elkezdett átdolgozásához és eredményeinek megyei megvitalásához kapcsolódva, az 1830-as évek elején bontakozott ki, s vált a polgári átalakulás programjává. Továbbá annak megállapítása, hogy az átalakulást folytatótt harc vezetője, Kossuth már a megyei politikai küzdelmekben a reformmozgalom egykorú legmagasabb szintjére ért. A rendkívül értékes munka kiadását, az elhangzott és a jelölt által elfogadott kritikai észrevételek figye-

lembevételével a bizottság határozottan ajánlja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Barta Istvánt a történelemtudomány doktorává minősítette.

*

Sarkady János „Az athéni állam kialakulásának kezdetei” c. kandidátusi értekezését 1964. szeptember 22-én védte meg. Az értekezés opponensei Oroszlán Zoltán, a művészettörténeti tudományok kandidátusa és Hahn István, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés a korai görög történelem fontos, bonyolult, kellően nem tisztázott kérdéscsoportjának kutatását helyezi megbízhatóbb alapokra. Forrása nyaga sokoldalú, kombinatív felhasználása, a szakirodalom kritikái feldolgozása alapján számos új, megbízható eredményt ér el, és a kutatás számára további új perspektívákat nyit meg. Elemzésében a marxizmus módszerét sikeresen alkalmazza. A bíráló bizottság kíváncsian tartja az értekezés legkiérleltebb eredményeinek idegen nyelvű közlését.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Sarkady Jánost* a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Bernáth Tivadar „A magyar gyümölcs-termesztés körzetei és a távlati területi fejlesztés területi kérdései” c. kandidátusi értekezését 1964. október 20-án védte meg. Az értekezés opponensei: Enyedi György, a földrajzi tudományok kandidátusa és Fekete Ferenc, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezésében egyaránt felöleli választott témájának elméleti-módszertani és gyakorlati-gazdaságpolitikai vonatkozásait. A gyümölcstermelés területi fejlődésére ható tényezők áttekintésénél, valamint a fejlesztés területi lehetőségeinek feltárásánál önálló, eredeti gondolatokat fejtett ki s a választott téma új, hazai szakirodalmunkban még kevésbé tárgyalt oldalait vizsgálta. A jelölt értekezésével — a bírálatokban szereplő minden kritikái észrevétel mellett is — számottevő új elméleti, módszertani és ismeretbeli eredményekkel gyarapította a mezőgazdasági földrajzot s az értekezés anyagával a mezőgazdaság távlati tervezésének megoldásához igen értékes tényanyagot és javaslatokat szolgáltatott. Az értekezés vitája során felmerült két legfontosabb kérdés: 1. a

termelési körzetek elhatárolásánál az áru-termelés vagy teljes termelés vehető-e alapul mint mutató; 2. a távlati termelési körzetek kijelölésénél mennyiben érvényesüljenek a lejtők igénybevétele és a gazdaságosság közötti összefüggések. Mindkét kérdésben a résztvevők és a jelölt egységes álláspontra jutottak.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Bernáth Tivadart* a földrajzi tudományok kandidátusává minősítette.

*

Sárfalvi Béla „A mezőgazdasági területek népességszökkenésének gazdaságföldrajzi problémái” c. kandidátusi értekezését 1964. november 18-án védte meg. Az értekezés opponensei Boros Ferenc és Antal Zoltán, a földrajzi tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt értekezése a gazdaságföldrajz egy igen fontos területével foglalkozik, ezzel a gazdaságföldrajz tudományát továbbfejlesztette és a gyakorlati élet számára is hasznos anyagot szolgáltatott. Különösen értékesnek tartja a bizottság azt a szemléletet, amellyel a szerző a társadalmi átrétegződés és a migráció közötti kölcsönhatást a gazdasági földrajzi tényezőkkel összefüggésben elemzi. A disszertáció szerkezete világos, könnyen áttekinthető. Következtetéseiben gazdag hazai és nemzetközi tényanyagra és igen bőséges és színvonalas, jól szerkesztett térkép-anyagra támaszkodott. Az átrétegződés és vándorlás kérdésénél túl tömören fogalmazott, s ezért egyes összefüggések nehezen követhetők. Jelölt a védelem alkalmával is jó szakmai vitakészségről, a szakirodalomból alapos ismeretéről tett tanúságot.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Sárfalvi Bélát* a földrajzi tudományok kandidátusává minősítette.

*

Andó Mihály „Délkelet-Alföld természeti viszonyainak jellemzése” c. kandidátusi értekezését 1964. november 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Bacsó Nándor, a földrajzi tudományok doktora és Láng Sándor, a földrajzi tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy jelölt disszertációjában Délkelet-Alföld természeti földrajzát dolgozta fel. A terület komplex feldolgozására való törekvés mellett a részletesen kidolgozott éghajlati fejezet sok önálló, vizsgálatokon alapuló kutatási eredményeket és értékelést tartalmaz. Főként a mikroklimatikus vizsgálatait tekinthetők

módszerében is újaknak. A disszertáció nagy pozitívuma, hogy számos népgazdaságilag hasznosítható adatot és javaslatot tartalmaz, melyeket a gyakorlati szervek nagyrészt már igénybe is vettek. A disszertáció tényanyagát színvonalas és jól szerkesztett ábrákkal és statisztikai táblázatokkal egzakt módon támasztotta alá. Kevésbé kidolgozott a geomorfológiai és növényföldrajzi fejezet, amely még további kutatást és kidolgozást igényel.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Andó Mihályt a földrajzi tudományok kandidátusává minősítette.

*

Maksay Ferenc „Paraszttság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon” c. kandidátusi értekezését 1964. november 25-én védte meg. Az értekezés opponensei Szabó István, a történelemtudomány doktora és Sinkovics István, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy Maksay Ferenc 1958-ban megjelent munkájában feudáliskori történetünk egyik központi problémáját, a magyarországi paraszttság XVI. századi történetét tárgyalja. Gazdag, addig ismeretlen anyag alapján mutatja be a földesúri árukereskedelem, áru-termelés hatását, a majorsági gazdaságok kiépítését, a földesúri telekfoglalásokat s a robotoltató gazdaság térhódítását. Sokoldalúan elemzi a béresek, bérmunkások, alkalmi munkások addig alig ismert társadalmi helyzetének problémáit. Hangsúlyozottan helyesnek tekinthető továbbá a fejlődés általános tendenciáinak kitapintására irányuló törekvése. Helytállóan ismeri fel a földesúri gazdaságokon belül a fejlődés két fővonalát a robotoltató és a bérmunkával dolgozó gazdaságokban, majd a fizetett munka visszaszorulásában. Az a feltevése viszont, hogy a fejlődés hordozója a robotoltató gazdaság lett volna, további kutatások eredményei alapján korrekcióra szorult. Ugyanakkor válaszában levonva maga is mások újabb kutatásainak tanulságait, körültekintőbben és egyetemes történeti perspektívákban állítva helyesen foglalt állást a periodizációs problémái, a jobbági szolgáltatási formák, a paraszttság telekviszonyainak XVI. század eleji megoszlása, valamint a paraszti árutermelés lehetőségei és a paraszti ellenállás formái tekintetében. A feltárt gazdag, és sokoldalúan, a különbségeknek figyelembevételével rendezett anyaga — együtt az ezek alapján felvetett újszerű, nem egyszer út-törő kutatási szempontokkal — komoly nyereségei történetírásunknak, s mint azt, az azóta kibontakozott nagyszabású munkála-

tok és összegezekések bizonyítják, vagy helyes támpontként vagy a vitatható, de további vizsgálatokra ösztönző feltevésként épültek bele feudáliskori történetünk ismeretanyagába.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Maksay Ferencet a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Molnár László „A termelési viszonyok változásának kimutatható és várható hatása a paraszttság árukeresletére és fogyasztására” c. kandidátusi értekezését 1964. december 8-án védte meg. Az értekezés opponensei Mód Aladárné és Hoch Róbert a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy az értekezés fontos és időszerű feladat megoldására vállalkozott, s célkitűzését széles méretekben megalapozva és sok tekintetben újszerűen oldja meg. A hazai közgazdasági irodalomban első olyan átfogó igénytel megírt munka, amely a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a paraszti árukeresletre és fogyasztásra gyakorolt hatását feldolgozta. Legfőbb érdeme, hogy felvázolja és rendszerezi a paraszti kereslet és fogyasztás általános vonásait, valamint számszerűen is meghatározza a paraszttság termelési viszonyainak változásából és a paraszti népesség csökkenéséből fakadó hatásokat a kiskereskedelmi forgalom struktúrájának várható alakulására. A jelölt a paraszttság fogyasztását és keresletét befolyásoló tényezők körében helyesen különbözteti meg az ideiglenesen és tartósan hatókat, de érteke az a modell is, amelynek segítségével kimutatja a paraszttság létszámcsökkenésének befolyását az élelmszervizálásokra. Az értekezés anyaga és következtetései közvetlenül hasznosíthatók a belkereskedelmi áruforgalmi tervezés tudományos megalapozásában. A bizottság úgy találta, az értekezés főbb hiányosságai: kissé negatívan ítéli meg a paraszttság saját termeléséből való fogyasztását, a tényleges körülményekkel nem mindig kielégítően számolva értékeli a háztáji gazdaságok szerepét az árutermelésben és a lakosság fogyasztásában.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Molnár Lászlót a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Kontha Sándor „Mészáros László” c. kandidátusi értekezését 1964. december 8-án védte meg. Az értekezés opponensei Aradi Nóra és Végvári Lajos, a művészettörténeti tudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt értekezésének témájául a két világháború közti magyar képzőművészet igen fontos alakjának, Mészáros Lászlónak az életművét választotta. Disszertációjában elmélyült kutatómunkával rekonstruálta a történeti okok miatt nehezen áttekinthetővé vált, részben elpusztult életművet, szabatos elemzésekkel világítja meg művészetének esztétikai jellemvonásait. Külön érdeme a monográfiának, hogy új adatok felkutatásával tisztázta Mészáros László és a munkásmozgalom közötti kapcsolatokat, hozzájárulván ezzel a magyar munkásosztály művészetének jobb megismeréséhez. Monográfiája hézagpótló, mert témaválasztásával a magyar szocialista művészet kutatásának egyik nagy hiányát szüntette meg. Szemlélete a marxizmus—leninizmuson alapszik, s ennek a világ-nézetnek az alapján bátran, alkotó módon oldja meg Mészáros és a szocialista művészet néhány fontos problémáját, elért eredményei a további kutatásra ösztönzőleg hatnak. A bizottság javasolja, hogy Kontha Sándor monográfiáját az opponensek bírálatára adott válasza értelmében fejlessze tovább.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Kontha Sándort a művészettörténeti tudományok kandidátusává minősítette.

*

Markó Árpád „Kossuth Lajos hadtudományi munkálatai 1850—1851” c. doktori értekezését 1964. december 14-én védte meg. Az értekezés opponensei Léderer Emma és Elekes Lajos, a történelemtudomány doktori és Borus József, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy Markó Árpád disszertációjának témaválasztása helyes, mert eddig lényegében ismeretlen kérdést dolgoz fel; megállapításai fontos szemponttal gazdagítják történelmi irodalmunk eddigi Kossuth-képét, az egyben értékes hozzájárulás a máig szinte ismeretlen magyar hadtudomány történetéhez is. A disszertációként bemutatott munka Kossuth működésének egyik, eddig úgyszólván ismeretlen oldalát világítja meg; azt a gondos kutató és rendszerező munkát, amellyel száműzetésének első, különösen nehéz éveiben katonai szakképzettségének hiányát igyekezett pótolni. A munka több tekintetben fontos eredményeket hoz. Túl azon, hogy új színekkel gazdagítja Kossuth egyéniségéről és sokoldalú tevékenységéről alkotott képünket, hadtörténetünk egyik fontos részét, vele a magyar hadművészet és — speciális vonatkozásban — a magyar katonai nyelv fejlődésének egy érdekes vonatkozásában világítja meg.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Markó Árpádot a történelemtudomány doktorává minősítette.

*

Nevelő Irén „A magyarországi munkásosztály helyzete és mozgalmai az I. világháború kezdetétől a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig” c. kandidátusi értekezését 1964. december 22-én védte meg. Az értekezés opponensei Galántai József a történelemtudomány kandidátusa és Sipos Aladár, a közgazdaságtudomány kandidátusa voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt munkája — nagy levéltári forrásanyag alapján — történeti irodalmunkban először tárja fel részletesen a magyarországi munkásosztály első világháború alatti (1914—17) helyzetének és mozgalmainak legfontosabb tényeit. Marxista szemlélet alapján behatóan elemzi mind a munkásság gazdasági és politikai mozgalmait, mind pedig a Magyarországi Szociáldemokrata Párt politikájának alakulását. Politikai, gazdasági és jogi vonatkozásban sok új adatot sorakoztat fel, és ezek alapján helyes következtetésekre jut. A konkrét tényanyag elemzésével bemutatja a szocialsoviniszta irányvonal kialakulását, majd átváltását szociálpacifista magatartásba. Kiemelendő az 1916—17-es évek nagy jelentőségű mozgalmainak történeti irodalmunkból eddig hiányzó, monografikus részletességű kidolgozása. A bizottság szükségesnek tartja annak megállapítását is, hogy a jelölt a munkásmozgalom összefüggéseit a kül- és belpolitika, valamint a gazdasági és hadihelyzet alakulásával nem mindig tárgyalja eléggé differenciáltn. Bizonyos finomítást igényelnek a historiográfiai megállapítások is.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Nevelő Irént a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Kovács Endre „A Kossuth-emigráció forradalmi és demokratikus kapcsolatai” c. doktori értekezését 1964. december 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Révész Imre akadémikus, Mód Aladár, a történelemtudomány doktora és Szabad György, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt értekezése fontos állomás a szerző kiterjedt, a magyar és környező népek kapcsolatait vizsgáló munkásságában. Hatalmas feltárt és új anyag alapján a szerző rendkívül fontos új megállapításokra jut, s

ebben nagy szerepet játszik az egyetemes történeti összefüggések világos áttekintése, marxista elvi igényessége. Ezzel kapcsolatos az értekezés egyik legfőbb értéke, új eleme: tárgyalásában az emigráció az európai, nemzeti megalkalmak szerves részeként jelenik meg. A disszertáció legfőbb új eredményei közül kiemelhető továbbá a Kossuth-i emigráció politikai, szellemi fejlődésének bemutatása. Különlegesen értékes a dunavölgyi népekkel és országokkal kiépített, ezek között is a román és szerb kapcsolatok anyagában és megállapításaiban is jórészt teljesen új kimunkálása. A disszertáció az eddig kellőképpen fel nem dolgozott téma részletes vizsgálatával a magyarországi nemzetiségek történetének feldolgozásához is fontos új adalékokkal szolgál, s hozzájárul történetiszemléletünk egyik legfontosabb ideológiai problémájának, a magyar és szomszéd népek nacionalizmusa történelmi gyökerei és a progresszió korlátai, ellentmondásai kérdéseinek tisztázásához. A bíráló bizottság véleménye szerint az értékes s a szerző előző munkáihoz hasonlóan a szomszédos országokban is nagy érdeklődésre számottartó értekezésében kívánatos lenne, hogy részletesebben foglalkozzon az emigráció további haladó kapcsolataival is. Vitatni lehet a bizonyos ismétlődésekre vezető szerkezeti felépítést. A bizottság kíváncsnak tartja, hogy a szerző az opponenseknek adott válaszában jelzett módon tovább finomítsa az emigráció belső ellentmondásainak vizsgálatát, egybekapcsolva azt az egykori marxi bírálat további elemző értékesítésével.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Kovács Endrét a történelemtudomány doktorává minősítette.

*

Bacsó Jenő „Az örökbefogadás jogi hatásköréről” c. kandidátusi értekezését 1964. december 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Nizsalovszky Endre akadémikus és Pap Tibor, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a szerző a szocialista családjognak a magyar irodalomban monografikusan még fel nem dolgozott nagy jelentőségű intézményének, az örökbefogadásnak marxista szellemű teljes tudományos kifejtését nyújtotta. Az intézmény társadalmi funkcióját az örökbefogadáshoz fűződő jogi hatások rendszerbe foglalása útján úgy mutatja be, hogy nem merül el a jogszabályok dogmatikus elemzésében, hanem azokat az eszközöket is sikerrel keresi, amelyek segítségével az örökbefogadás a családi otthonban nyújtott nevelés útján feladatait a legtökéletesebben töltheti be. E cél szolgálatában számos vonatkozás-

ban tesz javaslatot a fennálló jogszabályok tökéletesítésére. Ezek közül kiemelkedik az örökbefogadás két formájának megvalósítására vonatkozó javaslata és a teljes örökbefogadás intézményének kiépítése. Javaslatainak egyike-másika a disszertáció benyújtása óta meg is valósult. Az örökbefogadott jogállásának minden részletre terjedő megvilágításával a szerző egyszersmind a vérszerinti szülő és gyermek közötti kapcsolatról is igen tanulságos képet nyújtott. Az örökbefogadással kapcsolatos társadalmi jelenségekkel az ekörül nem jogász körökben lezajlott eszmecserékre is nagy figyelmet fordított és bőségesen igénybe vette a szocialista államok tekintetében a jogösszehasonlítás módszerét is. Továbbra is nyílt vitakérdés maradt a hallgatóságos nyilatkozatok elismerésére vonatkozó álláspontja, valamint az örökbefogadás körüli nyilatkozatokra a polgári jogi szerződés szabályainak alkalmazhatósága. A jelöltnek az opponensi véleményekre adott válasza tartalmilag és formailag egyaránt igen színvonalas volt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Bacsó Jenőt az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Gergely Ernő „A nemzetiségi egyenjogúság a Magyar Tanácsköztársaság jogszabályaiban és állami gyakorlatában” c. kandidátusi értekezését 1965. február 9-én védte meg. Az értekezés opponensei Berényi Sándor, az állam- és jogtudományok kandidátusa és Hajdu Tibor, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt disszertációja mind a munkásmozgalom története, mind a jogtörténet részére fontos téma. A disszertáció gazdag forrásanyag alapján dolgozza fel a kitűzött témát. Sokrétű és bő irodalmi forrásai mellett több központi és vidéki levéltárból merített anyagot. A disszertáció gerincét a III–IV. rész alkotja, amelyben a téma-választotta feladatot tudományos elemző módszerrel és gazdag — jelentős részben publikálatlan — forrásanyagra támaszkodva oldja meg. A disszertáció helyesen értékeli a Tanácsköztársaság nemzetiségi politikáját — kimutatva: hogyan egyesítette az internacionalista proletárpolitikát az igazi hazafisággal, a magyar nemzeti érdekek védelmével. Jogi vonatkozásban többet oldott meg, mint amit a címben kitűzött; mert nemcsak a nemzetiségi egyenjogúság érvényesülését, hanem a nemzetiségi probléma teljes állami és jogi rendszerét, illetve gyakorlatát dolgozta fel. Egyes nemzetiségeknél a nemzetiségi kérdés és az agrárpolitikai, kultúrpolitikai összefüggéseket is feltárta.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Gergely Ernőt az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

Szabó András „A fiatalok és a büntetőjog” c. kandidátusi értekezését 1965. február 10-én védte meg. Az értekezés opponensei Király Tibor és Vigh József, az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt a büntetőjogtudomány és a kriminológia főbb alapkérdéseivel foglalkozik munkájában. Olyan alapvető jelentőségű kérdéseket tárgyal, mint a büntetőjogi felelősség alapja, a büntetés célja és feladata, valamint a bűnözővé válás folyamata. E kérdések vizsgálatánál jól érvényesíti a szociológiai szemléletet a jogdogmatikai elemzések során is. A munka fő célkitűzése azonban a bűnözés elleni küzdelem segítése e küzdelem elméleti alapjainak a kidolgozásával. Döntően a fiatalok bűnözésével összefüggő kérdéseket tárgyalja, ugyan, következtetései azonban alkalmasak arra is, hogy a felnőttkorú bűnözők elleni harcot elméletileg meg-alapozottabbá tegyék. Fejtegetései elméletileg magas szintűek, felfogását tudományos igényrel alapozza meg. Álláspontjának kiépítésénél a marxista filozófia, a pszichológia és a pedagógia eredményeire támaszkodik. Eredeti kutatásokat végzett a magyarországi fiatalok bűnözés helyzetének feltárására. Egyes vonatkozásokban — mint pl. az I. Büntetőnovellával kapcsolatos értékelése, vagy a bűnözés és a szocialista társadalmi rendszer közötti viszony kérdésében — vitára készlet, tudományos színvonalához azonban kétség nem férhet. A bíráló bizottság véleménye szerint Szabó András munkája több vonatkozásban meghaladja a szocialista büntetőjogtudomány korábbi eredményeit, nem egy helyen új eredmények előadásának lehetőségét teremtette meg úttörő jellegű megállapításaival. A disszertáció nagymértékben hozzájárult ahhoz is, hogy a büntetőjogtudomány újra fogalmazta a tárgyára vonatkozó korábbi uralkodó felfogást, valamint ahhoz, hogy a kriminológiának is sikerült meghaladnia a bűnözés okainak szokásos egyszerűsítő magyarázatát. Válasza magas színvonalú és meggyőző volt. Lényeges mértékben előbbre vitte a fiatalok bűnözésével szemben folytatott küzdelem elméleti alapjainak a tisztázását. A megtorlás és a büntetés arányosságának a determinista filozófiai felfogással való összefüggését illetően az opponensi véleményekben támasztott igénynek éppen válaszában tett eleget.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján

Szabó Andrást az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

Genthon István „Ferenczy Károly” c. doktori értekezését 1965. február 11-én védte meg. Az értekezés opponensei Radocsay Dénes, a művészettörténeti tudományok doktora, Szabolcsi Miklós, az irodalomtudományok doktora, Németh Lajos, a művészettörténeti tudományok kandidátusa voltak.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy Genthon István nagy életművében magától értetődő egységben jelentkezik a régi és a modern magyar művészet kutatása. Nem egy munkája kiemelkedő tudománytörténeti jelentőségű. Szép nyelvezete, szemléletes, érdeklődés előadásmódja minden témakörében, s ujabban főként a közelmúlt és mai magyar művészet témakörében a szélesebb közönséghez is szólni tudó munkák megalkotására indította. A Ferenczy Károly monográfia méltóan képviseli egész munkásságát, forrásértékű Oluvre-katalógusával és műelemző értekezéseivel, amelyek alapja, hogy mindig az alkotásból indul ki. A Ferenczy monográfia jó példája annak a művészettörténeti komplexitásnak, amely a magyar festészet fejlődésének egy mérőföldkövét maradandó érvénnyel állítja feldolgozása középpontjába.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Genthon Istvánt a művészettörténeti tudományok doktorává minősítette.

Kovács Dénes „Az élelmiszerfogyasztás fejlődésének távlatai Magyarországon” c. kandidátusi értekezését 1965. február 15-én védte meg. Az értekezés opponensei Kovács Géza és Hoch Róbert, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezésével kielégítő bizonyosságot adta a kutatómunkára való rátermettségének. Munkája alkotó módon járult hozzá az élelmiszerfogyasztás tendenciára vonatkozó ismeretek bővüléséhez. Disszertációjának újszerűsége mindenekelőtt abban rejlik, hogy megmutatja az élelmiszerfogyasztás tervezésében alkalmazott módszerek önmagában való alkalmazásának korlátait és az egyoldalúság veszélyeit és helyesen kombinálja a különböző tervezési módszereket. A tervezés szempontjából igen figyelemre méltóak a javak komplementer kapcsolataira vonatkozó megjegyzései. Érdeme, hogy szintetizálta az élelmiszerfogyasztás fejlődésének fiziológia és közgazdasági vizsgálatát, vagyis társadalmi tudományokkal is foglalkozva vállalkozott a feladat megoldására. Helyesen kapcsolja össze a tervezési problémákat a 20 éves terv

készítésének aktuális feladatával. Dicséretes, hogy az alapos minőségi elemző munka után az utolsó fejezetben kvantitatív eredmények kimutatására is törekedett. Vitatható a disszertációnak az élelmiszerek árára vonatkozó néhány megjegyzése, s részletesebben foglalkozhatott volna az élelmiszerfogyasztás szubjektív elemeinek, továbbá az élelmezési jellegű szolgáltatások kérdésével. Kovács Dénes disszertációjának elkészítésénél igen gazdag irodalmat és statisztikai anyagokat használt fel és elemzett kritikailag. Ennek

során és a disszertáció vitáján is jó polemikus készségről tett tanúságot. Értekezésének stílusa jó, az alkalmazott táblák világosak, a grafikonok szemléltetőek. Munkája elméleti szempontból is jelentős és a gyakorlati tervmunkához is hasznos segítséget nyújt. Disszertációja nemcsak eléri, de meg is haladja a jelenleg megkívánt színvonalat.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Kovács Dénest a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Farkas Sándor

A kézirat nyomdába érkezett: 1965. VI. 18. — Terjedelem: 11,50 (A/5) ív

---

65.60962 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Ara: 25,— Ft

TARTALOMJEGYZÉK

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya vezetőségének beszámolója kibővített osztályülésen (1965. április 22.).....	293
Hozzászólások	314
Szigeti József: A társadalomtudományok szerepe a szocialista tudat fejlesztésében....	333
Korreferátumok	348
Boskovits Miklós: Nemzetközi Művészettörténeti Konferencia Budapesten (1965. május 4—8.)	383
Krónika (1964. május 15—1965. május 15.)	391